Ruská literatura o politických represích

Z fondu Knihovny Slezského zemského muzea v Opavě

Mečislav Borák

Opava, Slezské zemské muzeum 2015. 305 s. ISBN 978-80-87789-25-4.

Práce vznikla s podporou projektu IGS Slezského zemského muzea v Opavě č. IGS201512/2015

Tato elektronická verze knihy je určena pro studijní a badatelské účely. Neobsahuje žádné obrazové přílohy, rejstříky ani formátování finální sazby. V citacích prosím vždy uvádějte oficiální tištěnou verzi knihy. Více informací na www.mecislavborak.cz.

Obsah

Úvodní slovo

I. Z historiografie politických represí v Sovětském svazu (východiska, etapy, výsledky)
1. Hlavní zdroje informací k tématu
2. Přístupy historiografie k represím a její vývojové etapy
3. Proměny archivní politiky
4. Elektronické databáze obětí politických represí

II. Tematický přehled ruské literatury k problematice politických represí ve fondu Knihovny Slezského zemského muzea v Opavě

1. Souhrnné práce o represích a dějinách SSSR
Historie politických represí
Historie sovětského Ruska a SSSR
Každodennost sovětského režimu
Historie Komunistické internacionály
Obhájci Stalina
Osobnosti stalinské epochy

2. Represivní aparát
Přehledy dějin sovětské bezpečnosti
VČK-OGPU
NKVD
MGB-KGB
Vojenská rozvědka, kontrarozvědka a Smerš
Věznice
Velitelé

3. Občanská válka a rudý teror
Občanská válka
Rudý teror

4. Perzekuce rolnictva, hladomor
Kolektivizace venkova
Hladomor

5. Příprava a průběh Velkého teroru
Historie represí Velkého teroru
Obhájci Stalina

6. Vězeňský systém GULAGu
Specifika GULAGu
Vzpomínky a osudy vězňů

7. Vyhnanství a deportace
Souhrnné práce k tématu
Vyhnaství a „specposelenije“
Deportace národů

8. Vývoj v letech 1939–1941
Diplomacie v předvečer války

Anexe a první války
Katyňský zločin
Před útokem na SSSR

9. Druhá světová a Velká vlastenecká válka
Průběh války
Bořitelé „mýtů“
Okupovaná území SSSR
Válka a Německo
Válka a Polsko
Válka a spojenci

10. Váleční zajatci a internovaní
Sovětští zajatci
Němečtí zajatci a internovaní (souhrnné práce)
Váleční zajatci v SSSR

11. Poválečný vývoj a represe
Souhrnné práce
Sovětská okupační správa v Německu
Období stalinismu (1945–1953)
Od Chruščova k Brežněvovi
Konec sovětského režimu

12. Uctění památky obětí
Soupisy a životopisy obětí
Rehabilitace

13. Zahraniční souvislosti vývoje
K dějinám Evropy
Fašismus a nacismus
Vztah k Polsku
Vztah k Německu
Vztah k Československu
Podkarpatská Rus (Zakarpatská Ukrajina)

14. Národnostní problematika, represe, emigrace
Národnostní problematika
Národnostní politika a represe
Migrace, emigrace, exil

15. Archivnictví, historiografie a jiné vědy, různé
Archivy
Historiografie
Demografie
Politologie, veřejná správa
Právo a soudnictví
Časopisy
Průvodce a pomocné materiály, různé

III. Bibliografický soupis ruské literatury k problematice politických represí ve fondu Knihovny Slezského zemského muzea v Opavě

Závěr

Soupis použitých zkratek

Úvodní slovo

Nejvíce rafinovaná, rozvinutá forma totalitárně-socialistické společnosti se utvořila v SSSR. Šedesátiletá historie naší země je plná hrozného násilí, odporných vnitřních i mezinárodních zločinů, záhuby, utrpení, ponížení a rozvratu milionů lidí. Ale byly v ní rovněž, zvláště v prvních desetiletích, velké naděje, budovatelské a mravní úsilí, duch oduševnění a sebeobětování. Dnes toto všechno – nepřístojné a kruté, tragické i heroické – zapadlo v povrchnosti relativního materiálního blahobytu a masové lhostejnosti.

Andrej Dmitrijevič Sacharov, Obavy a naděje, 1977[1]

Ani po bezmála čtyřiceti letech neztratil výrok ruského vědce, jenž se stal symbolem úsilí o proměnu Sovětského svazu v demokratický stát, nic ze své naléhavosti. Ba zdá se, že ani téměř čtvrt století relativně svobodného vývoje Ruska po pádu komunistického režimu na tomto proroctví moc nezměnilo. Po období nelíčeného nadšení nad možností konečně poznat dlouho utajované informace o „bílých místech" sovětské historie začala ruská společnost postupně ztrácet zájem o prokázané politické zločiny státu, jež těžce poznamenaly osudy milionů jeho obyvatel. Nedošlo k oficiálnímu zhodnocení příčin a následků politických represí ani k náležitému uctění památky jejich obětí, tím méně k očistné reflexi oněch jevů v široké ruské společnosti. Bohužel ani v české společnosti není informovanost o této problematice na takové úrovni, jakou by si vzhledem ke svému významu pro novodobé dějiny zasluhovala.

Výzkum politických represí, uskutečněný v posledních zhruba dvaceti letech ruskými historiky, obvykle bez výraznější podpory státu, však již nashromáždil a zčásti i zhodnotil zásadní historická fakta o této problematice. Publikace si klade za cíl rozšířit základní informační zdroje o výsledcích tohoto výzkumu. Zároveň chce upozornit na speciální knižní fond ruské literatury o politických represích, uložený v Knihovně Slezského zemského muzea v Opavě. Byl získán v letech 2000–2013 cílenými nákupy knih, především v Moskvě v těchto obchodech: Moskevský Dům knihy na Novém Arbatu, Biblio-Globus na Mjasnické ulici u stanice metra Lubjanka, Obchodní Dům knihy na Tverské, Akademkniga v budově bývalého archivu Kominterny (dnes RGASPI) na Velké Dmitrovce, malá prodejna ve dvoře Ruské historické knihovny, prodejny v ústavech

[1]Sacharov, A. D.: *Trevoga i naděžda.* Moskva: Inter-Verso 1991, s. 174-175.

Ruské akademie věd INION (Ústavu vědeckých informací ve společenských vědách) nebo v Ústavu ruské historie, na univerzitách (např. na Moskevské státní univerzitě M. V. Lomonosova, Státní akademické univerzitě humanitních věd) aj. S laskavou pomocí pracovníků Velvyslanectví a Konzulátu České republiky v Moskvě, tamního Českého centra a Českého domu byly knihy postupně převezeny do České republiky a uloženy v knihovně Slezského zemského muzea v Opavě.

Pořízení tohoto knižního fondu umožnily prostředky výzkumného projektu Ministerstva zahraničí ČR[2] a dvou projektů Grantové agentury ČR,[3] na jejichž řešení se v letech 2000–2014 podíleli pracovníci Slezského zemského muzea a Slezské univerzity v Opavě.[4] K zakoupeným publikacím byly přiřazeny i knihy získané darem od různých institucí nebo ze soukromých sbírek badatelů, stejně jako pořízené xerokopie několika starších publikací. Do fondu bylo zahrnuto i několik knih v ukrajinštině, jež byly pořízeny v rámci výzkumu represí. Vznikl tak specializovaný knižní fond, který obnáší téměř tisíc položek a svým zaměřením patrně nemá v České republice obdoby.

Tento fond byl v doprovodném textu stručně popsán a charakterizován na pozadí celkového vývoje ruské historiografie o problematice politických represí. V zájmu snadnější orientace v popisovaném fondu byly jeho konkrétní položky zařazeny do skupin, vytvořených podle chronologických a tematických hledisek: od problematiky rudého teroru a následků kolektivizace přes gulagy, vyhnanství a deportace, období Velkého teroru a represí spojených s druhou světovou válkou, až k perzekuci poválečné a současným snahám o rehabilitaci a uctění památky obětí represí.

Tituly, které stanovené chronologické a tematické vymezení skupin svým nejednoznačným či příliš širokým a obecným zaměřením překračují, jsme zařadili do samostatné skupiny souhrnných prací, příp. do skupiny, která je konkrétními titulu tematicky nejbližší. Zařazena byla jak literatura odborná, jež se zabývá výzkumem politických represí na základě vědecké metodiky, tak i literatura populární, mj. též ukázky z literatury, jež politické represe neuznává či zpochybňuje a obhajuje stalinskou epochu. Do fondu jsme zařadili též knihy, které s fenoménem politických represí přímo

[2]Projekt MZV ČR č. RB 19/27/01 *Českoslovenští občané z území dnešní ČR perzekvovaní v SSSR*.

[3]Projekt GA ČR č. 409/04/0779 *Formy a rozsah perzekuce Čechů, československých občanů a obyvatel českých zemí v Sovětském svazu (1918–1956)*; Projekt GA ČR č. 409/09/0555 *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1953)*.

[4]Mečislav Borák, Dušan Janák, Zdeněk Jirásek, Tomáš Staněk.

nesouvisejí, ale týkají se historie a dobových souvislostí vývoje v SSSR i ve světě, národnostní a exilové problematiky, či metodologických otázek výzkumu.

Jsme si vědomi skutečnosti, že námi zvolený výběr knih už vzhledem k mimořádné šíři ruské historiografické produkce nemůže podat úplný obraz literatury o politických represích a nutně zůstává jen subjektivním pohledem. Naším cílem bylo shromáždit alespoň část této odborné literatury, jež by mohla domácím badatelům a všem zájemcům o problematiku politických represí poskytnout základní informace, jinak jen obtížně dosažitelné.

V popisu jednotlivých prací jsme se snažili zvýraznit i případné české a československé souvislosti represí, pokud je o nich v knihách zmínka. Pro rychlé odlišení knih, které jsou součástí fondu Knihovny SZM, od knih jen obecně zmiňovaných v textu, jsme zvolili grafické zvýraznění – jsou vytištěny tučně. V práci je uveden též jejich soupis, za jehož pořízení, stejně jako za pečlivou knihovnickou evidenci celého fondu, děkuji pracovníkům Knihovny SZM.

V Opavě 17. 11. 2015. Mečislav Borák

I. Z historiografie politických represí v Sovětském svazu (východiska, etapy, výsledky)

Hned po pádu komunistického režimu se v zemích, v nichž po mnoho let vládl ničím neomezovanou mocí, zvedl obrovský zájem veřejnosti i historiků o poznání informací o podobách a rozsahu represivní politiky státu, který takové informace po celou dobu své existence přísně utajoval. I když gorbačovská *perestrojka* a *glasnosť* totalitní strukturu sovětské společnosti již značně nahlodaly, teprve zhroucení sovětského režimu a státu přineslo demokratické reformy, jež konečně otevřely dveře archivů. Před ruskými i zahraničními historiky se objevila obrovská pramenná základna, jež umožňovala základní výzkum politických represí na zcela nové úrovni. Týkalo se to především zjištění mechanismů represí, určení role a významu sovětské politické policie v dějinách země. Ať už v nich vystupovala pod kterýmkoliv ze svých sedmi názvů (VČK, GPU, OGPU, NKVD, NKGB, MGB, KGB), vždy se aktivně podílela na budování nové společnosti a výchově sovětského člověka, k čemuž využívala represivních metod a prostředků. I když v nedávných letech vznikla už řada prací na toto téma a vzrostla i kvalita výzkumů, některé problémy stále přetrvávají, především nízká dostupnost základních pramenů, což bude zřejmě aktuální i v nejbližší budoucnosti.[5]

1. Hlavní zdroje informací k tématu

Patrně nejlepším z komentovaných přehledů nejnovější ruské historiografie je sborník s názvem ***Mezi předvečery***, vydaný Sdružením badatelů ruské společnosti (Associacija issledovatělej rossijskogo obščestva) v roce 2013.[6] Zachycuje ruskou historiografii v období mezi dvěma „předvečery“ významných dějinných přeměn, mezníků, k jakým kdysi v Rusku patřil třeba rok 1917. Tím prvním je podle G. Borďugova konec 80. let minulého století, kdy v zemi začaly rozsáhlé společenské přeměny, tím druhým počátek druhého desetiletí XXI. století, charakterizovaný již hlubokými ekonomickými a sociálními změnami společnosti i novými způsoby komunikace. Oněch 25 let, po něž transformace všech stránek společenského života

[5]Těpljakov, A.: Epocha repressij: subjekty i objekty. In: *Meždu kanunami. Istoričeskije issledovanija v Rossii za poslednije 25 let*. Pod red. G. A. Borďugova. Moskva: AIRO-XXI, 2013, s. 1135.

[6]*Meždy kanunami. Istoričeskije issledovanija v Rossii za poslednije 25 let*. Pod red. G. A. Borďugova. Moskva: AIRO-XXI, 2013.

probíhaly, by podle autora kvůli rozsahu a hloubce přeměn vydalo na celé století. Objemný svazek[7] zahrnuje dva již dříve vydané (a dávno rozebrané) přehledy historiografie za léta 1988 až 1996[8] a 1996 až 2002,[9] k nimž byl přidán třetí přehled zachycující stav do roku 2010,[10] pro vydání ve sborníku pak dotažený až do konce roku 2012. Téma politické perzekuce[11] a represí prochází v hojné míře všemi třemi částmi sborníku, neboť patřilo k těm nejožehavějším už od samého počátku změn. Ve třetí části je tématu politických represí věnována i samostatná kapitola, proto bude tento sborník zásadním vodítkem i pro naši práci.[12] Každá ze 64 kapitol tohoto přehledu obsahuje též podrobnou bibliografii k dílčím tematickým celkům.

Jiné práce o nejnovější ruské historiografii takový rozsah a záběr nemají,[13] snad až na příručku pro studenty oboru historie ***Současná historiografie nejnovějších dějin Ruska a historie SSSR***, v níž jsou politické represe připomenuty hned v několika kapitolách podle chronologického vývoje sovětského režimu.[14] Přehled ruské historiografie, specializovaný na represe národnostních menšin, vydal **též N. F. Bugaj**.[15]

Západní historiografie politických represí v SSSR měla zprvu před ruskou značný předstih, neboť se věnovala této problematice již řadu let. Po změně režimu byly mnohé ze západních titulů vydány i v ruském překladu, ale otevření archivů působilo nutnost neustálého upřesňování dosavadních výzkumů. Ruská historiografie začínala (až na nemnoho prací vydaných v exilu) takřka na „zelené louce“, ale během pár let se rychle postavila na vlastní nohy a začala zdatně konkurovat západním sovětologům. Proto bylo za nějaký čas nutné srovnat dosavadní výsledky, což učinili **J. Keep** a **A. Litvin** v práci ***Epocha Josifa Stalina v Rusku***. První z nich komentoval nejnovější západní výzkumy

[7]Má 1 520 stran zvětšeného knižního formátu 163 x 250 mm a váží dva a čtvrt kilogramu.

[8]*Istoričeskije issledovanija v Rossii. Tendencii poslednich let.* Moskva: AIRO-XX, 1996.

[9]*Istoričeskije issledovanija v Rossii – II. Sem let spustja*. Pod red. G. A. Borďugova. Moskva: AIRO-XXI, 2003.

[10]*Istoričeskije issledovanija v Rossii – III. Pjatnadcať let spustja*. Pod red. G. A. Borďugova. Moskva: AIRO-XXI, 2011.

[11]Ruština cizí termín „perzekuce“ nepřejala; existuje sice ruský ekvivalent „pressledovanije“, ale více se užívá spíše pojem „represe“ (repressija).

[12]Těpljakov, A.: Epocha repressij: subjekty i objekty. In: *Meždu kanunami*, s. 1135-1169.

[13]Např. *Sovetskaja istoriografija*. Pod red. J. N. Afanasjeva. Moskva: RGGU 1996; *Sovremennaja rossijskaja istoriografija*. Pod red. V. I. Meňkovskogo. Č. 1-2. Minsk: RIVŠ 2009; *Očerki istorii otěčestvennoj istoričeskoj nauki XX veka*. Pod red. V. P. Korzun. Omsk: Izd. OmGU 2005; *Naučnoje soobščestvo istorikov Rossii: 20 let peremen*. Pod red. G. Borďugova. Moskva: AIRO-XXI 2011.

[14]*Sovremennaja istoriografija novejšej istorii Rossii i istorii SSSR*. Sprav.-bibliogr. posobije dlja studentov ist. specialnostej. Pod red. V. I. Meňkovskogo. Minsk: RIVŠ 2007.

[15]Bugaj, N. F.: Problemy repressirovannych nacionalnych meňšinstv v rossijskoj istoriografii. In: *Istorija i istoriki: istoriografičeskij vestnik. 2005.* Moskva: Nauka 2006, s. 3-52.

stalinismu a jejich výsledky, druhý se zaměřil na sočasnou ruskou historiografii tohoto tématu. Představil v ní některé výbory dobových dokumentů, Stalinovy biografie, hodnocení stranických vedení země, práce o teroru i hlavních rysech sovětské zahraniční politiky.[16]

Jednou z prvních samostatných prací o ruské historiografii k problematice politických represí v Sovětském svazu je kniha **S. A. Kropačeva *Od lži k pokání***, pojednávající zvláště o obětech Velkého teroru a o sovětských ztrátách v době Velké vlastenecké války. Autor analyzoval přístup sovětské historiografie k této problematice od 30. let 20. stol. až do současnosti, včetně nejnovějších prací o příčinách a rozsahu teroru a syntéz demografického vývoje země v minulém století. V příloze je i relace o vědecké konferenci v Paříži na téma Velkého teroru, konané v roce 2007, a bibliografický souhrn hlavních titulů k problematice represí v SSSR.[17]

Nejkompletnější tematickou bibliografii ruských prací o problematice politických represí vytvořili pracovníci knihovny moskevského sdružení *Memorial*,[18] kteří systematicky získávají do knihovního fondu publikace o historii totalitních režimů v Sovětském svazu i v zemích střední a východní Evropy, zvláště o charakteru represivních akcí a vývoji represivní politiky v SSSR, o struktuře a činnosti trestních orgánů, o sovětském vězeňském systému aj. Snaží se zachytit i regionální tituly a publikace různých zájmových skupin, obvykle s nízkým nákladem. Spolu s obecnou historickou literaturou má fond jejich knihovny už přes třicet tisíc svazků, z toho asi šest tisíc se týká přímo vývoje totalitních režimů v SSSR. Od roku 1998 je veden elektronický katalog, zahrnující již přes osmnáct tisíc záznamů se stručnou anotací titulů.[19] Výběr asi dvou tisíc titulů z tohoto knižního fondu, který sestavili **B. Belenkin a N. Vasiljeva**, byl v roce 2007 zveřejněn i v České republice (se zachováním bibliografických záznamů v ruštině).[20] Nedávno byl na webové stránky Memorialu umístěn bibliografický soupis více než čtyř set titulů z knihovny Memorialu pod názvem *Malotirážní publikace o*

[16]Kip, D. – Litvin, A.: *Epocha Iosifa Stalina v Rossii*. Sovremennaja istoriografija. Izd. 2-je. Moskva: ROSSPEN 2009.

[17]Kropačev, S. A.: *Ot lži k pokajaniju. Otěčestvennaja istoriografija o masštabach repressij i potěrjach SSSR v 1937–1945 godach.* Sankt-Peterburg: Aletejja 2011.

[18]Celým názvem Mezinárodní sdružení historicko-osvětové, dobročinné a na ochranu práv „Memorial“, Meždunarodnoje istoriko-prosvetitělskoje, blagotvoritělnoje i pravozaščitnoje obščestvo „Memorial“.

[19]Katalog je veřejně přístupný na stránkách sdružení Memorial http://lib.memo.ru/biblio/cat [cit. 3. 9. 2015].

[20]Belenkin, B. – Vasiljeva, N.: Výběrová bibliografie k problematice politických represí v SSSR. In: *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956)*. Ed. M. Borák. Opava: Slezské zemské muzeum 2007, s. 125-266.

historii politických represí v SSSR,[21] který uvádí výhradně publikace o nákladu do 120 výtisků, jež se ve fondech velkých knihoven většinou ani nevyskytují. Také ony se týkají tématu politických represí, soudních a trestních orgánů, vězeňského systému aj., a každý záznam doplňuje ukázka textu z konkrétního titulu.

Podobně bohatým zdrojem informací k tématu naší práce je knihovna *Sacharovského centra* (do roku 2012 Muzea a společenského střediska Andreje Sacharova) v Moskvě.[22] Část jejího fondu nazvaná *Totalitní minulost* má asi deset tisíc svazků a obsahuje jak knihy o ideologii a podobě sovětského státu a společnosti, tak o výzkumu totalitarismu, zvláště o historii politických represí, ale též o projevech odporu vůči nesvobodě, sborníky dokumentů, vzpomínky pamětníků a vězňů GULAGu aj.[23]

Bez těchto dvou výzkumných středisek a jejich fondů se studium problematiky sovětských politických represí sotva může obejít, i když literatura k tomuto tématu je dostupná i v řadě jiných moskevských knihoven. Patří k nim např. *Ruská státní knihovna*,[24] jež o sobě na svých webových stránkách tvrdí, že je největší veřejnou knihovnou na světě (má údajně přes 45 milionů svazků). Pro výzkum je mimořádně cenný její fond disertačních prací a autoreferátů k nim, protože na téma represí vznikly již stovky odborných prací na univerzitách po celé Ruské federaci. Obsáhlý fond (asi 6 milionů svazků) má i *Státní veřejná historická knihovna Ruska*,[25] v níž jsou velmi dobré podmínky studia literatury k novodobým dějinám, včetně odborných časopisů, což platí i o její pobočce *Centrum sociálně-politických dějin*.[26] Stejně rozsáhlý je fond společenskovědní literatury (včetně zahraniční) v již zmíněném *Ústavu vědeckých informací ve společenských vědách* Ruské akademie věd.[27] Dílčí informace k tématu represí lze najít též v knihovnách jiných ústavů Ruské akademie věd (např. *Ústav ruské*

---

[21]Malotiražnyje izdanija po istorii političeskich repressij v SSSR. Bibliografičeskij ukazatěl malotiražnych izdanij v fondach biblioteki obščestva „Memorial". Viz http://rarebooks.memo.ru [cit 11. 9. 2015].

[22]Sacharovskij centr, dříve Muzej i obščestvennyj centr im. Andreja Sacharova.

[23]Katalog je přístupný na http://library.sakharov-center.ru [cit. 7. 9. 2015].

[24]Rossijskaja gosudartsvennaja biblioteka, RGB, do ledna 1992 s přídomkem knihovna V. I. Lenina. Elektronický katalog na http://www.rsl.ru/ru [cit. 7. 9. 2015].

[25]Gosudarstvennaja publičnaja istoričeskaja biblioteka Rossii (GPIB Rossii), katalog na http://www.shpl.ru/ [cit. 7. 9. 2015].

[26]Centr socialno-političeskoj istorii, CSPI, http://www.shpl.ru/readers/centr_sotcialino_politicheskoy_istorii/ [cit. 7. 9. 2015].

[27]Institut naučnoj informacii po obščestvennym naukam Rossijskoj akademii nauk (INION RAN), elektronický katalog na http://www.inion.ru/inionsearch.html [cit. 7. 9. 2015].

historie),[28] univerzit (např. *Vědecká knihovna Moskevské státní univerzity M. V. Lomonosova*, která má asi 10 milionů svazků),[29] muzeí (např. *Pamětní muzeum německých antifašistů* v Krasnogorsku,[30] jež se specializuje na osudy válečných zajatců v SSSR, nebo *Ústřední muzeum Velké vlastenecké války*),[31] a hlavně archivů (zvláště *Státní archiv Ruské federace*,[32] *Ruský státní vojenský archiv*,[33] *Ruský státní archiv sociálně-politických dějin*,[34] *Ruský státní archiv ekonomiky*,[35] *Ruský státní archiv nejnovějších dějin*[36] aj.). A lze využít i služeb běžných veřejných knihoven, např. prostřednictvím *Souborného katalogu veřejných knihoven města Moskvy*,[37] který zahrnuje téměř půl milionu záznamů o monografiích z 21 velkých veřejných knihoven.

Specifickým zdrojem informací o charakteru a důsledcích politických represí jsou publikované soupisy jejich obětí, někdy doplněné i stručnými biogramy. Začaly se objevovat v době politického uvolnění za Gorbačovovy „perestrojky" koncem osmdesátých let, kdy vzniklo i sdružení Memorial, jež si uctění památky obětí vytyčilo jako jeden ze svých hlavních cílů. Noviny a časopisy tehdy zveřejňovaly dopisy bývalých vězňů se seznamy obětí, organizovaly pátrání po osudech nezvěstných. Po přijetí Jelcinova rehabilitačního zákona v roce 1991 se vydávání soupisů rehabilitovaných obětí represí rozšířilo do všech oblastí bývalého Sovětského svazu a dosud pokračuje.[38] Pamětní knihy obětí, jimž se vzhledem k ruské křesťanské tradici říká též „martyrology", se staly důležitým pramenem každého výzkumu obětí represí.[39]

[28]Institut rossijskoj istorii Rossijskoj akademii nauk (IRI RAN), elektronická knihovna viz http://iriran.ru/?q=elbiblio [cit. 7. 9. 2015].

[29]Naučnaja biblioteka Moskovskogo gosudarstvennoho universiteta im. M. V. Lomonosova, http://www.nbmgu.ru/nbmgu/ [cit. 7. 9. 2015].

[30]Memorialnyj muzej nemeckich antifašistov, http://www.mmna.ru/ [cit. 7. 9. 2015].

[31]Centralnyj muzej Velikoj otěčestvennoj vojny, http://www.poklonnayagora.ru/ [cit. 7. 9. 2015].

[32]Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj federacii (GARF), http://statearchive.ru/, http://гарф-архив.рф [cit. 7. 9. 2015].

[33]Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj archiv RGVA), http://rgvarchive.ru/ [cit. 7. 9. 2015].

[34]Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii (RGASPI), http://www.rusarchives.ru/federal/rgaspi [cit. 7. 9. 2015].

[35]Rossijskij gosudarstvennyj archiv ekonomiki (RGAE), http://www.rusarchives.ru/federal/rgae [cit. 7. 9. 2015].

[36]Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej ekonomiki (RGANI), http://www.rusarchives.ru/federal/rgani [cit. 7. 9. 2015].

[37]Katalog viz http://www.infokniga.ru/catalog/spisok.html [cit. 7. 9. 2015].

[38]*Reabilitacija i vosstanovlenije prav žertv političeskich repressij. Sbornik zakonodatělnych aktov i metodičeskich materialov.* Sost. N. A. Olšanskij, O. N. Jepančina. Velikij Novgorod 2001, s. 20.

[39]K otázce martyrologů jako historického pramene viz Borák, M.: Popravy jako součást politických represí. In: Borák, M. (ed.). *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956).* Část I. – *Vězni a*

První bibliografické soupisy těchto „martyrologů“ sestavili v moskevském sdružení Memorial, jeden z nich byl publikován i v České republice (*Knižně vydané soupisy zastřelených a perzekvovaných osob, evidované ve sdružení Memoriál v Moskvě*).[40] Podobný přehled – *Bibliografie pamětních knih*, jež zachycuje „martyrology“ podle zemí a regionů bývalého SSSR i podle kritérií národnostních, profesních a konfesních je na stránkách Memorialu dodnes.[41] Po roce 2000 koordinoval tvorbu pamětních knih projekt *Navrácená jména*,[42] jehož středisko při *Ruské národní knihovně v Petrohradu* vydalo dosud nejkompletnější anotovaný přehled *Pamětní knihy obětí politických obětí v SSSR*.[43] Obsahoval informace o 626 vydaných soupisech obětí, a jeho pokračování z roku 2007 zaznamenalo dalších 293 pamětních knih.[44] A nedávno se na stránkách Memorialu objevila ještě bibliografie, která shrnuje soupisy obětí zveřejněné v jiných zdrojích, než v tradičních pamětních knihách a „martylozích“. Jde tedy o publikace, jež mohou vydané pamětní knihy doplnit o další jména obětí. Ve fondech sdružení *Memorial, Sacharovském centru a Státní veřejné historické knihovně* v Moskvě se našlo celkem 629 takových publikací. Soupis uvádí i ukázky z textů a drobnější seznamy obětí přetiskuje v úplnosti.[45]

---

popravení. Opava 2007 s. 118-120.

[40]Knižně vydané soupisy zastřelených a perzekvovaných osob, evidované ve sdružení Memoriál v Moskvě. In: Borák, M. a kol.: *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky 2003, s. 153-201 [Sešity ÚSD AV ČR sv. 38].

[41]Bibliografija knig pamjati. Viz http://www.memo.ru/library/bkmemory/list.htm [cit. 11. 9. 2015].

[42]Vozvraščonnyje imena. Viz http://visz.nlr.ru/project/index.html [cit. 11. 9. 2015).

[43]Knigi pamjati žertv političeskich repressij v SSSR. Annotirovannyj ukazatěl. Sost. J. P. Gruzděv, A. J. Razumov. Sankt-Peterburg: Rossijskaja nacionalnaja biblioteka 2004. Viz http://visz.nlr.ru/project/books/uk2003 [cit. 11. 9. 2015].

[44]Novyje knigi pamjati žertv političeskich represij v SSSR. Sankt-Peterburg: Rossijskaja nacionalnaja biblioteka 2007. Viz http://visz.nlr.ru/project/books/uk2003/biblio1.pdf [cit. 11. 9. 2015].

[45]Spiski žertv političeskich represij v SSSR v bibliotečnych fondach obščestva „Memorial“, Sacharovskogo centra i v Gosudarstvennoj publičnoj istoričeskoj biblioteke Rossii. Viz http://listsbook.memo.ru/index.htm [cit. 11. 9. 2015]. Je potěšitelné, že do přehledu byly zahrnuty i ukázky ze dvou publikací, vydaných ve Slezském zemském muzeu v Opavě.

2. Přístupy historiografie k represím a její vývojové etapy

Podle **S. A. Kropačeva** lze rozeznat zhruba tři hlavní proudy přístupu nové ruské historiografie k politickým represím v bývalém Sovětském svazu, zvláště k problematice „Velkého teroru“, poslední světové války a demografických následků těchto jevů.

První proud označuje za „radikální“; jeho představitelé ostře kritizují oficiální sovětskou historiografii a její mýty, falzifikace a deformace dějin, i když zdroje jejich vlastní argumentace nebývají jednoznačné. Patří sem autoři *Sovětské historiografie* z roku 1996 (pod vedením J. N. Afanasjeva), B. V. Sokolov, V. G. Pervyšin, J. Geller, a mnozí spisovatelé, publicisté a autoři literatury faktu, kteří se začali zabývat historií, jako např. A. I. Solženicyn, R. A. Medveděv, A. Antonov-Ovsejenko.

Druhý proud je naopak „konzervativní“; jeho autoři výsledky sovětské historiografie zcela nezavrhují, zdůrazňují například historický význam válečného vítězství SSSR nad hitlerovským Německem a masové represe 30. let pokládají za jakýsi očistný proces, který sovětskou společnost pro válečné střetnutí spíše zocelil. Patří sem např. M. Garejev, O. Ržeševskij, G. Krivošejev, V. Kožinov, A. Anfilov. Někteří z této skupiny jsou zjevní stalinisté, odmítají uznat realitu politických represí a zbytečných válečných obětí, naopak ospravedlňují násilí a další stinné stránky sovětských dějin (např. D. Lyskov, A. Martirosjan, J. Muchin).

Třetí proud se snaží o objektivní pohled na dějiny s využitím metod vědeckého výzkumu, jak ho umožnil zásadní politický a společenský přelom na počátku 90. let. Sem patří nejuznávanější znalci problematiky politických represí z ústavů Akademie věd a univerzit, např. V. Žiromskaja, O. Chlevnjuk, V. Chaustov, A. a L. Marcalovy, V. Zemskov, O. Suvenirov, P. Poljan, V. Isupov, J. Poljakov a mnoho dalších.[46] V nakladatelství ROSSPEN (Ruská politická encyklopedie) vznikla edice *Historie stalinismu*, jež má přinést stovku monografií, sborníků z konferencí a souborů dokumentů, vycházejících z nově zpřístupněných archivních fondů k dějinám sovětské epochy.[47]

Tento poměrně pestrý obraz současné ruské historiografie se ale vytvořil až v poslední čtvrtině století, v přímé závislosti na uskutečněných politických a společenských proměnách. Abychom jeho dnešní podobě lépe porozuměli, nebude na škodu připomenout si i jeho kořeny. Chronologický vývoj přístupu sovětské (potažmo

[46]Kropačev, S. A.: *Ot lži k pokajaniju*, s. 7-8.

[47]Izdatělstvo ROSSPEN, Rossijskaja političeskaja enciklopedija, serija Istorija stalinizma. Viz http://www.rosspen.su/ru/about/; http://www.rosspen.su/ru/catalog/.list/id/56/ [cit. 14. 9. 201593.

ruské) historiografie k politickým represím lze podle již zmíněného zdroje[48] rozdělit do pěti vývojových etap.

Ta první byla úzce spojena s životem sovětského vůdce Stalina, začala vyostřením represí na konci třicátých let a skončila až smrtí diktátora. Stalinovy teze o „nepřátelích lidu“, které je třeba „vykořenit“ a „rozdrtit“, opakovala státní ideologie a mocenský aparát je systematicky uskutečňoval. Oběti Velkého teroru pak zůstaly ve stínu ještě hroznějších válečných ztrát, včetně těch zhola nesmyslných. Oficiální historie a ideologie politické represe na řadu let zcela zamlčely, historiografie se zabývala výhradně zdůrazňováním předností socialistického zřízení oproti buržoaznímu a oslavou válečného vítězství, bez uvedení vlastních ztrát.

Až druhá etapa pootevřela dveře ke změnám, jež po Stalinově smrti v roce 1953 začaly zvolna a postupně měnit i pohledy na minulost. Chruščovovo odhalení kultu osobnosti a jeho následků však nebylo důsledné, skutečný rozsah represí a počty jejich obětí ani počty válečných ztrát nebyly zveřejněny. Měnily se však společenské a politické postoje občanů, kteří se o zapovězených tématech sovětských dějin chtěli dovědět pravdu. Dějiny Velké vlastenecké války, vydané v roce 1965 ke dvacátému výročí jejího ukončení, už přímo spojovaly sovětské neúspěchy na začátku války s předchozími represemi v armádě.

Podobně tehdy kritizovala Stalinovy postoje v letech 1939–1941 i kniha A. M. Někriče,[49] jež započala třetí vývojovou etapu historiografie. Vycházela sice ještě ze zmíněného uvolnění politických poměrů, ale příchod Brežněva vše zase vrátil zpátky. Publikace byla stažena z knihoven, autor byl vyloučen ze strany a posléze emigroval. Ožehavá témata byla opět zakázána, kritické hlasy umlčela cenzura. Vydávání historických prací „koordinoval“ Ústav marxismu-leninismu při ústředním výboru KSSS, předválečné a válečné dějiny Sovětského svazu se úmyslně heroizovaly a skutečný průběh událostí zakrývaly mýty. Válečné vítězství se stalo symbolem, který měl sjednotit sovětskou společnost. Pravda o represích se objevovala jen v samizdatech a v pracích vydaných v exilu.

K zásadní změně došlo až v polovině osmdesátých let v souvislosti s Gorbačovovou „perestrojkou“, kdy začala čtvrtá vývojová etapa. Byla poměrně krátká, skončila s rozpadem Sovětského svazu v prosinci 1991. Začínala nesměle, vždyť ještě v roce 1986

[48]Kropačev, S. A.: *Ot lži k pokajaniju*, s. 140-143.

[49]Někrič, A. M.: *1941: 22 ijunja.* Moskva: Nauka 1965; česky *První den války*. Praha: Svoboda 1967.

i M. Gorbačov v rozhovoru pro *L'Humanité* uváděl, že pojem „stalinismus" vymysleli antikomunisté, aby mohli útočit na socialismus a Sovětský svaz.[50] Charakterizovaly ji stále ostřejší diskuse nad hodnocením sovětské minulosti, v němž jednu z hlavních rolí hrály politické represe, zvláště z období Velkého teroru, ale i pravdivé vylíčení prvních let světové války, jejího průběhu a obětí. Historická fakta dobývaná z postupně odkrývaných archivů byla využívána k argumentaci v politických debatách, v nichž se zjišťovala odpovědnost komunistického režimu za spáchané zločiny. Emotivně laděné publikace „radikálních" historiků a publicistů, vycházející někdy z nepříliš ověřených zdrojů, skutečný rozsah komunistických zločinů poněkud zveličovaly, měly však mimořádný společenský ohlas a významně přispěly k pádu komunistického režimu.

Pátá a zatím poslední etapa historiografie politických represí začala rokem 1992 už v novém státě, v němž se postupně zformovalo vědecké prostředí, schopné objektivního přístupu ke zkoumání minulosti. Byla zrušena politická cenzura, odstraněna ideologická „tabu" a otevřely se dosud utajované archivy i s jejich zvláštními fondy. Nejprve se objevily práce dříve zakázaných autorů a na základě nových historických pramenů začaly široké veřejné diskuse o konfliktních problémech třicátých a čtyřicátých let, k nimž problematika politických represí patřila především. Kvalita historických výzkumů rostla a zvyšoval se i počet prací zásadního významu, v nichž jsou předloženy k řešení a někdy i částečně již řešeny nejdůležitější problémy sovětské historie. Můžeme spolu se Sergejem Kropačevem konstatovat: „Za posledních dvacet let [vydáno v roce 2011] značně postoupilo vpřed studium historie deportací, specposelenectví, dějin GULAGu, mechanismů masových politických represí, »nacionálních operací« NKVD z let 1937–1938, ztrát v jednotlivých válečných bitvách, ztrát obyvatelstva v obklíčených městech, ztrát způsobených hladem, nemocemi, emigrací aj. Významným výsledkem poslední etapy historiografie se stalo vydání *Pamětních knih zahynulých v letech 1941–1945* ve všech subjektech Ruské federace a rovněž začátek práce na vydání *Pamětních knih obětí politických represí*."[51]

I když ve výzkumu politických represí sovětského systému došlo v Rusku po roce 1992 ke zjevnému pokroku, stále nachází větší podporu u občanských organizací typu Memorialu než u státních institucí. Zájem společnosti o důsledné poznání zločinů komunismu od prvních let po pádu režimu postupně opadal, a další vnitropolitický vývoj

[50] *Sovremennaja istoriografija novejšej istorii*, s. 92.

[51] Kropačev, S. A.: *Ot lži k pokajaniju*, s. 143.

v zemi vedl k zesílení hlasů v ruské společnosti vyjadřujících nostalgii po někdejší „vládě pevné ruky“ a „pořádku“. To nepokrytě přivolávalo vzpomínky na dobu stalinismu, s idealizací úspěchů při výstavbě socialismu a s omluvou „přehmatů“, k nimž tehdy došlo, byť znamenaly miliony obětí. Literatury tohoto druhu v poslední době výrazně přibývá na úkor analýz minulosti důsledně vycházejících z archivních pamenů, k nimž je přes všechny vstřícné kroky stále ještě omezený přístup. Zbývá jen doufat, že demokratické mechanismy zapustily již v ruské společnosti životaschopné kořeny, a že ono páté období vývoje historiografie politických represí dosud trvá.

3. Proměny archivní politiky

Historický výzkum se nemůže obejít bez archivních dokumentů, které komunistický režim před historiky střežil v nedobytných archivech. Hned poté, co byl v srpnu 1991 odražen pokus o státní převrat, vydal v podmínkách krize dřívějších institutů státní moci prezident Ruska Boris Jelcin výnos o předání nejvyšších stranických a bezpečnostních archivů KSSS a KGB do správy ruských archivních orgánů.[52] Příčiny těchto rozhodnutí byly politické, ale jejich důsledky měly pro společnost a vědu zcela zásadní význam. Vznikla přechodná centra pro úschovu a studium stranických dokumentů, některé dokumenty bezpečnostní byly předány rovnou do státních archivů. Vyhrocená finanční krize v zemi archivním reformám nepřála, byly uzavřeny i některé pro Rusko nevýhodné dohody o výměně kopií archivních fondů a práva na jejich přednostní zpracování za finanční pomoc. Proces předávání bezpečnostních fondů do státních archivů ustával a prakticky se uskutečnil jen na úrovni nižších struktur. Po přijetí zákonů o archivním fondu Ruské federace v roce 1993 byla poprvé v ruském archivnictví stanovena závazná pravidla pro přístup k archivním fondům (s uvedením lhůty 30 let od vzniku dokumentu a 75 let pro osobní data v dokumentech obsažená). Mimo Státní archivní službu Ruska však zůstaly některé resortní archivy bezpečnostní, archiv Ministerstva zahraničních věcí RF a Archiv Prezidenta RF, který však postupně předává některé fondy do státních archivů.[53]

[52]Ukaz Prezidenta RSFSR ot 24 avgusta 1991 g. „Ob archivach Komiteta gosadarstvennoj bezopasnosti SSSR“, Ukaz Prezidenta RSFSR ot 24 avgusta 1991 g. „O partijnych archivach“. *Otěčestvennyje archivy*, 1991, № 1, s. 3.

[53]Miňuk, A.: Sovremennaja archivnaja politika. In: *Meždu kanunami. Istoričeskije issledovanija v Rossii za poslednije 25 let*. Pod red. G. A. Borďugova. Moskva: AIRO-XXI, 2013, s. 26-28.

Před těmito změnami byl v SSSR zcela či zčásti omezen přístup k více než 50 % dokumentů uložených ve státních archivech, takže bylo nutno naplánovat a uskutečnit proces jejich odtajňování. Byly zrušeny někdejší „zvláštní fondy“ a převedeny do státních archivů, ale tempo odtajňování archivních materiálů se záhy zpomalilo, a u některých z nich, již zpřístupněných veřejnosti v letech 1992–1993, byl přístup badatelů opět omezen. Mnohé v této věci dosud závisí nejen na vstřícnosti postoje archivů a archivářů, ale i na dobré vůli původců fondu. Bylo publikováno mnoho nových průvodců po archivních fondech a kolosální pokrok v archivech je nezpochybnitelný, ale jak uživatelé archivů z řad ruských vědců konstatují, „dynamika přeměn v archivnictví, stanovená prezidentskými výnosy ze srpna 1991, byla do značné míry ztracena“. Nepodařilo se dosáhnut hlavního cíle reforem – zformovat v celém Rusku jednotný archivně-informační prostor, neboť nejsilnější resorty, tak jako v sovětských dobách, si právo na vlastní správu dokumentů uhájily. A také ve státních archivech lze již vidět vlivy politické konjuktury, nahrazování politiky „demokratizace“ orientací na politický konservativismus, což poněkud snižuje kdysi nastavenou „laťku glasnosti“.[54]

4, Elektronické databáze obětí politických represí

Nejkompletnější anotovaný bibliografický přehled soupisů obětí – *Pamětní knihy obětí politických represí v SSSR* a jeho pokračování zahrnují informace o celkem 919 pamětních knihách a martylozích, a v současné době jejich počet už jistě přesáhl tisícovku.[55] Jména a další data obětí se však v posledních letech systematicky přesunují z martyrologů, pamětních knih a jiných soupisů do elektronických databází, obvykle zveřejněných na nosičích CD i na internetové síti.

Neobsáhlejší elektronickou databázi *Oběti politického teroru v SSSR* už od roku 1998 vede sdružení Memorial. Vychází z informací nashromážděných v pamětních knihách a soupisech obětí ze všech regionů bývalého SSSR, ať již vydaných knižně, v podobě elektronických přehledů či soupisů teprve připravovaných ke zveřejnění. Vytvoření jednotné evidence všech obětí, jež by byla přístupná i prostřednictvím internetu, se však

[54]Tamtéž, s. 31-32.

[55]*Knigi pamjati žertv političeskich repressij v SSSR*. Annotirovannyj ukazatěl. Sost. J. P. Gruzděv, A. J. Razumov. Sankt-Peterburg: Rossijskaja nacionalnaja biblioteka 2004, http://visz.nlr.ru/project/books/uk2003; *Novyje knigi pamjati žertv političeskich represij v SSSR*. Sankt-Peterburg: Rossijskaja nacionalnaja biblioteka 2007, http://visz.nlr.ru/project/books/uk2003/biblio1.pdf [cit. 11. 9. 2015].

záhy ukázalo jako úkol nadmíru obtížný, takže jsou pravidelně zveřejňovány alespoň dílčí dosažené výsledky. První kompaktní disk této databáze byl vydán v roce 2001 a zahrnoval přes 130 tisíc jmen obětí ze 26 regionů Ruska a soupisy dalších 210 tisíc jmen. Zveřejnění databáze mělo v regionech mimořádný ohlas, takže druhé vydání z roku 2002, přichystané ve spolupráci s Komisí prezidenta Ruské federace pro rehabilitaci obětí politických represí a Muzeem A. Sacharova, evidovalo již 640 tisíc obětí.[56] Třetí vydání z roku 2004 došlo k počtu 1 milion 340 tisíc jmen obětí ze 62 regionů Ruska, ze všech oblastí Kazachstánu a Uzbekistánu, a dvou oblastí Ukrajiny.[57] Zatím poslední, čtvrté vydání z roku 2007, obsahovalo už přes 2 miliony 600 tisíc jmen obětí,[58] což však podle tvůrců databáze činí stále jen asi 20 % z celkového počtu obětí státního teroru v bývalém Sovětském svazu. Aktualizovaná verze databáze doplněná o nové přírůstky (ke 20. 7. 2015) zahrnuje asi 2 miliony 700 tisíc jmen a lze ji najít na internetových stránkách Memorialu.[59]

Dnes již máme prostřednictvím internetu přístup k mnoha desítkám dílčích databází obětí politických represí, sestavených nejčastěji podle regionálních kritérií. Jednu z prvních vytvořili v Moskvě v tehdejším Muzeu Andreje Sacharova, bohužel se však netýká všech osob postižených z politických důvodů, nýbrž jen zastřelených a později rehabilitovaných. Vznikla z podkladových materiálů Skupiny pro zvěčnění památky obětí politických represí, jejíž pracovníci získali přístup do bezpečnostních i státních archivů. Podkladové materiály o obětech pak předali do muzea, kde z nich už v roce 1996 zhotovili první databázi, obsahující přes 17 tisíc jmen osob, pochovaných na pěti moskevských pohřebištích (Jauza, Donský a Vagaňkovský hřbitov, Kommunarka, Butovo). Současná verze databáze *Martyrolog obětí politických represí, zastřelených a pochovaných v Moskvě a Moskevské oblasti v letech 1918–1953* vznikla v rámci dlouhodobého muzejního projektu *Paměť o bezpráví* a zahrnuje celkem 26 098 jmen obětí,[60] o nichž jsou v evidenci uvedeny základní životopisné údaje, důvody zatčení i okolnosti smrti, a ve čtvrtině případů nechybí ani fotografie popravené osoby.

---

[56] *Meždunarodnyj projekt sozdanija jedinogo elektronnogo banka dannych žertv političeskich repressij „Vozvraščonnyje imena“.* Nižnij Tagil: NTGSPA 2003, s. 164.

[57] *Žertvy političeskogo terrora v SSSR*. Izd. 3-je. Moskva 2004.

[58] *Žertvy političeskogo terrora v SSSR*. Izd. 4-je. Moskva 2007. Vedoucím projektu je J. Z. Račinskij, vědeckým vedoucím A. B. Roginskij, tvůrcem programu je V. A. Krachotin, grafické zpracování provedl A. A. Kulakov.

[59] Viz http://lists.memo.ru [cit. 10. 9. 2015].

[60] *Martirolog žertv političeskich repressij, rasstreljannych i zachoronennych v Moskve i Moskovskoj oblasti v 1921–1953 godach*. Viz http://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog [cit. 11. 9. 2015].

Druhou databázi osob popravených v Moskvě má pod názvem *Moskevský martyrolog* na svých webových stránkách sdružení Memorial.[61] I ona uvádí oběti represí podle oněch pěti moskevských pohřebišť a zmiňuje jejich základní osobní údaje. Oběti jsou zde řazeny chronologicky podle jednotlivých let, v nichž byly popraveny – Jauza 1921–1926, Vagaňkovský hřbitov 1926–1936, Donský hřbitov 1934–1952, Kommunarka 1937–1945, jedině Butovo má abecední řazení obětí. Zajímavým pokusem o uctění památky obětí je databáze Memorialu *Zastřelení v Moskvě*,[62] jež řadí zastřelené osoby podle jejich posledních adres v době zatčení, odkud byli odvedeni orgány policie a už se domů nikdy nevrátili. Zatím se podařilo určit adresy asi u třetiny popravených (11 170 jmen), nicméně v rámci nové akce *Poslední adresa*,[63] při níž se na domy popravených umisťují pamětní destičky, se počet určených adres jistě zvýší.

Další elektronickou databázi *Navrácená jména* přístupnou na internetu tvoří asi 25 tisíc záznamů o obětech represí v Moskvě a okolí (popravení a zčásti i věznění), jež byly od roku 1997 v rámci projektu „Otevřený archiv" publikovány v „Moskevské pravdě" na základě spolupráce se Správou FSB pro Moskvu a Moskevskou oblast. Záznamy tvoří jen stručné osobní údaje o obětech (bez uvedení národnosti) s odkazem na číslo vyšetřovacího spisu uloženého ve Státním archivu RF (GARF).[64]

Moskvy se bezprostředně týká specifická databáze obětí *Stalinské soupisy zastřelených*, poprvé vydaná sdružením Memoriál a Archivem prezidenta Ruské federace v roce 2002. Právě v tomto archivu se dochovaly 383 soupisy zahrnující asi 44 a půl tisíce osob, jejichž trest osobně schvaloval J. V. Stalin a někteří členové politbyra ÚV VKS(b) – Molotov, Kaganovič, Vorošilov, Ždanov aj. Naprostá většina souzených byla zastřelena. První soupisy pocházejí už z podzimu roku 1936, většina pak z let 1937–1938. Později bylo nalezeno ještě pět soupisů z let 1940, 1942 a 1950, jež byly do databáze přidány. Soupisy zhotovily orgány NKVD a rozhodnutí politického vedení pak převedlo do formálního výroku Vojenské kolegium Nejvyššího soudu SSSR. Kopie originálních dokumentů uvádějí jen jméno, příjmení a jméno otce odsouzeného, rozhodnutí o výroku, a podpisy členů politbyra. Nové vydání z roku 2013 opravilo některé nepřesnosti, doplnilo data o soudním jednání a výkonu rozsudku a rozšířilo

[61] *Moskovskij martirolog. Spiski rasstreljannych po političeskim obviněnijam v gody sovetskoj vlasti*. Viz http://www.memo.ru/memory/preface/preface.htm [cit. 11. 9. 2015].

[62] *Rasstrely v Moskve*. Viz http://mos.memo.ru/ [cit. 12. 9. 2015].

[63] *Poslednij adres*. Viz http://www.poslednyadres.ru/ [cit. 12. 9. 2015].

[64] Viz http://old.mospravda.ru/returned/. Databáze je bohužel značně neúplná.

biografické poznámky o obětech, mezi nimiž je několik desítek Čechoslováků.[65] Databázi celkem 13 448 osob, zastřelených v Moskvě v době Velkého teroru, pořídil moskevský Memorial v rámci projektu *30. října*, kterým chce spolu s moskevským Muzeem GULAGu připomenout oběti teroru a zvýraznit společenský význam akcí Dne památky obětí politických represí.[66]

Také mimo Moskvu, v oblastech, krajích a republikách Ruské federace už dávno existují desítky podobných databází, seznam asi 40 z nich je na stránkách Memorialu (*Soupisy obětí politických represí*).[67] Patří k nim třeba Irkutská pamětní kniha obětí politických represí (zahrnuje prozatím jen oběti, jejichž jména začínají písmeny A–K),[68] martyrolog obětí Krasnojarského kraje,[69] martyrolog *Pokání* o obětech v Republice Komi,[70] martyrolog zastřelených z Jaroslavského kraje[71] atd. Databáze však nevznikají jen na regionálním principu. Mohou se řídit kritériem národnosti obětí, jako např. soupis asi tisíce Italů, kteří prošli GULAGem,[72] nebo třeba hlediskem profesní příslušnosti obětí, jak je tomu např. u databáze Sacharovského centra *Perzekvovaní umělci a teoretici umění*, přinášející 399 poměrně podrobných biogramů vězněných či zastřelených umělců z bývalého Sovětského svazu.[73]

V Sacharovském centru v Moskvě mají ještě další dvě elektronické databáze. První má název *Památníky a pamětní desky obětem politických represí, zřízené na území bývalého SSSR*[74] a shromáždila informace o celkem 1 244 takových objektech. Anotaci každého objektu tvoří údaje o jeho umístění, podrobný popis objektu a všechny nápisy na něm, datum odhalení a jména autorů díla, zřizovatelů a sponzorů; uveden je i zdroj

---

[65] *Meždunarodnyj projekt sozdanija*, s. 166; *Stalinskije rasstrelnyje spiski*. Moskva, Memorial 2013; soupisy lze najít též na disku *Žertvy političeskogo terrora v SSSR*. Izd. 4-je. Moskva 2007, nebo na http://stalin.memo.ru.

[66] *30 oktjabrja*. Viz http://30october.ru/project.php [12. 9. 2015].

[67] *Spiski žertv političeskich repressij*. Viz http://www.memo.ru/memory/spiski.htm [cit. 11. 9. 2015].

[68] *Irkutskaja kniga pamjati žertv političeskich repressij*. Viz http://memorial.ru/memorial/ [cit. 12. 9. 2015].

[69] *Martirolog*. Viz http://www.memorial.krsk.ru/martirol/1.htm [cit. 12. 9. 2015].

[70] *Martirolog Pokajanije*. Viz http://pokayanie-komi.narod.ru/martirolog.htm [cit. 12. 9. 2015].

[71] *Martirolog Ne predať zabveniju*. Viz http://www.memorial.yaroslavl.ru/martirolog_frame.htm [cit. 12. 9. 2015].

[72] *Gli Italiani nel Gulag*. Viz http://www.memorialitalia.it/archivio_mem/gulag/gulag/frameset_ita.html [cit. 12. 9. 2015].

[73] *Repressirovannyje chudožniki, iskusstvovedy*. Viz http://www.sakharov-center.ru/asfcd/khudozhniki/ [cit. 11. 9. 2015].

[74] *Pamjatniki i pamjatnyje znaki žertvam političeskich repressij, ustanovlennyje na territorii byvšego SSSR*. Viz http://www.sakharov-center.ru/asfcd/pam/ [cit. 11. 9. 2015].

informace a obvykle i několik barevných fotografií. Druhá databáze se jmenuje *Vzpomínky na GULAG a jejich autoři.* Nashromáždila informace o celkem 1 920 bývalých vězních, kteří napsali vzpomínky na své věznění, zpracovala jejich podrobné životopisy a 2 858 bibliografických záznamů obvykle doplněných fotografií autora, a 1 591 ukázek z jejich textů. Kromě vzpomínek vězňů jsou využity i vzpomínky jejich rodin a blízkých přátel.[75]

Podobné databáze vytvořili i v moskevském Memorialu v rámci programu *Virtuální muzeum GULAGu*,[76] v němž oddíl *Památníky* zahrnuje 587 objektů, jež se zčásti překrývají s předchozí databází. Ve stejném programu je i oddíl *Nekropole*, zahrnující 592 místa masových hrobů obětí teroru a vězňů GULAGu, místa poprav a tajných pohřbů, hřbitovy vyhnanců, „specposelenců", deportovaných a internovaných osob. Oddíl *Stopy teroru* soustřeďuje informace o 161 objektech z doby teroru, jež o něm vydávají svědectví – zbytky táborů, šachty, stavby, táborová zařízení, věznice, soudy. O tom, jak si společnost připomíná památku obětí represí, vypovídá i oddíl *Muzea*, jež dává přehled 127 státních, společenských, resortních a školních muzeí, v jejichž expozicích a sbírkových fondech jsou doklady o politických represích.

[75] *Vospominanija o GULAGe i ich avtory*. Viz http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/ [cit. 11. 9. 2015].

[76] *Virtualnyj muzej GUL*AGa. Viz http://www.memo.ru/d/3332.html [cit. 12. 9. 2015].

II. Tematický přehled ruské literatury k problematice politických represí ve fondu Knihovny Slezského zemského muzea v Opavě

1. Souhrnné práce o represích a dějinách SSSR

Historie politických represí

Teoretickým otázkám problematiky represí ve vztahu k minulému i současnému Rusku je věnována monografie **I. G. Jakovenka *Rusko a represe***. Nahlíží na represe jako na kulturní fenomén, který vidí v širokém kontextu sociální a kulturní reality. Zabývá se ontologií represí a jejími základními determinantami, sleduje místo represí v tradičním společenském vědomí, jejich sociálně politické rozměry, fenomenologii represí a mnoho dalších dílčích otázek, např. roli násilí, kult oběti, hlad jako prostředek represe atd.[77]

A. V. Malko a **S. V. Žilcov** ve své monografii ***Trest smrti v Rusku*** věnují pozornost historicko-právním a politickým aspektům této problematiky. V první části zkoumají původ, pojem a vývoj trestu smrti v Rusku od nejstarších dob do 18. století, ve druhé pak výkon tohoto trestu v Ruském impériu v dobách absolutismu, za krize feudálního nevolnického systému, za přechodu k buržoazní monarchii a za buržoazně-demokratické revoluce. Třetí část se již týká historie sovětského státu a práva – trestu smrti za občanské války a v období NEPu, za Stalinova autoritativního režimu, zvláště za Velkého teroru, i období po Stalinově smrti (1953–1991). Autor uvádí konkrétní údaje o počtech rozsudků smrti a zákonech, podle nichž byly vyneseny, a závěrem se zamýšlí nad soudobou diskusí o účinnosti tohoto trestu.[78]

„Historiografická a archeografická studie“ **L. A. Lykovové *Vyšetřování případu vraždy ruské carské rodiny*** poskytuje komplexní pohled na šetření, jež začalo v roce 1918 v Jekatěrinburgu a skončilo v roce 1924 v Paříži. Autorka provedla hodnocení exilové i domácí historiografie k tématu z doby porevoluční, sovětské i postsovětské, podrobně analyzovala sovětské dokumenty o zastřelení carské rodiny, dokumentaci ruského vyšetřování zločinu, dokumenty vyšetřovatele N. A. Sokolova, předané do

[77]Jakovenko, I. G.: *Rossija i Repressija: repressivnaja komponenta otěčestvennoj kultury*. Moskva: Novyj chronograf 2011.

[78]Malov, A. V. – Žilcov, S. V.: *Smertnaja kazň v Rossii.* Istorija. Politika. Pravo. Moskva: Izd. NORMA 2003.

GARFu z Lichtenštejnského knížectví, i materiály nejnovější vládní komise z počátku 90. let. V příloze je několik dokumentů a obsáhlý seznam pramenů a literatury.[79]

O prvních politických represích v sovětském Rusku podává svědectví 377 dokumentů nejvyšších stranických a státních orgánů ve sborníku ***„Očistíme Rusko nadlouho…" Represe proti jinak smýšlejícím. Konec roku 1921–začátek roku 1923.*** Přechod země k „nové ekonomické politice" přinesl zostření boje s jinak smýšlejícími – s politickými oponenty, inteligencí, církví aj. Na Leninův návrh Politbyro ÚV RKS(b) pověřilo orgány GPU připravit operaci vysídlení představitelů intelektuální elity za hranice prostřednictvím vlaků nebo „parníků filozofů"; další příslušníci inteligence byli posláni do vyhnanství. V práci je historický úvod, ukázky z emigračního tisku o represích, úryvky z deníků a vzpomínek vyhnanců a stručné životopisné medailonky 272 vyhnaných osob.[80]

Stejného tématu se týká sborník ***Vysídlení místo zastřelení. Deportace inteligence v dokumentech VČK–GPU. 1921–1923.*** Přináší 394 dokumentů bezpečnostních orgánů o masové akci bolševického vedení, zaměřené na vyhnání ruské inteligence a jinak smýšlejících představitelů opozice ze země na počátku 20. let. V práci je historický úvod, dokumenty pocházejí převážně z ústředního a z regionálních archivů FSB Ruska.[81]

Různým pohledům na problém státního násilí v sovětském režimu je věnován sborník dvaceti statí francouzského znalce problematiky sovětských represí **N. Wertha *Teror a nepořádek. Stalinismus jako systém***. Vychází z historie násilí ruských revolucí, světové i občanské války a sleduje jeho proměny v dalších vývojových etapách sovětského režimu. Za zmínku stojí např. úvahy o smyslu Velkého teroru, o ukázkových politických procesech v provinciích SSSR, o hodnotě doznání ve stalinských procesech, o sovětské společnosti za Velké vlastenecké války, o historii Chruščovova „tajného referátu", o zavádění systému nucené práce nebo o některých sociálních jevech, např. banditismu.[82]

Německý znalec problematiky **J. Baberowski** v práci ***Rudý teror. Historie stalinismu*** v úvodu vysvětlil pojem stalinismu a sledoval okolnosti jeho zrodu

---

[79]Lykova, L. A.: *Sledstvije po dělu ob ubijstve rossijskoj imperatorskoj semji. Istoriografičeskij i archeografičeskij očerk*. Moskva: ROSSPEN 2007.

[80]*„Očistim Rossiju nadolgo…" Repressii protiv inakomysljaščich. Koněc 1921–1923 g.* Dokumenty. Pod red. A. N. Artizova, V. S. Christoforova. Moskva: MFD, Matěrik 2008.

[81]*Vysylka vmesto rasstrela. Deportacii intelligencii v dokumentach VČK–GPU. 1921–1923.* Sost. V. G. Makarov, V. s. Christoforov. Moskva: Russkij puť 2005..

[82]Vert, N.: *Terror i besporjadok. Stalinizm kak sistema*. Moskva: ROSSPEN 2010.

v historickém kontextu revoluce a občanské války, řešení rolnické a národnostní otázky a probíhající kulturní revoluce. Blíže popisuje veřejné politické procesy, stranickou čistku, masový teror a osobnost Stalina, jež je s ním úzce spojena. Stručně zmiňuje i represe válečné a poválečné. Vytvořil plastický obraz toho, jak se sen bolševiků o „novém člověku“ proměnil v krvavý teror.[83]

Práce americké historičky **W. Goldmanové** ***Teror a demokracie v epoše Stalina. Sociální dynamika represí*** zkoumá sociální mechanismy teroru a snaží se zjistit, za jakých okolností se represe staly masovým jevem, a to nejen kvůli obrovskému rozsahu obětí, ale i kvůli počtu osob, jež se na represích podílely. Na základě nově zpřístupněných archivních dokumentů opravuje někdejší představu, že jediným faktorem rozvoje teroru bylo Stalinovo úsilí o soustředění vší moci ve vlastních rukou. Ukazuje, jak teror rozpoutaný shora „sklouzával“ dolů úřednickým aparátem odborů a ovlivňoval závodní výbory i řadové členy. Byl cíleně zaměřen proti opozici a „nepřátelům lidu“ a působil masovou paniku, měnil vztahy v každé sovětské instituci a na každém závodě. Zemi zaplavila vlna „sebeodhalení“, kritéria pro výběr obětí však nebylo možné racionálně pochopit. Autorka sledovala příznaky sociální krize industrializace, přechod od zavraždění Kirova k masovému spiknutí, mobilizaci mas na podporu represí, roli obětí i jejich katů, i rituály masových represí na závodech.[84]

Stručný přehled represivní politiky sovětského režimu od dob revoluce (Kronštadtská vzpoura) až po poválečné údajné židovské spiknutí (zavraždění herce S. Michoelse na Stalinův příkaz) podává kniha **I. N. Kuzněcova** ***Zatajené tragédie sovětských dějin***. I když jde spíše o popularizační práci bez odkazů na zdroje, líčí obraz represí na konkrétních událostech a příbězích známých osobností vcelku objektivně.[85]

Historie sovětských represí ve dvou dílech (na více než tisíci stránkách) je výsledkem úsilí profesora **J. I. Stecovského**, který tuto problematiku poprvé v ruské historiografii prozkoumal z pozice právní vědy. Zúročil v ní své zkušenosti ze soudní praxe i výuky práva, provedl kritickou analýzu normativních aktů i soudní praxe trestních orgánů, k čemuž využil množství nepublikovaných archivních dokumentů a materiálů vědeckých konferencí. V ***I. dílu*** sledoval rozsah represí (rudý teror ve městech i na venkově, hladomor, perzekuci církve), kolektivizaci (rozkulačování, zvláštní

[83]Baberovski, J.: *Krasnyj terror. Istorija stalinizma*. Moskva: ROSSPEN 2007.

[84]Goldman, V. Z.: *Terror i demokratija v epochu Stalina. Socialnaja dinamika repressij.* Moskva: ROSSPEN 2010.

[85]Kuzněcov, I. N.: *Zasekrečonnyje tragedii sovetskoj istorii*. Rostov n/D: Feniks 2007.

přesídlování), trestní a represivní politiku státu proti vlastním občanům, válečné perzekuce (válečnou justici, trestní oddíly, válečné zajatce). Dále to byly metody represí – násilí (braní rukojmích, popravy bez rozsudku), zatýkací zvůle (neodůvodněná zatčení, nelidské podmínky věznění), mučení zatčených, falzifikace trestních spisů, vydírání při výsleších, operativní a vyšetřovací činnost (provokace, verbování donašečů, odposlech hovorů), mimosoudní represe (vyhnanství, zbavení občanství, trestání nezletilých, zbavení volebních práv), revoluční tribunály a zvláštní soudy, zjednodušené řízení, represivní psychiatrie. Analýza právních aspektů problematiky se týkala ospravedlňování teroru, rodin třídních nepřátel, deportací národů, antisemitismu, rasismu a propagandy fašismu a popírání norem a principů mezinárodního práva. ***Ve II. dílu*** se autor soustředil na organizátory teroru a jejich ozbrojené složky (komunistickou stranu a státní bezpečnost), na „anatomii lži a nenávisti" – apoteózu násilí a rozsudky trestu smrti, potlačování jinak smýšlejících, „hnilobu národa" (zakořenění lži, strach, udavačství), nesvobodu (kontrola výdeje pasů, sběr informací o občanech, syndrom utajování) i na některé projevy odporu proti režimu. Zdůraznil právo na informace, ochranu, přístup k archivům, nastínil obnovování spravedlnosti a rehabilitační úsilí, zmínil se o zločinnosti komunistické strany a soudu nad ní, o individuální odpovědnosti za zločiny a beztrestnosti jejich pachatelů.[86]

Ukrajinský autor **L. Hermann**, který sám v dětství přežil hladomor, ve dvou dílech své práce ***Pravda o veliké lži*** představil represivní politiku sovětského režimu za celou dobu existence SSSR. Jde o dokumentárně-uměleckou studii, vycházející ze stovek dobových dokumentů, bohužel bez odkazů na zdroje. První díl má název ***Vůdci*** a sleduje období Lenina, Stalina a jeho spolupráci s Hitlerem. Druhý díl se jmenuje ***Velká válka*** a podrobně probírá celou historii od války ve Španělsku a Mnichova, přes pakt Molotov-Ribbentrop a okupaci Polska až k útoku na SSSR. Probírá pak průběh válečného konfliktu i období studené války a atomového soupeření se Západem. Stále připomíná nesčetné oběti represí, až již se jedná o vězně na Bělomorkanálu, nebo padlé a dodnes nepohřbené obránce vlasti na Novgorodsku.[87]

Práce **L. Lopatnikova *O Stalinovi a stalinismu*** dává ve 14 dialozích přehled argumentů obhájců a odpůrců Stalina a jeho politiky. Pečlivě se probírá např. otázka počtu a struktury obětí politických represí nebo oprávněnosti rehabilitací. K práci je

[86]Stecovskij, J.: *Istorija sovetskich repressij.* T. 1–2. Moskva: Izd. Znak-SP 1997.

[87]German, L.: *Pravda o velikoj lži. T. 1. Voždi, T. 2. Bolšaja vojna.* Sankt-Peterburg: Lira 2001.

přiložen přípis historiků z prosince 1988 „O protiústavní praxi třicátých a začátku padesátých let“, vypracovaný pro ústřední výbor KSSS, v němž je vymezena odpovědnost některých politiků za represe (J. V. Stalin, V. M. Molotov, L. M. Kaganovič, A. A. Ždanov, K. J. Vorošilov, N. S. Chruščov, A. I. Mikojan, G. M. Malenkov, A. A. Andrejev, M. I. Kalinin, M. A. Suslov).[88]

Sborník statí ***Komunismus, teror, člověk*** obsahuje příspěvky 14 zahraničních historiků, kteří diskutují nad knihou „Černá kniha komunismu“.[89] V mnohém rozšiřují původní tematické okruhy – charakterizují stalinismus jako křížové tažení proti všemu cizímu, všímají si teroru proti národům a národnostem, a přinášejí i některé komparativní pohledy, např. na politické represe v lidovém Polsku, Rumunsku a srovnání událostí v ČSR a Maďarsku. Několik statí je věnováno též komparaci různých aspektů nacistického a komunistického režimu.[90]

Represe vůči nejvyšším představitelům sovětských elit – lidovým komisařům, tajemníkům oblastních výborů strany, vedoucím a ředitelům různých závodů, nejvyšším armádním velitelům aj., k nimž došlo v době Velkého teroru, představuje na 46 dokumentech sborník ***Lubjanka. Sovětská elita na stalinské Golgotě***. Pocházejí ze svodek důležitých výpovědí zatčených, jak je Stalinovi pravidelně předkládaly bezpečnostní orgány. Z jeho osobního fondu se dostaly do Archivu Prezidenta RF, kde byly nedávno odtajněny. K jejich komentáři byly využity i vyšetřovací spisy zatčených, které se nacházejí v Ústředním archivu FSB a jsou badatelům dosud nepřístupné.[91]

L. M. Zaika a **V. A. Bobreňov** zúročili své mnohaleté zkušenosti z práce v orgánech prokuratury a soudnictví, kde se zabývali rehabilitací obětí politických represí, k napsání práce ***Oběti a kati***. Na základě unikátních archivních zdrojů (na něž bohužel neodkazují), především materiálů z vyšetřovacích spisů, podávají plastický obraz všeobecné podezíravosti a krutosti, jež provázely výstavbu socialismu a ovlivňovaly osudy milionů lidí. Teror omlouvaný „revoluční nutností“ rychle přerostl v každodenní praxi mimosoudních trestů v celostátním rozsahu. Kniha uvádí příklady utrpení lidí, kteří se dostali do soukolí třídní, proletářské justice – od Příkazu č. 1 „O demokracii v armádě“, vydaného Petrohradským sovětem už 1. března 1917, který předcházel

[88]Lopatnikov, L. I.: *O Staline i stalinizme: 14 dialogov*. Moskva: Vozvraščenije 2010.

[89]Česky *Černá kniha komunismu.* I.-II. Praha-Litomyšl: Paseka 1999.

[90]*Kommunizm, terror, čelovek. Diskussionnyje stati na temu „Čornoj knigi kommunizma“*. Kijev: Optima 2001.

[91]*Lubjanka. Sovetskaja elita na stalinskoj golgofe. 1937–1938.* Archiv Stalina.: Dokumenty i materialy. Sost. V. N. Chaustov. Moskva: MFD 2011.

revoluční chaos a bezvládí umožňující teror, až po jeden z posledních poválečných procesů zinscenovaných Berijou – s maršálem G. I. Kulikem. Mnoho pozornosti je věnováno rudému teroru a občanské válce, nárůstu moci orgánů NKVD a také událostem II. světové války, např. popravě generála D. G. Pavlova, sovětským agentům v týlu nepřítele aj.[92]

Vynikající sondou do praktické realizace trestní politiky je monografie **A. G. Těpljakova** ***Procedura: výkon rozsudků smrti ve 20. – 30. letech***. Po stručné analýze úředních předpisů týkajících se výkonu trestu smrti uvádí autor postupně konkrétní příklady těchto aktů – nedbalé provedení popravy, popravy bez úředního příkazu, pozastavený výkon rozsudku či jeho změna, zvláštnosti terminologie, složení exekučních orgánů, popravy jako projev třídní msty, technologie exekucí, hromadné popravy. Podrobně probral „technické problémy" značného rozsahu exekucí v době Velkého teroru, jiné způsoby poprav užívané v regionech, útěky z popraviště, problémy s pohřbíváním v zimě, olupování mrtvých, sadistické způsoby poprav, tajné vraždy, vyznamenávání katů, nomenklaturní vzestup členů komand, praxi v době doznívání Velkého teroru. Všechny konkrétní příklady jsou doloženy odkazy na státní a bezpečnostní archivy.[93]

Komplexní pohled na represivní politiku sovětského režimu v největším regionu Ruska představil **S. A. Papkov** v práci ***Obyčejný teror. Politika stalinismu na Sibiři***. Zkoumá základní fáze trestní politiky na Sibiři na pozadí všeobecného teroru jako způsobu přeměny celé země, odhaluje proces systematického násilí v podobě masových politických kampaní a operací bezpečnostních služeb. Dává představu o významu represí pro realizaci sovětských projektů na regionální úrovni, o způsobech mobilizace mas pro překonávání krizových etap v rozvoji země. Provádí analýzu podílu justice na uskutečňování teroru, charakterizuje kategorie vykonavatelů teroru i jejich obětí. K práci jsou připojeny soudní statistiky SSSR z let 1937–1956.[94]

Zcela průkopnický přístup k výzkumu politických represí uplatnil **J. V. Kodin** ve své monografii ***Represe na ruské provincii. Smolensko. 1917–1953 gg.*** Jako jeden z prvních badatelů vyšel z hromadných dat o represích ve Smolenské oblasti,

---

[92]Zaika, L. M. – Bobreňov, V. A.: *Žertvy i palači. Po materialam processov 1919–1953 godov*. Moskva: Knižnij mir 2011.

[93]Těpljakov, A. G.: *Procedura: ispolněnije smertnych prigovorov v 1920 –1930-ch godach*. Moskva: Vozvraščenije 2007.

[94]Papkov, S. A.: *Obyknovennyj terror. Politika stalinizma v Sibirii*. ROSSPEN 2012.

nashromážděných v elektronické databázi „Smolenského martyrologu“, zčásti vydaného i tiskem (záznamy asi 30 tisíc obětí), jež byly zpracovány v místním archivu FSB počátkem 90. let. Sestavil z nich unikátní diagramy a tabulky, jež dávají celkový obraz represivní praxe sovětského státu vůči svým občanům. Zachycují činnost represivních orgánů (revolučních tribunálů, ČK, OGPU, NKVD), zvláště v letech Velkého teroru propojenou s orgány soudu a prokuratury. Ukazují se tak hlavní represivní kampaně – likvidace kulaků a jejich odporu proti kolektivizaci, veřejné soudní procesy v regionu, represivní akce z národnostních důvodů aj. Metodologicky přínosná je také úvodní studie, jež představuje elektronickou databázi obětí jako historický pramen. Samotná studie pak sleduje kompetence a činnost represivních orgánů v regionu. Součástí práce ke i zveřejnění 26 důležitých archivních materiálů vztahujících se k represím. Tentýž autor byl rovněž redaktorem obsáhlého sborníku materiálů mezinárodní vědecké konference , vydaného pod názvem ***Historie stalinismu: represe na ruské provincii.*** Obsahuje příspěvky celkem 60 ruských i zahraničních autorů, jež se týkají metodologie výzkumů stalinismu, mechanismů a orgánů politických represí, diktátu a represí v oblasti kultury, vlivu represí na jednotlivce, specifiky odporu proti stalinskému režimu, zvláštností sociálních diskriminací režimu a charakteru historické paměti o represích.[95]

Konkrétní analýzu represí vůči rolnictvu v jednom z regionů SSSR publikoval **T. D. Naďkin** v práci ***Stalinská agrární politika a rolnictvo Mordvinska.*** Prozkoumal agrární politiku sovětského režimu v této dnes autonomní republice, ležící v na východě evropské části Ruské federace, v době od konce 20. do začátku 50. let. XX. století. Soustředil se na základní ekonomické a sociálně-demografické aspekty problematiky a zvláště podrobně popsal represivní politiku státu na venkově, likvidaci „kulaků“, deportace i represe Velkého teroru, stejně jako charakter represí za války a v prvních poválečných letech. Zmínil se i o sociálních protestech rolníků proti agrární politice státu.[96]

Monografie britského historika **N. Barona** ***Moc a prostor. Autonomní Karélie v sovětském státě. 1920–1939*** využila odtajněných dokumentů ruských stranických, státních a bezpečnostních archivů k důkladnému prozkoumání vývoje Karélie, ruského území hraničícího s Finskem, jež se podle Leninova plánu mělo stát vzorem sovětské

[95]Kodin, J. V.: *Repressirovannaja rossijskaja provincija. Smolenščina. 1917–1953 gg*. Moskva: ROSSPEN 2011; *Istorija stalinizma: repressirovannaja rossijskaja provincija.* Pod red. J. V. Kodina. Moskva: ROSSPEN 2011.

[96]Naďkin, T. D.: *Stalinskaja agrarnaja politika i kresťanstvo Mordovii*. Moskva: ROSSPEN 2010.

autonomní oblasti. Původní podpora místní autonomie po příchodu Stalina k moci však skončila, státní hranice tohoto „periferního“ území se neprodyšně uzavřely a značná část Karélie se změnila v pracovní tábory GULAGu, kontrolované orgány NKVD. Autor sleduje politické vztahy mezi vedením státu v Moskvě a regionálními vůdci, ekonomický a sociální vývoj v regionu, a také masové politické represe vůči místnímu obyvatelstvu. Podrobně si všímá zrodu a neustálého rozšiřování táborů GULAGu, přesídlování obyvatel a zvláště událostí spjatých s obdobím Velkého teroru.[97]

Specifiku represí v Ázerbájdžánu pečlivě prozkoumal německý historik **J. Baberowski** v monografii ***Nepřítel je všude. Stalinismus na Kavkaze***. Vyšel už z období let 1824–1914, v nichž se zajímal o civilizační misi a zrod nacionalismu v Zakavkazsku, o pogromy spjaté s revolucí roku 1905 i o permanentní pogrom spočívající v etnických čistkách v prvních letech po bolševické revoluci. Zjišťoval vztahy bolševismu a národního komunismu, odmítnutí multikulturní společnosti, rozvoj klanů místo tříd v agrární reformě na Kavkaze, zavedení latinské abecedy, emancipaci žen a kulturní revoluci. Neopomenul ani represe spojené s kolektivizací vesnice a s odporem proti ní, stejně jako počátky a průběh Velkého teroru, včetně čistek a meziklanových konfliktů. Konstatoval, že hlavním a bohužel i jediným úkolem místních komunistů bylo ničení nepřátel, takže i pozitivní procesy, jako např. kulturní revoluce, se záhy změnily v krvavý teror, který smetl stovky tisíc životů.[98]

Represím na ukrajinské Volyni je věnován sborník ***Rehabilitováni historií***, shrnující příspěvky z konference konané v Lucku. Kromě statí o represích NKVD vůči Volyňanům v letech 1939–1941 jsou připomenuty též akce proti OUN-UPA a masové deportace Ukrajinců, stejně jako práce občanských komisí usilujících o plnou rehabilitaci obětí represí. V ukrajinštině.[99]

Vojenský historik **N. S. Čerušev** v práci s názvem ***„Syn za otce neodpovídá...“*** sleduje s využitím vzpomínek a dokumentů skutečné osudy rodin nejvyšších velitelů Rudé armády, jež se stali oběťmi represí za Velkého teroru. Příbuzní obětí prošli dlouhou a strastiplnou cestu věznicemi, gulagy a vyhnanstvím, než se po roce 1956 dočkali rehabilitace. V příloze je seznam vězenkyň z Akmolinského tábora žen zrádců

[97]Baron, N. *Vlasť i prostranstvo. Avtonomija Karelii v Sovetskom gosudarstve. 1920–1939*. Moskva: ROSSPEN 2011.

[98]J. Baberovski: *Vrag jesť vězdě. Stalinizm na Kavkaze*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[99]*Reabilitovani istorijeju*. Zbirnik naukovych statej i materialiv mižnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferenciji „Reabilitovani istorijeju“ Luck, 5-6 grudnja 2002 r. Luck: Nadstyrja 2003.

vlasti (ALŽIR) a přehled některých táborů NKVD, v nichž byly vězněny ženy a děti elit Rudé armády.[100]

Jednomu prvních velkých politických procesů je věnována monografie **K. N. Morozova** ***Soudní proces socialistů-revolucionářů a vězeňská opozice (1922–1926): etika a taktika odporu.*** Z četných domácích i zahraničních archivních zdrojů získal autor podrobnosti o procesu s esery a jejich střetnutí s mocí, jež rozhodlo o trestech smrti pro 12 z nich. Fakta o represivní politice bolševiků jsou zasazena do kontextu norem a tradic revoluční etiky. V příloze jsou životopisné portréty a osudy souzených.[101]

Celý průběh tohoto procesu podrobně zachycuje sborník dokumentů ***Proces s pravými esery v Moskvě. 8. června – 4. srpna 1922***, který plánuje vydání celkem 14 dílů. První dva díly (v jednom svazku) uvádějí stenografické záznamy 47 soudních zasedání od 8. do 17. června 1922, jež jsou dosud uloženy v Ústředním archivu FSB RF. Dobový stranický tisk podával o procesu tendenčně zkreslené informace, proto je zveřejnění záznamů o způsobu, jakým se bolševici zbavili svých někdejších spolubojovníků z největší socialistické strany v zemi, pro studium této problematiky nezbytné.[102]

Sborník dokumentů ve dvou knihách ***Šachtinský proces roku 1928: příprava, provedení, výsledky*** dává svědectví o jednom z největších soudních politických procesů celé sovětské epochy, který má zásadní význam pro pochopení fenoménu těchto veřejných procesů nejen v SSSR, ale i v poválečné komunistické Evropě včetně ČSR. Dokumenty pocházejí z archivů AP RF, AVP RF, GARF, RGAE, RGASPI. Proces se týkal skupiny 53 ruských a německých zaměstnanců správy, inženýrů a techniků, obviněných z „ekonomické kontrarevoluce v Donbasu“. ***Kniha 1.*** obsahuje 161 dokumentů z fondu Politbyra ÚV VKS(b), jež dokládají jeho vliv na přípravu a průběh procesu. Jsou zde též dokumenty orgánů NKVD, ukazující mechanismy realizace politických, represivních, soudních a propagandistických rozhodnutí spojených s procesem. ***Kniha 2.*** zahrnuje 325 dokumentů, jež se týkají technologické stránky přípravy a realizace procesu – materiály předběžného a soudního vyšetřování, soudního zasedání, dokumenty k sovětsko-německým vztahům, hlášení OGPU a stranických orgánů o náladách obyvatel

---

[100]Čerušev, N. S.: *„Syn za otca ně otvečajet...“ Tragedija semej elity Krasnoj Armii: 1937–1956.* Moskva: Moskovskije učebniki i Kartolitografija 2010.

[101]Morozov, K. N.: *Suděbnyj process socialistov-revoljucionerov i ťuremnoje protivostojanije (1922–1926): etika i taktika protivoborstva.* Moskva: ROSSPEN 2005.

[102]*Pravoeserovskij političeskij process v Moskve. 8 ijuňa – 4 avgusta 1922 g. Stenogramy suděbnych zasedanij*. V 14 t. T. 1 i 2. Moskva: ROSSPEN 2011.

aj. Bylo vyneseno 11 rozsudků smrti, ale jen pět bylo vykonáno, ostatním odsouzeným byl trest změněn na 10 let GULAGu.[103]

O odporu mládeže proti sovětské moci svědčí sborník dokumentů ***Demokratický svaz. Vyšetřovací spis. 1928–1929***. Přináší 183 archivních dokumentů, především úryvků z protokolů o výslechu asi šedesátičlenné organizace mládeže, založené absolventy jedné ze škol v ukrajinském Černigovu. Tiskli protistátní prohlášení a výzvy, jež převáželi i do Moskvy, Leningradu, Charkova, Kyjeva a Oděsy. Celkem 21 zatčených bylo odsouzeno k trestu smrti, který byl jen několika z nich změněn na 10 let vězení, několik desítek dalších bylo posláno do Gulagu. Případ je svědectvím o konci 20. let, kdy si trestní aparát teprve osvojoval metody následujících masových represí.[104]

O perzekuci jedné z okrajových jinak smýšlejících skupin inteligence podává svědectví obsáhlý sborník dokumentů ***Rosenkruciáni v sovětském Rusku***. Je sestaven z výpovědí zatčených, výslechových protokolů a dalších částí vyšetřovacích spisů, k nimž byly přiloženy i některé zabavené duchovní a filozofické texty. Bratrstvo Řádu růžového kříže bylo jedním ze směrů mysteriózního zednářství, o němž bezpečnostní orgány vůbec nic nevěděly. Spisy se týkají řádu *Emeš redivivus*, který v letech 1925–1928 praktikoval laboratorní pokusy s telepatií, telekinezí, operativní magií aj., a řádu *Moskevských rosenkruciánů-manichejců,* kteří se v letech 1916–1933 zabývali otázkami teorie poznání a ceremoniální magií. Třetí komplex dokumentů se týká kvazirosenkruciánského duchovního bratrstva *Lux Astralis* (1912–1937). Materiály ukazují historii a složení organizací, životopisy jejich členů, směry, cíle a úkoly jejich činnosti, a dochované řádové dokumenty a texty. Přiloženy jsou historické úvodní studie, stať o posvátných jazycích ruských arkanologů a slovník termínů a pojmů „orionistů“. Vedoucí organizací byli většinou zastřeleni, členové posláni do gulagů nebo psychiatrických léčeben.[105]

---

[103] *Šachtinskij process 1928 g.: podgotovka, proveděnije, itogi*. Otv. red. S. A. Krasilnikov. V 2 kn. Kn. 1. Moskva: ROSSPEN 2011; Kn. 2. Moskva: ROSSPEN 2012.

[104] *Demokratičeskij sojuz. Sledstvennoje dělo. 1928–1929 gg.* Sost. I. A. Mazus. Moskva: ROSSPEN 2010.

[105] *Rozenkrejcery v sovetskoj Rossii. Dokumenty 1922–1937 gg*. Publikacija, vstupitělnyje staťji, kommentarii, ukazatěl A. L. Nikitina. Moskva: „Minuvšeje“ 2004.

Historie sovětského Ruska a SSSR

Novodobé dějiny Ruska, jejichž editorem je profesor **A. B. Zubov**, patří k nejlépe zpracovaným příručkám tohoto druhu; možná i proto se dočkaly též českého vydání. V Rusku vyšly pod názvem ***Dějiny Ruska. XX. století*** ve dvou samostatných svazcích ***1894–1939***, a ***1939–2007***. Znovu zavádí do historie osobnosti a fakta, využívá vzpomínek pamětníků, biografií a fragmentů některých důležitých dokumentů. Je to historie lidí, nikoliv historie objektivních procesů a hybných sil, jak tomu bývalo kdysi. Stojí za ní široký autorský kolektiv ruských i zahraničních vědců, jejichž cílem bylo objektivně popsat život a spletité cesty národů Ruska ve XX. století.[106]

M. P. Irošnikov a **A. Z. Vakser** jsou autory práce ***Rusko ve XX. století. Národ, moc, války, revoluce, společnost***. Má jít o nový žánr vědeckých učebnic, který formou jakési čítanky kombinuje studium faktů a událostí s ukázkami živé minulosti, vnitřního světa a motivů jednání historických osob i prostých občanů. Kniha sleduje čtyři oblasti: demografické a etnosociální přeměny obyvatel a národů Ruska, politická a válečná kataklyzmata Ruska ve světových a regionálních válkách a ruských revolucích, obraz státu a moci v Ruském impériu, Ruské republice, za diktatury proletariátu i stalinského systému, v poststalinských režimech, v Ruské federaci a současném Rusku, a osudy občanské společnosti v Ruském impériu, za sovětského Ruska a SSSR, i v současné šíři politických stran a hnutí, společenských organizací a městských samospráv. Čítanka poskytuje úryvky z dokumentů, dobového tisku, umělecké literatury, folklóru, vzpomínek, statistik a dalších materiálů, jež mohou doplnit a prohloubit historické znalosti, vždy s odkazy na prameny.[107]

Francouzská historička **H. Carrère d´Encausse** v monografii ***Mikuláš Druhý. Zastřelené následnictví*** vrhla nové světlo na období vlády posledního ruského cara, jež četnými chybami ve vnitřní i zahraniční politice měla dovést Rusko k revoluční a národní katastrofě. Ukazuje, že tak tragické následky nemohou být přímým důkazem carovy viny, slabé vůle či chybného kursu reforem. Naopak zdůrazňuje jeho úsilí o přeměnu Ruska v demokratický stát v době, kdy tomu bránilo střetnutí lidu a moci, srážky různých protikladných politických proudů i hlavní překážka všech ruských

[106] *Istorija Rossii. XX vek: 1894–1939.* Pod red. A. B. Zubova. Moskva: Astrel, AST 2009; *Istorija Rossii. XX vek: 1939–2007.* Pod red. A. B. Zubova. Moskva: Astrel, AST 2009; česky *Dějiny Ruska. 20. století. 1894–1939.* Ed. A. Zubov. Praha: Argo 2014; *Dějiny Ruska. 20. století. 1939–2007.* Ed. A. Zubov. Praha: Argo 2014.

[107] Irošnikov, M. P. – Vakser, A. Z.: *Rossija v XX veke. Narod, vlasť, vojny, revoljucii, obščestvo*. Učobnaja kniga. 2-je izd. Sankt-Peterburg: Izd. S.-Peterb. universiteta 2005.

reforem – nezměrnost ruského prostoru, časové deficity reformátorů, různorodost obyvatelstva a rozdílnost mentalit. Období Mikulášovy vlády, spojené s tragicky přervaným následnictvím, však bylo ve světle dlouhé ruské historie důležitou etapou v navracení této „podivné země“ do evropské civilizace, což může být užitečné i pro dnešní postsovětskou společnost. V příloze je několik dokumentů, chronologický přehled, genealogické tabulky, mapová schémata a obšírná bibliografie.[108]

Monografie **A. J. Bachturinové** ***Pohraniční oblasti Ruska: státní správa a národnostní politika v letech První světové války*** analyzuje dobovou situaci na „okrajích“ ruského impéria z hlediska národnostní politiky samoděržaví v předvečer revoluce. Zkoumá systém, metody a formy státní správy těchto území, systémy občanských a vojenských složek, jež zde působily souběžně s okupační správou. V širokém celospolečenském kontextu sleduje specifiku carské národnostní politiky, všímá si faktorů války, zahraničních vlivů, nastávajícího dělení světa a úsilí malých národů o sebeurčení. Charakterizuje pohyb od imperiálního unitarismu k federalismu jak u ruských úřadů, tak i v národních společensko-politických kruzích. Do výzkumu zařadila oblasti Polska i Pobaltí, východní Halič a severní Bukovinu, Arménii, Finsko, Turkestán a střední Asii, emirát v Buchaře a chanát v Chivě.[109]

I. Michutinová v monografii ***Ukrajinský Brestský mír*** analyzovala okolnosti uzavření mírové smlouvy mezi Ruskem a Německem, Rakousko-Uherskem, Bulharskem a Tureckem ze 3. března 1918 v Brestu Litevském, jež je pokládána za diplomatickou porážku Ruska. Způsobila ji nejen nedůslednost petrohradských vyjednavačů, ale do jednání stran vstoupil nový partner – zástupce Ukrajinské lidové republiky Ukrajinská ústřední rada, jíž se podařilo za zády delegace z Petrohradu dojednat separátní mír, což změnilo poměr sil v neprospěch Ruska. Kniha vychází z četných ruských a ukrajinských archivních zdrojů.[110]

Sborník dokumentů a materiálů ***Rudoarnejci v polském zajetí v letech 1919–1922*** se týká dosud málo prozkoumaného tématu z historie polsko-ruských vztahů, jež bývá někdy zneužíváno v aktuální diskusi o povraždění polských zajatců v SSSR v roce 1940. Dokumenty z ruských i polských archivů svědčí o počtu ruských válečných zajatců, o

---

[108]Karrer d´Ankoss, J.: *Nikolaj Vtoroj: rasstreljannaja prejemstvennost'*. Moskva: OLMA-PRESS Obrazovanije 2006.

[109]Bachturina, A. J.: *Okrainy rossijskoj imperii: gosudarstvennoje upravlenije i nacionalnaja politika v gody Pervoj mirovoj vojny (1914–1917 gg.)*. Moskva: ROSSPEN 2004.

[110]Michutina, I.: *Ukrainskij Brestskij mir*. Moskva: Izd. Jevropa 2007.

podmínkách jejich zajetí v táborech a na pracovních komandech, v průchozích táborech a při konvojích, o jejich úmrtnosti, nemocnosti, o okolnostech repatriace do vlasti, o vztahu polského i ruského velení k osudům zajatců, o činnosti mezinárodních, polských a ruských společností a dobročinných organizací na podporu zajatců. Podle ruských historiků zahynulo v polském zajetí nejméně 18–20 tisíc zajatců, a osud dalších více než 60 tisíc zajatců není náležitě objasněn; podle polských historiků jich v zajetí nezemřelo víc než 16–17 tisíc, a spekulace o smrti 60–100 tisíc zajatců dokumenty nepotvrdily. Sborník zahrnuje 338 dokumentů za období od 22. prosince 1918 do 15. února 1923, text doplňuje ruský a polský historiografický úvod a 8 tabulkových přehledů týkajících se tématu doplněných vědeckým komentářem a fotografickou přílohou.[111]

Příručka **V. I. Ivkina** ***Státní moc SSSR. Nejvyšší orgány moci a správy a jejich vedoucí. 1923–1991*** přináší přehled o době působení a personálním složení nejvyšších orgánů státní moci (Ústřední výkonný výbor, Nejvyšší sovět, Prezident, Prezidentský sovět, Sovět Federace, Sovět bezpečnosti, Sovět lidových komisařů, Sovět ministrů, Kabinet ministrů, Sověty ministrů svazových republik, Státní výbor obrany aj.), ústředních orgánů správy národního hospodářství, správy sociálně-kulturní výstavby, orgánů administrativně-politického systému, justice, soudů a prokuratury. Zároveň je připojeno 800 krátkých životopisů členů vlád SSSR za celé období jeho existence (od 30. 12. 1922 do 26. 12. 1991).[112]

Historicko-biografická příručka ***Ústřední výbor KSSS, VKS(b), RKS(b), RSDDS*** obsahuje údaje o personálním složení nejvyššího mocenského orgánu v Rusku a SSSR v době od srpna 1917 do července 1990. Uvádí složení Ústředního výboru strany, jeho řídících orgánů (Politbyra, Prezídia, Organizačního byra a Sekretariátu), ústředních kontrolních a revizních orgánů KSSS. V životopisné části jsou asi dva tisíce krátkých biogramů členů a kandidátů ÚV KSSS i s fotografiemi.[113]

Pramenem základního významu pro dějiny Ruska a Sovětského svazu je třídílná edice katalogů ***Politbyro ÚV RKS(b)–VKS(b). Pořady jednání na zasedáních. 1919–1952.*** Politbyro vzniklo pro řešení aktuálních problémů v době mezi plenárními zasedáními ÚV, jemuž bylo podřízeno. Postupně však ve svých rukou soustřeďovalo

[111] *Krasnoarmejcy v polskom plenu v 1919–1922 gg.* Sbornik dokumentov i materialov. Moskva, Sankt-Peterburg: Letnij sad 2004.

[112] *Gosudarstvennaja vlasť SSSR. Vysšije organy vlasti i upravlenija i ich rukovoditěli. 1923–1991 gg.* Istoriko-biografičeskij spravočnik. Moskva: ROSSPEN 1999.

[113] *Centralnyj komitet KPSS, VKP(b), RKP(b), RSDDP(b)*. Istoriko-biografičeskij spravočnik. Sost. J. V. Gorjačev. Moskva: Izd. dom „Parad“ 2005.

stále více funkcí a pravomocí, až se reálně stalo nejvyšším orgánem moci v SSSR. Rozhodovalo o výstavbě velkých závodů a továren, o přídělu prostředků na armádu, letectvo, rolnická hospodářství, o budování sítě táborů GULAGu, uzavíralo dohody s cizími státy, povolovalo zahraniční cesty funkcionářů, financovalo činnost Kominterny aj. Autoři katalogu upřesnili mnohé z pořadů jednání, vysvětlili dobové zkratky a doplnili práci obsáhlými rejstříky. ***Díl 1. 1919–1929*** obsahuje úvodní studii *Protokoly Politbyra ÚV RKS(b)–VKS(b) jako historický pramen* a celkem 770 spisů s programem jednání. ***Díl 2. 1930–1939*** obsahuje spisy č. 771–1018 s pořadem zasedání, ***Díl 3. 1940–1952*** spisy č. 1018–1096. Všechny spisy jsou uchovávány v archivu RGASPI.[114]

Učebnice dějepisu pro 10. – 11. třídu střední školy ***Historie Ruska. Sovětské období: 1917–1941 gg***. přináší šest učebních bloků z novodobých dějin Ruska. Poměrně obšírně se probírají např. události Občanské války a formování režimu sovětské moci. V nejdelší kapitole *Tragédie „Velkého skoku"* jsou připomenuty represe související s kolektivizací venkova a podrobně též politické represe 30. let, jejich příčiny, cíle i průběh. Pro samostudium je určena ucelená charakteristika systému GULAGu. U podpisu paktu Molotov-Ribbentrop se připomínají protikladná hodnocení jeho významu, ale též oficiální uznání pravosti tajných protokolů. Sovětský podíl na dělení Polska je označen za „Osvoboditelský pochod do Polska", ale je uvedena odpovědnost SSSR za katyňský zločin. Text provázejí kontrolní otázky, ukázky z dobových dokumentů a fotografie.[115]

Užitečnou pomůckou pro každého zájemce o dějiny SSSR, zvláště pokud patří k mladší generaci, je ***Výkladový slovník ideologických a politických termínů sovětského období*** od **M. A. Chevešiho**. Je důležité vědět, co kdysi běžné pojmy vlastně znamenaly. Nejde jen o zkratky či složeniny jako např. NEP, MOPR, SMERŠ, Kominform, čekista, politruk, chozrasčot, sovchoz a kolchoz, samizdat a tamizdat, komunálka, zek nebo seksot. Složitější bývá vysvětlit pojmy s novým obsahem, např. kdo byli nepřátelé lidu, „bývalí" nebo „zbyteční" lidé, inženýři lidských duší, kulaci nebo úderníci, co znamenal pojem „tání" nebo „světlá budoucnost", co to byla ždanovština, ježovština, lysenkovština, trockismus, bolševizace, rudý koutek, nomenklatura. Slovník uvádí

[114] *Politbjuro CK RKP(b)–VKP(b). Povestki dnja zasedanij. 1919–1952*. Katalog. *T. 1. 1919–1929*. Moskva: ROSSPEN 2000; *T. 2. 1930–1939*. Moskva: ROSSPEN 2001; *T. 3. 1940–1952*. Moskva: ROSSPEN 2001.

[115] *Istorija Rossii. Sovetskij period: 1917–1941 gg*. Učebnik dlja 10–11 klassov sredněj školy. Moskva: MIROS, Antikva 2002.

nejprve přehled nejznámějších sovětských zkratek a podrobněji se věnuje více než pěti stům méně známých termínů.[116]

Brožura ***Komunistický režim a lidový odpor v letech 1917–1991*** přináší základní informace o této nepříliš známé součásti domácí historie. Stručně formuluje, jak sovětský režim potlačoval právo, církev, rolníky a kulturu, jak se Lenin, Stalin a jejich následovníci snažili šířit revoluci do světa, a jak se některé skupiny stavěly režimu na odpor za občanské války, ve 20.–40. letech a za II. světové války, popisuje povstání v poválečných letech i společenská hnutí odporu až do posledních let před pádem režimu.[117]

Vzestup a pád komunismu v Rusku je název práce amerického historika **R. V. Danielse.** Sleduje v ní vývoj sovětského systému a jeho ideologie, analyzuje sovětské zkušenosti s budováním nové společnosti od ideologických předpokladů Říjnové revoluce po gorbačovskou perestrojku a období prezidenta Jelcina. Závěrem uvádí argumenty pro zachování někdejší „sovětologie" i v dalším postsovětském období, neboť podle něj dále existuje potřeba vnímat postkomunistický region vcelku, aby v globálním pohledu expertní vědomosti sovětologů nezmizely v hlavním proudu bádání a nezbyly tu místo nich jen samé „předběžné" práce s ruskou či východoevropskou tematikou.[118]

Britský historik **R. Sakwa** vydal „interpretační esej" ***Komunismus v Rusku***, v níž analyzoval shody a protiklady mezi teorií a praxí komunismu a historií Ruska. Sledoval pokusy stanovit formy sociální organizace, založené na ideologii komunismu a praxi sovětské demokracie, jež po 70 letech vedla ke krachu komunismu a rozpadu země. Západ tehdy promeškal možnost vybudovat trvalé vztahy důvěry s Ruskem, nebyl ani schopen mu nabídnout racionálně odůvodněnou ekonomickou a morální pomoc a podporu. Ruský odklon od komunismu ale neznamená konec úsilí o spravedlivější řád, jen o revoluční model toho řádu. Bolševická verze komunismu v Rusku omezila možnosti revoluční nápravy světa, ale ruské snahy o dosažení souladu lidské přirozenosti a společnosti nebyly zdaleka vyčerpány.[119]

Svérázným přehledem historie SSSR je dílo italské historičky **A. Graziosi *Sovětský svaz ve 209 citátech. 1914–1991***. Ve skutečnosti citáty zahrnují už poslední období

---

[116]Cheveši, M. A.: *Tolkovoj slovar ideologičeskich i političeskich terminov sovetskogo perioda.* Izd. 2-je. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija 2004.

[117]*Kommunističeskij režim i narodnoje soprotivlenije 1917–1991*. Sost. B. S. Puškarev. Moskva: Posev 2002.

[118]Daniels, R. V.: *Vzlet i paděnije kommunizma v Rossii.* Moskva: ROSSPEN 2011.

[119]Sakva, R.: *Kommunizm v Rossii. Interpretirujuščeje esse*. Moskva: ROSSPEN 2011.

carského Ruska (1861–1913), v němž autorka hledá předpoklady budoucího vývoje, podobně zrod státu sovětů klade už do dob první světové války a jeho výstavbu končí druhou válkou (1914–1939), období nedovršených pokusů o obrození pro ni končí v půlce 60. let (1939–1964), a poslední etapu již tvoří dospělost a smrt (1964–1991). Citáty jsou vybrány z dobových dokumentů, z projevů sovětských politických činitelů, vědců, spisovatelů, disidentů. Jsou vždy doplněny poznámkovým aparátem a biografickými poznámkami o autorech, příp. o historickém kontextu citátu.[120]

Za jeden z nejzasvěcenějších zahraničních pohledů na dějiny SSSR je považována práce německého historika **L. Lukse** ***Historie Ruska a Sovětského svazu. Od Lenina po Jelcina***. Vyšel z analýzy situace mezi Únorovou a Říjnovou revolucí roku 1917 a zjišťoval, proč bolševici vyhráli boj o moc a proč o ni nepřišli během následující občanské války. Popsal „válečný komunismus" i období NEPu, neúspěch světové revoluce, boj o Leninovo dědictví, Stalinovy výhry i porážky a jejich důsledky pro vývoj země, změny podoby režimu za války, protikladný svazek spojenců, studenou válku a pozdní stalinismus, boj za dědictví Stalina, chruščovovský nový kurs a jeho protiklady, vítězství stranické byrokracie za Brežněva, gorbačovskou perestrojku, rozklad sovětského impéria a postkomunistické Rusko za Jelcina. Autor vždy ukazuje historii SSSR v širokém mezinárodním kontextu, hodnotí jeho zahraniční politiku, analyzuje ideové a ideologické proudy.[121]

Americký historik hospodářských dějin **P. Gregory** ve své ***Politické ekonomii stalinismu*** zvolil ke svému výkladu interdisciplinární přístup ekonomiky, historie a politologie: využil teorii a metody soudobé ekonomické vědy ke studiu ekonomických a politických procesů, jež se odehrály v letech 1920–1980 v SSSR. Na řadě příkladů ukázal, k čemu může vést nadměrné posílení ekonomických funkcí státu, jež vnucuje společnosti svá pravidla hry, jak dochází k deformaci demokratických ideálů, jak se zákon mění ve zvůli.[122]

Jeden z ruských pohledů na dějiny sovětského režimu představil **A. M. Mirek** v práci ***Rudý přízrak. Kati velkého Ruska***. Svůj názor vyjádřil hned v několika podtitulech: *Jak jsme věřili mýtům a lžím*, *Etapy bolševické kontrarevoluce*, *Zběsilé plenění Ruska*. Za cíl své práce pokládá odhalení mýtů bolševické propagandy, analýzu reálných biografických faktů a událostí v době příchodu bolševiků k moci a mechanismů formování

[120]Graciozi, A.: *Sovetskij Sojuz v 209 citatach: 1914–1991*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[121]Ljuks, L.: *Istorija Rossii i Sovetskogo Sojuza. Ot Lenina do Jelcina.* Moskva: ROSSPEN 2009.

[122]Gregori, P.: *Političeskaja ekomija stalinizma*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN 2008.

socialistického vědomí, zavádění nového ekonomického státního systému, analýzu vzniku, upevňování a rozvoje represivního aparátu, zjištění jeho cílů a úkolů ve státním systému ekonomiky. Text je pestrou mozaikou velkého množství nových či málo známých faktů, událostí a příběhů z nedávné minulosti a je doplněn asi čtyřmi sty dobových fotografií. Odkazy na zdroje bohužel chybí.[123]

Jednou z nejlepších původních ruských prací o stalinismu je monografie **O. Chlevňuka *Hospodář. Stalin a utvrzení stalinské diktatury.*** Psal ji po dobu dvaceti let, v závislosti na postupném odtajňování historikům dříve nepřístupných archivních fondů. Popsal v ní proces přechodu rozhodovacího procesu od „kolektivního vedení" politbyra ÚV VKS(b) k diktatuře jediné osoby – Stalina, který se dovršil už před válkou. Zvláštní pozornost věnoval roli Stalina při formování systému, který se označuje jeho jménem, mechanismům příjímání a realizace rozhodnutí, a také odporu vůči stalinské „revoluci shora" ve straně a společnosti. Nejprve popsal formování stalinské frakce a hledání nepřátel v letech 1929–1930, pak propad politiky „skoku" a moc v podmínkách krize let 1931–1932 a následujícího hladomoru let 1932–1933, „umírněný" převrat a nový kurs v letech 1933–1934, období teroru po smrti Kirova a „usmíření" v letech 1935–1936, provedení akcí Velkého teroru v letech 1937–1938, nalezení východiska z teroru hledáním viníků a stabilizací Gulagu, a vytvoření nových struktur stalinské moci v předvečer Velké vlastenecké války.[124]

Vývojem SSSR ve 30. letech se zabývá práce **I. J. Zelenina *Stalinská „revoluce shora" po „velkém obratu". 1930–1939***. Vyšel v ní z materiálů archivů FSB, RGASPI, GARF, RGAE a dalších, popsal problémy utváření kolchozního systému v SSSR a všestranně je posoudil. Týkalo se to rovněž agrární politiky strany a státu, sociálních a ekonomických problémů rozvoje venkova, zesílení politických represí a Velkého teroru.[125]

Období 30. let sleduje rovněž sborník ***Kaganovič – Stalin. Korespondence. 1931–1936***. Obsahuje celkem 862 dopisů, jež si Stalin vyměnil se svým zástupcem pro stranické záležitosti L. M. Kaganovičem, když v létě a na podzim pobýval na jihu SSSR a řídil práci politbyra ÚV VKS(b) na dálku. Dopisy jsou tak unikátním dokladem o mechanismu přijímání rozhodnutí v nejvyšším sovětském vedení. Týkají se klíčových

[123]Mirek, A. M.: *Krasnyj miraž. Palači velikoj Rossii*. M: OOO „Možajsk–Terra" 2006.

[124]Chlevňuk, O. V.: *Chozjain. Stalin i utverždĕnije stalinskoj diktatury*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[125]Zelenin, I. J.: *Stalinskaja „revoljucija sverchu" posle „velikogo pereloma". 1930–1939. Politika, osuščestvlenije, rezultaty*. Moskva: Nauka 2006.

událostí domácí i zahraniční politiky – hladomoru v roce 1932, zákona o rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, konfliktu s Japonskem, války ve Španělsku, přípravy procesu s trockisticko-zinovjevským centrem ve straně aj. V příloze je sedm dalších dopisů Stalina s jinými osobami.[126]

O něco širší časový záběr má sborník ***Sovětské vedení. Korespondence. 1928–1941***. Protože dosud chybějí edice zápisů ze zasedání nejvyšších politických orgánů, může je zčásti nahradit vzájemná korespondence jejich členů. Lze se z ní dovědět o tom, jak se přijímala důležitá rozhodnutí, jaké byly pozice jednotlivých resortů a názory sovětských vedoucích činitelů. Někdy lze vypozorovat i složité neformální vztahy a konflikty v sovětském nejvyšším vedení. Sborník zahrnuje 258 dopisů, je opatřen stručným historickým úvodem, poznámkovým aparátem a biografickým komentářem k vystupujícím osobám.[127]

Kniha **V. F. Někrasova *Aparát ÚV KSSS v uniformě i bez ní*** se podle svého podtitulu zabývá některými otázkami obrany, státní bezpečnosti a justiční činnosti v ÚV VKS(b)–KSSS od 40. do začátku 90. let XX. století. Jde vesměs o řadové pracovníky nižšího aparátu – instruktory, vedoucí sektorů administrativních orgánů ÚV KSSS. V knize je pojednána historie těchto struktur stranického aparátu a zveřejněny i vzpomínky pracovníků.[128]

O. V. Chlevňuk provedl důkladnou analýzu nejvyššího orgánu stranické a státní moci v SSSR a vydal ji pod názvem ***Politbyro. Mechanismy politické moci ve 30. letech***. Na základě četných archivních materiálů prozkoumal způsob přijímání nejdůležitějších politických rozhodnutí v letech 1930–1940 a zaměřil se zvláště na vzájemné vztahy Stalina k jeho tehdy nejbližším spolupracovníkům Molotovovi, Kaganovičovi, Ordžonikidzemu, Kirovovi a Ježovovi. Sledoval vývoj Politbyra od roku 1930, kdy v něm byla dovršena stalinizace, v době krize, reforem a politického násilí v letech 1931–1933, za mírného „oteplení“ v roce 1934, v době přechodu k teroru po smrti Kirova a v letech 1935–1936, a za „velké čistky“ v letech 1937–1938, a v době reorganizace nejvyšších mocenských orgánů v letech 1939–1941.[129]

---

[126] *Stalin i Kaganovič. Perepiska. 1931–1936 gg*. Moskva: ROSSPEN 2001.

[127] *Sovetskoje rukovodstvo. Perepiska. 1928–1941 gg*. Moskva: ROSSPEN 1999.

[128] Někrasov, V. F.: *Apparat CK KPSS v pogonach i bez. Někotoryje voprosy oborony, gosbezopasnosti, pravoochranitělnoj dějatělnosti v CK KPSS (40-je–načalo 90-ch godov XX veka).* Moskva: Kučkovo pole 2010.

[129] Chlevňuk, O. V.: *Politbjuro. Mechanizmy političeskoj vlasti v 30-je gody*. Moskva: ROSSPEN 1996.

Zásadním pramenem k novodobým dějinám sovětské Ukrajiny je výbor dokumentů s názvem ***Politické vedení Ukrajiny. 1938–1989.*** Přináší celkem 162 dokumentů řazených chronologicky (1938–1953, 1953–1964, 1964-1989) a pojednávajících o činnosti politického vedení Ukrajiny, od uvedení N. S. Chruščova do funkce prvního tajemníka komunistické strany Ukrajiny v roce 1938 po odchod V. V. Ščerbického z této funkce v roce 1989. Dokumenty pojednávají o změnách kádrovém obsazení funkcí, o směrech činnosti a zvláštnostech politického smýšlení vedoucích představitelů Ukrajiny i o jejich vztahu k moskevskému ústředí.[130]

Monografie švédského historika **L. Samuelsona *Rudý kolos. Formování vojensko-průmyslového komplexu SSSR. 1921–1941*** pojednává o vlivu vojenských zájmů na obrannou orientaci sovětské industrializace a snaží se odpovědět na otázku, nakolik obranný průmysl rozhodl o průběhu Velké vlastenecké války.Vychází z představ sovětských vojenských velitelů na podobu budoucí války, sleduje přípravy na ni ve dvacátých letech a za první pětiletky i radikální změnu ve vojenském plánování na přelomu třicátých let, jež vedla k novým plánům rozvoje sovětských ozbrojených sil. Zmínil se též o ekonomickém plánování v době Velkého teroru a dlouholetých projektech vojensko- průmyslového plánování a závěrem zhodnotil připravenost sovětské ekonomiky k blížící se válce.[131] Druhá Samuelsonova práce ***Tankograd: tajemství ruského týlu. 1917–1953*** rozvíjí dané téma na konkrétním příkladu města Čeljabinsku a jeho závodů vojensko-průmyslového komplexu, zvláště Čeljabinského traktorového závodu.[132]

Monografie **J. A. Burdina *Volžská kaskáda GES: triumf i tragédie Ruska*** sleduje státní politiku výstavby vodních děl, především vytvoření Volžské kaskády v soustavě osmi velkých vodních uzlů a přehrad, včetně přípravy území budoucích přehrad před zatopením a využití nucené práce vězňů Gulagu k realizaci staveb. Shrnul rovněž výsledky výstavby vodních děl v Povolží – vliv Volžské kaskády na sociálně-ekonomickou sféru, na historicko-kulturní odkaz regionu i na místní ekologické poměry. K práci jsou připojeny dokumentární přílohy a statistické tabulky.[133]

---

[130] *Političeskoje rukovodstvo Ukrainy. 1938–1989*. Moskva: ROSSPEN 2006.

[131] Samuelson, L.: *Krasnyj koloss. Stanovlenije vojenno-promyšlennogo kompleksa SSSR. 1921–1941.* Moskva: AIRO-XX 2001.

[132] Samuelson, L.: *Tankograd: Sekrety russkogo tyla, 1917–1953*. Moskva, ROSSPEN 2010.

[133] Burdin, J. A.: *Volžskij kaskad GES: triumf i tragedija Rossii*. Moskva: ROSSPEN 2011.

Svérázným historickým dokumentem je reprint práce ***Bělomořsko-baltský kanál Stalina. Historie výstavby 1931–1934***, vyšla v roce 1934 a již v roce 1937, po zastřelení lidového komisaře vnitra Jagody, byla stažena z oběhu a zničena. Podílelo se na ní 36 význačných sovětských spisovatelů té doby, úvodní a závěrečnou kapitolu napsal M. Gorkij. Práce oslavovala 227 km dlouhou vodní cestu, postavenou za necelé dva roky v těžkých severských podmínkách, jež měla světu dokazovat převahu socialistického systému. Byla však zbudována otrockou prací vězňů GULAGu, z nichž nejméně 12 tisíc přitom zahynulo.[134]

Dosud neprobádanou problematikou se zabývá monografie **N. S. Tarchovové *Rudá armáda a stalinská kolektivizace. 1928–1933***. S širokým využitím archivních materiálů zkoumá, nakolik byla Rudá armáda zapojena do uskutečňování stalinské politiky plošné kolektivizace a likvidace kulactva jako třídy. Zpracování dosud nevyužitých historických materiálů, např. statistických podkladů k vojenskému sčítání z roku 1926, nebo nové údaje o počtu, organizaci a principech využití vojsk OGPU jí umožnilo stanovit základní etapy vypracování a realizace agrární politiky státu ohledně zapojení armádních struktur do kolektivizace. Uvádí konkrétní příklady střetů vojsk OGPU a Rudé armády s rolníky při potlačování nepokojů a „rozkulačování“, i příklady podílu armády na budování kolchozů. Práci doplňuje obsáhlá historiografická studie s hodnocením archivních zdrojů.[135]

Monografie **A. Grebeňuka *Rudá armáda a diplomacie mezi světovými válkami XX. století*** pokrývá období od bolševické revoluce v roce 1917 po německý útok na SSSR v roce 1941 a sleduje především vývoj strategie a taktiky Rudé armády a Válečného námořnictva SSSR. Konkrétní historické události zasazuje do souvislostí tehdejších složitých mezinárodních vztahů. Podrobně si všímá výstavby silné armády, a stejně pozorně sleduje i diplomatická jednání (časté jsou i zmínky o československých souvislostech). Snažil se vyhýbat hodnocení a expresivním soudům o politických činitelům té doby, neboť „historik by neměl být prokurátorem“. Chtěl ale „opravit dogmata chruščovovského tání, perestrojky i rusofobní meditace“ mnoha soudobých badatelů. Drží se spíše tradičních výkladů (např. tajné protokoly z roku 1939 pokládá za

[134] *Bělomorsko-Baltijskij Kanal imeni Stalina. Istorija stroitělstva 1931–1934 gg*. Pod red. M. Gorkogo, L. Averbacha, S. Firina. Moskva: b. v. 1998.

[135] Tarchova, N. S.: *Krasnaja armija i stalinskaja kollektivizacija. 1928–1933 gg*. Moskva: ROSSPEN 2010.

podvrh). V knize jsou bohaté odkazy na prameny, jejich soupis ale chybí, stejně jako rejstříky.[136]

I když práce generálmajora **J. J. Kiršina**, prezidenta organizace „Generálové za demokracii a humanismus“, nese název ***Veliké vítězství: díky či navzdory stalinismu?***, pojednává i ona o celém období let 1917–1941 a přechází až k současnosti. Analyzuje sovětskou vojenskou ideologii, stalinskou strategii ideologické práce, zdroje formování morálně-politického potenciálu státu, příčiny koncepčních chyb politického a strategického vedení v době příprav na válku i během ní. Zdůrazňuje význam lidského faktoru a hledá příčiny represivního charakteru, jaký měla výstavba Rudé armády i její účast ve válce, uvažuje o možnostech destalinizace v různých etapách vývoje SSSR. Obhajobu stalinismu v jakékoliv podobě jednoznačně odmítá a konstatuje, že po zřeknutí se dědictví totalitarismu by mělo následovat i pokání, jež sice nebylo možné v SSSR, ale v demokratické Ruské federaci by k němu dojít mělo.[137]

Bývalý chemik, historik dějin vědy **S. G. Kara-Murza** napsal práci ***Sovětská civilizace***, v níž sleduje její vývoj ***Od začátku do Velikého vítězství***. Kniha zachycuje období od vzniku sovětského projektu a zřízení až do Vítězství SSSR ve Velké vlastenecké válce. Vychází z předpokladu, že západní a sovětská společnost jsou výplodem dvou různých typů civilizace. Ta sovětská se zrodila v hlubinách rolnického komunismu a svým zvláštním pohledem na svět i na člověka, na živobytí i na moc odkryla lidu prostor pro rozvoj rozumu, síly a ducha. V roce 1991 však „stranické špičky KSSS prostřednictvím složitých manévrů a provokací předaly moc radikální skupině z řad vlastní nomenklatury, jež vykonala špinavou a zjevně zločinnou část práce na zničení SSSR“. Pro naše téma je zajímavý např. názor, že represe let 1937–1938 „ve značné míře byly plodem nikoliv státního totalitarismu, nýbrž právě hluboké demokracie“. Ale ne demokracie občanské společnosti, nýbrž archaické obce, jež snadno uvěří ve spiknutí a v temné síly cizáků a „nepřátel národa“. Když ji ovládne nenávist, vzplanou ohně s čarodějnicemi. Ruská obec v tom není krutější než třeba západoevropská, ta si však takové záchvaty prožila už dříve. V knize chybí odkazy, protože by jejich pořízení „stálo příliš mnoho práce a zbytečně by znesnadnily čtení“.[138]

---

[136]Grebeňuk, A.: *Krasnaja armija i diplomatija meždu mirovymi vojnami XX veka. Naučnoje izdanije.* Moskva: Aspekt Press 2013.

[137]Kiršin, J. J.: *Velikaja pobeda: blagodarja ili vopreki stalinizmu? (Uroki dlja demokratičeskoj Rossii)*. Moskva: Izd. Klincovskoj gorodskoj tipografii 2006.

[138]Kara-Murza, S. G.: *Sovetskaja civilizacija. Ot načala do Velikoj Pobedy*. Charkov: Knižnyj Klub „Klub Semennogo Dosuga“ 2007.

Každodennost sovětského režimu

Monografie **V. V. Viktorova *Kult osobnosti v Rusku: pokus o porozumění*** sleduje vznik a rozvoj kultu osobnosti v ruské společnosti, objektivních a subjektivních podmínek pro zveličování role osobnosti v SSSR. Vychází z počátků totalitarismu v Rusku a všímá si vzniku podmínek pro formování sovětské totalitní společnosti, diskusí o roli a místě inteligence v sovětském systému, projevů pronásledování bývalých stranických vůdců a masových represí. Zvláštní pozornost věnuje kultu osobnosti Stalina a upozorňuje na nebezpečí recidivy tohoto jevu i v postsovětské společnosti.[139]

Podobně varovná je i monografie **V. P. Buldakova *Utopie, agrese, moc.*** Pokusil se v ní o prozkoumání psychosociální dynamiky v Rusku ve dvacátých letech, o vysvětlení, proč se období NEPu stalo předehrou stalinské despocie. Nešlo jen o to, proč byl vybrán právě Stalin, ale spíš o zjištění, z jakých lidských emocí se rodí tradiční ruské autoritářství. Stalinismus by nemohl vzniknout bez pasivní spoluúčasti naivních a nesamostatných vrstev společnosti. Lidé v porevolučním Rusku si despotu zasloužili, byli vychováni kulturou fetišizace moci a nevíry ve vlastní síly a těžko mohli souhlasit s tím, že „veliký vůdce“ své slabosti a prohry skrývá, zneužívaje k tomu jejich dočasné lehkověrnosti. Autor analyzoval i dokumenty osobního charakteru, zvláště dopisy adresované přímo Stalinovi, a tvrdí, že právě ostré reakce lidí na porevoluční krajnosti bolševiků přispěly k tomu, že se revoluční utopie přerodila v tradiční „utopii moci“ v podobě diktatury jedné osoby.[140]

Práce německého historika **B. Ennkera *Formování Leninova kultu v Sovětském svazu*** systematicky a na základě obšírné pramenné základny zkoumá sociální podmínky a ideové předpoklady tohoto fenoménu. Odhaluje historii zavedení charismatického obrazu vůdce v historii bolševické strany a v prvních letech sovětské moci a zjišťuje, jak se tento obraz stal součástí vědomí širokých lidových mas. Velkou pozornost věnuje činnosti Komise pro pochování Lenina a okolnostem zřízení Mauzolea, politizaci pohřebního rituálu a zavedení kultu mrtvého vůdce. Neopomíjí ani současné diskuse o

[139]Viktorov, V. V.: *Kult ličnosti v Rossii: popytka osmyslenija.* Monografija. Moskva: Vuzovskij učebnik, INFRA-M 2012.

[140]Buldakov, V. P.: *Utopija, agressija, vlasť. Psichosocialnaja dinamika postrevoljucionnogo vremeni. Rossija, 1920–1930 gg.* Moskva: ROSSPEN 2012.

vytváření Leninova kultu a politické kultuře sovětské společnosti, cenná je i široká bibliografie pramenů a literatury k tématu.[141]

Britští historikové **E. Mawdsley** a **S. White** zpracovali monografii ***Sovětská elita od Lenina po Gorbačova***, v níž se zaměřili na analýzu Ústředního výboru sovětské komunistické strany a jeho členů v letech 1917–1991, tedy za celou dobu 75 let existence sovětského státu. Analýzou jednotlivých etap vývoje sovětského státu, spjatých vždy s obměnou řídících elit, se snaží odpovědět na otázku, proč rozhodující roli ve státních záležitostech sehrávala právě řídící elita KSSS. Ve straně vždy existovala skupina osob, jež vládla takřka neomezenými možnostmi, využívala pro své cíle úřednický aparát a ovlivňovala všechny členy strany, potažmo i všechny sféry společenského života. Závěrem sledují autoři poslední výměnu elit za gorbačovské perestrojky a zamýšlejí se nad otázkou, nakolik byly elity reprezentativní a privilegované, jak se vyvíjely a proměňovaly, a zda je tento fenomén „nesmrtelný".[142]

Jiný pohled na stranické elity ve 30. letech podali němečtí historici **B. Studerová** a **B. Unfried** v knize ***Stalinské stranické kádry***. Zvolili příklad kádrů z řad zahraničních politických emigrantů ze západní a střední Evropy a zjišťovali, jak se dokázali přizpůsobit sovětské realitě, způsobům myšlení a chování sovětských lidí i formám kultury stalinské společnosti. Protože se tito lidé narodili v jiných zemích a měli zkušenosti a zvyky odlišné od těch, které jim nabízela sovětská společnost, bylo nutno prozkoumat, jaké prostředky a motivy jim pomohly přizpůsobit se sovětské realitě. Autoři zjišťují specifickou situaci politických emigrantů, okolnosti převodů členství do VKS(b), vliv Kominterny a jejích orgánů, úlohu stranických výborů, průběh prověrek a stranických čistek, význam autobiografií a anket, úlohu kritiky a sebekritiky, mezinárodní školy kádrů, vyhledávání „nepřátel strany" aj.[143]

Práce **M. Voslenského *Nomenklatura*** vychází z anglického vydání, jež neslo podtitul „Vládnoucí třída Sovětského svazu". Lépe tak vystihovalo smysl pojmu, který znamená přehled nejdůležitějších funkcí, na které kandidáty předem vybírá, doporučuje a schvaluje příslušný stranický výbor; obvykle se jednalo o pracovníky na klíčových postech. Autor, který sám byl v nomenklatuře ÚV KSSS, po svém útěku na Západ

---

[141]Ennker, B.: *Formirovanije kulta Lenina v Sovetskom Sojuze*. Moskva: ROSSPEN 2011.

[142]Modski, E. – Uajt, S.: *Sovetskaja elita ot Lenina do Gorbačova. Centralnyj Komitet i jego členy. 1917–1991 gg*. Moskva: ROSSPEN 2011.

[143]Študer, B. – Unfrid, B.: *Stalinskije partijnyje kadry. Praktika identifikacii i diskursy v Sovetskom sojuze 1930-ch gg.* Moskva: ROSSPEN 2011.

zveřejnil bohatě dokumentovanou analýzu sovětské nomenklatury, jež v podstatě platila ve všech zemích komunistického bloku. Sledoval antagonismy v sovětské společnosti, zrození panující třídy, popsal řídící, vykořisťovatelské a privilegované rysy nomenklatury, formy její diktatury, její parazitní charakter, snahy o světovou revoluci a místo nomenklatury v historii.[144]

Sborník ***Režimní lidé v SSSR*** přináší 15 studií, jež se snaží postihnout sovětskou realitu ze zorného úhlu režimů, které v ní měly své místo. Jde např. o režim pohraničních zón, režimní místa a území, režimní města, závody a podniky, režimní hřbitovy, pasový režim, režim utajování, režim socialistického vlastnictví, táborový režim aj. Autoři zjišťují, co tyto režimy znamenaly pro lidi, kteří v nich museli žít a pracovat podle jejich předpisů. Je zde např. studie o „vnitrosvazových hranicích státnosti" – o územní diskriminaci prostřednictvím systému osobních dokladů, o ochráncích tajných dokumentů, o režimních privilegiích a jejich uživatelích, o kádrovém složení a privilegiích příslušníků bezpečnosti aj. Autoři obracejí pozornost od komunistické ideologie k životní zkušenosti lidí, v níž sice ideologie byla přítomna, ale nezaujímala takové místo, jaké jí domácí i zahraniční historiografie, ovlivněné ideologickými protiklady z dob studené války, dosud přisuzovaly.[145]

Mezi kladivem a kovadlinou. Svaz sovětských spisovatelů SSSR je název sborníku dokumentů o historii tohoto svazu od roku 1925 do června 1941, jak ji zachycuje 1. díl. Přináší množství důkazů a dobových svědectví o „služebné roli sovětské literatury", vyjádřené i v názvu doprovodné studie. Zachycuje předhistorii i historii svazu spisovatelů a mechanismy řízení literárního procesu, především však osudy celé jedné generace spisovatelů, dramatiků, básníků, literárních vědců a kritiků. Editoři vybrali z archivního fondu Svazu sovětských spisovatelů a ústředních ruských archivů 1 500 dokumentů, z nichž 282 publikovali v tomto svazku. Jde o stenogramy ze zasedání různých orgánů a sekcí svazu, o zápisky, dopisy a informace svazového aparátu, stranických a státních orgánů, o dokumenty osobního charakteru – deníky, vzpomínky, kalendáře a osobní záznamy. Jen malá část dokumentů nejvyššího vedení země byla převzata z již publikovaných zdrojů, bohužel dokumenty týkající se čistek v moskevských stranických organizacích jsou dosud badatelům nepřístupné.[146]

---

[144]Voslenskij, M.: *Nomenklatura*. Moskva: Zacharov 2005.

[145]*Režimnyje ljudi v SSSR*. Red. T. S. Kondraťjeva, A. K. Sokolov. Moskva: ROSSPEN 2009.

[146]*Meždu molotom i nakovalněj. Sojuz sovetskich pisatělej SSSR. Dokumenty i komentarii. T. 1. 1925–ijuň 1941 gg.* Moskva: ROSSPEN 2011.

Monografie **A. L. Jurganova** ***Ruský národní stát: Životní svět historiků epochy stalinismu*** vychází z Husserlova pojmu „Lebenswelt", fenomenologické ontologie každodenního života, který aplikuje na situaci sovětských historiků epochy stalinismu v letech 1929–1953. Vznik stalinismu v historické vědě spatřuje ve zrodu, existenci a zanikání pojmu „ruský národní stát", který byl pro historickou vědu klíčovým. Stalinismus pokládá za zvláštní formu ideologické neurčitosti, která poskytovala možnost manipulovat s pravdou v „životním světě" humanitních vědců. Do historické vědy se dostával nejen tlakem shora, ale i postupně a dobrovolně, když většina historiků začala do svého životního světa vkládat citáty ze Stalinových prací. Autor sleduje tento vývoj od prvních kroků stalinismu v historické vědě, učiněných školou M. N. Pokrovského ve 20. letech, přes formování nové historické konvence ve 30. letech, zavádějící do historie třídní boj, jenž se oficiálně stal po válce teoretickou základnou nové konvence historiků o centralizovaném státu i hlavním motivem a smyslem ruské i veškeré historie.[147]

S využitím metod interdisciplinárních výzkumů prozkoumal **A. J. Livšin** vzájemnou podmíněnost procesů sociálních přeměn a kolísání masových nálad a politických emocí v sovětském Rusku v prvních 15 letech jeho existence, a výsledky svých zjištění vydal pod názvem ***Nálady a politické emoce v Sovětském Rusku: 1917–1932***. Zkoumal postoje společnosti od dob revoluce, občanské války a NEPu až po nejdůležitější období uskutečňování stalinské „revoluce shora".[148]

Následující období zkoumala anglická historička **S. Daviesová** v monografii ***Lidové mínění ve stalinském Rusku. Teror, propaganda a jiné myšlení, 1934–1941***. Vycházela z hlášení NKVD, materiálů stranických sjezdů, dopisů a dalších pramenů a zjišťovala odezvu prostých lidí na dobové události, jejich vztah k sociální a ekonomické politice vedení země, k Velkému teroru a projevům kultu osobnosti. Zjistila rovněž, že ani oficiální propaganda a masové represe zcela neumlčely lidové hlasy, jež kritizovaly režim a Stalina a stěžovaly si na různá politická rozhodnutí.[149]

Monografie **T. M. Gorjajevové** ***Politická cenzura v SSSR. 1917–1991*** ukazuje, jakých forem a metod užívala všeobjímající cenzura sovětského typu, uskutečňovaná stranickými a státními orgány a cenzurními institucemi. Kromě zobrazení

---

[147]Jurganov, A. L.: *Russkoje gosudarstvo: Žizněnnyj mir istorikov epochi stalinizma*. Moskva, RGGU 2011.

[148]Livšin, A. J.: *Nastrojenija i političeskije emocii v Sovetskoj Rossii: 1917–1932 gg*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[149]Devis, S.: *Mněnije naroda v stalinskoj Rossii. Terror, propaganda i inakomyslije, 1934–1941*. Moskva: ROSSPEN 2011.

potlačovatelské funkce cenzury přímého působení (zákazy, cenzorské zásahy, odmítnuté rukopisy) je ukázán celý arsenál ideologických prostředků nátlaku – kádrová, vydavatelská a honorářová politika. Vylíčení reakce tvůrčí inteligence na cenzuru zahrnuje nejen fakta o odporu, ale též o konformismu a kompromisech s mocí v době zestátňování různých sfér společenského a kulturního života.[150] V další své práci ***Rádio Ruska. Politická kontrola rozhlasového vysílání ve 20.–30. letech*** se autorka věnovala vývoji rozhlasu jako prostředku informace a propagandy v době formování sovětského totalitního režimu. Ten různými prostředky, od přímé cenzury po finanční a kádrovou politiku, usiloval o vytvoření médií zcela závislých na státní moci. Autorka popsala historii vzniku a mechanismy činnosti sovětského rozhlasu v totalitním systému, k čemuž využila i mnoha konkrétních ukázek z dobových textů, uložených v ruských archivech.[151]

V monografii francouzského historika **F.-X. Nèrarda** ***Pět procent pravdy. Odhalování nepřátel a udavačství ve stalinském SSSR (1928–1941)*** je podroben analýze jev, který má své tradice v ruské minulosti a udržel se v sovětském systému až do posledních let jeho existence, s výrazným zesílením ve 30. letech. Komunistický režim vyzýval v tisku i na veřejných shromážděních obyvatelstvo k bdělosti vůči třídně cizím živlům, trockistům a nepřátelům lidu, a nacházel na tyto výzvy vysokou odezvu, což se týkalo i oznámení o nedostatcích v práci a o problémech každodenního života. Udavačství bylo aktem politického násilí, tak jako kampaně sebekritiky, čistky a politické represe. I když část oznamovatelů jistě vedly osobní zájmy, ke kořenům tohoto jevu patřilo sociální napětí ve společnosti, nouze, hlad a každodenní násilí. Odolávaly mu rodinné, přátelské a náboženské vazby, a jeho efektivita nebyla příliš velká. Pro vedení země měl hlavní smysl v tom, že znamenal konec kolektivních forem protestu. K práci jsou připojena některá udání z archivů Nižního Novgorodu a statistické tabulky.[152]

Práce finského historika **T. Vichavajnena** ***Vnitřní nepřítel: boj s měšťanstvem jako morální mise ruské inteligence*** se věnuje historii antiburžoazních názorů ruské inteligence od jejich zrodu ve 40. letech XIX. století do začátku II. světové války. Od hledání kořenů vzájemného nepřátelství přes vztah revoluční inteligence k bolševické

[150]Gorjajeva, T. M.: *Političeskaja cenzura v SSSR: 1917–1991 gg*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN 2009.

[151]Gorjajeva, T. M.: *Radio Rossii. Političeskij kontrol radioveščanija v 1920-ch–1930-ch godoch*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN 2009.

[152]Nerar, F.-K.: *Pjať procentov pravdy. Razoblačenije i donositělstvo v stalinskom SSSR (1928–1941).* Moskva: ROSSPEN 2011.

revoluci popsal autor problematiku boje s měšťanstvem a s maloměšťáctvím, k čemuž využil i hlášení bezpečnostních orgánů GPU a NKVD. Podrobněji se zastavil u „kulturní revoluce“ let 1928–1931 a u následující „rehabilitace“ inteligence, po níž následovalo období stalinského teroru. Nová inteligence a společenský diskurz o sovětském socialismu se již bez měšťanstva obešly.[153]

Monografie **S. J. Malyševové** ***Sovětská kultura svátků v provincii: prostranství, symboly, historické mýty (1917–1927)*** vychází z dobré znalosti domácí i zahraniční literatury k tématu a hojně využívá dokumentů z ruských archivů federálních i archivů Republiky Tatarstán a dobového tisku k tomu, aby prozkoumala procesy utváření sovětských svátků v mnohonárodnostním regionu ve středním Povolží s centrem v Kazani v prvním desetiletí sovětského režimu. Sleduje transformaci starého systému svátků, trvale spjatých s historií carské dynastie, s křesťanskou náboženskou tradicí i s lidovým zemědělským cyklem svátků, v systém svátků sovětských, revolučních, jež tvořily nový obraz minulosti, chápané jako dějiny boje vykořisťovaných tříd za své osvobození, nadčasový souboj proletariátu a buržoazie (dobra a zla). Zkoumá zvláštnosti symboliky svátků a historických mýtů a ukazuje, jak byl nový systém svátků a kultury přijímán obyvatelstvem.[154]

Také německý historik **M. Rolf** zkoumal stejné téma. V monografii ***Sovětské masové svátky*** popsal svéráz „rudého kalendáře“ a formování specifické kultury svátků, jež inscenoval diktátorský režim, aby s jejich pomocí demonstroval své úspěchy a vštěpoval společnosti své ideologické a kulturní standardy. Vyšel z domácí tradice svátků carského dvora, pravoslavné církve, svátků městských, dělnických a jiných, jichž v etnicky a nábožensky různorodé společnosti bývalo hodně. Prozkoumal, jak tyto svátky nahrazovaly svátky bolševické, jak se měnily ve svátky státní, jež se stávaly jedním z „hnacích řemenů“ režimu. Zdůraznil význam příkladu moskevského centra, plánování a organizace svátků, „vnitřní sovětizace“ občanů. Provedl komparaci se svátky soudobých diktatur v Německu a Itálii, zmínil kontrast se svátky v USA. Připomněl poválečný export svátkového systému do zemí sovětského bloku i dnešní nostalgické vzpomínky pamětníků. Přiložen je obsáhlý soupis literatury a pramenů k tématu.[155]

---

[153]Vichavajnen, T.: *Vnutrennyj vrag: borba s meščanstvom kak moralnaja missija russkoj intelligencii*. Sankt-Peterburg: Izd. dom „Kolo“.

[154]Malyševa, S. J.: *Sovětskaja prazdničnaja kultura v provincii: prostranstvo, simvoly, istoričeskije mify (1917–1927)*. Kazaň: Ruten 2005.

[155]Rolf, M.: *Sovetskije massovyje prazdniki*. Moskva: ROSSPEN 2009.

Německá historička **K. Kucherová** se v práci ***Park Gorkého*** věnovala historii vzniku a fungování Ústředního parku kultury a oddechu M. Gorkého v Moskvě v letech 1928–1941 a na jeho příkladu charakterizovala kulturu volného času v době stalinismu. Po objasnění metodologických přístupů a pramenů k tématu prozkoumala koncepce výstavby moskevského parku a soustředila se na jeho podobu ve 30. letech včetně zábavných, kulturních, osvětových a sportovních programů, architektonické úpravy, správy a personálu, návštěvnosti aj. Chtěla ukázat, že i tato sféra života sovětské společnosti, existující zároveň s terorem, zvůlí a násilím stalinismu 30. let, byla jeho nedílnou součástí a přispívala k jeho posílení.[156]

Přehlednou historii Mauzolea V. I. Lenina a čestného pohřebiště u Kremelské zdi podal **A. Abramov** v práci ***Pravda a výmysly o kremelské nekropoli a Mauzoleu***. Popsal, jak se mauzoleum i nekropole stávaly symbolem sovětské i národní hrdosti, převoz Leninova těla na Sibiř v době obležení Moskvy, okolnosti umístění a odstranění Stalinova těla, atentáty a útoky na mauzoleum i soudobé snahy o odstranění mauzolea z Rudého náměstí. V příloze jsou přípisy obránců mauzolea, kteří chtějí „zabránit eskalaci hysterického antisovětismu a rusofobie".[157]

Americký etnograf **F. Miller** vydal pod názvem ***Stalinský folklór*** analýzu sovětského „pseudofolklóru", který vznikl ve 30. letech v rámci oficiální komunistické propagandy určené nejširším lidovým masám. Rozvíjel se pod stranickou kontrolou, tak jako veškerá umělecká literatura té doby. Vytvářeli ho členové svazu spisovatelů a tiskl se v novinách a časopisech. K padělkům se využívaly tradiční folklorní žánry – epické písně, pohřební a lyrické útvary, lidové pohádky. Anekdoty vychvalující život v SSSR nebo dobráckého Stalina přetrvaly i po jeho smrti jako „sovětský folklór". Autor sleduje jeho vývoj a v příloze uvádí některé ukázky.[158]

Americká historička **W. Z. Goldmanová** napsala monografii věnovanou sociální historii sovětských žen-dělnic, ve 30. letech, nazvanou ***Ženy na bráně. Genderové vztahy v sovětském průmyslu v letech 1917–1937***. Vypovídá v ní o globálních přeměnách, k nimž došlo v procesu genderové restrukturalizace sovětské ekonomiky, kdy podíl žen v dělnické třídě neobyčejně vzrostl. V žádné jiné zemi k tomu nedošlo tak rychle. Zatímco koncentrace žen ve službách a lehkém průmyslu patřila k tradici, ženy

[156]Kucher, K.: *Park Gorkogo. Kultura dosuga v stalinskuju epochu. 1928–1941 gg*. Moskva: ROSSPEN 2012.

[157]Abramov, A. S.: *Pravda i vymysly o kremlevskom nekropole i Mavzoleje*. Moskva: Izd. EKSMO, Algoritm 2005.

[158]Miller, F.: *Stalinskij folklor*. Sankt-Peterburg: Akademičeskij projekt, Izd. DNK 2006.

začaly doplňovat řady nájemných dělníků i v tradičních mužských povoláních – v hutnictví, hornictví a strojírenství. Od 30. let bylo již genderové přerozdělování pracovních sil určováno státním plánem.[159]

Postavením technické inteligence se zabývá monografie německé historičky **S. Schattenbergové *Stalinovi inženýři: Život mezi technikou a terorem ve 30. letech***. Sledovala v ní, jak první generace nové sovětské technické inteligence, jež koncem 20. let vyměnila „staré specialisty", budovala sovětský průmysl, podporovala Stalina, trpěla terorem a snažila se stále věřit komunistické straně. Vychází z četných vzpomínek inženýrů, kteří začali pracovat za prvních pětiletek, a věnuje též pozornost obrazu inženýra v dobovém tisku, literatuře a kinematografii. Zmiňuje S. Ordžonikidzeho jako podporovatele technické inteligence, a perzekuční vlny Velkého teroru, jež následovaly po jeho smrti. Připojena je bibliografie doporučené literatury k tématu.[160]

Protikladný charakter komunistického režimu dobře ilustruje kniha amerického historika **L. Siegelbauma *Auta pro soudruhy. Biografie sovětského automobilu***. Popsal historii ruského i sovětského automobilu od dob carského režimu až do současnosti. Sovětský režim jen zřídka využíval ve své propagandě osobní vůz jako symbol pochodu ke světlým zítřkům, neboť automobil jako objekt osobního vlastnictví byl v podstatě mobilním soukromým územím a stál v protikladu vůči kolektivismu komunistické ideologie. Stále silnější potřeba občanů SSSR stát se majitelem automobilu však zesilovala sociální, ekonomické a politické protiklady. Pokusy státu tuto potřebu uspokojit vedly k řadě kompromisů a ústupků, jež nakonec přispěly k rozpadu režimu. Neslučitelnost osobních vozů s komunismem umožňuje podle autora nahlížet na sovětskou epochu z decentralizovaného zorného úhlu, ani zvenku, ani zevnitř, nýbrž zboku, kdy jsou politika, ekonomika, profesionální, pracovní i mezinárodní vztahy slity vjedno.[161]

Sborník ***Sovětská sociální politika: scény a jednající osoby. 1940–1985*** přinesl 16 studií ruských i zahraničních autorů, jež se týkají historie různých forem sociální péče a kontroly. Po úvodní studii o vztahu sovětské sociální politiky ke každodennosti jsou předmětem zájmu autorů např. dětské domy na Kubáni za války, válečná mobilizace do pracovních kolon, sociální podpora reevakuantů v Leningradu, stížnosti invalidů Velké

[159]Goldman, V. Z.: *Ženščiny u prochodnoj. Gendernyje otnošenija v sovetskoj industrii (1917–1937 gg.)*. Moskva 2010.

[160]Šattenberg, S.: *Inženery Stalina: Žizň meždu technikoj i terrorom v 1930-je gody.* Moskva: ROSSPEN 2011.

[161]Sigelbaum, L.: *Mašiny dlja tovariščej. Biografija sovetskogo avtomobilja*. Moskva: ROSSPEN 2011.

vlastenecké války, výchovná praxe v internátních školách, služby zdravotnictví a lázeňské péče, vztah státu ke „společenským parazitům“ (tuláci, mladí povaleči, soukromí podnikatelé), řešení rodinných konfliktů, satira v době chruščovovských reforem, problémy sovětského spotřebitele, pijácká praxe a státní kontrola, role sovětské ženy.[162]

Další kniha **S. Fitzpatrickové** z jejího souboru ***Sociální dějiny Ruska ve 30. letech*** má název ***Každodenní stalinismus*** a podtitul ***Město*****,** takže navazuje na její předchozí analýzu *Vesnice*. Opět zkoumá vztahy mezi každodenními a mimořádnými jevy stalinského Ruska a popisuje způsoby, s jejichž pomocí sovětští občané zkoušeli vést obyčejný život v neobyčejných podmínkách vytvořených stalinismem. Vytváří tak portrét sociálního typu „homo sovieticus“, pro nějž byl stalinismus přirozeným prostředím k životu. Svůj výklad začíná zvýrazněním úlohy všemocné komunistické strany, popisuje život ve městě, výstavbu, převýchovu v nového člověka, privilegia, ponižování, přetvářku, rodinné problémy, vyhnanství, udavačství, cenzuru, a nakonec i hrůzy Velkého teroru a jeho následky.[163]

Jiný pohled na sovětskou každodennost ve 30. letech podali **S. Žuravljov a M. Muchin** v práci ***„Pevnost socialismu“. Každodennost a pracovní motivace v sovětské továrně. 1928–1930.*** Poprvé v ruské historiografii využili k vědecké analýze obsáhlé fondy závodního archivu a na příkladu moskevského Elektrokombinátu, který byl ve 30. letech největším podnikem elektrotechnického odvětví v zemi, ukázali výrobní, pracovní i existenční každodennost kolektivu jeho pracovníků. Zamýšleli se nad tím, do jaké míry formovala totalitní epocha „nového člověka“ a do jaké míry on sám určoval její podobu, jak byly uspokojovány materiální a duchovní potřeby lidí s ohledem na jejich pracovní motivaci a na potřeby země, co vlastně pomohlo uskutečnit modernizační skok ve 30. letech aj. Zabývali se kádrovou politikou, sociálními faktory pracovní motivace i soudružskými pracovními soudy. V epilogu nastínili slavnou válečnou a poválečnou etapu závodu až k jeho současnému úpadku.[164]

Historik **A. A. Iljuchov** zpracoval monografii ***Jak platili bolševici: Politika sovětského režimu v oblasti mezd v letech 1917–1941***. Sleduje stanovené cíle mzdové

---

[162]*Sovetskaja socialnaja politika: sceny i dějstvujuščije lica. 1940–1985*. Pod red. J. Jarskoj-Smirnovoj i P. Romanova. Moskva: OOO „Variant“, CSPGI 2008.

[163]Ficpatrik, Š.: *Povsedněvnyj stalinizm. Socialnaja istorija Sovetskoj Rossii v 30-je gody: gorod.* Moskva: ROSSPEN 2001, 2008.

[164]Žuravljov, S. V. – Muchin, M. J.: *„Krepost' socializma“. Povsedněvnost' i motivacija truda na sovetskom predprijatiji. 1928–1938 gg*. Moskva: ROSSPEN 2004.

politiky a metody jejich realizace od příchodu bolševiků k moci až do vypuknutí Velké vlastenecké války, způsoby regulace mezd i další ekonomické a sociální stránky mzdové politiky. Využívá k tomu též zákonné normy a prováděcí předpisy, rozhodnutí sjezdů a konferencí strany, nejvyšších orgánů státní moci i odborových svazů, zvláště široce materiálů Lidového komisariátu práce. K práci je připojena obsáhlá statistická příloha.[165]

Práce **G. V. Andrejevského *Každodenní život Moskvy za stalinské epochy (30.–40. léta)*** vychází především z jeho vlastních prožitků a systematického sběru vzpomínek dalších pamětníků, proto v ní nejsou odkazy na literaturu či jiné zdroje. Zachytil v ní předválečné a válečné období sovětského režimu i první poválečná léta, jak je prožívali obyčejní Moskvané: strasti i radosti všedních dnů i svátků, anekdoty, obavy, tíže války i opojení z vítězství, výstavba moskevských výškových budov, peněžní reforma, fotbal, sovětská škola. Vzhledem k profesi prokurátora se autor zmínil i o zatčeních a výsleších z doby Velkého teroru a přidal celou kapitolu o moskevském kriminálním podsvětí.[166]

Obecné otázky výzkumu nastínil sborník ***Historie každodennosti***, v němž je deset statí k této problematice. Úvodní studie charakterizují každodennost jako předmět historického výzkumu a zamýšlejí se nad smyslem takového výzkumu. Konkrétní aplikace přinášení studie o válečné či církevní každodennosti a o praxi úředních institucí. Zvýraznit lze např. studii o vojenské nemocnici za finsko-sovětské války, nebo o úloze Červeného kříže v boji za nového sovětského člověka.[167]

Tématem práce **I. B. Orlova** a **J. V. Jurčikovové** byla ***Masová turistika ve stalinské každodennosti***. Na příkladu Všeruské dobrovolné společnosti proletářské turistiky a exkursí zkoumali autoři proces zestátnění turistických organizací, centralizaci, unifikaci, politizaci a ideologizaci turistického hnutí. Turistické skupiny se měnily v pojízdné propagandistické brigády. Zatímco Inturist sloužil zahraničním turistům přijíždějícím do SSSR, proletářská turistika zorganizovala v roce 1930 první zahraniční cestu úderníků na parníku Abcházie do Evropy. Sloužila rovněž jako prostředek pro zapojení dělnické třídy do plnění úkolů prvních pětiletek i pro výchovu branců.[168]

---

[165]Iljuchov, A. A.: *Kak platili bolševiki: Politika sovetskoj vlasti v sfere truda v 1917–1941 gg*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[166]Andrejevskij, G. V.: *Povsedněvnaja žizň Moskvy v stalinskuju epochu (20–40-je gody)*. Moskva: Molodaja gvardija 2003.

[167]*Istorija povsedněvnosti*. Sbornik naučnych rabot. Sankt-Peterburg: Izd. Jevropejskogo universiteta, Aletejja 2003.

[168]Orlov, I. B. – Jurčikova, J. V.: *Massovyj turizm v stalinskoj povsedněvnosti*. Moskva: ROSSPEN 2010.

Tato problematika je i předmětem kolektivní práce ***Za sovětským zrcadlem. Zahraniční turistika v SSSR ve 30. až 80. letech***. Ukazuje systematickou propagandistickou práci se zahraničními turisty, „kulturní diplomacii" jako mechanismus ideologického ovlivňování obrazu SSSR ve světě. Uvádí konkrétní příklady ideologického přístupu k obsahu pobytových programů cizinců a zajištění jejich materiálních potřeb, líčí propagandistické kampaně velkých akcí (světový festival mládeže v roce 1947, olympiáda v roce 1980). Práce vychází výhradně z archivních zdrojů. K českým souvislostem patří např. kapitola o obtížích práce s turisty z ČSSR po událostech roku 1968.[169]

Období dvacátých let si všímá monografie **V. A. Savčenka *Neoficiální Oděsa doby NEPu (březen 1921–září 1929)***. Zkoumá sociálně-politickou historii Oděsy, jaká se neobjevovala na stránkách sovětských novin ani v oficiálních publikacích, a kterou známe jen z hlášení orgánů ČK-GPU a ze vzpomínek pamětníků. Je to historie sociálních skupin, průřez politickými náladami oné epochy a specifických podmínek života v mnohonárodnostním velkoměstě. Autor se soustředil na poznání neoficiálních stránek každodenního života obyvatel, plného útrap, nespravedlnosti a strachu. Dokládá, že období NEPu, někdy hodnocené jako doba sociálního smíru, ekonomické harmonie a prosperity mělo i svou druhou tvář – hlad, nezaměstnanost a bídu. Nový režim tehdy podporovalo jen asi 20 % obyvatel, a k jeho posílení bylo nutné aktualizovat vnitřní konflikty – židovský problém, ukrajinizaci, rozpory mezi mladou a starou generací, rozložení dělnické třídy na různé zájmové skupiny, vyřazení „staré" inteligence ze života společnosti.[170]

Každodennímu životu společnosti v podmínkách zestátněné ekonomiky a rozbitého trhu je věnována monografie **J. A. Osokinové *Za fasádou „stalinského blahobytu". Distribuce a trh v zásobování obyvatelstva v letech industrializace. 1927–1941***. Autorka konstatuje, že státní obchod za socialismu nikdy nebyl jediným zdrojem zásobování obyvatelstva, existoval též ilegální trh zboží a služeb. Popisuje zavedení lístkového systému, zásobování v době hladomoru a strategie přežití, obnovu „svobodného" obchodu, krize v zásobování jako součást socialistického obchodu. Kniha má četné dobové fotografie a vychází především z archivních zdrojů.[171]

---

[169] *Sovetskoje zazerkalje. Inostrannyj turizm v SSSR v 1930–1980-je gody*. Moskva: FORUM 2007.

[170] Savčenko, V. A.: *Něoficialnaja Oděssa epochi nepa (mart 1921–sentjabr 1929)*. Moskva: ROSSPEN 2012.

[171] Osokina, J. A.: *Za fasadom „stalinskogo izobilija". Raspredělenije i rynok v snabženii naselenija v gody industrializacii. 1927–1941*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN 2008.

T. S. Kondraťjevová v práci ***Nakrmit a vládnout. O moci v Rusku v XVI.–XX. století*** srovnává „vyživovací“ funkci státu v dobách carského „samoděržaví“ a za sovětského totalitárního režimu a dochází k závěru, že přesto, že se oba režimy opíraly o různé státní struktury, vycházelo v obou případech státní uspořádání z „domácího modelu“ mocenských představ. Je tedy otázkou, o jakou politickou kulturu se moc v Rusku opírala, a zda zde vůbec vznikl „moderní stát“ v tom smyslu, jak byl definován v Evropě.[172]

Práce tří ruských vědců nazvaná ***Hřbitov socialistických měst: urbanistická politika v SSSR (1928–1932)*** sleduje klíčové momenty státní politiky výstavby měst v počáteční době industrializace, kdy země již dávala prostředky především na vybudování mohutného vojensko-průmyslového komplexu, a na bytovou výstavbu se jich nedostávalo. Industrializace byla úzce spojena s formováním nové prostorové konstrukce země – jednotné, hierarchicky uspořádané administrativně-územní struktury, sestávající z průmyslově-proletářských center, k nimž přiléhají zemědělské areály, propojené s nimi systémy dopravních komunikací. Násilná urbanizace byla výsledkem uskutečňování osidlovací doktríny, přemisťování pracovních zdrojů řešily nucené migrace.[173]

Monografie **M. G. Mejeroviče** ***Bydlení za trest. Bytová politika v SSSR jako prostředek ovládání lidí (1917–1937)*** popisuje obsah a mechanismy bytové politiky sovětského režimu před válkou. Na základě dokumentů nejvyšších stranických, státních a resortních orgánů (včetně NKVD) je ukázán cíl této politiky – postátnění bydlení s cílem jeho využití jako prostředku k řízení lidí. Šlo např. o využití bytu jako způsobu připoutání k místu práce, přinucení k potřebné produktivitě práce, k předepsanému způsobu života. Autor ve 30 kapitolách sleduje např. tzv. komunální bydlení, Domy a hotely sovětů, městské obce, novou bytovou politiku, soukromé bydlení, komunální hospodářství NKVD, bytová družstva a komuny, činnost bytových komisí, bydlení migrantů a „pracovních armád“, roli osobních průkazů, pracovních knížek a přihlášek k pobytu, osudy sovětské bytové kooperace.[174]

---

[172]Kondraťjeva, T. S.: *Kormiť i praviť. O vlasti v Rossii XVI–XX vv*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN 2009.

[173]Mejerovič, M. G. – Konyševa, J. V. – Chmelnickij, D. S.: *Kladbišče socgorodov: gradostroitělnaja politika v SSSR (1928–1932 gg).* Moskva: ROSSPEN 2011.

[174]Mejerovič, M. G.: *Nakazanije žiliščem. Žiliščnaja politika v SSSR kak sredstvo upravlenija ljuďmi (1917–1937 gg)*. Moskva: ROSSPEN 2008.

O první polovině 30. let pojednává monografie **J. A. Osokinové *Zlato pro industrializaci: „TORGSIN“***. Zabývá se v ní jedním z „fenoménů stalinismu“ – existencí sítě zvláštních obchodů pro cizince „Torgsin“, jichž bylo v letech 1931–1935 v zemi přes půl druhého tisíce. I sovětští občané se jejich prostřednictvím mohli zachránit před hladem výměnou za doma schovávané zlato, stříbro, brilianty a dolary. Cizinci zase mohli nakoupit růžového lososa, drahé látky a nábytek, zahraniční automobily, delikatesy. Výnosy Torgsinu umožnily zakoupit nezbytná zahraniční zařízení pro sovětské hutě, strojírny, elektrárny a rozhýbat tak industrializaci země. Např. v roce 1933 výnosy Torgsinu pokryly třetinu nákladů státního rozpočtu na dovoz průmyslových zařízení. V zájmu industrializace tak Torgsin uzákonil „valutovou prostituci“. Autorka se zmiňuje též o osudu zmizelého carského zlata, o španělském státního pokladu v sovětské bance v Moskvě, o převodu zlata do Říšské banky v Berlíně aj. V příloze jsou četné tabulky o hospodaření Torgsinu, dobové kursy valut, chronologie událostí, biografie vedoucích představitelů obchodu.[175]

Vývozem pokladů někdejších carských uměleckých sbírek na přelomu 20. a 30. let na Západ se zabývá monografie **J. N. Žukova *Stalin: operace „Ermitáž“***. Dokládá, že státní podniky Zahraniční obchod (Vněštorg) a Starožitnosti (Antikvariat) vyvezly během šesti let na Západ značné množství obrazů starých mistrů, porcelánu a bronzu, nábytku a rytin, kreseb, mincí a medailí. Např. bylo vyvezeno 2 730 obrazů západoevropských mistrů, převážně z Ermitáže, a polovina z nich se na Západě prodala. I když zisky z prodeje činily jen o málo více než jedno procento příjmů zahraničního obchodu země, podle názoru autora pomohly SSSR v nejtěžších letech, kdy se rozhodoval osud industrializace. Jedině takovou „malou obětí“ bylo možno o deset let později zachránit zemi před německým útokem, protože za tisíce prodaných uměleckých předmětů mohl vyrůst průmysl, který na frontu dodal tanky, letadla a děla.[176]

Knize **Ž. A. Medveděva *Vzestup a pád T. D. Lysenka*** předcházela už v roce 1962 zkrácená verze „Biologická věda a kult osobnosti“ šířená samizdatem, jež přispěla k obnovení v SSSR zakázané klasické genetiky a tradičních vědeckých výzkumů v biologii, a způsobila likvidaci pseudovědeckých teorií agronoma T. G. Lysenka, který odmítl mendelovskou genetiku a vycházel z nekriticky aplikovaných teorií šlechtitele ovoce Mičurina. Nadřazení ideologie a politické moci nad vědu, jež se dělo s podporou

[175]Osokina, J. A.: *Zoloto dlja industrializacii: „TORGSIN“*. Moskva: ROSSPEN 2009.

[176]Žukov, J. N.: *Stalin: operacija „Ermitaž“*. Moskva, Vagrius 2005.

Stalina i Chruščova, na téměř 40 let zastavilo vědecký pokrok v biologii a způsobilo represe skutečných vědců, např. akademika N. I. Vavilova. Součástí knihy je i vzpomínková stať bratrů Medveděvových „Kdo je blázen?“ o zneužívání psychiatrie v SSSR k boji s politickou opozicí.[177]

Sborník statí ***Projekční myšlení stalinské epochy*** přinesl sedm příspěvků z diskuse „kulatého stolu“, v níž se probíral status věd (přírodních i humanitních) v totalitním režimu, včetně základních stereotypů, jež dosud přežívají v povědomí ruské společnosti. Zkoumají souvislosti propagandy s akademismem, vztahy politické a vědecké revoluce, vzájemné ovlivňování státu a vědy. Příspěvky se týkají i některých konkrétních projektů stalinské epochy – metody „fysiologického kolektivismu“ A. A. Bogdanova (transfuze krve starých komunistů mladé generaci a naopak), posmrtné diagnostiky geniality komunistických vůdců a zřízení Všesvazového Panteonu mozku akademika V. M. Bechtěrova, vytvoření nového tvora křížením opice a člověka podle profesora I. I. Ivanova. Další příspěvky se týkají historie sovětské penitenciární terminologie, totalitního jazyka a hodnocení Stalina jako spisovatele.[178]

Historie Komunistické internacionály

Kniha britských historiků **K. McDermotta** a **J. Agnewa** ***Kominterna. Historie mezinárodního komunismu od Lenina po Stalina*** vychází ze znalosti východní i západní odborné literatury, ale také z vlastního výzkumu v moskevských archivech. Líčí celkovou historii tohoto orgánu v letech 1919–1943 i jednotlivých národních sekcí a jako nejucelenější a nejmodernější syntéza dějin někdejší Třetí internacionály byla přeložena i do češtiny.[179]

Také ruská kolektivní monografie ***Historie Komunistické internacionály 1919–1943*** je dobrým úvodem do studia této problematiky. Skupina ruských historiků se z nově vydaných i archivních pramenů pokusila popsat strategii a taktiku Kominterny, vývoj její organizační struktury, metod a směrů činnosti, charakterizovat vztahy v jejích sekcích a způsob její transformace ze štábu světové revoluce v poslušný nástroj

[177]Medveděv, Ž. A. – Medveděv, R. A.: *Vzlet i paděnije T. D. Lysenko. Kto sumašedšij?* Moskva: Vremja 2012.

[178]*Projektnoje myšlenije stalinskoj epochy.* Sost. M. P. Oděsskij. Moskva: RGGU 2004.

[179]Makdermott, D. – Agnju, D.: *Komintern. Istorija meždunarodnogo kommunizma ot Lenina po Stalina.* Moskva: AIRO-XX 2000; česky McDermott, K. – Agnew, J.: *Kominterna. Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry.* Praha: Nakladatelství Lidových novin 2011.

stalinského režimu. Popsali její zápas s nacismem a fašismem, vztah k občanské válce ve Španělsku a k vypuknutí II. světové války, a zvláště podrobně se soustředili na okolnosti jejího rozpuštění v roce 1943. Pojednány jsou i méně známé vztahy Kominterny k Balkánu, Číně, Africe a Latinské Americe.[180]

Nezbytnou informační příručku ***Organizační struktura Kominterny*** vytvořili **G. M. Adibekov**, **E. N. Šachnazarovová** a **K. K. Širiňa**. Zachycuje řídící orgány Kominterny od jejího vzniku v roce 1919 až do formálního rozpuštění, kdy kádry Kominterny přecházely do Oddělení mezinárodní informace ÚV VKS(b), vzniklého v červenci 1943. S využitím odtajněných archivních zdrojů je popsána činnost odborů a oddělení Výkonného výboru a dalších řídících instancí Kominterny, jejich pravomoci a funkce, rozsah práce, kádrové složení, podíl vedoucích orgánů VKS(b) na řízení práce Kominterny. Stručně jsou zmíněny i represe vůči funkcionářům Kominterny. [181]

Pro lepší poznání role Komunistické internacionály je mimořádně důležitý sborník dokumentů ***Politbyro ÚV RKS(b)-VKS(b) a Kominterna v letech 1919–1943***. Přináší celkem 522 rozhodnutí politbyra, rezolucí Kominterny, materiály členů politbyra k různým otázkám činnosti Kominterny, deníkové zápisy G. Dimitrova, korespondenci členů nejvyššího sovětského vedení a další materiály o vztazích mezi nejvyšším stranickým vedením a Kominternou. Dokumenty byly až donedávna historikům nepřístupné, takže i proto vzbuzuje otázka postavení a role Kominterny dosud protikladná hodnocení. Týká se to i okolností jejího rozpuštění, kdy podle jednoho z dokumentů zamýšlel Stalin už v dubnu 1941 učinit tento krok jako jeden manévrů ke zmírnění napětí v německo-sovětských vztazích. V květnu 1943 pak na zasedání politbyra přiznal, že zřízením Kominterny přecenili komunisté své síly a chybně se domnívali, že mohou jejím prostřednictvím řídit komunistické hnutí ve všech zemích.[182]

A. J. Vatlin napsal monografii ***Kominterna: ideje, rozhodnutí, osudy***, v níž z mnoha dílčích postřehů sestavil obraz klíčových problémů historie této organizace. Popsal okolnosti vzniku KI a čekání na německý Říjen, který se nedostavil, vztah KI k zahraniční politice SSSR ve 20. letech, kádrovou politiku KI a osudy některých významných

[180] *Istorija Kommunističeskogo Internacionala 1919–1943*. Dokumentalnyje očerki. Otv. red. A. O. Čubarjan. Moskva: Nauka 2002.

[181] Adibekov, G. M. – Šachnazarova, E. N. – Širiňa, K. K.: *Organizacionnaja struktura Kominterna. 1919–1943*. Moskva: ROSSPEN 1997.

[182] *Politbjuro CK RKP(b)-VKP(b) i Komintern: 1919–1943 gg.* Dokumenty. Moskva: ROSSPEN 2004.

předáků. Našeho tématu se úzce dotýká kapitola o čistkách v KI a vlivu Velkého teroru na mentalitu pracovníků Kominterny.[183]

Práce **M. Pantělejeva *Agenti Kominterny*** přináší životopisy pěti představitelů Kominterny, kteří na její příkaz letech 1919–1926 působili jako její tajní agenti pod cizími jmény ve Francii, ale dostali se při plnění úkolů do celého světa, od New Yorku po Šanghaj, Prahu nevyjímaje. Teprve nedávno byly odtajněny archivní materiály, jež byly při tvorbě knihy využity. V příloze je též přehled o politických represích let 1et 1937–1938 v Kominterně a brožura G. Zinovjeva o otázkách mezinárodní politiky a politice Kominterny, vydaná v roce 1924 a dlouhá léta nepřístupná.[184]

Sborník ***Kominterna a občanská válka ve Španělsku*** přináší 78 dokumentů, jež se týkají tématu – hlášení a korespondenci z místa událostí, instrukce představitelů KI, stenogramy zasedání sekretariátu Výkonného výboru KI, materiály k otázkám politiky KI vůči Španělsku, španělské komunistické straně a různým uskupením. Dokumenty nepokrývají jen období občanské války, ale týkají se let 1921–1944.[185]

V. I. Pjatnickij ve svém díle ***Osip Pjatnickij a Kominterna na vážkách historie*** podal na životním příběhu svého otce, vedoucího aparátu Kominterny v letech 1921–1937 (zastřeleného v roce 1938), obraz o konspirativní činnosti Kominterny za celou dobu její existence. Popisu této „neviditelné části kominternovského ledovce“ věnuje nejvíce místa, líčí pokusy o „uspořádání“ světové revoluce, činnost výkonného výboru Kominterny, její spolupráci se sovětskou rozvědkou, zákulisí VII. kongresu KI a přípravy ke generální čistce, boj „zbytků leninské gardy“ se „stalinskou klikou“ za ideály Říjnové revoluce, přípravy veřejného procesu s činiteli „antisovětského kontrarevolučního spiknutí“ v KI a zánik Kominterny. Ke zmínkám o československé sekci KI patří např. zjištění, že i vedení tehdejší KSČ (K. Gottwald, A. Zápotocký a B. Šmeral) hrozilo v roce 1937 obvinění z „pravicově-trockistického spiknutí“ a příslušnosti ke skupině Bucharina, za což jim hrozil trest smrti, pokud by scénář procesu byl realizován.
V příloze jsou ještě úvahy o tom, jak Stalin zavedl režim osobní moci, srovnání inkvizice s represemi Stalina, a údaje o rehabilitaci funkcionářů KI, stejně jako krátké biografie všech zúčastněných osob.[186]

---

[183]Vatlin, A.J.: *Komintern: Idei, rešenija, suďby*. Moskva: ROSSPEN 2009.

[184]Pantělejev, M.: *Agenty Kominterna*. Moskva: Jauza-Eksmo 2005.

[185]*Komintern i graždanskaja vojna v Ispanii*. Dokumenty. Moskva: Nauka 2001.

[186]Pjatnickij, V. I.: *Osip Pjatnickij i Komintern na vesach istorii*. Minsk: Charvest 2004.

I. B. Linder a **S. A. Čurkin** jsou autory obšírné monografie ***Rudá pavučina. Tajemství rozvědky Kominterny. 1919–1943***. Sledují v ní, jak tato mezinárodní organizace, jež personálně sjednocovala 35 stran a skupin z 21 zemí světa, vedla tajnou válku s vládami a armádami většiny států v zájmu sjednocení pracujících všech zemí, svržení buržoazie a zřízení světové diktatury proletariátu. Podrobně líčí okolnosti založení Kominterny, její první zahraniční kontakty a střediska, neúspěch revoluce v Německu, střídavé úspěchy a neúspěchy v první polovině 20. let, praktickou realizaci záměrů v letech 1925–1928, přípravu speciálních kádrů a konspirace v první polovině 30. let, zásahy ve Vídni a ve Španělsku, změnu situace na začátku II. světové války a příčiny rozpuštění Kominterny v roce 1943. V příloze je životopisný přehled osob, jež se podílely na vojenské a konspirativní činnosti Kominterny.[187]

Ze sborníku ***Kominterna a druhá světová válka*** je ve fondu Knihovny SZM pouze jeho ***1. část – Do 22. června 1941***. Obsahuje 178 dokumentů, jež dokládají strategickou linii KI, její taktiku, metody a základní směry činnosti i specifický přístup k jednotlivým komunistickým stranám. Některé dokumenty ukazují složité postavení KI v souvislosti s uzavřením paktu Molotov-Ribbentrop a v předvečer války. V mnoha dokumentech jsou zmínky o situaci v ČSR a KSČ, jsou zde též Gottwaldovy dopisy vedení KI aj. Je připojena úvodní historická studie.[188]

Práce německého historika **B. Bayerleina** ***„Zrádce jsi ty, Staline!“ Kominterna a komunistické strany na začátku Druhé světové války (1939–1941): ztracená solidarita levicových sil*** je svéráznou „koláží“ dokumentů spjatých s činností Komunistické internacionály v prvních letech války a s jejími vztahy k ÚV VKS(b). Ukazuje obvyklé procedury a mechanismy přijímání politických rozhodnutí v komunistických strukturách. Práce začíná připomenutím ohlasu paktu Stalina s Hitlerem a jeho důsledků pro činnost Kominterny, autor pakt označuje za úmluvu proti antifašismu a solidaritě levice a za vnitřní zradu v zájmu vládnutí. Válka s Finskem dále zesílila izolaci komunistických stran, jež musely kličkovat mezi přizpůsobením se oficiální politice SSSR a odporem proti německé expanzi. Tato dvojí hra skončila

[187] Linder, I. B. – Čurkin, S. A.: *Krasnaja pautina. Tajny razvedki Kominterna. 1919–1943.* Moskva: Ripol Klassik 2005.

[188] *Komintern i Vtoraja mirovaja vojna. Časť I. Do 22 ijunja 1941 g.* Sost. N. S. Lebeděva, A. O. Čubarjan. Moskva: Pamjatniki istoričeskoj mysli 1994.

prohrou, ke změně kursu KI došlo až po německém útoku. Práci doprovázejí četné dokumenty s vědeckým komentářem a obšírná bibliografie.[189]

Atributy pamětí i odborné práce v sobě spojuje kniha **M. Buberové-Neumannové** ***Světová revoluce a stalinský režim. Zápisky pamětníka o činnosti Kominterny ve 20.– 30. letech.*** Jako žena jednoho z vedoucích funkcionářů Komunistické strany Německa dobře znala prakticky všechny významné činitele VKS(b) i Kominterny a mohla popsat život komunistické elity v Moskvě i činnost emisarů KI ve světě. Své osobní dojmy a vzpomínky doplnila studiem archivních materiálů, provedla analýzu mechanismů moci v mezinárodním komunistickém hnutí a ukázala skutečné hybatele Kominterny – vedoucí pracovníky ÚV VKS(b). Popsala celou historii Komiterny až do jejího rozpuštění v roce 1943, včetně moskevských procesů a represí vůči vedení KI.[190]

Obhájci Stalina

Kniha ***Tajná válka proti sovětskému Rusku*** amerických autorů **M. Seyerse** a **A. Kahna** vyšla poprvé už v roce 1947, její nové vydání je zkráceno o poslední kapitolu válečného vývoje. Ukazuje, jak se západní svět snažil zničit sovětský stát už od prvních okamžiků jeho zrodu zevnitř i zvenčí. Zdůrazňuje úlohu vnitřních nepřátel, k jejichž zničení byly nutné procesy, čistky i likvidace. Jedině rozhodný a energický zásah stalinského vedení zemi zachránil. V roce 1941 už žádní představitelé „páté kolony“ v Rusku nebyli, protože byli zastřeleni. Čistka zavedla v zemi pořádek a zachránila ji před zradou.[191]

Svérázný výklad příčin politických represí v SSSR podal **V. Kožinov** v práci ***Pravda o stalinských represích***. Pokusil se nově vyložit smysl revolučních událostí roku 1917. Charakterizoval porevoluční úsilí „bílých“, jež nemělo podle něj nic společného s obnovením monarchie, nýbrž s hnutím zednářů, i úsilí „rudých“, jemuž byl údajně lhostejný třídní zájem pracujícího lidu, protože bylo vedeno zájmy mezinárodního

[189]Bajerlajn, B.: *„Predatěl – ty, Stalin!“ Komintern i kommunističeskije partii v načale Vtoroj mirovoj vojny (1939–1941): utračennaja solidarnosť levych sil*. Moskva: ROSSPEN 2011.

[190]Buber-Nejman, M.: *Mirovaja revoljucija i stalinskij režim. Zapiski očevidca o dějatělnosti Komniterna v 1920–1930-ch gg.* Moskva: AIRO-XX 1995.

[191]Sejjers, M. – Kan, A.: *Tajnaja vojna protiv Sovetskoj Rossii*. Moskva: Algoritm 2008.

židovstva. Naznačil roli Židů v historii Sovětského svazu, jež prý byla i skutečným podnětem stalinských represí.[192]

J. Muchin v knize ***Stalin proti krizi*** vyzvedl Stalinovy zásluhy na rozvoji sovětské ekonomiky a celého státu právě v době, kdy byl celý západní svět postižen hlubokou ekonomickou krizí na konci 20. a začátku 30. let minulého století. Zatímco na Západě tehdy průmyslová výroba poklesla o 30 až 70 %, SSSR se krize vůbec nedotkla, naopak se dál rozvíjel rychlým tempem. Za 70 let sovětské moci se průmysl v SSSR rozvíjel šestkrát rychleji, než v ostatním světě, a především v době, kdy zemi vedl Stalin. Ve srovnání s tehdejšími úspěchy je dnešní propad ruské ekonomiky způsobený „demokraty" ve vedení země hanebný.[193]

Stejné téma si zvolil **A. N. Verchoturov** v knize ***Stalin proti Velké depresi. Protikrizová politika SSSR***. Také on se vrací do doby, kdy se pětileté plány plnily za čtyři roky a pár měsíců a ekonomika SSSR prožívala skutečnou průmyslovou revoluci, v níž se rodily základy Stalinovy velmoci. Jen díky geniální stalinské politice, jež využila krize západního světa k industrializaci země, neprohrál SSSR válku a stal se světovou mocností. Za svůj úspěch vděčila stalinská industrializace koncentraci všech sil a prostředků na vybudování průmyslové základny, spoléhání se výhradně na domácí možnosti rozvoje, výběru nejlepších řídících kádrů z kvalifikovaných dělníků, využití nadšení pracujících mas a jejich schopností pro industrializaci. Tato stalinská zkušenost je pro dnešní Rusko aktuální jako nikdy dříve.[194]

Nekompromisní obhajobou Stalina je práce **J. Muchina** a **A. Šabalova** ***Proč učebnice historie lžou.*** Představují Stalina jako vlastence a nejvýznamnějšího komunistu a oceňují zvláště jeho úlohu při likvidaci zrádného spiknutí v řadách domácích komunistů. Počty obětí údajných represí jsou však záměrně zveličovány, protože v době Velkého teroru bylo zastřeleno jen asi 200 tisíc osob, většinou za prokázané zločiny. Lež o Stalinovi se stala mocnou zbraní „demokratů", kteří s její pomocí zničili sovětskou velmoc. V příloze knihy je analýza údajných lží o Stalinovi, zjištěných v sovětských učebnicích, které vštěpují dětem nenávist k socialismu, ke své zemi, nutí je „pohlížet na vše očima vzteklých lágrových naříkačů, kosmopolitů".[195]

---

[192]Kožinov, V.: *Pravda stalinskich repressij*. Moskva: Algoritm-Eksmo 2006, 2009.

[193]Muchin, J.: *Stalin protiv krizisa.* Moskva: Algoritm 2009.

[194]Verchoturov, D. N.: *Stalin protiv Velikoj Depressii. Antikrizisnaja politika SSSR*. Moskva: Jauza, Eksmo 2009.

[195]Muchin, J. – Šabalov, A.: *Počemu vrut učebniki istorii*. Moskva: Algoritm 2010.

Také vedoucí pracovník Ústavu ruské historie Ruské akademie věd **J. Žukov** má na období stalinismu jednoznačný názor, jak ukázal v knížce ***Máme být hrdí, a ne se kát! Pravda o stalinské epoše***. Dokládá, jak Stalin vystupoval proti stranickým vůdcům, jimž šlo spíše o moc než o ideály, zachránil zemi před rozkradením, ubránil ji v kruté válce a hájil až do smrti, kdy jeho dílo samozvaní následníci zradili a jeho památku poplivali. Stalin musel obrodit stranu, aby země obstála ve světovém tažení proti socialismu. V tomto celkovém obrazu vývoje je nutné posuzovat i masové represe, jež se tak dostávají do nového světla. Ani za Katyň se není třeba stydět, protože dokumenty o údajném zločinu NKVD byly zfalšovány a zločin spáchali Němci.[196]

Tři uvedení autoři – **J. Žukov**, **V. Kožinov** a **J. Muchin** spojili své síly v publikaci ***Záhada 37. roku***, v níž zopakovali své myšlenky: V. Kožinov o roli Židů v porevolučním Rusku, J. Žukov o Stalinově zásluhách na vytvoření národního impéria a jeho odůvodněném hněvu na všechny, kdo mu v tom překáželi, a J. Muchin o prolhaných učebnicích historie, jež zkreslují roli Vůdce Stalina i rozsah a význam represí a přebírají lži o Stalinovi od „všelijakých poštěkávačů od politiky, historie a žurnalistiky“, kteří chtějí „polévat Stalina špínou“. Do knihy je vložena stať A. Severa *Příčiny stalinských represí* a stať A. Šabalova *Lež o Stalinovi v učebnicích historie*.[197]

A. Sever vydal ***Tajemství stalinských represí*** rovněž v samostatné knize. Vychází z analýzy dokumentů OGPU-NKVD (hlavně z vyšetřovacích spisů zatčených), jež podle něj dokazují, že stalinské represe neměly politické ani ekonomické pozadí. Z výpovědí nejvyšších „nepřátel lidu“ zjistil, že nebyli zahraničními špiony, ale domácími korupčníky, kteří rozkrádali národní majetek; raději se přiznávali k těm nejhroznějším spiknutím a zločinům, což dosud udivuje historiky, než by na sobě nechali hanebné znamení zloděje. A navíc to byli samí Židé. Příkladem takové falzifikace je např. náčelník NKVD Jagoda, o jehož majetku se před soudem mlčelo.[198]

V další své práci ***Stalin proti „vyvrhelům Arbatu“. 10 stalinských úderů „páté koloně“*** vyšel **A. Sever** z teze, že skoro všechny rehabilitované osoby jsou pokládány za nevinné oběti Stalinovy tyranie, přestože mnohé z nich spáchaly skutečné zločiny. Popsal celkem deset skupin „nepřátel lidu“, jejichž předválečná neutralizace umožnila

[196]Žukov, J.: *Gordiťsja, a ne kajaťsja! Pravda o Stalinskoj epoche*. Moskva: Jauza-EKSMO 2011.

[197]Žukov, J. – Kožinov, V. – Muchin, J.: *Zagadka 37-go.* Moskva: Eksmo, Algoritm 2010; zde Sever, A.: *Pričiny stalinskich repressij. Maloizvestnyje fakty*, s. 113-160; Šabalov, A.: *Lož o Staline v učebnikach istorii*, s. 537-572.

[198]Sever, A.: *Tajna stalinskich repressij*. Moskva: Algoritm 2007.

Stalinovi vyhrát válku. Šlo o maloburžoazní rolníky, středoasijské „basmače“, západoukrajinské nacionalisty, pobaltské „lesní bratry“, rumunské nacionalisty, korupčníky, rozkradače státního majetku a úplatkáře, „rudé partyzány“ a spiklence z generality Rudé armády, záškodníky, „pacifisty“ a „vyvrhele Arbatu“. V polemice se známým románem Anatolije Rybakova „Děti Arbatu“[199] označuje autor tuto skupinu patřící ke stranické nomenklatuře za odrodilce, schopné „zradit Vlast za žvýkačku, džínsy a coca-colu“, jak se to stávalo za „proklaté perestrojky“.[200]

V knize ***Veliká mise NKVD*** se **A. Sever** pokusil obhájit stalinskou bezpečnostní policii proti zlovolným pomluvám, jež se šíří od časů perestrojky. Popsal její kádrovou politiku, vytvoření kontrarozvědky, boj OGPU s korupcí v době NEPu i boj proti korupci ve vlastních řadách, zastavení teroru pronikajícího ze zahraničí a z kruhů exilu, odhalení spiknutí v armádě, boj se špionážními agenturami ze Západu, a zvláště úlohu NKVD v době války. Ocenil vznik 4. správy NKVD pro organizaci partyzánské a diverzní činnosti v týlu nepřítele, vysvětlil příčiny vzniku „přehradních oddílů“ pro potírání dezerce a oddílů zvláštního nasazení NKVD. Závěrem konstatoval, že přes všechny pomluvy antistalinistů byla stalinská bezpečnost mohutným a dobře fungujícím mechanismem, který „v rámci zákonnosti“ vedl úspěšný boj s vnějším i vnitřním nepřítelem sovětského státu.[201]

Charakteru a rozsahu politických represí je věnována práce **I. V. Pychalova**, vydaná pod názvem **Za co se sedělo za Stalina: jsou „oběti represí“ nevinné?** Tvrdí v ní, že „liberálové“ záměrně zvyšují reálné počty obětí stalinských represí, deseti- až stonásobně, protože k trestu smrti bylo odsouzeno jen 815 tisíc osob a z politických důvodů bylo perzekvováno „ne více než 3 miliony“ osob. Mezi nimi však byli i četní diverzanti, teroristé a spiklenci, kteří chystali násilné svržení režimu a trest si zasloužili. Autor stručně popsal údajné mýty, jež se pojí k popraveným osobám, vězňům Gulagu a k vyhnanství kulaků, a zpochybnil nevinu třídních nepřátel režimu i trockistů, stejně jako špionů ve prospěch Německa, Japonska, Polska, Pobaltí a Finska. Masově provedené rehabilitace pokládá ve většině případů za zcela neodůvodněné a očekává, že nová „glasnosť“ v Rusku rozbije „mýtus o totální nevině obětí represí“.[202] V podstatě stejně

[199]Česky Rybakov, A.: *Děti Arbatu*. Praha: Lidové nakladatelství 1989.

[200]Sever, A.: *Stalin protiv „vyrodkov Arbata“. 10 Stalinskich udarov po „pjatoj kolonne“.* Moskva: Jauza-press 2011.

[201]Sever, A.: *Velikaja missija NKVD*. Moskva: Algoritm 2008.

[202]Pychalov, I.: *Za čto sažali pri Stalině. Nevinny li „žertvy repressij?“* Moskva: Jauza-press 2011.

vypadá struktura i text autorovy další práce nazvané ***Rok 1937. Jak nám lžou o stalinských represích***, v níž znovu opakuje tytéž argumenty (v podstatě jde o další vydání téže publikace, jen pod jiným názvem).[203] V podobném duchu je napsána i další Pychalovova práce ***Stalin bez lží. Protijed na „liberální" nákazu***. Má to být pravý portrét „největšího génia XX. století", „rozhodná odpověď pomlouvačům Vůdce", jehož epocha byla kulminací národní historie, neboť „právě za Stalina dosáhlo Rusko vrcholu své velikosti a moci". Autor s potěšením konstatuje, že v posledních letech už stalinismus není jen údělem důchodců, ale že na stranu Vůdce stále častěji přechází mládež, aktivní jádro národa.[204]

Žurnalistka **J. Prudnikovová** a historik **A. Kolpakidi** se spojili k napsání práce ***Dvojí spiknutí. Tajemství stalinských represí***. Úvodem si kladou otázku, proč Stalin v předvečer války zlikvidoval armádní velení, a v čem vůbec spočívají příčiny čistek roku 1937. Nacházejí odpověď v tvrzení, že likvidace nejvyšších velitelů byla opodstatněná, protože chystali proti Stalinovi spiknutí, připravovali porážku SSSR ve válce a rozbití země. Podobně se zachovala i generalita vůči Hitlerovi a i on spiknutí ustál a potrestal spiklence. Stalin, který se vždy choval ke své zemi „jako matka k dítěti", nemohl odpustit zradu. Tajemství stalinských represí spočívá v tom, že nebyly neodůvodněné. Nebyly ani nezákonné, např. paragraf 58-10 o kontrarevoluci, podle kterého se popravovalo, byl spolu s Trestním zákoníkem řádně přijat právním státem. Naopak ve svobodném světě Západu existuje takový ideologický teror, že se o tom žádným diktátorům ani nesnilo, a reálná demokracie je ve své podstatě mnohem totalitnější, než jakákoliv diktatura. Kniha vyšla v několika vydáních, jen nepatrně aktualizovaných, tři z nich jsou v knihovně SZM v Opavě.[205]

Také **L. A. Naumov** pokládá spiknutí proti Stalinovi za reálný fakt a ve své knize ***„Krvavý trpaslík" proti Vůdci národů. Ježovovo spiknutí*** přičítá rozhodující vliv nejvyšším strukturám NKVD, které se aktivně chopily represí, aby posílily svou moc. Stalin oficiálně podporoval antifašistické hnutí, ale zároveň zjišťoval možnosti spolupráce s Německem, což budilo nelibost ve vedení NKVD. Spiknutí v armádě zastavila až čistka v jejím vedení. Spiknutí v NKVD musely potlačit dvě čistky, až Berija zastavil masové operace NKVD, prováděné v obrovském rozsahu zvláště v některých

[203]Pychalov, I. V.: *1937. Kak vrut o „stalinskich repressijach". Vsjo bylo ně tak!* Moskva: Jauza-press 2013.

[204]Pychalov, I. V.: *Stalin bez lži. Protivojadije ot „liberalnoj" zarazy*. Moskva: Jauza-press 2013.

[205]Prudnikova, J,: *Dvojnoj zagovor. Tajny stalinskich repressij*. Moskva: OLMA Media Grupp 2006, 2007, 2009.

regionech podle pokynů NKVD. Vedení NKVD dávalo Stalinovi a politickému vedení zveličené informace o nepřátelích, aby mělo větší moc, jež se už začala vymykat kontrole. Střet měl vyřešit teroristický akt vůči Stalinovi, jemuž zabránila včasná výměna Ježova. Pokud by spiklenci uspěli, k uzavření paktu Molotov-Ribbentrop by nedošlo, ale masové operace NKVD by způsobily tisíce dalších obětí. V knize jsou přiloženy obsáhlé úryvky z dokumentů a výpovědí, a také přehled dynamiky Velkého teroru v regionech SSSR.[206]

A. Buškov v knize ***Stalin. Ledový trůn*** vyšel z prací svých kolegů a popsal posledních dvacet let Stalinova života. Podle svých slov nechtěl Stalina rehabilitovat ani vychvalovat, pouze oživit skutečnou historii, pochopit motivy a objasnit Stalinovy činy „bez primitivních černobílých klišé". Bylo by totiž chybou všechno svádět na primitivní touhu po moci, protože Stalina vedlo spíše přesvědčení, že jen on a nikdo jiný je za svou zemi odpovědný a také ji dokázal zachránit, přes všechny zločiny, jimž se nešlo vyhnout. Několik spiknutí proti němu bylo realitou, také čistky od provinciálních „baronů" byly nutností. Katyňský zločin spáchali Němci. Vinu za „nezákonné" represe svalil na Stalina Chruščov, a dokumenty svědčící o opaku nechal spálit. Dosud nebyl rehabilitován Berija a další pomluvení tvůrci stalinské epochy, ale ještě se toho dožijeme. Bez Stalina by nebylo možné veliké vítězství a nebyla by ani ruská země. V příloze jsou rozhovory Stalina s E. Ludwigem a O. Wellesem, projev L. Beriji a úryvky z trestního spisu maršála Tuchačevského.[207]

G. Nazarov odhalil ***Mýty sovětské epochy***, jež většinou zakrývají pravdu o spiknutí sionistů, kteří se kdysi schovávali pod maskou komunistů, aby teď pod maskou demokratů konečně ovládli Rusko. Skutečným motivem Velkého teroru byl boj o moc mezi židovskými a ruskými bolševiky, 90% zastřelených si smrt zasloužilo, protože to byli zločinci a skuteční nepřátelé lidu. Jejich rehabilitace se hodí dnešním demokratům ve službách amerických a izraelských sionistů, aby ospravedlnili rozkrádání Ruska. Nepoučili se z lekce, kterou jim udělil Stalin, ale přijde doba, kdy budou i oni vzati k odpovědnosti. Autor údajně našel ve stranickém archivu záznam o schůzce šéfa gestapa H. Müllera se šéfem NKVD L. Berijou v listopadu 1938 a měla se prý konat i podobná schůzka Hitlera se Stalinem, nicméně ze spolupráce obou mocností na ovládnutí světa nakonec sešlo, protože je proti sobě poštvali světoví sionisté.[208]

---

[206]Naumov, L. A.: *„Krovavyj karlik" protiv Vožďa narodov. Zagovor Ježova*. Moskva: Jauza, Eksmo 2009.

[207]Buškov, A.: *Stalin. Ledjanoj tron*. Sankt-Peterburg: Izd. Dom Neva: 2005.

[208]Nazarov, G.: *Mify sovetskoj epochy*. Moskva: Algoritm 2007.

R. Ključnik vydal pod názvem ***Kdo prováděl represe ve 30. letech*** poměrně obsáhlý přehled vývoje v Sovětském svazu v letech 1933–1938, zasazený do souvislostí evropského fašismu v Německu a Španělsku, s důrazem na příčiny a průběh politických represí. Za správný pokládá odhad stalinistických historiků – 2 miliony obětí represí za období let 1934–1939, asi 900 tisíc popravených. Došel k závěru, že většina tehdejších represí byla oprávněná, a proto je ony odsouzené a popravené těžké nazvat „oběťmi" stalinských represí. Dodává, že čistky měly i pozitivní dopady – došlo ke zlepšení pracovní disciplíny a produktivity práce, což se odrazilo v ekonomických ukazatelích. Zvláště srovnání stavu sovětské společnosti v době po ukončení represí a ruské společnosti po rozpadu SSSR vyznívá podle autora v neprospěch současnosti – počet vražd se zdesateronásobil, další desetitisíce občanů mizí beze stop nebo umírají na drogy, takže dle jeho výpočtu činí lidské ztráty Ruské federace za posledních 20 let „vlády liberálních demokratů" asi 3 až 4 miliony, nehledě na obrovské ztráty demografické.[209]

A. B. Martirosjan vydal svou práci ***Stalin a represe 20. a 30. let*** v edici „200 mýtů o Stalinovi" a vyvrátil v ní mýty č. 51–98, které se tykají údajných represí provedených Stalinem, od obvinění, že pověstný článek 58 Trestního zákoníku o kontrarevolučních zločinech terorizoval zemi, až po obvinění, že na začátku války se Stalin choval krutě k sovětským Němcům. Podle autora však šlo o prokazatelné protistátní zločiny a obnovení článku 58 by i dnes zlepšilo situaci v Rusku, a to jak v ekonomice tak v blahobytu a bezpečnosti občanů; podobně deportace Němců na začátku války odstranily z blízkosti fronty „pátou kolonu" a vlastně zachránily Němcům život, protože by se s nimi jednalo tak, jak se jedná ve válce s nepřítelem. Podobně autor vysvětlil dalších téměř padesát údajných mýtů o represích.[210]

Úryvek z Martirosjanovy práce *Spiknutí maršálů*[211] je přidán i do publikace **G. Smirnova *Očištění armády***, v níž se popisují okolnosti Stalinovy čistky ve vedení Rudé armády. Podle autora nemohlo ani mučení donutit maršály a generály k falešnému přiznání a pomluvení desítek dalších lidí; spiknutí velitelů existovalo, jejich vina byla prokázána a byli odsouzeni právem. Případ Tuchačevského a spol. byl a zůstává

[209]Ključnik, R.: *Kto repressiroval v 30-ch: braťja Bermany? Stalin? ili... Jevropejskij fašizm. Javlenije – Gitler. Borba v Hispanii. Ubijstvo ubijc*. Sankt-Peterburg: OOO »SPb SRP „Pavel" VOG« 2011.

[210]Martirosjan, A. B.: *Stalin i repressii 1920-ch – 1930-ch gg*. Moskva: Veče 2008.

[211]Martirosjan, A. B. – Benikovič, A.: *Zagovor maršalov. Britanskaja razvedka protiv SSSR.* Moskva: Veče 2008.

politickou záležitostí, jež bude v nejbližší době znovu ideologicky přehodnocena. V knize je 12 dalších článků, úryvků ze vzpomínek a knih týkajících se hodnocení vojenských procesů, v příloze je složení Vojenské rady při Lidovém komisaři obrany SSSR z února 1936.[212]

Také **V. V. Litviněnko** v práci ***Pravda stalinské epochy*** pokládá politické represe, Velký teror a další činy připisované Stalinovi za dávno překonané mýty, šířené „emisary nového světového řádu" poté, co „v roce 1991 byl vnějšími nepřáteli a vnitřními zrádci zavražděn Sovětský svaz". K těmto emisarům podle něj patří N. Svanidze, L. Mlečin, B. Němcov a další. Rozhodl se napravit pomluvy argumentací faktů a čísel, např. za Velkého teroru let 1937–1938 nebyl zastřelen téměř milion občanů, ale jen v průměru 9–11 tisíc osob ročně. Když srovná některé ukazatele stalinské epochy s dnešní situací v Rusku, zjišťuje, že pokud by dál vládl Stalin, žilo by se lidem mnohem lépe.[213]

J. A. Prudnikovová v práci ***Lenin – Stalin. Technologie nemožného*** ukazuje, jak se stalo, že bolševici dokázali během krátké doby udělat z chudé, zaostalé země přeorané dvěma revolucemi a dvěma válkami atomovou velmoc, a zachránili tak Rusko, jemuž se v roce 1917 už nedávaly žádné naděje. Zvláště za války se projevily přednosti Stalinem vybudovaného systému. Strategickým cílem Stalina nebyla světová revoluce ani třídní koncepce, nýbrž vybudování jednotného velkého státu, v němž by lid mohl důstojně žít. Znal záměr západních mocností kolonizovat Rusko, proto dal prioritu vojenským programům. Kdyby nebylo osudného roku 1953, mohl být SSSR druhým globálním ekonomickým blokem a protiváhou USA.[214]

Pod názvem ***Stalinský pořádek*** vydal **S. S. Mironin** knihu očišťující stalinskou dobu údajné zvůle, nezákonností a represí, jež byla ve skutečnosti spojena s bojem Stalina za upevnění sovětského státu, očištění mocenského aparátu od lidí, kteří překáželi výstavbě nebo se zapletli do ekonomických a politických zločinů. Stalinova zásluha spočívá v tom, že se nebál vzít na sebe osobní odpovědnost za represe vůči korupčníkům, veřejně nazývaným nepřáteli lidu. Autor tak postupně odstranil všechny protistalinské „mýty" – o hladomoru, o Velkém teroru, o genocidě přesídlených národů, o Stalinově paranoie, o jeho antisemitismu, o likvidaci sovětské genetiky.[215]

---

[212]Smirnov, G.: *Očiščenije armii.* Moskva: Algoritm 2008.

[213]Litviněnko, V. V.: *Pravda stalinskoj epochi*. Moskva: Algoritm 2008.

[214]Prudnikova, J. A.: *Lenin – Stalin. Technologija něvozmožnogo*. Moskva: ZAO OLMA Media Grupp 2011.

[215]Mironin, S. S.: *Stalinskij porjadok*. Moskva: Algoritm 2007.

Osobnosti stalinské epochy

Leninova biografie od **D. A. Volkogonova** vyšla v Rusku pod názvem ***Lenin: velekněz teroru***, a dočkala se i českého vydání. Patřila k prvním, jež využily odtajněných stranických a bezpečnostních archivů k ukázání vůdce bolševické revoluce i ze stránek dříve zamlčovaných, k čemuž autor využil i svých zkušeností někdejšího sovětského činitele, z nějž se stal důsledný odpůrce komunismu. V knize popisuje i počátky politického teroru spjaté s osobností Lenina, i např. dodnes nedořešenou problematiku Leninova mauzolea.[216]

Francouzská historička **H. Carrère d´Encausse** ve své monografii **Lenin** chtěla bolševického vůdce vytrhnut z objetí ideologických vášní a zasadit do historie minulého století. Popsala vývoj od Uljanova k Leninovi a zrození bolševika (1870–1900), jeho přerod v profesionálního revolucionáře (1900–1914), uskutečnění revoluce za každou cenu a předání vší moci sovětům a následně bolševikům (1914–1917), a konec snu o světové revoluci (1917–1924), kdy šlo o udržení moci za každou cenu, o možnost socialismu v jedné zemi, o federální stát místo sebeurčení, o získání rolnictva, zvládnutí hladomoru, politiku NEPu, ale též o vyhnání inteligence. Lenin dokázal proměnit utopii ve skutečnost a vytvořil pevný stát, což mu zajistilo výjimečné místo v historii XX. století, ale nijak to neospravedlňuje tragédii, kterou leninský experiment zrodil.[217]

J. Kotěleněcová vydala rozsahem nevelkou, ale argumentačně dobře podloženou práci ***„Charismatický mocenský svazek“,*** věnovanou nejnovějším studiím o Leninovi a jeho politickém doprovodu. Sleduje historiografii k tématu a výzkumy v nových politických podmínkách, názory Leninových stoupenců i oponentů v kontextu „politické závěti“ Lenina a hodnocení jeho role a významu při „přepisování“ ruské historie, i vzájemné osobní vztahy mezi členy Leninova nejbližšího okolí.[218]

Ještě v dobách SSSR byla v Moskvě vydána první část slavné Stalinovy biografie od amerického politologa **R. C. Tuckera *Stalin: Cesta k moci 1879–1929***, jež sleduje utváření Stalinovy osobnosti v dobách jeho revoluční činnosti a formování diktátora

---

[216]Volkogonov, D. A.: *Lenin. Žrec Terrora.* Moskva: Eksmo, Jauza 3016; česky *Lenin: Počátek teroru.* Praha: Dialog 1996.

[217]Karrer d´ Ankoss, E.: *Lenin.* 2-je izd. Moskva: ROSSPEN 2008.

[218]Kotěleněc, J.: *„Charismatičeskij vlastnyj sojuz“. Novejšeje issledovanija o Lenině i jego političeskom okruženii*. Moskva: AIRO-XX 2000.

v sovětském režimu do konce 20. let. Ač autor neměl přístup k sovětským archivům, patří jeho analýza Stalina k nejuznávanějším pracím na toto téma.[219]

Utajovaná a tudíž neznámá fakta o Stalinově životě představil **R. J. Brakman**, ruský historik žijící v USA, v mládí vězeň GULAGu. Jeho kniha ***Tajná složka Josifa Stalina. Skrytý život*** se zabývá především okolnostmi Stalinovy spolupráce s carskou tajnou policií, pověstnou ochrankou, a dalšími ukrývanými epizodami z jeho života (podíl na vraždě otce, na vyloupení banky v Tiflisu aj.). Ukazuje, jak se Stalin snažil zničit doklady o své minulosti, jak je falšoval a překrucoval, jak likvidoval osoby, jež o jeho minulosti něco věděly, a jak ovládl mašinérii propagandy, jež vytvořila zcela zkreslený obraz jeho života. Sestavil mozaiku portrétu Stalina ze střípků archivních dokumentů, novinových článků, pamětí, rozhovorů se svědky, kteří Stalina osobně znali, ze starých kinofilmů. Objevil se obraz samozvance, skrytý za maskou revolučního hrdiny, despoty, který přišel o rozum a pronásleduje ho strach z odhalení, patologického vraha, který nezná slitovaní ani stud.[220]

Kniha německého historika **H.-D. Löweho *Stalin*** vyšla z předpokladu, že dosavadní biografie nedávají adekvátní historické ocenění Stalina, nevycházejí z psychologické analýzy jeho osobnosti, příliš se spoléhají na pochybná svědectví o jeho dětství a revolučním mládí nebo podléhají jeho obrazu na fasádě promyšlené propagandy. Pokusil se proto podat vlastní interpretaci jeho životopisu, včetně jeho role v historii sovětského státu. Ohledně politických represí např. uvádí, že Stalin měl teror vždy pod svou kontrolou, že pokládal extrémní prostředky za nevyhnutelné pro udržení a posílení své osobní moci, i přes občasné snahy stranického vedení o klid a stabilitu. Jeho teror však nebyl projevem zvůle nebo duševní choroby. Stalin se zbavil tradičního pojetí morálky a udělal si nejvyšším zákonem blaho revoluce a udržení svého politického statusu, k čemuž podle jeho slov mohl sloužit i „teror jako aktivní sociální teorie“. Byl přesvědčen, že plní historickou misi, což mu umožňuje překonávat překážky a ospravedlňuje to jakékoliv oběti. Kniha je bez odkazů, se stručným tematickým přehledem literatury.[221]

Se srovnáním Stalina s Hitlerem a se současným vnímáním jejich odkazu v dnešní ruské společnosti přišel publicista **V. Nikolajev** v práci ***Stalin, Hitler a my***. Srovnává

[219]Taker, R.: *Stalin: puť k vlasti. 1879–1929. Istorija i ličnosť.* Moskva: Progress 1990; česky *Stalin jako revolucionář 1879–1929*. Praha: BB art 2003.

[220]Brakman, R. J.: *Sekretnaja papka Iosifa Stalina. Skrytaja žizň.* Moskva: Izd. Ves Mir, Juventa 2004.

[221]Ljove, Ch.-D.: *Stalin*. Moskva: ROSSPEN 2009.

osobnosti obou diktátorů, zkoumá jejich původ a nachází udivující shody a podobnosti jak v jejich životopisech, tak v jejich vztahu k moci. Oba také vzájemně uznávali a oceňovali kvality svých vlastností a činů. Autor srovnává historii jejich příchodu k moci a způsoby jejího upevňování, úlohu politických stran, budování systémů koncentračních táborů pro odpůrce režimu, zavádění kultu osobnosti, vytváření hnědé a rudé mytologie atd. Autor upozorňuje, že v dnešním Rusku nachází živnou půdu fašismus a že poučení ze stalinismu nebylo společností náležitě využito. Kniha není opatřena odkazy na zdroje.[222]

Britský historik **D. Rayfield** nechtěl napsat novou biografii Stalina ani knížku o dějinách sovětského státu, nýbrž se ve své monografii ***Stalin a jeho pomocníci*** zaměřil na prozkoumání Stalinovy cesty k moci, na prostředky a lidi, kteří mu umožnili uchopit a udržet získanou moc. Předmětem autorova zájmu byla kariéra a osobnosti Stalinových přisluhovačů, především oněch pěti, kteří stáli v různých obdobích v čele bezpečnostní služby a tajné policie – F. Dzeržinskij, V. Menžinskij, G. Jagoda, N. Ježov a L. Berija. Zároveň se tak plasticky ozřejmují jednotlivé etapy represivní politiky, na níž měl Stalin vždy značný podíl, když stanovil cíl a pověřil své pomocníky, aby našli prostředky k jeho realizaci. Součástí knihy je poznámkový aparát i bohatá bibliografie k tématu.[223]

K objevným ruským životopisům Stalina patří práce bratří **Ž. a R. Medveděvových** ***Neznámý Stalin***, jež vyšla posléze i česky. Ve čtyřech částech sledují okolnosti Stalinovy smrti, otázku následnictví a osud Stalinova osobního archivu, roli Stalina při výrobě atomové a vodíkové bomby s pomocí „atomového GULAGu“, Stalina jako vědce a málo známé stránky z jeho života (osud jeho matky, podíl na smrti Bucharina, Stalin jako ruský nacionalista aj.).[224]

Kniha **K. A. Zalesského** ***Stalinovo impérium*** má podtitul ***Biografický encyklopedický slovník*** a obsahuje přes 900 životopisů osobností, jež vytvářely stalinskou epochu. Jsou zde lidoví komisaři, ministři, straničtí činitelé, generálové, velitelé, spisovatelé. V knize nejsou fotografie ani odkazy na zdroje informací.[225]

Kniha **V. A. Torčin**ova a **A. M. Leonťuka** ***Kolem Stalina*** má podtitul „Historicko-biografická příručka“ a obsahuje 850 životopisných hesel členů rodiny a příbuzných

[222]Nikolajev, V. D.: *Stalin, Gitler i my*. Moskva: TERRA–Knižnyj klub 2005.

[223]Rejfild, D.: *Stalin i jego područnyje*. Moskva: Novoje Literaturnoje Obozrenije 2008; česky *Stalin a jeho mistři popravčí. Portrét tyrana a těch, co mu sloužili*. Praha: BETA Dobrovský 2006.

[224]Medveděv, Ž. A. – Medveděv, R.A.: *Něizvestnyj Stalin*. Moskva: Prava čeloveka 2001; česky *Neznámý Stalin*. Praha: Academia 2003.

[225]Zalesskij, K. A.: *Imperija Stalina. Biografičeskij enciklopedičeskij slovar*. Moskva: Veče 2000.

Stalina, jeho revolučních spolubojovníků, stranických a vojenských činitelů, představitelů tvůrčí inteligence, i některých zahraničních osobností spojených s jeho životem. Životopisná data jsou doplněna komentáři pamětníků, historiků, publicistů. V knize nejsou fotografie, ale odkazy na zdroje informací a komentované rejstříky v poznámkách jsou podrobné.[226]

Celkem 10 obšírných životopisů obsahuje kniha **A. G. Zvjaginceva** a **J. G. Orlova** ***Odsouzeni časem. Ruští a sovětští prokurátoři. XX. století. 1937–1953.*** Jde o Prokurátory SSSR a RSFSR, kteří zastávali své funkce v dobách největších stalinských represí, na nichž se svým působením většinou podíleli. Dokládají to zveřejněná fakta o zmanipulovaných soudních procesech. Plně to platí např. o A. J. Vyšinském. V knize je otištěno mnoho dobových dokumentů k historii prokuratury a řada fotografií.[227]

Historik **B. V. Sokolov** vydal pod názvem ***Molotov. Stín vůdce*** životopis jednoho z nejznámějších spolupracovníků Stalina, který zastával ve vedení strany a sovětského státu řadu vysokých funkcí. Do historie vešel především jako lidový komisař zahraničních věcí, po němž byl pojmenována sovětsko-německá smlouva s Německem, jež se stala předehrou druhé světové války. Kniha je psána střízlivě, s hojným využitím známých rozhovorů F. Čujeva s Molotovem, a se znalostí historických souvislostí. Otevřeně např. líčí Molotovův podíl na politických represích nebo zatajování pravdy o tajných protokolech paktu s Německem a dochází k závěru, že Molotovovým největším úspěchem bylo, že ho nedal zastřelit Stalin ani Chruščov. V příloze jsou záznamy besed, dopisy a vzpomínkové články.[228]

Již připomenutá kniha rozhovorů **F. Čujeva** ***Sto čtyřicet besed s Molotovem***, jež byla vydána i česky, pokrývá tematicky hlavní etapy Molotovova života i nejvýznamnější okruhy jeho mnohotvárné činnosti. Z hlediska našeho tématu je zajímavá zvláště kapitola „O represích“, která však, ještě s několika dalšími, se v českém vydání pamětí vůbec neobjevila. Molotov v ní tvrdí, že bez obětí a omylů nelze dosáhnout komunismu. Navíc v roce 1937 byla v SSSR pátá kolona, jejíž zničení umožnilo vyhrát válku. Rehabilitace mnoha údajných obětí represí nebyla spravedlivá. Čistky ve straně odpovídají principu demokratického centralismu, ale nikde je neprovádějí, až nedávno

[226]Torčinov, V. A. – Leonťuk, A. M.: *Vokrug Stalina. Istoriko-biografičeskij spravočnik*. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakultet S.-Peterburgskogo gosudartvennogo universiteta 2000.

[227]Zvjagincev, A. G. – Orlov, J. G.: *Prigovorennyje vremeněm. XX vek. 1937–1953*. Moskva: ROSSPEN 2001.

[228]Sokolov, B. V.: *Molotov. Těň vožďa*. Moskva: ACT-Press kniga 2005.

[psáno v roce 1971] Češi. I když se staly přehmaty, politika strany ve 30. letech byla správná a Stalin byl čestný člověk.[229]

L. Mlečin v knize ***MZV. Ministři zahraničních věcí. Romantici i cynici*** popsal 13 sovětských ministrů zahraničí, od L. D. Trockého z doby Lenina po I. S. Ivanova z doby prezidenta Putina. Pro naše téma je důležitá zvláště kapitola „Zahraniční politika za Stalina" s portréty M. M. Litvinova, V. M. Molotova a A. J. Vyšinského.[230]

Sborník ***Černá kniha jmen, jež nemají mít místo na mapě Ruska***, na jehož vzniku se podílelo 17 autorů, má sloužit obyvatelům ruských měst a obcí, pojmenovaných podle představitelů komunistické ideologie, aby tyto názvy očistili. Jde o jména osob spjatých s bolševickým převratem a ustavením jejich moci (např. Lenin, Vorošilov, Sverdlov, Tuchačevskij, Čapajev), s reáliemi sovětského totalitního režimu (Andropov, Kalinin, Kirov), s ideologií sovětského režimu (Gorkij, Majakovskij, Fadějev), s revolučním terorismem (Pugačov, Razin), s revolučním hnutím (Gercen, Plechanov, Černyševskij), se zahraničními revolucionáři a komunisty (Dimitrov, Marx, Engels, Robespierre, Allende, Pieck). Týká se to i pojmů, názvů organizací a institucí (např. Rudá armáda, Říjnová revoluce, Komunismus, Pionýři, První máj, Sovětský, Revoluce, Pařížská komuna, Kominterna).[231]

Knížku ***Odtajněný Čkalov*** napsala o svém otci **V. V. Čkalovová**. Připomíná v ní život známého letce V. V. Čkalova, zvláště obraz příprav a průběhu letu přes Severní pól do Ameriky, který ho proslavil. Zamýšlí se též nad leteckým neštěstím, při němž Čkalov zahynul, a z archivních zdrojů dochází k závěru, že dostal příkaz letět se strojem technicky nepřipraveným k letu, takže byl úmyslně zlikvidován.[232]

---

[229]Čujev, F.: *Sto sorok besed s Molotovym. Iz dněvnika F. Čujeva.* Moskva: TERRA 1991; česky Čujev, F. I.: *Vzpomínky Molotova*. Říčany u Prahy: Orego 1996.

[230]Mlečin, L. M.: *MID. Ministry inostrannych děl. Romantiki i cyniki.* Moskva: Izd. Centropoligraf 2001.

[231]*Čornaja kniga imen, kotorym ně mesto na kartě Rossii*. Sost. S. V. Volkov. Moskva: Posev 2005.

[232]Čkalova, V. V.: *Čkalov bez grifa „sekretno".* Moskva: Poligrafresursy 1999.

2. Represivní aparát

Přehledy dějin sovětské bezpečnosti

Práce **J. Anisimova *Ruské mučení*** dává nahlédnout do metod práce carské politické policie, jež vyhledávala a vyšetřovala politické zločince, kteří něčím vzbudili carův hněv. Naskýtá se tak příležitost ke srovnání postupů z XVIII. století s metodami sovětských bezpečnostních orgánů. Technologie byla velmi podobná – sledování podezřelého pomocí tajných agentů, kontrola dopisů, provokace, nečekané zatčení (někdy formou falešného pozvání na návštěvu), prohlídka, zabavení důkazů (osobních dopisů, deníků, podezřelých knih), zjištění společníků (s cílem odhalit spiknutí), zastrašování vyslýchaného, ponižování jeho lidské důstojnosti, hrozné mučení (s cílem dosáhnout doznání). Autor sleduje vyšetřování od udání a zatčení podezřelého až po jeho popravu nebo deportaci do vyhnanství a přináší konkrétní příklady otázek při výsleších, způsobů mučení, chování vyšetřovatelů i vyšetřovaných.[233]

Obsáhlá monografie **K. V. Skorkina *NKVD RSFSR: 1917–1923*** podrobně zachycuje první období činnosti Lidového komisariátu vnitřních věcí RSFSR, který hned po bolševické revoluci převzal úkoly zaniklého Ministerstva vnitra (byl zřízen již 9. 11. 1917), a úzce spolupracoval s Všeruskou mimořádnou komisí VČK, ustavenou 7. 12. 1917 (a s jejím nástupcem GPU). V případě tohoto orgánu, který působil do konce roku 1930, jde jen o shodu názvu s pověstnou organizací NKVD, jež v roce 1934 nahradila GPU. Práce sleduje okolnosti ustavení NKVD a jeho činnost za občanské války i v podmínkách Nové ekonomické politiky. Součástí knihy jsou i přehledy vedoucích přestavitelů organizace a jejího aparátu a jejich biogramy. Kniha je součástí širšího projektu dějin MVD Ruska.[234]

Velmi obsáhlou encyklopedií o historii bezpečnostních služeb i jejich moskevského sídla, doprovázenou bohatým obrazovým a dokumentačním materiálem, je práce ***Lubjanka č. 2. Z historie domácí kontrarozvědky***. Název vychází z adresy tohoto komplexu budov, který proslul jako symbol nejmocnější tajné síly, schopné zásadně ovlivňovat osudy milionů lidí a působit na vývoj událostí doma i ve světě. Práce popisuje dlouhou historii této městské části Moskvy i budov někdejší pojišťovny „Rusko“, z nichž se stalo sídlo tajných služeb, v jejichž tradici dnes pokračuje Federální bezpečnostní

[233]Anisimov, J. V.: *Russkaja pytka. Političeskij sysk v Rossii XVIII veka.* Sankt-Peterburg: Norint 2004.

[234]Skorkin, K. V.: *NKVD SSSR: 1917–1923*. Moskva: MVD Rossii 2008.

služba Ruské federace. Líčí tradice tajné státní služby v carské říši, souboj s rozvědkou Napoleona a zrod ruské kontrarozvědky. Ještě větší pozornost věnuje vzniku VČK a prvním úspěchům v boji s rozvědkami jiných států, přerod v GPU a růst operačních kvalit služeb až po NKVD a jeho tragickou roli v době politických represí, jež pomáhal rozpoutat a sám jimi byl těžce postižen. Následuje výklad o svízelné situaci rozvědky v předvečer války, o jejích válečných soubojích s německou rozvědkou včetně role „Smerše", činnost v době „studené války", „tání", stagnace i perestrojky, až do přechodu od KGB k FSB Ruska a obtížné cestě zásadních reforem.[235]

Celou historii orgánů sovětské státní bezpečnosti od momentu jejich vzniku v roce 1917 až do konce existence Sovětského svazu v roce 1991 přehledně shrnuje encyklopedická příručka ***Lubjanka. Orgány VČK–OGPU–NKVD–NKGB–MGB–MVD–KGB. 1917–1991***. Stručně popisuje jejich vývoj, kádrové složení jejich vedení, strukturu a reorganizace systému. Uvádí jména náčelníků správ a odborů, biogramy všech předsedů VČK-OGPU, lidových komisařů, ministrů vnitra a státní bezpečnosti, předsedů KGB i jejich náměstků. Druhá část knihy obsahuje 185 archivních dokumentů charakterizujících historii těchto orgánů.[236]

Sborník ***Lubjanka: zajištění ekonomické bezpečnosti státu*** přináší příspěvky 50 autorů. Charakterizují strukturu a činnost orgánů ekonomické bezpečnosti ve 20.–40. letech, za Velké vlastenecké války a v prvních letech po ní, v 50.–80. letech a v 90. letech XX. století. V poslední kapitole jsou připomenuty významné operace kontrarozvědky z konce století. Každá z kapitol uvádí zajímavé případy své doby – boj s podloudnictvím, padělatelstvím, ochrana před zahraničními koncesemi, kontrarozvědka v dopravě, specifické postupy za války, ochrana výroby atomové zbraně, bavlníkové aféry ve střední Asii, ochrana letiště Šeremeťjevo, odhalení amerických a britských špionů, zábrana financování čečenských teroristů, problémy celní služby, společné operace proti narkomafii, potlačování černého obchodu, zajištění bezpečnosti domácí vědy aj.[237]

Jedním ze zásadních pramenů k činnosti bezpečnostních orgánů je monografie **O. B. Mozochina *Právo na represe***. Zachycuje na základě dokumentů z Archivu Prezidenta RF a především z Ústředního archivu Federální bezpečnostní služby RF, do nějž měl jako

[235] *Lubjanka, 2. Iz istorii otěčestvennoj kontrrazvedki*. Moskva: Izd. „Mosgorarchiv", AO „Moskovskije učebniki i Kartolitografija" 1999.

[236] *Lubjanka. Organy VČK–OGPU–NKVD–NKGB–MGB–MVD–KGB. 1917–1991.* Spravočnik. Sost. A. I. Kokurin, N. V. Petrov. Moskva: MFD 2003.

[237] *Lubjanka: obespečenije ekonomičeskoj bezopasnosti gosudarstva*. Sbornik. 2-je izd. Moskva: Moja Rossija, Kučkovo pole 2005.

pracovník resortu takřka neomezený přístup, historii a činnost oněch mimosoudních orgánů bezpečnosti (dvojek, trojek a Zvláštních porad) a jejich místo ve struktuře bezpečnostních orgánů. Sleduje především, jak se v různých etapách vývoje měnily pravomoci oněch mimosoudních orgánů, ať již šlo o strukturu VČK, GPU-OGPU, NKVD, NKGB či MGB. Důsledně provádí analýzu statistických hlášení bezpečnostních orgánů a řadu těchto statistik publikuje ve své práci. Jsou v ní zachyceny i drobné zmínky o československých souvislostech represí, např. úvahy ukrajinského vedení NKVD v roce 1938 o možném zavedení speciální národnostní operace NKVD proti Čechům podle vzoru slavného příkazu č. 00485, přičemž represe měly postihnout nejen místní české kolonisty, nýbrž i politické emigranty. Druhé vydání této práce je podstatně rozšířené a doplněné o další statistiky.[238]

Další práce téhož autora ***Boj sovětských orgánů státní bezpečnosti s terorismem*** zachycuje nejprve období let 1918–1941 a v něm především boj bezpečnosti s terorismem vnitřním, vnějším a „rolnickým“. Další kapitola sleduje boj s německými rozvědkami v době Velké vlastenecké války. Samostatná pozornost je věnována teroristické činnosti „bílé“ emigrace a teroristickým organizacím „nacionalistů“ na Ukrajině, v Bělorusku a Pobaltí. Nechybí ani zmínky o některých protiteroristických operacích v poválečných letech. Práci doprovází obsažný poznámkový a odkazový aparát. Autor pokládá za důležité systematicky analyzovat zkušenosti sovětských orgánů státní bezpečnosti nabyté v minulosti v boji s terorismem, který je aktuální hrozbou i pro současné Rusko.[239]

Pokračováním vývoje této problematiky se zabývá sborník 148 dokumentů pod názvem ***NKVD-MVD SSSR v boji s banditismem a ozbrojeným nacionalistickým podzemím na Západní Ukrajině, v Západním Bělorusku a Pobaltí (1939–1956)***. Každá z šesti kapitol má svůj historický úvod a postupně sledují situaci na zmíněných územích v předvečer války, za války v letech 1941–1945, kdy se zaměřují na pomahače okupantů, v prvních letech po osvobození (1944–1946), kdy se formovaly ozbrojené složky nacionalistů, a v letech 1947–1953, kdy byl boj s ozbrojeným nacionalistickým podzemím dokončen. Další kapitola ve týká návratu k mírovému životu v letech 1954–

[238]Mozochin, O. B.: *Pravo na repressii. Vněsuděbnyje polnomočija organov gosudarstvennoj bezopasnosti. Statističeskije sveděnija o dějatělnosti VČK-PGPU-NKVD-MGB SSSR (1918–1953)*. Moskva: Kučkovo pole 2006, 2-je izd. Moskva: Kučkovo pole 2011.

[239]Mozochin. O. B.: *Borba sovetskich organov gosudarstvennoj bezopasnosti s terrorismom.* Moskva: Kučkovo pole 2011.

1956 a samostatně je uveden přehled orgánů NKVD-MVD pro boj s banditismem a ozbrojeným podzemím.V příloze je obsáhlý materiál náčelníka Oddělení NKVD pro boj s banditismem o výsledcích činnosti v letech 1941–1944, struktura vedení tohoto oddělení a životopisy jeho velitelů.[240]

Popularizační práce **S. A. Cyrkuna *Nejtajnější historie Velkého teroru*** líčí vývoj sovětských bezpečnostních orgánů už od doby revoluce zhruba do roku 1929 a zaměřuje se na růst jejich moci, který Stalin musel nakonec zastavit velkými čistkami a represemi. Kniha stojí na hraně seriozní literatury, uvádí sice odkazy na literaturu, ale žádné archivní zdroje, bez nichž je ověření faktů nemožné. Na příkladech vedoucích činitelů bezpečnosti ukazuje, jak OGPU ovládla nelegální těžbu zlata, trh se živým zbožím, kontrolu pašovaného zboží, výrobu falešné valuty i obrovské impérium Gulagu. Zároveň ukazuje rozklad v politickém vedení země, kdy politbyro ÚV řídilo i „diamantový fond" a někteří politici měli konta ve švýcarských bankách. Aby Stalin prosadil nový kurs rozvoje země, musel se s „rudými oligarchy" nemilosrdně vypořádat.[241]

Práce publicisty a politika **A. Chinštejna *Tajemství Lubjanky*** představuje některé zajímavé příběhy z činnosti sovětské státní policie od dvacátých do šedesátých let minulého století (významné akce, případy dvojitých agentů atd.). Neuvádí odkazy na zdroje, ale je doplněna vysvětlivkami a ukázkami z vyšetřovacích spisů. V podstatě stejný charakter a obsah má i druhá práce tohoto autora – ***Podzemí Lubjanky***, doplněná fotografickými přílohami.[242]

O speciálních bezpečnostních složkách, jež zajišťovaly ochranu nejvyšších funkcionářů SSSR a především J. V. Stalina, pojednává práce **A. Artamanova *Speciální objekty Stalina***, která je zároveň přehledem rezidencí, chat a dalších tajných objektů, jež Stalin ke svému odpočinku využíval. Nejčastěji pobýval ve vládních rekreačních zařízeních nebo v objektech zvláštního určení na pobřeží Černého moře (v Soči přijímal i oficiální hosty, např. Mao Ce-tunga), a měl v oblibě též rodný Kavkaz (v Abcházii měl několik rezidencí, např. na ledovcovém jezeře Rica). Knihu doplňuje řada fotografií vládních objektů.[243]

[240]*NKVD-MVD SSSR v borbe s banditismom i vooružonnym nacionalističeskim podpolem na Zapadnoj Ukraině, v Zapadnoj Belorussii i Pribaltike (1939–1956)*. Sbornik dokumentov. Sost. N. I. Vladimircev, A. I. Kokurin. Moskva: Objediňonnaja redakcija MVD Rossii 2008.

[241]Cyrkun, S. A.: *Sverchsekretnaja istorija Bolšogo terrora. Na puti k 1937 godu. Stalin protiv „krasnych oligarchov"*. Moskva: Jauza-Eksmo 2010.

[242]Chinštejn, A.: *Tajny Lubjanki.* 2-je izd. Moskva: OLMA 2011; Chinštejn, A. J.: *Podzemlja Lubjanki*. Moskva: OLMA-Press, „Krasnyj proletarij" 2005.

[243]Artamanov, A.: *Specobjekty Stalina: Exkursija pod grifom „sekretno"*.Moskva: Algoritm 2013.

Nejoblíbenější Stalinova „dača“ se však nacházela jen kousek od Kremlu, na okraji Moskvy. Stalin v ní pobýval nejčastěji, přijímal tam návštěvy nejbližších spolupracovníků a také tam zemřel. Několik historiků jí věnovalo důkladnou monografii ***Stalinova blízká chata***, doplněnou obsáhlými odkazy na prameny a množstvím obrazového materiálu.[244]

VČK-OGPU

Nejkompletnější informace o VČK podává encyklopedická příručka ***VČK. 1917–1922***, jež obsahuje jak termíny a pojmy vztahující se ke všem základním oblastem činnosti orgánů a vojsk VČK za celou dobu jejich existence, tak přes 1200 biografických hesel (často doplněných fotografiemi) pracovníků ústředního i regionálního aparátu VČK, stranických a státních činitelů, zástupců vědy a kultury, jejichž činnost nějak souvisela s VČK, ale též vůdců protisovětských organizací, Bílého a povstaleckého hnutí, agentů západních rozvědek, vyšetřovaných v době „rudého teroru“.[245]

Sborník ***VČK je zplnomocněna oznámit*** obsahuje reprinty dvou časopisů vydávaných v roce 1918 sovětskou bezpečností – čísla 1–6 *Týdeníku mimořádné komise pro boj s kontrarevolucí a spekulací*, vydávaného VČK v Moskvě, a čísla 1 žurnálu *Rudý teror*, vydávaného ČK pro boj s kontrarevolucí na československé frontě v Kazani. Časopisy obsahují různé úvahy o revoluci, trestu smrti, rudém a bílém teroru, o činnosti ČK, ukázky z archivů carské ochranky, ale především v nich lze najít nařízení, direktivy, příkazy, instrukce a úřední oznámení čekistických orgánů, v nichž se odráží složitá vojensko-politická i sociálně-ekonomická situace v tehdejším Rusku. Přímo k našemu tématu se vztahují oznámení poprav, provedených na příkaz orgánů VČK a ČK. Častou příčinou zastřelení bylo např. „vydání komunisty Čechům (Čechoslovákům)“, agitace mezi vojáky proti válce s Čechoslováky aj. Dokumentům předchází úvodní historická studie s obsáhlým poznámkovým aparátem.[246]

Sborník dokumentů ***Archiv VČK*** poprvé zveřejnil materiály uložené v dnešním Ústředním archivu FSB Ruska, jež se týkají činnosti „Všeruské mimořádné komise pro boj s kontrarevolucí, spekulací a zneužitím služebního postavení“ v letech 1917–1921. Jsou zde studie o historii formování archivu VČK, o historiografii k dějinám VČK, kronika

[244]Děvjatov, S. V. – Šefov, A. N. – Jurjev, J. V.: *Bližňaja dača Stalina. Opyt istoričeskogo putěvoditělja*. Moskva: Kremlin Multimedia 2011.

[245]*VČK 1917–1922. Enciklopedija.* Sost. A. A. Plechanov, A. M. Plechanov. Moskva: Veče 2013.

[246]*VČK upolnomočena soobščtit'...* Otv. red. V. K. Vinogradov. Moskva: Kučkovo pole 2004.

událostí a archeografický úvod. Dokumentární část tvoří materiály čtyř konferencí ČK z let 1918–1920, záznam z prvního sjezdu Zvláštních oddílů z roku 1919 a Leninova řeč v klubu VČK v roce 1918. Největší pozornost je věnována protokolům ze zasedání komise, kolegia a prezídia VČK z let 1917–1921. Přiložen je rovněž dobový záznam o případu britského vicenkosula Lockharta, který byl v létě 1918 obviněn z vytvoření špionážní skupiny, jejímž členy byli i čtyři Češi, dále přehled VČK o likvidaci protistátních skupin na území RSFSR v květnu a červnu 1921, a zpráva o oslavách 5. výročí VČK. Nechybí ani podrobný biografický přehled o F. E. Dzeržinském a stručné životopisy jeho spolupracovníků.[247]

Naopak výhradně z materiálů ruské emigrace uložených v Hooverově institutu v USA vycházel sborník dokumentů a materiálů ***VČK–GPU***. Líčí se v něm zřizování komisí ČK v regionech a vytváření struktury ČK, zvláště na základě zpráv o guberniální komisi v Caricynu, oběžníků a instrukcí, pokynů pro agitátory, pro soudní, vyšetřovací a správní orgány. Z podobných dokumentů byl sestaven i přehled o vzniku, struktuře, činnosti a prvních vedoucích činitelích GPU. Samostanou část knihy tvoří práce známého čekisty *S. S. Dukelského „ČK na Ukrajině“*, jež se vůbec nedostala do prodeje a byla v roce 1923 úředně zničena.[248]

Práce **I. Simbirceva *VČK v leninském Rusku 1917–1922*** podrobně analyzuje činnost první sovětské bezpečnostní instituce, pověstné Čeky, v bouřlivých revolučních časech v Rusku, na frontě i v zahraničí (bohužel bez odkazů na zdroje). Všímá si okolností jejího zrodu, pozvolného narůstání „rudého teroru“ i zjištění, zda byl pouhou reakcí na „bílý“ teror. Zvýraznil i některé významné postavy čekistů, zvláště jejího vedoucího F. E. Dzeržinského a jeho vlivu na formování struktury a metod práce tohoto trestního orgánu diktatury proletariátu.[249]

Kniha **M. Tumšise *VČK. Válka klanů*** vychází z osudů některých pracovníků speciálních služeb, kteří se přes své věrné služby sovětské vlasti stali oběťmi tajných intrik, skryté války mezi různými klany v politickém a bezpečnostním vedení země. Práce připomíná mnohé dramatické osudy známé z literárního či filmového zpracování, stejně jako postavy velitelů (např. budoucího lidového komisaře vnitra a ministra státní

---

[247] *Archiv VČK.* Sbornik dokumentov. Sost. V. Vinogradov, N. Peremyšlennikova. Moskva: Kučkovo pole 2007.

[248] *VČK-GPU.* Dokumenty i materialy. Sost. J. G. Felštinskij. Moskva: Izd. gumanitarnoj literatury 1995; zde Dukelskij, S. S.: ČK na Ukraině, s. 135-222.

[249] Simbircev, I.: *VČK v leninskoj Rossii. 1917–1922.* Moskva: Centrpoligraf 2008.

bezpečnosti V. N. Merkulova), ale i řadu neznámých pracovníků bezpečnosti, a zkoumá někdy jejich osudy až do období Velkého teroru či válečných dob. Je připojeno 80 stran archivních dokumentů i komentovaný osobní rejstřík, odkazy na zdroje však bohužel chybí.[250]

Monografie **O. Mozochina** ***VČK-OGPU*** má podtitul ***Na obranu ekonomické bezpečnosti státu a v boji s terorismem***. Sleduje v ní činnost sovětských bezpečnostních orgánů od vzniku pověstné „Čeky" v roce 1917, přes její proměnu v GPU-OGPU v roce 1922 až do vzniku nové formace – NKVD v roce 1934. Popisuje vznik a strukturu těchto orgánů, právní ukotvení jejich činnosti včetně mimosoudních pravomocí, a jejich boj s ekonomickou špionáží, nezákonnými valutovými operacemi, podloudnictvím, padělatelstvím a dalšími jevy, jež narušovaly ekonomiku země. V příloze jsou archivní dokumenty týkající se některých špionážních případů.[251]

O. B. Mozochin toto téma ještě jednou zpracoval společně s **A. J. Jepichinem** v monografii ***VČK-OGPU v boji s korupcí v letech nové ekonomické politiky (1921–1928)***. Autoři provedli analýzu činnosti orgánů, jež se účastnily boje s korupcí, určili jejich roli a význam pro vypracování antikorupčních opatření a pro jejich realizaci na všech úrovních státní správy. Prozkoumali blíže pojem korupce, formy jejích projevů a faktory podporující její růst, určili subjekty korupčních vztahů. Podobně popsali organizaci a činnost státních orgánů a metody práce bezpečnosti v boji s korupcí a při ochraně státních zájmů. V příloze jsou statistická hlášení o činnosti orgánů VČK-OGPU v letech 1921–1928 a dokumenty týkající se boje s úplatkářstvím.[252]

Monografie A. A. Zdanoviče ***Orgány státní bezpečnosti a Rudá armáda. Činnost orgánů VČK-OGPU při zajišťování bezpečnosti RKKA (1921–1934)*** dává málo známý pohled na vzájemnou spolupráci orgánů bezpečnosti a armády, hledá její souvislosti se zahraniční i vnitrostátní politikou a s konkrétními rozhodnutími nejvyššího stranického a státního vedení země. V knize je obsáhlý historiografický úvod, text pak analyzuje dílčí témata, např. kádrový potenciál zvláštních oddílů, bývalí důstojníci jako objekt

[250]Tumšis, M.: *VČK. Vojna klanov*. Moskva: Eksmo, Jauza 2004.

[251]Mozochin, O.: *VČK-OGPU. Karajuščij meč diktatury proletariata. Na zaščitě ekonomičeskoj bezopasnosti gosudarstva i v borbe s terrorizmom.* Moskva: Jauza-Eksmo 2004.

[252]Jepichin, A. J. – Mozochin, O. B.: *VČK-OGPU v borbe s korrupcijej v gody novoj ekonomičeskoj politiki (1921–1928).* Moskva: Kučkovo pole 2007.

operativní činnosti orgánů OGPU, pomoc orgánů VČK-OGPU při plnění úkolů první vojenské pětiletky aj. Je přiloženo 64 archivních dokumentů k tématu.[253]

Kniha **D. L. Golinkova *Pravda o nepřátelích lidu*** je zasvěceným přehledem o boji bezpečnostních orgánů VČK a GPU s nepřáteli sovětské moci od roku 1917 po druhou polovinu 20. let. Nezamýšlí se nad možnými politickými represemi a pokládá postup orgánů za oprávněný, neboť měl masovou podporu lidu, který i za všemi přehmaty trestní politiky viděl snahu „vyhovět zájmu většiny obyvatel a vybudovat velikou mocnost". Po stručném nástinu rozložení politických sil v zemi po bolševické revoluci následuje kapitola o vzniku a formování bezpečnostních orgánů v letech 1917–1924, se zmínkou o rudém teroru, který byl odpovědí na protisovětský teror. Dále je popsán boj se zahraniční intervencí a špiony z diplomatických kruhů. Nejobsáhlejší kapitola je věnována boji s vnitřním nepřítelem – se sabotážníky, spiklenci a povstalci (s vylíčením Kronštadtské vzpoury), se stoupenci esera B. Savinkova, s útoky „atamanů" (Antonova, Dutova, von Ungerna, Annenkova), ekonomickými nepřáteli (počátky Šachtinského případu) a s odporem církve. Samostatně je pojednána situace na Ukrajině, potírání petljurovštiny, grigorjevštiny a machnovštiny. V přehledu nechybí ani boj s hnutím nacionalistů v dalších oblastech země (Bělorusko, Moldávie, severní Kavkaz), potlačení basmačů ve střední Asii, hnutí za nezávislost v Gruzii a odpor Tatarů na Krymu.[254]

Nejlepší přehled o vývoji bezpečnostních struktur na Sibiři v době od revoluce po kolektivizaci podává monografie **A. G. Těpljakova *„Neproniknutelné hlubiny": VČK-OGPU na Sibiři v letech 1918–1929***. Autor nejprve popsal okolnosti vzniku regionálmích čekistických orgánů a projevy bílého i rudého teroru, a ukázal přechod od živelných partyzánských likvidací přívrženců Kolčaka k „uspořádanému" ničení politických nepřátel bolševiků orgány zplnomocněného zastupitelství VČK na Sibiři. Podrobně vylíčil strukturu a kádrové složení orgánů VČK, činnost zvláštních oddílů, organizaci agenturního aparátu, ukázal místo bezpečnostních orgánů v mocenském systému a jejich podíl na sociální čistce v letech 1918–1922. Analyzoval výstavbu mohutného bezpečnostního aparátu, zobrazil metody výslechů, výkon rozsudků i případy „rudého banditismu". Ve druhé části práce pak popsal činnost VČK-OGPU při lokálních čistkách proti záškodníkům, povstalcům, špionům a odpůrcům režimu, a

[253]Zdanovič, A. A.: *Organy gosudarstvennoj bezopasnosti i Krasnaja armija. Dějatělnosť organov VČK-OGPU po obespečeniju bezopasnosti RKKA (1921–1934)*. Moskva: Prodjuserskij centr „Iks-Chistori", Kučkovo pole 2008.

[254]Golinkov, D.: *Pravda o vragach naroda*. Moskva: Algoritm 2006.

zmínil se i o psychologii a zvycích čekistů. Českých souvislostí se týká např. zmínka o zatýkání Čechů u Kanska, uvedená v telegramu Leninovi z ledna 1920.[255]

Mírný přesah do historie NKVD má sborník dokumentů ***Lubjanka. Stalin a VČK–GPU–OGPU–NKVD. Leden 1922–prosinec 1936***. Nashromáždil celkem 595 dokumentů z bývalého osobního archivu Stalina (dnes převážně v AP RF, RGASPI, CA FSB RF), které Stalin považoval za nutné uschovat. Ukazují hlavní směry činnosti bezpečnostních orgánů a Stalinovu osobní účast na jejich formování, zaměření a metodách jejich práce. Odkrývají některé operace GPU, např. Stalinův podíl na vyhnání inteligence ze sovětského Ruska nebo na likvidaci politické opozice socialistů, na vymezení konkrétních skupin „nepřátel" režimu, na vyřizování účtu s politickými oponenty ve vnitrostranickém boji o moc. Některé dokumenty dokládají též řešení úkolů bezpečnostních orgánů při obraně státu, odhalování zahraničních rozvědek aj.[256]

NKVD

Komplexní přehled o struktuře a složení orgánů NKVD dává příručka **N. V. Petrova** a **K. V. Skorkina** ***Kdo řídil NKVD. 1934–1941***. Popisuje organizaci, strukturu a personální složení orgánů státní bezpečnosti v letech 1921–1941 na úrovni ústředního aparátu, územních orgánů OGPU-UNKVD, okresních a městských orgánů, dopravních a vojenských orgánů. Zároveň přináší více než 500 krátkých životopisů vedoucích pracovníků NKVD s uvedením služebního postupu a s fotografií. Je zde rovněž seznam hodností a jejich označení v orgánech státní bezpečnosti, resortní vyznamenání VČK–KGB a tabulkové statistické přehledy struktury NKVD.[257]

Podrobnou obrazovou encyklopedií k historii NKVD je práce **V. J. Voronova** a **A. I. Šiškina** ***NKVD SSSR. Struktura, vedení, uniformy a hodnostní odznaky. 1934–1937***. Stručně v ní vylíčili vznik NKVD, změny ve struktuře a kádrovém složení ústředního aparátu, a pokusili se o sociologický portrét užšího vedení. Následujících devět kapitol věnovali podrobnému popisu uniforem jednotlivých složek NKVD a všem změnám, k nimž ve výstroji NKVD v letech 1934–1937 došlo. Všímají si rovněž hodnostního

[255]Těpljakov, A. G.: *„Něpronicajemyje nědra": VČK-OGPU v Sibirii. 1918–1929 gg*. Moskva: AIRO-XXI 2007.

[256]*Lubjanka. Stalin i VČK–GPU–OGPU–NKVD. Archiv Stalina. Dokumenty vysšich organov partijnoj i gosudarstvennoj vlasti. Janvar 1922–děkabr 1936*. Sost. V. N. Chaustov, V. P. Naumov, N. S. Plotnikova. Moskva: MFD 2003.

[257]Petrov, N. V. – Skorkin, K. V.: *Kto rukovodil NKVD. 1934–1941*. Spravočnik. Moskva: Zvenja 1999.

označení, uniforem speciálních, pohraničních a námořních útvarů. Rozsáhlý obrazový materiál doprovází text s vědeckým komentářem a rejstříky.[258]

Práce **A. G. Těpljakova *Stalinovi pochopi*** opisuje životní příběhy nejbližších spolupracovníků Jagody, Ježova a Beriji, kteří pomáhali organizovat a provádět masové represe. Patřil k nim např. generál N. N. Alexejev, jeden z náčelníků NKVD a velitelů GULAGu, náčelník UNKVD Západosibiřské oblasti V. A. Karuckij, „stalinský pes" komisař S. N. Mironov aj. Kniha přináší informace o fungování struktur NKVD, o jejich spojení s aparátem strany, o čekistech jako nejvyšším stadiu druhu „homo sovieticvus". Při tvorbě životopisů a pohledu do zákulisí bezpečnostních orgánů využil dosud nepublikovaných zdrojů nejen ze státních, ale též z bezpečnostních archivů FSB, včetně těch regionálních (s uvedením odkazů na zdroje).[259]

Další monografie **A. G. Těpljakova *Stroj teroru: OGPU-NKVD Sibiře v letech 1929–1941*** je sice zaměřena na fungování sovětských bezpečnostních orgánů ve 30. letech v jednom z největších regionů země, ale hloubkou svého záběru je dobrou modelovou studií aplikovatelnou na celý sovětský stát. Analyzuje struktury, funkce a kádry OGPU-NKVD, a především se věnuje podrobným charakteristikám agenturně-operativní činnosti bezpečnostních orgánů, jež patřila k nejutajovanějším činnostem. Ukazuje podstatu agenturní práce, nábor kádrů, využití techniky, práci s informátory v terénu, ve věznicích, táborech, ve vyhnanství i v komunistické straně, význam skrytých provokací, cenzuru, perlustrace, zatčení, výslechy, vyšetřování, styk s vězeňským personálem, vnitrovězeňské agentury, vykonávání rozsudků. Charakterizuje rovněž některé významné akce, kampaně a operace NKVD, podrobně rozebírá součinnost bezpečnosti se stranickými orgány, věnuje se psychologii a existenčním podmínkám pracovníků bezpečnosti, jejich vztahu k rodině a blízkým, vztahu mezi bdělostí a udavačstvím, klanovým svazkům, případům zneužití moci a korupce, čekistickým mýtům, zvykům a specifickému žargonu, paradoxům každodenního života.[260]

Z vícedílného souboru dokumentů ***Orgány státní bezpečnosti SSSR ve Velké vlastenecké válce*** se v Knihovně SZM nachází jen ***Díl 1. V předvečer***, zachycující vývoj od konce roku 1938 do června 1941. Je rozložen do dvou knih. ***Kniha 1. (listopad***

---

[258]Voronov, V. J. – Šiškin, A. I.: *NKVD SSSR. Struktura, rukovodjaščij sostav, forma oděždy, znaki različija. 1934–1937 gg*. Moskva: Izd. dom „Russkaja razvedka" 2005.
[259]Těpljakov, A. G.: *Opričniki Stalina*. Moskva: Jauza, Ekmo 2009.

[260]Těpljakov, A. G.: *Mašina terrora: OGPU-NKVD SSSR Sibirii v 1929–1941 gg*. Moskva: Novyj Chronograf 2008.

1938–prosinec 1940) obsahuje 211 dokumentů sovětských orgánů státní bezpečnosti, jež se týkají rozvědné činnosti při zajišťování ochrany objektů vojenského průmyslu a dopravy, kontroly technologického stavu výroby, činnosti kontrarozvědky pro potřebu armády, úlohy pohraničních vojsk, operativních mobilizačních plánů, normativně-právních dokumentů aj. Zajímavá je zmínka ze srpna 1939 o zahájení speciální přípravy operativních pracovníků, mj. z řad Čechů, kteří měli být nasazeni v době války. V knize je přiloženo 33 trofejních dokumentů odhalujících německé přípravy na válku a plány na okupační správu dobytých území. ***Kniha 2. (1. leden–21. červen 1941)*** zahrnuje 276 sovětských a 67 trofejních německých dokumentů o událostech bezprostředně předcházejících německému útoku na SSSR, včetně odhalení německých plánů útoku sovětskou rozvědkou, jež bylo stalinským vedením země přijato s nedůvěrou, což tragicky ovlivnilo první týdny války.[261]

Monografie ***NKVD a partyzánské hnutí*** od **A. J. Popova** ukazuje účast orgánů státní bezpečnosti v partyzánském hnutí za Velké vlastenecké války. Z dosud utajovaných dokumentů i vzpomínek svědků popisovaných událostí analyzoval situaci na okupovaných územích, zhodnotil význam partyzánských akcí a především poukázal na hlavní směry činnosti čekistů v partyzánském boji. Zmínil se o zakotvení partyzánské činnosti v právních normách, o spolupráci čekistů s Ústředním štábem partyzánského hnutí i o konkrétních akcích rozvědky a kontrarozvědky, diverzních a bojových operacích. V obsáhlých přílohách jsou přehledy partyzánských jednotek a jejich velitelů, statistické tabulky, studie o partyzánské rozvědce a mnoho dobových dokumentů, bohužel převážně z archivu RGASPI a jen výjimečně z bezpečnostních archivů.[262] Podobně je zaměřena publikace téhož autora ***Jednotky NKVD zvláštního nasazení v týlu nepřítele. Stalinovi diverzanti*.** Vychází z podobných pramenů a po historiografickém úvodu sleduje organizační změny v orgánech NKVD ve 30. a na počátku 40. let s cílem přípravy na partyzánskou válku, a samotnou organizační a řídící práci v týlu nepřítele, s vymezením hlavních směrů činnosti bezpečnostních orgánů. Uvádí např., že příslušníci Samostatné motostřelecké brigády zvláštního určení

[261] *Organy gosudarstvennoj bezopasnosti v Velikoj Otěčestvennoj vojne*. Sbornik dokumentov. Sost. V. P. Jampolskij i dr. *T. 1. Nakanuně. Kniga 1. (nojabr 1938 g.–dekabr 1940 g.)*; *Kniga 2. (1 janvarja–21 ijunja 1941 g.)*. Moskva: A/O „Kniga i biznes“ 1995.

[262] Popov, A. J.: *NKVD i partizanskoje dviženije.* Moskva: Olma-press 2003.

(OMSBON) ze 4. správy NKVD-NKGB patřili k nejlepším jednotkám svého druhu na světě.[263]

S. Smyslov vydal knihu ***Bojovníci s Bohem z NKVD***, v níž formou „umělecké rekonstrukce“ a s využitím faktografického materiálu z ruských státních i bezpečnostních archivů líčí boj sovětské bezpečnosti s ruskou pravoslavnou církví už od 20. let XX. století. Uvádí konkrétní postavy z vedení NKVD, které se tímto bojem zabývaly (E. A. Tučkov, G. G. Karpov), i objekty jejich zájmu (od patriarchy Tichona po patriarchu Alexije I.).[264]

Od NKVD k Ahnenerbe se jmenuje popularizační knížka **O. Grejga.** Srovnává v ní činnost hitlerovské výzkumné společnosti *Dědictví předků*, jež patřila ke strukturám SS a hledala zvláště důkazy o nadřazenosti nordické rasy, s činností Zvláštního oddělení NKVD, jež pátralo po tajných naukách starověku a spolupracovalo v laboratořích s jasnovidci, zednáři, kouzelníky, šamany, okultisty a dalšími představiteli oborů z pomezí magie a vědy. Ve 20 kapitolách uvádí konkrétní příklady, např. hledání Šambaly jako mystické Internacionály, pokusy s vytvořením opočlověka, s mozkovým rádiem, s „žezlem Podsvětí“ aj.[265]

Mírný časový přesah od NKVD k orgánům NKGB a kontrarozvědky má sborník dokumentů ***Lubjanka. Stalin a NKVD–NKGB–GUKR „Smerš“. 1939–březen 1946***. Obsahuje 337 dokumentů z archivů AP RF, RGANI, RGASPI, CA FSB RF, GARF, jež pokrývají období od konce Velkého teroru do prvních let po válce. Ukazují, jak Stalin vyměnil značnou část aparátu NKVD pro porušení zákonnosti a z represí obvinil ministra Ježova a jeho spolupracovníky, zatímco většina viníků potrestání unikla tak jako vedení strany, které příkazy vydávalo. Hrot represí se obrátil proti obyvatelům západních oblastí Běloruska a Ukrajiny a do Pobaltí, na akcích se s orgány NKVD podílela i Rudá armáda, docházelo k nivelizaci sociální struktury obyvatel prostřednictvím hromadného zatýkání a deportací. Bezpečnost kontrolovala i plnění plánu výroby, vznikly správy pro ekonomiku a dopravu. Za války pak zajišťovala ochranu frontového zázemí i týlu, vytvářela likvidační oddíly a síť kontrarozvědky Smerš. Zároveň tvrdě potlačovala údajné antisovětské projevy, což postihlo statisíce obyvatel, a trestala

[263]Popov, A.: *Specnaz NKVD v tylu vraga. Diversanty Stalina*. 3-je izd. Moskva: Jauza 2013.

[264]Smyslov, O. S.: *Bogoborcy iz NKVD*. Moskva: Veče 2012.

[265]Grejg, O.: *Ot NKVD do Anenerbe. Magija pečatěj zvezdy i svastiki*. Moskva: Algoritm 2010.

deportací celé národy. Po válce pacifikovala na některých místech i ozbrojená povstání.[266]

MGB – KGB

Dobře dokumentovaná monografie **N. V. Petrova** ***Podle Stalinova scénáře: role orgánů NKVD-MGB SSSR v sovětizaci zemí střední a východní Evropy v letech 1945–1953*** ukazuje, jak se sovětská bezpečnost v prvních poválečných letech podílela na vzniku totalitních politických režimů sovětského typu na osvobozených územích i na politických represích a přípravách veřejných soudních procesů, např. s L. Rajkem v Budapešti a T. Kostovem v Sofii, nebo na provedení referenda a voleb do Sejmu v Polsku. Nechybí ani kapitola o událostech v Československu a sovětském podílu na přípravě procesu s R. Slánským, s odkazy na ústřední archiv FSB.[267]

Sborník 237 dokumentů ***Lubjanka. Stalin a MGB SSSR. Březen 1946–březen 1953*** dává představu o činnosti orgánů státní bezpečnosti od prvních poválečných let až do Stalinovy smrti. Stalin dostával hlášení o zatčení a výsleších cizích agentů, o boji s protisovětským podzemím na Ukrajině a v Bělorusku, o represivních akcích v souvislosti s „leningradským případem" a „případem lékařů", o situaci v táborech GULAGu a ve „zvláštním osídlení", o zahraničních návštěvách aj.[268]

Brožura maďarského novináře **Č. Serdageliho** ***Ten tajemný KGB***, vydaná v Budapešti už v roce 1990, vychází z článků a rozhovorů publikovaných v ruském tisku v době vrcholící „perestrojky" a všímá si snah o novou podobu sovětské policie KGB včetně změn, k nimž došlo v roce 1989 s příchodem Vladimira Krjučkova do vedení KGB. Zmiňuje se o některých událostech, např. též o manifestaci na Rudém náměstí proti vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968, uvádí podrobnosti o některých operacích KGB (např. o akci Grom, zásahu ve Ferganské kotlině aj.) a připomíná i konec posledního sovětského gulagu v roce 1991 v Permu.[269]

---

[266]*Lubjanka. Stalin i NKVD–NKGB–GUKR „Smerš". 1939–mart 1946. Dokumenty vysšich organov partijnoj i gosudarstvennoj vlasti*. Sost. V. N. Chaustov, V. P. Naumov, N. S. Plotnikova. Moskva: MFD 2006.

[267]Petrov, N. V.: *Po scenariju Stalina: rol organov NKVD-MGB SSSR v sovětizacii stran Centralnoj i Vostočnoj Jevropy. 1945–1953 gg.* Moskva: ROSSPEN 2011.

[268]*Lubjanka. Stalin i MGB SSSR. Mart 1946–mart 1953. Dokumenty vysšich organov partijnoj i gosudarstvennoj vlasti*. Sost. V. N. Chaustov, V. P. Naumov, N. S. Plotnikova. Moskva: MFD 2007.

[269]Sergadeli, Č.: *Etot tainstvennyj KGB*. Moskva: PKO Globus b. r. v.

Útlá brožura ***Bezpečnostní systémy SSSR (1945–1991)*** přináší přehled o struktuře, funkci a personální skladbě vedení všech systémů a podsystémů obrovského aparátu národní bezpečnosti poválečného Sovětského svazu.[270]

Dějinám sovětské státní bezpečnosti v období studené války je věnována práce **O. Chlobustova *KGB SSSR v letech 1954–1991***. Na archivních dokumentech líčí vývoj této „nejsilnější speciální služby světa" od prvního předsedy KGB A. A. Serova pro V. A. Krjučkova, přičemž nejvíce pozornosti je věnováno období pod vedením J. V. Andropova, který stál v čele KGB v letech 1967–1982. Kniha zachycuje soupeření se zahraničními rozvědkami, boj s terorismem, potlačování disidentů, okolnosti rozpadu Sovětského svazu i KGB. V přílohách připomíná některé konkrétní akce, projevy a dokumenty, problematiky politických represí se týká např. zmínka o tom, jak bylo přijato Solženicynovo svědectví o Gulagu.[271]

Kniha **J. Strigina *KGB byl, je a bude*** se zabývá postavením a činností bezpečnostních služeb v Rusku v letech 1994–1995. Po zrušení KGB zde působilo v letech 1991–1993 Ministerstvo bezpečnosti, ale další reformy narušovaly systém státní bezpečnosti, až byla v prosinci 1993 zřízena Federální služba kontrarozvědky, nahrazená v dubnu 1995 Federální bezpečnostní službou. Kniha podrobně popisuje okolnosti vzniku FSK, boj o archivy, nápor cizích rozvědek, vlivy ze strany prezidenta, významné kriminální aféry, začátek války v Čečně, odchod sovětských vojsk z Evropy, hledání místa Ruské federace ve světě. Je připojena chronologie událostí a životopisné medailonky vedoucích činitelů.[272]

Svědectví armádního generála **F. D. Bobkova**, náčelníka politické kontrarozvědky – 5. správy KGB SSSR, který vedl boj se sovětskými disidenty, vysvětluje příčiny pádu komunistického režimu spiknutím vypracovaným výzvědnými službami USA, do nějž se jim podařilo zapojit „pátou kolonu" domácích zrádců. KGB v čele s Andropovem nástup Gorbačovovy perestrojky už neodvrátila. Přiloženy jsou i generálovy články *Proč jsme prohráli studenou válku* a *Gorbačovovi nelze prominout*.[273]

A. P. Ševjakin v knize ***17 tajemství Lubjanky*** popsal údajné spiknutí generálů KGB proti sovětské moci, strategickou operaci tajných služeb, jež prostřednictvím

[270] *Dělo operativnoj podborki №1. Sistema bezopasnosti SSSR (1945–1991). Struktura, funkcii, rukovodstvo.* Sost. A. P. Ševjakin. Moskva: b. n. 2010 [Nacionalnaja Bezopasnosť i Razvedka].

[271] Chlobustov, O.: *KGB SSSR 1954–1991. Tajny gibeli Velikoj děržavy*. Moskva: Akva-Term b.r.v.

[272] Strigin, J. M.: *KGB byl, jesť i budět. Ot MB RF do FSK RF (1994–1955).* Moskva: Izd. Eksmo, Algoritm 2004.

[273] Bobkov, F.: *Kak gotovili predatělej. Načalnik političeskoj kontrrazvedki svidětělstvujet....* Moskva: Algoritm 2011.

„perestrojky“ rozbila sovětský stát. Ukázal, kdo z vysoce postavených policistů chránil toho či jiného politika, stranického a státního vůdce, co a jak dělal KGB během „perestrojky“, čím se „přikrývaly“ různé akce, jak se prováděla diskreditace veškerého stranického aparátu, který byl kritizován tiskem, ale zatýkal jej KGB, co znamenala spoluúčast nebo naopak pasivní zakrytí informace ve „žhavých případech“. Uvedl i činnost pracovníků KGB při srpnových událostech roku 1991 v Moskvě a „pogrom“ na Lubjance, který po porážce puče následoval.[274]

Vojenská rozvědka, kontrarozvědka a Smerš

Biografický slovník ***Encyklopedie vojenské rozvědky*** sestavili **M. A. Alexejev**, **I. A. Kolpakidi** a **V. J. Kolčik**. Zachycuje období let 1918–1945 a obsahuje 1 593 životopisných hesel vedoucích pracovníků sovětské rozvědky a jejích agentů. Kniha je bez fotografií a odkazů na zdroje. Lze v ní najít i mnohé Čechy, kteří působili v sovětské rozvědce, např. J. Dostálka, R. Seluckého, V. Bobáka aj.[275]

Sborník dokumentů ***Vojenská rozvědka informuje*** shromáždil celkem 434 dokumentů správy rozvědky Rudé armády za dobu od ledna 1939 do června 1941, jež se týkají realizace útočných plánů Hitlera ve střední a východní Evropě od ledna do září 1939, válečného konfliktu na řece Chalchyn-gol v roce 1939, sovětsko-finské války 1939–1940, německého tažení na Západ od března do června 1940, japonsko-sovětských vztahů od října 1939 do června 1941, příprav německého útoku na SSSR v červnu až prosinci 1940 a v lednu až červnu 1941 aj. Dokumenty mj. umožňují lépe pochopit tragické události počátečního období Velké vlastenecké války.[276]

Práce **V. Loty** ***Tajná fronta Generálního štábu*** má podtitul ***Kniha o vojenské rozvědce. 1940–1942***. Ukazuje tajné operace i každodenní činnost rozvědky ve třech obdobích spojených s Druhou světovou válkou – při získání přesných informací o německém útoku na SSSR, při obraně Moskvy a při Stalingradské bitvě. Každá z těchto částí knihy představuje „krušné osudy“ pracovníků rozvědky, kteří se zasloužili o úspěch popisovaných akcí, a je doplněna ukázkami dokumentů Správy rozvědky Rudé armády a

[274]Ševjakin, A. P.: *17 tajn Lubjanki.* Moskva: vl. n. 2007.

[275]Alexejev, M. A. – Kolpakidi, A. I. – Kočik, V. J.: *Enciklopedija vojennoj razvedki. 1918–1945 gg.* Moskva: Kučkovo pole, Vojennaja kniga 2012.

[276]*Vojennaja razvedka informirujet. Dokumenty razvedupravlenija Krasnoj armii. Janvar 1939–ijuň 1941 g*. Sost. V. A. Gavrilov. Moskva: MFD 2008.

mnoha fotografiemi. Řadou argumentů autor např. doložil, že rozvědka poskytla Stalinovi a generálnímu štábu dostatek přesných informací o začátku německého útoku, ale Stalin vlastní rozvědce ani jejím zdrojům nedůvěřoval.[277]

Kniha **V. S. Antonova** a **V. N. Karpova** ***Postřílená rozvědka*** dává obraz o průběhu a následcích politických represí z konce 30. let, jež těžce postihly i sovětskou zahraniční rozvědku a narušily její úspěšnou činnost. Zasáhly nejen vedení, ale i mnoho významných rozvědčíků. Byly likvidovány téměř všechny nelegální rezidentury, ztraceno spojení se zdroji informací. Kniha přináší životní příběhy nejvýznamnějších osobností, jež se staly oběťmi represí. V příloze jsou i stručné životopisy dalších takto postižených pracovníků rozvědky.[278]

Ve sborníku ***U pramenů ruské kontrarozvědky*** je zveřejněna zásadní práce carského generála **N. S. Baťušina** „Tajná vojenská rozvědka a boj s ní" napsaná v roce 1938, jež dává nahlédnou do okolností vzniku a prvních let existence těchto služeb v carském Rusku. Generál patřil k jejich zakladatelům, vypracoval základní principy práce silových struktur v době míru i za války, kdy osobně řídil armádní speciální služby. Kromě úvodní studie o jeho životě jsou zde i jeho vzpomínky na mládí a asi 40 archivních dokumentů.[279]

Vojenská kontrarozvědka 1918–2010 je jedním z prvních veřejně dostupných přehledů o celkové činnosti sovětské a ruské vojenské kontrarozvědky za více než 90 let její existence, který připravil vojenský historik a publicista **A. J. Bondarenko.** Odkrývá její organizační strukturu, charakter plněných úkolů při zajišťování bezpečnosti ozbrojených sil v době války i míru, se zdůrazněním problematiky součinnosti vojenské kontrarozvědky s velením a politickým aparátem armády, s resorte, bezpečnosti a s nejvyšším stranickým a státním vedením. V příloze je přehled organizačních forem vojenské kontrarozvědky a stručné životopisy jejích vedoucích představitelů.[280]

Jiné kompendium o historii a činnosti ruské vojenské rozvědky zpracovali **A. Kolpakidi** a **D. Prochorov** a vydali je ve dvou knihách pod názvem ***Impérium GRU***. V ***1. knize*** stručně nastínili vývoj vojenské rozvědky v Rusku do roku 1917 a zrod té sovětské v letech Občanské války, a podrobněji charakterizovali její činnost v období „velkých

[277]Lota, V.: *Sekretnyj front Generalnogo štaba. Kniga o vojennoj razvedke. 1940–1942.* Moskva: Molodaja gvardija 2005.

[278]Antonov, V. S. – Karpov, V. N.: *Rasstreljannaja razvedka*. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija 2008.

[279]Baťušin, N. S.: *U istokov russkoj kontrrazvedki.* Sbornik dokumentov i materialov. Vstup. st. I. I. Vasiljeva, A. A. Zdanoviča. Moskva: Iks-Chistori, Kučkovo pole 2007.

[280]Bondarenko, A. J.: *Vojennaja kontrrazvedka 1918–2010*. Moskva: Molodaja gvardija 2011.

nelegálů“ mezi světovými válkami, zvláště v Rakousku, Německu, Polsku, Rumunsku, Bulharsku, Pobaltí, Skandinávii, Velké Británii, Francii, Itálii, USA a Turecku. Popisují též složitou situaci na Dálném východě, změny ve vedení rozvědky, dramatickou situaci před útokem na Sovětský svaz i agenturní práci vojenské rozvědky za války v okupovaných zemích Evropy. Výklad uzavírá konec války a problematika „atomové špionáže“, v přílohách je několik dokumentů k historii GRU. ***Kniha 2.*** pokračuje v historii vojenské rozvědky v období studené války i za postupného uvolňování napětí mezi mocenskými bloky ve světě až k současnosti GRU. Zároveň se vrací do historie připomenutím oddílů zvláštního určení, Nelegální vojenské organizace z let 1919–1920, partyzánských oddílů ze 30. let, zvláštních formací ve španělské republikánské armádě. Autoři sledují i dnešní činnost speciálních oddílů, připomínají slavné postavy rozvědčíků i přeběhlíků a zrádců. V přílohách podrobně uvádějí strukturu a kádrové obsazení různých orgánů vojenské rozvědky a jejích součástí.[281]

Za „encyklopedii sovětské vojenské kontrarozvědky“ a nejkompletnější knihu o jejích dějinách bývá označována rovněž práce **K. Děgťarev**a a **A. Kolpakidiho** nazvaná stručně ***SMERŠ***. Nezachycuje však pouze období činnosti Smerše (1943–1946), nýbrž se vrací až do dob Občanské války (uvádí tehdejší náčelníky Zvláštního oddělení frontů a armád) a období meziválečného (uvádí velitele vojenské kontrarozvědky 1918–1941 a náčelníky Zvláštních oddělení vojenských okruhů 1922–1941). Největší pozornost je věnována Velké vlastenecké válce (biografie rozvědčíků-Hrdinů SSSR, velitelů orgánů vojenské kontrarozvědky a náčelníků Zvláštních oddělení frontů a vojenských okruhů, instrukce Smerše). Za zmínku stojí např. stať *„Očista“ osvobozených území Evropy*. Poslední část se týká následovníků Smerše až do roku 2008 (zvláštní oddíly KGB, válka v Afghanistánu, v Čečně, opět se životopisy velitelů a seznamy zahynuvších rozvědčíků). Cenný je soupis literatury k tématu.[282]

Jinou prací encyklopedického charakteru je kolektivní monografie ***„Smerš“. Historické studie a archivní dokumenty***, doprovázená bohatou obrazovou dokumentací. Zachycuje těžké dny vojenské kontrarozvědky po německém útoku na SSSR, frontovou spolupráci s Rudou armádou, radikální změnu po zřízení „Smerše“ a jeho historii až do prvních let po válce, charakteristiku nepřátelských rozvědek

[281]Kolpakidi, A. – Prochorov, D.: *Imperija GRU. Očerki istorii rossijskoj vojennoj razvedki.* Kn. 1–2. Moskva: Olma-press 2001; obě knihy jsou ve formátu pdf na internetu, viz např. http://www.koob.ru/kolpakidi/gru_1, http://www.koob.ru/kolpakidi/gru_2 [cit 15. 11. 2015].

[282]Děgťarev, K. – Kolpakidi, A.: *SMERŠ*. Moskva: Jauza, Ekmo 2009.

Německa, Japonska, Rumunska a Finska, aktivity v přífrontovém pásu i za linií fronty, válku v éteru, práci s německými a japonskými zajatci, námořní rozvědku, spolupráci Smerše s orgány NKVD a jeho vojskem, činnost v souvislosti s potrestáním válečných zločinců (Krasnojarský, Charkovský, Smolenský a Norimberský proces).[283]

Stručné dějiny Smerše představil **V. L. Tělicyn** v práci ***„SMERŠ: operace a vykonavatelé.*** Popsal v ní celé období činnosti Smerše v letech 1943–1946, od zneškodňování agentů cizích rozvědek po akce ideologického charakteru, včetně organizování deportací národů SSSR a represí proti osobám, nepohodlným stalinskému režimu. V práci jsou hojně využity vzpomínky účastníků akcí, méně známá literatura včetně zahraniční a archivní dokumenty, bohužel bez odkazů na zdroje.[284]

Monografie **V. M. Sojmy *Sovětská kontrarozvědka v letech Velké vlastenecké války*** je věnována činnosti místních organizací NKVD-NGB při zabezpečování městských výborů obrany v Nižním Povolží (evakuace obyvatelstva a zařízení z frontových oblastí, organizace vojenské výroby na novém místě, zajištění bezpečnosti v týlu, potírání banditismu a podvratné činnosti nepřítele, pomoc bezprizorným aj.). Připojen je metodologický úvod do problematiky a bohatý soupis literatury a pramenů.[285]

V. Abramov v práci ***SMERŠ. Sovětská vojenská kontrarozvědka proti rozvědce Třetí říše*** podal komplexní pohled na činnost a význam této organizace. Nejprve charakterizoval okolnosti vývoje zvláštních služeb v meziválečném období a představil některé válečné operace kontrarozvědky (radiohry, působení za hranicemi SSSR). Oproti názvu práce zohlednil i činnost Smerše v poválečné předehře „studené války“ a zmínil i úlohu vojenské kontrarozvědky v současném Rusku. Polovinu knihy tvoří přílohy – informace o zahraničních rozvědkách, dodržování zákonnosti v práci orgánů, dokumenty k činnosti kontrarozvědky, výsledky akcí proti finské a německé rozvědce, působení agentů v týlu nepřítele a činnost zvláštních oddílů, potírání „zrádců Vlasti“, rozkazy a směrnice, přehled životopisů velitelů vojenské kontrarozvědky.[286]

Výbor článků z vojenských novin Rudá hvězda (Krasnaja zvezda) pod názvem ***Vojenská kontrarozvědka: od „Smerše“ k protiteroristickým operacím*** přináší málo

---

[283] *„Smerš“. Istoričeskije očerki i archivnyje dokumenty.* Moskva: Izd. Glavarchiva Moskvy, OAO „Moskovskije učebniki i Kartolitografija“ 2003.

[284] Tělicyn, V.: *„SMERŠ“: operacii i ispolnitěli*. Smolensk: Rusič 2000.

[285] Sojma, V. M.: *Sovetskaja kontrrazvedka v gody Velikoj otěčestvennoj vojny. Opyt informacionnogo obespečenija gorodskich komitetov oborony (na materialach Nižněgo Povolžja).* Moskva: Kraft+ 2005.

[286] Abramov, A.: *Smerš. Sovetskaja vojennaja kontrrazvedka protiv razvedki Tretěgo rejcha.* Moskova: Jauza, Eksmo 2005.

známé informace o činnosti této organizace od válečných akcí kontrarozvědčíků až po jejich účast v protiteroristické operaci na Severním Kavkaze. Redakční články, reportáže a rozhovory doplňují vzpomínky veteránů. Také zde je v příloze přehled struktury vojenské kontrarozvědky a životopisy jejích vedoucích představitelů.[287]

Ve dvou svazcích pod názvem ***Obraty osudu*** vyšla vzpomínková práce **P. P. Stefanovského.** V prvním svazku ***Abwehr – Smerš*** líčí, jak se dostal do německého zajetí a souhlasil s tím, že bude vyškolen na německého vyzvědače. Prošel školami ve Varšavě, v Estonsku a Finsku a v květnu 1943 byl shozen na území SSSR. Poté, co prošel prověrkou, vedl pod dohledem NKVD úspěšnou radiovou protihru s abwehrem. Ve druhém svazku ***KGB – GULAG*** vypráví o životě v Moskvě po demobilizaci a o svém zatčení v jedné z posledních stalinských čistek na konci roku 1949. S obviněním, že je americký špion, byl odsouzen na 25 let gulagu, kopal pak uhlí v Kazachstánu. Podrobně popsal poměry v táboře Ekibastuzlag, povstání vězňů v Kengiru a tábor Steplag. Po propuštění koncem roku 1955 žil opět v Moskvě.[288]

Historik **A. Shneer** popsal v knize ***Z NKVD do SS a zpátky. Z vyprávění sturmbannführera*** životní příběh důstojníka sovětské rozvědky, který působil v nacistickém Německu sedm let jako důstojník SS a prošel válečným tažením na frontách, pracoval v leteckém závodě na výrobu stíhacích letadel v Řezně a v jeho pobočce v koncentračním táboře Flossenbürg, účastnil se německé protiofenzívy v Ardenách. V rozhovoru s historikem otevřeně sděluje svůj názor na zákulisí některých událostí, na pojetí morálky v práci rozvědčíka aj.[289]

Bývalý pracovník sovětské Služby vnější rozvědky **G. Z. Sannikov** popsal v práci s podtitulem ***Zvláštní služby v boji za Ukrajinu (1946–1956)***, jak sovětská kontrarozvědka přerušila nepřátelskou činnost zbytků „ozbrojeného nacionalistického podzemí“ na Západní Ukrajině, když se agentuře KGB podařilo proniknout do zahraničního centra OUN a do jeho zvláštních služeb. Ukazuje zdroje radikálních nacionalistických postojů, jež vedly ke vzniku OUN a zdůrazňuje, že ukrajinští muži ve vojenské formaci UPA byli přesvědčeni, že bojují za ukrajinský národ a stali se obětí různých ideologií. Kontrarozvědka splnila úkol sovětského vedení a potlačila ozbrojené

---

[287] *Vojennaja kontrrozvedka: ot „Smerša“ do kontrterrorističeskich operacij.* Sost. A. J. Bondarenko, N. N. Jefimov. Moskva: Kučkovo pole 2010.

[288] Stefanovskij, P. P.: *Razvoroty suďby*. Kniga pervaja: *Abver – Smerš*. Moskva: Izd. RUDN 2002; Kniga vtoraja: *KGB – GULAG*. Moskva: Izd. RUDN 2003.

[289] Šneer, A.: *Iz NKVD v SS i obratno. Iz rasskazov šturmbannfjurera*. Moskva: Paralleli 2005.

podzemí banderovců. Po vzniku nezávislé Ukrajiny však opět hrozí oživení „ukrajinských nacistů“, protože globalistická politika Západu se snaží zbytky silných států rozčlenit na různé regiony Ruska a Ukrajiny, aby je mohla snáze ovládnout.[290]

Kniha **A. Kolpakidi** a **D. Prochorova** pojednává pod názvem ***KGB přikázalo zlikvidovat*** o přísně utajovaných speciálních operacích sovětských zvláštních služeb – politické policie a rozvědky, které se odehrály od počátků sovětské moci v roce 1918 až do nástupu Velké vlastenecké války v roce 1941. Popisuje „likvidační“ operace zaměřené na vedoucí představitele bílé emigrace, velitele odbojných skupin, buržoazní nacionalisty, zahraniční politické činitele a společenské vůdce, významné emigranty, přeběhlíky a zrádce sovětského režimu aj. V příloze je přehled nejvýznamnějších akcí a archivní doklady k některým z nich.[291]

P. Sudoplatov, velitel zahraniční rozvědky v hodnosti generála, vydal pod názvem ***Zvláštní operace. Lubjanka a Kreml v letech 1930–1950*** své paměti, jež odkrývají tajné operace sovětské rozvědky z doby Stalinovy éry. Týkaly se zásahů v občanské válce ve Španělsku, likvidace trockistů ve světě, politických represí ve 30. letech, vraždy L. Trockého, organizace rozvědky a partyzánského hnutí za války, získání informací o atomové bombě, akcí za studené války, židovské problematiky atd. Autor sleduje i konec Stalinovy vlády, spiknutí proti Berijovi a své věznění a úsilí o rehabilitaci. Připomněl i některé české souvislosti, např. úlohu Beneše v souvislosti s údajným spiknutím Tuchačevského.[292]

Monografie **M. J. Boltunova** ***Králové diverzí*** má podtitul ***Historie diverzních služeb Ruska*** a obsahuje přes padesát krátkých příběhů oddílů speciálního nasazení, jejichž příslušníky jsou diverzanti, obvykle v roli partyzánů, rozvědčíků, pyrotechniků. Pracují v přísném utajení a mají podíl na většině bezpečnostních operací doma i v cizině. Autor uvádí počátky těchto služeb v carském Rusku, ale nejvíce pozornosti věnuje období druhé světové války, nezapomíná však ani na poválečnou „studenou válku“ a nejnovější akce v Čečně či Aghánistánu. Zajímavá je připomínka okupace ČSSR v roce 1968, kdy 13. rozvědně-diverzní oddíl plukovníka KGB A. Lazarenka zajišťoval v Praze hladké převzetí moci. Autor připomíná, že mezi občany protestujícími na Rudém

[290]Sannikov, G.Z.: *Operacija „Rejd“ ili Istorija odnoj ljubvi. Specslužby v borbe za Ukrajinu (1946–1956).* Moskva: Detektivpress 2007.

[291]Kolpakidi, A. – Prochorov, D.: *KGB: Prikazano likvidirovať. Specoperacii sovetskich specslužb 1918–1921.* Moskva: Jauza-Eksmo 2004.

[292]Sudoplatov, P. A.: *Specoperacii. Lubjanka i Kreml 1930–1950 gody*. Moskva: OLMA-PRESS 2001.

náměstí v Moskvě proti invazi byla i Marina Mazaniková, Hrdinka SSSR, agentka diverzní služby.[293]

Pestrou koláž celkem 47 vzpomínek i úryvků z publikovaných svědectví představuje sborník ***Tajemství vojenské agentury***, přeložený z angličtiny z různých zdrojů, často nespecifikovaných. Uvádí napínavé příběhy tajných agentů, diverzantů, partyzánů, především z britského a amerického válečného prostředí. Týkají se soubojů kontrarozvědek, ochrany vojenských tajemství a způsobů jejího prolomení, dezinformace protivníka, desantních akcí v severní Africe, na Sicílii a v Normandii, odhalování výroby atomové bomby a jiných akcí na „neviditelné frontě" západní Evropy, USA a dalších válečných spojenců.[294]

Kniha **L. Lajnera *Honba za „Enigmou"*** formou literatury faktu sleduje historii dešifrování německého tajného kódu a odhalení metod německého válečného zpravodajství, což západním spojencům výrazně pomohlo při vedení války. Kromě známých faktů je zde i zmínka o sovětských agentech v Londýně, kteří předali do Moskvy obsah některých dešifrovaných zpráv (o plánu „Barbarossa", o soustředění německých vojsk před bitvou u Kurska). Po napadení SSSR dal Churchill příkaz poskytovat Stalinovi informace o východní frontě, ale od léta 1942 tok informací slábl, až po vylodění spojenců v Normandii ustal docela. Spojenci se báli rozšíření sovětského vlivu v Evropě, neochota pomoci prohloubila nedůvěru Sovětů k Západu a byla tedy i jednou z příčin „studené války".[295]

Věznice

Historie vězeňského komplexu ve Vladimiru, známého jako ***Vladimirská centrála***, má své počátky v dobách carevny Kateřiny II., později ve věznici pobývali odpůrci carismu, revolucionáři i polští povstalci, a po vítězství bolševické revoluce třídní nepřátelé režimu. Ke zostření vězeňského režimu došlo zvláště v dobách Velkého teroru, ale věznice slouží k výkonu trestu nejtěžších provinilců dodnes, i když zde byl zřízen chrám i muzeum. Práce podává historii jednotlivých součástí věznice, životopisy vedení vězeňské služby i významných vězněných osob. Patřil k nim např. potomek proroka Mohameda tadžický kulturní činitel Said Rizo Ali-zade, Stalinův syn Vasilij, bratr šéfa

[293]Boltunov, M. J.: *Koroli diverzij. Istorija diverzijnych služb Rossii.* Moskva: Veče 2001.

[294]*Tajny vojennoj agentury*. Moskva: Izd. dom Priboj 1999.

[295]Lajner, L.: *Pogoňa za „Enigmoj". Kak byl vzloman německij šifr*. Moskva: Molodaja gvardija 2004.

gestapa Siegfried Müller, americký letec Francis H. Powers nebo významný ruský politik kníže Petr D. Dolgorukov, zatčený v červnu 1946 kontrarozvědkou Smerš v Praze, kde už přes dvacet let žil.[296]

Monografie **L. A. Golovkovové *Suchanovská věznice. Zvláštní objekt 110*** pojednává o speciální věznici zřízené z Jekatěrinského kláštera v Suchanovce u Moskvy, poblíž střelnice NKVD v Butovu, kde jsou pochovány moskevské oběti Velkého teroru. Věznice byla proslulá krutým zacházením s vězni, mezi nimiž byli i mnozí političtí prominenti, např. i sám organizátor represí lidový komisař vnitra Ježov. Práce připomíná historii věznice, jež fungovala v letech 1938–1952, uvádí osudy některých vězňů i jejich věznitelů.[297]

Velitelé

Osobnosti prvního šéfa sovětské bezpečnosti je věnován obsáhlý sborník dokumentů ***F. E. Dzeržinskij – předseda VČK–OGPU. 1917–1926***, který sestavili **A. A. a A. M. Plechanovovi**. Ukazuje roli Dzeržinského při založení a fungování orgánů sovětské státní bezpečnosti v prvních letech jejich působení, a to nejen z hlediska jeho vlastní služební činnosti, nýbrž s celkovým pohledem na právní stav trestní politiky té doby, na práci s kádry, na hlavní směry činnosti orgánů VČK-OGPU při zajišťování stranické řídící politiky bolševiků. Celkem 1 164 dokumentů (usnesení orgánů strany, zápisy z jednání SNK, přípisy stranických představitelů včetně Lenina, hlášení, zprávy, protokoly, dopisy, telegramy, zápisky, direktivy, doporučení, žádosti, usnesení, mandáty, rezoluce, oběžníky, protokoly výslechů, informační svodky) pochází z archivů CA FSB RF a oblastních správ FSB Sverdlovské oblasti, Sankt-Peterburgu a Jekatěrinburgu, Ústředního pohraničního archivu a muzea FSB, státních archivů GARF, RGASPI, města Moskvy a Sankt-Peterburgu. Svědčí mj. o užívání represivních metod v práci bezpečnosti, o násilí vůči politickým protivníkům, o osobním podílu Dzeržinského na zatýkání a výsleších podezřelých, o rozhodování o osudech lidí bez řádného soudu. Právě v době, kdy stál v čele bezpečnosti, byly založeny negativní jevy 30.–50. let,

[296]Galanšina, T. G. – Zakurdajev, I. V. – Loginov, S. N.: *Vladimirskij central*. Moskva: EKSMO 2007.

[297]Golovkina, L. A.: *Suchanovskaja ťurma. Specobjekt 110*. Moskva: Vozvraščenije 2009.

oficiální obraz čekisty jako čestného „rytíře revoluce“ byl poznamenán zvůlí, násilím, rekvizicemi a konfiskacemi.[298]

Do knížky s názvem **Jagoda. Smrt hlavního čekisty** byly spojeny ukázky ze starších prací tří autorů – **B. G. Bažanova** (*Vzpomínky bývalého Stalinova tajemníka*), **V. Krivického** (*Byl jsem agentem Stalina*) a **A. Orlova** (*Tajná historie stalinských zločinů*). Všechny se týkají života G. Jagody, lidového komisaře vnitra od roku 1934, který pomáhal rozpoutat hrůzy Velkého teroru a byl také jedním ze zakladatelů systému GULAG. V září 1936 jej ale Stalin dal vystřídat Ježovem, záhy byl zatčen, obviněn z podpory trockistů a zastřelen.[299]

Průkopnické zpracování biografie N. I. Ježova z materiálů státních a bezpečnostních archivů vydali **N. V. Petrov** a **M. Jansen** doplněním původně anglicky vydané práce ***„Stalinův odchovanec“ – Nikolaj Ježov***. Zachytili život a činnost lidového komisaře vnitra, s jehož jménem jsou hrůzy Velkého teroru spjaty natolik, že jsou dosud označovány jako „ježovština“. Soustředili se na okolnosti jeho osobního života, zvyky a záliby, popsali jeho působení v čele NKVD a podíl na rozmachu teroru. Je přiloženo 21 dokumentů – stenogramy jeho proslovů, prohlášení, dopisy. Nechybí chronologický životopis a obšírně komentovaný osobní rejstřík.[300]

Pod stručným názvem **Ježov** vydal historik **A. Pavljukov** další ze všestranných životopisných monografií, jaké kdy byly o nejvyšších představitelích stalinského režimu napsány. Pečlivě vykreslil vztah Ježova ke skutečnému iniciátorovi teroru – Stalinovi, který si Ježova jako schopného a oddaného úředníka vybral k realizaci svých záměrů a rozhodnutí nejvyšší stranické nomenklatury. Autor se pokusil odhalit roli, kterou v historii sovětského státu Ježov sehrál, k čemuž využil jeho nedávno odtajněného 12dílného vyšetřovacího spisu. Mnohé další dokumenty, jež by mohly osvětlit celkový obraz represí, jsou však dosud nepřístupné.[301]

K Ježovovi se vztahuje též sborník ***Stalin a spiknutí v NKVD***, sestavený z jeho proslovů, článků a výslechových protokolů, prokazujících jeho zradu. Právě s jeho jménem jsou spjaty stalinské represe Velkého teroru, jež dosáhly takového rozmachu, že Stalin požádal o přezkoumání činnosti NKVD. Poté se Ježov pokusil o puč s cílem svržení

---

[298] *F. E. Dzeržinskij – predsedatěl VČK-OGPU. 1917–1926*. Sost. A. A. Plechanov, A. M. Plechanov. Moskva: MFD, Matěrik 2007.

[299] Bažanov, B. – Krivickij, V. – Orlov, A.: *Jagoda. Smerť glavnogo čekista*. Moskva: Algoritm 2013.

[300] Petrov, N. – Jansen, M.: *„Stalinskij pitomec“ – Nikolaj Ježov*. Moskva: ROSSPEN 2009.

[301] Pavljukov, A.: *Ježov.* Biografija. Moskva: „Zacharov“ 2007.

Stalina a připravoval teroristický útok během přehlídky na Rudém náměstí 7. 11. 1938. Spiknutí však bylo včas odhaleno a spiklenci popraveni.[302]

V. S. Žukovskij v knize ***Lubjanská říše NKVD. 1937–1939*** přinesl životopisný portrét svého otce, Ježovova náměstka S. B. Žukovského, zastřeleného v roce 1940.Vyšel z vyšetřovacích spisů a ukázal jeho zatčení, vyšetřování, odsouzení i posmrtnou rehabilitaci. Z výpovědí Ježova, Jevdokimova a dalších vedoucích představitelů NKVD vytvořil mozaiku obrazu fungování celé ohromné říše Lubjanky, od moskevského ústředí NKVD přes proslulou věznici Suchanovku až k souostrovím GULAGu.[303]

Nástupce Ježova, lidový komisař vnitra a pozdější maršál SSSR Lavrentij Berija se dočkal hned několika biografií. Tu nejobsažnější vydal **S. Kremljov (Brezkun)** pod názvem ***Berija. Nejlepší manažer XX. století***. Chce v ní napravit obraz Beriji jako „kata“ a „upíra“, vytvořený nepřáteli Ruska, a přispět tak k jeho úplné historické i morální rehabilitaci. Ve skutečnosti právě Berija vytvořil nové Tbilisi a kvetoucí Gruzii, obnovil zákonnost po Velkém teroru, jeho rozvědka informovala Stalina o hrozbě války, připravil obranu Moskvy a uhájil Kavkaz, zajistil válečnou výrobu, po válce založil atomové a raketové odvětví. Měl mimořádné organizační schopnosti a mohl být po Stalinovi jeho důstojným nástupcem, ale stal se obětí poststalinské nomenklatury.[304]

Osobnosti L. P. Beriji se věnuje též kniha **A. Toptygina *Zakázaný Berija. Génius bezpečnosti nebo zplozenec pekla?*** snaží se v ní ukázat „největšího státního činitele sovětské epochy hned po Stalinovi“ bez zkreslujících kritérií současnosti. Jméno prvního maršála Státní bezpečnosti SSSR se nesmělo po třicet let objevit v encyklopediích, byl údajně pomluven a pošpiněn jako spiklenec, katan, sadista, sexuální maniak a zločinec. Na argumentech bez odkazů na jejich zdroje i bez uvedení použité literatury ukazuje Beriju jako moudrého a talentovaného organizátora, plně oddaného službě státu. I jeho podpis pod příkazem k zastřelení polských zajatců v rámci tzv. Katyňského případu lze ospravedlnit jako čin vynucený zájmy ochrany státu, neboť „je otázkou, zda mělo smysl držet na sovětském území 25tisícovou armádu polských antisovětčíků“, když „Sovětský svaz stál na prahu největší z válek“. Co do počtu obětí politických represí byl prý Berija ve srovnání s Ježovem „úplný anděl“.[305]

---

[302]Ježov, N. I.: *Stalin i zagovor v NKVD*. Moskva: Algoritm 2013.

[303]Žukovskij, V. S.: *Lubjanskaja imperija NKVD. 1937–1939*. Moskva: Veče 2001.

[304]Kremljov, S. (Brezkun): *Berija. Lučšij menedžer XX veka.* Moskva: Jauza, Ekmo 2008.

[305]Toptygin, A.: *Zapreščonnyj Berija. Genij bezopasnosti ili isčadije ada?* Moskva: Jauza-press 2012.

Po odtajnění archivů byl vydán i ***Tajný deník z let 1917–1953***, do nějž si **L. P. Berija** zaznamenával své postřehy o hlavních událostech sovětské historie – od politických represí v roce 1937 a katastrofického začátku války s Německem až po projekt atomové bomby a smrt J. V. Stalina, vyšel poprvé v úplném vydání všech tří částí (1937–1941, 1941–1945, 1945–1953). Jak uvádí komentář, tento nejbližší Stalinův spolupracovník a „jediný důstojný nástupce Vůdce" byl pomluven a pošpiněn, a všechna obvinění proti němu byla zfalšována. I jako mrtvý je však pořád nebezpečný všem „liberálním jidášům", „páté koloně" a všem, kdo nenávidí Rusko, a pokračuje tak v boji s podlostí, kontrarevolucí a zradou.[306] V knihovně SZM se nachází též samostatné vydání Berijových deníků z let 1937–1941 pod názvem ***„Stalin slzám nevěří"***, z let 1941–1945 pod názvem ***„Druhou válku už nevydržím…"***, a z let 1945–1953 pod názvem ***„S atomovou bombou žijeme!"***[307] Dalším Berijovým dílem je sborník jeho vystoupení a projevů, příkazů a vydaných dokumentů, které se týkaly činnosti NKVD, vydaný pod názvem ***Stalin. Mise NKVD***. Zachycuje období let 1938–1941, kdy byl Berija Lidovým komisařem vnitra. Nechybí jeho životopis a příloha přepisu stenografických záznamů a dalších dokumentů z roku 1953 po Stalinově smrti.[308]

Životopis generála V. S. Abakumova, válečného šéfa vojenské kontrarozvědky Smerš a poválečného ministra státní bezpečnosti vydal **V. N. Stěpakov** pod názvem ***Lidový komisař Smerše***. Opíraje se o archivní materiály snažil se vykreslit obraz obávaného státního úředníka, který se po letech služby ve strukturách Gulagu dostal do nejvyšších funkcí. Bývá označován za jednoho z iniciátorů politických represí, který osobně mučil vězně, ale jsou mu přiznávány i zásluhy na úspěšném potírání nacistických vyzvědačů a diverzantů. Byl odpovědný za represe v tzv. leningradském případu v roce 1949, nicméně i on byl nakonec zatčen a jen Stalinova smrt jej zachránila. Zanedlouho byl však zatčen znovu a tentokrát už popravě neunikl.[309]

Také kniha **K. A. Stoljarova *Kati a oběti*** začíná portrétem V. S. Abakumova a podrobně líčí jeho osudy od zatčení až do popravy, přičemž osvětluje i jeho předchozí působení v bezpečnostních orgánech. Další kapitola sleduje osudy L. Beriji a jeho „pretoriánské gardy", okruhu věrných. Poslední kapitola se týká osudu A. Solženicyna,

[306]Berija, L. P.: *Tajnyj dněvnik 1937–1953 gg*. Pervoje polnoje izdanije. Moskva: Jauza-press 2012.

[307]Berija, L. P. : *„Stalin sljozam ně verit." Ličnyj dněvnik 1937–1941.* Moskva: Jauza-Press 2011; Berija, L. P.: *„Vtoroj vojny ja ně vyderžu..." Tajnyj dněvnik 1941–1945*. Moskva: Jauza-press 2011; Berija, L. P.: *„S Atomnoj bomboj my živjom!"* Moskva: Jauza-press 2011.

[308]Berija, L. P.: *Stalin. Missija NKVD*. Moskva: Algoritm 2012.

[309]Stěpakov, V. N.: *Narkom SMERŠa*. Sankt-Peterburg: Dom „Něva" 2003.

jeho věznění a úsilí o rehabilitaci. Všechny příběhy doplňuje komentář generálporučíka justice A. F. Katuseva.[310]

Po názvem ***Pitěrští*** **vydal V. Berežkov** přehled vedoucích představitelů orgánů bezpečnosti v Petrohradu (tehdejším Leningradu, dnešním Sankt-Peterburgu). Zachytil všechny etapy vývoje struktur VČK-GPU-NKVD-MGB-KGB-FSB, jak se začaly v Petrohradě utvářet pod odchodu vlády i velení VČK do Moskvy. Sídlo místní VČK na Hrachové ulici, stejně jako pozdější budova NKVD na Litějném prospektu se staly pro petrohradské obyvatelstvo stejně obávaným symbolem jako moskevská Lubjanka. Práce přináší životopisné portréty třiceti vedoucích pracovníků bezpečnosti, od prvního předsedy petrohradské VČK M. S. Urického, který se záhy stal obětí atentátu, až po posledního vedoucího místního KGB A. A. Kurkova. Kniha je bohužel bez odkazů na zdroje, v příloze jsou seznamy stranických a státních funkcionářů včetně vedoucích sankt-peterburgské správy FSB. Kniha obsahuje řadu podrobností o rudém či též o Velkém teroru, např. o náčelníkovi NKVD L. M. Zakovském, který organizoval masové politické represe i po svém odchodu do Moskvy a proslul údajným výrokem, že kdyby mu padl do rukou Karel Marx, brzy by se přiznal, že byl agentem Bismarcka.[311]

Důstojník KGB **O. Carjov** a americký historik **J. Costello** napsali životopis jednoho z nejslavnějších sovětských špionů A. M. Orlova, vydaný pod názvem ***Osudné iluze***. Odtajnění ruských a amerických bezpečnostních archivů spolu se svědectvími Orlovových spolupracovníků umožnilo plasticky popsat život majora sovětské státní bezpečnosti, který stál v jejích službách od samého počátku jako důstojník ČK, od roku 1926 rozvědčík OGPU v západní Evropě (mj. i v ČSR), od roku 1936 rezident NKVD v Madridu v době občanské války. V době represí se v roce 1938 odmítl vrátit do Moskvy a odešel do USA, nicméně agenturu sovětské rozvědky na Západě nevyzradil, což jí umožnilo pracovat i za války. Po válce vydal knihu *Tajná historie stalinských zločinů.* V SSSR byl nakonec zbaven obvinění ze zrady.[312]

Kniha **M. A. Tumšise** a A. Papčinského ***Rok 1937: Velká čistka. NKVD proti ČK*** ukazuje, jak se někdejší hrdinové revoluce, jež byli u zrodu prvních bezpečnostních orgánů Čeky, stali v důsledku vnitroresortních bojů spiklenci a zrádci určenými

[310]Stoljarov, K. A.: *Palači i žertvy.* Moskva: OLMA-PRESS 1998.

[311]Berežkov, V.: *Piterskije. Rukovoditěli organov gosbezopasnosti Sankt-Peterburga*. Moskva: Jauza-Eksmo 2005.

[312]Carjov, O. – Kostello, D.: *Rokovyje illuzii. Iz archivov KGB: dělo Orlova, stalinskogo mastěra špionaža.* Moskva: Akva-Term 2011.

k likvidaci hned po prvních čistkách v NKVD. Někteří ze starých čekistů“ jsou připomenuti životopisy: L. M. Zakovskij, jeden z vysokých velitelů NKVD a organizátor represí v Leningradě a v Moskvě, zastřelený v roce 1938; G. S. Ljuškov, komisař státní bezpečnosti 3. stupně (což odpovídá hodnosti generálporučíka), který organizoval represe na Dálném východě, včas přeběhl k Japoncům a odhalil světu zákulisí Velkého teroru (na konci války byl Japonci zlikvidován); J. G. Jevdokimov, zplnomocněnec OGPU na Kavkaze a ve střední Asii, vysoký stranický činitel na Kavkaze, v Černomořském a Rostovském kraji, byl organizátorem rudého teroru i stalinských represí na Krymu a byl zastřelen v roce 1940; A. Ch. Artuzov, nazývaný „otec sovětské kontrarozvědky“, zastřelený v roce 1937.[313]

3. Občanská válka a rudý teror

Občanská válka

Pokus o shrnující a komplexní pohled na tuto složitou problematiku učinilo kolektivní dílo ***Občanská válka v Rusku***, jež vyšlo s podtitulem ***Encyklopedie katastrofy***. I když kroniku válečných bojů nepodává v úplnosti, vylíčila kniha základní střety, reformy i osudy největších historických osobností se snahou o maximální informovanost. V šesti chronologicky seřazených částech představila události, procesy, instituce a válečné formace příslušných etap občanské války, přičemž v každé z nich vyčlenila místo na biogramy vojenských, politických a církevních činitelů. Pojednala tak období od února do října 1917, kdy se už schylovalo k občanské válce, od října 1917 do srpna 1918, kdy vznikl sovětský stát a zrodilo se bílé hnutí, od léta 1918 do podzimu 1919, kdy nastalo období rovnováhy, od listopadu 1919 do listopadu 1920, kdy došlo k ústupu Bílé armády na všech frontách. Na rozdíl od evropské části Ruska pokračoval bílý odpor na Dálném východě až do listopadu 1922, což ukazuje pátá kapitola. Poslední, šestá, už líčí „válku po válce“ až do roku 1940, potlačení různých povstání a boj bolševické rozvědky s organizacemi bílé emigrace, jejíž osudy jsou zde rovněž blíže připomenuty. Knihu provází množství dobových fotografií a plakátů.[314]

[313]Tumšis, M. A. – Papčinskij, A.: *1937. Bolšaja čistka. NKVD protiv ČK*. Moskva: Jauza, Eksmo 2009.

[314]*Graždanskaja vojna v Rossii. Enciklopedija katastrofy*. Sost. D. Volodichin. Moskva: Sibirskij cirjulnik 2010.

Práce ruského vojenského vědce **A. A. Zajcova** ***1918: studie z historie ruské Občanské války*** vyšla poprvé už v roce 1933 v Paříži, stále však patří k nejuznávanějším dílům o této problematice. Autor využil i osobních zkušeností a zdůraznil především těsnou a organickou spojitost ruské Občanské války s válkou světovou. Kritizoval rozpory mezi zeměmi Dohody a jejich národní egoismus, zvláště britský a francouzský, který vedl k iluzím ruských vůdců o možnosti prodlužovat světovou válku proti vůli lidových mas . To vedlo k uchopení moci bolševiky a spolu s velkými strategickými chybami se odrazilo i na průběhu Občanské války.[315]

Rolnictvo Ruska v Občanské válce v letech 1918–1922 zachycuje stejnojmenná monografie **V. V. Kondrašina**, v níž se věnuje především rolnickému povstaleckému hnutí proti „vojensko-komunistické" politice bolševiků. Vyšel z široké pramenné základny především regionálních archivů i z literatury (sestavil její tematickou bibliografii), a pro analýzu problematiky si vybral největší agrární region země – Povolží, na jehož příkladu se pokusil o komplexní a všestrannou charakteristiku rolnického hnutí. Sledoval příčiny tohoto hnutí, otázku možné „demokratické alternativy" vůči bolševismu, jež se vytvářela v Samaře, vztah rolnictva ke straně eserů a k bílému hnutí, i rozsah, specifiku a výsledky rolnických povstání v Povolží. V příloze je obsáhlý chronologický přehled událostí z historie rolnického hnutí v letech 1918–1922.[316]

Monografie **I. Narského** ***Život v katastrofě. Všední dny obyvatel Uralu v letech 1917–1922*** je pokusem o vylíčení obyčejných životů v neobyčejných podmínkách revoluce. Snaží se zjistit, co viděl a prožíval obyvatel regionu, který se stal jedním z epicenter občanské války, jak si bezejmenný „malý člověk" vysvětloval, co se s ním a kolem něj děje. Kniha se zabývá každodenností ruské revoluce, všímá si politických, ekonomických i sociálních aspektů doby, rychle se měnících režimů, „křivých zrcadel" válečného komunismu, nadějných počátků NEPu i hladového jara a léta roku 1922. Charakterizuje strategii přežívání obyvatel, přivykání bídě a postupné sžívání se s katastrofou.[317]

Sborník ***Občanská válka na východě Ruska: nové přístupy, objevy, nálezy*** uvádí 24 příspěvků z konference na toto téma. Týkají se problémů domácí i zahraniční politiky

[315]Zajcov, A. A.: *1918: Očerki po istorii russkoj Graždanskoj vojny*. Moskva: Kučkovo pole 2006.

[316]Kondrašin, V. V.: *Kresťanstvo Rossii v Graždanskoj vojně. K voprosu ob istokach stalinizma*. Moskva: ROSSPEN 2009.

[317]Narskij, I. V.: *Žizň v katastrofe. Budni naselenija Urala v 1917–1922 gg*. Moskva: ROSSPEN 2001.

antibolševických vlád na východě Ruska, historie občanské války na Urale, činnosti antibolševických ozbrojených formací, partyzánských oddílů i regulérních složek Bílé armády, nebo různých aspektů ekonomické a sociální politiky bílých vlád. Zmíněny jsou rovněž nové přístupy ke studiu občanské války, nové prameny k dějinám bílého hnutí a prameny k občanské válce v síti internetu.[318]

Sborník dokumentů ***Kniha pogromů. Pogromy na Ukrajině, v Bělorusku a evropské části Ruska v době Občanské války v letech 1918–1922*** je prvním pokusem o prezentaci dokladů k této problematice. Zahrnuje 364 dokumenty z GARFu, převážně unikátní svědectví z výslechů židovského obyvatelstva, prováděných bezprostředně po událostech, úřední zprávy a hlášení o pogromech, dopisy židovských organizací i dokumenty sovětských úřadů. Charakterizují psychosociální klima občanské války, pomáhají pochopit kořeny pogromového násilí, ukazují specifiku pogromů v regionech, účast různých sil a vrstev na pogromech, i politiku bolševiků v této věci.[319]

Původ ukrajinského separatismu hledal ve své monografii ruský emigrační historik **I. N. Uljanov**, profesor Yaleovy univerzity v USA. I když knihu napsal už před půl stoletím, je stále aktuální svým všestranným pohledem na události od poloviny 19. století v tomto prostoru (bohužel bez odkazů na zdroje). Podrobně sleduje záporožské kozáky, kteří se v Malorusku chopili moci, a jejich boj se státní administrací, počátky ideologických vlivů a první organizace, haličskou školu a „ukrajinský Piemont" i tzv. formální nacionalismus. V příloze je přehled politické situace v jižním Rusku v letech 1917–1923.[320]

Monografie **A. P. Grickeviče *Boj za Ukrajinu (1917–1921)*** popisuje revoluční události, intervenci a občanskou válku na Ukrajině, včetně několika bolševických, ukrajinského a polského tažení na Kyjev, útoků Děnikinovy a Wrangelovy armády, Ukrajinské haličské armády, Machnova povstání, vzniku Ukrajinské a Západoukrajinské lidové republiky a mnoha dalších událostí vedoucích až k uzavření Rižského míru v březnu 1921. Zmíněno je též několik období rudého teroru na Ukrajině a jeho oběti.[321]

Další monografie **A. P. Grickeviče *Západní fronta RSFSR 1918–1920*** pojednává především o válce mezi Polskem a Ruskem o Bělorusko, jak zní i její podtitul. Na rozdíl

[318] *Graždanskaja vojna na Vostoke Rossii: novyje podchody, otkrytija, nachodki*. Materialy naučnoj konferencii v Čeljabinske 19–20 aprelja 2002 g. Moskva: Posev 2003.

[319] *Kniga pogromov. Pogromy na Ukraině, v Belorussii i jevropejskoj časti Rossii v period Graždanskoj vojny. 1918–1922 gg*. Sbornik dokumentov. Moskva: ROSSPEN 2007.

[320] Uljanov, N. I.: *Proischožděnije ukrainskogo separatizma*. Moskva: Grifon 2007.

[321] Grickevič, A.: *Borba za Ukrajinu (1917–1921)*. Minsk: Sovremennaja škola 2011.

od podobných prací vychází nejen z ruských materiálů, ale v široké míře i běloruských a polských, takže zmiňuje i málo známá vojenská střetnutí, přesuny armád, slucké povstání a další události až k sovětsko-polským mírovým jednáním. Podrobně popisuje rovněž společensko-politickou situaci té doby, zvláště na území Běloruska.[322]

Parafrází titulu známého románu[323] o ruské revoluci a občanské válce ***Rus krví umytá*** pojmenoval **A. M. Burovskij** svůj výklad historie občanské války v Rusku v letech 1917–1922, kterou pokládá za největší tragédii ruských dějin. Pátrá po příčinách války a objasňuje její mechanismy, přičemž se věnuje i rudému teroru a snaží se vyčíslit jeho oběti na pozadí všech obětí občanské války, hladomoru a epidemií. Knihu doplňují mapová schémata a biogramy některých dobových osobností.[324]

Práce **V. D. Ziminové *Bílé činy vzbouřeného Ruska*** má podtitul ***Politické režimy Občanské války v letech 1917–1920***. Zkoumá málo známou historii formování a fungování ruských politických režimů té doby, zvláště problémy legitimity moci, formy a metody boje protikladných politických sil za právo na realizaci vlastních koncepcí sociálně-politické modernizace ruské státnosti. Pokusila se o typologii politických režimů z hlediska analýzy jejich státní a institucionální výstavby a sociálně-ekonomického reformátorství rudých i bílých. Zachycuje osoby a ideje bílého hnutí, porovnává je s ruskou skutečností. V příloze je obsáhlý výbor ze vzpomínek a svědectví, převážně publikovaných v exilu.[325]

Mimořádně složitou a protikladnou historii odporu proti sociálnímu experimentu bolševiků představuje monografie **G. A. Trukana *Antibolševické vlády Ruska.*** Analyzuje v ní klíčové otázky: boj umírněných socialistů za předání veškeré moci demokratickému Ústavodárnému shromáždění jako alternativě diktatury bolševiků, vytvoření samarské vlády spojené s vystoupením československých legií, politické programy a hlavní směry sociální, ekonomické a zahraniční politiky vlád Kolčaka a Děnikina, vytvoření Ruské politické konference v Paříži, její expedici do Jekatěrinodaru a zakončení činnosti. V příloze jsou životopisné medailonky příslušníků antibolševického hnutí.[326]

---

[322]Grickevič, A. P.: *Zapadnyj front RSFSR 1918–1920. Borba meždu Rossijej i Polšej za Belorussiju*. Minsk: Charvest 2010.

[323]Česky Vesjolyj, A.: *Rus krví umytá*. Praha: Odeon 1966.

[324]Burovskij, A.: *Rossija,umytaja krovju. Samaja strašnaja russkaja tragedija*. Moskva: Jauza-Eksmo 2011.

[325]Zimina, V. D.: *Beloje dělo vzbuntovavšejsja Rossii. Političeskije režimy Graždanskoj vojny 1917–1920 gg.* Moskva: RGGU 2006.

[326]Trukan, G. A.: *Antibolševistskije pravitělstva Rossii*. Moskva: Istitut rossijskoj istorii RAN 2000.

Historik **O. G. Gončarenko** ve svém přehledu ***Bílé hnutí. Pochod od Tichého Donu k Tichému oceánu*** podal poutavou historii Občanské války, doplněnou řadou zajímavých podrobností (bohužel bez odkazů na zdroje). Snažil se ukázat, jak lidé, kteří nechtěli zradit přísahu danou ruskému carovi, válčili s bolševiky. Popsal jejich strastiplnou cestu od Donu přes Kubáň, válku na jihu země, povstání na Sibiři, boje ve stepích jižního Uralu i na severní frontě, dramatický vývoj na severozápadě, vystoupení generála Wrangela i odchod do exilu. Vylíčil dobový chaos, válečné události i každodenní život na frontě, k čemuž využil i materiály z rodinného archivu.[327]

Biografická pomůcka ***Bílá generalita na východě Ruska v letech občanské války*** je údajně nejúplnějším přehledem o 728 generálech a admirálech, kteří za občanské války na východě Ruska sloužili v různých protibolševických armádách a bojovali proti sovětskému režimu v letech 1917–1923. Životopisná hesla jsou obvykle doplněna i portrétem dané osoby.[328] Velmi podobný životopisný slovník vydali též **J. V. Volkov**, **N. D. Jegorov** a **I. V. Kupcov** pod názvem ***Bílí generálové Východní fronty Občanské války.*** Zahrnuje 605 životopisných hesel (bez podobizen) generálů a admirálů Bílé armády, kteří bojovali v Povolží, na Uralu, na Sibiři a Dálném Východě.[329]

Monografie **N. S. Kirmela** ***Bělogvardějské zvláštní služby v Občanské válce v letech 1918–1922*** podává komplexní přehled organizační struktury, právních základů, kádrového složení a různých směrů činnosti strategické a taktické rozvědky, kontrarozvědky a politické pátrací služby bělogvardějských vlád a armád. V práci je zmínka o neidentifikovaném českém agentovi s označením „John“, který měl přístup k nejvyššímu velení bělogvardějců.[330]

Pod názvem ***Západosibiřský komisariát Prozatímní sibiřské vlády*** vyšel sborník 173 dokumentů, vydaných v Tomsku a Omsku od 16. května do 30. června 1918. Je svědectvím příliš krátké existence tohoto orgánu, jenž se na Sibiři ustavil po úspěšném protibolševickém převratu. Deníky ze zasedání komisariátu, normativní a organizační dokumenty (výzvy, rozhodnutí, nařízení, příkazy, oběžníky) i služební korespondence však ukazují též smysl, výsledky a význam uskutečněných reforem, neboť se podařilo

[327]Gončarenko. O. G.: *Běloje dviženije. Pochod ot Tichogo Dona do Tichogo okeana*. Moskva: Veče 2007.

[328]Kupcov, I. V. – Bujakov, A. M. – Juško, V. L.: *Belyj generalitet na Vostoke Rossii v gody Graždanskoj vojny.* Biografičeskij spravočnik. Moskva: Kučkovo pole, Vojennaja kniga 2011.

[329]Volkov, J. V. – Jegorov, N. D. – Kupcov, I. V.: *Belyje generaly Vostočnogo fronta Graždanskoj vojny.* Biografičeskij spravočnik. Moskva: Russkij puť 2003.

[330]Kirmel, N. S.: *Belogvardějskije specslužby v Graždanskoj vojně. 1918–1920*. Monografija. Moskva: Kučkovo pole 2008.

odstranit struktury zavedené bolševiky, ustavit orgány nové státní moci i místní samosprávy a vytvořit základ Sibiřské armády. Téměř třetinu sborníku tvoří vědecký komentář k dokumentům.[331]

Historie Bílého hnutí na Sibiři se týká i práce **A. V. Kvakina *Za zády Kolčaka*.** Jejím základem jsou dokumenty z GARFu a z archivu Hooverova institutu Stanfordské univerzity v USA. Jde např. o osobní deník premiéra Omské vlády P. V. Vologodského, z nějž lze vyčíst organizaci správy v oblasti, nebo vzpomínky ministra zahraničních věcí Kolčakovy vlády I. I. Sukina, jež odhalují zákulisní diplomacii Omské vlády a obsahují mnoho faktického materiálu o historii intervence a Občanské války na Sibiři. K dalším materiálům patří zpráva o smrti admirála Kolčaka, soupis ministrů Sibiřské vlády aj.[332]

Práce **V. Šambarova *Bělogvardějština*** líčí poměrně podrobně (ve 12 kapitolách, ale bez odkazů na zdroje) historii „bílého" hnutí na všech frontách občanské války v letech 1917–1923. Zmínky o rudém a bílém teroru, genocidě kozáků, československých legiích aj.[333]

S. Šumov a **A. Andrejev** jsou autory práce ***Machnovština***, v níž se zaobírají historií anarcho-rolnického hnutí na Ukrajině v letech 1918–1921, v jehož čele stál N. I. Machno. Anarchistický oddíl, který zprvu bojoval proti rakouským a německým vojskům, se nakonec rozvinul v povstaleckou revoluční armádu o síle 50 tisíc vojáků. Machno třikrát podepsal dohodu o společném boji s bolševiky, ale vždy ji zrušil, až byl postaven mimo zákon a v roce 1921 utekl do ciziny (zemřel v exilu v Paříži). Práce rekonstruuje jeho biografii, analyzuje jeho vztah k agrární politice sovětské moci, historii hnutí a v příloze uvádí krátké portréty jeho účastníků, dobové rozkazy a telegramy a ukázky z Machnových pamětí.[334]

Sborník ***Petljurovština*** sestavený **S. A. Šumovem** tvoří dobové publikace a dokumenty, odhalující historii ukrajinského národního hnutí za Občanské války v letech 1918–1921, jež se snažilo dosáhnout národní samostatnosti. V knize je biografie S. V. Petljury, dobové práce o historii Ukrajiny v letech 1917–1923, o průběhu Očanské války

[331] *Zapadno-Sibirskij komissariat Vremennogo Sibirskogo pravitělstva (26 maja – 30 ijunja 1918 g.)*. Sost. V. I. Šiškin. Nobosibirsk: Novosibirskij gosudartvennyj universitet 2005.

[332] Kvakin, A. V.: *Za spinoj Kolčaka.* Dokumenty i materialy. Moskva: Agraf 2005.

[333] Šambarov, V. J.: *Bělogvardějščina.* Moskva: Algoritm 2007.

[334] Šumov, S. A. – Andrejev, A. R.: Machovščina. Moskva: Izd. Eksmo, Algoritm 2005.

na Ukrajině, soudní spis o průběhu pařížského procesu s vrahem S. Petljury, dobové dokumenty a Petljurovy texty.[335]

Sborník ***Basmačství*** přináší stati pěti autorů, kteří podrobně charakterizují ozbrojené hnutí basmačů (z tureckého „útočit"), vzniklé původně na obranu místních obyvatel Turkmenistánu před bezohlednou carskou kolonizací střední Asie. Po bolševické revoluci se basmači postavili proti moci sovětů a snažili se ji vytlačit ze střední Asie až do roku 1934, kdy organizované útoky ustaly. Práce připomíná historii revoluce a občanské války ve střední Asii, boje s intervencí, bělogvardějci i basmači. V příloze je dobová příručka instrukcí pro boj s basmačstvím z roku 1929.[336]

Práce **A. Ščerbakova *Občanská válka. Generální zkouška demokracie*** není vědeckou monografií, ani přehledem nesčetných bojů a statistických rozborů. Snaží se odpovědět na otázku, jak se stalo, že ze vzájemných střetů rudých, bílých, eserů, anarchistů různých směrů, nacionálních separatistů i exotů jako „Krvavý baron" Ungern, navíc ještě zahraničních interventů s různými cíli, nakonec vyšli vítězně právě bolševici. Byla to strašná varianta vývoje, ale vítězství bílých by podle autora přivedlo zemi k rozpadu nebo k ještě horší diktatuře.[337]

B. I. Belenkin v knize ***Dobrodruzi veliké smuty*** (což je ruské označení pro období vnitřního zmatku a bojů o moc v Rusku na počátku 17. století, jež se přeneseně užívá i pro jiná období chaosu) popsal životní příběhy známých i zcela neznámých postav, jež zazářily v rušných a chaotických dobách revoluce a občanské války, v nichž vynikla jejich schopnost riskovat, činit nečekaná rozhodnutí, suverénně věřit v úspěch, využívat vnějších efektů a mystifikací. Autor přináší 15 portrétů takových osobností, od B. V. Savinkova (spisovatel, náměstek ministra války po únorové revoluci, revoluční terorista a odpůrce bolševiků, zavražděný OGPU) po „Krvavého barona" R. F. Ungerna von Sternberg (velitel Asijské jízdní divize atamana Semjonova a spoluvládce Mongolského království) nebo generála R. Gajdu (jeden z velitelů československých legií v Rusku, spolupracovník generála Kolčaka).[338]

Kniha **V. Sirotkina *Zahraniční zlato Ruska*** se vztahuje k období občanské války, neboť tehdy se za hranicemi země ocitlo „carské zlato" za sto miliard dolarů. Podrobně

[335] *Petljurovščina.* Sost. S. A. Šumov. Moskva: Izd. Eksmo, Algoritm 2005.

[336] *Basmačstvo*. Sost. S. A. Šumov, A. R. Andrejev. Moskva: Eksmo, Algoritm 2005.

[337] Ščerbakov, A.: *Graždanskaja vojna. Generalnaja repeticija demokratii*. Moskva: ZAO OLMA Media Grupp 2011.

[338] Belenkin, B. I.: *Avantjuristy velikoj Smuty. Rossija, XX vek: Revolujucija. Graždanskaja vojna. 20-je gody.* Moskva: OLMA-PRESS 2001.

je probrána historie zmizení „kazaňského pokladu“ a stopy vedoucí k československým legiím, jež zajišťovaly ochranu pokladu během jeho převozu sibiřskou magistrálou. I když Češi poklad údajně předali sovětu v Irkutsku výměnou za lokomotivy a volný odjezd do Vladivostoku, pochybnosti ruských historiků přetrvávají dodnes, neboť část pokladu se ztratila, a údajně skončila v poválečné ČSR. Vstřícný vztah československé vlády k ruské protibolševické emigraci však podle autora tento dluh aspoň zčásti srovnal. Dále se probírá „Leninovo zlato“, „zlato Kominterny“, poklad nižního Novgorodu, japonské krádeže, nacistické zlato ve světle restitucí a jednání o zahraničním ruském zlatu v letech 1991–1999. V příloze jsou přehledy o ruském zlatu a valutě v zahraničí a dobové dokumenty.[339]

Rudý teror

Obšírná monografie **V. P. Buldakova *Rudá smuta: Podstata a následky revolučního násilí*** analyzuje původ a zvláštní rysy revolučního násilí, jež v Rusku dosáhlo svého vrcholu v letech 1917–1920. Na rozdíl od nesčetných prací o Říjnové revoluci pojednává převážně jen o jednom jejím aspektu – násilí, jež bylo zrozeno světovou válkou a ve společenském vědomí se obvykle spojuje se skutky bolševiků. Nehodlá však odhalovat či omlouvat „rudý teror“, nepokládá bolševický převrat za průlom do „světlé budoucnosti“ ani za pád do bezedné propasti „stalinského teroru“. Bolševici byli jen částí chaosu, oné revoluční „smuty“, a Říjnová revoluce vůbec nebyla unikátním jevem ruské historie. Práce zkoumá psychosociální dynamiku revoluce a dokazuje, že jejím základem byly tradicionalistické reakce na modernizační procesy. Zabývá se psychologií mas, sociálním násilím, úlohou stranických vůdců, státním terorismem aj. Druhé vydání má podstatně rozšířený okruh pramenů a literatury.[340]

Monografie profesora Kazaňské univerzity **A. Litvina *Rudý a bílý teror v Rusku v letech 1918–1922*** pojednává především o trestní politice bílých i rudých vlád proti ruskému obyvatelstvu. Po úvodní studii o roli politického teroru v boji o moc a zhodnocené pramenů a literatury k tématu popsal postupně sovětské justiční i mimosoudní instituce trestní politiky a projevy rudého teroru, stejně jako represivní politiku antibolševických vlád a projevy bílého teroru. Charakterizoval všeobecný

[339]Sirotkin, V.: *Zarubežnoje zoloto Russii.* Moskva: OLMA-PRESS 1999.

[340]Buldakov, V. P.: *Krasnaja smuta: Priroda i posledstvija revoljucionnogo nasilija*. Izd. 2-je. Moskva: ROSSPEN 2010.

„totální teror“, kdy diktátoři bezohledně likvidovali opozici, a situaci na začátku 20. let, kdy se vytvářely bezpečnostní mechanismy diktatury proletariátu. Zdůraznil myšlenku, že právě rudý teror zrodil „Velký teror“ 30. let.[341]

Kniha historika **S. P. Melgunova *Rudý teror v Rusku (1918–1923)*** je jedním z prvních zpracování tohoto tématu, vyšla už v roce 1923 v Berlíně rok po jeho vysídlení z SSSR. Je založena na svědectvích účastníků a svědků událostí, shromážděných z osobní korespondence i z dalších zdrojů, např. z novin VČK. Autor nejprve charakterizuje a stručně popisuje počátky teroru, aby pak chronologicky vylíčil podrobnou „krvavou statistiku“ obětí rudého teroru. Zmínil se též o občanské válce, o třídním teroru, o projevech čekistické zvůle, o podmínkách ve věznicích a ve vyhnanství, i o prvních procesech. V knize je rovněž Melgunovova práce ***Čekistický Olymp***, podávající portréty velitelů VČK, a sbírka dopisů z jeho korespondence se svědky, uložená později v Hooverově institutu v USA.[342]

Ze stejného zdroje pocházejí dokumenty ve sborníku ***Rudý teror v Moskvě: svědectví pamětníků.*** Dokládají, že v moskevských klášterech byly už v roce 1918 zřízeny koncentrační tábory pro odpůrce komunistického režimu a po atentátu na Lenina a přijetí dekretu O rudém teroru měly už popravy zatčených masový charakter.[343]

Podobně je sestaven i sborník ***Rudý teror v Petrohradě***, který rovněž zahrnuje vzpomínky svědků a příbuzných obětí teroru, publikované v emigračním tisku, z nichž značná část je věnována tragickému osudu knížat Romanovců, zastřelených v Petropavlovské pevnosti v lednu 1919. V příloze jsou publikovány některé dobové dekrety a stať o nedávných exhumacích obětí teroru.[344]

Také americký znalec ruských dějin **A. Rabinovič** si povšiml především Petrohradu. Vydal v Rusku už několik prací, ale teprve kniha ***Bolševici u moci. První rok sovětské epochy v Petrohradu*** mohla více vycházet z mezitím zpřístupněných archivních zdrojů. Hledal v ní odpověď na otázku po příčinách přerodu strany bolševiků a omezování demokracie v sovětech a dalších revolučních orgánech, což vedlo k ustavení autoritativního sovětského systému. Zároveň se snaží podat plnokrevný obraz života v Petrohradu v prvním roce sovětské vlády. Nastínil i okolnosti cesty vedoucí k teroru a

[341]Litvin, A.: *Krasnyj i belyj terror v Rossii. 1918–1922 gg.* Moskva: Jauza, Ekmo 2004.

[342]Melgunov, S. P.: *Krasnyj terror v Rossii (1918–1923). Čekistskij Olimp.* 2-je izd. Moskva: Ajris-press 2008.

[343]*Krasnyj terror v Moskvě. Svidětělstva očevidcev*. Sost. S. V. Volkov. Moskva: Ajris press 2010.

[344]*Krasnyj terror v Petrograde*. Sost. S. V. Volkov. Moskva: Ajris-press 2011.

popsal průběh rudého teroru v Petrohradě. Zmínil též, jak vznikala tradice oslav „největší události světových dějin“.[345]

I monografie **I. S. Raťkovského** ***Rudý teror a činnost VČK v roce 1918*** přináší řadu dokladů o činnosti mimořádných komisí v Petrohradě, ale všímá si i situace v regionech Ruska. Charakterizuje teror v občanské válce jako politický prostředek, užívaný všemi zúčastněnými stranami, ať šlo o rudé, růžové, žluté, zelené, černé či bílé síly. Potlačení kontrarevolučního antisovětského podzemí si vyžádalo tisíce obětí. Kniha uvádí příklady represivních aktů, jichž se dopustilo vojsko „bílých Čechů“ vůči místnímu obyvatelstvu, i příklady rudého teroru vůči cizincům, braní rukojmích aj.[346]

S. S. Balmasov sestavil z dokumentů vyšetřovacích orgánů bílé vlády a sovětských trestních orgánů sborník dokumentů ***Rudý teror na východě Ruska v letech 1918–1922***. Doprovodil knihu úvodní historickou studií a dokumenty v textu okomentoval. Zachytil projevy rudého teroru v Pokamí, na Urale, na Sibiři, v Zabajkalí a na Dálném východě v letech občanské války i po odchodu bílých v letech 1920–1921. V práci jsou zmínky o československých legiích.[347]

Dokumenty ve sborníku ***Rudý teror v letech občanské války*** vycházejí především z materiálů Zvláštní vyšetřovací komise pro vyšetření zločinů bolševiků, uložených v archivu Národně-pracovního svazu ve Frankfurtu nad Mohanem a v Hooverově institutu ve Stanfordu (ve sbírkách B. I. Nikolajevského a P. N. Vrangela). Jde především o soupisy obětí a hlášení o zločinech. V knihovně SZM je též doplněné 3. vydání (66 dokumentů + 11 příloh).[348]

Také sborník ***Rudý teror očima svědků*** přináší desítky svědectví o podobě tohoto teroru, jak je zachytili očití svědci, kterým se později podařilo uniknout do zahraniční emigrace. Zachycují situaci na Ukrajině (především v Kyjevě) a na Krymu, v severní, jižní a centrální části Ruska a v Pobaltí. Svědectví byla vybrána z článků emigračního tisku 20. let a dopisů svědků a pamětníků, uložených v Hooverově institutu v USA.[349]

---

[345]Rabinovič, A.: *Bolševiki u vlasti. Pervyj god sovetskoj epochy v Petrogradě*. Moskva: AIRO-XXI, Novyj chronograf 2007.

[346]Raťkovskij, I. S.: *Krasnyj terror i dějatělnosť VČK v 1918 godu.* Sankt-Peterburg: Izd. S.-Peterburgskogo univerziteta 2006.

[347]Balmasov, S. S.: *Krasnyj terror na vostoke Rossii v 1918–1922 gg*. Moskva: Posev 2006.

[348]*Krasnyj terror v gody graždanskoj vojny. Po materialam Osoboj sledstvennoj komissii po rassledovaniju zlodějanij bolševikov.* Pod red. J. G. Felštynskogo i G. I. Čerňavskogo. Moskva: Terra 2004; 3-je izd., dop. Moskva: Knižnyj klub Knigovek 2013.

[349]*Krasnyj terror glazami očevidcev*. Sost. S. V. Volkov. Moskva: Ajris Press 2010.

Knihu někdejšího radikálního disidenta a zakladatele náboženské společnosti **A. G. Kupcova *Mýtus o rudém teroru*** nelze zařadit do žádné z kategorií obvyklých prací – je pokusem o historii porevolučního Ruska a rudého teroru především, ale všímá si i pozdějších údajných projevů bolševického teroru, vždy ze své subjektivní „mysticko-náboženské“ pozice, jíž je uzpůsoben i jazyk díla. Soudobé lži o „krvavé minulosti SSSR“ ostře odmítá, stejně jako mýtus o tom, že Rusko bylo před revolucí bohatou a silnou mocností, mýtus o rudém teroru, který nikdy neexistoval, mýtus o pronásledování církve, o Stalinově diktatuře, o archipelagu GULAG, o neefektivnosti sovětské ekonomiky. Nezákonné represe ani popravy neexistovaly, byly to zákonné tresty za spáchané zločiny, i masové represe byly jen následkem masových zločinů. Oběti války je třeba snížit nejméně na polovinu, vše ostatní jsou oběti chruščovovského teroru. Protože Gorbačova ani Jelcina nikdo nezastřelil, provedla kapitalistická kontrarevoluce v Rusku buržoazní převrat a zničila „nejlepší sociálně-ekonomický systém v Galaxii, daný Bohem“. Proto je nyní třeba provést „restauraci socialismu“, s pomocí revoluce, případně občanské války. V knize jsou zmíněny i české souvislosti: „Zachránce SSSR – prezident Československa Beneš“ zde má celou kapitolu, českoslovenští legionáři jsou líčeni jako „lítí nepřátelé sovětského Ruska – bestiální sadisté a vrahové bílí Češi“. Autor své názory vtělil rovněž do útlé brožury s názvem ***Existoval rudý teror?*** Došel ke stejnému závěru: „V SSSR rudý teror nikdy nebyl. SSSR byl zemí sociální harmonie...“[350]

[350]Kupcov, A. G.: *Mif o krasnom terrore.* Moskva: Kraft+ 2008; Kupcov, A. G.: *Byl li krasnyj terror?* Polemika na zadannuju temu. Moskva: Kraft+ 2006.

4. Perzekuce rolnictva, hladomor

Kolektivizace venkova

Nejobsáhlejší edicí archivních dokumentů k problematice kolektivizace je pětidílný soubor ***Tragédie sovětské vesnice. Kolektivizace a rozkulačování***, který tuto problematiku zachycuje v letech 1927–1939 z dříve nedostupných materiálů archivu ÚV VKS(b) a jeho struktur, Ústředního výkonného výboru, Rady lidových komisařů, OGPU, NKVD, různých lidových komisariátů, Vrchního soudu a prokuratury. ***Díl 1. Květen 1927–listopad 1929*** obsahuje kromě redakčního a archeografického úvodu i studii o příčinách a začátcích vesnické tragédie a celkem 272 dokumentů, které charakterizují počáteční etapu stalinské „revoluce shora", jež začala krachem NEPu jako státní politiky a systému sociálně-ekonomických vztahů, zvláště mezi městem a venkovem. Státní násilí, jež doprovázelo „mimořádné výkupy obilí" i „útok na kulaky", vyvolávalo odpor a protesty rolníků. ***Díl 2. Listopad 1929–prosinec 1930*** uvádí studie o rozvíjení „úplné kolektivizace" a obsahuje 279 dokumentů, jež dokládají protirolnickou politiku nejvyššího vedení země, která zničila miliony rolníků a rozvrátila zemědělská hospodářství. ***Díl 3. Konec roku 1930–1933*** zahajuje studie o kulminaci rolnické tragédie a je v něm 386 dokumentů, ukazujících agrární krizi, jež zachvátila hlavní zemědělské regiony země, úplný propad plánu první pětiletky v zemědělské výrobě, sociálně-demografické otřesy, jejichž důsledkem byl mimořádně rozsáhlý hladomor v letech 1932–1933, jehož obětí se staly miliony rolníků. ***Díl 4. 1934–1936*** otevírá studie o sovětském zemědělství a rolnictvu v polovině 30. let a zahrnuje 388 dokumentů dokládajících stav zemědělství, právní a materiální postavení kolchozníků i soukromých rolníků po otřesech, vyvolaných masovou kolektivizací. Stát likvidoval hroty sociálních protestů, jež měly spíše pasivní podobu, a podněcoval pracovní aktivitu, přičemž jeho ekonomický tlak na kolchozy a rolníky neslábl. ***Díl 5. 1937–1939*** vyšel ve dvou částech: ***Kniha 1. 1937*** začíná studiemi *Sovětská vesnice v letech „Velkého teroru"* a *Politický teror jako politické divadlo. Okresní veřejné soudy roku 1937 a masové operace*. Obnáší 370 dokumentů a 5 dobových příloh, jež se týkají apogea stalinského teroru vůči rolnictvu. Právě jeho se týkala nejmasovější operace NKVD č. 00447 i veřejné soudy. ***Kniha 2. 1938–1939*** přináší studii o sovětské vesnici v letech1938–1939 a nekrolog V. P. Danilova, odpovědného redaktora edice. Celkem 249 dokumentů a 2 dobové přílohy,

jež osvětlují události let 1938–1939, kdy ještě pokračoval stalinský teror, ale už začínala opatření k jeho zmírnění. Zároveň ale sílil ekonomický tlak, zvláště daňový, omezovalo se osobní záhumenkové hospodářství družstevníků i soukromých rolníků, zvyšovala se pracovní povinnost v kolchozech, osídlovaly se osamělé dvory.[351]

Jiným z velkých edičních projektů dokumentace represivní politiky je čtyřdílný soubor dokumentů a materiálů ***Sovětská vesnice očima VČK-OGPU-NKVD. 1918–1939***, vydaný v redakci francouzského historika A. Berelowitche a ruského historika V. Danilova. ***Díl 1. 1918–1922*** uvádí studie o bezpečnostních dokumentech týkajících se sovětské vesnice a studie *Informační materiály VČK-OGPU v letech 1918–1922 jako historický pramen*. Celkem 534 dokumentů tvoří denní informační svodky, hlášení a přehledy bezpečnostních orgánů o situaci a náladách rolníků, o jejich účasti na politických událostech a hnutích, jež otřásaly Ruskem. Dávají obraz země zasažené povstáními rolníků, hospodářským rozvratem a narůstajícím hladem, který v letech 1921–1922 způsobil miliony obětí. ***Díl 2. 1923–1929*** otevírají studie o informačních dokumentech OGPU ve 20. letech a o obrazu vesnice, jaký podávají. Celkem 364 dokumentů se týká situace na vesnici v době NEPu a jeho zániku. Informují o příčinách nespokojenosti rolníků s vysokými daněmi a cenami, se zvůlí místních úřadů, s řešením následků hladomoru. Nespokojenost s násilnými dodávkami obilí potlačovaly orgány bezpečnosti jako kulacký odpor a protisovětskou činnost. ***Díl 3. Kniha 1. 1930–1931*** má rovněž historické studie o charakteru bezpečnostních materiálů v tomto období. Obsahuje 277 dokumentů o první etapě úplné kolektivizace a likvidaci kulactva „jako třídy“, jež se dotkly osudů mnoha set tisíc lidí odvezených do táborů GULAGu a na zvláštní osídlení. Orgány GPU organizovaly „kulacké operace“, v roce 1930 dosáhl objem informací o vesnici svého maxima. ***Díl 3. Kniha 2. 1932–1934*** zobrazuje na 260 dokumentech nejdramatičtější období střetu stalinského státu s rolnictvem – odpor proti násilným dodávkám obilí, jež vrcholily na podzim roku 1932 a přispěly k vlnám hladomoru v nejúrodnějších oblastech země (Ukrajina, Severní Kavkaz, Povolží). Ústředním tématem této knihy jsou otřesné dokumenty o hladomoru: dopisy rolníků zadržené cenzurou, důvěrné zprávy OGPU. ***Díl 4. 1935–1939*** obsahuje 323 dokumentů o ekonomicko-sociální situaci vesnic, náladách kolchozníků, soukromých rolníků i

[351] *Tragedija sovetskoj děrevni. Kolektivizacija i raskulačivanije. 1927–1939.* Dokumenty i materialy. V 5-ti tt. Otv. red. V. Danilov. *T. 1. Maj 1927–nojabr 1929.* Moskva: ROSSPEN 199; *T. 2. Nojabr 1929–dekabr 1930.* Moskva: ROSSPEN 2000; *T. 3. Koněc 1930–1933*. Moskva: ROSSPEN 2001; *T. 4. 1934–1936*. Moskva: ROSSPEN 2002; *T. 5. 1937–1939. Kn. 1. 1937.* Moskva: ROSSPEN 2004; *T. 5. 1937–1939. Kn. 2. 1938–1939*. Moskva: ROSSPEN 2006.

zvláštních osídlenců, o pokusech jejich odporu a způsobech jeho potlačení. Především jsou zde dokumenty k represím Velkého teroru, masovým operacím NKVD a soudním procesům, nebo též ke vlivu teroru na každodenní život rolníků.[352]

Kniha americké historičky **S. Fitzpatrickové** z jejího souboru ***Sociální dějiny Ruska ve 30. letech*** má název ***Stalinští rolníci*** a podtitul ***Vesnice.*** Po historickém úvodu do problematiky včetně nastínění chronologie se autorka soustředila na postižení ruského venkova ve 20. letech, na problematiku kolektivizace včetně násilí, hladu a represí, na regulované přemisťování rolníků a život v systému „pasportů", na již kolektivizovanou vesnici s kolchozem, na vazalský charakter „druhého nevolnictví", na rozpory mezi společným a osobním majetkem, mezi vykonanou prací a obdrženou odměnou, na tragédii soukromých zemědělců, na styl řízení v kolchozech, na kulturu, církev, vzdělání a rodinu, na zločinnost ve stínu kulaků, na fenomén udavačství, na „potěmkinovské vesnice", výchovu nového člověka, kult osobnosti Stalina. V závěru knihy je hodnocení použitých pramenů.[353]

S. A. Jesikov v monografii ***Ruský venkov v letech NEPu*** vyšel z archivních materiálů týkajících se oblasti Centrálního Černozemí, jak se též říká území Centrálního Ruska, někdejší Tambovské gubernii. Zkoumal v tomto regionu otázky přechodu venkova k Nové hospodářské politice na počátku 20. let, dynamiku rolnického obyvatelstva, jeho sociální strukturu, formy zemědělské výroby, vnitřní skladbu rolnického hospodářství, stav zemědělské výroby, a také možnosti alternativního rozvoje vesnice. S koncem 20. let popsal přechod od NEPu ke kolektivizaci venkova.[354]

Situaci na východě evropské části dnešní Ruské federace zachytila monografie **T. D. Naďkina *Stalinská agrární politika a rolnictvo Mordvinska***. S dobrou znalostí archivních pramenů a mimořádnou šíří odborné literatury zobrazil autor ekonomické a sociální důsledky agrární politiky v regionu, včetně podrobné analýzy politických represí organizovaných státem na venkově. Neopomenul ani formy sociálního protestu rolníků. Těžištěm práce je hromadná kolektivizace od první pětiletky po předvečer

---

[352]*Sovetskaja děrevňa glazami VČK-OGPU-NKVD 1918–1939*. *Dokumenty i materialy. V 4-ch t.* Pod red. A. Bereloviča, V. Danilova. *Tom 1. 1918–1922*. Moskva: ROSSPEN 2000; *Tom 2. 1923–1929*. Moskva: ROSSPEN 2000; *Tom 3. Kniga 1. 1930–1931*. Moskva: ROSSPEN 2003; Tom 3. Kn. 2: 1932–1934. Moskva: ROSSPEN 2005; *Tom 4. 1935–1939*. Moskva: ROSSPEN 2012.

[353]Ficpatrik, Š.: *Stalinskije kresťaně. Socialnaja istorija Sovetskoj Rossii v 30-je gody: děrevňa.* Moskva: ROSSPEN 2001, 2008.

[354]Jesikov, S. A.: *Rossijskaja děrevňa v gody nepa: K voprosu ob alternativach stalinskoj kollektivizacii (po materialam Centralnogo Černozemja).* Moskva: ROSSPEN 2010.

války, nicméně proměny kolchozní vesnice v Mordvinsku sleduje autor až do počátku 50. let.[355]

Monografie francouzské badatelky **D. Durandové** ***Komunismus vlastníma rukama: obraz zemědělských komun v Sovětském Rusku*** pojednává o těchto komunách ve dvacátých a na počátku třicátých let a sleduje jejich prezentaci v dobovém sovětském tisku. Podává vývoj oficiální diskuse o této problematice, sleduje vlastnictví výrobních prostředků, organizaci práce, péči o půdu a zemědělský inventář, společenskou funkci rodiny a aspekty kolektivního života, funkci žen a dětí v komuně, prvky nové kultury a nové morálky. Svá zjištění uzavírá popisem komuny v kontextu masové komunikace. K práci je přiložena obsáhlá studie I. Gordějevové o mýtu ruské obščiny, o prvních experimentech s obščinou v 19. a na počátku 20. století i v pozdějších letech sovětské moci, stejně jako o proměně této myšlenky v pozdní sovětské a postsovětské společnosti.[356]

Kanadská historička **L. Viola** nazvala svou monografii o důsledcích násilné kolektivizace ***Rolnická vzpoura v době Stalina***. Představuje boj sovětských rolníků proti kolektivizaci jako občanskou válku mezi městem a vesnicí, sleduje aktivní i pasivní formy rolnického odporu, jeho strategii i každodennost. Autorka označuje stalinskou variantu kolektivizace za kulturní genocidu namířenou proti venkovu, uskutečněnou bez ohledu na převážně agrární charakter ekonomiky země a na skutečnost, že společnost tento komunistický experiment nepřijala. Rolnictvo bitvu s kolchozy prohrálo, ale přežilo jako kulturní společenství. Každá ze sedmi kapitol má závěrečné shrnutí a bohaté odkazy na zdroje informací, k nimž patří i archivní materiály, vzpomínky a dobový tisk.[357] Druhá monografie téže autorky ***Rolnický GULAG: svět stalinských zvláštních osídlení*** shrnuje problematiku zničení asi dvou milionů rolníků označených za kulaky, kteří měli být zlikvidováni „jako třída". Popisuje průběh „zvláštního osídlení" (specposelenije) rolníků a jejich život a práci na vzdálených místech země, kam byli deportováni – v oblastech Severního kraje, Uralu, Sibiře a Kazachstánu. Ke kvalitě práce přispívá jasná struktura textu a bohatá dokumentace všech popisovaných jevů.[358]

---

[355]Naďkin, T. D.: *Stalinskaja agrarnaja politika i kresťanstvo Mordovii*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[356]Djuran, D.: *Kommunizm svoimi rukami: obraz agrarnych kommun v Sovětskoj Rossii.* Sankt-Peterburg: Izd. Jevropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge 2010.

[357]Viola, L.: *Kresťanskij bunt v epochu Stalina. Kollektivizacija i kultura kresťanskogo soprotivlenija.* Moskva: ROSSPEN 2010.

[358]Viola, L.: *Kresťanskij GULAG: mir stalinskich specposelenij*. Moskva: ROSSPEN 2010.

Italská historička **A. Graziosi** vydala překlad svých přednášek z Harvardu ***Velká rolnická válka v SSSR. Bolševici a rolníci. 1917-1953***. Vztah mladého sovětského státu k většině vlastního obyvatelstva označila za největší rolnickou válku v Evropě a sledovala její chronologicky seřazený obraz, odkrývala její zdroje a následky i probíhající změny ve vedení státu. Pokládala ji za důsledek sociálně-ekonomické a politické regrese vyvolané v Evropě I. světovou válkou. Zároveň však zdůraznila, že tato ruská válka byla samostatným zdrojem regrese a že stalinský režim tak měl paradoxně velmi blízko k despotickému režimu carismu.[359]

Monografie **V. A. Iljinych** ***Letopisy obilné fronty (zásobovací kampaně konce 20. let na Sibiři)*** analyzuje politiku bolševického režimu v oblasti zásobování obilím, v jejímž rámci se uskutečňoval přechod od metod regulace agrární politiky uplatňovaných v době NEPu k zavedení metod mimořádných. S širokým využitím archivních zdrojů provedl autor podrobnou rekonstrukci průběhu zásobovacích kampaní v letech 1927–1930 v jednom z největších obilných regionů v zemi – na Sibiři, kam se počátkem roku 1928 přijel podívat i sám Stalin. Autor popsal genezi specifické uralsko-sibiřské metody zásobování obilím a věnoval se i strategiím ve vystupování rolnictva. V příloze jsou statistické tabulky k tématu.[360]

Hladomor

Základní pramenná edice dokumentů k této problematice nese název ***Hlad v SSSR 1929–1934*** a tvoří ji tři díly (první dva jsou v Knihovně SZM). První díl zachycuje období let ***1929–červenec 1932*** a vyšel ve dvou svazcích. Je v nich celkem 721 dokumentů ústředních i regionálních archivů Ruské federace, Běloruské republiky a Kazachstánu (Ukrajina však chybí, dokumenty o Ukrajině pocházejí z ústředních státních a bezpečnostních archivů v Moskvě), jež charakterizují příčiny a počáteční období masového hladu, jenž kulminoval v roce 1933. Dokumenty jsou řazeny chronologicky a odhalují mechanismus, vznik a narůstání hladové krize, její objektivní i subjektivní faktory a regionální zvláštnosti. Je zde např. úryvek ze Stalinovy řeči ze 22. 4. 1929 se zmínkou o Československu, v níž uvádí: „...dali jsme odmítavou odpověď všem těm

[359]Graciozi, A.: *Velikaja kresťanskaja vojna v SSSR. Bolševiki i kresťaně. 1917–1933*. Moskva: ROSSPEN 2001, 2008.

[360]Iljinych, V. A.: *Chroniki chlebnogo fronta (zagotovitělnyje kampanii konca 1920-ch gg. v Sibirii*. Moskva: ROSSPEN 2010.

rozvědčíkům kapitalistického světa v Paříži, v Americe, v Československu, kteří nám nabízejí obilí na půjčku.“ Přiložena je studie o předpokladech a počátku hladomoru v letech 1929–1932, a studie o demografických aspektech hladomoru a 15 statistických tabulek. Druhý díl ***Červenec 1929–červenec 1933*** přináší 605 dokumentů, zachycujících průběh kampaně na výkup obilí v roce 1932, rozsah a regionální zvláštnosti hladomoru v první polovině roku 1933, opatření vlády k oslabení krize a posílení zemědělství. Přiložena je studie V. V. Kondrašina „Kulminace tragédie“.[361]

Samostatná monografie **V. Kondrašina *Hlad v letech 1932–1933. Tragédie ruské vesnice*** nejprve podrobně probrala historiografii a pramennou základnu k tématu a prozkoumala předpoklady celorolnické tragédie v souvislosti s kolektivizací, rozkulačováním a výkupem obilí. Autor zmapoval geografii a intenzitu hladu, strategii a taktiku přežití a provedl srovnávací analýzu situace v Rusku a na Ukrajině. Nastínil hledání východiska z hladové krize a zařadil tuto problematiku do kontextu světových hladových pohrom a hladových let v historii Ruska. V příloze je např. lidový folklór týkající se hladu a kolchozního života v Povolží a na jižním Uralu a výpisy z matrik 65 okresních a 4 oblastních archivů ohledně příčin smrti, jež by mohly ukazovat na smrt z hladu.[362]

Nezbytnou pomůckou pro studium této problematiky je sborník statí osmi ruských a ukrajinských autorů ***Současná rusko-ukrajinská historiografie hladomoru v letech 1932–1933 v SSSR***. Téma hladomoru bylo v posledních letech silně zpolitizováno, proto je veřejný vzájemný dialog historiků nutný. Autoři představují tragédii hladomoru jako součást společné historie národů bývalého SSSR, jež takovou vzájemnou spolupráci historiků vyžaduje. V první části práce komentují dosavadní ruskou a ukrajinskou historiografii na toto téma i některé nově zpřístupněné dokumenty ruských archivů. Další příspěvky sledují klíčové aspekty problematiky – příčiny, regionální a národnostní specifiku, rozsah a demografické následky hladomoru let 1932–1933 v Rusku a na Ukrajině, přičemž vycházejí z archivních zdrojů i dobového tisku. K práci je připojena tematická bibliografie a chronologický přehled událostí.[363]

---

[361] *Golod v SSSR. 1929–1934. V 3 t. T. 1: 1929–ijul 1932.* V 2 kn. *Kn. 1–2.* Otv. Sost. V. V. Kondrašin. Moskva: MFD 2011; *T. 2: Ijul 1932–ijul 1933*. Otv. sost. V. V. Kondrašin. Moskva: MFD 2012.

[362] Kondrašin, V. V.: *Golod 1932–1933 godov. Tragedija rossijskoj děrevni*. Moskva: ROSSPEN 2008.

[363] *Sovremennaja rossijsko-ukrainskaja istoriografija goloda 1932–1933 gg. v SSSR.* Red. V. V. Kondrašin. Moskva: ROSSPEN 2011.

Sborník archivních dokumentů ***Hladomor*** je reakcí na nedávnou politizaci tohoto tématu na Ukrajině, kde byl i vedením státu hladomor z let 1932–1933 označen za akt genocidy ukrajinského národa, srovnávaný s holocaustem. Odhady obětí hladomoru na Ukrajině se pohybují od 4–6 do 7–8 milionů lidí. Sborník chce odstranit některé mýty a objasnit historickou pravdu o událostech z počátku 30. let, jež těžce poznamenaly celou zemi. Dokumenty z let 1930–1934 (svodky GPU, stranické příkazy aj.) dokládají, že hladomor byl i v Povolží, na severním Kavkazu, v Kirgízii a Kazachstánu, na Urale i na Sibiři, v Centrálním Rusku i na Severu. Kolektivizace vesnice nařízená stalinským vedením zničila rolnictvo v celé zemi, straně chyběla dlouhodobá kolchozní strategie.[364]

Příspěvkem ke zpolitizovaným diskusím o průběhu a obětech hladomoru je monografie britských **historiků R. W. Daviese** a **S. G. Wheatcrofta** ***Léta hladu: zemědělství SSSR, 1931–1933.*** Zkoumají v ní ekonomické a sociální předpoklady hladomoru, stav zemědělství SSSR na počátku třicátých let, zemědělskou politiku vedení sovětského státu. Zjišťují, jak s hladomorem souvisely etapy „rozkulačování" venkova, podrobně analyzují dodávky obilí a dalších plodin v jednotlivých letech, úlohu a postavení sovchozů a kolchozů. Závěrem pak rekapitulují fenomén hladomoru v historické perspektivě, analyzují úmrtnost v jednotlivých regionech země, shrnují příčiny hladomoru. Uvádějí výpočty celkového počtu obětí hladomoru let 1930–1933 v SSSR v rozsahu od 4, 6 do 8, 5 milionu obětí, přičemž za nejpravděpodobnější považují počet 5, 7 milionu obětí. V příloze je řada statistických tabulek.[365]

Zcela odlišný názor na problematiku hladomoru mají **J. Prudnikovová** a **I. Čigirin. V** knize ***Mytologie „hladomoru"*** se snaží dokázat, že z údajných čtyř pilířů soudobé antiruské propagandy byly již tři vyvráceny (mýtus o represích, o charakteru Velké vlastenecké války a o katyňském zločinu), takže zbyl už jen mýtus o „hladomoru". Rolnická problematika jen málokoho zajímá, proto chybí poznání, že Sovětský svaz musel zaplatit za chyby minulých agrárních reforem, za to, aby se vysvobodil z feudalismu. Účty za carské Rusko musel zaplatit nový režim. Hladomor ale krutě postihl celou zemi, počty obětí z Ukrajiny jsou nadsazené, ze statistik lze odvodit jen asi 1 milion 800 tisíc obětí. Dnešní Ukrajina se podřizuje zájmům USA, které si přejí konflikt mezi Ukrajinou a Ruskem, protože chtějí zřídit svou černomořskou vojenskou základnu a využívat lázně na Krymu. Proto podporují ukrajinské fašisty. Kampaň s názvem

[364]*Golodomor*. Sost D. Vanjukov. Moskva: Klub Knigovek 2011.

[365]Devis, R. – Uitkroft, S.: *Gody goloda. Selskoje chozjajstvo SSSR, 1931–1933*. Moskva: ROSSPEN 2011.

„hladomor“ rozpoutal prezident Juščenko se svou manželkou, která je americkou občanskou, kádrovou pracovnicí departamentu USA a je spojena s americkými nacisty.[366]

Běloruský kulturolog a politolog **J. Ševcov** v práci ***Nová ideologie: hladomor*** dokazuje, že reálný masový hlad, který zachvátil sovětskou vesnici (a to nejen Ukrajinu, např. Kazachstán byl hladem zasažen ještě více) v důsledku stalinského „rozkulačování“ rolníků a násilné kolektivizace, byl nacisty označen za hladomor záměrně způsobený Židy a „Moskaly“ ke zničení Ukrajinců, čehož nacisté využili k oprávnění svých likvidačních akcí. V současné době je tento hlad na Ukrajině i na Západě označen (v roce 2008 i Kongresem USA) za genocidu ukrajinského národa, což představuje mimořádné nebezpečí pro Evropu i svět, protože se tak ničí morální výklad vítězství nad nacismem a za morální se pokládají nacionalistická hnutí, jež za války sloužila nacistům (jako např. UPA, OUN a divize SS Halič). Ve skutečnosti neměla kolektivizace uskutečnit genocidu Ukrajinců, ani hlad nebyl záměrně organizován proti nim. Vina za hlad leží na sovětském vedení země, ale jeho aktualizace v podobě genocidy na „oranžové“ Ukrajině a na Západě je namířena proti dnešnímu Rusku i proti hodnotám evropské civilizace.[367]

5. Příprava a průběh Velkého teroru

Historie represí Velkého teroru

K základním pramenům z období Velkého teroru nesporně patří stati a projevy tehdejšího Generálního prokurátora SSSR **A. J. Vyšinského**, vydané opět po šedesáti letech pod názvem ***Stalin a nepřátelé lidu***. Vyšinskij vystupoval jako žalobce ve všech známých moskevských procesech druhé poloviny 30. let, z nichž pocházejí publikované stati (proces se záškodníky na elektrárnách v SSSR, s trockisticko-zinovjevovským teroristickým centrem, antisovětským trockistickým centrem a antisovětským „pravicově-trockistickým blokem“). V příloze je uvedena Stalinova řeč na březnovém plénu ÚV VKS(b) z roku 1937, jež byla signálem k rozpoutání masových represí (O nedostatcích stranické práce a opatřeních k likvidaci trockistických a jiných obojetníků)

[366]Prudnikova, J. – Čigirin, I.: *Mifologija „golodomora“*. Moskva: ZAO OLMA Media Grupp 2013.

[367]Ševcov, J.: *Novaja ideologiija: golodomor*. Moskva: Izd. Jevropa 2009,

a navazující stať Vyšinského (Některé metody záškodnicko-diverzní práce trockisticko-fašistických rozvědčíků). Vyšlo v edici příznačně nazvané „Společně se Stalinem“.[368]

Monografie norského historika **O. Eggeho** ***Záhada Kirova: vražda, jež rozpoutala stalinský teror*** se vrací k zastřelení jednoho z hlavních vůdců SSSR S. M. Kirova v prosinci 1934, čehož Stalin využil jako záminky k rozpoutání teroru proti vlastní straně. Autor analyzuje vztahy mezi Kirovem a Stalinem, popisuje podrobnosti o vražedném útoku, motivy zločinu, jeho vyšetřování a následující masový teror. Věnuje pozornost zvláště zjištění, zda za zločinem mohl stát sám Stalin nebo struktury NKVD a zkoumá rovněž politické využití vraždy Stalinem a později též Chruščovem. Ukazuje široké spektrum názorů historiků i domněnek, mýtů a výmyslů spojených s touto vraždou.[369]

Záhuba vojenské elity v letech 1937–1938 je názvem i tématem práce **A. A. Pečenkina**, která je věnována formování sovětské vojenské elity a jejímu zničení v době Velkého teroru. Na základě odtajněných dokumentů sleduje autor vztahy mezi vojenskou elitou a Stalinem, činnost Vojenské rady při lidovém komisaři obrany i činnost tohoto komisaře a jeho náměstků. Analyzuje klíčová zasedání rady z roku 1937, na nichž se projednávalo spiknutí maršála Tuchačevského a čistka v armádě. Zachycuje rovněž represe vůči nejvyššímu velení armády a rozměry těchto represí, jež byly jednou z nejdůležitějších příčin porážky Sovětské armády v roce 1941.[370] V další knize na stejné téma – ***Vojenská elita SSSR v letech 1935–1939. Represe a náprava*** pojednal autor v širším záběru o procesu formování sovětské vojenské elity v předvečer II. světové války. Zjišťoval vztah Stalina k nejvyššímu velení armády a činnost nejvyšších vojenských orgánů, provedl analýzu průběhu a rozsahu represí vůči velení armády, ukázal osudy Stalinových oblíbenců z počátku 30. let.[371]

N. S. Čerušev v práci ***Rok 1937. Bylo spiknutí vojáků?*** na četných archivních dokladech dokazuje, že takové spiknutí neexistovalo a že vynikající náčelníci Rudé armády byli nezákonně odsouzeni k trestu smrti za zločiny, které nespáchali. Uzavírá, že ale existovalo „spiknutí Stalina a jeho podřízených proti Rudé armádě a jejím statečným velitelům“. Autor úvodem stručně popsal i vojenská spiknutí v carském Rusku, podrobně pojednal o údajných spiklencích v armádě ze 30. let a především se věnoval soudnímu

[368]Vyšinskij, A. J.: *Stalin i vragi naroda.* Moskva: Algoritm 2012.

[369]Egge, O.: *Zagadka Kirova: ubijstvo, razvjazavšeje stalinskij terror*. Moskva: ROSSPEN 2011.

[370]Pečenkin, A. A.: *Gibel vojennoj elity 1937–1938 gg*. Moskva: VZFEI 2011.

[371]Pečenkin, A. A.: *Vojennaja elita SSSR v 1935–1939 gg*. Moskva: VZFEI 2003.

procesu s Tuchačevským a dalšími veliteli, přičemž sledoval argumenty obou stran. Zmínil i následky, jež odsouzení způsobilo rodinám postižených.[372]

Pod názvem ***Vojenská rada při lidovém komisaři obrany SSSR. 1. – 4. června 1937*** vyšel sborník stenogramů ze zasedání tohoto orgánu a ze zasedání aktivu ústředního aparátu NKO, jež projednávaly spiknutí v nejvyšším velení armády. Jsou zde i materiály o přípravě těchto jednání, výpovědi a dopisy M. N. Tuchačevského, V. K. Putny a N. E. Jakira o stavu a bojeschopnosti Rudé armády a materiály o výsledku represí v armádě v letech 1937–1940. V příloze jsou soupisy perzekvovaných a životopisy zúčastněných osob.[373]

Monografie **L. A. Naumova *Stalin a NKVD*** přináší zásadní informace o činnosti vedení NKVD v letech Velkého teroru, popisuje konkrétní masové akce (Moskevské centrum, Kulacká operace, Národnostní operace aj.) a provádí analýzu rozsahu represí. Všímá si osudů vedoucích představitelů NKVD té doby, snaží se zjistit příčiny a záměry „očistných“ represivních akcí stejně jako příčiny likvidace jejich vykonavatelů. Dochází k závěru, že v různých republikách a oblastech SSSR nebyla jednotná strategie represí: zatímco někde jen plnili příkazy centra, jinde iniciativně navyšovali počty perzekvovaných i více než desetinásobně. Záviselo to na pozici regionálních vedoucích NKVD a jejich vztahu k různým skupinám ve vedení NKVD. V příloze je obsáhlý zápis ze zasedání pléna ústředního výboru VKS(b) ze 2. března 1937, úryvky z procesu s pravicovým trockistickým centrem a úryvky z několika vyšetřovacích spisů nejvyšších funkcionářů NKVD.[374] Témuž tématu je věnována jiná autorova práce – ***Boj ve vedení NKVD v letech 1936–1938***, rozdělená do dvou částí. V první autor popisuje kádrové složení vedení komisariátu vnitra a charakterizuje jednotlivé klany, jež spolu soupeřily o moc, analyzuje kádrové změny v důsledku čistek v letech 1936–1938. Ve druhé části se pak pokusil rekonstruovat názory a motivy organizátorů čistek, jež v podmínkách krize stranické etiky a discipliny rychle přerostly v souboje klanů. Práci doplňují tabulkové přehledy struktury vedení NKVD.[375]

Sborník dokumentů ***Lubjanka. Stalin a Hlavní správa státní bezpečnosti NKVD. 1937–1938*** podává svědectví o podílu Stalina na rozpoutání Velkého teroru. Celkem

[372]Čerušev, N. S.: *1937 god. Byl li zagovor vojennych?* Moskva: Veče 2007.

[373]*Vojennyj sovet pri narodnom komissare oborony SSSR. 1–4 ijunja 1937 g. Dokumenty i materialy.* Moskva: ROSSPEN 2008.

[374]Naumov, L. A.: *Stalin i NKVD*. Moskva: Novyj chronograf 2010.

[375]Naumov, L. A.: *Borba v rukovodstve NKVD v 1936–1938 gg. („Opričnyj dvor Iosifa Groznogo“)*. Moskva: OOO „Modern-A“ 2006.

382 dokumentů z jeho osobního archivu (dnes v AP RF, RGANI, RGASPI a CA FSB RF) ukazuje formování dvou hlavních směrů masových represí v této době – kulacké operace a represí namířených proti národnostním menšinám, zvláště proti menšinám usazeným poblíž západních hranic SSSR. Podle dokumentů se Stalin osobně podílel na organizaci teroru, v čemž nacházel podporu u převážné většiny ÚV VKS(b); vystoupil např. s iniciativou potrestat příbuzné osob již odsouzených za protisovětskou činnost. Dochovaly se i rozsudky smrti jím osobně podepsané.[376]

Monografie **V. Chaustova** a **L. Samuelsona** ***Stalin, NKVD a represe v letech 1936–1938*** vychází z archivních dokumentů a ukazuje roli Stalina při vedení orgánů NKVD během přípravy a realizace masových represí, analyzuje příčiny a faktory, jež ovlivnily zostření trestní politiky. Autoři prokazují, že politika preventivního úderu proti potenciálním nepřátelům režimu neměla objektivní důvody, Stalin hledal spíše viníky neúspěchů při plnění plánů. Zatímco nejvyšší vedení armády a bezpečnosti mohlo být zničeno jen na příkaz Stalina, pozdější masové operace, jež byly jádrem represí, byly již svěřeny místním stranickým a bezpečnostním složkám, přičemž ústředním organizačním štábem represí bylo politbyro ÚV VKS(b). Textu předchází historiografický úvod a v knize je připojeno 20 archivních dokumentů k Velkému teroru.[377]

Jedním ze základních děl k poznání Velkého teroru je práce **M. Jungeho** a **R. Binnera** ***Jak se teror stal „Velkým“. Tajný příkaz № 00447 a technologie jeho splnění***. Začíná přehledem o zrodu, zaměření a splnění příkazu č. 00447 v době mezi červencem 1937 a listopadem 1938 a vychází z bohaté archivní dokumentace, jež tuto část práce též doplňuje. Autoři provedli analýzu nejdůležitějších cílových skupin určených k postihu. Nešlo o členy strany, vedoucí podniků, inteligenci a vojáky, nýbrž o oběti Říjnové revoluce, kolektivizace a urychlené industrializace – kněží a věřící, bílé protivníky bolševiků z občanské války, socialisty-revolucionáře a menševiky, bývalé kulaky a marginalizované skupiny obyvatel, kam patřili i kriminální provinilci. Jedním ze závěrů práce je i zjištění, že termíny „sociální čistka“ či „sociální inženýrství“ se už nemohou týkat jen výzkumu nacismu, neboť i k obětem v SSSR patřilo mnoho sociálně deklasovaných osob bez stálého místa bydliště či zaměstnání. Doplňkem práce je stať A. Stěpanova o realizaci příkazu č. 00447 v Tatarské ASSR, jež přináší jeden z nejúplnějších

[376] *Lubjanka. Stalin i Glavnoje upravlenije gosbezopasnosti NKVD. Archiv Stalina. Dokumenty vysšich organov partijnoj i gosudarstvennoj vlasti. 1937–1938.* Sost. V. N. Chaustov, V. P. Naumov, N. S. Plotnikova. Moskva: MFD 2004.

[377] Chaustov, V. – Samuelson, L.: *Stalin, NKVD i repressii 1936–1938 gg*. Moskva: ROSSPEN 2009, 2010.

pohledů na situaci v regionu, a bibliografie základní literatury o provedení Velkého teroru v provinciích SSSR, sestavená společně s T. Martinem.[378]

Oba zmínění autoři společně s **G. Borďugovem** se spojili k vydání další zásadní práce na toto téma – ***Vertikála Velkého teroru. Historie operací podle příkazu NKVD č. 00447.*** V komplexním pohledu spojili do jednoho celku původ operace, první a druhou fázi její realizace, průběh vyšetřování konkrétních osob od zatčení po zastřelení, okolnosti zakončení operace, průběh rehabilitace obětí. Na dokumentech ukázali průběh represí, směry hlavního úderu, vztahy mezi centrem a periferií, roli trestních orgánů, účast strany a tzv. neorganizovaného obyvatelstva v represích, probrali i spornou problematiku hodnověrnosti vyšetřovacích spisů, posoudili sociální a politické aspekty represí. V příloze jsou svodné statistické tabulky o realizaci příkazu NKVD a složení trojek NKVD v letech 1937–1938. Nechybí velmi podrobné rejstříky a přehled literatury k tématu.[379]

Podobně důležitý je sborník statí 33 ruských, ukrajinských a německých historiků, věnovaný průběhu Velkého teroru v regionech SSSR – ***Stalinismus v sovětské provincii v letech 1937–1938***. Úvodní editorská studie podrobně charakterizovala příkaz č. 00447 a jeho realizaci, další příspěvky pak odkrývají osudy tisíců bývalých „kulaků“, bílých důstojníků a carských činovníků, menševiků, eserů a anarchistů, vězňů z gulagů i věznic, kriminálních vězňů, členů náboženských sekt, účastníků místních povstání, a také osudů samotných pracovníků bezpečnosti a organizátorů represí. Mnohé z příspěvků se týkají Ukrajiny, zvláště Donbasu a Doněcké oblasti, kde žilo hodně Čechů.[380]

Dokumenty a historické studie o průběhu Velkého teroru v jednom z významných regionů SSSR přinesl obsáhlý sborník ***Masové represe v Altajském kraji v letech 1937–1938. Příkaz č. 00447***. Obsahuje 260 archivních dokumentů doprovázených statěmi historiků o realizaci příkazu č. 00447 v regionu, o charakteristických rysech vyšetřovacích spisů jednotlivých kategorií zatčených (kulaci, dělníci, kolchozníci, zatčení z náboženských či kriminálních příčin), o činnosti trojek UNKVD a miličních trojek

---

[378]Junge, M. – Binner, R.: *Kak „Terror“ stal „Bolšim“. Sekretnyj prikaz № 00447 i technologija jego ispolněnija*. So specialnym razdělom A. Stěpanova „Proveděnije »kulackoj« operacii v Tatarii“. S bibliografiej pri učastii T. Martina. Moskva: AIRO-XX 2003.

[379]Junge, M. – Borďugov, G. – Binner. R.: *Vertikal bolšogo terrora. Istorija operacii po prikazu NKVD №00447.* Moskva: Novyj Chronograf, AIRO-XXI 2008.

[380]*Stalinizm v sovetskoj provincii: 1937–1938 gg. Massovaja operacija na osnove prikaza № 00447.* Sost. M. Junge, B. Bonveč, R. Binner. Moskva: ROSSPEN 2009.

s protokoly z jejich jednání, o výpovědích pracovníků UNKVD, o obnově socialistické zákonnosti, o stížnostech rodinných příslušníků odsouzených.[381]

Kolektivní monografie ***„Zařazen do operace". Masový teror v Přikamí v letech 1937–1938*** obsahuje 11 statí a dává představu o průběhu represí Velkého teroru v Permském kraji poblíž Uralu. Historici z univerzity v Permu analýzou archivních pramenů prokázali, že na regionální úrovni rozdíly mezi represivními kampaněmi prakticky neexistovaly. Pracovníci NKVD se zde řídili jediným hlediskem – vymýtit „hnízda nepřátel" v okresech a na závodech a zasadit preventivní úder kontrarevolučním kulakům a základnám buržoazních rozvědek.[382]

Počátků Velkého teroru na Sibiři se týká sborník dokumentů ***Léta 1936–1937. Běžící pás NKVD. Z kroniky „velkého teroru" na tomské zemi***. Pocházejí z archivu správy FSB a státních archivů Tomské oblasti, je jich 228, a k tomu ještě 35 dalších příloh dokumentů z pozdějších let, vše s náležitým vědeckým aparátem. Poskytují svědectví o násilném přerušení života nejrůznějších místních lidí, kteří se stali oběťmi represí. Tvoří je dva druhy úředních dokumentů – protokoly schůzí a zasedání, rozhodnutí, nařízení, oběžníky, dokumenty ústředních i regionálních a místních stranických a státních orgánů, a také materiály z činnosti orgánů NKVD a prokuratury – zatykače, obvinění, protokoly výslechů, soupisy zatčených, nebo četná udání náčelníků tajných součástí závodů a vysokých škol, adresovaná městskému oddělení NKVD.[383]

Jakýmsi pokračováním *kroniky „velkého teroru" na tomské zemi* je sborník ***Léta 1937–1938. Operace NKVD***, který obsahuje 160 dokumentů a 7 analytických příloh. Dokumenty jsou rozvrženy do tří částí: na dokumenty o centralizovaných akcích v Tomské oblasti, uskutečněných podle příkazů z Moskvy v roce 1937, na dokumenty o prodloužení represivních akcí v roce 1938, a na dokumenty o prověrkách trestních spisů v letech 1937–1938. Celek podává výstižné svědectví o represivní praxi Velkého teroru v podmínkách sibiřského regionu.[384] ع

Velkému teroru na Ukrajině, jeho přípravám, průběhu i následkům, je věnován dosud nejkompletnější výběr dokumentů ***„Přes mrtvoly nepřátel za blaho lidu". „Kulacká operace" v Ukrajinské SSR v letech 1937–1941***. První díl zachycuje zrod

[381] *Massovyje repressii v Altajskom kraje 1937–1938 gg. Prikaz № 00447*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[382] *„Vključen v operaciju". Massovyj terror v Prikamje v 1937–1938 gg*. Moskva: ROSSPEN 2009.

[383] *1936–1937 gg. Konvejer NKVD. Iz chroniki „bolšogo terrora" na tomskoj zemle*. Tomsk–Moskva: Vodolej Publishers 2004.

[384] *1937–1938 gg. Operacii NKVD. Iz chroniki „bolšogo" terrora na tomskoj zemle*. Tomsk–Moskva: Vodolej Publishers 2006.

příkazu č. 00447 a první etapu operace v roce 1937, přičemž ukazuje mechanismy navyšování limitů na represe a dokládá jejich rozsah i vliv stranických orgánů na průběh represí. Zahrnuje celkem 207 dokumentů a statistických materiálů trestních orgánů (NKVD Ukrajinské SSSR, jejích oblastních správ a Moldavské ASSR, diagramy statistického zpracování protokolů ze zasedání trojky UNKVD Charkovské oblasti), převážně z fondů Archivu SBU. Druhý díl zachycuje závěrečnou etapu operace v roce 1938 na celkem 208 archivních dokumentech: přináší hlášení orgánů NKVD, protokoly trojek, sleduje sociální charakter čistek, profily obětí z řad „kulaků", uvádí tabulkové zpracování výsledků operace, vysvětluje okolnosti jejího ukončení, „obnovení socialistické zákonnosti" i první pokusy o rehabilitaci obětí. Závěrečné úvahy zmiňují některá dosud sporná místa výzkumu této problematiky.[385]

Skutečně mistrným dílem této metody „mikrohistorie" je práce **A. J. Vatlina *Teror okresních rozměrů: „masové operace" NKVD v kuncevském okrese Moskevské oblasti v letech 1937–1938.***. Protože se v GARFu dochovaly poměrně kompletní vyšetřovací spisy Moskevské správy NKVD z doby Velkého teroru, mohl Vatlin představit proces represí „pohledem zdola", očima jejich konkrétních vykonavatelů i obětí. Právě síť těch nejnižších struktur NKVD´, „malých Lubjanek" po celé zemi, byla klíčovým článkem řetězu represí, jež realizoval počty zatčení a poprav schválené v ústředí. Jeho úředníci dostali nevídanou moc k rozhodování o osudu obyvatel a pro splnění určeného úkolu užívali i násilí, metod náhodného či dotazníkového výběru obětí. Studie se snaží zjistit, co místní občané věděli o tom, co se za zdmi jejich okresního oddělení NKVD děje, jak svou roli vnímali sami pracovníci bezpečnosti a zda počet obětí závisel na příkazech shora, nebo na místních „údernících". Připojen je přehled všech obětí Velkého teroru z Kunceva. Práce posloužila jako vzor pro vznik podobné analýzy v jiných regionech Ruské federace.[386]

Monumentální dílo německého historika **K. Schlögela *Teror a sen. Moskva 1937*** pojednává o vzájemné souvislosti teroru a strachu se snem o „světlé budoucnosti" lidstva jako o smrtící hře protikladných sil. Ve velkolepém historickém panoramatu nahlíží pod různými zornými úhly na rok 1937 – od stalinského teroru po gigantický

[385] *„Čerez trupy vraga na blago naroda". „Kulackaja operacija" v Ukrajinskoj SSR 1937–1941 gg.* Tom 1: *1937. Podgotovka prikaza № 00447, pervyj etap „kulackoj operacii".* Tom 2: *1938–1941. Vtoroj etap repressij. Zaveršenije Bolšogo terrora i vosstanovlenije „socialističeskoj zakonnosti"*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[386] Vatlin, A. J.: *Terror rajonnogo masštaba: „Massovyje operacii" NKVD v Kuncevskom rajone Moskovskoj oblasti 1937–1938 gg.* Moskva: ROSSPEN 2004.

rozmach industrializace, od bídy každodenního života po roztančené svátky a slavnosti. Využívá k tomu nejen vědecké a umělecké literatury v širokém záběru, ale i dobových novin a časopisů, deníkových záznamů, dopisů, živých rozhovorů s pamětníky oněch událostí. Pokládá Moskvu roku 1937 za místo zlomu evropské civilizace a tvrdí, že poznání moskevských událostí roku 1937 pomůže pochopit, čím bylo pro Evropu XX. století. Konec Sovětského svazu sice umožnil alespoň částečný návrat ztracené historické paměti, ale tento proces nebude dovršen, dokud se Lubjanka – symbol vraždění v centru Moskvy a bezmezného pohrdání člověkem – nestane muzeem.[387]

Obhájci Stalina

Specifický pohled na příčiny a cíle Velkého teroru přináší **S. Cyrkun** v práci ***Krvavé noci roku 1937: Kreml proti Lubjance***. Vychází z teze, že v polovině 30. let už bezpečnostní aparát OGPU-NKVD fakticky přebíral moc v zemi, protože kontroloval ekonomiku a finanční toky, vládní ochranku, milici i zvláštní oddíly Rudé armády, obrovskou síť Gulagu, jež přebírala největší státní zakázky, soudní systém i s výkonem rozsudků. Stalin musel uskutečnit protiúder, aby vedení bezpečnosti rozdělil a vrátil moc politickému aparátu.[388]

Autoři **J. Muchin**, **G. Ferr** a **A. Golenkov** spojili své síly k tomu, aby očistili Stalinovo jméno, údajně pošpiněné pomluvami po XX. sjezdu KSSS v roce 1956 a hlavně po frontálním útoku „perestrojky“ od poloviny osmdesátých let. V práci ***Pomluvený Stalin*** označují „kritiku“ Stalina za předpoklad ke svržení socialismu a snůšku propagandistických lží, jež neberou ohled na to, že právě za Stalina sovětská země rostla a sílila.[389]

A. Šubin v práci ***Stalinův antiteror*** dokazuje, že politické represe byly nutnou součástí vývoje, v němž revoluce vždy „požírá vlastní děti“. Stalin nebyl krvavým maniakem, ale přesvědčeným komunistou a sovětským vlastencem, proto se musel postavit politické opozici, jejíž vítězství by způsobilo odklon od socialismu a represe ještě mnohem většího rozsahu.[390]

[387]Šljogel, K.: *Terror i mečta. Moskva 1937*. Moskva: ROSSPEN 2011.

[388]Cyrkun, S. A.: *Krovavyje noči 1937 goda. Kreml protiv Lubjanki*. Moskva: Jauza-Eksmo 2010.

[389]Muchin, J. – Ferr, G. – Golenkov, A.: *Obolgannyj Stalin.* Moskva: Algoritm-Eksmo 2010. Zde: A. N. Golenkov: V čom obvinjajetsja Stalin?, s. 8-61; G. Ferr: „Velikaja“ lož Chruščova, s. 62-154; J. Muchin: Oklevetannyj Stalin, s. 155-253.

[390]Šubin, A.: *AntiTerror Stalina*. Moskva: Jauza-Eksmo 2010.

D. Lyskov se v knize ***Zakázaná pravda o „stalinských represích“*** rozhodl skoncovat s démonizováním obrazu „zlořečené stalinské epochy“ , jež údajně trvá už přes půl století (od XX. sjezdu KSSS). Odmítá mýtus o hrůzách roku 1937, které úmyslně zveličil N. S. Chruščov (ve skutečnosti se prý ten rok v počtu represí příliš nelišil od jiných), mýtus o mnoha milionech obětí represí (autor v příloze uvádí minimalistické statistiky V. N. Zemskova jako jedině správné), mýtus o údajných rozporech mezi Leninem a Stalinem (ty byly uměle vyvolány Naděždou Krupskou), mýtus o sovětských zajatcích v Gulagu (byli po prověření ve filtračních táborech zařazeni do armády, na práce v průmyslu, jen část šla za prokázané trestné činy do vyhnanství nebo do pracovních táborů), mýtus o hrůzách Gulagu atd. Téměř stejný text zveřejnil autor rovněž v knize pod názvem ***1937. Hlavní mýtus XX. století.*** A oba texty vycházejí z autorovy předchozí práce ***„Stalinské represe“. Velká lež XX. století.*** V ní autor uvádí, že počet obětí politických represí nepřesahoval 3 miliony, a dodává: „Je možno připomínat početné přehmaty v průběhu kolektivizace, ale bez kolektivizace by nebylo industrializace, bez industrializace by nebylo Vítězství, a bez Vítězství bychom nebyli my všichni.“[391]

J. V. Jemeljanov vydal knihu ***Záhada roku 1937***, v níž odhaluje příčiny, hybné síly a peripetie vnitrostranického boje, který doprovázelo v sovětské historii bezprecedentní množství zatčení a poprav. Stalin chtěl dosáhnut společenských přeměn i proti vůli mnoha stranických vedoucích a musel porazit své politické protivníky. Represe se časově shodly s prvními všeobecnými, přímými, rovnými a tajnými volbami, jichž se Stalinovi protivníci obávali. Stalin chtěl zmenšit rozsah represí, nejednou se sám zasadil o propuštění zatčených. Počty zatčených a zastřelených byly záměrně zveličovány, Stalin a další vedoucí činitelé stalinské epochy byli démonizováni a o roce 1937 byly vymýšleny nepravdivé bajky s cílem rozbití SSSR. Přispěla k tomu okolnost, že prověrka soudních a vyšetřovacích spisů po ukončení represí byla jen povrchní, takže se z represí stala časovaná bomba. Přispěl k tomu zvláště Chruščov a další, kteří sami hráli v represích aktivní role, chtěli zabránit analýze událostí oněch let a svrhli vinu na Stalina.[392]

---

[391]Lyskov, D.: *Zapretnaja pravda o „stalinskich repressijach“. »Děti Arbata lgut!«* Moskva: Jauza-press 2012; Lyskov, D.: *1937. Glavnyj mif XX veka.* Moskva: Jauza-EKSMO 2010; Lyskov, D. J.: *„Stalinskije repressii“. Velikaja lož XX veka.* Moskva: Jauza, Eksmo 2009.

[392]Jemeljanov, J. V.: *Razgadka 1937 goda*. Moskva: Veče 2013.

Kniha **K. K. Romaněnka** ***Spásný rok 1937. Jak se zocelil SSSR*** vyšla z úvahy, že Hitler považoval SSSR za „kolos na hliněných nohou“ a snadnou kořist, protože země prožívala ve 30. letech vážnou vnitřní krizi (spiknutí opozice, záškodnictví, „přerod“ strany, nárůst byrokracie, nízkou bojeschopnost armády a výkonnost speciálních služeb, nacionalismus místních elit, rusofobii aj.) a zaostávala v řadě ekonomických ukazatelů. Stalinovi se přesto podařilo během dvou let očistit stranu, armádu i orgány bezpečnosti od „páté kolony“ a vnitřních nepřátel, které utopil v krvi „stalinských represí“. Upevnil tak zemi, jež se změnila v průmyslovou velmoc, a byla schopna vyhrát krutou válku. I když za to bylo nutno zaplatit strašnou cenu (když se kácí les, lítají třísky), tak nebýt „Veliké čistky“ let 1937–1939, nebylo by ani Vítězství. Stejné teze autor zastává i v knize s podobným názvem ***„Kdyby nebylo stalinských represí! Jak Vůdce zachránil SSSR***, v níž na adresu Stalinových kritiků dodává: „Pánové, pochopte: v boji se Stalinem jste odsouzeni k porážce.“[393] A ještě jedna Romaněnkova kniha se týká této problematiky: ***Stalinský 37. rok. Labyrinty krvavých spiknutí***. Vyšel z doznání Jagody, Tuchačevského, Pjatakova a dalších materiálů soudních procesů té doby aby ukázal, jakou obrovskou práci vykonali straničtí pracovníci a komisaři státní bezpečnosti, kteří vedli předválečné čistky a byli skutečnými hospodáři GULAGu. Hlavním problémem oné doby nebyly represe a „velká čistka“, ale odražení útoků opozice, dokončení kolektivizace a industrializace, což Stalin dokázal a připravil zemi k válce.[394]

Podobný názor na příčiny Velkého teroru má **A. V. Jelisejev**. V knížce ***Rozřešení roku 1937. „Zločin století“ nebo záchrana země?*** dává jednoznačně za pravdu druhé možnosti. Stalin nebyl iniciátorem masových represí, nýbrž šlo o vnitrostranický boj mezi různými politickými skupinami. Opozice kolem Bucharina byla spojena s komisařem vnitra Jagodou, skupina regionálních vůdců – technokratů – je chtěla tvrdě postihnout, jen Stalin chtěl politickou obnovu uskutečnit prostřednictvím svobodných voleb. Do toho vstoupili vojenští spiklenci usilující o státní převrat a represe se rozběhly naplno, až je musel nakonec Stalin zastavit. Takřka nezměněný text otiskl autor ve stejné době také pod názvem ***Rok 1937. Celá pravda o „stalinských represích“***. Také Jelisejevova kniha ***Pravda o roce 1937. Kdo rozpoutal Velký teror?*** má naprosto stejný obsah.[395]

---

[393]Romaněnko, K.K.: *Spasitělnyj 1937-j. Kak zakaljalsja SSSR.* Moskva: Jauza-press 2012; Romaněnko, K.: *Jesli by ně Stalinskije repressii! Kak Vožď spas SSSR*. Moskva: Jauza-press 2011.

[394]Romaněnko, K. K.: *Stalinskij 37-j. Labyrinty krovavych zagovorov*. Moskva: Jauza, Eksmo 2007.

Paralelu dnešních „oranžových revolucí“ našel **A. V. Jelisejev** v globalizačních snahách Západu zničit Rusko a uloupit jeho bohatství, jak ukazuje v knize ***Stalin proti „oranžové revoluci“ . Globální spiknutí.*** Tragédii roku 1937 nelze prý pochopit bez nepřátelských vlivů ze zahraničí, jimž musel Stalin čelit zároveň s potlačováním domácí opozice. Zahraniční nepřátelé se semkli kolem Žida Trockého pod „krvavým praporem“ Internacionály a pokusili se Sovětský svaz nakazit „oranžovým morem“. Zabránili sblížení Moskvy s Berlínem, dokonce nasměrovali Hitlera na SSSR a v době jeho útoku vyvolali protistalinský puč. Stalinovi se však toto spiknutí globalistů podařilo ustát tím, že už v roce 1937 veřejně odhalil spojení západních rozvědek s opozicí a zlomil tak „páté koloně“ vaz, což tehdejší represe ukazuje v novém světle. Stalin narušil loupežné plány globalistů a byl proto západními elitáři očerněn, ale podle autora už vítr historie špínu s jeho hrobu odnáší a Ruská federace, jež jediná zbyla z bývalého SSSR, bude opět jádrem budoucího impéria. V podstatě stejný text zveřejnil autor již o několik let dříve pod názvem ***1937. Stalin proti spiknutí „globalistů“.*** [396]

A. Burovskij v knížce ***Mýty a pravda o roce 1937. Kontrarevoluce Stalina*** sice politické represe nepopírá, ani „desítky milionů zničených životů a osudů, miliony mrtvých, jež umřeli strašnou smrtí hladem a zimou“. Tvrdí však, že nejde o represe „stalinské“, nýbrž „komunistické“, jež začaly dávno před Velkým terorem a byly namířeny proti skutečným i potencionálním nepřátelům výstavby socialismu. Byly důsledkem krvavého boje o moc, vyvolaného snahami utopistů tuto moc uchopit a uvést do života svou kabinetní utopii, jež by způsobila ještě více obětí. Stalin tyto nepřátele v roce 1937 rozdrtil a vybudoval „reálný“ socialismus, což patří k nejsvětlejším a nejslavnějším stránkám historie sovětské epochy.[397]

Knížka **S. T. Minakova *Rok 1937: Spiknutí bylo!*** už svým názvem odpovídá na otázku, co bylo hlavní příčinou Velkého teroru. Velení Rudé armády chystalo vojenský převrat, v němž měl významnou úlohu i maršál Tuchačevskij. Spiknutí bylo prozrazeno a bylo nutno potrestat viníky. V tomto světle vyvstává skutečný smysl „represí“, jež zabránily mnohem strašnější katastrofě.[398]

---

[395]Jelisejev, A.: *Razgadka 1937 goda. „Prestuplenije veka“ ili spasenije strany?* Moskva: Jauza-Eksmo 2009; Jelisejev, A. V.: *1937. Vsja pravda o „stalinskich repressijach“*. Moskva: Jauza, Eksmo 2008; Jelisejev, A. V.: *Pravda o 1937 gode, Kto razvjazal „bolšoj terror“?*. Moskva: Jauza, Eksmo 2008.

[396]Jelisejev, A. V.: *Stalin protiv „Oranževoj čumy“. Globalnyj zagovor 1937*. Moskva: Jauza-press 2012; Jelisejev, A. V.: *1937. Stalin protiv zagovora „globalistov“*. Moskva: Jauza-EKSMO 2009.

[397]Burovskij, A. M.: *Mify i pravda o 1937 godě. Kontrrevoljucija Stalina*. Moskva: Jauza-press 2010.

[398]Minakov, S. T.: *1937: Zagovor byl!* Moskva: Jauza-press 2012.

S jasným ospravedlněním stalinských represí přišel státní úředník **M. J. Ošlakov** v knížce s příznačným názvem ***Stalina na ně!*** Tvrdí (bez odkazů na zdroje), že v době, kdy Stalin v zemi převzal reálnou moc, byl SSSR už pouhou surovinovou kolonií západních oligarchů, kterým to v době NEPu umožnili trockisté, a Rusové se měli stát „bílými negry". Válka za nezávislost země pak díky Stalinovi kulminovala v očistném roce 1937 a za cenu ohromného úsilí a velkých ztrát se podařilo Rusko zachránit. Jen za to a ne za jakési mýtické „zločiny" nenávidí Stalina i dnešní liberální „běsi", kteří se Stalina bojí jak svěcené vody. Když se to povedlo Stalinovi, může se to podařit i nám, a Rusko se ještě může zvednout s kolen, když se očistí od nepřátel lidu, kterým na jejich nadávky odpoví: Stalina na vás![399]

Známým stalinistou je **J. I. Muchin**, který ve stručném přehledu vysvětluje, ***Proč jsou lidé pro Stalina***. Přes 70 % dotazovaných občanů Ruska by chtělo vidět ve vedení země právě Stalina, přestože je už přes půl století ve všech sdělovacích prostředcích světa jeho jméno hanobeno. Všem, kdo o Stalinovi nevědí vůbec nic nebo jen samé lži, vysvětluje autor zásady, jimiž se Stalin ve vedení země řídil. Zvláště podrobně se zabývá politickými represemi, jež byly podle něj nutné k likvidaci „páté kolony" a záchraně země, za což ho nepřátelé nenáviděli a nakonec i zavraždili. Zatímco antistalinisté posluhují Západu, stalinismus znamená „bezpodmínečnou službu státního aparátu země všemu lidu, a jenom jemu."[400]

6. Vězeňský systém GULAGu

Specifika GULAGu

Nejkompletnějším souborem dokumentů k této problematice je sedmidílná ***Historie stalinského Gulagu. Konec 20. let–první polovina 50. let***. Toto monumentální dílo vychází především z dokumentů uložených ve federálních archivech v Moskvě (GARF, RGASPI, RGANI, AP RF a CA FSB RF).

Díl 1. má název ***Masové represe v SSSR***, je v něm úvodní slovo A. Solženicyna a R. Conquesta, historiografický a archeografický úvod a studie *Historie stalinského Gulagu: Krátký přehled hlavních problémů a koncepcí*. Obsahuje 229 dokumentů v sedmi

[399]Ošlakov, M. J.: *Stalin ich poberi! 1937: Vojna za Nězavisimosť SSSR.* Moskva: Jauza-press 2011.

[400]Muchin, J. I.: *Počemu narod za Stalina*. Sankt-Peterburg: Pitěr 2011.

tematických celcích: Rozkulačování a teror. 1930–1932, Teror a hlad. 1932–1934 (kampaně proti rozkradačům a spekulantům, čistky měst během pasportizace), „Uspořádání“ teroru. Květen 1933–1936 (přerušení masového vysídlování a kampaně amnestií, zostřené užití čl. 58-10 Trestního zákoníku po vraždě Kirova), Velký teror (příkazy NKVD k masovým operacím, mechanismy realizace masových operací, ukončení Velkého teroru), V podmínkách vojenské mobilizace. 1939-1945 (sovětizace západní Ukrajiny, západního Běloruska, Pobaltí a Moldávie, zákony válečné doby, deportace národů), Masové represe a mimořádné zákony. 1946–1953 (nové vlny deportací, stará a nová mimořádná nařízení), Revize represivní politiky. 1953–1955. V příloze je 7 statistických tabulek.[401]

Díl 2. Trestní systém: struktura a kádry zahrnuje 203 dokumentů z let 1929–1954 ve třech tematických celcích: Od rozmanitosti forem k jednotě. 1929–1940 (tábory podřízené GPU, političtí protivníci a „nepřátelé lidu“, „náležité pracovní využití“ vězňů), Triumf výrobně-odvětvového principu. 1941–1953 (reorganizace správy táborů podle výrobního charakteru, situace za války, rozšíření systému, organizace zvláštních táborů, Bez Stalina. 1953–1954 (první pokusy o reorganizaci, reforma systému). K textu je připojeno 44 dokumentů v příloze Ustavení vězeňsko-táborového systému. 1918–1928 (rukojmí a výchova prací, izolace politických protivníků a boj resortů o správu penitenciárního systému, dva systémy míst držení vězňů). Nechybí obsáhlý historický úvod do problematiky a rejstříky.[402]

Díl 3. Ekonomika Gulagu dokládá masové využívání práce vězňů k výrobním účelům. Celkem 195 dokumentů charakterizuje ukazatele a tendence rozvoje tohoto sektoru sovětské ekonomiky vcelku i v některých průmyslových odvětvích, ukazuje problémy neefektivnosti nucené práce a hluboké protiklady, jež ekonomiku Gulagu nakonec přiměly k reorganizaci. Po historickém úvodu do problematiky se první část textu věnuje principům organizace hospodářské činnosti táborů a ukazatelům jejího rozvoje, druhá část blíže popisuje hlavní objekty a odvětví ekonomiky OGPU-NKVD-MVD SSSR: Bělomořsko-Baltský kanál, Uchto-Pečorský trast, Dalstroj, Bajkalsko-Amurskou magistrálu, stavbu kanálu Moskva-Volha, Norilský niklový kombinát, stavbu vojenských objektů a zařízení, Konstrukční kancelář OGPU-NKVD-MVD, velké stavby komunismu

[401] *Istorija stalinskogo Gulaga. Koněc 1920-ch–pervaja polovina 1950-ch godov. Sobranije dokumentov v 7-mi tomach. T. 1. Massovyje repressii v SSSR*. Sost. I. A. Zjuzina. Moskva: ROSSPEN 2004.

[402] Tamtéž, *T. 2. Karatělnaja sistema: struktura i kadry.* Sost. N. V. Petrov, N. I. Vladimircev. Moskva: ROSSPEN 2004.

(kanál Volha-Don, Kujbyševská a Stalingradská hydroelektrárna, Volžsko-Baltská vodní cesta), dřevařský průmysl a těžbu dříví, zemědělství a výrobu spotřebního zboží.[403]

Díl 4. Obyvatelé Gulagu: početní stav a podmínky věznění sleduje vývoj systému od vytvoření široké sítě táborů podle rozhodnutí vlády z roku 1929 až do amnestie po Stalinově smrti, do likvidace mnoha táborových součástí a změny vězeňského režimu. Nechybí historický úvod, celkem 323 dokumentů zachycuje početní stav a složení vězňů Gulagu, režim a podmínky věznění, výživu a zásobování vězňů, jejich nemocnost a úmrtnost. Ve statistikách se objevují i zmínky o vězněných občanech ČSR.[404]

Díl 5. Zvláštní přesídlenci v SSSR shrnuje materiály o „specpereseleniji" od prvních vysídlení za násilné kolektivizace až do Stalinovy smrti. Celkem 213 dokumentů dokládá hlavní proudy deportací a jejich složení v různých etapách: od likvidace kulaků po zformování systému zvláštního osídlení (1930–1935), etnické a politické deportace za Velkého teroru a v důsledku anexí (1935–červen 1941), různorodé formy „mobilizace" za války (červen 1941-1943), změna právních základů a systému správy zvláštního osídlení za velkých etno-politických „deportací národů" (konec 1943–1947), krize systému „specposelenija" jako součásti trestně-represivní politiky státu (1948–1953). Textu předchází obsáhlá historická studie o všech aspektech „zvláštního osídlení".[405]

Díl 6. Povstání, vzpoury a stávky vězňů přináší rovněž obsáhlou historickou studii o protestech vězňů a celkem 284 dokumentů o projevech odporu podle vývojových etap: vzbouřenci-kriminálníci a „hladovějící" kontrarevolucionáři (30.–40. léta), povstalci bez povstání (červen 1941–květen 1945), tvrdá opatření k potlačení odporu (červen 1945–květen 1953), vzbouřený Gulag (konec května 1953–1954). V centru pozornosti jsou zvláště velká povstání v táborech po Stalinově smrti (Gorlag, Steplag, Rečlag).[406]

Díl 7. Sovětská represivně-trestní politika a penitenciární systém v materiálech Státního archivu Ruské federace je anotovaným přehledem fondů tohoto archivu, který uchovává nejvíce materiálů k historii Gulagu. V úvodu je popsána historie vzniku a podána charakteristika hlavních fondů. Text popisuje součásti těchto fondů: Rada ministrů SSSR (1923–1991), Hlavní správa míst věznění MVD SSSR (1930–1960), Oddělení dětských pracovních a výchovných kolonií MVD (1943–1960), Zvláštní

[403]Tamtéž, *T. 3. Ekonomika Gulaga.* Sost. O. V. Chlevňuk. Moskva: ROSSPEN 2004.

[404]Tamtéž, *T. 4. Naselenije Gulaga: čislennosť i uslovija soděržanija.* Sost. I. V. Bezborodova, V. M. Chrustalev. Moskva: ROSSPEN 2004.

[405]Tamtéž, *T. 5. Specpereselency v SSSR.* Sost. T. V. Carevskaja-Ďakina. Moskva: ROSSPEN 2004.

[406]Tamtéž, *T. 6. Vosstanija, bunty i zabastovki zaključennych.* Sost. V. A. Kozlov. Moskva: ROSSPEN 2004.

oddělení MVD (1931–1959), Komise pro zvláštní amnestie při CIK (1926–1938), Komise při Prezídiu Nejvyššího sovětu SSSR pro šetření stížností a žádostí o milost (1938–1954), Nejvyšší soud SSSR (1922–1991), Prokuratura SSSR (1924–1991), Ministerstvo spravedlnosti SSSR (1936–1956, 1970–1991), Moskevský politický Červený kříž (1918–1922), Společnost J. P. Peškovové Pomoc politickým vězňům (1922–1938), Nejvyšší tribunál při Všeruském CIK, Nejvyšší soud RSFSR (1918–1991), Hlavní správa míst věznění NKVD RSFSR (1922–1930), NKVD RSFR (1917–1930). V příloze je soupis fondů, z nichž byly pořízeny mikrofilmy pro Hooverův institut, a výběrová bibliografie literatury k problematice Gulagu. K rejstříkům patří i přehled táborů a jiných míst věznění.[407]

Jiným dobře sestaveným sborníkem dokumentů je ***GULAG (Hlavní správa táborů). 1918–1960***. Je v něm chronologicky seřazeno 152 dokumentů v několika tematických celcích: Trestní politika sovětského státu, Organizace GULAGu, Statistika, složení a pohyb vězňů, Táborový režim, Výrobní činnost. V přílohách je přehled náčelníků GULAGu v letech 1930–1960, biogramy vedoucích pracovníků táborových a vězeňských součástí, přehled Hrdinů socialistické práce z řad pracovníků NKVD, dislokace nápravně-pracovních táborů ke 27. březnu 1953 aj.[408]

Základní orientační pomůckou ke studiu GULAGu je přehledná příručka ***Systém nápravně-pracovních táborů v SSSR. 1923–1960***. Podává na základě archivních zdrojů doložený popis celého sovětského táborového systému – více než 500 monografických statí o nápravně-výchovných a zvláštních táborech z doby stalinismu a souvisejících správách ústředního aparátu OGPU-NKVD-MVD. Soupisům předchází studie o vývoji táborového systému v letech 1917–1930 a v letech 1929–1960, vysvětlení struktury a principů použitých v příručce, seznam zkratek a přehled archivních zdrojů, z nichž bylo čerpáno. V příloze jsou mapová schémata dislokace táborů a široce pojaté pomocné rejstříky.[409]

Dnes už klasickou prací je dílo **G. M. Ivanovové *Historie GULAGu, 1918–1958. Sociálně ekonomické a politicko-právní aspekty***. Podrobila v ní důkladné analýze teoretické a právní základy sovětské represivní politiky, prozkoumala příčiny a

[407]Tamtéž, *T. 7. Sovetskaja represivno-karatělnaja politika i penitenciarnaja sistema v materialach Gosudartsvennoho archiva Rossijskoj Federaci.* Annotirovannyj ukazatěl děl. Otv. sost. A. V. Dobrovskaja. Moskva: ROSSPEN 2005.

[408]*GULAG: Glavnoje upravlenije lagerej. 1918–1960*. Sost. A. I. Kokurin, N. V. Petrov. Moskva: MFD 2002.

[409]*Sistema ispravitělno-trudovych lagerej v SSSR, 1929–1960.* Spravočnik. Sost. M. B. Smirnov. Moskva: Zveňja 1998.

normativní bázi založení a činnosti GULAGu jako trestního systému nového typu. Na základě dříve nepublikovaných archivních pramenů, dokládajících účetně-finanční dokumentaci Ministerstva vnitra SSSR, prostudovala proces zřízení a fungování sovětského táborového průmyslového komplexu. Popsala též historii poválečných represí a táborovou ekonomiku GULAGu v té době. Poprvé do výzkumu zahrnula i problematiku táborové justice – zvláštních táborových soudů.[410]

Jiným nezbytným pomocníkem je sborník statí 11 ruských i zahraničních znalců této problematiky, vydaný pod názvem ***GULAG: Ekonomika nucené práce***. S využitím již zpřístupněných obsáhlých archivních fondů trestních resortů OGPU-NKVD-MVD SSSR zhodnotili rozsah a strukturu táborové ekonomiky a vývoj systému její správy, prozkoumali specifické metody kombinace donucení a stimulace v práci vězňů Gulagu a fenomén korupce v systému táborů. Ekonomiku Gulagu sledovali rovněž na regionálních a resortních úrovních, např. na Dálném východě, v Karélii, na Sibiři, Uralu i v oblastech za polárním kruhem. Popsali problémy organizace nucené práce, jeho produktivity a efektivity ve velkých komplexech Gulagu (Bělomorkanal, Norillag, Dalstroj) a zmínili se též o práci válečných zajatců a specposelenců.[411]

Na příkladu jiného táborového komplexu Gulagu je postavena podobná práce **N. J. Bělych** ***Ekonomika GULAGu jako systému nevolnické práce (podle materiálů Vjatlagu z let 1938–1953)***. I on provedl důkladnou analýzu archivních zdrojů, aby zjistil regionální aspekty vývoje a fungování stalinského systému nevolnické práce v táborech Vjatlagu.K práci jsou přiloženy podrobné tabulkové přílohy a vybrané dokumenty.
Z konkrétních příkladů se autor snaží vyvodit závěry obecného rázu, jež se týkají organizace výroby a využití pracovních sil, užívání donucovacích a stimulujících prostředků v systému táborové práce a problémy efektivity táborové ekonomiky.[412]

Ekonomický význam systému Gulagu popsal i **M. J. Morukov** v knize ***Pravda Gulagu z kruhu prvního.*** Vychází z teze, že Sovětský svaz obstál ve zničující světové válce především proto, že model jeho rozvoje byl dostatečně efektivní, že dokázal zmobilizovat lidské i materiální rezervy k urychlené modernizaci země a vytvoření vojensko-průmyslového komplexu. Významnou roli v tomto procesu sehrála vězeňská

[410]Ivanova, G. M.: *Istorija GULAGa, 1918–1958: socialno-ekonomičeskij i politiko-pravovoj aspekty*. Moskva: Nauka 2006.

[411]*GULAG: Ekonomika prinuditělnogo truda*. Moskva: ROSSPEN 2005, 2008.

[412]Bělych, N. J. *Ekonomika GULAGa kak sistema podněvolnogo truda (na materialach Vjatlaga 1938–1953 gg.)*. Moskva: ROSSPEN 2011.

práce v systému Gulagu, cílevědomě řízená hospodářskými orgány OGPU-NKVD SSSR. Od prvních usnesení politbyra ÚV VKS(b) z roku 1929 o využití práce vězňů se začal rodit obrovský komplex staveb a podniků, zvláště důležitých pro obranyschopnost země. V roce 1941 už odsouzení v Gulagu tvořili 8 % všech pracujících. Autor je přesvědčen, že právě izolace vědců a dělníků-specialistů pro práci na obranu země se stala nevyhnutelnou podmínkou jejich vlastního přežití i záchrany celé země.[413]

Symbolem nelidského systému koncentračních táborů a místem, kde byly poprvé vypracovány metody izolace a ničení velkého množství lidí, se stal Solovecký tábor zvláštního určení (SLON), jímž v letech 1923–1939 prošlo (a s ním spojenými tábory Karélie) více než milion vězňů. Obšírná práce **J. A. Brodského *Solovky. Dvacet let Zvláštního určení*** je jakousi obrazovou encyklopedií, jež zachycuje historii represí na Soloveckých ostrovech od příchodu prvních vězňů až po likvidaci tábora, především na základě vzpomínek osobně zapsaných, získaných ze státních a soukromých archivů i exilových publikací. Jsou doplněny dokumenty o chodu tábora – příkazy OGPU a NKVD, zprávami polské rozvědky i táborové administrace, výsledky kontrol různých komisí, materiály vyšetřovacích spisů, ale též dobovými vystoupeními členů vlády a články oficiálního tisku z oněch let. Nechybí ani deníkové záznamy, dopisy, písně a verše vězňů, uschované v táborech. Text doplňují přehledy o struktuře tábora, o složení a činnosti ostrahy, o postavení žen a dalších skupin vězňů. Více než 700 fotografií je zčásti opatřeno popisky samotných vězňů, nechybí ani odkazovací aparát.[414]

Celkem 127 archivních dokumentů obsahuje sborník ***Stalinské stavby GULAGu. 1930–1953.*** Popisuje stavbu vodních kanálů (Bělomořsko-Baltský, Volha–Don a Moskva–Volha), železnic (Severopečorská magistrála, trať Naušky–Ulan Bátor, trať Čum–Salechard–Igarka, tunel pod Tatarským průlivem), a dobývání zlata na Kolymě (Dalstroj). Přitom jsou zmíněny i struktury GULAGu, jež tyto stavby řídily, a v přílohách je uvedeno i jejich vedení a statistické údaje o pohybu vězňů.[415]

A. N. Dugin ve sborníku ***Neznámý GULAG*** publikoval 127 archivních dokumentů ze zvláštních fondů GARFu, jež zajímavě doplňují dosud vydané edice. V první části jsou doklady k nápravně-pracovním táborům (ITL, známé „gulagy“), koloniím a věznicím, ve

[413]Morukov, M. J.: *Pravda GULAGa iz kruga pervogo*. Moskva: Algoritm 2006.

[414]Brodskij, J. A.: *Solovki. Dvadcať let Osobogo Naznačenija*. Moskva: ROSSPEN 2002.

[415]Stalinskije strojki GULAGa. 1930–1953. Sost. A. I. Kokurin, J. N. Morukov.

druhé ke „zvláštnímu osídlení“ kulaků (specposelenije) a k deportacím některých národů. Připojeny jsou stručné historické úvody a komentáře k dokumentům.[416]

Sborník statí a vzpomínek ***GULAG: jeho budovatelé, obyvatelé a hrdinové*** stručně popsal fenomén tábora nucené práce v rámci systému GULAGu a soustředil se na postih „rozkulačených“ rolníků a věřících pravoslavné církve, zvláště na jejich věznění v táborech. K tomu se vztahují rovněž vzpomínky bývalých vězňů a přidáno je několik úvah o nutnosti pokání, uctění památky obětí a dokončení jejich rehabilitace.[417]

Sborník ***Děti GULAGu. 1918–1956*** přinesl 316 dokumentů převážně z archivů GARF a RGASPI, jež se týkají osudu milionů dětí z rodin odsouzených nepřátel lidu, kulaků a jiných obětí sovětského režimu. Odkrývají nezměrné tragédie dětského utrpení – od zavraždění carské rodiny a dětí Romanovců, přes vyhnání celých rolnických rodin v době kolektivizace na Sibiř, útrapy za druhé světové války, až po zavedení statusu dětí jako nevolníků GULAGu.

Práce **L. I. Gvozdkové *Historie represí a stalinských táborů v Kuzbasu*** je sice zaměřena regionálně – sleduje vývoj politických represí a systému GULAGu v rozsáhlé Kuzněcké černouhelné pánvi v Kemerovské oblasti na Sibiři od roku 1917 až do poloviny padesátých let, nicméně se v ní věnuje značná pozornost i teoretickým otázkám problematiky, zvláště metodologii, historiografii a heuristice. Zabývá se např. typologií represí a formováním právních základů táborového systému, politickými procesy 30. let, kritikou prací V. N. Zemskova aj. Autorka provedla podrobnou analýzu táborů GULAGu na Sibiři, a také proto patří její obsáhlá práce k základním zdrojům informací na toto téma.[418]

Historií zrodu a systémem fungování jednoho z deseti lesních táborů Vjatlagu se zabýval **V. A. Berdinskych** v práci ***Historie jednoho tábora (Vjatlag)***. Na konkrétním příkladu tak objasnil mechanismy táborového systému, ze vzpomínek bývalých vězňů a z archivních dokumentů popsal nejen historii tábora a táborovou ekonomiku, ale podal též obraz života v táboře a každodenní existence vězněných v těžkých podmínkách nesvobody na ruském Severu. Shromáždil rovněž 69 archivních dokumentů k tématu a sestavil slovník táborového žargonu.[419]

---

[416]Dugin, A. N.: *Něizvestnyj GULAG*. Dokumenty i fakty. Moskva: Nauka 1999.

[417]*GULAG: jego stroitěli, obitatěli i geroji*. Pod red. I. V. Dobrovolskogo. Frankfurt/Majn – Moskva: Meždunarodnoje obščestvo prav čeloveka 2001.

[418]Gvozdkova, L. I.: *Istorija repressij i stalinskich lagerej v Kuzbasse.* Kemerovo: Kuzbassvuzizdat 1997.

[419]Berdinskych, V. A.: *Istorija odnogo lagerja (Vjatlag)*. Moskva: Agraf 2001.

Z práce čtyř autorů (**J. V. Markovová**, **V. A. Volkov**, **A. N. Rodnyj** a **V. K. Jasnyj**) se zrodil sborník ***Gulagovská tajemství osvojení Severu***. Představili v něm historii vybudování Severní palivové základny SSSR prostřednictvím nucené práce vězňů GULAGu, vylíčili roli vědců ve Vorkutlagu při hledání nerostných surovin a budování šachet, osudy inteligence ve světě za ostnatými dráty, popsali novodobé „děkabristy" epochy stalinismu, ukázali Vorkutu očima mladých vězňů a zmínili též duchovní odpor perzekvované mládeže. Tvrzení autorů dokládají archivní dokumenty, kresby vězňů a výbor z poezie napsané v táboře či krátce po propuštění.[420]

Průvodce po Gulagu od francouzského vědce **J. Rossiho**, který byl v letech 1937–1961 sám vězněm ruských lágrů a vyhnancem, je monumentálním dílem a mimořádnou lingvistickou lahůdkou především pro znalce ruštiny, neboť jeho slovník táborových a vězeňských výrazů zachoval pro historii žargon vězňů (politických vězňů i skutečných kriminálníků) i jejich dozorců a sovětských úředníků a povšimnul si i všech výrazů, jež měly k fenoménu Gulagu nějaký vztah. Revizi textu provedla N. Gorbaněvskaja, disidentka dobře známá i v ČR. Poprvé vyšlo dílo rusky v Londýně v roce 1987, druhé vydání je už rozšířené a doplněné, a nechybí ani jeho zkrácené české vydání.[421]

Spíše žargonu kriminálních vězňů je věnována práce **S. Sněgova *Jazyk, který nenávidí***. Její součástí je též slovník táborového jazyka, stať o filozofii kriminálního žargonu a 12 povídkových příběhů z prostředí ruských věznic a táborů (např. z Norilska).[422]

Práce **L. a M. Jakobsonových *Písňový folklór GULAGu jako historický pramen (1917–1939)*** přináší kromě úvodní historické studie celkem 150 písňových textů, opatřených vědeckým komentářem, od starých vězeňských písní vzniklých do roku1917 až po písně ze 20. a 30. let, vzniklé v táborech GULAGu. Přiložen je stručný slovník táborového žargonu.[423]

Katalog muzejních sbírek Sdružení Memorial ***Tvorba a způsob života v GULAGu*** dává nahlédnout do svízelných podmínek táborového života očima umělců z řad vězňů, jejichž malby, kresby, sošky, miniatury a jiné umělecké předměty z textilu, kovu a dřeva

---

[420]Markova, J. V. – Volkov, V. A. – Rodnyj, A.N. – Jasnyj, V. K.: *Gulagovskije tajny osvojenija Severa.* Moskva: b. v. 2001.

[421]Rossi, Ž.: *Spravočnik po GULAGu*. Časť 1–2. Moskva: Prosvet 1991. Česky *Encyklopedie Gulagu*. Praha: Bystrov a synové 1999.

[422]Sněgov, S.: *Jazyk, kotoryj něnavidit*. Moskva: Prosvět 1991.

[423]*Pesennyj folklor GULAGa kak istoričeskij istočnik (1917–1939)*. Moskva: Sovremennyj Gumanitarnyj Universitet 1998.

se dochovaly a jsou v katalogu publikovány v barevných fotokopiích spolu s úvodní studií a stručnými biografiemi tvůrců.[424]

Sborník ***Poezie vězňů GULAGu*** shromáždil celkem 1 057 básní od 313 autorů, vytvořených ve věznicích, táborech, ve vyhnanství nebo až po propuštění. Jsou zde i verše básníků, kteří byli zastřeleni. Mezi autory jsou profesionální literáti i amatéři, lidé všech sociálních skupin a nejrozličnějších profesí. Veršům vždy předchází stručný životopis autora.[425]

B. A. Nachapetov vydal ***Studii z dějin zdravotní služby GULAGu***, v níž na základě dokumentů z bezpečnostních archivů uvádí hlášení o vzniku, ustavení a rozvoji sanitární a lékařské služby GULAGu. Zkoumá vliv životních podmínek, práce a stravy vězněných na jejich nemocnost a úmrtnost, popisuje problémy pracovního lékařství, organizaci poskytování lékařské pomoci vězňům, pracovníkům ostrahy a jejich rodinám, i problémy zajišťování lékařských kádrů v různých dobách existence systému GULAGu. Přiloženo je 20 dokumentů ze zvláštních fondů GARFu.[426]

Městu Angarsk na Sibiři na řece Angaře, jež vyrostlo po válce díky vězňům GULAGu ve významné průmyslové středisko, je věnována kniha **J. V. Braťušenka *Angarsk jako dítě táborové zóny***. I když se sama nepokládá za odbornou literaturu, má obsáhlý historiografický úvod a v hlavní části podrobně popisuje zrod a fungování Kitojského ITL a jeho vězňů, a nakonec přináší obsáhlý výbor z dopisů a literární tvorby vězňů. Ukazuje prorůstání tábora s obřím chemickým kombinátem, cementárnou a keramičkou, dává nahlédnout do každodenního života vězňů, vojenských stavbařů, kteří město postavili, a ostatních obyvatel. Po likvidaci GULAGu zde úřady zkušebně umisťovaly lehčí kriminální delikventy a zkoumaly možnosti jejich polepšení prací. Je připomenuta i kniha českých novinářů Z. Noháče a S. Oborného, kteří ve městě pobývali.[427]

Vzpomínky a osudy vězňů

[424] *Tvorčestvo i byt GULAGa. Katalog muzejnogo sobranija Obščestva „Memorial“*. Sost. V. A. Tichanova. Moskva: Izd. „Zvenja“ 1998.

[425] *Poezija uznikov GULAGa. Antologija*. Sost. S. S. Vilenskij. Moskva: MFD, Materik 2005.

[426] Nachapetov, B. A.: *Očerki istorii sanitarnoj služby GULAGa*. Moskva: ROSSPEN 2009.

[427] Braťušenko, J. V.: *Angarsk kak diťa lagernoj zony*. Sankt-Peterburg: OOO Agentstvo RDK-print 2004; Noháč, Z. – Oborský, S.: *Všude byla tajga*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1961 (rusky 1962).

Obsáhlé a mírně zbeletrizované vzpomínky **M. I. Iljaščuka** ***Stalinským směrem*** mají podtitul Pravdivý příběh[428] a líčí příběh rodiny politického vězně, odsouzené do gulagu. Plasticky přibližují poměry v táborech Siblagu i na Kolymě nebo v Baimském táboře pro invalidy, i životní podmínky v sibiřském vyhnanství.

Sborník ***Požili si v GULAGu*** sestavil A. I. Solženicvyn ze vzpomínek sedmi mužů, kteří prošli věznicemi na Lubjance a v Butyrkách v Moskvě, v Omsku, Taškentu, a pobývali v lágrech na Kolymě, Magadanu, Vorkutě, Kotlasu, Sachalinu, v Siblagu, Sazlagu, Bijsku, Džeskanganě a na mnoha dalších místech. Prošli ponižováním, výsměchem, krutými výslechy, mučením, samotkami, konvoji a různými tábory, pracovali v lese, v rudných dolech a často i v nelidských podmínkách, ale za všech okolností si uměli zachovat svou důstojnost.[429]

Sborník vzpomínek na věznění v GULAGu a pobyt ve vyhnanství pod názvem ***Dodnes tíží*** sestavil bývalý vězeň S. S. Vilenskij. Do dvou dílů vybral vzpomínky, vyprávění, verše a dopisy vězňů GULAGu, na jejichž životy dodnes „těžce doléhá“ minulost. ***Díl 1. Zápisky naší současnice*** soustředil příspěvky 23 žen, které prošly GULAGem a byly schopny vydat svědectví o tom, co prožily. Stojí za zmínku, že je zde i příspěvek Heleny Glassové z Prostějova, provdané za inženýra A. Frischera, popraveného za Velkého teroru. Byla vězněna deset let v táborech v republice Komi a patří k zakladatelkám ruské „lágrové“ prózy. ***Díl 2. Kolyma*** obsahuje osobní svědectví a vzpomínky 50 autorů, kteří prošli tábory GULAGu v Magadanské oblasti.[430]

V práci ***Perzekvovaná inteligence (1917–1934)*** jsou dva příspěvky věnované historii Soloveckých táborů zvláštního určení a osudům tam vězněné staré ruské inteligence.[431]

Na základě vzpomínek na své šestileté věznění v táborech za Polárním kruhem Igarka, Jermakovo, Dudinka a Norilsk popsal **A. A. Snovskij** v práci ***Nelze zapomenout*** i celý systém Gulagu (bez odkazů na zdroje) a vylíčil i obtížné postavení bývalých politických vězňů a jejich nedostatečnou rehabilitaci; připojena je i rezoluce

---

[428]Iljaščuk, M.: *Stalinským kursom. Povesť-byl´*. Kijev: Memorial im. V. Stusa 2005.

[429]*Požili v GULAGe*. Sost. A. I. Solženicyn. Moskva: Russkij puť 2001.

[430]*Dodněs ťagotějet.* V 2-ch tomach. *T. 1. Zapiski našej sovremennicy*. Sbornik. Sost. S. S. Vilenskij. 2-je izd. Moskva: Vozvraščenije 2004; zde Frišer, Ch.: V našej žizni mnogo raz – „tak trudno ješčo ně bylo“, s. 384-470; *T. 2. Kolyma.* Moskva: Vozvraščenije 2004.

[431]Pavlov, D. B.: Soloveckije lagerja osobogo naznačenija OGPU. 1923–1933 gg. In: *Repressirovannaja intelligencija 1917–1934 gg.* Pod red. D. B. Pavlova. Moskva: ROSSPEN 2010, s. 320-403; Pavlova, N. N.: Repressirovannaja intelligencija: soloveckij izvod (1928–1934). Tamtéž, s. 404-484.

zakládajícího sjezdu Všesvazového sdružení nezákonně perzekvovaných občanů z prosince 1989.[432]

Vzpomínky významného arabisty **I. N. Filštinského** ***Jdeme pod eskortou*** mají spíše charakter uměleckých črt a povídek a týkají se jeho vězeňského života v letech 1949–1955, kdy po udání kamaráda za pomlouvání Stalina byl vězněn na Lubjance a v Lefortovu, odsouzen na 25 let Gulagu a prošel tábory Vorkuta, Inta a dalšími na Dálném severu. Podařilo se mu plasticky vylíčit tragickou absurditu táborového života a podat přesvědčivé portréty mnoha svých spoluvězňů.[433]

Knihu ***Rusko v koncentračním táboře*** napsal bývalý vězeň Gulagu **I. L. Soloněvič,** kterému se podařilo uprchnout do ciziny a v roce 1936 vydat v Bulharsku první svědectví o sovětských táborech, jež o 37 let předběhlo Solženicyna.[434]

Běloruský vězeň Gorlagu v Norilsku **R. Klimovič** popsal v knize ***Konec Gorlagu*** podrobně pobyt v táboře od roku 1947 a především povstání vězňů v květnu až srpnu 1953 – první, nejdelší a nejmasovější ze tří pověstných povstání vězňů Gulagu v té době.[435]

Ukrajinský politický vězeň ze Zakarpatí **P. Kampov** vydal své vzpomínky na dobu věznění pod názvem ***Rodná země, můj útulku i popravčí špalku***. Poprvé byl odsouzen v roce 1970 na šest let táborů za protisovětskou a nacionalistickou činnost, podruhé v roce 1981 na deset let táborů za vydání samizdatu o výchově lidí k dobru. Líčí poměry v táborech, jež označuje za „brežněvovsko-andropovské Gulagy“ – v Mordvinsku, na Urale, na Sibiří a ve Lvově.[436]

Polská novinářka **E. Berberyusz** vydala knihu rozhovorů ***Hlas z Gulagu.*** Přibližuje v ní život O. Wołyńského, který se narodil v Moskvě v rodině polských komunistů, popravených v době Velkého teroru. Prošel dětským domovem, ve 14 letech byl zatčen za protisovětskou agitaci a přes vězení na Lubjance se dostal do tábora Konvejer (Běžící pás) na ostrově v ústí Severní Dviny a posléze byl odeslán na doživotí do vyhnanství

[432]Snovskij, A.: *Zabyť nělzja. Strana „Limonija“ – strana lagerej.* Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija 2009.

[433]Filštinskij, I. M.: *My šagajem pod konvojem. Rasskazy iz lagernoj žizni*. Nižnij Novgorod: DEKOM 2005.

[434]Soloněvič, I. L.: Rossija v konclagere. Moskva: Izd. „RIMIS“ 2005; 3-je izd. Minsk: Sovremennaja škola 2011; český překlad *Koncentrační tábor: Rusko.* 2. vyd. Praha: Bystrov a synové 2001.

[435]Klimovič, R.: *Koněc Gorlaga*. Mensk: Fond Naša Niva 1999.

[436]Kampov, P.: *Ridna zemle, mij prytulku i placho. Spohady politvjaznja brežnevsko-andropovskych GULAGiv*. Užhorod: Vyd. Valerija Padjaka 2001.

v Novosibirské oblasti. Byl propuštěn v roce 1954 a později se dostal do Polska. Pohled na věznění dětskýma očima patří ke zvláštnostem literatury zasvěcené Gulagu.[437]

Přehled o perzekuci Řeků v táborech Gulagu na Kolymě, hlavně v Magadanské oblasti, vydal **I. Džuda** pod názvem ***Vzadu stál Parthenon, vepředu ležel Magadan***. Autor prostudoval dochované vězeňské spisy a osobně navštívil všechna místa bývalých gulagů, našel pamětníky a využil i vzpomínek přeživších. Zároveň reportážním způsobem zachytil i současnou podobu oněch míst. V příloze umístil tabulkový přehled o 912 řeckých vězních kolymských gulagů, z nichž většina věznění nepřežila.[438]

Podobný přehled o perzekuci Italů představila monografie **E. Dundovichové** a **F. Goriové** ***Italové ve stalinských lágrech***. Autorky vyšly z materiálů v ruských a italských archivech a zjistily, že politickým represím v letech 1919–1951 bylo vystaveno asi 1 020 Italů žijících v SSSR – političtí emigranti i prostí lidé. Asi 110 Italů bylo zastřeleno, hlavně za Velkého teroru, 140 bylo odsouzeno do gulagů a přes 550 bylo roce 1942 deportováno z Kerče a Mariupole do Kazachstánu. Autorky uvádějí i další formy represí – vysídlení, zbavení občanských práv, ztrátu zaměstnání. Je přiložena mapa SSSR s uvedením 27 táborů a 19 míst, kde si Italové odbývali věznění nebo vysídlení.[439]

Z poněkud jiného zorného úhlu psal **M. V. Hapak** své vzpomínky ***Na nebezpečné službě v GULAGu***. Působil po celý svůj pracovní život jako politickovýchovný pracovník vězeňské služby a viděl sovětský táborový systém z jiné perspektivy. Započal službu v táboře Sevkuzbaslag v roce 1955 a zabýval se převýchovou kriminálních vězňů, většinou mládeže. Zmiňuje podmínky v táborech, vězeňský slang a humor, tetování, především však osudy skutečných lidí, s nimiž někdy udržoval přátelské styky i po jejich propuštění. V ukrajinštině.[440]

---

[437]Berberyuš, J.: *Golos iz GULAGa. Besedy s Olgerdom Volynskim*. Moskva: Valent 2000.

[438]Džucha, I.: *Stojal pozadi Parfenon, ležal vperedi Magadan. Istorija repressij protiv grekov v SSSR: greki na Kolyme*. Moskva: Aletejja 2010.

[439]Dundovič, J.: Gori, F.: *Italjancy v stalinskich lagerjach.* Moskva: ROSSPEN 2009.

[440]Hapak, M. B.: *Na nebezpečnij službi v GULAGu.* Užhorod: Patent 1999.

7. Vyhnanství a deportace

Souhrnné práce k tématu

K nejvýraznějším znalcům nucených migrací patří historik, geograf a filolog **P. Poljan**, který vydal monografii shrnující celou problematiku – ***Ne ze své vůle... Historie a geografie nucených migrací v SSSR***. Na základě bohatého empirického materiálu objasnil základní terminologii, stanovil typologii migrací a vymezil chronologii jednotlivých fází nucené migrace v SSSR. Analýzou mnoha drobných dílčích operací se snažil odhalit systém nucených migrací a odlišit ho od podobných jevů (systému GULAGu, plánovaných migrací). Vždy hledal historický kontext a geografickou logiku migrací, zajímal se o nepřímé důsledky deportací pro současnost (od hromadné emigrace Němců po lokální krveprolití na Kavkaze). Knihu, jež položila nové metodologické základy výzkumu této problematiky, doplňují četné mapy, statistické tabulky a kopie dokumentů.[441]

Komplexní pohled na problematiku „zvláštního osídlení" i deportací národů podal historik **V. A. Berdinskich** ve své monografii ***Zvláštní osídlenci. Politické vyhnanství národů sovětského Ruska***. Popsal v ní systém zvláštního osídlování (*specposelenije*) a postavení těchto osídlenců a vyhnanců, pozornost soustředil na vyhnání kulaků, na osudy ruských Němců a příslušníků pobaltských národů v táborech i ve zvláštním osídlení. Zjišťoval rovněž, jaké místo v tomto systému zaujímalo masové vyhnání celých národů ve 30. a 40. letech, deportace Poláků, Krymských Tatarů, Kalmyků a „vlasovců". Přímo v textu je publikováno 94 archivních dokumentů, v příloze je přehled životopisů státních činitelů a pracovníků bezpečnosti, kteří iniciovali a řídili masové nucené deportace a „osídlování", a chronologický přehled výnosů státních a stranických orgánů k této problematice.[442]

[441]Poljan, P.: *Ně po svojej vole... Istorija i geografija prinuditělnych migracij v SSSR.* Moskva: OGI–Memorial 2001.

[442]Berdinskich, V. A.: *Specposelency. Političeskaja ssylka narodov Sovetskoj Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije 2005.

Vyhnanství a „specposelenije“

A. D. Margolis v práci ***Vězení a vyhnanství v carském Rusku*** uvádí, že poprvé se vyhnání do pohraničních měst objevilo jako trest v zákoníku Ivana Hrozného z roku 1582, o sto let později už tvořili vyhnanci přes 10 % ruského obyvatelstva Sibiře. Kniha vysvětluje systém nucených prací (katorga), využitý Petrem I. při státních pracích v evropském Rusku, i opětný přesun prací na Sibiř ve druhé polovině 18. století. V předrevolučním Rusku bylo nejvíce vyhnanců v roce 1912 (32 tisíc osob), za Stalina dosahovaly počty vyhnanců na nucených pracích až k 10 milionům osob. Práce zmiňuje kolonizační i trestní cíle carského vyhnanství na Sibiř a charakterizuje jeho hlavní rysy, uvádí sociologicko-statistickou analýzu vyhnanců z řad účastníků povstání děkabristů. Připomenuty jsou i studie M. N. Gerneta o historii carského vězení.[443]

Sborník prací 19 převážně ruských historiků ***Všesvazové sdružení politických trestanců a vyhnanců*** přináší informace o vzniku, rozvoji a likvidaci tohoto sdružení, jež existovalo v letech 1921–1935. Vzniklo za aktivní účasti starých bolševiků po Říjnové revoluci, občanské válce a období zahraniční intervence, aby zachovalo tradice revolučního hnutí v Rusku a připomnělo jeho historii od počátků 19. století do roku 1917. Zároveň plnilo i sociální funkci – rozdělovalo finanční výpomoc bývalým politickým vězňům carského režimu, kteří přežili věznice, nucenou práci či vyhnanství, poskytovalo podporu dětem obětí. Práce podává stručnou historii sdružení, sleduje problematiku ústředí i činnost místních oddělení, zabývá se i krizí organizace v roce 1922 a její likvidací v roce 1935. Využívá k tomu i nově odtajněných dokumentů z fondu N. I. Ježova v archivu RGASPI, zmiňuje se o represích Velkého teroru i o poválečných neformálních stycích bývalých členů sdružení.[444]

Základním dílem ke studiu této problematiky je monografie **V. N. Zemskova *Zvláštní osídlenci v SSSR. 1930–1960.*** Zabývá se v ní násilným přesídlováním velkého množství lidí, jež začalo v roce 1930 masovým vysídlováním rozkulačených rolníků do vzdálených okresů země za účelem zvláštního osídlení, což mělo za následek vznik nové společenské vrstvy – zvláštních osídlenců (specposelency), pracovních osídlenců (trudposelency) a zvláštních přesídlenců (spespereselency). Týkalo se to milionů lidí.

[443]Margolis, A. D.: *Ťurma i ssylka v imperatorskoj Rossii. Isledovanňa i archivnyje nachodki.* Moskva: Lanterna, Vita 1995.

[444]*Vsesojuznoje obščestvo politkatoržan i ssylnoposelencev. Obrazovanije, razvitije, likvidacija. 1921–1935. Byvšije členy obščestva vo vremja Bolšogo terrora*. Sost. J. Leontěv i M. Junge. Moskva: Memorial, Izd. Zveňja 2004.

Kniha podává statistické údaje o všech kontingentech zvláštního osídlování, o jejich rozmístění, porodnosti a úmrtnosti, o útěcích z vyhnanství, pracovním využití, materiálních a životních podmínkách, o morálně-psychologickém stavu a zvláštnostech mentality „specposelenců“, o národnostní struktuře a mnoha dalších sociálně-demografických aspektech. Všiml si také procesu propouštění ze zvláštního osídlení v letech 1954–1960. V textu jsou četné statistické tabulky a archivní dokumenty, nechybí poznámkový aparát.[445]

Monografie **A. Suslova *Zvláštní kontingent v Permské oblasti (1929–1953)*** sice zpracovává údaje o represích z jednoho ruského regionu, zároveň však tento jev, označovaný slovem z žargonu Gulagu, dokáže srozumitelně zobecnit. „Speckontingent“ tvoří zvláštní kategorie sovětských obyvatel, složená z početných skupin nesvobodných osob: vězňů z věznic i gulagů, zvláštních osídlenců (specposelenců), osob mobilizovaných na práci, válečných zajatců, internovaných, vězňů prověřovacích a filtračních táborů. Autor odhaduje, že tímto kontingentem prošly v letech 1929–1953 více než 32 miliony lidí. Provedl pečlivou analýzu všech těchto druhů represe, prozkoumal právní status jednotlivých skupin, efektivitu nucené práce aj. Součástí knihy je historiografický úvod do problematiky a dvě obecné studie: „Zvláštní kontingent a nucená práce v penitenciárních koncepcích stalinské epochy“, „Život v bezpráví“. V příloze je 63 statistických tabulek.[446]

„Zvláštní osídlení“ tragicky postihlo především rolnické rodiny, což prozkoumal **S. A. Krasilnikov** v monografii ***Kořeny nebo třísky. Rolnická rodina ve „zvláštním osídlení“ v západní Sibiři ve 30. – začátku 50. let***. Jeho práce se tedy týká dějin rolnictví i dějin represivní politiky stalinského režimu, kterou podrobil retrospektivní analýze ve vztahu k rolníkům (zbavení volebního práva, konfiskace majetku, vysídlení). Zkoumal její realizaci v praxi i reakci rolníků na represe (strategii a taktiku chování rolníků, mechanismy adaptace) a na pobyt v extrémních podmínkách vysídlení. Soustředil se především na rolnickou rodinu, jež byla základem obživy i každodenní životní činnosti vysídlenců. Autor kromě tradičních historických metod využil i metody kvantitativní analýzy hromadných dat.[447] Stejného tématu se týká i autorova monografie ***Srp a Moloch. Rolnické vyhnanství na západní Sibiři ve 30. letech***. Pojednává o

[445]Zemskov, V. N.: *Specposelenije v SSSR. 1930–1960*. Moskva: Nauka 2003.

[446]Auslov, A. B.: *Speckontingent v Permskoj oblasti (1929–1953 gg.)*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[447]Krasilnikov, S. A.: *Korni ili ščepki. Kresťanskaja semja na specposelenii v Zapadnoj Sibiri v 1930-ch – načale 1950-ch gg*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN 2010.

přípravě a realizaci masových i lokálních deportací, o formách rolnických protestů, o formování a transformaci sítě zvláštního osídlení na západní Sibiři, všímá si i následků diskriminačního statusu specposelenců, rozsahu a struktury využití nucené práce stalinským ekonomickým systémem. V příloze jsou dobové fotografie ze Sibiře. V Knihovně SZM je i druhé, doplněné vydání.[448]

O vztahu nejvyššího stranického vedení země k rolníkům ve 30. letech nejlépe vypovídají dokumenty ve sborníku ***Politbyro a rolnictvo: vypovězení, zvláštní osídlení. 1930–1940***, který byl vydán ve dvou knihách. Obsahují dokumenty z archivů AP RF, GARF, RGAE, RGASPI, CA FSB RF a odhalují protirolnickou represivní politiku, jež tragicky ovlivnila osudy mnoha set tisíc rolnických rodin. ***Kniha 1.*** uvádí 431 dokumentů, od individuálních záznamů a telegramů až po úřední materiály statistického charakteru, především z pěti tematických součástí fondu Politbyra ÚV VKS(b), jež se týkaly rozhodnutí o „kulacích" a „specposelencích", i o přípravách a průběhu represivních akcí z dokumentace orgánů OGPU–NKVD, včetně masových a místních deportací rolníků a utváření systému zvláštního pracovního osídlení. ***Kniha 2.*** přináší 424 dokumentů v šesti tematických celcích. Obsahují direktivy nejvyšších státních orgánů k této problematice, dokumenty komisí direktivních orgánů, jež v různých letech chystaly a kontrolovaly realizaci protirolnických represivních opatření, materiály o základních etapách masových i lokálních deportací, normativní dokumenty ke zvláštnímu osídlení, dokumenty o využití nucené práce osídlenců v různých resortech ekonomiky, a materiály charakterizující podobu všednodennosti vysídlenců, podmínky jejich životní existence.[449]

Z. Vesjolaja (dcera spisovatele Arťoma Vesjolého, oběti represí) vydala ***Vzpomínky na vězení a vyhnání***, v nichž vylíčila své zatčení v roce 1949 podle paragrafu 7-35 (SOE, socialno-opasnyj element, sociálně nebezpečný živel), pobyt ve věznicích na Lubjance, v Butyrce a Kujbyševu, a pět let strávených ve vyhnanství v okolí Novosibirsku.[450]

---

[448]Krasilnikov, S. A.: *Serp i Moloch. Kresťanskaja ssylka v Zapadnoj Sibiri v 1930-je gody.* Moskva: ROSSPEN 2003, 2009.

[449]*Politbjuro i kresťanstvo: vysylka, specposelenije. 1930–1940*. V 2 kn. *Kn. 1.* Moskva: ROSSPEN 2005; *Kn. 2.* Moskva: ROSSPEN 2006.

[450]Vesjolaja, Z. A.: *7-35. Vospominanija o ťurme i ssylke*. 2-je izd. Moskva: Vozvraščenije 2006.

Deportace národů

Nezbytným dílem ke studiu deportací je mimořádně obsáhlý sborník 458 dokumentů ***Stalinské deportace. 1928–1953.*** Sleduje základní segment sovětských deportací – deportace etnické, jež začínaly už koncem 20. let, převládaly ve druhé polovině 30. let a svého vrcholu dosáhly za války, po níž opět klesaly. Tato chronologie deportačních operací určila strukturu a logiku sborníku, který sleduje zvlášť předválečné etnické deportace, dobu války a poválečné deportace až do Stalinovy smrti. Kromě úvodní studie P. Poljana *Deportace a etnicita* je v příloze přehled všech deportačních kampaní a bohatá bibliografie k tématu.[451]

Jednou z prvních syntéz o deportacích a nuceném přesídlení celých národů je práce **N. F. Bugaje *L. Berija J. Stalinovi: Podle Vašich pokynů...***[452] Vyšla z dokumentů v bezpečnostních archivech a popsala deportace Poláků, Korejců, Íránců, Němců, Finů, Ingušů, Čečenců, Karačajevců, Balkarů, Kalmyků, krymských Tatarů, Řeků, Bulharů, Armenů, Turků-Meschetinců, Kurdů, Hemšinů, národů Ukrajiny a Běloruska, Moldávie a republik Pobaltí, k nimž došlo ve 30. a 40. letech 20. století. Na dokumentech dokládá podíl Stalina a Beriji na realizaci deportací.

Jiný sborník **N. F. Bugaje *Národy Ukrajiny ve „Zvláštní složce Stalina“*** uvedl 47 donedávna přísně utajovaných dokumentů o nuceném přesídlování Ukrajinců, Rusů, Němců, Poláků, Židů, krymských Tatarů, Řeků, Arménů a dalších národů Ukrajiny. Dokumenty ukazují roli Stalina, Beriji, Chruščova a jiných státních a stranických činitelů při organizaci deportací. Autor v hlavním textu charakterizuje obecné rysy nuceného přesídlování, přibližuje zvláště osud Židů, krymských Tatarů a příslušníků OUN-UPA, sleduje též návraty Poláků do vlasti, následky deportací a problémy spojené s rehabilitací obětí represí.[453]

N. F. Bugaj sestavil i sborník dokumentů pod názvem ***Deportace národů Krymu*** a napsal k němu i úvodní studii a doprovodné komentáře. Dokumenty pokrývají celou problematiku: tvoří je přehled sovětských a ukrajinských zákonů o rehabilitaci národů, doklady o situaci v Krymské ASSR ve 30. a počátkem 40. let, o realizaci rozhodnutí Státního výboru obrany, o vysídlení národů Krymu v letech 1941–1943, o vysídlení krymských Tatarů v roce 1944, o likvidaci autonomní státnosti na Krymu, o pracovním

[451] *Stalinskije deportacii. 1928–1953*. Sost. N. L. Pobol, P. M. Poljan. Moskva: MFD, Materik 2005.

[452] Bugaj, N. F.: *L. Berija – I. Stalinu: Soglasno Vašemu ukazaniju....* Moskva: AIRO-XX 1995.

[453] Bugaj. N. F.: *Narody Ukrainy v „Osoboj papke Stalina“*. Moskva: Nauka 2006.

nasazení vysídlenců v nových místech pobytu, o hnutí za návrat vysídlenců na Krym a o provedení rehabilitace národů Krymu.[454]

Kniha **N. R. Petrovové *Jsou vinni, protože jsou Němci***, sleduje na příkladu jedné rodiny osudy německé diaspory na Ukrajině, „německou" operaci NKVD a především čtyři etapy deportací na Sibiř v letech 1941–1947, pobyt ve „zvláštním osídlení", „tichou rehabilitaci" po roce 1956 i hromadné odjezdy do Německa v devadesátých letech. Každou kapitolu doprovází stručný historický komentář.[455]

Sborník statí ***Potrestaný národ. Represe vůči ruským Němcům*** shrnuje příspěvky z vědecké konference na toto téma a patří k základním pramenům výzkumu této problematiky. V širokém záběru se věnuje obecným problémům historie ruských Němců i historie politických represí, s konkrétním zaměřením zvláště na „německou operaci NKVD" i na období, které jí předcházelo. Zvláště podrobně probírá okolnosti masových deportací Němců z Povolží a evropských částí SSSR na Sibiř a sleduje osudy Němců ve vyhnanství (specposelenije). Zmiňuje se též o náboženské perzekuci německých luteránů a katolíků a připomíná následky deportací včetně pokusů o rehabilitaci poškozených. Nechybí ani historiografický přehled problematiky.[456]

„Historicko-právní studie" **L. Berkovecové *Administrativně-právní postavení ruských Němců ve zvláštním osídlení v letech 1941–1955*** sleduje právní normy regulace nuceného přesídlování, hospodářské a pracovní vztahy státu k přesídlencům v nových místech jejich pobytu, zvláště na zauralském území SSSR. Zvláštní pozornost věnuje formování, fungování a likvidaci speciálního administrativně-právního režimu „specposelenců. Využívá k tomu archivních materiálů, zvláště provenience NKVD-MGB, i vzpomínek pamětníků.[457]

Sborník pod názvem ***„Mobilizovat Němce do pracovních kolon..." J. Stalin*** dokládá, že německou menšinu v SSSR ve 40. letech nepostihly jen hromadné deportace, ale i nucená „mobilizace" do „pracovní armády", dělnických kolon a oddílů. Uvádí 251 dokumentů z ruských archivů dokládajících, jak nesmírné škody byly způsobeny rozvoji této národnostní skupiny, jež na počátku války čítala na 1, 4 milionu obyvatel.[458]

---

[454]*Deportacija narodov Kryma.* Predislovije, sostavlenije, zaključenije, komentarii: N. F. Bugaj. Moskva: INSAN 2002.

[455]Petrova, N. O.: *Vinovaty, potomu čto němcy.* Moskva: Buduščeje Zemli 2010.

[456]*Nakazannyj narod. Repressii protiv rossijskich němcev*. Moskva. Zveňja 1999.

[457]Belkovec, L. P.: *Administrativno-pravovoje položenije rossijskich němcev na specposelenii 1941–1955 gg*. Istoriko-pravovoje issledovanije. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN 2008.

Publikace **I. Čuchina** ***Internované mládí*** přináší historii 517. tábora pro internované Němce (zatčené Němce skupiny „B“), jehož správa byla v Petrozavodsku v Karélii a samotné tábory na stanicích Virandozero a Padozero (zde byla internována tisícovka německých žen). Autor využívá vzpomínek táborového personálu i místních obyvatel a archivních dokumentů k charakteristice táborového života. Připojeny jsou soupisy více než 500 zemřelých.[459]

Deportace německého obyvatelstva z Kaliningradské oblasti do Německa jsou zmíněny ve sborníku dokumentů a vzpomínek ***Východní Prusko očima sovětských přesídlenců***. První osadníci, kteří z různých končin Sovětského svazu přijeli do Východního Pruska těsně po ukončení válečných bojů, popisují nábor, cestu i první dojmy a obtížné životní podmínky v novém domově, kde se museli naučit žít s místními Němci před jejich deportací v letech 1947–1948. Práce využívá mimořádně širokých zdrojů – místních archivů, vzpomínek pamětníků i dobového tisku a je doplněna fotografickou přílohou.[460]

O deportacích Ukrajinců z bývalého východního Polska v letech 1944–1947 pojednává sborník dokumentů ***Tragédie Ukrajinců Polska***, který sestavil a doplnil obsáhlými komentáři **V. Serhijčuk**. Po stručném historickém úvodu, připomenutí německé okupace tohoto území a příchodu sovětského režimu je hlavní pozornost věnována deportacím na sovětskou Ukrajinu, jež v letech 1944–1946 zasáhly na 482 tisíc místních Ukrajinců. Dokumenty dokládají způsob vysídlení, přijetí deportovaných na Ukrajině i uznání moskevského vedení organizátorům deportací. Samostatně je pojednána polská deportační „Akce Visla“, během níž bylo v roce 1947 násilně přemístěno z východních oblastí Polska do jihozápadních částí země, jež Polsku nově připadly po Německu, téměř 150 tisíc Ukrajinců.[461]

Tentýž autor vydal i sborník 37 dokumentů doplňujících druhou stránku dramatu – ***Deportace Poláků z Ukrajiny*** v letech 1944–1946. Dokumenty z ústředního státního archivu v Kyjevě přinášejí korespondenci bezpečnostních a stranických orgánů ohledně přesídlování ukrajinských Poláků, instrukce k operacím NKVD, hlášení o přípravě

---

[458] *„Mobilizovať němcev v rabočije kolonny...“ I. Stalin.* Sbornik dokumentov. Sost. N. F. Bugaj. Moskva: Gotika 1998.

[459] Čuchin, I.: *Internirovannaja junosť. Istorija 517-go lagerja internirovannych němok NKVD SSSR*. Moskva–Petrozavodsk: Memorial 1995.

[460] *Vostočnaja Prussija glazami sovetskich pereselencev. Pervyje gody Kaliningradskoj oblasti v vospominanijach i dokumentach*. Sankt-Peterburg: Izd. Belveder 2002.

[461] Serhijčuk, V.: *Tragedija Ukrajinciv Polši*. Ternopil: Knižkovo-žurnalne vydavnyctvo Ternopil 1997.

transportů, korespondenci tajemníka ÚV KS(b)U N. Chruščova, statistická hlášení i návrhy na vyznamenání organizátorů deportací. Je připojena úvodní historická studie, jež zmiňuje vývoj polské menšiny na Ukrajině i její perzekuci ve 20. a zvláště ve 30. letech XX. století, a podrobně probírá deportace z let 1944–1946. Dokumenty jsou v ruštině, studie v ukrajinštině.[462]

I. Džucha v práci ***Zvláštní ešalony jedou na východ*** podrobně popsal deportace Řeků v SSSR ve 40. letech a podal komplexní pohled na všechny aspekty jejich vysídlování v době stalinismu. Přes 60 tisíc Řeků, občanů SSSR i Řecka, bylo přesídleno z míst svého tradičního usídlení do Kazachstánu, Uzbekistánu, na Ural a Sibiř. Pokračovala tak represivní politika vůči nim, započatá už řeckou operací NKVD v roce 1937. Kniha vychází z četných archivních zdrojů a vzpomínek (uvádí úryvky z nich) a je doplněna fotografiemi a mapkami.[463]

Kolektivní monografie ***Bojovali za vlast. Představitelé perzekvovaných národů na frontách Velké vlastenecké války*** dává představu o osudech konkrétních lidí, kteří byli pro svou národnost (nebo jejich rodiny) podrobeni represím, především nucenému přesídlení, přestože za stát, který je takto nespravedlivě trestal, nasazovali své životy ve Velké vlastenecké válce. Práce na mnoha dokumentech, svědectvích, vzpomínkách a dopisech dokládá hrdinství a obětavost příslušníků mnoha „potrestaných národů“ – Ingušů, Kalmyků, Korejců, Řeků, ruských Němců, Poláků, Kurdů, Turků-Meschetinců, Čerkesů, Čečenců, Balkarců a mnoha dalších národností Kavkazu.[464]

Argumenty na obhajobu stalinských deportací národů shromáždil **I. V. Pychalov** v knížce ***Za co Stalin vysídloval národy? Stalinské deportace – zločinná zvůle nebo spravedlivá odplata?*** Úvodem připomíná hromadné vysídlování v době I. světové války nebo tábory pro deportované Japonce v USA za II. světové války, a dodává, že šlo o běžný válečný jev, nikoliv o zvůli stalinského totalitního režimu. V jednotlivých kapitolách podrobně ukazuje, jak se „potrestané národy“ provinily „hromadnou zradou“, když

[462]Serhijčuk, V.: *Deportacija Poljakiv z Ukrajiny. Nevidomi dokumenty pro nasylnycke pereselennja bilšovyckoju vladoju polskoho naselennja z URSR v Polšu v 1944–1946 rokach.* Kyjiv: Vydannja Ukrajinskoji Vydavnyčoji Spilky 1999.

[463]Džucha, I. G.: *Specešelony idut na Vostok. Istorija repressij protiv grekov v SSSR: deportaciji 1940-ch gg.* Sankt-Peterburg: Aletejja 2008.

[464]*Oni sražalis za Rodinu. Predstavitěli repressirovannych narodov na frontach Velikoj Otěčestvennoj vojny*. Kniga-chronika. Moskva: Novyj chronograf 2005.

spolupracovaly s okupanty v boji proti SSSR, zvláště Krymští Tataři a Meschetští Turci, Čečenci a Ingušové, a národy Pobaltí.[465]

8. Vývoj v letech 1939–1941

Diplomacie v předvečer války

Kniha **J. Z. Kantorové *Nesmiřitelné přátelství. Tajná spolupráce SSSR a Německa ve 20. a 30. letech*** poprvé v ruské historiografii odhaluje utajované meziválečné kontakty obou zemí, jež měly vliv i na formování obou totalitních režimů. Motivem této spolupráce ze strany SSSR bylo hledání opory na Západě a snaha o revoluční rozšíření hranic, na straně Německa úsilí o uvolnění od „okovů" versailleských smluv a snaha rozvíjet své ozbrojené síly. Spolupráce tak přispěla k upevnění vojensko-průmyslového komplexu v SSSR a k aktivní remilitarizaci Německa. Účast takřka všech vojenských elit SSSR na této spolupráci později posloužila k jejich obvinění ze špionáže, spiknutí a k masovým represím, jež diskreditovaly SSSR a měly vliv na realizaci Hitlerova záměru expanze na východ. Tajné vojensko-hospodářské styky obou zemí narušovaly mezinárodní právo a přispěly k válečnému konfliktu. Autorka vyšla z mimořádně obsáhlé znalosti německých i ruských státních, vojenských, diplomatických i bezpečnostních archivů.[466]

Název sborníku ***Není to důvěrné. SSSR–Německo. 1939–1941*** vyšel z označování diplomatických dokumentů slovem „Důvěrné" (*Oglašeniju ně podležit*), jímž se ještě dodnes řídí i moskevský AVP RF a tají dokumenty o sovětsko-německé spolupráci. Německá diplomatická korespondence byla vydána už v roce 1948 a převzata do tohoto vydání, v němž byla doplněna dobovými články z „Pravdy", jež mohou aspoň zčásti ukázat principy sovětské propagandy i diplomacie. Sborník zahrnuje celkem 182 německých dokumentů a 65 ruských článků, včetně charakteristiky uzavřených dohod.[467]

---

[465]Pychalov, I. V.: *Za čto Stalin vyseljal narody? Stalinskije deportacii – prestupnyj proizvol ili spravedlivoje vozmezdije?* Moskva: Jauza-press 2008.

[466]Kantor, J. Z.: *Zakljataja družba. Sekretnoje sotrudničestvo SSSR i Germanii v 1920–1930-je gody*. Sankt-Peterburg: Piter 2009.

[467]*Oglašeniju podležit. SSSR–Germanija. 1939–1941.* Dokumenty i materialy. Sost. J. Felštinskij. Moskva: TERRA–Knižnij klub 2004.

Francouzská historička **S. Dullinová** v práci ***Stalin a jeho diplomaté. Sovětský svaz a Evropa. 1930–1939*** představila zahraniční politiku SSSR ve 30. letech, kdy stál v jejím čele M. M. Litvinov. Vyšla z jeho životopisu a podrobně zmapovala i činnost sovětské diplomatické služby na Západě, její strukturu a pracovní metody, včetně pohledu do zákulisí. Soustředila se především na vzájemné vztahy Litvinova a Stalina a jejich roli ve vytváření sovětské zahraniční politiky. Připomněla, jak se Litvinov zasazoval o mezinárodní uznání SSSR a byl i zastáncem vytvoření trojspolku s Anglií a Francií proti Hitlerovi. Stalin a jeho stoupenci však vzali diplomacii do svých rukou a zavedli v ní zcela jiný kurs i nové metody.[468]

Diplomatický zápas v Evropě v předvečer Druhé světové války. Historie krize versailleského systému je název monografie **A. O. Naumova**, v níž na základě široké pramenné základny provedl systémovou analýzu meziválečného modelu mezinárodních vztahů a diplomatických bojů v Evropě. Zdůraznil dilema evropské bezpečnosti, pokusy o modernizaci versailleského systému, protikladný proces vzniku „Osy Berlín-Řím"; obsáhlá kapitola je věnována i československé krizi v roce 1938.[469]

Sborník ***Tajemství diplomacie Třetí říše*** zahrnuje celkem 189 dokumentů získaných z vyšetřovacích spisů 26 zajatých německých diplomatů, státních úředníků a poslanců, ale též vojenských a policejních činitelů, vyslýchaných v letech 1944–1955 sovětskými orgány. Spisy uložené v bezpečnostních archivech byly teprve nedávno odtajněny a dobře osvětlují politické, vojenské i diplomatické kroky, učiněné nacistickým Německem v předvečer Druhé světové války.[470]

Kniha **A. B. Martirosjana** ***Za kulisami Mnichovského paktu. Kdo přivedl válku do SSSR?*** je prvním výsledkem jeho autorského projektu „Západ proti Rusku" a patří spíše ke kuriozitám soudobé historiografie. S údajným využitím metodiky užívané ruskou rozvědkou odkryl „podlou roli" britských zvláštních služeb při odhalení spiknutí sovětských vojenských elit v čele s maršálem Tuchačevským, jehož následky pak „vládnoucí kruhy Západu" proměnily v Mnichovský pakt s Hitlerem a rozpoutaly tak Druhou světovou válku. Analyzoval rovněž kořeny po staletí prováděné protiruské

[468]Djullen, S.: *Stalin i jego diplomaty. Sovětskij Sojuz i Jevropa, 1930–1939 gg*. Moskva: ROSSPEN 2009.

[469]Naumov, A. O.: *Diplomatičeskaja borba v Jevrope nakanuně Vtoroj mirovoj vojny. Istorija krizisa Versalskoj sistemy*. Moskva: ROSSPEN 2007.

[470]*Tajny diplomatii Tretěgo reicha. Germanskije diplomaty, rukovoditěli zarubežnych vojennych missij, vojennyje i policejskije attaše v sovetskom plenu.* Moskva: MFD 2011.

politiky Anglie. Četné zmínky o ČSR se týkají mj. role prezidenta Beneše při oznámení spiknutí Stalinovi a nabídky pomoci SSSR v době Mnichova.[471]

V. V. Galin v práci ***Politická ekonomie války. Spiknutí Evropy*** hledá příčiny světového válečného konfliktu prostřednictvím analýz vývoje v Evropě od záboru Sárska, občanské války ve Španělsku, Mnichovské dohody až po pakt Molotov-Ribbentrop. Dochází ke zjištění, že skutečnou příčinou byl strach Západu ze samotného faktu existence sovětského Ruska a z jeho rostoucího vlivu ve světě, neboť „ruský bolševismus se stal jedinečným důležitým příspěvkem Ruska ke světové civilizaci" a byl potenciální hrozbou pro principy západního světa. Ve zmínce o ČSR uvádí, že „Čechija" se „fakticky stala spojencem fašistického Německa", jak o tom svědčila její výroba zbraní pro wehrmacht, a „podle množství československých válečných zajatců dosahoval počet Čechoslováků, kteří se účastnili »pochodu« proti SSSR, 200 tisíc osob. Ostatně nikoliv poprvé", čímž zřejmě narážel na československé legie v Rusku.[472]

Narůstající krizi československo-polských vztahů, jež vyvrcholila v roce 1938 polským záborem části československého Těšínského Slezska, je věnována práce politologa **J. J. Grišina *Cesta ke katastrofě*.**[473] Ukazuje, jak a proč postupně ztroskotaly pokusy o navázání dobrých sousedských vztahů obou zemí, zmiňuje problematickou národnostní politiku ČSR i sbližování polské zahraniční politiky se záměry Německa. Nejvíce pozornosti je věnováno politickým jednáním v období Mnichova. Autor kritizuje zahraniční politiku Polska i ČSR, jež ve svých důsledcích vedla k porobení obou zemí Německem.

Ještě ze sovětské éry pochází sborník 14 statí z kulatého stolu historiků na téma ***Politická krize roku 1939 a země střední a jihovýchodní Evropy***. Příspěvky se týkají např. britských bezpečnostních záruk Polsku, polsko-sovětských vztahů před zářím 1939, nových archivních pramenů ke krizi roku 1939, a především různých aspektů německo-sovětské smlouvy o neútočení (existence tajných protokolů se spíše zpochybňuje, nicméně se uvádí, že tón sovětského tisku šel tehdy v projevech přátelství k Německu dokonce nad rámec protokolů). Vztah k dějinám ČSR mají zvláště příspěvky o průběhu okupace českých zemí 15. března 1939 a o reakci české veřejnosti na uzavření německo-sovětské smlouvy.[474]

---

[471]Martirosjan, A. B.: *Za kulisami Mjunchenskogo sgovora. Kdo privel vojnu v SSSR.* Moskva: Veče 2008.

[472]Galin, V. V.: *Politekonomija vojny. Zagovor Jevropy*. Moskva: Algoritm 2007.

[473]Grišin, J. J.: *Puť k katastrofe. Polsko-čechoslovackije otnošenija 1932–1939 gg.* Kazaň: RIC Škola 1999.

Práce kanadského historika **M. J. Carleye** ***Rok 1939. Aliance, k níž nedošlo, a přiblížení Druhé světové války*** je analýzou mezinárodních vztahů v jednom z krizových momentů XX. století. Zabývá se příčinami II. světové války, ztroskotáním spojenectví mezi Francií, Británií a SSSR, a také vztahy mezi SSSR a nacistickým Německem. Konstatuje, že západní státy nebyly na domluvu se Sovětským svazem připraveny a odmítaly jeho návrhy na posílení kolektivní bezpečnosti. Spojenectví nebylo možné: Britové a Francouzi se obávali rozšíření komunismu a spolku Hitlera se Stalinem, Sovětský svaz se obával vytvoření kapitalistického vojenského bloku namířeného proti SSSR, k němuž se mohlo přidat i Německo. Ani po pádu Francie se zájem o sblížení nezvýšil, až nezkrotné válečné výboje nacistů posunuly Británii a SSSR ke spojenectví, jež o své vůli nechtěly. Autor využil i některých nově publikovaných dokumentů, přičemž si postěžoval na malou vstřícnost ruského archivu MZV a konstatoval, že „ruské archivy je možno pokládat za »otevřené« jenom podmíněně“.[475]

Jiné možné variantě předválečného vývoje je věnována práce **V. E. Moloďakova** ***Neuskutečněná osa: Berlín – Moskva – Tokio***. Autor odmítá uvažovat v kategoriích alternativní historie a vychází z poměrně široké pramenné základny, aby popsal soupeření protikladných zájmů a diplomatické hry, jež naznačovaly na přelomu let 1940 a 1941 možnost vytvoření „kontinentálního“ bloku Německa, SSSR a Japonska, jak to předvídali Karl Haushofer, Joachim von Ribbentrop a Tóšio Širatori. Zatímco Stalin byl svolný k dialogu, Hitler zůstal na svých atlantických a rusofobních pozicích; oba diktátoři si navíc nevěřili. Takže i když mezi někdejšími nesmiřitelnými nepřáteli – SSSR a Německem, SSSR a Japonskem – byly v té době zcela partnerské vztahy, ke spojenectví nakonec nedošlo. Tentýž autor téma zpracoval ještě jednou pod názvem ***Berlín – Moskva – Tokio: k historii neuskutečněné „osy“***.[476]

Vojenský historik **J. V. Basistov** provedl v monografii ***Stalin – Hitler. Od paktu k válce*** důkladnou analýzu situace v předválečné Evropě a podrobně prozkoumal okolnosti uzavření paktu Molotov-Ribbentrop, plnění uzavřených dohod i tragické důsledky, jež pakt Sovětskému svazu způsobil. Vydělal na něm spíše Hitler, který během

---

[474]*Političeskij krizis 1939 g. i strany Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy.* Moskva: Institut slavjanoveděnija i balkanistiki AN SSSR 1989. Zde Voraček, E.: 15. marta 1939 g., s. 15-25; Marjina, V. V.: Sovetsko-germanskij pakt o něnapaděnii i načalo vtoroj mirovoj vojny v ocenke češskoj obščestvennosti, s. 117-129.

[475]Karlej, M. D.: *1939. Aljans, kotoryj ne sostojalsja, i približenije Vtoroj mirovoj vojny*. Moskva: Izd. dom Grant 2005.

[476]Moloďakov, V. E.: *Něsostojavšijasja os: Berlin – Moskva – Tokio*. Moskva: Veče 2004; Moloďakov, V. E.: *Berlin – Moskva – Tokio: k istorii něsostojavšejsja „osi“*. Moskva: AIRO-XX 2000.

oněch 22 měsíců, které mu pakt poskytl, dosáhl svých cílů v Polsku i na Západě a přichystal útok na SSSR. Naopak atmosféra strachu, vytvořená Stalinem, paralyzovala činnost všech státních mocenských orgánů i v předvečer útoku, kdy Stalin věřil v platnost dohody a patologicky se bál provokovat Němce vyhlášením bojové pohotovosti sovětských vojsk. Přestože dlouho utajovaná fakta o důsledcích paktu jsou už dávno známa, věřilo podle ankety z roku 1999 jen 18 % dotázaných ruských občanů, že Stalinova politika způsobila nepřipravenost země na válku a zavinila obrovské oběti.[477]

Ruský novinář a historik **L. Bezymenskij** napsal knihu na stejné téma – ***Hitler a Stalin před bitvou***. V úvodu připomněl vývoj vztahu sovětské a ruské historiografie k existenci tajných protokolů k paktu Molotov-Ribbentrop, na jejichž verifikaci se osobně podílel. Podrobně pak popsal, co smlouvě předcházelo, včetně událostí v Mnichově. Zmínil i podíl SSSR na dělení Polska, další jednání s Německem a varování rozvědky před německým útokem. Stalinovy chyby v zahraniční politice i v obraně země stály statisíce lidských životů, ale po válce se o tom nemluvilo, ani o sovětských zajatcích. Strana přiznala jen dílčí chyby, a nezměnil to ani XX. sjezd KSSS.[478]

Problému tajných protokolů, jež doplňovaly německo-sovětskou smlouvu o neútočení ze 23. srpna 1939 a určovaly rozdělení sfér zájmů obou velmocí ve východní Evropě, je věnována i monografie **A. A. Kungurova *Tajné protokoly, aneb Kdo zfalšoval pakt Molotov-Ribbentrop***. Dokládá, že smyšlenku o údajných tajných protokolech doprovázejících podpis smlouvy o neútočení vypustily do světa americké tajné služby, jež také protokoly zfalšovaly a využily v propagandě. Autor uvádí, že provedl archeografickou a technologickou analýzu textů, údajně nalezených v Archivu prezidenta Ruské federace, jež dokázala jejich zfalšování. Zařadil podpis paktu do širších událostí v tehdejší Evropě a vysvětlil příčiny jeho uzavření.[479] Stejnou otázkou se zabývá i další kniha téhož autora, jež dává už ve svém názvu stejnou odpověď: ***Tajné protokoly neexistovaly, aneb Falzifikát, který zničil SSSR.*** Podle odkazů je kniha sestavena takřka výhradně jen z internetových zdrojů. Autor svým výzkumem zjistil, že americké rozvědce se podařilo infikovat světové veřejné mínění mýtem o existenci „jakýchsi tajných protokolů, údajně podepsaných Molotovem a Ribbentropem“. Odhalil rovněž

[477]Basistov, J. V.: *Stalin–Gitler. Od pakta do vojny.* Sankt-Peterburg: Russko-Baltijskij informacionnyj centr BLIC 2001.

[478]Bezymenskij, L.: *Gitler i Stalin pered schvatkoj*. Moskva: Vweče 2000.

[479]Kungurov, A.: *Sekretnyje protokoly, ili Kto poddělal pakt Molotova-Ribbentropa*. Moskva: Algoritm 2009.

snahy soudobých politiků a historiků zfabrikovat „originál“ protokolů, údajně nalezených v roce 1992, a představil některé z šiřitelů tohoto mýtu (Churchilla, Herwartha, Jakovleva, Vulfsona, Bezymenského). A osočil z jeho šíření zvláště Poláky, jež označil za „klinické debily, neschopné vůbec pochopit historii“.[480]

Sborník statí 12 známých ruských historiků, diplomatů a politiků ***Partitura Druhé světové války. Kdo a kdy začal válku?*** byl vydán ve spolupráci s „Komisí Prezidenta Ruské federace pro potírání falzifikace historie“ a vychází z teze, že už je načase odtajňovat nejen dokumenty o represích v Gulagu, ale též o politice západních mocností, jež ruská strana z taktických ohledů na spojence v protifašistické koalici po válce nezveřejnila. Svědčí totiž o tom, že právě ony, zvláště Británie, začaly s oním obrovským dělením Evropy, když uzavřely Mnichovský pakt. Příspěvky analyzují dobovou situaci od Mnichova do paktu Molotov-Ribbentrop a 36 diplomatických dokumentů z Archivu zahraniční politiky Ruské federace v příloze dokládá např. politiku pobaltských zemí ve vztahu k Polsku nebo dvojakou politiku Velké Británie.[481]

Předválečnou situaci v Pobaltí zachycuje sborník statí 12 ruských, litevských, lotyšských a estonských historiků ***Obraz toho druhého: země Pobaltí a Sovětský svaz před Druhou světovou válkou***. Po dvaceti letech samostatného vývoje oněch čtyř zemí v různých politických kontextech v novém postsovětském prostoru se historici pokusili o vzájemný dialog a provedli analýzu vytváření a šíření vzájemných politických představ jedné země o druhé v době před válkou. Soustředili se na mýty 30. let a s využitím archivních pramenů a dobového tisku provedli jejich kritickou analýzu, což umožnilo lépe poznat ideologické rysy předválečných režimů v oněch zemích.[482]

Sborník z konference ***Mezinárodní krize let 1939–1941: od sovětsko-německých smluv roku 1939 k útoku Německa na SSSR*** přinesl 28 příspěvků autorů z 9 zemí Evropy a USA. Jejich názory na tragické události oněch let se často neshodují a mnohdy si protiřečí. Týkají se koncepčních přístupů k tehdejším událostem a jejich interpretace, historie tajných protokolů Stalina a Hitlera, vztahu SSSR k Hitlerově strategii, reakcí různých států na uzavření paktu Molotov-Ribbentrop, zahraniční politiky Polska po září 1939, jednání o rozmístění německých vojsk ve Finsku, vztahu Německa ke státům Pobaltí, politicko-ideologických kampaní Moskvy, okolností cesty Molotova do Berlína a

---

[480]Kungurov, A. A.: *Sekretnych protokolov ně bylo, ili Falšivka, razrušivšaja SSSR.* Moskva: Eksmo, Algoritm 2011.

[481]*Partitura Vtoroj mirovoj. Kto i kogda načal vojnu?* Otv. red. A. A. Naročnickaja. Moskva: Veče 2009.

[482]*Obraz drugovo – strany Baltii i Sovetskij Sojuz pered Vtoroj mirovoj vojnoj*. Moskva: ROSSPEN 2012.

letu Hesse do Londýna, francouzských a britských plánů na vojenské akce proti SSSR, vztahu SSSR k balkánské krizi a k územní celistvosti Rumunska aj.[483]

Sborník ***SSSR, východní Evropa a Druhá světová válka, 1939–1941: diskuse, komentáře, úvahy*** shrnuje průběh jednání dvou kulatých stolů historiků ve Slovanském ústavu Ruské akademie věd o zahraniční politice Sovětského svazu v posledních letech před Velkou vlasteneckou válkou, tedy v předvečer a v prvních letech II. světové války. Doprovodná studie S. Z. Sluče podrobně zmapovala sovětskou historiografii z doby perestrojky věnovanou tomuto tématu, obšírná je i závěrečná bibliografie. Příspěvky první části se týkají diskuse o politické krizi roku 1939 ve střední a jihovýchodní Evropě, a mezinárodních vztahů v tomto prostoru v době od září 1939 do srpna 1940, a od září 1940 do června 1941. Ve druhé části se posuzoval současný stav hodnocení počátků světové války v roce 1939, včetně diskusních a dosud nezpracovaných témat, a zahraniční politika SSSR v první polovině roku 1941.[484]

Sborník historických statí ***„Zítra už může být pozdě...". M. Litvinov*** vydala univerzita MGIMO, jež se zabývá výukou mezinárodních vztahů, jako zvláštní vydání svého věstníku k 70. výročí začátku Druhé světové války společně s Komisí Prezidenta Ruské federace pro odvrácení pokusů o falšování dějin ke škodě zájmů Ruska. Cílem byl boj s falšovateli historie II. světové války, kteří „kvůli zištným politickým zájmům" chtějí „postavit Sovětský svaz málem na roveň hitlerovským agresorům". Podle sborníku sovětsko-německá smlouva o neútočení nebyla rozbuškou války v Evropě, neboť k válce s Polskem pobídly Německo právě Francie a Velká Británie, jež „místo čestného plnění svých spojeneckých závazků vůči Varšavě pokračovaly v úsilí o dosažení dohody s Německem". Smlouva s Hitlerem byla velkým úspěchem sovětské politiky, díky ní SSSR „poprvé ve své historii dosáhl uznání svých zájmů ve východní Evropě ze strany velké evropské mocnosti". Celkem 26 statí se zabývá především diplomatickou krizí v předvečer a v prvních letech války a rolí SSSR v evropské politice. Jsou zde též zmínky o ČSR, zvláště v souvislosti s Mnichovskou konferencí. Druhou část sborníku tvoří 100 převážně diplomatických dokumentů převzatých z publikovaných zdrojů i z archivů (ty jsou otištěny ve fotokopiích).[485]

---

[483] *Meždunarodnyj krizis 1939–1941 gg.: ot sovetsko-germanskich dogovorov 1939 g. do napaděnija Germanii na SSSR*. Moskva: Prava čeloveka 2006.

[484] *SSSR, Vostočnaja Jevropa i Vtoraja mirovaja vojna, 1939–1941: diskussii, kommentarii, razmyšlenija*. Otv. red. i sost. S. Z. Sluč, Moskva: Nauka 2007.

[485] *„Zavtra možet byť uže pozdno..." M. Litvinov*. Vestnik MGIMO–Universiteta, specialnyj vypusk k 70-letiju načala Vtoroj mirovoj vojny. Moskva: MGIMO 2009.

Anexe a první války

Práce **D. A. Tarase *Operace „Weiss“: porážka Polska v září 1939*** popisuje vojenské doktríny a plány obou stran, výzbroj jejich armád a průběh německého útoku na Polsko na zemi, ve vzduchu i na vodě. O sovětském útoku na Polsko není v knize ani zmínka, chybí i odkazy na zdroje a použitou literaturu.[486]

Především bojům v září 1939 v Polsku je věnována i práce **A. Usovského *Prodané Polsko: prvopočátky zářijové katastrofy***. Snaží se v ní vysvětlit (bez odkazů na zdroje), že za tragédii Polska v roce 1939 mohou polské vedoucí elity, jež zradily svůj národ a spoluzavinily druhou světovou válku. „Osvobozenecký pochod“ Rudé armády do Polska dnes údajně pokládají všichni nezávislí historici za přirozený a normální zahraničněpolitický krok Sovětského svazu, oprávněný podle všech norem mezinárodního práva. Jen krakovští „profesoři“ v uvozovkách místo objektivní analýzy reálných faktů balamutí své důvěřivé studenty falešnými bajkami o začátku druhé světové války a „bezostyšně je ohlupují“. Pokud se Polsko včas nevrátí ke své slovanské matce – Rusku, společně s ostatním západním světem zahyne. Takřka stejnými slovy a ve zcela shodném duchu je napsána i další kniha téhož autora, nazvaná ***Kdo rozpoutal Druhou světovou? Skuteční „váleční štváči“***.[487]

Kniha ***Blesková válka v Evropě. 1939–1941: Polsko*** zahájila novou edici Vojensko-historické knihovny, věnovanou válce v západní Evropě v letech 1939–1941. Obsahuje dvě historické práce. První se jmenuje ***Německo-polská válka***, napsal ji D. M. Proektor a zachycuje přípravu a průběh německých bojových akcí na území Polska v září 1939 i „divnou válku“ na Západě a přípravy spojenců na německý útok až do jara roku 1940. Druhou práci napsal M. Melťuchov, nese název ***Sovětsko-polská válka***. Poskytuje poměrně podrobný a systematický popis tzv. polské kampaně Rudé armády z roku 1939 a souvisejících událostí, přičemž vychází nejen z odborné literatury, ale též z archivu RGVA. Popisuje sovětské vojenské přípravy i obtíže propagandy s odůvodněním útoku, složení a výzbroj polské i sovětské armády, průběh vojenské akce od 17. do 21. září 1939, jednání mezi Moskvou a Berlínem, další část vojenské akce od 22. září do 1. října 1939, nová jednání Moskvy s Berlínem, reakci Západu na začátek války a účast SSSR na

[486]Taras, D. A.: *Operacija „Weiss“: Razgrom Polši v senťabre 1939 g*. Minsk: Charvest 2003.

[487]Usovskij, A.: *Prodannaja Polša. Istoki senťabrskoj katastrofy*. Moskva: Sovremennaja škola 2010; Usovskij, A. V.: *Kto razvjazal Vtoruju Mirovuju? Nastojaščije „podžigatěli vojny“*. Moskva: Jauza-press 2013.

vojenských akcích, stanovení nové hranice od 1. do 15. října 1939, chování sovětských vojáků vůči obyvatelstvu a polským zajatcům, začátek sovětizace území dobytých na Ukrajině a v Bělorusku. V příloze jsou tabulkové přehledy pozemních, leteckých a tankových složek všech tří armád.[488]

J. J. Zubkovová v monografii ***Pobaltí a Kreml. 1940–1953*** popsala, jak se Lotyšsko, Litva a Estonsko staly sovětským Pobaltím. Po exkursu do historie těchto zemí popsala technologii jejich „pohlcení" Sovětským svazem: od konfliktů a předběžných domluv z roku 1939 po pakty a ultimáta a vstup sovětské armády do zemí v roce 1940, imitaci „lidových revolucí" pod dohledem sovětských emisarů a „stanovení hranic". Týden před německým útokem na SSSR se odehrály deportace více než 25 tisíc místních obyvatel „do vzdálených oblastí SSSR" a po návratu sovětského režimu v roce 1944 sovětizace území pokračovala perzekucemi „nacionalistů", likvidací „lesních oddílů" a „pobaltskou variantou" kolektivizace.[489]

Čítanka z článků a studií ruských novinářů a historiků ***Sovětsko-finská válka v letech 1939–1940*** je průřezem nejzasvěcenějších informací o tomto tématu, publikovaných v posledních deseti letech (do roku 1999), kdy se v Rusku o tomto tématu konečně mohlo svobodně mluvit. Autoři popisují oněch 105 dnů válečných bojů, jež tragicky poznamenaly nejnovější dějiny obou zemí. Výklad je zakončen jedním z prvních výčtů válečných ztrát a doplněn řadou mapových schémat.[490]

Monografie **J. Kiškurna** ***Karelská šíje. Neznámá válka v roce 1941*** pojednává o bojích na Karelské šíji, pruhu země mezi Ladožským jezerem a Finským zálivem na Baltu. Ta´to oblast byla za sovětsko-finské války dobyta Rudou armádou a 400 tisíc Finů bylo evakuováno do Finska. V červnu 1941 se k německého útoku na SSSR připojila i finská armáda a dobyla území zpět. Kniha přináší chronologii událostí, všímá si prvních bojů na hranici, finského útoku na Karelskou šíji, dobytí Vyborgu, zničeného před ústupem Rudé armády, boje na podzim roku 1941. Závěrem shrnuje důvody, proč se Finové nezúčastnili útoku na Leningrad.[491] J. Kiškorno dále pokračoval v analýze této problematiky v práci ***Finsko a jihovýchodní Evropa v agresivní politice sovětského státu 1940–1941***. Vrací se do druhé poloviny 30. let a zjišťuje, že Finsko tehdy nebylo

---

[488]*Blickrig v Jevrope. 1939–1941: Polša.* Moskva: OOO Izd. AST, Sankt-Peterburg: Terra Fnatastica 2004. Zde: Proektor, D.: Germano-polskaja vojna, s. 7-200; Melťuchov, M.: Sovetsko-polskaja vojna, s. 201-376.

[489]Zubkova, J. J.: *Pribaltika i Kreml. 1940–1953*. Moskva: ROSSPEN 2008.

[490]*Sovetsko-finskaja vojna 1929–1940 gg.* Chrestomatija. Sost. A. J. Taras. Minsk: Charvest 1999.

[491]Kiškurno, J.: *Karelskij perešejek. Něizvestnaja vojna 1941*. Sankt-Peterburg: OOO Ljubavič 2007.

spojencem Německa ani fašistickou zemí, jak tradovala sovětská propaganda. Připomíná sovětsko-finskou válku a její důsledky, plány nového sovětského útoku na Finsko z listopadu 1940 i události prvních dnů Velké vlastenecké války na sovětsko-finské hranici. Uvádí, že tato problematika úzce souvisí s událostmi, k nimž došlo v letech 1940–1941 v jihovýchodní Evropě, a se vztahem SSSR k Rumunsku, Bulharsku a Jugoslávii. V příloze je několik dokumentů k tématu práce.[492]

Ze sborníku ***Dokumenty zahraniční politiky. 1940–22 června 1941*** se do Knihovny SZM dostala jen ***1. kniha: Leden–říjen 1940***. Zahrnuje 472 dokumentů z AP RF a AVP RF, jež odrážejí vztah sovětského státu k hlavním mocnostem na počátku války. Sovětské vedení se tehdy snažilo zajistit bezpečnost svých hranic a upevnit obranyschopnost země. Jsou zde dokumenty o okolnostech připojení Severní Bukoviny a Besarábie k SSSR a anexi pobaltských zemí. Bohužel chybí poznámkový aparát a rejstříky, jež jsou zařazeny ve 2. knize.[493]

Katyňský zločin

První sborník ruských dokumentů o zajetí a zastřelení polských důstojníků vyšel pod názvem ***Katyň. Zajatci nevyhlášené války*** , především zásluhou ruských historiků a archivářů pod vedením N. S. Lebeděvové. Obsahoval 217 dokumentů z archivů AP RF, GARF, CA FSB RF, AVP RF, dalších šest obšírných dokumentů o zajateckých táborech bylo v příloze a 52 dokumentů o realizaci rozhodnutí Politbyra ÚV VKS(b) z 5. března 1940 bylo publikováno i v kopiích. Dokumenty jsou opatřeny vědeckým komentářem a rejstříky.[494]

Sborník ***Katyň. Březen 1940 – září 2000*** publikuje 241 dokumentů z ruských státních a bezpečnostních archivů, jež odhalují přípravu, průběh a následky zastřelení asi 22 tisíc zajatých polských důstojníků, policistů a vězňů, k němuž došlo na základě rozhodnutí Politbyra ÚV VKS(b) v dubnu a květnu 1940. Zmíněn je rovněž osud polských zajatců, převedených do Severního železničního tábora GULAGu, osud Poláků internovaných v Litvě a Lotyšsku, a osud nemnoha přeživších. Dokumenty vypovídají též

[492]Kiškurno, J.: *Finljandija i Jugo-Vostočnaja Jevropa v agressivnoj politike sovetskogo gosudarstva 1940–1941.* Sankt-Peterburg: OSO Ljubavič 2007.

[493]*Dokumenty vněšněj politiki. 1940–22 ijuňa 1941*. T. XXIII: V 2 kn. *Kn. 1. Janvar–oktjabr 1940*. Moskva: MID RF 1995.

[494]*Katyň. Plenniki něobjavlennoj vojny.* Dokumenty i materialy. Moskva: Meždunarodnyj fond Demokratija 1999.

o skrývání a falzifikaci zločinu vedením sovětského státu až do roku 1990. Jsou rozděleny do tří částí, z nichž každá má svůj historický úvod: Zastřelení (květen–červen 1940), Osud živých (červen 1940–duben 1943), Echo Katyně (duben 1943–září 2000). Přiložen je rovněž soupis pracovníků NKVD a NKGB, jejichž jména figurují v dokumentech, a fotokopie nejdůležitějších dokumentů.[495]

Překlad polské publikace ***Katyň. Svědectví, vzpomínky, publicistika*** zpřístupnil ruským čtenářům základní fakta o zločinu, neboť podle slov úvodu je „úsilí zakrýt, nepamatovat si, ospravedlňovat zločin" v ruské společnosti stále ještě živé. Vzpomínky, deníky, dobové materiály dávají představu o životě polských důstojníků v zajateckých táborech, o zločinu v lese u Katyně a jeho pozdějších falzifikacích.[496]

Práce tří autorů – **I. S. Jažborovské**, **A. J. Jablokova** a **V. S. Parsadonovové** ***Katyňský syndrom v sovětsko-polských a rusko-polských vztazích*** – analyzuje historické reálie, jež vedly ke katyňskému zločinu: likvidaci polského státu a jeho armády jako jeden z následků podpisu sovětsko-německého paktu v roce 1939. Sledují boj proti zamlčování a falzifikaci okolností, příčin a motivů zločinu spáchaného příslušníky NKVD, úsilí o prokázání lživosti závěrů sovětské vyšetřovací komise a sovětské žaloby u soudu v Norimberku. Zdůrazňují rovněž význam a roli Katyně v polsko-sovětských (ruských) vztazích od války až po současnost. K práci jsou přiloženy závěry komise expertů Hlavní vojenské prokuratury o vyšetřování smrti polských zajatců z roku 1993, na jehož vypracování se podíleli i autoři knihy.[497]

Kniha **J. Prudnikovové** a **I. Čigirina** ***Katyň. Lež, která se stala historií*** budí navenek zdání objektivního přístupu k faktům, když hodlá podrobně představit obě protikladné verze katyňského zločinu. Záhy však označí tajné protokoly z roku 1939 i dokumenty o katyňském zločinu za zfalšované a obviní Gorbačova, že učinil pokání bez viny, aby rozbil sovětskou mocnost. Tradičně je větší část knihy věnována polsko-ruským vztahům a vzájemným křivdám, přičemž ty spáchané Rusům nechtějí Poláci přiznat. Zneužívají Katyň proti Rusku, protože za ni chtějí přes sto milionů dolarů odškodného. Vztahy obou zemí by se mohly zlepšit jen tehdy, kdyby se USA přestaly plést do evropských záležitostí.[498]

---

[495]*Katyň. Mart 1940 g. – sentjabr 2000g. Rasstrel. Suďby živych. Echo Katyni*. Dokumenty. Sost. N. S. Lebeděva. Moskva: Izd. „Ves Mir" 2001.

[496]*Katyň. Svidětělstva, vospominanija, publicistika*. Moskva: Text 2011.

[497]Jažborovskaja, I. S. – Jablokov, A. J. – Parsadonova, V. S.: *Katynskij syndrom v sovetsko-polskich i rossijsko-polskich otnošenijach*. Moskva: ROSSPEN 2001, 2009.

[498]Prudnikova, J. – Čigirin, I.: *Katyň. Lož stavšaja istorijej*. Moskva: ZAO OLMA Media Grupp 2011.

Práce **J. Muchina** ***Spodina historie. Nejzlověstnější tajemství XX. století*** je v anotaci představována jako „kultovní kniha předního historika a publicisty vlasteneckých sil“ a vyšla v edici bestsellerů s vysokým nákladem. Před časem již byla vydána jako „vědecko-historická analýza“ pod názvem ***Antiruská podlost***, nové vydání je opraveno a doplněno o přehled stavu „katyňského případu“ k roku 2010. Autor tvrdí, že „Goebbelsova brigáda“ ruských historiků, kteří se za pár kopejek zaprodali Polsku, falšuje důkazy o katyňském zločinu. Ve skutečnosti Polsko nebylo nevinnou obětí, nýbrž „hyenou Evropy“ a mělo velký podíl na rozpoutání II. světové války. Autor pokládá tajné protokoly k sovětsko-německé smlouvě z roku 1939 za zfalšované, stejně jako důkazy o katyňském zločinu, z nějž byli neprávem osočeni příslušníci sovětské NKVD. Snesl desítky argumentů pro starou sovětskou verzi o německých pachatelích zločinu zastávanou historiky „Stalinovy brigády“, k nimž se hrdě hlásí.[499]

Publicista a politolog **V. N. Šved** napsal na téma Katyně už několik prací. V knize ***Katyň. Současný přehled problematiky*** provedl analýzu všech dosud známých dokumentů o tomto zločinu a všech protikladných tvrzení o jeho pachatelích a došel ke zjištění, že je předčasné dělat nějaké závěry, protože v tomto případu stále existují nejasné a sporné otázky, a některé detaily dokonce signalizují zfalšování zásadních dokumentů. Navíc i polská strana má svého kostlivce ve skříni: krutou smrt 60 tisíc rudoarmejců v polských zajateckých táborech po první světové válce lze povazovat za projev genocidy, navíc Poláci záměrně snižují odhady počtu mrtvých na méně než třetinu tohoto počtu a jako příčinu smrti lživě uvádějí epidemie. Autor s odvoláním na knihu českých autorů Oty Krause a Ericha Kulky *Továrna na smrt* dokonce tvrdí, že poměry v polských táborech pro ruské válečné zajatce byly „předchůdcem Osvětimi“.[500] V příloze je výběr některých důležitých dokumentů a svědectví k případu Katyně. Text knihy je zcela shodný s autorovou prací vydanou již v roce 2007 pod názvem ***Tajemství Katyně***, stejné jsou i přílohy. V novém vydání bylo aktualizováno jen úvodní slovo, avšak byly vynechány kapitoly, jež se přímo netýkají případu Katyně (válečná historie Polska a pobaltských zemí a poučení z Velkého válečného vítězství SSSR). Vyřazena byla

[499]Muchin, J.: *Podonki istorii. Samaja zloveščaja tajna XX veka*. Moskva: Jauza-press 2011; Muchin, J. I.: *Antirossijskaja podlosť.* Naučno-istoričeskij analiz. Moskva: Krymskij most-9D, Forum 2003.

[500]Kraus, O. – Schön [Kulka], E.: *Továrna na smrt.* Praha: Čin 1946; rusky *Fabrika smerti*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatělstvo političeskoj literatury 1960.

kupodivu též kapitola „Putin jako druhé vydání Gorbačova“ a některé další aktuální postřehy.[501]

Sborník ***Němci v Katyni*** je sestaven z převážně sovětských dokumentů o katyňském zločinu, pokládajících za jeho pachatele Němce – z materiálů Burděnkovy „Zvláštní komise pro zjištění a vyšetření okolností zastřelení válečných zajatců – polských důstojníků německo-fašistickými okupanty v Katyňském lese“, z hlášení rozvědky Západního fronty a partyzánů, operujících ve Smolenské oblasti, a ze svědeckých výpovědí na zasedáních Norimberského tribunálu, které údajně odkryly skutečný průběh zločinu. Právě okolnost, že sovětská žaloba byla z procesu vyloučena, byla jedním z prvních protisovětských kroků bývalých spojenců. Nakonec byl „katyňský případ“ zneužit tehdejšími odpovědnými činiteli SSSR jako ideologický strašák, argument proti „lidožroutskému totalitnímu systému“ a „krvavému stalinskému teroru“. Publikované dokumenty údajně „vyvracejí goebbelsovskou verzi“ o pachatelích zločinu.[502] Byla k nim přidána i poválečná brožura českého patologa F. Hájka[503] v ruském překladu.

Před útokem na SSSR

Obsáhlá monografie **M. I. Melťuchova *Stalinova promarněná šance. Bitva o Evropu:1939–1941*** poskytuje všestranný pohled na události, jež vedly ke světové válce a k tragédii roku 1941. Toto období bylo předmětem zpolitizovaných diskusí s cílem obvinit tehdejší ruské vedení z nedostatečné přípravy na válku, či naopak z přípravy útoku na Německo. Autor vyšel ze široké základny archivních dokumentů a sledoval zahraniční politiku SSSR, činnost Rudé armády ve východní Evropě, vojenské plánování sovětského Generálního štábu, organizační vývoj a početní stav sovětských ozbrojených sil, názory sovětského vedení na události v Evropě a obsah sovětské propagandy. Snažil se posoudit podíl SSSR na rozpoutání světové války, důvody podepsání sovětsko-německé smlouvy o neútočení, obeznámenost Kremlu se záměry plánu Barbarossa, otázku sovětského a německého preventivního úderu aj. Autor např. tvrdí, že SSSR byl

[501]Šved, V. N.: *Katyň. Sovremennaja istorija voprosa*. Moskva: Algoritm 2012; Šved, V. N.: *Tajna Katyni*. Moskva: Algoritm 2007.

[502]*Němcy v Katyni. Dokumenty o rasstrele polskich vojennoplennych oseňju 1941 goda.* Moskva: Izdatělstvo ITRK 2010.

[503]Hájek, F.: *Důkazy katynské*. Praha: Spolek českých lékařů 1946.

ve válečném konfliktu mezi Německem na jedné a Polskem, Anglií a Francií na druhé straně neutrální, jeho vstup do Polska byl „mírovou operací“. I kdyby šlo označit konflikt za světovou válku, nevešel do něj SSSR na straně Německa, ale ve vlastním zájmu jako „třetí síla“. Autor dospěl k závěru, že odložením útoku na Německo Stalin promarnil jedinou šanci, jak odvrátit německý útok. Sovětské vedení nedokázalo správně vyhodnotit reálnost německé hrozby, nečekaný útok měl drtivý dopad a způsobil nezměrné ztráty. Četné tabulkové přílohy se týkají struktury a výzbroje Rudé armády.[504]

Práce německých historiků **W. Hedelera** a **S. Dietzsche** zkoumá situaci v Sovětském svazu v posledním roce před německým útokem: ***1940 – šťastný rok Stalina***. S využitím odborné literatury, tištěných pramenů i vzpomínek pamětníků vykreslili autoři měsíc po měsíci události, jež v období po konci Velkého teroru a před válečným napadením SSSR patří k těm méně známým kapitolám sovětských dějin. Snažili se ukázat především každodenní život prostých lidí i stranické a státní elity, významné události (např. okupaci Pobaltí a anexi Bukoviny a Besarábie), i pokračování represí (katyňský zločin, popravy I. Babela, M. Kolcova, V. Mejercholda aj.). Moc se v té době již chápe výlučně jako násilí, identita a semknutost jako „čistota“, přičemž „čistky“ označují očištění od institucí i fyzických osob.[505]

Izraelský historik **G. Gorodetsky** v monografii ***Osudný sebeklam. Stalin a útok Německa na Sovětský svaz*** podrobně analyzoval stalinskou politiku v posledním roce před německým útokem na SSSR – hádku Moskvy s Londýnem, sovětské obsazení Besarábie, návštěvu Molotova v Berlíně, proměny situace na Balkáně, sovětské obranné plány, převrat v Jugoslávii, varování rozvědek před válkou, sblížení Japonska s Německem, nový sovětsko-německý pakt, let R. Hesse do Anglie, poslední chvíle před útokem a Stalinovu nedůvěru k varováním. Zároveň polemizuje s názory V. Suvorova na Stalinovu preventivní válku.[506]

Kniha **O. J. Kozinkina** ***Stalin. Kdo zradil vůdce v předvečer války?*** vychází z kritiky knih V. Suvorova o Stalinově zamýšleném preventivním úderu. Odmítá jako lživé rovněž tvrzení, že Stalin „zaspal“ začátek války a dokládá, jak probíhalo uvedení vojsk západních okruhů do bojové pohotovosti před 22. 6. 1941. Zároveň ale ukazuje též „mechanismus

[504]Melťuchov, M. I.: *Upuščennyj šans Stalina. Schvatka za Jevropu: 1939–1941 gg. (Dokumenty, fakta, sužděnija)*. Izd. 3-je. Moskva: Veče 2008.

[505]Chedeler, V. – Dicš, Š.: *1940 – sčastlivyj god Stalina*. Moskva: ROSSPEN 2011.

[506]Goroděckij, G.: *Rokovoj samoobman: Stalin i napaděnije Germanii na Sovětskij Sojuz*. Moskva: ROSSPEN 2001, 2008.

zrady“ generálů kolem Pavlova, kteří tuto pohotovost narušili a způsobili ústup sovětských vojsk.[507]

Vojenský historik **A. Smirnov** se ve své monografii ***Za krach roku 1941 nemohou represe!*** rázně pustil do odhalení údajného mýtu o tom, že stalinské represe, jež těžce postihly v letech 1937–1938 velení Rudé armády, zapříčinily chabé vojenské úspěchy v bojích u jezera Chasan, na Chalchyn-golu a ve válce s Finskem, stejně jako umožnily drtivý nástup hitlerovského úderu na SSSR v roce 1941. Podle zjištění autora se během represí kvalita přípravy velitelů, štábů i vojsk nejen že nezhoršila, ale v některých případech dokonce zlepšila. Hlášení německé rozvědky se v tomto ohledu mýlila (stejně jako zpráva československé vojenské delegace, jež navštívila SSSR v říjnu 1937), a kritické názory maršála Žukova na tuto věc jsou záměrně lživé.[508]

A. Osokin v knize ***Velké tajemství Velké vlastenecké: nová hypotéza počátku války*** vysvětluje nepochopitelnou nečinnost sovětského vedení i armády v době, kdy zemi hrozil německý útok, a kdy o něm vedení bylo včas informováno. Podle dohody Stalina s Hitlerem byl prý plán Barbarossa jen fiktivní a měl sloužit k oklamání Britů, aby ve skutečnosti zaútočil Stalin společně s Hitlerem na Velkou Británii. Rudá armáda tam měla vyslat své výsadky. Stalin měl údajně v záloze ještě svůj vlastní plán: dohodnout se pak s Angličany na sevření Hitlera do kleští ze dvou stran. Autor analyzoval dosavadní teorie o německém útoku na SSSR a snaží se argumenty prokázat oprávněnost své verze. V příloze zveřejnil 32 dobových dokumentů a fotografie na podporu svého výkladu.[509]

9. Druhá světová a Velká vlastenecká válka

Průběh války

Obsáhlá edice ***Světové dějiny*** zachytila dějiny světové války ve dvou dílech, na nichž se autorsky podílelo 17 ruských historiků. Její 23. díl se přímo nazývá ***Druhá světová válka***. Ukazuje svět a zvláště Evropu v předvečer války – válečné přípravy Německa a agresi fašistické Itálie, občanskou válku a intervenci ve Španělsku, lidovou frontu ve

[507]Kozinkin, O. J.: *Stalin. Kto predal vožďa nakanuně vojny?* Moskva: AST 2013.
[508]Smirnov, A.: *Krach 1941 – repressii ni pri čom!“Obezglavil“ li Stalin Krasnuju Armiju?* Moskva: Jauza-Eksmo 2011.

[509]Osokin, A.: *Velikaja tajna Velikoj Otěčestvennoj: Novaja gipoteza načala vojny.* 2-je izd. Moskva: Vremja 2008.

Francii a politiku „Národní vlády“ v Británii, boj Číny proti japonské agresi. K počátku války řadí již Mnichovskou dohodu, německou agresi vůči Dánsku a Norsku, tažení do Francie a italskou agresi v Řecku, boje v severní a východní Africe , obsazení Jugoslávie, Řecka a Kréty. Samostatně a obšírně je pojednán vstup SSSR do války, včetně podrobné analýzy Paktu Molotov-Ribbentrop a jeho důsledků, epizody finské války, příprav německého útoku a období sovětského ústupu. Líčí krach německé „bleskové války“, začátek války v Tichém oceánu a průběh války až do podzimu 1942. Zmiňuje se též o dění v ostatních částech světa. Knihu doplňují mapová schémata a diagramy. 24. díl má titul ***Výsledky druhé světové války*** a pokračuje ve výkladu analýzou zásadního obratu ve vývoji války, popisuje rostoucí krizi německých vojsk a upevňování antifašistické koalice, vyhnání okupantů z území SSSR, otevření Druhé fronty, osvobození východní a jihovýchodní Evropy, spojeneckou spolupráci a společné konference, kapitulaci Německa, i závěrečný průběh války v Tichém oceánu a na Dálném východě.[510]

Kniha **N. A. Šefova *Druhá světová. 1939–1945. Historie velké války*** není jako většina ruských prací zaměřena jen na Velkou vlasteneckou válku, ale přináší komplexní pohled na celé válečné dějiny a na celém světě. Podrobně je tedy pojednán krach Versailleského systému, proces formování dvou soupeřících bloků, nacistické plány na přerozdělení světa a zotročení národů okupovaných zemí. Jsou zmíněny události na všech válečných frontách, od Arktidy až po Jihovýchodní Asii, činnost partyzánů i kolaborantů s okupanty, i jednání o poválečném uspořádání světa. Autor se zamýšlí i nad příčinami a viníky světové války, na lidské ztráty a cenu vítězství, roli válečných půjček, odůvodněnost některých vojenských rozhodnutí. V práci bohužel chybí odkazy na zdroje informací i soupis použitých pramenů a literatury.[511]

Sborník statí ***Výsledky Druhé světové*** nese podtitul „Atentát na Veliké Vítězství“ a přináší názory ruských vědců a vojenských činitelů na základní aspekty II. světové války a její výsledky v rovině vojenské, geopolitické, diplomatické, ekonomické, etnické, demografické a kulturně-historické. Cílem je odhalit a podrobit kritice dnešní pokusy o revizi výsledků války, která ohrožuje geopolitické postavení a národní bezpečnost Ruska. Uvádí se zde např., že denacifikace Německa pod vedením Američanů se nakonec změnila ve frašku a takřka všichni nacističtí zločinci byli rehabilitováni, nebo že na

[510] *Vsemirnaja istorija. T. 23. Vtoraja mirovaja vojna. T. 24. Itogi Vtoroj mirovoj vojny.* A. N. Badak, I. J. Vojnič, N. M. Volček i dr. Minsk: Charvest, Moskva: AST 2001.

[511] Šefov, N. A.: *Vtoraja mirovaja. 1939–1945. Istorija velikoj vojny*. Moskva: Veče 2010.

Ukrajině došlo k roztržce s odkazem Velikého Vítězství a odklonu od historiografických tradicí, v nichž nyní převážily ideologické zájmy emigrantských kruhů ze Západu.[512]

Sborník ***Paměť na válku po 60 letech: Rusko, Německo, Evropa*** přináší příspěvky 50 převážně ruských a německých autorů – filozofů, historiků, sociologů, antropologů, právníků, žurnalistů, hudebních, filmových a literárních vědců, kteří analyzují různé podoby vývoje paměti na II. světovou válku v posledních desetiletích, přičemž definují paměť jako zvláštní předmět vědeckého zkoumání. Příspěvky se zabývají vztahem historické a kolektivní paměti, rolí paměti při překonávání minulosti, formami paměti a její internacionalizací, problémy částečné amnézie, úlohou literatury mezi vzpomínáním a připomínáním, problémy zobrazování minulosti v televizních dokumentech a válečných filmech.[513]

K. A. Zalesskij zpracoval objemnou biografickou encyklopedii ***Velká vlastenecká válka***, jež zahrnuje 2 350 stručných životopisů (obvykle s fotografií) za války působících vojenských, státních a stranických činitelů, vědců, spisovatelů, herců, filmových umělců aj. Jsou zde všichni velitelé frontů, armád i sborů, dvojnásobní Hrdinové Sovětského svazu, nejznámější hrdinové války, partyzáni a odbojáři.[514]

Jinou encyklopedickou příručkou je kniha ***Fronty, loďstvo, armády, flotily období Velké vlastenecké války 1941–1945***. Dokumentuje bojovou cestu a výsledky bojové činnosti armády SSSR, v příloze je přehled všech armádních jednotek s uvedením získaných státních vyznamenání a čestných názvů.[515]

Současný německý pohled na průběh Velké vlastenecké války přinesl katalog výstavy ***Válka Německa proti Sovětskému svazu 1941–1945***, uspořádané v roce 1991 v Berlíně k 50. výročí jejího vypuknutí. Kolektiv německých historiků pojednal ve 12 výstavních celcích tvoření obrazu nepřítele, válečné přípravy, průběh útočné fáze války, německý okupační režim, realizaci likvidačních záměrů, kolaboracionismus a partyzánské hnutí, frontovou každodennost německých a sovětských vojáků, proměny sovětské společnosti za války, situaci v německém zázemí, protiúder sovětských vojsk,

[512] *Itogi Vtoroj mirovoj. Pokušenije na Velikuju Pobedu.* Moskva: Algoritm 2005.

[513] *Pamjať o vojne 60 let spusťa: Rossija, Germanija, Jevropa*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije 2005.

[514] Zalesskij, K. A.: *Velikaja Otěčestvennaja Vojna. Bolšaja biografičeskaja enciklopedija*. Moskva: AST 2013.

[515] *Fronty, floty, armii, flotily perioda Velikoj Otěčestvennoj vojny 1941–1945 gg.* Spravočnik. Moskva: Kučkovo pole 2003.

porážku a osud válečných zajatců, vztah k dědictví války. Celkem 181 výstavních textů je doplněno ukázkami výstavní dokumentace (dobové fotografie, plakáty, mapky).[516]

Obsáhlý sborník dokumentů ***Wehrmacht na sovětsko-německé frontě*** obsahuje 140 vyšetřovacích a soudních materiálů z archivních trestních spisů německých válečných zajatců z let 1944–1952. Jedná se o protokoly výpovědí a vlastnoruční svědectví celkem 20 německých admirálů, generálů a vysokých důstojníků v sovětském zajetí (a 10 takových osob nacházejících se v zajetí Spojenců), jež poskytují unikátní informace o přípravách nacistického Německa na válku, o průběhu bojových operací aj. V knize jsou využity i dokumenty z ruských bezpečnostních archivů. Materiály jsou opatřeny komentářem a je přiložen též velmi podrobný jmenný rejstřík.[517]

Sborník dokumentů ***Vědět a pamatovat si. Zločiny fašismu v letech Velké vlastenecké války*** přináší 131 materiálů z ruských archivů, vzpomínek i článků z dobového tisku, jež ve třech oddílech plasticky ukazují úřední svědectví vojenských a bezpečnostních orgánů i vzpomínky přeživších na zločiny spáchané německými nacisty, na věznění v koncentračních táborech i na činnost v hnutí odboje. Knihu doplňuje historický úvod a v příloze jsou výpisy z deníků německých důstojníků a svědectví sovětských repatriantů z přesídleneckých táborů.[518]

Monografie J. A. Gorkova *Státní výbor obrany se usnáší (1941–1945)* ukazuje roli a význam tohoto orgánu řízeného Stalinem v letech Velké vlastenecké války. S využitím dříve nedostupných osobních archivů Stalina, Žukova, Vasiljevského a Mikojana i Archivu prezidenta RF a CAMO popsal okolnosti jeho ustavení výboru a charakterizoval specifika jeho činnosti, vztah k ozbrojeným silám, úlohu při evakuaci a přestavbě národního hospodářství. Nedílnou součástí knihy jsou přílohy – deník návštěv Stalina v jeho kremelském kabinetu během války a dobové dokumenty.[519]

Sborník 131 dokumentů z ruských vojenských archivů ***Odtajněné léto roku 1941*** plasticky zobrazuje vojensko-politickou situaci a operativně-strategické rozvinutí ozbrojených sil Německa a SSSR v oblasti západního pohraničního pásma SSSR, jejich přípravu k boji, průběh válečných operací a příčiny porážky vojsk Západního frontu

[516] *Vojna Germanii protiv Sovetskogo Sojuza 1941–1945.* Dokumentalnaja expozicija. Pod red. R. Rjurupa. 2-je izd. Berlin: Stiftung Topographie des Terrors 1994.

[517] *Vermacht na sovetsko-germanskom fronte. Sledstvennyje i suděbnyje materialy iz archivnych ugolovnych děl německich vojennoplennych 1944–1952*. Moskva: OOO Knižnica, ZAO Russkij puť 2011.

[518] *Znať i pomniť. Prestuplenija fašizma v gody Velikoj Otěčestvennoj vojny*. Sost. N. K. Petrova. Moskva: Veče 2012.

[519] Gorkov, J. A.: *Gosudartvennyj Komitet Oborony postanovljajet (1941–1945). Cifry, dokumenty.* Moskva: Olma-press 2002.

v prvních dvou týdnech Velké vlastenecké války. K dokumentům není připojena žádná vysvětlující studie, pouze odkazy na zdroje.[520]

Podílu tehdejšího náčelníka Generálního štábu armádního generála Žukova na neúspěšné obraně SSSR před německým útokem v roce 1941 je věnována práce **O. Kozinkina *Proč nezastřelili Žukova***? Otázka naráží na fakt, že velitel Západního frontu generál Pavlov byl spolu s dalšími za nezadržení útoku zastřelen. Autor se domnívá, že Žukov byl dostatečně potrestán odvoláním z funkce a ročním zastavením odměn, navíc si spoluodpovědnost za nepřipravenost armády uvědomoval i samotný Stalin, který nechtěl budit nedůvěru u spojenců ani zvyšovat nejistotu ve vlastní armádě. Kniha přináší řadu úvah o všem, co německému útoku předcházelo.[521]

Pouhým dvěma kritickým týdnům ve druhé polovině června 1941 je věnována kniha **M. Solonina *22. červen, aneb Kdy začala Velká vlastenecká válka?*** S využitím mnoha vzpomínek i archivních dokumentů (ale bez odkazů na zdroje) ověřuje údajné mýty o katastrofické porážce Rudé armády na počátku německého útoku a soustřeďuje se především na úlohu „lidského faktoru“ ve válečných událostech. Snaží se připomenout statisíce sovětských vojáků, kteří od prvních dnů bojů odráželi německou přesilu, obětovali své životy za vlast a způsobili nepříteli vážné ztráty, jež ovlivnily průběh bleskové války. Poskytli tak rozhodující čas na uskutečnění hlubokého přerodu ve vztahu sovětského lidu k válce, který umožnil vítězství. Sovětský lid a jeho Rudá armáda i v těch nevýslovně tíživých podmínkách, jež v zemi vytvořila mnohaletá zvůle stalinského režimu, dokázali zachránit Evropu před nacistickou porobou.[522]

Odtajněné stránky historie Druhé světové války popsal rovněž **G. A. Kumaňov** z Ústavu ruské historie Ruské akademie věd. I on odmítá mýty a lži o začátku války, o lidských ztrátách Rudé armády a vojsk nepřítele, o úrovni sovětského válečného umění. Dochází k závěru, že hlavní tíže válečných bojů ležela na bedrech Sovětského svazu, který sváděl nejkrutější a nejkrvavější boje Druhé světové války, zastavil cestu německých okupantů ke světovládě a zachránil civilizaci před úplným zničením. Srovnal vojensko-ekonomický potenciál SSSR v předvečer a na začátku války, popsal účast Finska ve fašistickém bloku proti SSSR, prozkoumal pravdu o některých známých

---

[520]*Rassekrečonnoje leto 1941 g.* Sbornik dokumentov i materialov. Sost. A. P. Aristov. Moskva: SBGB

[521]Kozinkin, O. J.: *Počemu ně rasstreljali Žukova? V zaščitu Maršala Pobedy*. Moskva: Jauta-Eksmo 2013.

[522]Solonin, M.: *22 ijunja, ili Kogda načalas Velikaja Otěčestvennaja vojna?* Moskva: Jauza, Eksmo 2006.

válečných hrdinských činech, vyzvedl přínos vojenské ekonomiky k vítězství spojenecké koalice aj.[523]

Kniha **V. V. Běšanova** ***Hořká pravda o vítězství. Krvavý rok 1945*** má spíše popularizační charakter, je bez odkazů na zdroje. Soustřeďuje se na události posledních měsíců války, jež byly donedávna obklopeny mlčením a ani archivní fondy z této doby nejsou dosud zcela odtajněny. Proto se dosud obtížně hledá odpověď na otázky, proč nebyl Berlín dobyt už v dubnu, jak to vojenská situace umožňovala, kdo ve skutečnosti vztyčil vlajku na Reichstagu, kolik sovětských tanků bylo ve městě zničeno, koho a jak vlastně sovětská vojska v Evropě osvobozovala, a zda stálo dobytí Berlína za cenu vysokých obětí. Autor patří ke kritikům některých Stalinových rozhodnutí a oficiálního výkladu Vítězství. V knize jsou též obšírné zmínky o vojenských operacích na území Československa.[524]

V monografii ***Střetnutí historiků na frontách II. světové a Velké vlastenecké války (1939–1945)*** podal **V. A. Proňko** přehled tří etap Velké vlastenecké války jako součásti války světové a zhodnotil výsledky války i vítězství, jejich význam i poučení pro budoucnost. Podrobně popsal měnící se přístup sovětské a posléze ruské historiografie k válečným událostem, stejným způsobem ukázal i etapy zahraniční historiografie s pestrou mozaikou pohledů na tuto problematiku. Nastínil i některá problematická témata, např. otázku spolupráce občanů SSSR s nepřítelem.[525]

Sborník ***Pravda Viktora Suvorova. Přepisování historie Druhé světové*** přináší 14 příspěvků ruských i zahraničních autorů, kteří vystoupili na obranu V. Suvorova v rušné diskusi, vyvolané jeho knihou *Ledoborec*, v níž popsal úmysl Stalina započít v létě 1941 preventivní válku útokem na Německo.[526] Ne ve všem se Suvorovem souhlasí, ale všichni odmítají sovětskou i postsovětskou tezi o mírumilovném stalinském SSSR a chtějí diskutovat bez ideologických a politických předsudků.[527]

---

[523]Kumaňov, G. A.: *Rassekrečonnyje stranicy istorii Vtoroj mirovoj vojny. Tragedija i podvig.* Moskva: Veče 2012.

[524]Běšanov, V. V.: *Gorkaja pravda o poBEDE. Krovavyj 1945 god*. Moskva-Jauza-press 2013.

[525]Proňko, V. A.: *Sraženija istorikov na frontach Vtoroj mirovoj i Velikoj Otěčestvennoj vojn (1939–1945 gg).* Moskva: Izdatělsko-torgovaja korporacija „Daškov i K°“ 2010.

[526]Suvorov, V.: *Ledokol. Kto načal vtoruju mirovuju vojnu?* Moskva: Izd. dom Novoje Vremja 1993; česky pod názvem *Všechno bylo jinak aneb Kdo začal druhou světovou válku*. Praha: Naše vojsko 1996, 2001, 2006, 2008.

[527]*Pravda Viktora Suvorova. Perepisyvaja istoriju Vtoroj mirovoj*. Moskva: Jauza 2006.

Monografie akademika **G. A. Kumaňova** je sestavena z různých jeho statí a vydána pod názvem ***Problémy válečných dějin vlasti (1938–1945).*** Svůj výklad začíná posouzením vojensko-ekonomického potenciálu SSSR v předvečer války, hodnocením „těžké volby“ sovětsko-německého paktu a zmínkou o „zimní válce“. V další kapitole připomíná významné body obratu ve vývoji války. Podrobněji se pak zastavil u válečné přestavby sovětské ekonomiky, u přestěhování závodů i obyvatel na východ země a u popisu národního hospodářství v letech 1944–1945. Zdůraznil mimořádný význam dopravy, zvláště železniční, jež zabezpečovala potřeby armády v rozhodujících bitvách. Výstavba nových tratí a nezměrná obětavost pracovníků v dopravě významně přispěly k vítězství. Zmínil se též o válce s Japonskem a vojensko-ekonomické spolupráci s Velkou Británií, sestavil portréty vojevůdců Žukova, Vasiljevského, Rokossovského a Kuzněcova. Závěrem konstatoval, že i s odstupem let je vidět rozhodující přínos SSSR k porážce nacismu a nic na tom nezmění ani zlehčování úlohy Rudé armády, k němuž dochází i v ruském soudobém tisku.[528]

Sborník ***Jednota fronty a týlu ve Velké vlastenecké válce (1941–1945)*** přináší materiály z vědecké konference na toto téma od celkem 83 historiků. V úvodní části jsou příspěvky o stavu odtajňování válečných dokumentů (včetně Ústředního archivu FSB Ruska) a o soudobých problémech historiografii Velké vlastenecké války. Nejobsáhlejší blok příspěvků tvoří dokumentační a pramenná základna Ruské federace o jednotě fronty a týku v době války (zde jsou např. příspěvky o roli vojsk NKVD při ochraně týlu, na frontě a v závěrečné etapě války, o dopisech „východních dělníků“ jako historickém prameni, o struktuře „trofejního fondu“ RGVA a osudu sovětských válečných zajatců). Druhý obsáhlý blok pojednává o přínosu regionů Ruské federace k porážce nacismu a válečnému vítězství (např. o úloze leningradských duchovních v době války, o dopisech z fronty a vzpomínkách účastníků války jako významnému prameni, o překonávání sociálních důsledků války v Baškirii aj.). Poslední blok se týkal podílu bývalých republik SSSR na vítězství.[529]

Sborník ***Sovětská každodennost a masové vědomí. 1939–1945*** přináší materiály osobního i úředního charakteru (včetně statistických materiálů), jež charakterizují různé stránky každodennosti v SSSR v prvních letech před německým útokem i v době Velké vlastenecké války. Celkem 243 dokumentů (dopisy, udání, hlášení, zprávy,

[528]Kumaňov, G. A.: *Problemy vojennoj istorii otěčestva (1938 –1945 gg.)*. Moskva: Sobranije 2007.

[529]*Jedinstvo fronta i tyla v Velikoj Otěčestvennoj vojně (1941–1945)*. Sost. T. M. Bulavkina i M. V. Stěpancev. Moskva: Academia 2007.

informační zápisy, statistická data, protokoly) podává obraz mentality a společenských nálad v době války, o každodennosti života v armádě, o pracovních vztazích v národním hospodářství, o zásobování, spotřebě a cenách, o válečné každodennosti (běžné příjmy a výdaje), o demografickém a sociálním vývoji, o fungování úřadů, o represivní politice v praxi v době války, o zločinnosti, o národnostní a církevní politice.[530]

Americký historik **S. M. Miner** se ve své práci ***Stalinova svatá válka*** zabývá rolí ruské církve, především pravoslavné, v politice stalinské vlády za Velké vlastenecké války. Dokazuje, že Stalin se rozhodl vrátit církev k životu hlavně proto, že chtěl s její pomocí obnovovat sovětskou moc na územích osvobozených Rudou armádou od německé okupace. Chtěl rovněž využít církev v propagandistických kampaních, jež měly přesvědčit západní spojence, že v SSSR je svoboda vyznání.[531]

Pohled na roli lidského faktoru v historii Velké vlastenecké války z hlediska mentalit podala monografie **V. F. Zimy *Mentalita národů Ruska ve válce v letech 1941–1945***. Autor v ní vymezil vliv války na demografickou mentalitu obyvatelstva, zhodnotil lidské ztráty na frontě i v zázemí, popsal vliv válečných událostí, hladu a epidemií na mentalitu sovětských občanů. Na řadě příkladů ukázal roli a význam ruské mentality pro vítězství nad Německem. Popsal mentalitu vojáků a velitelského sboru, specifika frontové existence, okupačního režimu, týlu osudy zajatců a repatriantů. Vycházel především z archivních materiálů, dopisů, pamětí a rozhovorů se svědky válečných událostí.[532]

Monografie **V. J. Zvjaginceva *Válka na vahách Themidy*** má podtitul „Válka v letech 1941–1945 v materiálech vyšetřovacích a soudních spisů“. Celkem 15 kapitol zachycuje nejrůznější témata a lidské osudy – řadové vojáky i vojenské náčelníky, rozvědčíky a partyzány, letce sestřelené v boji a námořníky odpovědné za ztrátu svých lodí, zrádce vlasti i vojáky odsouzené za kontrarevoluční postoje. Na jejich příkladech je vylíčena činnost přehradních oddílů, trestních praporů, útočných složek, oddílů kontrarozvědky Smerš i činnost vojenských tribunálů a polních soudů. Každá kapitola uvádí 4–6 příběhů, a je zakončena několika archivními dokumenty. Závěrečná příloha obsahuje soupisy některých souzených velitelů i obětí politické perzekuce.[533]

---

[530]*Sovetskaja povsedněvnosť i massovoje soznanije. 1939-1945*. Sost. A. J. Livšin, I. B. Orlov. Moskva: ROSSPEN, 2003.

[531]Majner, S. M.: *Stalinskaja svjaščennaja vojna. Religija, nacionalizm i sojuzničeskaja politika. 1941–1945*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[532]Zima, V. F.: *Mentalitet narodov Rossii v vojně 1941–1945 godov*. Moskva: Institut rossijskoj istorii RAN 2000.

[533]Zvjagincev, V. J.: *Vojna na vesach Femidy. Vojna 1941–1945 gg. v materialach sledstvenno-suděbnych děl*. Moskva: TERRA-Knižnyj klub 2006.

Německý historik **J. Hoffmann** v knize ***Stalinova likvidační válka: plánování, uskutečnění, dokumenty*** analýzou archivních dokumentů dospěl k přesvědčení, že se chystalo střetnutí obou expanzivních totalitních režimů v Evropě. Stalin připravoval válku proti Německu a Hitler ho předběhl jen o pár týdnů. Měla to být válka likvidační, zaměřená nejen na vojenskou porážku nepřítele, ale na zničení německého národa. Prokazuje to podle autora charakter stalinského režimu, projevený už před válkou a naplno pak během války – vraždění politických protivníků, plýtvání životy vojáků, likvidační postoj k cizím i vlastním zajatcům, válečné zločiny a hromadné vraždy obyvatel atd.[534]

Z vlastních zkušeností vychází částečně vzpomínková kniha ***Pravda o trestních praporech*** od A. Pylycyna, který s jedním takovým „štrafbatem" došel z Běloruska až do Berlína. K napsání knihy ho vyprovokoval ruský televizní seriál „Štrafbat", který označil za lživou agitku. Podle jeho svědectví se trestní prapory skládaly výhradně z důstojníků, z nichž ne všichni tam přišli za trest, byli tam i nejlepší velitelé a političtí pracovníci. Naopak do trestních rot byli zařazováni vojíni a poddůstojníci, kteří projevili zbabělost v boji, pokusili se o dezerci či spáchali nějaký přestupek, a byli tam i kriminální trestanci propuštění na frontu z vězení. Podrobně popsal každodenní život v jednotce a její bojovou cestu.[535]

B. S. Gorbačevskij ve své knize ***Vítězství navzdory Stalinovi. Frontový voják proti stalinistům*** boří jeden z největších sovětských mýtů – o velikém stratégovi a strůjci Vítězství nad Hitlerem. Na základě svých zkušeností a z odborné literatury (bohužel s minimem odkazů) sleduje Stalinovy kroky od prvních dnů války a dokazuje, že Rudá armáda vítězila nikoliv díky Vůdci, který nešetřil životy vojáků a za strategii pokládal boj za každou cenu, nýbrž že válku vyhrál lid a Stalin si vítězství přisvojil. Připomíná miliony zbytečných obětí, jež zahubila strategie lhostejná k lidským osudům, kruté chování režimu k přeživším válečným zajatcům, milion zastřelených dezertérů nebo více než 10 milionů osob, jež musely projít filtračními tábory. Zdůrazňuje, že ani po válce se sovětský režim řádně nepostaral o památku mrtvých.[536]

---

[534]Gofman, J.: *Stalinskaja vojna na uničtoženije: planirovanuje,osuščestvlenije, dokumenty*. Moskva: AST Astrel 2006; německy: *Stalins Vernichtungskrieg 1941–1945: Planung, Ausführung und Dokumentation*. München: Verlag für Wehrwissenschaften 1995.

[535]Pylycyn, A.: *Pravda o štrafbatach. Kak oficerskij štrafbat došol do Berlina*. 3-je izd. Moskva: Jauza-Eksmo 2007.

[536]Gorbačevskij, B. S.: *Pobeda vopreki Stalinovi. Frontovik protiv stalinistov*. Moskva: Jauza-EKSMO 2011.

Kniha vojenského historika **B. Sokolova** ***Rudý kolos. Proč zvítězila Rudá armáda?*** je spíše popularizační prací (bez odkazů), jež srozumitelně odpovídá na otázku položenou v podtitulu: především proto, že se tak dělo za neúměrně vysokého počtu ztrát, včetně ztrát na lidských životech, kdy systém zavedený za Stalina vyžadoval plnění i nesplnitelných rozkazů pod přímou hrozbou smrti z vlastních řad, což neplatilo v žádné jiné armádě světové války. Autor se zamýšlí nad cenou takového vítězství. V příloze je 11 autorových článků, nahlížejících na válečnou problematiku z různých aspektů, např. o významu paktu Molotov-Ribbentrop, o počítání válečných ztrát, o některých válečných tragédiích, o sporech ve vedení Rudé armády, o válečných popravách bez soudu.[537]

Kniha **A. Krivoručka** a **V. Roščupkina** ***Zlámané střely berlínského vlka*** nese podtitul „Druhá světová: neznámé o známém". Jako popularizační práce nemá odkazy na zdroje, nicméně bohatý výběr odborné literatury udržuje knihu na dobré úrovni literatury faktu. Autoři v celkem 17 chronologicko-tematicky řazených kapitolách představují desítky málo známých příběhů z historie Druhé světové války, zvláště portréty vítězů i poražených, od hlav států a vojenských velitelů až po řadové účastníky událostí z obou stran fronty. Poutavé příběhy se týkají např. Hitlerovy fixní ideje dobýt Stalingrad za každou cenu, reálnosti vytvoření německé atomové zbraně, utajované internace amerických vojáků v SSSR za války, rozhádané Evropy v předvečer války, jež nekladla Hitlerovi odpor v době, kdy to ještě šlo, vytváření protihitlerovské koalice bez ideologických přístupů, neslavného ústupu Rudé armády až k Moskvě aj.[538]

Sborník ***Rusové a Němci v epoše katastrof*** obsahuje 19 příspěvků ruských a německých historiků, které si všímají složitých vzájemných vztahů obou zemí ve XX. století, přičemž druhá světová válka je klíčovým momentem historické paměti obou národů. Příspěvky se snaží postihnout a překonat obraz nepřítele v zájmu vytváření kultury dialogu o minulosti. Týkají se např. pohledů nacistických elit na Sovětský svaz, dopisů německých vojáků od Stalingradu, válečných zajatců od Stalingradu, vzpomínky stalingradského chlapce, války v historické paměti donských kozáků, obrazu nepřítele v německé a sovětské válečné propagandě, úlohy válečných filmů aj. Kniha vyšla v souběžné ruské i německé verzi. [539]

---

[537]Sokolov, B.: *Krasnyj koloss. Počemu pobedila Krasnaja Armija?* Moskva: Jauza, Eksmo 2007.

[538]Krivoručko, A. P. – Roščupkin, V. T.: *Slomannyje strely berlinskogo vilka. Vtoraja mirovaja: neizvestnoje ob izvestnom*. Moskva: Prospekt 2013.

[539]*Rossijaně i němcy v epochu katastrof. Pamjať o vojně i preodolenije prošlogo*. Moskva: ROSSPEN 2012.

Monografie americké historičky **L. Nicolasové** ***Únos Evropy. Osud evropských kulturních statků v době nacismu*** patří k základním světovým dílům o problematice přemisťování kulturních statků za války. Tehdy docházelo k oficiálním krádežím, konfiskacím, nacistickým čistkám, k prodeji uměleckých děl a historických artefaktů, jež původně patřily obětem holocaustu. Nacistické Německo systematicky olupovalo muzea, galerie a jiná národní kulturní zařízení v okupovaných zemích. Autorka na bohatém faktografickém základě představuje osudy evropského kulturního dědictví za války, charakterizuje činnost německých institucí zřízených k loupežím i postavy lidí, kteří je prováděli, nebo kteří se naopak lupičům v nerovném boji postavili a snažili se kulturní hodnoty zachránit. Sleduje postupně krádeže umění v nacistickém Německu, v Rakousku, Polsku, Holandsku, Francii a zvláště v Sovětském svazu, stejně jako úsilí spojenců o nalezení a vrácení uloupených předmětů. Autorka uzavírá, že i po šedesáti letech od nacistické bouře, jež smetla miliony životů, jsou restituce uloupených statků dosud spíše projevem dobré vůle.[540]

Stejného tématu se týká práce **V. Aksjonova** ***Oblíbené muzeum führera. Ukradené poklady***. Popisuje v ní, jak týmy specialistů a nacistická pátrací komanda hledaly po celé okupované Evropě největší poklady výtvarného umění, aby je odvezly do Říše, kde mělo být v rakouském Linci zřízeno největší a nejlepší muzeum na světě – Muzeum všech národů. Byla to utkvělá myšlenka A. Hitlera, která se během války již začala realizovat. Většina ukradených děl se po válce našla v alpských a jiných úkrytech, vrácena byla např. i díla Mistra Vyšebrodského oltáře, o nichž se kniha zmiňuje.[541]

Kniha vysokého důstojníka bezpečnostních orgánů **A. S. Pržezdomského** ***Tajné bunkry Königsbergu*** se týká dnes už mimořádně členité historie pátrání po Jantarové komnatě, jež beze stop zmizela na konci války. Využívá dochovaných dokumentů z archivu bezpečnosti a zvláště osobních svědectví a vzpomínek pamětníků aby vyjádřil přesvědčení, že se komnata někdy přece jen najde.[542]

Jinou práci na toto téma vydal **V. Aksjonov** – ***Případ Jantarové komnaty***. Popsal historii jantaru, výrobu i výzdobu Jantarové komnaty a ve druhé části se soustředil na její válečné osudy a zmizení na konci války. Probral nejrůznější hypotézy úkrytu či

---

[540]Nikolas, L.: *Pochiščenije Jevropy. Suďba jevropejskich kulturnych cennostěj v gody naciszma*. Moskva: Logos 2001.

[541]Aksjonov, V.: *Ljubimyj Muzej fjurera. Ukraděnnyje sokrovišča.* Sankt-Peterburg: Izd. dom Něva, Moskva: OLMA-PRESS Obrazovanije 2003.

[542]Pržezdomskij, A. S.: *Sekretnyje bunkry Kjonigsberga*. Moskva: Veče 2011.

zániku komnaty, poválečná pátrání po možných úkrytech, včetně Jelcinova prohlášení, i okolnosti vzniku nové komnaty.[543]

Publicista **A. G. Mosjakin** v knize ***Za závojem jantarového mýtu. Poklady v zákulisí válek, revolucí, politiky a tajných služeb*** vylíčil na příběhu záhadně zmizelé Jantarové komnaty mimořádně širokou problematiku osudů uměleckých předmětů a kulturních statků přemístěných v době II. světové války či těsně po ní. Jeho pátrání po Jantarové komnatě patří k nejlépe zdokumentovaným. Za jednu z nejvíce pravděpodobných verzí pokládá možnost, že komnata v dubnu 1945 neshořela, ale byla zabavena trofejním komandem NKVD nebo Smerše, a v prvních letech po válce použita spolu s dalšími válečnými trofejemi k financování ekonomických a globálně politických zájmů sovětského režimu.[544]

Bořitelé „mýtů“

Kniha politika, žurnalisty a vojenského náčelníka **V. I. Ustinova *Politická tajemství Druhé světové*** podává kompilační přehled o celé válce, zvláště o diplomatických jednáních s ní spojených a o zásluhách Stalina na válečném vítězství. Motivem jejího vydání byla údajně snaha ukázat, že válečné události ovlivňují i současnou politiku světových mocností. Proto je třeba znát pravdu o skutečném proběhu války, jež byla očerněním vojevůdce Stalina hrubě zkreslena. Přičinil se o to zvláště despota Chruščov, který zničil kult Stalinovy osobnosti a pošlapal jeho hrob, aby zavedl mnohem větší kult vlastní. Ač sám měl nedostatek intelektu a přeceňoval svou roli v historii země, „zasadil strašný, rouhačský a nespravedlivý úder strategickým schopnostem Vrchního hlavního velitele soudruha Stalina, jehož talent v oblasti strategie byl nepopiratelný“. Kniha má sice odkazy na odbornou literaturu, na archivní prameny však odkazuje jen výjimečně.[545]

Kniha **J. V. Žitorčuka *Kdo je vinen za tragédii roku 1941*** neuvádí odkazy na zdroje informací vůbec žádné, ikdyž dokumenty a literaturu hojně cituje. Cílem autora bylo právě na základě analýzy dobových dokumentů o vojensko-politické situaci v Evropě v letech 1936–1938 objasnit situaci, jež vedla ke tragédii počátečního období Velké vlastnecké války, kdy jen do prosince 1941 ztratila Rudá armáda na čtyři miliony lidí,

---

[543]Aksjonov, V.: *Dělo o Jantarnoj komnatě*. Sankt-Peterburg: Izd. dom Něva 2000.
[544]Mosjakin, A. G.: *Za pelenoj jantarnogo mifa. Sokrovišča v zakulisje vojn, revoljucij, politiki i specslužb*. Moskva: ROSSPEN 2008.

[545]Ustinov, V. I.: *Političeskije tajny Vtoroj mirovoj.* Moskva: Algoritm 2012.

z toho téměř 3 miliony nenávratně. Autor chtěl odhalit a odstranit mýty, které se k tomuto období pojí, zvláště mýtus šířený Chruščovem, že neštěstí sovětského lidu zavinil Stalin, a mýtus některých historiků o Stalinově plánu preventivního útoku na Německo s cílem zavedení komunismu v Evropě. Za katastrofu roku 1941 může podle autora skutečnost, že Stalin z politických a vojensko-technických příčin nemohl na rozdíl od Hitlera provést včas všeobecnou mobilizaci, že generalita Rudé ermády se držela zastaralé válečné doktríny a nebyla připravena k protiúderu, že neexistovalo kvalitní operativní spojení vojenských částí, což znemožňovalo koordinaci akcí, a že v Rudé armádě bylo příliš málo velitelských kádrů střední a nižší úrovně, což mělo negativní dopad na morálku vojska.[546]

Práce stalinisty **J. Muchina** ***Křižácké tažení na východ*** „odhaluje" další mýty o příčinách a průběhu druhé světové války. K prvním obětem války nepatřilo Polsko, neboť tajné protokoly k paktu Molotov-Ribbentrop o jeho rozdělení jsou obyčejnou falzifikací Gorbačova a Jakovleva, kteří zaprodali Rusko Západu. Stalin chtěl naopak Polsku pomoci, ale byl povýšenecky odmítnut, vláda i armáda pak polský lid zradily a bylo nutné osvobodit západní Ukrajinu a Bělorusko, okupované od roku 1920. K dalším odhalením patří např. tvrzení, že za holocaust mohou sami sionisté, jejichž představitelé v září 1939 vyhlásili Hitlerovi válku, což údajně Hitlera oprávnilo k tomu, aby je v souladu se zákony války a mezinárodního práva poslal do koncentračních táborů, na což doplatili skoro výhradně ruští Židé.[547]

V práci ***Otcové – velitelé*** doprovází **J. Muchin** svými komentáři válečné vzpomínky plukovníka **A. Z. Lebedinceva**, který prošel celou bojovou cestu Rudé armády. Autoři odkrývají kontroverzní téma vysokých válečných ztrát sovětského vojska, ale odmítají tvrzení historiků, že za nadměrné ztráty mohou především chybná rozhodnutí hlavního velitele Stalina. Snaží se najít odpovědnost ostatních členů velitelského sboru, od vysokých až po nejnižší důstojníky, kteří svou hloupostí, váhavostí a nedbalostí způsobili mnoho neodčinitelných ztrát. V první části knihy je plasticky podána životní a vojenská dráha A. Z. Lebedinceva, s vykreslením mnoha desítek velitelů, ve druhé části se pak připomínají obě strany jejich válečných příběhů – chrabrost i zbabělost, smělost i nerozhodnost, chytrost i hloupost, svědomitost i příživnictví, čestnost i podlost aj.[548]

---

[546]Žitorčuk, J.:

[547]Muchin, J. I.: *Krestovyj pochod na Vostok. „Žertvy" vtoroj mirovoj*. Moskva: Jauza 2006.

[548]Lebedincev, A. Z. – Muchin, J. I.: *Otcy – komandiry*. Moskva: Jauza 2006.

B. R. Medinskij se v knize ***Válka. Mýty SSSR. 1939–1945*** snaží demaskovat údajné mýty o úloze Sovětského svazu ve druhé světové válce. Začíná už mýtem o tom, že Hitlera přivedl k moci Stalin, pokračuje „hanebnými" tajnými protokoly ke smlouvě Molotov-Ribbentrop, přátelstvím dvou diktátorů, zločinnou agresí SSSR proti bezbrannému Finsku, stalinským dobytím Pobaltí a Moldávie, píše o údajné vině Stalina za ústup v roce 1941, o zbytečném posílání ruských vojáků na smrt na přání Stalina, o zneužívání vojáků v trestních praporech a přehradních oddílech, o dvojí zradě sovětských válečných zajatců, o milionu Rusů bojujících proti Stalinovi aj. Kriticky zhodnotil filmy s válečnou tematikou, okolnosti německé i japonské kapitulace a formuloval poučení z války.[549]

Práce **A. Burovského** provokativně nazvaná ***Velká občanská válka 1939–1945*** odhaluje ve 35 kapitolách údajné mýty o charakteru Druhé světové války. Autor vyšel z teze, že v letech 1939 až 1945 bylo 110 milionů chlapců od 17 do 20 let, patřících ke 35 národnostem 61 států, navlečeno do uniforem různých armád a posláno do války, z níž se jich 27 milionů nevrátilo domů. Nebylo národa, jehož představitelé by jeden s druhým nebojovali v různých armádách. Za Velké občanské války let 1941–1945 bojovalo proti sovětské moci víc Rusů, než za občanské války z let 1917–1922. Nacisté a komunisté si chtěli rozdělit svět a vedlo to k válce. SSSR nevyhrál Druhou světovou válku, ale jen sovětsko-nacistickou válku, kterou sám nazval Velkou vlasteneckou. Stala se nejdůležitějším státním mýtem i dnešního Ruska. Vyhrál sovětský režim, komunisté a světové komunistické hnutí, ale nikoliv ruský národ.[550]

V knize ***Kdo přiměl Hitlera napadnout Stalina?*** si autor **N. V. Starikov** sám na tuto otázku odpověděl senzačním zjištěním: skutečnými inspirátory útoku na SSSR byli západní kapitalisté, zvláště Britové, kteří se nemohli smířit s chybou svých rozvědek, jež postavily do čela Ruska Lenina. Místo aby bolševici předali zemi Západu, vybudovali z ní mocnost. Na Západě se s tím nikdy nesmířili a podnítili válku proti SSSR s využitím Hitlera. Jedna z kapitol se týká i československých souvislostí („Proč Londýn a Paříž darovaly Hitlerovi Vídeň a Prahu").[551]

Kniha **O. S. Smyslova *Jidáši s nárameníky*** uvádí životní příběhy několika ruských vysokých vojenských či bezpečnostních činitelů, kteří „zradili přísahu a prodali svou zem", když přeběhli k nepříteli nebo se dobrovolně dali do jeho služeb proti SSSR, jako

[549]Medinskij, V. R.: *Vojna. Mify SSSR. 1939–1945.* 2-je izd. Moskva: OLMA Media Grupp 2012.

[550]Burovskij, A. M.: *Velikaja graždanskaja vojna 1939–1945*. Moskva: Jauza-Eksmo 2011.

[551]Starikov, N. V.: *Kto zastavil Gitlera napasť na Stalina?* Sankt-Peterburg: Pitěr 2011.

např. generál Rudé armády A. A. Vlasov, který v německém zajetí vytvořil Ruskou osvobozeneckou armádu, přeběhlík fronty P. Tavrin-Šilo („Politov"), který měl jako německý agent zastřelit Stalina, plukovník sovětské rozvědky O. V. Peňkovskij, který byl zároveň nejvýznamnějším agentem Západu, důstojník sovětské rozvědky V. B. Rezun (Suvorov), dvojitý agent, generál KGB O. Kalugin, který v roce 1995 emigroval do USA aj. Kniha je bohužel bez odkazů na zdroje.[552]

Úlohou lidového komisaře vnitra L. Beriji v době II. světové války se zabýval **A. Sever** v knize ***Maršál z Lubjanky***. Dokazuje v ní, že jedem ze symbolů Stalinovy krutovlády Berija dokázal po svém nástupu do funkce od podzimu 1938 připravit vojska NKVD do lepší bojové pohotovosti, než měla běžně Rudá armáda, což se brzy projevilo výraznými úspěchy v bojích s německou armádou, i úspěchy rozvědných a diverzních skupin a speciálních oddílů NKVD, jež byly nasazeny v týlu nepřítele. Zajistil rovněž rychlou výstavbu letišť, železnic, silnic a ropovodů pro potřebu armády, což bylo podmínkou válečného úspěchu.[553]

Okupovaná území SSSR

Práce **B. V. Sokolova *Okupace. Pravda a mýty*** popisuje tři roky německé okupace území SSSR, na němž žila třetina obyvatel země, přes 70 milionů lidí. Sleduje, jak se snažili přizpůsobit nelidským podmínkám existence, místo heroických činů odboje připomíná spíše dílčí fragmenty každodenního života. Uvádí, že i mezi kolaboranty bylo hodně lidí, kteří si nevybrali spolupráci z prospěchářských důvodů, a že ani pro místní obyvatele nebývali partyzáni menším zlem než okupanti. Cituje značné množství dokumentů, zvláště z archivu RGASPI, bohužel bez přesných odkazů. Všímá si dosud nezmapovaných událostí, např. historie tzv. Lokotské republiky v dnešní Brjanské oblasti a úlohy ruské vojenské formace RONA, násilí obou stran vůči válečným zajatcům, vztahu odboje polské Armie Krajowé k sovětským partyzánům, témat v písních kolaboračních a partyzánských jednotek aj.[554]

Monografie **B. N. Kovaljova *Každodenní život obyvatel Ruska v době nacistické okupace*** vychází z archivního materiálu a zabývá se dosud jen málo prozkoumaným tématem spjatým s Velkou vlasteneckou válkou – skutečným všedním životem a motivy

[552]Smyslov, O. S.: *Iudy v pogonech*. Moskva: Veče 2013.
[553]Sever, A.: *Maršal s Lubjanki. Berija i NKVD v gody Vtoroj mirovoj vojny*. Moskva: Algoritm 2008.
[554]Sokolov, B. V.: *Okkupacija. Pravda i mify*. Moskva: AST-Press kniga 2003.

chování lidí v podmínkách okupace. V celkem 17 kapitolách ukazuje zdroje masového hrdinství prostých obyvatel i příčiny zrady a spolupráce s okupanty. [555] Tentýž autor v monografii ***Nacistická okupace a kolaboracionismus v Rusku 1941–1944*** podrobně popsal situaci v západních a jihozápadních oblastech Ruska, jež se v letech 1941–1942 ocitly pod německou okupací. Na základě dobových dokumentů, především z regionálních ruských archivů, popsal krutý okupační režim – činnost nacistických správních orgánů, formování vojenských složek a policejní služby z řad místního obyvatelstva a válečných zajatců, ekonomickou politiku i způsoby ideologického ovlivňování obyvatel. Pozornost věnoval i otázkám spolupráce sovětských občanů s nacistickým okupačním režimem.[556]

Sborník ***„Stalo se. Přišli Němci!"Ideový kolaboracionismus v SSSR v době Velké vlastenecké války*** přináší obsáhlý historický úvod do problematiky s uvedením mnoha konkrétních příkladů kolaborace. Těžištěm práce jsou ale deníky a vzpomínky dvou ruských ideových kolaborantů, pro něž byla spolupráce s okupanty vědomou volbou. Jsou cenným pramenem k historii a psychologii kolaborace, nacistické okupační politiky a každodennosti života na okupovaném území. Zároveň ukazují sovětskou společnost v extrémních válečných podmínkách, hodnotovou orientaci a stereotypy chování lidí, jež se vytvářely za sovětského režimu a musely se vyrovnat s podmínkami okupace.[557]

Akademik **M. I. Semirjaga** je autorem obsáhlé syntetické monografie s názvem ***Kolaboracionismus. Podstata, typologie a projevy v letech Druhé světové války***. Zachytil situaci v celé okupované Evropě a vlastními propočty zjistil, že počet obyvatel, kteří v okupovaných zemích Evropy spolupracovali s nepřítelem byl přibližně stejný, jako počet účastníků odboje. Zkoumal formy a metody kolaborace, její zvláštnosti v různých evropských zemích, její vliv na utváření boje proti okupantům, podíl kolaborantů na fungování německého okupačního režimu a nakonec též zjišťoval, jak byli kolaboranti národy osvobozené Evropy potrestáni. Využil rovněž mnoha příkladů

---

[555] Kovaljov, B. N.: *Povsedněvnaja žizň naselenija Rossii v period nacistskoj okkupacii*. Moskva: Molodaja gvardija 2011.

[556] Kovaljov, B. N. *Nacistskaja okkupacija i kollaboracionizm v Rossii, 1941–1944*. Moskva: Izd. AST, Tranzitkniga 2004.

[557] *„Sveršilos. Prišli němcy:" Idejnyj kollaboracionizm v SSSR v period Velikoj Otěčestvennoj vojny*. Sost. O. V. Budnickij. Moskva: ROSSPEN 2012. Zde Osipova, L.: Dněvnik kollaborantki, s. 63-188; Samarin, V.: Sovetskaja škola v 1936–1942 gg., s. 189-226; Samarin, V.: Graždanskaja žizň pod německoj okkupacijej, 1942–1944, s. 227-319.

z českých zemí a Slovenska, některá hodnocení však vycházejí z již poněkud zastaralé literatury.[558]

Historicko-dokumentační sborník vzpomínek, svědectví a dokumentů ***Pod Němci*** se týká každodenního života obyvatel, činnosti místních orgánů samosprávy, teroru a ozbrojeného odboje na okupovaných územích SSSR v letech 1941–1944. Jednotlivé kapitoly zahrnují Bělorusko, Kyjev, Oděsu, severozápadní oblasti SSSR, severní Kavkaz, Lokotský samosprávný okruh a postavení Rusů ve Třetí říši. Většina kapitol obsahuje nejen vědecké statě, ale též dokumentární přílohy, často z Hooverova archivu ve Stanfordu.[559]

Sborník ***Pod okupací v letech 1941–1944*** přinesl stati o partyzánech na Ukrajině, kteří olupovali místní obyvatelstvo, vypalovali vesnice a byli pod ochranou NKVD, o poměrech v městě Livny a v tzv. Lokotské republice v Orlovské oblasti za okupace. Tři vzpomínky se týkaly důsledků partyzánských akcí v Bělorusku a církevní a mládežnické činnosti v Pskovské oblasti za okupace.[560]

Obsáhlý sborník ***Život za okupace. Vinnycká oblast. 1941–1944*** přináší studie o okupačním režimu v této oblasti, situaci místních obyvatel a zločinech spáchaných německými okupanty. Těžištěm práce je zveřejnění 274 dobových dokumentů převážně z ukrajinských státních archivů, jež dávají přehled o zmíněné problematice i o průběhu holocaustu, partyzánském hnutí, ekonomické situaci a každodennosti života v okupaci, včetně sovětské poválečné propagandy na toto téma. Zmíněny jsou např. i články z okupačního tisku o represích Velkého teroru ve Vinnycji, o hladomoru v roce 1933 a o komisi pro vyšetření zločinů NKVD.[561]

Kolektivní monografie ***Partyzánské hnutí*** představuje toto hnutí proti německým okupantům SSSR, kteří za války obsadili značnou část jeho území. Ozbrojený boj dobrovolníků s okupanty měl podporu místních obyvatel, působil nepříteli materiální i vojenské ztráty, snižoval bojeschopnost německých vojsk, upevňoval víru ve vítězství. Práce nezachycuje jen činnost partyzánů v jednotlivých okupovaných oblastech, ale snaží se o celkový pohled na tuto problematiku, o její propojení s událostmi na frontě. Po

---

[558]Semirjaga, M. I.: *Kollaboracionizm. Priroda, tipologija i projavlenija v gody Vtoroj mirovoj vojny.* Moskva: ROSSPEN 2000.

[559]*Pod němcami. Vospominanija, svidětělstva, dokumenty. Istoriko-dokumentalnyj sbornik*. Sost. K. M. Alexandrov. Sankt-Peterburg: Skriptorium 2011.

[560]*Pod okkupacijej v 1941–1944 gg*. Stati i vospominanija. Moskva: Posev 2004.

[561]*Žizň v okkupacii. Vinnickaja oblasť 1941–1944 gg.* Sost. V. J. Vasiljev, R. J. Podkur, S. D. Galčak, D. Bajrau, A. Vajner. Moskva: ROSSPEN 2010.

úvodní analýze partyzánského hnutí v domácí a zahraniční historiografii jsou osvětleny organizační základy partyzánského hnutí, charakterizovány postupy wehrmachtu vůči obyvatelstvu a partyzánům, a probrány jednotlivé etapy partyzánského boje od počátků v létě a na podzim roku 1941 přes bojové kampaně roku 1942, zesílení boje v po zásadním obratu ve vývoji války a jeho součinnost s Rudou armádou, až po bojovou činnost při osvobozování jednotlivých území. Samostatně je pojednán přehled druhů, forem a způsobů partyzánského boje, jeho operativně-strategické využití a uskutečňování taktických záměrů, stejně jako charakteristiky partyzánského života – obydlí, strava, oděv, lékařské zabezpečení a volný čas. V příloze je chronologie důležitých událostí a seznamy partyzánů – Hrdinů SSSR, RSFSR a generálů.[562]

Zcela nový pohled na partyzánské hnutí na Ukrajině přináší obsáhlá monografie **A. Goguna *Stalinští komandos. Ukrajinské partyzánské formace. 1941–1944***. S využitím publikovaných pramenů a literatury v nezvyklém rozsahu a také dokumentů ze 12 archivů v Rusku, na Ukrajině, v Německu a Polsku provedl autor kritickou analýzu tématu, podal nejkompletnější pohled na sovětské partyzánské hnutí na Ukrajině ve všech jeho aspektech a narušil tradiční mýty o lidovém odporu proti okupantům. Na řadě příkladů ukázal, že termín „partyzán“ ve významu povstalce se zde nedá použít, neboť zdejší partyzánské formace byly spíše zvláštními oddíly silových a trestních struktur sovětského režimu, tedy diverzanty, rozvědčíky a teroristy. Vytváření, organizaci a vedení partyzánského hnutí měly na starosti státní složky, nešlo tedy o spontánní lidový odpor. Autor sleduje roli orgánů NKVD a GRU při řízení partyzánského hnutí v jednotlivých etapách války, charakterizuje základní směry partyzánské činnosti (ničení hospodářských objektů, bojová střetnutí a diverzní akty na komunikacích, teror, rozvědka, likvidační akce, propaganda), analyzuje sociální a národnostní strukturu a početnost jednotek, vztah k místnímu obyvatelstvu včetně zabavování potravin a vyprovokování odvetného teroru okupantů, časté porušování disciplíny v oddílech a vnitřní konflikty mezi partyzány. Závěrem srovnává „rudé partyzány“ s oddíly ukrajinské UPA a polské Zemské armády, jež také působily na území Ukrajiny.[563]

Činnosti orgánů státní bezpečnosti na okupovaném sovětském území v době Velké vlastenecké války je věnována práce **A. Popova *Stalinovi diverzanti***. Přestože během

[562] *Partizanskoje dviženije. (Po opytu Velikoj Otěčestvennoj vojny 1941–1945 gg.)*. Moskva: Kučkovo pole 2001.

[563] Gogun, A.: *Stalinskije kommandos. Ukrainskije partizanskije formirovanija. 1941–1944*. Moskva: ROSSPEN 2012.

války bylo za linii fronty vysláno orgány bezpečnosti přes dva tisíce operativních skupin s cílem organizace rozvědky a kontrarozvědky, diverzní činnosti a provedení speciálních bojových operací v týlu nepřítele, včetně ochrany partyzánských formací před německou rozvědkou a likvidace hitlerovců a jejich pomahačů, nesmělo se až donedávna o účasti a roli čekistů v partyzánském boji mluvit, protože oficiální propaganda přisuzovala organizátorskou roli v partyzánském hnutí pouze komunistické straně. Většinu knihy tvoří přílohy z archivních dokumentů (směrnice, dopisy, rozhovory).[564]

Kniha ***Protipartyzánská válka v letech 1941–1945*** je sestavena z úryvků přetištěných z několika jiných knižních prací a časopiseckých studií a zabývá se principy, formami, metodami a způsoby boje německého vojenského velení s partyzány na okupovaném území SSSR. Kromě úvodních historických studií o partyzánské válce v SSSR se zde připomínají „východní" jednotky ve službách německé armády, dobrovolnický pluk „Desna", brigáda RONA, kozácké jednotky, „východní bataliony", běloruské formace. Jedna kapitola si všímá boje komunistického režimu s partyzány v prvních poválečných letech v Čečně, na Litvě a na Ukrajině. V příloze jsou instrukce pro boj partyzány užívané německou, britskou a americkou armádou.[565]

S. Čujev napsal knihu ***Ukrajinská legie,*** v níž představuje historii spolupráce ukrajinských dobrovolníků s nepřáteli Ruska a bolševiků. Vrací se až k činnosti protirusky zaměřených „profesionálních Ukrajinců" v 19. století a za I. světové války, kdy docházelo k systematickému ničení ruského živlu na Haliči a celé západní Ukrajině. Těžištěm práce je vylíčení ukrajinského kolaboracionismu za II. světové války – jde např. o ukrajinské vojenské formace wehrmachtu a policejní jednotky, o spolupráci UPA s okupanty, o bojové působení 4. ukrajinské divize SS Halič a činnost Ukrajinské národní armády. K dokumentaci slouží materiály z archivů sovětských a německých bezpečnostních služeb a okupační správy, úryvky ze vzpomínek účastníků událostí.[566]

Práce **A. Goguna** ***Mezi Hitlerem a Stalinem. Ukrajinští povstalci*** líčí především vznik a činnost OUN a její zápas za nezávislou Ukrajinu i poválečný exil, ukrajinskou revoluci na Zakarpatí v roce 1939 a vznik a boj UPA, přičemž odmítá mýtus o tom, že byla založena nacisty. Naopak líčí protinacistický boj ukrajinských povstalců, podle dokumentů a svědectví prezentuje i polsko-ukrajinský konflikt v letech 1942–1944.

---

[564]Popov, A.: *Diversanty Stalina. Dějatělnosť organov Gosbezopasnosti na okkupirovannoj sovětskoj territorii v gody Velikoj Otěčestvennoj vojny*. Moskva: Jauza-EKSMO 2004.
[565]*Antipartizanskaja vojna v 1941–1945 gg*. Pod red. A. J. Tarasa. Moskva: AST, Minsk: Charvest 2005.
[566]Čujev, S.: *Ukrainskij legion*. Moskva: Jauza 2006.

Uvádí rovněž informace o operacích sovětských zvláštních služeb proti OUN a UPA, popisuje metody postupu povstalců proti nacistům, komunistům a Polákům, i metody sovětských trestních orgánů, sovětských partyzánů a speciálních skupin NKVD-MGB. V příloze jsou svědectví o některých významných událostech z historie OUN-UPA.[567]

Útlá knížka ***Zapomenutá genocida: „Volyňská řež" z let 1943–1944*** přináší informace o akci ukrajinských nacionalistů z OUN, kteří s cílem „očištění" Volyně od polského obyvatelstva obklíčili tamní polské vesnice a surovým způsobem v nich povraždili několik desítek tisíc Poláků, včetně žen a dětí. Ve sborníku je 20 dokumentů z ukrajinských bezpečnostních archivů a tři studie o „polské otázce" v plánech OUN, o součinnosti polského podzemí se sovětskými partyzány při ochraně obyvatel před oddíly nacionalistů a o následcích „Volyňské řeže". V úvodu se zmiňují aktuální polské snahy přenést odpovědnost za tuto akci OUN na Sovětský svaz.[568]

Sborník ***Banderovština*** přináší informace o historii ukrajinského národního hnutí, jež vešlo ve známost pod jménem jednoho z vůdců – Stěpana Bandery, který v čele hnutí působil v letech 1929–1959. Je zde jeho životopis, popis cílů hnutí OUN i Ukrajinské povstalecké armády (UPA), zmínky o ukrajinských vojenských formacích v německém vojsku. Součástí sborníku je i sedm prací S. Bandery, jež doplňují představu o jeho životě a okruhu jeho blízkých spolupracovníků.[569]

Pod názvem ***Zabil jsem Stěpana Banderu*** vydal **J. M. Suško** životopisný příběh jednoho z vůdců ukrajinského národního hnutí na západní Ukrajině, předsedy OUN-UPA. Banderu, považovaného za národního hrdinu a zaníceného antikomunistu stejně jako za přisluhovače nacistických okupantů a krvavého kata, se snaží vylíčit jen na základě faktů o jeho životě a smrti, bez snahy o rehabilitaci jeho činů. Souběžně sleduje též příběh agenta KGB B. Stašinského, který Banderu v roce 1959 v Mnichově zavraždil.[570]

O. Romaněnko je autorem monografie ***Běloruští kolaboranti***, věnované spolupráci místních obyvatel s německými okupanty v Bělorusku v letech 1941–1945. Na základě archivních materiálů z Běloruska, Ruska, Ukrajiny, Polska a Německa provedl autor analýzu válečné kolaborace sovětských občanů, zjistil její příčiny a podmínky, v nichž vznikaly běloruské kolaborační organizace. Zhodnotil též roli běloruského národního

---

[567]Gogun, A.: *Meždu Gitlerom i Stalinym. Ukrainskije povstancy*. Sankt-Peterburg: Izd. dom Něva 2004.
[568]*Zabytyj genocid: „Volynskaja rezňa" 1943–1944 godov*. Sbornik dokumentov i issledovanij. Sost. A. Ďukov. Moskva: Alexej Jakovlev 2008.

[569]*Banderovščina.* Sost. A. R. Andrejev, S. Šumov. Moskva: Izd. Ekmo, Algoritm 2005.

[570]Suško, J. M.: *Ja ubil Stěpana Banderu!* Moskva: ZAO Izd. Centrpoligraf 2013.

hnutí v kontextu kolaborace, zmapoval strukturu a činnost běloruských jednotek wehrmachtu, policie a vojsk SS. K zajímavým souvislostem patří např. zmínka o evakuaci Ústředního štábu Běloruského svazu mládeže v létě roku 1944 do Opavy. K práci je připojen chronologický přehled událostí, biografické medailonky a dokumentační materiály.[571]

Okupovaného Běloruska se týká i práce **E. G. Ioffeho *Abwehr, bezpečnostní policie a SD, tajná polní policie, oddělení „Zahraniční armáda – Východ" v západních oblastech SSSR. Strategie a taktika. 19396–1945***. Zabývá se činností německých zvláštních služeb na západě SSSR, podrobně popisuje formy a metody boje rozvědných a diverzních škol proti vojskům Západního, Ústředního, Běloruského a Pobaltského frontu. Sleduje na běloruském území činnost německé rozvědky, akce zvláštních služeb proti Rudé armádě a sovětskému týlu, proti partyzánům i antifašistickému podzemí.[572]

Objevná monografie německého historika **R.-M. Müllera *Na straně wehrmachtu*** je komplexním popisem využití cizinců na straně německých vojsk v boji proti Rudé armádě. Autor člení kapitoly na Spojence Hitlera (Finsko, Maďarsko, Rumunsko, Itálie, Slovensko, Chorvatsko), na dobrovolníky z neutrálních a okupovaných zemí (Španělsko, Francie, Belgie, Holandsko, Dánsko, Norsko) a na národy východní Evropy zapojené do boje proti stalinismu (Estonsko, Lotyšsko, Litva, Polsko, Bělorusko, Ukrajina, Rusko a Kavkaz). Zdůrazňuje nutnost přehodnotit vojenské aspekty průběhu války, neboť bez pomoci armád svých spojenců by v roce 1941 nemohla německá vojska dojít až k Moskvě, bez mobilizace doplňkových sil spojenců by se v létě 1942 nemohl uskutečnit nástup na Volhu a Kavkaz, a po porážce u Stalingradu pomohla právě pomoc zahraničních složek při ochraně týlu a boji s partyzány odvrátit průlom Východní fronty. Autor ukazuje, jak nacisté obrátili nacionalismus ve východní Evropě protisovětským směrem a využili jej pro své zájmy, objasňuje pojmy kolaboracionismus, dobrovolnictví aj.[573]

Monografie **V. J. Černova** a **A. G. Šljachtunova *Pobaltské Waffen-SS. Hrdinové nebo kati...?*** popisuje podmínky vzniku a formování jednotek pobaltských zemí v sestavě německé armády a vojsk SS, jejich využití na východní frontě i v zázemí a

---

[571]Romaněnko, O. V.: *Bělorusskije kollaboracionisty. Sotrudničestvo s okkupantami na territorii Bělorussii. 1941–1945.* Moskva: ZAO Izd. Centropoligraf 2013.

[572]Ioffe, E.G.: *Abver, policija bezopasnosti i SD, tajnaja polevaja policija, otděl „Inostrannyje armii–Vostok" v zapadnych oblasťach SSSR. Strategija i taktika. 1939–1945 gg*. Minsk: Charvest 2007.

[573]Mjuller, R.-D.: *Na storone vermachta. Inostrannyje posobniki Gitlera vo vremja „krestovogo pochoda protiv bolševizma" 1940–1945.* Moskva: ROSSPEN 2012.

nasazení v trestních akcích proti sovětským občanům a partyzánům v letech 1941–1945. Knihu doplňuje 36 dokumentů k tématu, uvolněných z ruských stranických a bezpečnostních archivů, a několik fotografií.[574]

O. S. Smyslov zpracoval v knize ***Prokleté legie*** osudy ruských vlasovců, přičemž svůj názor na ně vyjádřil hned v podtitulu: ***Zrádci Vlasti ve službách Hitlera***. Prozkoumal různé příklady „páté kolony" v ruských dějinách, zabýval se trockisty, ruskou emigrací, bílou generalitou, Čečenci a krymskými Tatary, ukrajinskými nacionalisty, a podrobně mapoval podmínky zajetí a okupace. Podrobně pak popsal život generála Vlasova, zrod a činnost jeho hnutí. Zdůraznil, že toto hnutí nelze vidět jako pokus o vytvoření antistalinského odboje, ale že tito lidé především zradili přísahu a zaprodali tak svou Vlast. Asi 300 až 400 tisíc bývalých sovětských válečných zajatců i civilních osob (včetně policie, pomocné služby, ochranných i bojových součástí) se dalo do služeb hitlerovského Německa, z osmdesáti zajatých sovětských generálů aktivně spolupracovalo s Němci jen dvanáct.[575]

Celkový obraz této problematiky podal **S. I. Drobjazko** v práci ***Pod prapory nepřítele. Antisovětské formace v sestavě německých ozbrojených sil 1941–1945.*** Celkový počet občanů SSSR a ruských emigrantů, kteří sloužili za II. světové války v řadách wehrmachtu, SS, policie a polovojenských formací odhadl na milion dvě sta tisíc osob, z toho asi 700 tisíc Slovanů, 300 tisíc osob z národů Pobaltí a 200 tisíc představitelů tureckých, kavkazských a jiných malých národů. Popsal podmínky a příčiny vzniku antisovětských ozbrojených formací, účast ruské emigrace na válce proti SSSR, vznik hnutí vlasovců, účast Rusů v německých zvláštních službách, organizační strukturu, status a početní stavy východních formací v německé armádě a jejich bojové působení, činnost ochranných, policejních a územních formací na okupovaném území, účast občanů SSSR ve vojsku SS. Přiloženy jsou dokumenty k tématu, statistické tabulky a slovníkový přehled všech protisovětských formací.[576]

Občanům SSSR v řadách wehrmachtu je věnována obsáhlá monografie **O. Romaňka** ***Sovětská legie Hitlera***. Postupně probírá Ruské osvobozenecké hnutí a jeho formování na Krymu, hnutí ukrajinských nacionalistů a jejich činnost na Krymu, běloruské ozbrojené i dobrovolnické formace v řadách wehrmachtu, formace tureckých a

---

[574]Černov, V. J. – Šljachtunov, A. G.: *Pribaltijskije WAFFEN-SS. Geroi ili palači...?* Moskva: Lin-inter 2004.
[575]Smyslov, O. S.: *Prokljatyje legiony. Izmenniki Rodiny na službe Gitlera*. Moskva: Veče 2006.

[576]Drobjazko, S. I.: *Pod znamjonami vraga. Antisovetskije formirovanija v sostave germanskich vooružonnych sil 1941–1945 gg.* Moskva: Izd. Eksmo 2004, 2005.

kavkazských dobrovolníků a formace krymských Tatarů. Závěrem se zamýšlí nad jedním z výsledků Jaltské konference, dohodou o repatriaci sovětských občanů, kteří se ocitli na území okupované Evropy. Kromě „ostarbeitrů“ odvlečených na nucené práce do Německa a válečných zajatců se to týkalo osob, jež odešly spolu s ustupujícími německými jednotkami a kvůli své kolaboraci s okupanty se návratu do SSSR obávaly. V příloze jsou tabulky o počtech „východních“ dobrovolníků podle národností SSSR.[577]

Arménský historik **E. Abramjan** prozkoumal málo známou historii spolupráce kavkazské emigrace s nacistickým Německem v boji proti SSSR v monografii ***Kavkazané v abwehru***. Zmínil i pokusy polského Generálního štábu o takovou spolupráci, ale soustředil se na sblížení kavkazské emigrace s německými službami SD a abwehrem, v jehož rámci vznikl oddíl Bergmann, složený z výsadkářů-diverzantů a rozvědčíků, který měl plnit zvláštní úkoly v horách Kavkazu a v Zakavkazí. Popsal jeho strukturu, výstroj a výzbroj i jeho bojovou činnost na Kavkaze a posléze na Krymu, kde byl nasazen i proti partyzánům. Proti těm bojoval i kavkazský pluk na Balkáně, ázerbájdžánský oddíl se podílel na potlačení Varšavského povstání. V obsáhlých přílohách jsou dobové fotografie, životopisy aktérů událostí, 25 archivních dokumentů, tabulkové přehledy hodností, formací, zajateckých táborů a krycích názvů německých operací.[578]

Kniha **K. A. Zalesského *Velitelé národnostních formací SS*** přináší informace o jednotkách SS a jejich velitelích v době, kdy elitní rasové útvary SS už do svých řad verbovaly i osoby, jež původním požadavkům neodpovídaly a nebyly ani „německé krve“. Uvádí např. životopis Bronislava Kaminského z Vitebské gubernie, velitele ruské RONA, a velitelů dánských, belgických a lotyšských jednotek SS i příklady Němců, kteří veleli formacím ukrajinským, bosenským a kozáckým. [579]

M. Kustov v knize ***Přisluhovači Führera*** píše o evropských válečných spojencích Hitlera, ať již šlo o příslušníky italské, rumunské, maďarské či slovenské armády nebo dobrovolníky ze Španělska, Skandinávie, Pobaltí či Ukrajiny. Polsko je představeno jako „Věrný spojenec Adolfa Hitlera“, protože mu pomohlo rozbít Československo, Slovensko je „První bojový spojenec Hitlera“, protože mu pomohlo zaútočit na Polsko, a „Role Česka

[577]Romaňko, O.: *Sovetskij legion Gitlera. Graždaně SSSR v rjadach vermachta v SSSR*. Moskva: Izd. Bystrov 2006.
[578]Abramjan, E.: *Kavkazcy v Abvere*. Moskva: Izd. Bystrov 2006.
[579]Zalesskij, K. A.: *Komandiry nacionalnych formirovanij SS*. Moskva: AST Astrel 2007.

ve Druhé světové válce byla nejednoznačná“, protože bylo „kovárnou německých zbraní“.[580]

Kniha **A. Kazanceva *Třetí síla*** vyšla poprvé v emigraci v roce 1952. Podává přehled o situaci v ruské emigraci v západní Evropě v době německo-sovětské války v letech 1941–1945. Autor patřil ke skupině spojené s osvobozeneckým úsilím generála Vlasova a byl také činovníkem NTS, který v podzemí pracoval proti bolševikům i Němcům jako „třetí síla“. Při psaní využil i své osobní vzpomínky a válečné zkušenosti. Kniha je zakončena předáváním vlasovců západními spojenci do SSSR a popravou generála Vlasova.[581]

Válka a Německo

Německého Východního Pruska se týká práce **O. V. Čerenina *Špionážní Königsberg***. Pojednává o operacích speciálních služeb Německa, Polska a SSSR v tomto prostoru a vrací se až do dvacátých let, i když těžiště práce se týká druhé světové války. Zabývá se otázkou možných sovětských agentů v německých elitách Königsbergu, úlohou japonského konzula při poskytování zpráv o přípravách německého útoku na SSSR, činností sovětské rozvědky na území Východního Pruska aj. Připojen je slovník osobností a přehled struktury německých a sovětských rozvědek.[582]

Kniha **V. Loty *„Alta“ proti „Barbarossovi“*** pojednává o neznámé kapitole z dějin sovětské vojenské rozvědky v Německu. Německá novinářka Ilse Stöbe, krycím jménem „Alta“, vytvořila v Berlíně zpravodajskou skupinu, jež předala do Moskvy zprávu o plánovaném útoku Hitlera na SSSR už deset dnů poté, co byl plán 18. 12. 1940 v Berlíně přijat. Kniha sleduje osudy členů skupiny a jejich spolupracovníků a především vedoucí skupiny, jež byla odhalena gestapem a v prosinci 1942 v Berlíně-Plötzensee popravena. Zmíněn je též např. podíl sovětské rozvědky na realizaci sovětsko-německé smlouvy.[583]

Knihu ***Tajné materiály nacismu. Od „Ahnenerbe“ po Schliemannovo zlato*** tvoří zkrácené překlady tří knih: „Okultní Říše“ od britského znalce okultních věd J. Brennana, „Zodiak a svastika“ od Hitlerova astrologa W. Wulffa, a „Tajná služba“, vzpomínky

[580]Kustov, M.: *Najomniki fjurera*. Moskva: Izd. dom Tribuna 2008.

[581]Kazancev, A. S.: *Treťja sila. Rossija meždu nacizmom i kommunizmom*. 3-je izd. Moskva: Posev 1994.

[582]Čerenin, O. V.: *Špionskij Kjonigsberg. Operacii specslužb Germanii, Polši i SSSR v Vostočnoj Prussii. 1924–1942.* Moskva: Veče 2012.

[583]Lota, V.: *„Alta“ protiv „Barbarossy“. Kak byli dobyty sveděnija o podgotovke Germanii k napaděniju na SSSR*. Moskva: Molodaja gvardija 2004.

generála Reinharda Gehlena, šéfa německého zpravodajství na východní frontě a poválečného šéfa Spolkové zpravodajské služby. Všechny se týkají vzrušujících epizod z dějin II. světové války – spojení nacismu s okultními vědami, pátrání po pokladech, osobního života nacistických pohlavárů, významných špionážních afér, válečných trofejí aj.[584]

Válka a Polsko

Zjevně propagandistický účel má vydání pamětí pobočníka polského generála W. Anderse poručíka **J. Klimkowského** pod názvem ***Nejhnusnější z hnusných***, které už před lety vyšly v Polsku, na Slovensku i v SSSR, vždy ale pod původním názvem „Byl jsem pobočníkem generála Anderse“.[585] Zneužití výroku W. Churchilla ke zhanobení elit polské armády odpovídá i komentář k pamětem, zdůrazňující zradu armádního velení na polském národě a spolupráci s Němci v kampani kolem Katyňského zločinu. Vzpomínky ukazují intriky a korupci v polském armádním velení, zvláště u generála Anderse, který vyvedl část polských vojsk z SSSR, takže jeho dehonestující obraz vyhovoval v letech studené války sovětské propagandě podobně jako té dnešní ruské.[586]

Kniha **J. J. Grišina *Gibraltarská trag*édie**[587] je vlastně životopisem premiéra polské vlády v exilu Władysława Sikorského až do letecké katastrofy, při níž v roce 1943 zahynul. Zatímco předválečné působení generála Sikorského je jen naznačeno, jeho vojenská a politická činnost od prvních dnů II. světové války je popsána poměrně podrobně, včetně jeho politických zápasů v exilu. Přepracované a doplnění vydání této knihy obsahuje i některá fakta o nejasných okolnostech, za nichž došlo k neštěstí, jež dodnes vyvolává spekulace o možných příčinách tragédie.

Válka a Spojenci

---

[584]*Sekretnyje materialy nacizma. Ot „Anenerbe“ do zolota Šlimana.* Sost. N. N. Něpomňaščij. Moskva: Veče 2007.

[585]Klimkowski, J.: *Byłem adjutantem generała Andersa.* Warszawa: Wyd. MON 1959; Klimkovský, J.: *Bol som pobočníkom generála Andersa*. Bratislava: Osveta 1962; Klimkovskij, J.: *Ja byl adjutantom generala Andersa.* Moskva: Progress 1964 (též Moskva: Izd. MEI 1991).

[586]Klimkovskij, J.: *„Gnusnějšije iz gnusnych“. Zapiski adjutanta generala Andersa*. Moskva: Veče 2011.

[587]Grišin, J. J.: *Gibraltarskaja tragedija.* Kazaň: Unipress 1998.

K zásadním diplomatickým pramenům k historii válečného spojenectví patří dvoudílná edice dokumentů ***Korespondence předsedy Rady ministrů SSSR s prezidenty USA a premiéry Velké Británie v době Velké vlastenecké války v letech 1941–1945.*** První díl se týká korespondence J. V. Stalina s W. Churchillem a C. Attleem od července 1941 do listopadu 1945, a obsahuje 516 dokumentů. Ve druhém dílu je korespondence J. V. Stalina s F. D. Rooseveltem a H. Trumanem od srpna 1941 do prosince 1945 a obsahuje 384 dokumenty. K prvnímu svazku je připojen stručný úvod, k oběma pak poznámkový aparát.[588]

S využitím materiálů z více než 30 archivů sepsali **A. V. Golubjov** a **O. S. Poršněvová** monografii ***Obraz spojence ve vědomí ruské společnosti v kontextu světových válek***. Sledují, jak se formoval a vyvíjel obraz spojence v předvečer a během První světové války, v meziválečném období, v předvečer i během Druhé světové války. Nehledali jen názory „vzdělané třídy", ale i městských obyvatel, dělníků a rolníků, kteří tvořili většinu obyvatelstva země. Zjistili, že za první války vyvolával spojenecký Západ v ruské společnosti emocionálně značně zabarvený zájem a postupný růst protiněmeckých postojů, které se v průběhu války měnily ve svůj opak. Zvláště po bolševické revoluci se spojenci Ruska stali nepřáteli revolučního lidu, pomahači domácí kontrarevoluce. Za druhé války lze zaznamenat spíše opačnou dynamiku, po prvotní nejistotě, kdo je vlastně spojencem Ruska a nedůvěře vůči spojencům kvůli jejich otálení s otevřením druhé fronty a předválečné sovětské propagandě se vztahy k nim postupně zlepšovaly. Práce popisuje i řadu poválečných proměn postojů vůči Západu, který byl propagandou démonizován v duchu tradičních stereotypů.[589]

Celkový pohled na vztahy mezi SSSR a válečnými spojenci dává monografie **R. F. Ivanova *Stalin a spojenci v letech 1941–1945.*** Ukazuje Stalina jako státního a politického činitele, vojevůdce a především jako diplomata, který vedl složitá jednání s Rooseveltem a Churchillem, jež určila vývoj i výsledky světové války. V práci jsou využity archivní prameny z mnoha ruských a amerických archivů a v široké míře i paměti, dobový tisk a literatura z doby války a prvních pěti let po ní, kdy ještě nebyla poznamenána ideologickými vlivy studené války. Autor se snažil ukázat pozitivní i

[588] *Perepiska Predsedatělja Soveta Ministrov SSSR s prezidentami SŠA i premjer-ministrami Velikobritanii vo vremja Velikoj Otěčestvennoj vojny 1941–1945 gg.* V 2-ch t. Izd. 2-je. *T. 1. Perepiska s U. Čerčillem i K. Ettli. Ijul 1941 g.–nojabr 1945 g. T. 2. Perepiska s F. Ruzveltom i G. Trumenom. Avgust 1941 g.–dekabr 1945 g.* Moskva: Politizdat 1976.

[589] Golubjov, A. V. – Poršněva, O. S.: *Obraz sojuznika v soznanii rossijskogo obščestva v kontekste mirovych vojn*. Moskva: Novyj chronograf 2011.

negativní stránky Stalinovy osobnosti i jeho rozhodnutí, s důrazem na okolnosti řešení teritoriálních sporů, k nimž často mezi Stalinem a spojenci docházelo. Stalin při nich vždy prosazoval požadavek na zachování hranic, které měl Sovětský svaz v době svého napadení Německem v roce 1941, tedy včetně území získaných v prvních letech světové války. Značná pozornost je věnována i otázkám politických represí v SSSR, jež byly na Západě bedlivě sledovány a částečně ovlivňovaly i postoje spojenců ke spolupráci. Naznačeny jsou i názory nejbližších Stalinových spolupracovníků ve vedení země na tuto problematiku.[590]

Monografie **L. V. Pozdějevové *Londýn – Moskva. Britské společenské mínění v SSSR. 1939–1945*** osvětluje různorodé britské představy o Rusku a sleduje i názorové změny v průběhu války. Zachycuje názorové spektrum od oficiálních londýnských kruhů a členů parlamentu přes činovníky politických stran a společenských organizací, až k pohledům intelektuálů a prostých občanů. Výzkum vycházel ze značného množství materiálů z britských i ruských archivů, dobového tisku a široké základny odborné literatury.[591]

Překlad knihy britského historika a dokumentaristy **L. Reese *Stalin, Hitler a Západ. Tajná diplomacie Velkých mocností*** dal ruským čtenářům možnost střízlivého pohledu na historii válečných spojeneckých vztahů, které jsou podány zcela otevřeně od paktu Molotov-Ribbentrop a spojeneckého sledování situace na územích, jež připadla SSSR, přes rozhodnutí o poskytnutí pomoci SSSR k zastavení německého postupu, přes krizi vzájemné důvěry kvůli Katyni a odkládání druhé fronty až po zavírání očí Západu nad charakterem sovětského režimu v zájmu spolupráce při dělení Evropy.[592]

K historii spojenecké spolupráce při potrestání největších nacistických válečných zločinců na Soudu národů v Norimberku patří nepochybně sborník dokumentů ***SSSR a Norimberský proces. Neznámé a málo známé stránky historie***. Zahrnuje celkem 291 dokumentů vzniklých v době od září 1941 do listopadu 1949 – rozhodnutí Politbyra ÚV VKS(b), protokoly sovětských zvláštních vládních komisí, jež úřadovaly v Moskvě i v Norimberku a kontrolovaly činnost sovětských žalobců a soudců. Dokumenty odhalují vztahy mezi spojeneckými žalobci, osvětlují jednání uzavřených zasedání

---

[590]Ivanov, R. F.: *Stalin i sojuzniki: 1941–1945 gg.* Smolensk: Rusič 2000.

[591]Pozdějeva, L. V.: *London –Moskva. Britanskoje obščestvennoje mněnije i SSSR. 1939–1945*. Moskva: Institut vseobščej istorii RAN 1999.

[592]Ris, L.: *Stalin, Gitler i Zapad. Tajnaja diplomatija Velikich děržav.* Moskva: Astrel 2012; česky Rees, L.: *Druhá světová válka za zavřenými dveřmi. Stalin, nacisté a Západ*. Praha: Knižní klub 2009.

Mezinárodního vojenského tribunálu, např. jednání o katyňském případu, o sovětsko-německé smlouvě z roku 1939, o žádostech obviněných a obhájců, o přípravě rozsudků aj.[593]

Obšírná monografie **V. O. Pečatnova *Stalin. Roosevelt, Truman: SSSR a USA ve 40. letech*** zachycuje zrod a úspěšný rozvoj sovětsko-amerického válečného spojenectví i jeho rozpad, který se stal prologem studené války mezi oběma velmocemi. V průběhu těch let se změnil význam vzájemných vztahů z lokálních, převážně dvoustranných, ve vztahy globální, ovlivňující osudy mnoha dalších zemí i celý systém mezinárodních vztahů. Autor neměl v úmyslu podat všestrannou analýzu celého komplexu vzájemných vztahů obou zemí v daném období, nýbrž v mnoha tematických studiích a sondách sledoval méně známé aspekty této problematiky, s využitím nových dokumentů. Provedl též mikroanalýzu některých událostí, zkoumal diplomatické vztahy, rozvědku, vojenskou spolupráci, zahraničněpolitické plánování, propagandu a společenské mínění. Mnoho místa věnoval i klíčovým postavám hlavních aktérů a celé řadě dobových diplomatů, žurnalistů, vojáků, politických i společenských činitelů. Přestože se spojenectví nakonec rozpadlo, nelze zapomenout, že přispělo k porážce nepřítele ohrožujícího celé lidstvo a položilo základy poválečného mezinárodně-právního pořádku, jež platí dodnes.[594]

Monografie **V. N.** a **I. V. Krasnovových *Lend Lease pro SSSR. 1941–1945*** mapuje okolnosti spojenecké pomoci, poskytované za války Sovětskému svazu z USA, Velké Británie a Kanady v rámci tzv. zákona o půjčce a pronájmu (*Lend and Lease Act*). Její význam pro vítězství nad Německem byl v minulosti záměrně snižován i neúměrně zdůrazňován. Autoři prošli přes 150 publikovaných prací a mnoho archivních dokumentů a zjistili, že spojenecké dodávky přicházely po celou válku a v poměru k domácí výrobě činily až 25 % u letadel, 7 % u tanků a 100 % u automobilů. Kromě toho bylo dodáno 500 bojových lodí a člunů, 4 naftové destilační závody a závod na výrobu pneumatik, miliony tun potravin, stovky tisíc tun výbušnin, leteckého benzínu, hliníku, dále radary a hydrolokátory, reaktivní bombomety a mnoho dalších vojenských zařízení. Autoři sledovali i otázku splátek sovětského dluhu: jednání prezidentů SSSR a USA v roce 1990 potvrdilo zůstatek dluhu ve výši 674 milionů dolarů, Rusko jako

---

[593] *SSSR i Njurnbergskij process. Něizvestnyje i maloizvestnyje stranicy istorii*. Sbornik dokumentov. Moskva: MFD 2012.

[594] Pečatnov, V. O.: *Stalin, Ruzvelt, Trumen: SSSR i SŠA v 1940-ch gg.* Dokumentalnyje očerki. Moskva: TERRA-Knižnyj klub 2006.

následovník SSSR jej bude splácet do roku 2030 každoroční splátkou 17 milionů dolarů. V přílohách jsou podrobné tabulkové přehledy obsahu dodávek.[595]

Podle názoru **M. A. Baranova** a **V. F. Starodubceva**, autorů monografie ***Konverze na válku***, nerozhodlo II. světovou válku jen hrdinství vojáků, ale též skryté momenty války, vojensko-ekonomické úspěchy spojenců, účinný odpor ekonomik bojujících států, jenž přivedl antihitlerovskou koalici k vítězství na všech frontách. Autoři nahlížejí na válečné události z pozice tohoto ekonomického odporu, který nakonec určil vyústění vojenského konfliktu. Sledují vývoj od vzájemných dodávek v rámci sovětsko-německého paktu z roku 1939 přes evakuaci průmyslu a jeho přesměrování na potřeby válečné výroby, spojeneckou pomoc v rámci dohody o půjčce a pronájmu, osudy námořních konvojů se zbraněmi a surovinami, vzdušné a pozemní cesty dodávek. Srovnali sovětskou konverzi na válku s americkými a britskými programy i strategii německou a japonskou. Potenciál spojenců byl značně vyšší než u agresorů, jako následek války vznikly i supervelmoci.[596]

Kniha **A. A. Čičkina *Neznámí spojenci Stalina v letech 1940–1945*** je spíše popularizační prací (bez odkazů), ale dává dobrý přehled o vstřícném vztahu některých zemí (kromě spojenecké koalice), za války neutrálních či dokonce spolupracujících s Německem, k válčícímu SSSR. Neutralita Švédska a Norska pomohla omezit německý a finský tlak, podobně spolupráce s Íránem zadržovala možnou agresi Turecka, k čemuž přispívala i neutralita Afghánistánu a Jemenu. Známá byla spolupráce s kurdskými a arménskými organizacemi v Turecku. Cenná byla též neutralita Islandu a Portugalska, či ekonomická pomoc Mongolska a tehdy nezávislé Tuvy. SSSR podporovala též západoafrická Libérie a Jihoafrický svaz, v jižní Americe Brazílie, Argentina a Uruguay, v severní též Kanada. V jihovýchodní Evropě byla cenná neutralita Bulharska, a účinný protifašistický odpor v Jugoslávii a Řecku, podobně jako odbojové hnutí v Rakousku, Maďarsku, Francii, Španělsku i v Pobaltí. Po válce se pak zásluhou severní Koreje podařilo odvrátit válečný konflikt mezi SSSR a Čínou.[597]

Práce **S. Briljova** se jmenuje ***Zapomenutí spojenci ve Druhé světové válce*** a připomíná „malé“ státy, jež byly spojenci Velké trojkoalice. Autor postupně probírá Kubu, Uruguay, Brazílii, Mexiko a Honduras, Tahiti, Guadeloupe, Bahamy, Belize,

---

[595]Krasnov, V. N. – Krasnov, I., V.: *Lend-liz dlja SSSR. 1941–1945*. Moskva: Nauka 2008.

[596]Baranov, M. A. – Starodubcev, V. F.: *Konversija na vojnu (Ekonomičeskoje protivoborstvo v gody ispytanij 1939–1945 gg.)*. Moskva: ZAO Izd. Ekonomika 2005.

[597]Čičkin, A. A.: *Něizvestnyje sojuzniki Stalina: 1940–1945 gg*. Moskva: Veče 2012.

Svazijsko, Etiopii, Jižní Afriku a Madagaskar, i tehdy samostatnou Tuvu u mongolských hranic SSSR. Uvádí desítky příkladů spojenecké spolupráce z dalších končin světa, obvykle doplněných fotografiemi.[598]

Překlad knihy legendárního ředitele americké zpravodajské služby **A. Dullese** ***Tajná kapitulace*** odhaluje některá fakta o tajných operacích americké rozvědky na území Evropy za II. světové války, o spolupráci se švýcarskou, francouzskou a italskou rozvědkou, o metodách informační a psychologické války, o separátních jednáních spojenců s nejvyššími činiteli Německa ohledně kapitulace německých vojsk.[599]

10. Váleční zajatci a internovaní

Sovětští zajatci

Kniha **I. A. Dugase a F. J. Čerona** ***Sovětští váleční zajatci v nacistických koncentračních táborech (1941–1945)***[600] podrobně popisuje okolnosti, za nichž docházelo k zajetí sovětských vojáků, a líčí vývoj vztahu nacistických úřadů k zajatcům, který vyvrcholil v jejich masovém ničení (úmrtnost sovětských válečných zajatců údajně činila 57 %). Autoři došli k závěru, že ze 6 milionů sovětských vojáků, kteří se dostali do německého zajetí, zahynuly 3 miliony 300 tisíc, se započtením dalších ztrát jich mohly být až 4 miliony. Kniha zároveň dává jistou možnost srovnání situace sovětských válečných zajatců v Německu a německých zajatců v Sovětském svazu.

Situací sovětských válečných zajatců v Německu se zabývá i sborník ***Tragédie i hrdinství (Sovětští váleční zajatci v letech 1941–1945)***, který vyšel jako první kniha edice „Tragédie války – tragédie zajetí“. Přináší příspěvky 11 vojenských historiků na různá témata, od hledání příčin a následků zajetí, přes popis různých německých koncentračních táborů pro sovětské válečné zajatce, až po zobrazení zajetí v expozici Memoriálního muzea německých antifašistů. V příloze je 61 dokumentů z archivů v Německu i v Ruské federaci.[601]

---

[598]Briljov, S.: *Zabytyje soujuzniki vo Vtoroj mirovoj vojně*. Moskva: OLMA Media Grupp 20120
[599]Dalles, A.: *Tajnaja kapituljacija*. Moskva: ZAO Izd. Centrpoligraf 2002.

[600]Dugas, I. A. – Čeron, F. J. *Sovetskije vojennoplennyje v německich konclagerjach (1941–1945)*. Moskva: Avuar konsalting 2003.

[601]*Tragedija i geroizm. (Sovetskije vojennoplennyje. 1941–1945 gody)*. Moskva: Memorialnyj muzej německich antifašistov – Akademija vojennych nauk 1999.

Izraelský historik **A. Shneer** v práci ***Zajetí. Sovětští váleční zajatci v Německu, 1941–1945*** nejprve stručně popsal situaci válečných zajatců západních zemí spojenecké koalice v německém zajetí a soustředil se na příčiny zajetí více než 5 milionů sovětských vojáků a důstojníků, na tragické podmínky jejich zajetí. V samostatné kapitole pojednal o osudu Židů v sovětské armádě i v německém zajetí, které přežili jen nemnozí z nich. V příloze jsou dokumenty o Židech v sovětské armádě i o jejich tragickém osudu v zajetí.[602]

Sborník vzpomínek a dokumentů ***Předurčeni zahynout. Osud sovětských válečných zajatců – Židů*** uvádí přes padesát osobních svědectví těch, kterým se podařilo se štěstím utajit své židovství a přežít v německých a finských zajateckých táborech pod cizím jménem. Vyprávějí o svých kamarádech i zachráncích, stejně jako o zrádcích a vrazích. K práci je připojena studie P. Poljana „Sovětští váleční zajatci – Židé, první oběti holocaustu v SSSR". V příloze je soupis archivních dokumentů z trofejní kartotéky v CAMO a obsáhlý soupis literatury k tématu.[603]

Patrně nejdůkladnějším dílem o tragickém osudu sovětských válečných zajatců a „dělníků z Východu" na nucených pracích je monografie **P. M. Poljana *Oběti dvou diktatur. Život, práce, ponížení a smrt sovětských válečných zajatců a ostarbeitrů v cizině i ve vlasti***. Záslužné je zvláště rozšíření problematiky válečných zajatců o početné civilní dělníky odvlečené okupanty do Německa k otrocké práci a po válce repatriované do SSSR, kde byli vystaveni dalšímu ponižování. Nedočkali se ani náležité kompenzace za svou deportaci a nucenou práci, jak autor v popisu historie nedávných odškodňovacích snah zdůraznil. Kniha čerpá především z archivních ruských a německých zdrojů i z tištěných pramenů a je doplněna fotografiemi, dokumenty a mapovými schématy, což platí především o jejím druhém vydání, jež se nachází v Knihovně SZM.[604]

Kniha **G. G. Verbického *Ostarbeiteři*** má vysvětlující podtitul ***Historie Rusů, násilím vyvezených na práce do Německa v době Druhé světové války***. Stručně líčí tragické osudy těchto „dělníků z Východu", ale jejím těžištěm jsou vzpomínky přeživších, ať už zůstali po válce na Západě nebo se vrátili do vlasti. V další části knihy jsou popsány

[602]Šneer, A.: *Plen. Sovetskije vojennoplennyje v Germanii. 1941–1945*. Moskva–Ierusalim: Mosty kultury–Gešarim 2005.

[603]*Obrečonnyje pogibnuť. Suďba sovetskich vojennoplennych – jevrejev vo Vtoroj mirovoj vojne. Vospominanija i dokumenty.* Sost. P. Poljan, A. Šneer. Moskva: Novoje izdatělstvo 2006.

[604]Poljan, P. M.: *Žertvy dvuch diktatur. Žizň, trud, uniženija i smerť sovetskich vojennoplennych i ostarbajterov na čužbině i na rodině*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN 202.

případy násilného vydávání „ostarbeiterů“ sovětským úřadům k repatriaci, i když se jí bránili. Velmi obšírnou dokumentační část knihy tvoří dobové fotografie, kopie dokumentů a registračních karet, úřední formuláře i osobní korespondence.[605]

O „východních dělnících“ psal rovněž **V. Andrijanov** v knize ***Archipelag OST. Osud otroků „Třetí říše“ v jejich svědectvích, dopisech a dokumentech***. Zveřejnil úryvky ze stovky vzpomínek odvlečených dělníků a podrobně tak zmapoval podmínky jejich nucené práce, každodenní okupační život, osvobození i návrat do vlasti, po němž pro mnohé z nich perzekuce pokračovaly. Zmínil rovněž otázku německé kompenzace za utrpěná příkoří, jíž se však dočkali už jen nemnozí z oněch více než 5 milionů odvlečených. Mnohé z dobových svědectví se týkají sudetského pohraničí českých zemí, kam byli vězni přiděleni na práci.[606]

Práce **J. Arzamaskina *Rukojmí Druhé světové války*** pojednává o repatriaci sovětských občanů v letech 1944–1953. Sleduje vojensko-politické a organizační základy procesu repatriace, vytváření sovětských repatriačních orgánů, jejich zaměření a praktickou činnost, zvláště při repatriaci osob osvobozených Rudou armádou a nacházejících se v západních zónách okupovaného Německa a Rakouska. Zabývá se též činností orgánů státní správy SSSR při poválečné repatriaci sovětských i zahraničních občanů, nebo problémem kolaborace a jeho řešením ve vztahu k repatriaci.[607]

Dnes už klasická práce na stejné téma od **N. D. Tolstého** (nevlastního bratra slavného ruského spisovatele) ***Oběti Jalty*** vyšla nejprve anglicky v roce 1978 a poté v ruském exilu. Autor k ní sbíral řadu let podklady mezi přeživšími účastníky a svědky násilných repatriací do SSSR, k nimž došlo v rámci spojeneckých dohod. Popsal postavení Rusů v německé Třetí říši i v anglickém zajetí a vylíčil zvláště tragický osud ruských kozáků či generála Vlasova. Zmínil též masové repatriace v Itálii, Německu, Norsku a dalších zemích. Závěrem shrnul právní faktory související s repatriacemi a dodal, že při vydání Rusů v německých uniformách sovětským úřadům britská vláda dobře věděla, že porušuje zásady mezinárodního práva.[608]

---

[605]Verbickij, G. G.: *Ostarbajtery. Istorija rossijan, nasilstvenno vyvezennych na raboty v Germaniju vo vremja Vtoroj mirovoj vojny*. Izd. 3-je. Sankt-Peterburg: Izd. S.-Peterb. universiteta 2004.
[606]Andrijanov, V. I.: *Archipelag OST. Suďba rabov „Treťjego rejcha“ v ich svidětělstvach, pismach i dokumentach*. Moskva: Molodaja gvardija 2005.

[607]Arzamaskin, J. N.: *Založniki vtoroj mirovoj vojny. Repatriacija sovetskich graždan v 1944–1953 gg*. Moskva: Izd. Fokus 2001.

[608]Tolstoj, L. N.: *Žertvy Jalty*. Moskva: Russkij puť 1996.

Němečtí zajatci a internovaní (souhrnné práce)

V ruském překladu vyšla kniha německých autorů **P. Carella** a **B. Böddekera** ***Němečtí váleční zajatci Druhé světové války 1939–1945***. Přináší celkový pohled na osudy 11 až 12 milionů zajatců vězněných v táborech dvaceti států na pěti kontinentech, od Austrálie po Sibiř. Jedna z kapitol je věnována i věznění zajatců v SSSR a připomíná, jak se v očích sovětských úřadů ze zajatců stávali váleční zločinci. Autoři vycházeli z bohatých zdrojů Vědecké komise pro dokumentaci osudu německých válečných zajatců, jež ve spolkovém Německu v 50.–70. letech sbírala svědectví bývalých zajatců.[609] Tato práce byla publikována i ve ***III. dílu*** společné práce obou autorů ***Východní fronta*** pod názvem ***Němečtí váleční zajatci. Wehrmacht za ostnatým drátem***. Je zde zveřejněna i práce **P. Carella** ***Stalingrad. Krach operace „Blau“***, v níž líčí nejprve situaci předcházející útoku (boje na Kavkaze, v Sevastopolu, u Novorossijsku a Tereku), boje mezi Donem a Volhou a na přístupech k městu, obklíčení 6. armády a záhubu ve stalingradském kotli.[610]

Kniha německého historika **G. Böddekera** vyšla pod ruským názvem ***Hoře poraženým! Běženci III. říše v letech 1944–1945***. Sleduje v ní válečné osudy a utrpení 15 milionů německých občanů, většinou prostých Němců, kteří nebyli válečnými zločinci a většinou ani vojáky, ale ocitli se v epicentru bojů, či v obavách před mstou vítězů prchali na západ Evropy jako běženci, nebo byli vyhnáni ze svých domovů. Autor vyšel ze svědectví vyhnanců shromážděných počátkem 50. let vládní komisí Federativní republiky Německa a zachytil násilí páchané na německém obyvatelstvu sovětskými vojáky i místním obyvatelstvem od Východního Pruska a Pobaltí až po Slezsko a území Německa. Hodně místa je věnováno násilí na území Protektorátu Čechy a Morava (zvláště v souvislosti s květnovým povstáním roku 1945), v pohraničních sudetských oblastech i na Slovensku (v době národního povstání v roce 1944).[611]

Váleční zajatci v SSSR

[609]Karel, P. – Bjoddeker, G.: *Nemeckije vojennoplennyje Vtoroj mirovoj vojny 1939–1945 gg.* Moskva: Izd. Eksmo 2004.

[610]Karel, P. – Beddeker, G.: *Vostočnyj front. Kniga III. Stalingrad. Krach operacii „Blau“. Vojennoplennyje. Vermacht za kolljučej provolokoj*. Moskva: Eksmo 2008.

[611]Bjoddeker, G.: *Gore poběžďonnym! Běžency III Rejcha. 1944–1945 gg.* Moskva: Eksmo 2006.

Zásadním tištěným pramenem ke studiu problematiky válečných zajatců v SSSR je několik obsáhlých sborníků dokumentů, vydávaných pod společným označením ***Váleční zajatci v SSSR. 1939–1956*** a pod dohledem editora a redaktora M. M. Zagorulka. Tento název nese i publikace, která je vlastně prvním dílem budoucí edice, i když tak není ještě označena. Je nejúplnějším souborem materiálů na toto téma – uvádí 471 dokumentů z archivů GARF a tehdejšího CChIDK (nyní v RGVA), kromě dokladů normativního charakteru především hlášení, zprávy, přehledy a jiné informativně-analytické materiály určené Stalinovi, Molotovovi, Berijovi, Chruščovovi aj., jež ukazují politické a ekonomické motivy rozhodnutí týkajících se válečných zajatců a přinášejí hodnověrné informace o podmínkách jejich zajetí. Po stručném historickém a edičním úvodu následují dokumenty v 9 tematických celcích: obecné materiály k postavení zajatců, systém UPV-GUPVI NKVD-MVD SSSR, evidence a držení zajatců po stráží, zaopatření zajatců, zdravotní péče, nemocnost a úmrtnost, pracovní využití, operativní práce v táborech – odhalování a trestání válečných zločinců, repatriace a dílčí shrnutí. V příloze je 31 přehledů a tabulek k tématu práce, nechybí vědecký aparát a rejstříky. V textu je 15 zmínek o 62 120 zajatcích původem z Československa.[612]

Sborník dokumentů ***Váleční zajatci ve Stalingradu. 1943–1954*** je označen jako 2. díl edice. Začíná historickou studií *Život a práce válečných zajatců ve Stalingradu* a archeografickým úvodem, obsahuje 278 dokumentů a 12 statistických a tabulkových příloh, dokládajících historii a podmínky zajetí, roli zajatců při obnově Stalingradu a hospodářství oblasti. Nechybí pomocné aparáty, obrazové přílohy, stručné biografie pracovníků NKVD-MVD a obšírné rejstříky. V textu je 8 zmínek o zajatcích z českých zemí.[613]

Třetí díl edice v Knihovně SZM chybí, týkal se literárních prací (povídek, poesie a divadelních her) a článků z novin válečných zajatců ve stalingradských táborech. Nechybí však díl čtvrtý, pro poznání zajatecké problematiky mimořádně důležitý. Pod názvem ***Hlavní správa pro záležitosti válečných zajatců a internovaných NKVD-MVD SSSR. 1941–1952*** přináší 144 dokumentů z archivů GARF a RGVA – zprávy, hlášení, přehledy, informace, svodky, protokoly a další evidenční a informativní materiály ústředního aparátu GUPVI. Po úvodní studii o historii GUPVI je zachycena organizační

[612] *Vojennoplennyje v SSSR. 1939–1956.* Dokumenty i materialy. Pod red. M. M. Zagorulko. Moskva: Logos 2000.

[613] *Vojennoplennyje v Stalingradě. 1943–1954*. Dokumenty i materialy. Pod red. M. M. Zagorulko. Volgograd: Gosudartsvennoje učreždĕnije „Izdatĕl“ 2003. [Vojennoplennyje v SSSR. 1939–1956, t. 2].

činnost GUPVI, jeho frontové orgány, evidence válečných zajatců a internovaných, ochrana a režim pobytu zajatců, lékařská a sanitární služba v táborech, pracovní využití zajatců, zvláštní oddíly válečných zajatců a pracovní oddíly internovaných, politická práce mezi zajatci, otázky repatriace. Každá z těchto kapitol je doplněna souborem informativně-statistických dokumentů. V textu je asi 20 zmínek o československých souvislostech problematiky.[614]

Sborník ***Regionální struktury GUPVI NKVD-MVD SSSR. 1941–1951*** je označen jako 5. díl, l. kniha zmíněné edice o zajatcích. Úvod do tématu poskytuje studie *Vykoupení prací: váleční zajatci při obnově zničeného*. Publikace obsahuje 41 dokumentů, většinou obšírných analytických přehledů doplněných statistickými údaji a tabulkami, jež hodnotí vykonanou práci se zajatci, se zajištěním dobrých podmínek jejich zajetí, s jejich pracovním využitím, politickou výchovou a repatriací do vlasti. Přehledy zhotovili pracovníci regionálních struktur GUPVI v republikách, krajích a oblastech celkem 13 ekonomických celků bývalého SSSR. V 1. knize jsou informace o sedmi ekonomických oblastech (Severozápadní, Západní, Centrální, Povolžská, Severokavkazská, Zakavkazská a Kazachstánská); zbývajících šest ekonomických oblastí je popsáno ve 2. knize 5. dílu, jež ale v Knihovně SZM bohužel chybí.[615]

Kniha **A. A. Krupennikova *Těžké břímě zajetí*** pojednává o osudech válečných zajatců obou proti sobě stojících stran Druhé světové války, přičemž záměrné ničení sovětských zajatců, přikázané pohlaváry Třetí říše, bývá kvůli svému rozsahu označováno za „druhý holocaust“. Samostatná kapitola si všímá historie krasnogorského důstojnického tábora č. 27, jímž prošlo asi 50 tisíc zajatců více než 30 národů Evropy i Asie. Dvě kapitoly zkoumají historii protifašistického hnutí válečných zajatců, jehož centrem byl právě tábor v Krasnogorsku. Připomenuty jsou i některé soudní procesy s válečnými zločinci v SSSR. Zmíněna je i nová vědecká koncepce výzkumu zajatecké problematiky v krasnogorském muzeu. Knihu doplňuje celkem 33 archivních materiálů o problematice zajatců, převážně z archivu RGVA. V některých statistikách jsou i údaje o českých a československých zajatcích.[616]

---

[614]*Glavnoje upravlenije po delam vojennoplennych i internirovannych NKVD-MVD SSSR. 1941–1952. Otčotno-informacionnyje dokumenty i materialy.* Pod red. M. M. Zagorulko. Volgograd: Volgogradskoje naučnoje izdatelstvo 2004. [Vojennoplennyje v SSSR. 1939–1956, t. 4].

[615]*Regionalnyje struktury GUPVI-MVD SSSR. 1941–1951*. Otčotno-informacionnyje dokumenty. Pod red. M. M. Zagorulko. Volgograd: Izdatěl 2005. [Vojennoplennyje v SSSR. 1939–1956, t. 5, kn. 1].

[616]Krupennikov, A. A.: *Tjažkaja noša plena.* Staťji 1993–2000. Moskva: Rejttar 2001.

Rakouský historik **S. Karner** v monografii ***Archipelag GUPVI. Zajetí a internace v Sovětském svazu. 1941–1956*** popsal především osudy německých a rakouských vojáků v sovětském zajetí, ale věnoval se i historii systému táborů NKVD, jež pod názvem GUPVI existovaly v letech 1939–1953 paralelně s táborovým systémem GULAGu. V síti GUPVI byly přes 4 tisíce táborů a jejich poboček, bylo v nich zaregistrováno přes 2 a půl milionu osob a přes 400 tisíc jich tam zemřelo. Nešlo jen o válečné zajatce, byli tam rovněž kozáci, předaní sovětským úřadům spojenci, internovaní a na práci „mobilizovaní" Němci a další internované civilní osoby z různých zemí. Autor popsal systém GUPVI a jeho proměny během války i po ní, kdy v první poválečné pětiletce zajišťovali jeho vězni 8 % hrubé výroby v SSSR. Zobrazil životní podmínky v táborech i činnost sovětské vojenské justice, jež soudila zajatce a internované jako válečné zločince, a zmínil rovněž opožděnou repatriaci zajatců. Kniha je doplněna vědeckým aparátem a řadou fotografií v textu.[617]

Monografie **A. J. Jepifanova *Stalingradské zajetí v letech 1942–1956 (němečtí váleční zajatci v SSSR)*** popisuje vznik a vývoj systému táborů pro německé válečné zajatce ve Stalingradské oblasti – frontové přijímací a průchozí tábory, vytvoření správy táborů a činnost výrobních táborů v letech 1943–1949. Druhá část práce je věnována některým aspektům právního postavení zajatců – stíhání válečných zločinců z řad zajatců, izolaci části zajatců (příslušníků SS, SA, SD, gestapa a kázeňsky nepřizpůsobivých zajatců) do táborů se zvláštním režimem, identifikaci pohřebišť zajatců ve Volgogradské oblasti. V příloze jsou dobové fotografie a dokumenty vztahující se k tématu.[618]

Sborník ***Tragédie války – tragédie zajetí*** [619] obsahuje 27 příspěvků věnovaných otázkám registrace a evidence válečných zajatců různých národností v SSSR, zvláště podmínkám zajetí německých válečných zajatců a činnosti Národního výboru Svobodné Německo, okolnostem repatriace sovětských občanů z Francie a francouzských okupačních zón v Německu a Rakousku aj. Stěžejní význam má příspěvek **V. A.**

---

[617]Karner, S.: *Archipelag GUPVI. Plen i internirovanije v Sovetskom Sojuze. 1941–1956*. Moskva: RGGU 2002.

[618]Jepifanov, A. J.: *Stalingradskij plen 1942–1956 gody (německije vojennoplennyje v SSSR)*. Moskva: Memorialnyj muzej německich antifašistov 1999.

[619]*Tragedija vojny – tragedija plena.* Sbornik materialov Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii, posvjaščennoj 55-letiju obrazovanija antifašistskich organizacij vojennoplennych v SSSR i problemam i perspektivam razvitija muzeja „Tragedija plena". Sost. V. A. Vsevolodov. Moskva: Memorialnyj muzej německich antifašistov, Akademija vojennych nauk 1999.

Vsevolodova[620] o evidenci válečných zajatců a internovaných, který se zabývá i otázkou stanovení jejich národnosti a státní příslušnosti, přičemž uvádí i příklady zajatců z českých zemí.

V. A. Vsevolodov je též autorem práce ***Lhůta uchování – neustále. Krátká historie tábora válečných zajatců a internovaných UPVI NKVD-MVD SSSR č. 27 (1942–1950)***. Líčí vše podstatné o vzniku tábora v Krasnogorsku a o jeho místě v systému UPVI NKVD, složení a pohybu zajatců, o specifickém zaměření tábora na důstojnickou elitu, o zásobování, stravě a bydlení, zdravotnické péči, pracovním využití zajatců, politické výchově, o ostraze tábora, práci táborového vedení, umělecké tvorbě zajatců, o jejich repatriaci a likvidaci tábora. V přílohách jsou četné dokumenty a statistické přehledy, práce je doplněna barevnými ilustracemi a dobovými fotografiemi ze sbírek muzea.[621]

Obsáhlý sborník dokumentů ***Za Německo – proti Hitlerovi!*** přináší soubor agitačních materiálů německých antifašistů – emigrantů a válečných zajatců z období od června 1941 do června 1943, kdy vznikl Národní výbor „Svobodné Německo". Jsou zde protokoly z jeho zakládajícího zasedání, což se týká i Svazu německých důstojníků, založeného v září 1943, a v širokém výběru propagandistické materiály obou organizací. Dokumenty jsou uvedeny v ruském překladu. Obsáhlá studie E. Weinerta pojednává o činnosti Národního výboru Svobodné Německo v letech 1943–1945. Připojen je seznam letáků vydaných výborem, užitečný je též přehled hodností wehrmachtu a vojsk SS ve srovnání s hodnostmi Rudé armády.[622]

Sborník ***Boj antifašistických organizací proti nacismu v době Druhé světové války: historie a současnost*** přináší 28 příspěvků z konference na toto téma. Všímají si v širokém záběru např. práce s německými antifašisty z řad válečných zajatců, nelegálních organizací zajatců ve zvláštních táborech NKVD ve Stalingradu, dokumentů o spiknutí Stauffenberga, činnosti výboru Svobodné Německo, problémů fašismu v současném Rusku, spolupráce s maďarskými historiky a především expozic a výzkumu Memoriálního muzea německých antifašistů v Krasnogorsku u Moskvy.[623]

---

[620]Vsevolodov, V. A.: „Arifmetika" i „algebra" učota vojennoplennych i internirovannych v sisteme UPVI NKVD-MVD SSSR v period 1939–1956 gg. In: *Tragedija vojny*, s. 24-57.

[621]Vsevolodov, V. A.: *Srok chraněnija – postojanno. Kratkaja istorija lagerja vojennoplennych i internirovannych UPVI NKVD SSSR № 27 (1942–1950 gg.)*. Moskva: Memorialnyj muzej německich antifašistov 2003.

[622]*Za Germaniju – protiv Gitlera! Dokumenty i materialy o sozdanii i dějatělnosti Nacionalnogo komiteta „Svobodnaja Germanija" i Sojuza německich oficerov*. Moskva: Memorialnyj muzej německich antifašistov 1993.

Katalog sbírkových předmětů tohoto muzea pod názvem ***Přežít! Um zu überleben! Tvorba válečných zajatců. 1942–1950*** představuje uměleckou tvorbu zajatců, převážně z bývalého průchozího tábora č. 27, kterým prošlo na 50 tisíc zajatců. Jde o díla profesionálních malířů a literátů, ale též o výtvory prostých lidí, kteří např. darovali upomínkové předměty svým přátelům, ošetřovatelům či vedení tábora. Katalog ukazuje asi stovku maleb a kreseb, karikatur a článků z nástěnných novin, fotografií konvic a krabiček, stejně jako dobových fotografií z tábora.[624]

Novodobé galeje, zní titul ukrajinské knížky **V. Sergijčuka** a anotace zdůrazňuje, že jde o první celkové shrnutí osudů válečných zajatců a internovaných za Druhé světové války na území Ukrajiny v sovětských táborech. Kromě hutné úvodní studie obsahuje sborník výbor dokumentů z Ústředního státního archivu v Kyjevě, týkajících se problematiky zajatců a internovaných.[625]

Z mnohem širší pramenné základny čerpá mimořádně objemná monografie **A. S. Čajkovského** ***Zajetí. Za cizí i vlastní hříchy (Váleční zajatci a internovaní na Ukrajině v letech 1939–1953)***. Snaží se všestranně prozkoumat a popsat historii a podmínky zajetí více než 700 tisíc německých, rakouských, rumunských, maďarských a mnoha dalších válečných zajatců a internovaných, kteří pobývali v táborech, pracovních a odloučených pracovních oddílech NKVD-MVD na území Ukrajiny. Každý sedmý z nich zajetí z různých příčin nepřežil. Kniha věnuje pozornost otázkám evidence zajatců, režimu zajetí a ostrahy, pracovnímu využití zajatců, lékařské a sanitární péči, agenturně-operativní práci, předběžnému vyšetřování a soudům, pohřbívání zemřelých a ubitých, otázkám repatriace atd. Autor využívá dokumentů i k vylíčení osudů konkrétních lidí; zachytil jich více než tisíc, a to jak z řad zajatců a internovaných, tak z okruhu jejich strážců, pracovníků NKVD. Knihu doprovází vědecký aparát i dokumentární fotopřílohy.[626]

Osudy maďarských válečných zajatců ukazuje práce jednoho z nich, spisovatele **I. Örkényho**, který ji napsal ještě v zajetí. V narážce na titul knížky klasika maďarské

---

[623]*Borba antifašistskich organizacij protiv nacizma v period Vtoroj mirovoj vojny: istorija i sovremennosť.* Moskva: Rejttar 2003.

[624]*Čtoby vyžiť. Um zu überleben! Tvorčestvo vojennoplennych. 1942–1950.* Sost. I. P. Kuzmičeva. Moskva: „Rejtar“ 2000.

[625]Sergijčuk, V.: *Novitnja katorga. Vijskovopoloneni ta internovani Drugoji svitovoji v URSR*. Kyjiv: TOV Ukrajinska Vydavniča Spilka 2001.

[626]Čajkovskij, A. S.: *Plen. Za čužije i svoi grechi (Vojennoplennyje i internirovannyje v Ukraině 1939–1945 gg.)*. Kijev: Parlamentnoje izdatělstvo 2005.

literatury G. Illyése *Lidé z pusty*,[627] jež pojednávala o poklidném životě Maďarů v povodí Dunaje, ji nazval ***Lidé z táborů.*** Maďaři byli hned po Němcích a Japoncích třetí největší skupinou zajatců v sovětských táborech, bylo jich přes půl milionu, což u desetimilionového národa byl vlastně každý desátý muž. Autor – Maďar se židovskými kořeny sloužil v armádě beze zbraně, jako člen pracovních oddílů určených ke kopání zákopů a k odstraňování min. V zajetí prošel tábory pod Tambovem a od února 1945 pobýval v táboře č. 27 v Krasnogorsku a v Ústřední škole antifašistů. Snažil se o „sociografický" popis všeho, co viděl, a jeho svědectví je dodnes ceněno pro mimořádnou přesnost záznamu.[628]

Sborník dokumentů ***Maďarští váleční zajatci v SSSR*** přináší 141 dokumentů z odtajněných fondů GUPVI uložených v RGVA v Moskvě, jež se týkají instrukcí a předpisů upravujících pobyt zajatců na území SSSR, ale též to jsou zápisy, protokoly, potvrzení situační hlášení, statistické informace a další materiály charakterizující podmínky zajetí. Knize nechybí obsáhlý historiografický a archeografický úvod do problematiky a vědecký aparát, a je k ní připojeno 9 odborných studií, článků a vzpomínek, včetně soupisu táborů a hřbitovů, jež se týkají maďarských zajatců.[629]

Dosud jen málo známou problematiku představila monografie **A. L. Katasonovové *Japonští váleční zajatci v SSSR: velká hra velkých mocností***. Poprvé ukazuje jeden z nejsložitějších humanitárních problémů rusko-japonských vztahů – věznění japonských zajatců za Druhé světové války na území SSSR, a nahlíží jej v kontextu zahraniční politiky SSSR v letech 1945–1956. Zajatci se stali rukojmími politických zájmů SSSR a USA v reáliích studené války, vzhledem k okupaci Japonska americkým vojskem se osud Japonců rozhodoval v jednáních dvou válečných vítězů prosazujících své mocenské zájmy. Osud více než 600 tisíc zajatců, z nichž nejméně desetina v zajetí zahynula, ovlivňovala i po jejich návratu do vlasti skutečnost, že japonské úřady neznávaly legitimitu sovětských dokladů o zajetí, což znesnadňovalo zajatcům možnosti rehabilitace a odškodnění. Kniha je založena na unikátních archivních pramenech a podává podrobnou analýzu vztahů mezi spojenci antihitlerovské koalice v této věci.[630]

---

[627]Česky Illyés, G.: *Lidé z pusty.* Praha: SNKLHU 1957.

[628]Erkeň, I.: *Narod lagerej*. Moskva: Chronikjor 2006.

[629]*Vengerskije vojennoplennyje v SSSR: Dokumenty 1941–1953 godov*. Moskva: ROSSPEN 2005.

[630]Katasonov, J. L.: *Japonskije vojennoplennyje v SSSR: bolšaja igra velikich děržav*. Moskva: Institut vostokoveděnija RAN, Kraft+ 2003.

V. V. Galickij monograficky zpracoval další skupinu zajatců – ***Finští váleční zajatci v táborech NKVD (1939–1953)***. Zatímco ve finském zajetí se ocitlo asi 70 tisíc sovětských válečných zajatců, převážně Rusů, v sovětském zajetí skončily jen tři tisíce Finů. Úvodem autor nastínil politiku sovětské vlády vůči válečným zajatcům a táborové systémy. Dále se věnoval průběhu sovětsko-finské války, výměně zajatců, podmínkám zajetí, přeškolování zajatců na antifašisty, soudům NKVD, různým etapám repatriace a uchovávání památky na zemřelé. V přílohách jsou četné statistické tabulky, jmenné soupisy, předpisy a směrnice vztahující se k zajatcům.[631]

Vzpomínky **H. Gerlacha *V sibiřských lágrech*** líčí osudy šestnáctiletého chlapce z vesnice poblíž východopruského Elbingu (dnes polský Elbląg), který byl po příchodu Rudé armády odvezen na dva roky do internace v táboře v republice Komi na řece Imši, přítoku Pečory. V příloze je úryvek z pamětí *Osobní pilot Hitlera* od generála Hanse Baura, který byl v sovětském zajetí až do roku 1955.[632]

Ruský Němec **J. A. Tregubov** ve svých vzpomínkách ***Osm let v moci Lubjanky*** líčí, jak byl v září 1947 unesen ze západního sektoru Berlína sovětskou rozvědkou, dopraven do Moskvy, prošel moskevskými věznicemi na Lubjance a v Lefortovu, byl odsouzen k trestu smrti za činnost v NTS a službu v RONA, a posléze se zmírněným trestem na 25 let GULAGu deportován do táborů na Vorkutě, kde pracoval v dolech, pak do Dubravlagu v Mordvinsku; v říjnu 1955 byl repatriován do západního Německa. Podrobně popsal podmínky svého věznění v táborech a spoluvězně, s nimiž se setkal (např. profesora P. N. Savického z Prahy).[633]

11. Poválečný vývoj a represe

Souhrnné práce

Nejlepší přehled o názorech ruských (a zčásti i zahraničních) historiků na vývoj v SSSR ve druhé polovině XX. století podává práce **V. P. Popova *Velká remíza. SSSR od Vítězství k rozpadu***. Autor provedl analýzu nejvýznamnějších historických publikací a

[631]Galickij, V. V.: *Finskije vojennoplennyje v lagerjach NKVD (1939–1953 gg.)*. Moskva: Izd. dom Graal 1997.

[632]Gerlach, Ch.: *V sibirskich lagerjach. Vospominanija německogo plennogo.* Moskva: ZAO Centrpoligraf 2007.

[633]Tregubov, J. A.: *Vosem let vo vlasti Lubjanki. Perežitoje. Zapiski člena NTS*. Frankfurt/Main: Possev Verlag 2001.

probral většinu nejvýraznějších a kontroverzních témat – od hledání příčin vzniku II. světové války v roce 1939 až po proces s KSSS u Ústavního soudu RF v roce 1992. V pěti kapitolách prozkoumal válečné období, zdroje i důsledky Vítězství, vytváření unikátního typu sovětského režimu s pomocí státního teroru, cestu SSSR ke světové velmoci, střídání reforem a stagnace, spory o podobu komunismu a jejich prověrku svobodou. Široký historiografický záběr činí z této práce nezbytnou pomůcku všech zájemců o studium tohoto období.[634]

Celým více než 40 letům poválečného vývoje Sovětského svazu je věnována monografie amerického historika **V. M. Zuboka *Nepovedené impérium. Sovětský svaz za studené války od Stalina po Gorbačova*.** Sovětský režim se tehdy snažil udržet a rozšířit svou obrovskou říši, vybojovanou za cenu těžkých útrap a životů milionů lidí. Svou roli už neviděl v šíření světové revoluce, ale v budování veliké mocnosti povolané k tomu, aby sehrávala vedoucí roli ve světě. Velkoruský velmocenský šovinismus šířený Stalinem však narážel na reálné rozložení sil ve světě. Autor ukazuje Stalinovy kroky na cestě ke studené válce a rozdělení Německa, soupeření o moc po jeho smrti a „mírové soužití“ v polovině 50. let, jaderné pokusy Chruščova, brežněvovské uvolnění a jeho zánik, odchod sovětské staré gardy a konec impéria za gorbačovské perestrojky. Využil v široké míře archivních materiálů, od zápisů z jednání nejvyšších stranických a státních orgánů po jejich korespondenci, též pamětí komunistických vůdců a rozhovorů s jejich pomocníky.[635]

Také ruský historik a archivář **R. G. Pichoja** napsal monografii o poválečném vývoji sovětského režimu – ***Sovětský svaz: historie moci. 1945–1991***. Využil plně své dobré obeznámenosti s fondy Politbyra a Sekretariátu ÚV KSSS, Archivu zahraniční politiky RF aj., i nově vydávaných pamětí sovětských činitelů. Podal v mnohém neznámý pohled na jednotlivé vývojové etapy poválečného Sovětského svazu – na příliš pozvolné „tání“ po Stalinově smrti, příčiny odstavení Chruščova, na vývoj vedoucí ke stagnaci a krizi, a zvláště na počátek perestrojky a glasnosti, jež uspíšily sociálně-politickou krizi a rozpad sovětského impéria.[636]

První díl kolektivní monografie ***Středovýchodní Evropa ve druhé polovině XX. století*** zachytil pod názvem ***Ustavení „reálného socialismu“*** období celých dvaceti let,

---

[634]Popov, V. P.: *Bolšaja ničja. SSSR ot Pobědy do raspada*. Moskva: Izd. NC ENAS 2005.

[635]Zubok, V. M.: *Něudavšajasja imperija. Sovetskij Sojuz v cholodnoj vojně ot Stalina do Gorbačova*. Moskva: ROSSPEN 2011.

[636]Pichoja, R. G.: *Sovetskij Sojuz: istorija vlasti. 1945–1991*. Izd. 2-je. Novosibirsk: Sibirskij chronograf 2000.

1945–1965. Zkoumá ekonomické, sociální, politické a mezinárodní aspekty rozvoje zemí, jež tehdy stály pod bezprostředním sovětským vlivem (Albánie, Bulharsko, Maďarsko, NDR, Polsko, Rumunsko, Československo a Jugoslávie). Hodnotí důsledky II. světové války pro střední a východní Evropu, charakterizuje hlavní koncepce rozvoje, politické, ekonomické a sociální přeměny, vliv počínající studené války, formování světové socialistické soustavy, rozvoj mezinárodních vztahů a pokusy o zdokonalování ekonomického systému socialismu.[637]

Sovětská okupační zóna v Německu

Obsáhlá příručka ***Sovětská vojenská administrace v Německu. 1945–1949*** je zřejmě nejkompletnějším přehledem o této problematice. V celkem 92 statích ruských historiků a 12 dokumentech v příloze je vše podstatné o organizaci a činnosti sovětské okupační správy v Německu. V biografické části jsou informace o téměř jednom tisíci pracovníků řídícího aparátu SVAG.[638]

M. I. Semirjaga v práci ***Jak jsme řídili Německo*** podal plastický obraz sovětské okupace východního Německa, jež trvala od května 1945 do října 1949. Začíná vysvětlením pojmů a představením osob, jež tvořily sovětskou administraci SVAG, komentuje uvádění příkazu maršála Žukova do života. Sleduje pak zavádění demokracie po sovětském vzoru, průběh válečných reparací, udržování pořádku ve spolupráci s NKVD, poválečné přesídlování národů, sovětskou politiku v oblasti kultury a vzdělávání, vytvoření Berlína jako srdce dvou německých států, vztahy sovětské správy k západním spojencům, a hodnotí roli Rudé armády. Kniha je doplněna dobovými fotografiemi.[639]

Druhý svazek sborníku ***Materiály k historii Sovětské vojenské administrace v Německu v letech 1945–1949*** se týká charakteristiky silových struktur SVAG, informací o významu, funkcích a personálním obsazení správ a oddělení SVAG. Podrobně je popsáno oddělení Speciálních táborů Ministerstva vnitra SSSR v Německu i jednotlivé tábory, Správa vnitřních záležitostí SVAG, Správa velitelské služby SVAG, a Oddělení (Správa) pro repatriaci a pátrání po občanech spojených národů SVAG. Sem

[637] *Centralno-Vostočnaja Jevropa vo vtoroj polovině XX veka.* V 2 t. *T. 1. Stanovlenije „realnogo socializma" (1945–1965)*. Moskva: Nauka 2000.

[638] *Sovetskaja vojennaja administracija v Germanii. 1945–1949*. Spravočnik. Moskva: ROSSPEN 2009.

[639] Semirjaga, M. I.: *Kak my upravljali Germanijej. Politika i žizň.* Moskva: ROSSPEN 1995.

spadala evidence sovětských občanů a dalších osob v sovětské okupační zóně, jejich prověření a předání do filtračních a jiných táborů či přesídleneckých středisek. Ve statistikách jsou např. i údaje o německých přesídlencích do sovětské okupační zóny z ČSR.[640]

Sborník ***Činnost Sovětské vojenské administrace v Německu (SVAG) při demilitarizaci sovětské okupační zóny Německa. 1945–1949*** publikoval 260 dokumentů dokládajících odzbrojování a demilitarizaci zavedením normativních aktů, ničením či využitím německé vojenské techniky, vojenských objektů, vojenského průmyslového potenciálu, rozpuštěním vojenských formací, zahájením denacifikace, kontrolou škol a vědeckých zařízení, demilitarizací sportu, kontrolou nové výstavby v sovětské okupační zóně.[641]

Sborník ***Činnost sovětských vojenských velitelství při likvidaci následků války a organizaci mírového života v sovětské okupační zóně Německa. 1945–1949*** zahrnuje 219 dokumentů o činnosti těchto orgánů přesídlování a zaměstnávání německých obyvatel, při obnově ekonomiky, hospodářské a sociální infrastruktury, zdravotnictví, systému vzdělávání, ochrany veřejného pořádku, při boji s kriminalitou a při zajišťování chodu celého okupačního režimu.[642]

Sborník ***SVAG. Správa propagandy (informací) a S. I. Tjulpanov. 1945–1949*** přináší 61 dokumentů o málo známé činnosti sovětské vojenské správy v Německu. První část „Informace pro Moskvu" sleduje politickou činnost a metody práce Správy propagandy, druhá část „Pod kontrolou Moskvy" ukazuje nejednoznačné vztahy Správy propagandy a ÚV VKS(b), Hlavní politické správy Ozbrojených sil a Ministerstva zahraničních věcí SSSR.[643]

Sborník dokumentů a statí ***Zvláštní tábory NKVD-MVD SSSR v Německu v letech 1945–1950*** přináší 108 dokumentů dokládajících vznik, rozmístění, fungování a posléze i likvidaci systémů těchto táborů. Jsou zde hlášení o stavu vězňů, podmínkách a režimu v táborech, o propouštění vězňů. V knize je rovněž 5 odborných statí charakterizujících

---

[640] *Materialy po istorii Sovetskoj vojennoj administracii v Germanii v 1945–1949 gg.* Vypusk 2: *Silovyje struktury SVAG.* Moskva: b. n. 1999.

[641] *Dějatělnosť Sovetskoj vojennoj administracii v Germanii (SVAG) po demilitarizacii Sovetskoj zony okkupacii Germanii. 1945–1949.* Sbornik dokumentov. Moskva: ROSSPEN 2004.

[642] *Dějatělnosť sovetskich vojennych komendatur po likvidacii posledstvij vojny i organizacii mirnoj žizni v Sovetskoj zone okkupacii Germanii. 1945–1949.* Sbornik dokumentov. Moskva: ROSSPEN 2005.

[643] *SVAG. Upravlenije propagandy (informacii) i S. I. Ťulpanov. 1945–1949*. (Sbornik dokumentov). Pod red. B. Bonveča, G. Borďugova, N. Nejmarka. Moskva: IC „Rossija molodaja" 1994.

sovětské tábory v Německu, činnost operativních skupin NKVD-MVD, vztah správy táborů k vězňům aj.[644]

Sborník 246 dokumentů ***Aparát NKVD-MGB v Německu, 1945–1953*** umožňuje nahlédnout do historie vzniku a činnosti orgánů státní bezpečnosti SSSR v sovětské zóně okupovaného Německa. Operativní skupiny NKVD, aparát Zplnomocněnce NKVD (MGB) prováděly široké represe vůči německému obyvatelstvu při snaze zajistit výstavbu socialistického státu na německé půdě. Obsáhlý historický úvod podrobně popisuje strukturu i činnost těchto orgánů a závěrem shrnuje výsledky sovětské represivní politiky v Německu.[645]

Období stalinismu 1945–1953

A. A. Danilov a **A. V. Pyžikov** podali v práci ***Zrod supervelmoci: SSSR v prvních poválečných letech*** komplexní charakteristiku období let 1945–1953, jež bývá podle jejich názoru v historiografii nedoceňováno, i když právě tehdy se tvořily základy další existence státu sahající až do konce 80. let. Provedli analýzu klíčových směrů vývoje zahraniční politiky, ekonomiky, ideologie a moci a zjistili, že právě tehdy získal SSSR status světové supervelmoci, se zřetelně orientovanou militarizovanou ekonomikou, velmocenskou ideologií a upevněným okruhem nejvyššího vedení, jež vydrželo desítky let. Široká pramenná báze umožnila autorům upřesnit řadu otázek mezinárodních vztahů SSSR, fungování stranického a státního aparátu, ideologického systému aj.[646]

Obšírná vědecká monografie **N. J. Bystrovové *SSSR a formování protichůdných vojenských bloků v Evropě (1945–1955)*** analyzuje vznik a utváření poválečných bloků, podíl velmocí na založení vojensko-politických organizací, mechanismus fungování zcela protikladného bipolárního modelu vztahů za studené války. V první části práce sleduje hledání kompromisů až do Marshallova plánu, který rozdělil Evropu (od konce války do poloviny roku 1947), přechod od partnerství k vzájemné opozici a od logiky rozhovorů k logice zbrojení (1947–1948), a období mezi mírem a válkou (1947–1948), v němž jedna podkapitola patří i „pražským událostem“ z února 1948. Ve druhé části popisuje,

---

[644] *Specialnyje lagerja NKVD-MVD SSSR v Germanii. 1945–1950 gg.* Sbornik dokumentov i statěj. Moskva: ROSSPEN 2001.

[645] *Apparat NKVD-MGB v Germanii. 1945–1956.* Sbornik dokumentov. Sost. N. V. Petrov, J. Fojtzik. Moskva: MFD 2009.

[646] Danilov, A. A. – Pyžikov, A. V.: *Rožděnije sverchděržavy: SSSR v pervyje poslevojennyje gody*. Moskva: ROSSPEN 2001.

jak se konfrontace v souvislosti s ruskou atomovou bombou a vojenským paktem NATO začíná vymykat kontrole (1949–1950), jaké determinanty určují politický vliv v době války v Koreji a propagandistických hrozeb (1951–1952), jak po Stalinově smrti došlo k „tání“, ale ne k „uvolnění“ (1953–1954), a jak politiku konsolidace sovětského bloku posílilo založení organizace Varšavské smlouvy (konec 1954–květen 1955).[647]

Pečlivou analýzu situace v nejvyšším vedení SSSR v prvních poválečných letech (1945–1953) vydali **O. V. Chlevňuk** a **Y. Gorlizki** původně v Británii, přepracované ruské vydání ***Chladný svět: Stalin a završení stalinské diktatury*** dosud patří k základní literatuře na toto téma. Vycházejíce z dobré znalosti dosud neznámých archivních pramenů popsali autoři systém nejvyšší moci v SSSR v etapě tzv. pozdního stalinismu. Aby Stalin upevnil svou diktaturu, vytvářel v politbyru úzké vedoucí skupiny, vyzvedával nebo zavrhoval své nejbližší spolupracovníky. V nemilosti se ocitl i Molotov, návrat represí předznamenával „leningradský případ“ a „případ lékařů“, byly provedeny čistky v aparátu MGB. Ještě za Stalinova života se v důsledku narůstajících rozporů v sociálně-ekonomickém životě země ukazovala nevyhnutelnost provedení reforem, a hned po jeho smrti začala demontáž nejvýznamnějších opor diktatury.[648]

Monografie **G. V. Kostyrčenka *Stalin proti „kosmopolitům“. Moc a židovská inteligence v SSSR*** dává nahlédnout do vzájemných vztahů, plných protikladů i dramatičnosti, mezi diktátorským režimem a židovskou inteligencí. Popisuje zdroje problému – zrod sovětské židovské inteligence a její zrání v letech 1936–1941, projevy antisemitismu za války a rostoucí pronásledování v poválečných letech – boj s „kosmopolity“ a „antipatrioty“, kontrolu činnosti Židovského výboru, smrt židovského herce Michoelse, postupnou likvidaci židovské národní kultury. Vrcholem represí a jakýmsi znamením degradace stalinismu byl vykonstruovaný „případ lékařů“, zneužitý k represím představitelů židovské intelektuální a kulturní elity. V příloze autor podrobně rozebral spekulace o zřízení židovské republiky na Krymu a údajnou snahu Stalina o vysídlení všech ruských Židů na Sibiř.[649]

---

[647]Bystrova, N. J.: *SSSR i formirovanije vojenno-blokovogo protivostojanija v Jevrope (1945–1955 gg.)*. I–II. Moskva: Institut rossijskoj istorii RAN 2005.

[648]Gorlizki, Y. – Khlevniuk, O.: *Cold Peace: Stalin and the Soviet ruling circle 1945–1953.* Oxford: University Press 2004; Chlevňuk, O. V. – Gorlickij, J.: *Cholodnyj mir: Stalin i zaveršenije stalinskoj diktatury*. Moskva: ROSSPEN 2011.

[649]Kostyrčenko, G. V.: *Stalin protiv „kosmopolitov“. Vlasť i jevrejskaja intelligencija v SSSR.* Moskva: ROSSPEN 2009, 2010.

Doložit tuto problematiku dobovými dokumenty si dal za úkol sborník ***Státní antisemitismus v SSSR od začátku do kulminace. 1938–1953***. Přinesl 251 dokumentů, především z archivů RGASPI, AP RF a CA FSB RF, ale též z Ústředního archivu Nejvyššího soudu Ruské federace. Šlo o rozhodnutí Politbyra ÚV VKS(b) a jiných nejvyšších orgánů strany, dopisy stranických struktur Stalinovi a vedení strany, záznamy vedoucích pracovníků MGB SSSR, úryvky z vyšetřovacích a soudních spisů aj. Dokumenty jsou členěny chronologicky od prvních projevů státního antisemitismu v letech 1939–1941, přes válečné kampaně „za národní čistotu ruské kultury" a vznik Židovského antifašistického výboru, přes poválečné oživení živelného antisemitismu, zesílení antisemitismu ve vedení země a zavraždění Michoelse až k „černým letům" sovětského židovstva (1948–1953), k procesu s Židovským antifašistickým výborem, „rozbití" židovské literatury, zostření státní kontroly judaismu, zavření židovských divadel, útoku na „kosmopolity", čistek ve vědě a průmyslu a tažení proti mezinárodnímu sionismu. Zmíněny jsou i některé projevy odporu proti této politice.[650]

Stejnému tématu je věnován sborník dokumentů ***Stalin a kosmopolitismus. 1945–1953***. Představuje 262 dokumenty z oddělení pro agitaci a propagaci ÚV VKS(b), jež dokládají jednu z největších poválečných ideologických kampaní, iniciovanou a řízenou nejvyšším stranickým vedením. Dokumenty za stranických archivů svědčí o tom, že kampaň se neomezovala jen na projevy antisemitismu, ale že byla zaměřena především proti tvůrčí inteligenci, na potlačení její samostatnosti. Měla posílit protizápadní nálady ve společnosti v podmínkách počínající studené války a Stalin jí využil rovněž k dalším přesunům stranických, státních a společenských kádrů.[651]

Sborník ***Nespravedlivý soud. Poslední stalinské popravy*** přináší stenogramy z jednání uzavřeného zasedání Vojenského kolegia Nejvyššího soudu SSSR z června 1952. Skupina bývalých členů Židovského antifašistického výboru byla obviněna z vlastizrady, špionáže, protisovětské činnosti a nacionalismu, 13 členů bylo odsouzeno k trestu smrti a zastřeleno. Dokumenty dokládají průběh procesu a jeho úplnou falzifikaci.[652]

---

[650] *Gosudarstvennyj antisemitismus v SSSR. Ot načala do kulminacii. 1937–1953*. Sost. G. B. Kostyrčenko. Moskva: MFD, Matěrik 2005.

[651] *Stalin i kosmopolitizm. 1945–1953. Dokumenty Agitpropa CK*. Moskva: MFD, Materik 2005.

[652] *Nepravednyj sud. Poslednij stalinskij rasstrel (stenogramma suděbnogo processa nad členami Jevrejskogo antifašistskogo komiteta)*. Moskva: Nauka 1994.

O poválečné situaci v Sovětském svazu, především o pracovních poměrech v letech 1945–1953, pojednává monografie **D. Filtzera *Sovětští pracující a pozdní stalinismus***, s podtitulem „Dělnická třída a obnovení stalinského systému po ukončení Druhé světové války“. Na základě dříve nedostupných archivních zdrojů autor popisuje tragické strádání, jež postihlo pracující a jejich rodiny hned po válce, líčí stav bytového komunálního hospodářství a zdravotnictví v těch letech, složitou situaci mladých dělníků, pracovní podmínky v průmyslu a ohromný tlak, který měl vládnoucí režim nejen na prosté obyvatele, ale i na oddanost a semknutost klíčových prvků samotného stalinského systému, např. odborových svazů a vedoucích podniků. Zmiňuje též pokles pracovní discipliny a masové opouštění průmyslových závodů a staveb. Přestože za tato provinění mohl být vynesen trest tří až deseti let pobytu v Gulagu, ani přísné trestní zákony jim nezabránily.[653]

Kniha **O. L. Lejboviče *V městě M*** je podle svého podtitulu ***Studií o sociální každodennosti sovětské provincie ve 40.–50. letech***. Podrobně popisuje události i život obyvatel v někdejší Permské gubernii na Západním Uralu, jež byla spolu s městem Perm v březnu 1940 přejmenována na Molotovskou oblast, v níž žily asi dva miliony obyvatel. Autor popisuje konflikty oné doby, jež ovlivňovaly život obyvatel, např. rozhodnutí politbyra ÚV VKS(b) o ukončení lístkového systému a peněžní reformě z prosince 1947, jejímž cílem byla kontrola peněžních zásob všech sovětských občanů a konfiskace „přebytku“ peněžních prostředků, nebo projevy banditismu v oblasti na jaře roku 1953, na něž si obyvatelé stěžovali do Moskvy. Autor vycházel převážně z nepublikovaných dokumentů státních archivů Permské oblasti.[654]

Stalinské „čestné soudy“ je název monografie **V. D. Jesakova** a **J. S. Levinové**. Na základě dokumentů z archivu ÚV VKS(b) a osobních fondů Stalina a Ždanova rekonstruují podmínky, v nichž se odehrávaly poválečné „čestné soudy“. Začaly obviněním lékařů, kteří se zabývali vývojem preparátu na léčbu rakoviny, v neveřejném dopise ÚV VKS(b) z protistátních a protivlasteneckých činů a kosmopolitismu, z podlézavosti a poklonkování před buržoazní vědou a kulturou. Opatření bylo namířeno proti pracovníkům ústředního státního aparátu, postihlo především představitele

[653]Filcer, D.: *Sovětskije rabočije i pozdnij stalinizm. Rabočij klass i vosstanovlenije stalinskoj sistemy posle okončanija Vtoroj mirovoj vojny.* Moskva: ROSSPEN 2011.

[654]Lejbovič, O. L.: *V gorodě M. Očerki socialnoj povsedněvnosti sovetskoj provincii v 40–50-ch gg.* Moskva: ROSSPEN 2008.

inteligence a potvrdilo absolutní diktát státu ve všech sférách života sovětské společnosti.[655]

Pro poznání vývoje v prvních poválečných letech, zvláště v mezinárodním komunistickém a socialistickém hnutí, má mimořádný význam práce ***Porady Kominformy 1947, 1948, 1949. Dokumenty a materiály***. Kominforma (nebo též Informbyro) byla nástupkyní rozpuštěné Kominterny a tak jako ona byla mezinárodní organizací komunistických stran řízenou z Moskvy, spíše však nástrojem kontroly vznikajícího Východního bloku. V knize jsou protokoly z jednání všech tří porad Kominformy, doplněné vystoupením A. A. Ždanova na první poradě a relacemi z první a druhé porady, pořízenými pro Stalina. Práce má historický úvod, každá z porad má podrobnou historiografickou kapitolu a náležitý poznámkový aparát.[656]

Jedním ze zásadních publikovaných pramenů k historii poválečného vývoje v zemích socialistického bloku je dvoudílný sborník ***Východní Evropa v dokumentech ruských archivů v letech 1944–1953***. V Knihovně SZM je k dispozici jen ***1. díl***, zachycující období let ***1944–1948***. Je v něm celkem 308 dokumentů, jež zachycují politický vývoj v oněch zemích v závěru II. světové války a v prvních poválečných letech, ukazují boj různých politických sil o moc a soustředění moci v rukou komunistických stran jako předpoklad vývoje k socialismu. Poměrů v ČSR se týkají např. doklady o připojení Zakarpatské Ukrajiny k SSSR, o vzniku československé vlády, o situaci na Těšínsku a jednáních o polsko-československé smlouvě, o osudu Maďarů na Slovensku, o přesídlení Němců z ČSR, o chybách v činnosti KSČ, o odstoupení prezidenta Beneše aj.[657]

Následující dějinné období vhodně pokrývá podobný dvoudílný sborník dokumentů ***Sovětský faktor ve východní Evropě v letech 1944–1953***, z nějž se do Knihovny SZM dostal pouze ***2. díl***, zachycující období let ***1949–1953***. Celkem 327 dokumentů z archivů AP RF, AVP RF, GARF, RGASPI, hlavně z fondů Politbyra ÚV VKS(b)–KSSS, přináši dopisy, hlášení, Stalinovi určené situační svodky o politické a ekonomické situaci v zemích východní Evropy, o přípravě hospodářských reforem, o účasti sovětských činitelů na reorganizaci řídícího aparátu, besedy sovětských vedoucích s kádry zemí východního bloku, odhalování protistátních spiknutí (v ČSR např. O. Šlinga, M. Švermové a R.

---

[655]Jesakov, V. D. – Levina, J. S.: *Stalinskije „sudy česti": Dělo „KR".* Moskva: Nauka 2005.

[656]*Soveščanija Kominforma 1947, 1948, 1949*. Dokumenty i materialy. Moskva: ROSSPEN 1998.

[657]*Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg.* Tom I: *1944–1948 gg.* Moskva-Novossibirsk: Sibirskij Chronograf 1997.

Slánského), hlášení o činnosti sovětských poradců, instrukce z Moskvy vedoucím diplomatických zastoupení v zahraničí o rozhodnutích a záměrech sovětského vedení aj.[658]

Kolektivní monografie ***Moskva a východní Evropa. Ustavení politických režimů sovětského typu. 1949–1953*** obsahuje historické studie čtyř pracovnic Slovanského ústavu RAN (**T. V. Volokitinové**, **G. P. Muraškové, A. F. Noskovové, T. A. Pokivajlové**). Obsáhle citují dobové dokumenty, jež měly pro dějiny východní Evropy zásadní význam, odhalují proces utváření direktivně-centralizovaného systému státní moci a nové řídící struktury – stranické a státní nomenklatury, ukazují mechanismy upevnění režimů sovětského typu v regionu (Maďarsko, Polsko, Rumunsko, ČSR, Albánie, Bulharsko, Jugoslávie), politiku informační izolace, formování a působení sovětských poradců v systému řízení státu a v silových resortech. Zmiňují rovněž politické represe, jež zasáhly různé vrstvy společnosti, a představují je jako nástroj k potlačení politické opozice i jako součást vnitrostranického boje o moc.[659]

Monografii pod stejným názvem ***Moskva a východní Evropa***, ale s podtitulem ***Moc a církev v době společenských přeměn 40. – 50. let XX. století*** zpracovaly **T. V. Volokitinová**, **G. P. Murašková** a **A. F. Nosková.** Na základě dokumentů z ruských federálních archivů sledovaly vztahy mezi církví a státem v etapě zrodu a prvních kroků politických režimů sovětského typu v letech 1944–1953. Zvláštní pozornost věnovaly roli Moskvy při stanovení a realizaci politiky vládnoucích komunistických stran v církevních otázkách, analyzovaly konkrétní směry mocenské politiky vůči hlavním vyznáním – pravoslavnému, římskokatolickému a řeckokatolickému v Albánii, Bulharsku, Maďarsku, Polsku, Rumunsku, Československu a Jugoslávii.[660]

Kolektivní monografie ***Národnostní politika v zemích formujícího se sovětského bloku. 1944–1948*** poprvé v ruské historiografii zmapovala národnostní politiku v prvních poválečných letech v Bulharsku, Maďarsku, Polsku, Rumunsku, Československu a Jugoslávii. Z nové historické literatury i archivních zdrojů vyplynula nedostatečně prozkoumaná témata, např. masové deportace v SSSR, obnovení státu Čechů a Slováků, vysídlení Němců z ČSR, Polska a Maďarska, přesídlení Maďarů v ČSR,

---

[658]*Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope. 1944–1953 gg*. Dokumenty. V 2-ch tt. *T. 2. 1949–1953.* Otv. red. T. V. Volokitina. Moskva: ROSSPEN 2002.

[659]Volokitina, T. V. – Muraško, G. P. – Noskova, A. F. – Pokivajlova, T. A.: *Moskva i Vostočnaja Jevropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa. 1949–1953*. Očerki istorii. Moskva: ROSSPEN 2002.

[660]Volokitina, T. V. – Muraško, G. P. – Noskova, A. F.: *Moskva i Vostočnaja Jevropa. Vlasť i cerkov v period obščestvennych transformacij 40–50-ch godov XX veka*. Očerki istorii. Moskva: ROSSPEN 2008.

přesuny Maďarů a Slováků mezi ČSR a Maďarskem, národnostní otázka a vztah komunistického režimu k menšinám v obnoveném Polsku, „transylvánská otázka“ ve vztazích Rumunska a Maďarska, zvláštnosti mezietnických vztahů v Jugoslávii a v Bulharsku, problematika Albánců v Kosovu, vliv Moskvy na formování národnostních politik v sovětském bloku. V příloze je 17 dokumentů k tématu.[661]

Od Chruščova k Brežněvovi

První obsáhlý sborník dokumentů o situaci v SSSR po Stalinově smrti, o zatčení lidového komisaře NKVD a ministra vnitra L. Beriji, o jednáních stranických orgánů, soudu a rozsudku i osudu jeho rodiny vyšel pod názvem ***Lavrentij Berija. 1953.*** Přinesl 55 dokumentů, jež byly donedávna přísně utajovány i před historiky, takže veřejnost byla odkázána na pouhé dohady a smyšlenky amatérů. Nejobsáhlejším dokumentem (270 stran textu) je stenografický zápis z jednání pléna ÚV KSSS ze 2.–7. července 1953, jež projednávalo obvinění L. Beriji z různých zločinů, ale masovými politickými represemi se vůbec nezabývalo.[662] Novější sborník dokumentů ***Politbyro a záležitost Berija*** přináší 250 protokolů, dopisů a dalších dokumentů o přípravě a provedení procesu s L. Berijou a okruhem jeho spolupracovníků.[663] Jiný obsáhlý výbor dokumentů na toto téma vyšel pod názvem ***Případ Berija. Proti rozsudku není odvolání***. Zahrnuje 145 dokumentů z průběhu vyšetřování a přípravy soudního procesu a rozsudku, a také dokumenty o potrestání Berijových spolupracovníků. [664]

Chruščovovské „tání“ a společenské nálady v SSSR v letech 1953–1964 popsal ve své monografii **J. V. Aksjutin**. Zaměřil se na tehdy započatou liberalizaci režimu, na vztah následovníků Stalina k tomuto procesu ve světle jejich boje o vedení, na měnící se vztahy mezi mocí a společností, na reakci „zdola“ na impulsy přicházející „shora“, na vztah společnosti k novým vnitropolitickým opatřením sovětského vedení, na vývoj názorů na činnost stalinského vedení země. Zvláštní pozornost věnoval vzájemným

---

[661] *Nacionalnaja politika v stranach formirujuščegosja sovetskogo bloka. 1944–1948*. Otv. red. V. V. Marjina. Moskva: Nauka 2004.

[662] *Lavrentij Berija. 1953. Stenogramy ijulskogo plenuma CK KPSS i drugije dokumenty*. Sost. V. Naumov, J. Sigačev. Koskva: MFD 1999.

[663] *Politbyro i dělo Berija. Sbornik dokumentov*. Sost. O. B. Mozochin, A. J. Popov. Moskva: Kučkovo pole 2012.

[664] *Dělo Berija. Prigovor obžalovaniju ně podležit*. Sost. V. N. Chaustov. Moskva: Meždunarodnyj fond Demokratija 2012.

vztahům uvnitř nejvyššího stranického vedení a vztahům mezi tímto vedením a sovětskou společností.[665]

Historik **V. A. Kozlov** v knize ***Neznámý SSSR. Lid proti moci v letech 1953–1985*** popsal historii masových nepokojů, v době socialismu přísně utajovaných a zakrývaných obrazem falešného „klidu" poststalinské společnosti. Uvedl svědectví o událostech v táborech Gulagu, o sociálních a etnických konfliktech, snažil se zjistit nejednoznačné příčiny, motivy, programy a modely chování účastníků protestních vystoupení, provedl historickou analýzu masových nepokojů.[666] Tentýž autor tuto problematiku doplnil a znovu publikoval pod názvem ***Masové nepokoje v SSSR za Chruščova a Brežněva***.[667]

Katalog ***Provádění dozoru Prokuratury SSSR nad případy antisovětské agitace a propagandy. Březen 1953–1991*** obsahuje ucelenou informaci o všech protisovětských projevech a represích za ně v období od Stalinovy smrti do konce existence Sovětského svazu, zaznamenaných Prokuraturou SSSR v důsledku činnosti Oddělení pro dozor nad vyšetřováním orgánů státní bezpečnosti. Materiály jsou uloženy v GARFu (fond R-8131) a dávají nahlédnout do „bílých míst" mezi aktivně již prozkoumanými stalinskými represemi a historií disidentského hnutí posledních let sovětského režimu. Ve stručných anotacích je popsáno asi 5 700 konkrétních případů s odkazem na uložení spisu. Celkem 14 případů se týká československých souvislostí. O obsahu fondu byla již publikována česká studie.[668]

Sborník ***„Vrátit se domů jako přátelé SSSR…***" přináší 216 dokumentů z ruských centrálních archivů, jež se týkají studia cizinců v Sovětském svazu v letech 1956–1965. Zachycují dobové úsilí překonat stalinský model mezistátních vztahů a pomáhat spřáteleným zemím s formováním národní inteligence, samozřejmě v duchu komunistické ideologie. Několik dokumentů se týká i Československa.[669]

---

[665]Aksjutin, J. V.: *Chruščovskaja „ottěpel" i obščestvennyje nastrojenija v SSSR v 1953–1964 gg*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN 2010.

[666]Kozlov, V. A.: *Neizvestnyj SSSR. Protivostojanije naroda i vlasti 1953–1985 gg*. Moskva: Olma-press 2006.

[667]Kozlov, V. A.: *Massovyje besporjadki v SSSR pri Chruščove i Brežněve(1953–načalo 1980-ch gg.).* Moskva: ROSSPEN 2010; též Novosibirsk: Sibirskij chronograf 1999.

[668]*58[10]. Nadzornyje proizvodstva Prokuratury SSSR po dělam ob antisovetskoj agitacii i propagande. Mart 1953–1991.* Annotirovannyj katalog. Moskva: MFD 1999; česká studie Borák, M. – Jirásek, Z.: Spisy dozoru Prokuratury SSSR a československé oběti politických represí. In: Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956). Část I. Vězni a popravení. Ed. M. Borák. Opava: Slezské zemské muzeum, Slezská univerzita 2007, s. 237-252.

[669]*„Vozvratiť domoj druzjami SSSR…" Obučenije inostrancev v Sovetskom Sojuze. 1956–1965.* Sost. T. J. Krasovickaja. Moskva: Meždunarodnyj fond Demokratija 2013.

Estonský historik **T. Tannberg** zpracoval monografii ***Politika Moskvy v republikách Pobaltí v poválečných letech (1944–1956)***. Sleduje vývoj především v Estonsku, ale též v Lotyšsku a Litvě, v době formování nového sovětského režimu v těchto republikách, zvláště tzv. „baltickou politiku" Moskvy. Zmiňuje se i o represích, např. při potlačení hnutí „lesního bratrstva" v Estonsku a dalších hnutí odporu v Pobaltí a na Západní Ukrajině v roce 1953. Kniha vychází z materiálů ruských a estonských archivů a je k ní připojeno i 32 důležitých stranických a státních dokumentů.[670]

Unikátní dokumenty o lidovém povstání v Maďarsku v roce 1956 a o tehdejší politice sovětského státu přinesl sborník ***Sovětský svaz a maďarská krize roku 1956***. Obsahuje 236 většinou dosud nepublikovaných dokumentů z období od března do prosince 1956 z ruských i maďarských archivů, jež jsou opatřeny vědeckým aparátem a komentářem. Jsou zde telegramy velvyslance SSSR v Budapešti J. V. Andropova, zápisy z besed sovětských diplomatů s maďarskými politiky a společenskými činovníky, protokoly ze zasedání Prezídia ÚV KSSS, hlášení ministra obrany SSSR G. K. Žukova a předsedy KGB I. A. Serova, články z dobového maďarského tisku aj.[671]

Málo známým souvislostem vlivu „chruščovovského tání" na komunistický režim v Korejské lidově demokratické republice se podrobně věnuje monografie **A. H. Laňkova *Srpen roku 1956. Krize v severní Koreji***. Změny probíhající v SSSR zasáhly v polovině 50. let celý socialistický tábor. I mezi severokorejskými komunisty vznikla opoziční skupina, jež si kladla za cíl odstranit od moci Kim Ir-sena a provést reformy po sovětském vzoru. Měl se odstranit kult osobnosti a diktátorské metody řízení, zmírnit militarizace země. Opozice však nedosáhla úspěchu a tvrdý režim se ještě více utužil, což určilo specifickou podobu komunismu v budoucím vývoji země.[672]

Objevily se však i práce, jež odmítnutí a odsouzení stalinského období zpochybňují. „Tajný referát" N. S. Chruščova, přednesený 28. února 1956 na XX. sjezdu KSSS, bývá označován za „nejvlivnější proslov XX. století", neboť uvedl do pohybu změny, jež nakonec smetly nejen stalinskou epochu, ale i celý sovětský režim. Americký historik **G. Furr** v knize ***Antistalinská podlost*** však tvrdí, že Chruščovova řeč stála na falešných či lživých argumentech. Už dříve historici konstatovali, že mnohé zločiny způsobené Ježovem přičítá Chruščov Berijovi. Autor nicméně našel v referátu celkem 61 tvrzení

---

[670]Tannberg, T.: *Politika Moskvy v respublikach Baltii v poslevojennyje gody (1944–1956). Issledovanija i dokumenty*. Moskva: ROSSPEN 2010.
[671]*Sovetskij Sojuz i vengerskij krizis 1956 goda.* Dokumenty. Moskva: ROSSPEN 1998.
[672]Laňkov, A. N.: *Avgust, 1956 god. Krizis v Severnoj Koreje*. Moskva: ROSSPEN 2009.

obviňujících Beriju a Stalina a dokládá, že naprosto všechna jsou lživá. Období „tání“ začal ve skutečnosti Berija ještě za Stalinova života, Chruščov naopak omezil jeho potenciál na materiály antistalinského charakteru, aby zakryl vlastní iniciativní podíl na represích. Smyšlený „kult osobnosti“ měl vysvětlit podmínky pro páchání „zločinů“ v atmosféře úplné bezzákonnosti; ve skutečnosti Stalin nejen že zločiny nepáchal, ale neprosazoval ani svou osobnost, ba proti vyvyšování své osoby vystupoval. Autor prostudoval Chruščovovy „lživé“ argumenty, očistil jména pomluvených osob podle jejich rehabilitačních spisů a odkazoval hlavně na zdroje, které je možno ověřit na internetu. Zveřejnil i text Chruščovova referátu a dodal téměř 200 stran komentovaných odkazů a poznámek.[673]

Konec sovětského režimu

Americký historik **P. Boobbyer** v monografii ***Svědomí, disidentství a reformy v sovětském Rusku*** vyšel z historie ruských mravních tradicí a revoluční etiky, aby prozkoumal vývoj pojmu „svědomí“ v oficiální sovětské ideologii. Rozebral „morální zkušenost“ z doby stalinismu i „zrod svědomí“ za Chruščova, zabýval se etickou stránkou hnutí za „lidská práva“. Analyzoval ideje svědomí, vzájemně odlišné v různých proudech disidentského hnutí, hledal místo svědomí v činnosti a politické rétorice reformátorů v období „glasnosti“ a „perestrojky“. Závěrem naznačil nedořešené problémy demokratického hnutí, neboť představy o tom, že již proběhla „revoluce svědomí“, se ukázaly jako neopodstatněné. Značná část občanů si přeje návrat k některým pohodlným zvyklostem bývalého SSSR a hodnocení sovětského dědictví dál rozděluje společnost.[674]

Sborník statí, dopisů, proslovů a úvah **A. Sacharova *Obavy a naděje***[675] byl jeho první knihou vydanou v SSSR a vyšel již po jeho smrti, vzápětí se objevil i český překlad.[676] Kromě autorovy krátké autobiografie přináší dvacet různorodých příspěvků seřazených chronologicky od první úvahy o pokroku, mírové koexistenci a intelektuální svobodě z roku 1968 až po poslední vystoupení 14. 12. 1989 na zasedání poslanecké skupiny v Kremlu, k němuž došlo v den jeho úmrtí. Knihu doplňují tři rozhovory s autorem z roku 1989.

[673]Ferr, G.: *Antistalinskaja podlosť*. Moskva: Algoritm 2008.

[674]Bubbajer, F.: *Sovesť, dissidentstvo i reformy v Sovetskoj Rossii.* Moskva: ROSSPEN 2010.

[675]Sacharov, A. D.: *Trevoga i naděžda*. 2-je izd. Moskva: Inter-Verso 1991.

[676]Sacharov, A. D.: *Obavy a naděje. Sborník statí a projevů*. Praha: Lidové nakladatelství 1991.

Obsáhlý sborník ***Alexandr Jakovlev. Perestrojka: 1985–1991*** přináší 155 dokumentů spojených s činnosti tohoto ruského politika a myslitele, zvaného též „architektem“ perestrojky. Právě tohoto v ruských dějinách přelomového období se dokumenty týkají, takže jsou unikátním historickým pramenem. Ukazují Jakovleva jako obránce svobody myšlení a principů svobodné, právně zakotvené a demokratické společnosti. Dokumenty pocházejí většinou z GARFu a jsou řazeny chronologicky. Některé z nich se týkají i dobové situace v tehdejší ČSSR. Je zde např. záznam z besedy s vedením KSČ v Praze 14. 11. 1988, kde V. Biľak řekl, že „autorita vedení strany v čele s M. Jakešem vzrůstá.“ Zároveň ale vyjádřil znepokojení nad tím, že se údajně chystá změna sovětské pozice ve vztahu k událostem roku 1968: „Pro československou společnost to může být katastrofou.“[677]

Stručná vzpomínka **A. A. Šmonova** vysvětluje, proč se pokusil 7. listopadu 1990 během přehlídky na Rudém náměstí v Moskvě zastřelit vedoucí sovětské představitele M. Gorbačova a A. Lukjanova, které obvinil ze svévolného uchopení moci v zemi a označil za odpovědné za totalitní režim v SSSR a jeho zločiny.[678]

Profesor **F. M. Rudnickij** vydal knihu vzpomínek a právních analýz ***„Soudní pře KSSS“ u Ústavního soudu***. Jako přímý účastník tohoto „procesu století“ podrobně osvětlil jeho průběh, podal portréty hlavních aktérů (soudců, zástupců obžaloby a obhajoby, soudních expertů), informoval o názorových pozicích obou stran sporu, který se konal v Moskvě od 26. května do 30. listopadu 1992. Tehdy skupina poslanců obvinila prezidenta RSFSR Jelcina ze zneužití moci při neústavním rozpuštění komunistické strany, a současně jiná skupina poslanců obvinila z neústavnosti KSSS a KS RSFSR. Značná část knihy je věnována teoretické analýze ústavně-právních, politických, etických a světonázorových aspektů procesu. KSSS byla obviňována z podněcování sociálních, národnostních a náboženských různic, z potlačování lidských práv, z agrese vůči jiným státům, z podpory zahraničních politických stran aj. U soudu se mluvilo např. o okupaci ČSSR v roce 1968, o válce v Afghánistánu, o katyňském zločinu, o zatajování následků černobylské tragédie. V závěru jsou obšírně shrnuty příčiny porážky komunismu v SSSR a přiloženy některé zákonné akty a rozhodnutí Ústavního soudu.[679]

---

[677] *Alexandr Jakovlev. Perestrojka: 1985–1991.* Pod red. A. A. Jakovleva. Moskva: MFD 2008.

[678] Šmonov, A. A.: *Kak i počemu ja streljal v glavarja totalitarnogo gosudarstva M. Gorbačova.* 2-je izd. Sankt-Peterburg: AOZT „ERVI“ 2001.

[679] Rudinskij, F. M.: *„Dělo KPSS“ v Konstitucionnom Sudě. Zapiski učastnika processa.* Moskva: Bylina 1999.

Dokumenty k případnému veřejnému soudu s ukrajinskou komunistickou stranou shrnul **L. Lukjaněnko** v drobné knížce ***Zločinná podstata KSSS–KSU. Norimberk 2***. Do své obžaloby zahrnul ideologické a organizační metody komunistů při uplatňování moci, mechanismy masového teroru, válečné zločiny a zločiny proti lidskosti, genocidu proti ukrajinskému národu a kubáňským kozákům, násilné deportace Ukrajinců, potlačování církve aj. V ukrajinštině.[680]

Historik **J. V. Jemeljanov** v knize ***Evropa soudí Rusko*** snesl ve 27 kapitolách argumenty, jež mají být odpovědí na deklaraci Parlamentního shromáždění Rady Evropy ze 26. ledna 2006 „o nutnosti mezinárodního odsouzení zločinů totalitních komunistických režimů". Dokazuje v nich „neudržitelnost uspěchaných hodnocení složitých a protikladných událostí světové a domácí historie", neboť na historii sovětských komunistů nebylo nic zločinného. O politických represích pojednává kapitola „Vnitropolitické události v SSSR ve 30. letech". Podle ní různá spiknutí, na něž musely represe reagovat, nebyla fantazií Stalina, ale skutečně se chystal státní převrat inspirovaný z Německa. Vedení země ztrácelo kontrolu nad událostmi, NKVD se využíval jako nástroj k odstranění ideologických protivníků skupin soupeřících o moc. Po odstavení Ježova represe skončily a prakticky všichni obvinění z politických důvodů byli rehabilitováni, včetně skutečných spiklenců. Všeobecné represe byly v Rusku během půl století už odsouzeny. Na většinu sovětské společnosti však měly proměny 30. let pozitivní vliv, jak to ukázalo hrdinství sovětského lidu za války.[681]

Přednáška předního amerického sovětologa **S. Cohena *Studium Ruska bez Ruska. Krach americké postsovětologie*** z roku 1999 vyvolala diskusi již v USA. Tvrdil v ní, že Západ vnutil Rusku politiku svobodného trhu, která není pro tuto zemi vhodná a ničí ji, že západní sociologie tuto modernizaci amerického typu ospravedlňuje, zatímco specificky ruský způsob modernizace byl po roce 1991 tragicky opuštěn. Polemizuje s výrokem V. Havla, že lepší je mít nemocné Rusko než zdravý Sovětský svaz, neboť kdo chápe historii ví, že není lepší mít Rusko směřující k fašismu než reformující se Sovětský svaz. Katastrofa, jež se v Rusku rozhořívá, má potenciál k jadernému a etnickému krveprolití.[682]

Kolektivní monografie ***Rusko a středovýchodní Evropa. Transformace na konci XX. a začátku XXI. století*** vyšla ve dvou dílech, v knihovně SZM je pouze ***2. díl:***

---

[680]Lukjaněnko, L.: *Zločinna suť KPRS–KPU. Njurnberg–2*. Kyjiv: MAUP 2005.
[681]Jemeljanov, J. V.: *Jevropa sudit Rossiju*. Moskva: Veče 2007.

[682]Koen, S.: *Izučenije Rossii bez Rossii. Krach amerikanskoj postsovetologiii*. Moskva: AIRO-XX 1999.

Vzájemné vztahy. Práce sleduje regionální i mezinárodní aspekty součinnosti postsocialistických států v nové geopolitické situaci na začátku XXI. století, následky rozšíření Evropské unie pro Rusko a perspektivy spolupráce se zeměmi střední a východní Evropy. Všímá si též aktuálního problému bezpečnosti na Balkánu. Těžištěm knihy je podrobná charakteristika ekonomických a politických vztahů Ruska k Bulharsku, Maďarsku, Makedonii, Polsku, Rumunsku, Srbsku a Černé Hoře, Slovensku, Slovinsku, Chorvatsku a České republice (píše se zde o promeškaném desetiletí devadesátých let, kdy byly vzájemné vztahy napjaté a nestabilní, o nové etapě rozvoje vztahů po roce 2000, a srovnává se zde ruský obchod v ČR a český obchod v RF).[683]

12. Uctění památky obětí

Soupisy a životopisy obětí

Soupisy obětí politických represí, jimž se v duchu ruské tradice mučedníků pro víru začalo říkat „martyrology", dosahují dnes už jednoho tisíce svazků, téměř tří milionů jmen obětí a pokrývají celé území bývalého Sovětského svazu. Vzhledem k regionálnímu a většinou malotirážovému charakteru jejich vydání se s nimi lze nejsnadněji seznámit ve větších odborných knihovnách nebo ve studovnách sdružení Memorial a Sacharovského centra v Moskvě. Podrobnější informace lze získat rovněž v elektronických evidencích obětí represí, jež jsou připomenuty v první kapitole této práce.

Jednou z prvních vlaštovek oznamujících změnu v přístupu sovětské moci k hodnocení politických represí, k níž docházelo s odvoláním na vystoupení Michaila Gorbačova na XIX. všesvazové konferenci Komunistické strany Sovětského svazu (konané ve dnech 18. 6. – 1. 7. 1988), bylo vydání dvou svazků sborníku s 27 a 19 příspěvky na téma stalinských represí, které byly v té době publikovány v ústředním sovětském tisku. Oba svazky vyšly pod názvem ***Rehabilitován posmrtně*** a brzy byly k dostání i v tehdejším Československu.[684] Vydavatelství se hned v úvodních větách

[683] *Rossija i Centralno-Vostočnaja Jevropa. Transformacija v konce XX – načale XXI veka.* V 2 t. *Tom II. Vzaimootnošenija*. Moskva: Nauka 2005.

[684] *Reabilitovan posmertno*. Vypusk 1 – 2. Sost. F. A. Karmanov, S. A. Panov. Moskva: Izd. Juridičeskaja literatura 1988 [Vozvraščenije k pravde]. Oba svazky byly volně k dostání např. v prodejné Sovětské knihy v Ostravě na tehdejší Dimitrovově (dnes Nádražní) ulici, kde je v roce 1988 zakoupil za 10 a 7.50 Kčs autor

zaštítilo citátem z Gorbačova o tom, že „Obnovení spravedlnosti ve vztahu k obětem nezákonnosti – to je náš politický a morální dluh“. Příspěvky se týkaly tragických osudů obětí politických represí z řad významných činovníků komunistické strany, armádního velení, vědců, umělců, lékařů a dalších známých osob, postižených nezákonnými stalinskými represemi. Důraz byl položen na politické procesy 30. let a na čistky v armádě.

Tištěné přehledy stručných životopisů osob zastřelených z politických důvodů v Moskvě a někdy doplněných portrétem z vyšetřovacího spisu se začaly vydávat pod označením ***Soupisy zastřelených***. První svazek měl titul ***Donský hřbitov 1934–1940*** a týkal se 670 osob. Druhý se nazýval ***Vagaňkovský hřbitov 1926–1936*** a zahrnoval údaje o více než jednom tisíci zastřelených.[685]

Životopisný slovník **N. S.** a **J. N. Čeruševových** ***Postřílená elita RKKA*** obsahuje 428 životopisných hesel, obvykle s fotografií dotyčné osoby, jež byla v letech 1937–1941 z politických důvodů zastřelena, zemřela ve vězení nebo tam spáchala sebevraždu. Je to výběr perzekvovaných vojenských náčelníků Rudé armády – velitelů armády 1. a 2. stupně, velitelů sborů, divizí a jim na roveň postavených velitelů. Údaje pocházejí z ústředních archivů, osobních spisů, vzpomínek spolubojovníků a příbuzných obětí. Autoři přehled uzavírají konstatováním, že kdyby velení RKKA nepodlehlo represím, vyvíjela by se válka zcela jinak, sovětské ztráty by byly mnohem menší a válka by skončila dříve.[686] **N. S. Čerušev** vydal ještě podobnou knihu: ***Z GULAGu – do boje***. Také v ní zachytil životní osudy nejvyšších vojenských náčelníků Rudé armády, kteří byli perzekvováni ve 30. letech a pobývali ve vazbě, ve věznicích nebo v táborech, odkud byli v letech 1939–1941 propuštěni na svobodu a vrátili se do velitelských funkcí v armádě a námořnictvu. Byli mezi nimi i někteří generálové, např. K. K. Rokossovskij. Práce uvádí desítky takových osudů a je opatřena portréty velitelů, kteří se v zápětí stali velmi užitečnými aktéry frontových bojů Velké vlastenecké války.[687]

Pamětní kniha obětí politických represí Kalininské oblasti zachycuje ve svém I. dílu celkem 7 849 stručných biogramů osob zastřelených v letech 1937–1938, pokud šlo o obyvatele narozené a bydlící v Kalininské oblasti (osoby zde pouze zatčené a odvezené

tohoto textu.

[685] *Rasstrelnyje spiski.* Vyp. 1: *Donskoje kladbišče 1934–1940.* Moskva: Memorial 1993; Vyp. 2. *Vagaňkovskoje kladbišče 1926–1936*. Moskva: Memorial 1995.

[686] Čerušev, N. S. – Čerušev, J. N.: *Rasstreljannaja elita RKKA (komandarmy 1-go i 2-go rangov, komkory, komdivy i im ravnyje). 1937–1941.* Biografičeskij slovar. Moskva: Kučkovo pole, Megapolis 2012.

[687] Čerušev, N. S.: *Iz GULAGa – v boj*. Moskva: Veče 2006.

do Moskvy v soupise nejsou). V knize najdeme rovněž studie o sovětském zákonodárství a represivních orgánech, o historii politických represí ve Tverské (Kalininské) oblasti, o vzniku Státního memoriálního komplexu „Medné“, dokumenty a fotografie z vyšetřovacích spisů a výběr ze vzpomínek rodinných příslušníků obětí.[688]

Poměrně podrobné životopisy asi dvou tisíc obětí náboženské perzekuce přináší ***Martyrolog katolické církve v SSSR***. V životopisných heslech jsou odkazy na zdroje a často též portrét oběti. Je připojen stručný přehled historie pronásledování katolické církve v SSSR od revoluce až po současnost.[689]

Kolektivní monografie ***Perzekvovaná inteligence (1917–1934)*** sleduje s využitím archivních dokumentů osudy významných představitelů staré ruské inteligence v prvních letech po revoluci – politika D. N. Šipova, historika S. P. Melgunova, vůdce Svazu ruského lidu A. I. Dubrovina, náboženského myslitele S. N. Durylina, jednoho z vůdců strany kadetů P. D. Dolgorukova, liberálního politika knížete S. D. Urusova.[690]

Sborník prací ruských školáků ***Jak zatýkali naše dědečky...*** přinesl 30 příběhů o politickém teroru 30. let, vybraných z deseti tisíc prací zaslaných do Všeruské historické soutěže sdružení Memorial v letech 2005–2007. Je to už desátý sborník prací vzniklých z této soutěže. Většinu autorů tvoří žáci nevelkých měst a obcí z regionů Ruska, kteří využívají zdrojů rodinné a regionální historie, sbírají ústní a písemná svědectví a zpracovávají dokumenty z osobních a místních archivů. Zachovávají tak svědectví o obětech politických represí.[691]

Knížka **L. A. Bezymenského *Budapešťský mesiáš: Raul Vallenberg*** připomíná švédského diplomata, který patrně zahynul 17. 7. 1947 ve věznici na Lubjance v Moskvě. Legendární zachránce několika tisíc maďarských Židů, kteří se díky němu vyhnuli transportu do Osvětimi, byl v lednu 1945 zatčen v Budapešti sovětskou rozvědkou a odvezen do Moskvy, kde byl ve vnitřní věznici NKGB vyslýchán. Sovětské úřady až do roku 1957 jeho pobyt v SSSR popíraly, pak potvrdily, že zemřel na infarkt. Pátrání po archivních dokumentech bylo neúspěšné. Autor tvrdí, že jedním z důvodů

---

[688] *Kniga pamjati žertv političeskich repressij Kalininskoj oblasti. Martirolog 1937–1938.* Tom I. Tver: Izd. Alba 2000.

[689] *Kniga pamjati. Martirolog katoličeskoj cerkvi v SSSR.* Sost. B. Čaplinskij, I. Osipova. Moskva: Serebrjanyje Niti 2000.

[690] *Repressirovannaja intelligencija 1917–1934 gg.* Pod red. D. B. Pavlova. Moskva: ROSSPEN 2010.

[691] *Kak našich dědov zabirali... Rossijskije školniki o terrore 30-ch godov*. Sost. red. I. Ščerbakova. Moskva: ROSSPEN, Meždunarodnyj Memorial 2007.

odmítavého postoje sovětských a ruských úřadů k objasnění Vallenbergova věznění může být skutečnost, že byl spolupracovníkem sovětské rozvědky.[692]

Jiné zpracování Vallenbergova osudu publikoval **P. Anger** v knize ***S Raulem Vallenbergem v Budapešti.*** Člen válečné švédské mise v Budapešti podal svědectví o hrdinné záchraně Židů (dle autora jich bylo 25–30 tisíc), jimž Vallenberg zařídil ochranné pasy nebo je jinak dostal z dosahu nacistů a maďarských fašistů; dalším 70 tisícům obyvatel ghetta dodával potraviny a zařídil u velitele německých vojsk ochranu ghetta před masakry oddílů Šípových křížů. I kvůli této ochraně Židů, kterou Vallenberg organizoval na osobní žádost prezidenta Roosevelta, jej Rusové po příchodu do Budapešti pokládali za nebezpečného amerického špiona. I když sovětská strana tvrdí, že Vallenberg zemřel v roce 1947, autor tomu nehodlá uvěřit, dokud fakt smrti nebude zcela hodnověrně prokázán.

Německý literární kritik **R. Krumm** vyšel při tvorbě biografie ***Isaak Babel*** ze své disertační práce a podrobně popsal život „jednoho z největších ruských prozaiků XX. století", plný vzrušujících událostí a zvratů. Rodák z židovských kruhů Oděsy, který ve světě proslul jako spisovatel především díky svému románu *Rudá jízda*,[693] se nakonec stal obětí Stalinovy msty a po vykonstruovaném obvinění z trockismu, špionáže pro Francii a Rakousko a z přípravy teroristických aktů na sovětské vedení byl 27. ledna 1940 popraven, což se rodina dozvěděla až mnoho let po válce.[694]

Rehabilitace

Kompletní přehled o všech podstatných rozhodnutích nejvyšších stranických orgánů SSSR týkajících se rehabilitace obětí politických represí přinesl trojdílný sborník dokumentů ***Rehabilitace: jak to bylo***. Vznikl z odtajněných materiálů z moskevských archivů AP RF, RGANI, RGASPI, GARF, CA FSB RF a CGAIPD v Sankt-Peterburgu a zabýval se obdobím od března 1953 až do konce roku 1991. ***Díl 1. Březen 1953–únor 1956*** představil dokumenty od Stalinovy smrti až do XX. sjezdu KSSS, na němž byl odsouzen kult osobnosti. Během těchto tří let se odehrávaly mezi Stalinovými následníky ostré boje o moc v zemi, jež zúčtovaly s některými symboly krutého režimu, ale příčiny represí ani jejich rozsah a organizátory neodhalily, i když již začaly působit první rehabilitační

[692]Bezymenskij, L. A.: *Budapeštskij messija: Raul Vallenberg.* Moskva: Kollekcija Soveršenno sekretno 2001.

[693]Česky např. Babel. I.: *Rudá jízda.* Praha: Argo 2010.

[694]Krumm, R.: *Isaak Babel. Biografija*. Moskva: ROSSPEN 2008.

komise. Rehabilitace však byly omezeny jen na některé významné komunisty a vojenské činitele. Celkem 192 dokumentů postupně ukazuje průběh amnestie a rehabilitační úsilí příbuzných obětí, odsouzení Beriji a Abakumova, převzetí iniciativy Chruščovem, rehabilitaci prvních osobností i skupin obětí, zákulisí XX. sjezdu KSSS. ***Díl 2. Únor 1956–začátek 80. let*** obsahuje 235 dokumentů, jež zachycují nejprve rušné období let 1956–1957. Tehdy vznikaly i regionální rehabilitační komise a kritika stalinismu začala nabývat neplánovaný charakter, když se v jednom z ústavů Akademie věd ozval požadavek politického pluralismu a demokracie, takže stát musel zasáhnout. Rehabilitace byly dosud výběrové a polovičaté, probíhaly jen na základě žádostí příbuzných obětí. Tempo rehabilitací se zpomalovalo a po pádu Chruščova v roce 1964 na dalších 15 let téměř ustaly. V příloze jsou dva obsáhlé zápisy z let 1963–1964 o výsledcích šetření příčin represí ve 30. letech a o šetření procesu s velením armády. ***Díl 3. Polovina 80. let–1991*** uvedl 161 dokumentů, spojených s novým kursem „perestrojky", jenž rehabilitační úsilí znovu oživil. Postupně ukazují, jak potřeba zjištění pravdy o minulosti měnila společnost, jak činnost A. N. Jakovleva a jeho komise zahájila v letech 1988–1989 novou etapu rehabilitací, jež v letech 1989–1990 přestaly být stranickou záležitostí a začal je organizovat zákonným způsobem stát. Všechny díly provází vědecký aparát, rejstříky a stručné biogramy vystupujících osob.[695]

Dalším předpokladem pro studium problematiky rehabilitací je znalost příslušných zákonů a předpisů, jak je shrnul např. ***Sborník zákonodárných a normativních aktů o represích a rehabilitaci obětí politických represí.***[696] V úvodu sborníku je publikováno nařízení prezidenta Ruské federace Jelcina ze 23. června 1992, jímž byly odtajněny zákony a předpisy, jež v minulosti sloužily k provádění masových represí a byly většinou neveřejné. Právě takové dokumenty jsou v prvních dvou tematických oddílech sborníku, včetně resortních prováděcích předpisů a direktiv, norem o organizaci a činnosti soudů i mimosoudních orgánů státní bezpečnosti (kolegia OGPU, trojky, dvojky a zvláštní porady NKVD aj.). Dalších šest oddílů shromažďuje dokumenty o represích vůči příslušníkům rodin osob, obviněných z politických zločinů, předpisy o vysídlení a zvláštním přesídlení, o postihu válečných zajatců, emigrantů, cizinců aj. Poslední dva oddíly přinášejí zákony a předpisy o rehabilitaci a obnově práv rehabilitovaných osob od

[695] *Reabilitacija: kak eto bylo. Dokumenty Prezidiuma CK KPSS i drugije materialy.* V 3-ch tomach. *T. 1. 1953–fevral 1956*. Moskva: MFD 2006; *T. 2. Fevral 1956–načalo 80-ch godov.* Moskva: MFD 2003; *T. 3. Seredina 80-ch godov–1991*. Moskva: MFD 2004.

[696] *Sbornik zakonodatělnych i normativnych aktov o repressijach i reabilitacii žertv političeskich repressij.* Moskva: Respublika, Verchovnyj Sovet Rossijskoj Federacii 1993.

roku 1955 do června 1992. Celkem sborník uvádí 144 zákonné normy a předpisy, jinde jen obtížně v takovém rozsahu dostupné.

Vynikající přehled o průběhu rehabilitace obětí politických represí od počátku 50. let minulého století až do současnosti, doprovázený mnoha konkrétními příklady, přinesla práce známého amerického historika **S. F. Cohena**, v češtině dosud nevydaná. V ruském překladu vyšla pod názvem **Život po Gulagu**. Ukazuje, jak názory na zločiny stalinské epochy rozdělovaly a dosud rozdělují ruskou společnost, čemuž napomáhá i nejednoznačný postoj vedení ruského státu.[697] Podobná **Cohenova** práce ***Dlouhý návrat. Oběti GULAGu po Stalinovi*** probírá okolnosti propuštění vězňů GULAGu po Stalinově smrti a jejich návratu do svobodného života, postup destalinizace a roli propuštěných vězňů v tehdejší společnosti. Knihu doprovází historiografický úvod a komentované odkazy.[698]

Monografie **N. F. Bugaje *Rehabilitace perzekvovaných občanů Ruska (XX. – začátek XXI. století)*** zobrazuje na bohatém faktografickém materiálu průběh rehabilitace perzekvovaných občanů různých národností RSFSR. Dokládá i fakta o průběhu represí, sleduje postup rehabilitací, jeho výsledky, problémy a perspektivy. Všímá si též mezinárodních aspektů rehabilitace, pojednává o jejím průběhu v zemích Svazu nezávislých států i ve vybraných zahraničních státech (Německo, Řecko, Polsko, Korejská republika, pobaltské země a Finsko). V obsáhlé příloze jsou dokumenty o rehabilitaci ruských Němců.[699]

K problematice politických represí, rehabilitaci obětí a právní situaci v současném Rusku se vztahuje několik zákonných norem. Federální zákon ***„O veteránech“*** ze 16. 12. 1994 stanovil různé druhy veteránů a podrobně pojednal o jejich sociální ochraně.[700]

Pod názvem ***Za co?*** vydal **V. F. Slomčinskij** soubor základních dokumentů o politických represích a rehabilitaci jejich obětí. Sborník doprovodil vlastním komentářem, aby zpochybnil v ruské veřejnosti údajně hluboce zakořeněný názor, který oběti represí pokládá za rodiny „nepřátel lidu“, které se nějakým způsobem domohly rehabilitace, ale ve skutečnosti lidu „škodily“ a spáchaly něco „nevlasteneckého“. Knihu

---

[697]Cohen, S. F.: *The Victims Return. Survivors of the Gulag after Stalin.* Exeter, New Hampshire: Publishing Works 2010; Koen, S.: *Žizň posle Gulaga. Vozvraščenije stalinskich že*rtv. Moskva: AIRO-XXI 2011.

[698]Koen, S.: *Dolgoje vozvraščenije. Žertvy GULAGa posle Stalina*. Moskva: Novyj chronograf, AIRO-XXI 2009.

[699]Bugaj, N. F.: *Reabilitacija repressirovannych graždan Rossii (XX – načalo XXI veka).* Moskva: ZAO MSNK-press 2006.

[700]*Federalnyj zakon „O veteranach“*. Moskva: Omega-L 2004.

doplňuje kritika bolševické strany a mýtů s ní spojených, a přehled činnosti okresního sdružení Hnutí obětí represí Moskevské oblasti.[701]

13. Zahraniční souvislosti vývoje

K dějinám Evropy

Slavné dílo německého filozofa a kulturologa **O. Spenglera *Zánik Západu*** sice vyšlo hned po I. světové válce, ale je aktuální dodnes svým netradičním pohledem na zákonitosti historického vývoje lidstva. Jednotná kultura neexistuje, vývoj lidstva probíhá v rámci lokálních kultur, jichž Spengler napočítal osm. Západní civilizace je před zánikem a bude dál zahnívat, „starat se o dodržování lidských práv, demokracie a tolerance," až jí nová a mladá kultura uštědří ránu z milosti. Zabýval se též otázkami vztahu umění a vědy, ke své analýze dějin snesl množství materiálu z nejrůznějších oblastí. Jeho myšlenky vyvolaly zájem Hitlera, ale Spengler se v práci ***Léta rozhodování*** od nacismu distancoval a později ho srovnával s bolševismem, který pokládal za největší zlo moderní doby. Předpověděl mnohé z neduhů ekonomické globalizace a demografických problémů světa, stejně jako příchod „barevných revolucí". Jeho práce ***Prušáctví a socialismus*** byla reakcí na události světové války, ruské revoluce a Weimarské republiky a stala se manifestem „konservativní revoluce". Zatímco „Zánik Západu" už vyšel i v českém překladu, ostatní práce nikoliv.[702]

Vysokoškolská učebnice **V. N. Gorochova *Dějiny mezinárodních vztahů 1918–1939*** se zabývá obdobím mezi dvěma světovými válkami a soustřeďuje se především na události v Evropě. Hlavní pozornost věnovala procesu utváření, rozvoje a ztroskotání Versaillesko-Washingtonského systému, utváření mezinárodního mírového hnutí i hodnocení nejdůležitějších událostí té doby. Připomněla např. projednávání ruské otázky na mírové konferenci v Paříži, vytváření ohniska války na Dálném východě, a výklad uzavřela popisem okolností a významu uzavření paktu Molotov-Ribbentrop.[703]

---

[701]SAlomčinskij, V. F.: *Za čto? Sovremennyj vzgljad na pričiny repressij*. Moskva: Sojuz pravych sil 2003.

[702]Špengler, P.: *Zakat Jevropy. Očerki morfologii mirovoj istorii.* V 2 t. *T. 1. Obraz i dějstvitělnosť.* Moskva: Ajris-press 2006; T. 2. *Vsemirno-istoričeskije perspektivy*. Moskva: Ajris-press 2004; česky Spengler, O.: *Zánik Západu. Obrysy morfologie světových dějin*. Praha: Academia 2010; Špengler, O.: *Gody rešenij.* Moskva: SKIMEŇ 2006; Špengler, O.: *Prusačestvo i socializm.* Moskva: Praksis 2002.

Srovnávací studii nacistického a komunistického režimu ***V mezích totalitarismu***, sestavenou ***M. Geyerem*** a ***S. Fitzpatrickovou*** z textů nejuznávanějších evropských a amerických odborníků na problematiku obou diktátorských režimů XX. století, nacismu a komunismu, již známe i z jejího českého vydání. Komparace zachycuje nejen životy obou diktátorů, ale v širokém přehledu i nejrůznější aspekty vývoje obou režimů v kontextu vývoje evropských a světových dějin. Soustřeďuje se na srovnání politické moci a ideologie, státního násilí a teroru, metod socializace, projevů každodennosti a vytváření „nového člověka", a vzájemných vztahů mezi nacistickým Německem a SSSR.[704]

Sborník ***Autoritativní režimy ve střední a východní Evropě*** obsahuje 10 příspěvků týkajících se Ruska, Maďarska a Chorvatska, jež dávají aspoň částečnou možnost komparace totalitních režimů. Patří k nim např. studie o sovětské přítomnosti ve východní Evropě v letech 1944–1948, o podílu stalinského režimu na formování společenského mínění v zahraničí ve 40. letech, nebo o stalinismu jako historickém jevu.[705]

Sborník ***Politbyro ÚV RKS(b)–VKS(b) a Evropa*** vychází z protokolů odtajněných „zvláštních složek", jež se vztahují k problematice sovětské zahraniční politiky v letech 1923–1939, k jejímu zaměření a vývoji. Celkem 280 dokumentů je rozčleněno do čtyř období (1923–1925, 1926–1929, 1930–1933, 1934–1939), přičemž každé z nich je doplněno vědeckou studií k dané problematice. Dokumenty zachycují důležitá rozhodnutí v zahraničněpolitických otázkách, jež se týkala dvoustranných vztahů SSSR a evropských zemí i obecných problémů mezinárodního života té doby. Např. československé souvislosti připomíná jednání s prezidentem Benešem o normalizaci vztahů mezi SSSR, ČSR a Jugoslávií v roce 1928, jimž překážel nedořešený spor mezi SSSR a Rumunskem o Besarábii, nebo známý Benešův dotaz ohledně poskytnutí sovětské pomoci ČSR v září 1938.[706]

Monografii na toto téma – ***Politibyro ÚV VKS(b) a vztahy SSSR k západním sousedním státům (konec 20. – začátek 30. let)*** zpracovali **O. N. Ken** a **A. I. Rupasov**. Z protokolů Politbyra za dobu od prosince 1928 do července 1934, a to jak z

[703]Gorochov, V. N.: *Istorija meždunarodnych otnošenij. 1918–1939.* Kurs lekcij. Moskva: Izd. Moskovskogo universiteta 2004.

[704]*Za ramkami totalitarizma. Sravnitělnyje issledovanija stalinizma i nacizma*. Pod red. M. Gejera i Š. Ficpatrik. Moskva: ROSSPEN 2011; česky Geyer, M. – Fitzpatrick, S. (eds.): *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia 2012.

[705]*Avtoritarnyje režimy v Centralnoj i Vostočnoj Jevrope (1917–1990-je gody).* Moskva: Institut slavjanoveděnija RAN 199.

[706]*Politbjuro CK RKP(b)–VKP(b) i Jevropa. Rešenija „osoboj papki". 1923–1939*. Moskva: ROSSPEN 2001.

„obyčejných“ protokolů tak i těch uložených ve „zvláštních složkách“, vybrali a tematicky rozčlenili rozhodnutí, jež se týkala vzájemných vztahů SSSR s nejbližšími západními sousedy (Finsko, pobaltské státy, Polsko, Československo, Rumunsko). Rozhodnutí se týkala vztahů mezistátních, společenských styků, situace v západním pohraničí, národnostních menšin, struktury a činnosti zahraničněpolitických orgánů a představitelů SSSR. Dokumentům předchází archeografický úvod, obsáhlá studie o protokolech Politbyra jako historickém prameni a podrobná stať o dobových historických souvislostech této problematiky. Několik desítek odkazů se týká i ČSR, a úvodní studie se při celkovém hodnocení odvolává na Masarykova slova o tom, že Moskva neumí při jednáních v Evropě využít potenciálu malých středoevropských států ve svůj prospěch. Autoři konstatují, že Moskva skutečně neuměla realizovat politickou a hospodářskou spolupráci se zeměmi střední a východní Evropy v zájmu regionální stability. Hlavní úsilí soustředil SSSR na vstup do kruhu velmocí a jeho vedení si brzy osvojilo velmocenský tón ve vztahu ke svým sousedům.[707]

Novodobým dějinám pobaltských zemí je věnována monografie estonského historika **M. Ilmjärva *Tichá kapitulace. Zahraniční politika Estonska, Lotyšska a Litvy mezi dvěma válkami a ztráta nezávislosti (od poloviny 20. let do anexe v roce 1940)***. Zkoumá vliv hospodářské politiky velmocí na zahraniční politiku pobaltských států a jejich vztahy s Velkou Británií, Německem, Polskem a SSSR, charakterizované politikou neutrality. Pokouší se najít odpověď na otázku, proč v době ohrožení na podzim roku 1939 nenašly země Pobaltí odhodlání k vojensko-politické spolupráci a vybraly si cestu kapitulace, zatímco Finsko nikoliv. Po analýze vnitropolitické situace v oněch zemích autor konstatuje, že v podmínkách autoritativního státu rozhodoval o zahraniční politice úzký okruh politiků a katastrofa let 1939–1940 byla logickým pokračováním vnitropolitické krize, do níž zabředly všechny tři pobaltské státy. Srovnává jejich osud s podobným osudem ČSR. Připomíná i názor, že bezpodmínečná a bezodmluvná kapitulace byla optimálním řešením, protože jakékoliv jiné východisko by způsobilo mnohem větší sovětské represe.[708]

Jiný pohled na tuto oblast představuje monografie **O. B. Gončarova *Severozápadní bašta Ruska (IX. –XXI. století)***. Autor analyzuje fakta, události a dokumenty, jež se týkají

[707]Ken, O. – Rupasov, A.: *Politbjuro CK VKS(b) i otnošenija SSSR s zapadnymi sosednymi gosudarstvami (koněc 1920–1930-ch gg.). Problemy. Dokumenty. Opyt kommentarija*. Sankt-Peterburg: Izd. Jevropejskij Dom 2000.

[708]Ilmjarv, M.: *Bezmolvnaja kapituljacija. Vněšňaja politika Estonii, Latvii i Litvy meždu dvumja vojnami i utrata nězavisimosti (s serediny 1920-ch godov do anneksii v 1940)*. Moskva: ROSSPEN 2012.

historicko-právních aspektů formování severozápadních území a hranic ruského státu, především v oblasti Pobaltí. Sleduje jejich vývoj, přičemž zvláštní pozornost věnuje sporným otázkám a jejich vlivu na mezinárodní vztahy v minulosti i v současnosti, kdy si Rusko vytváří novou státnost po ztrátě důležitých pozic na mezinárodní aréně, kde jeho složité situace využily USA a další země k pokusu o změnu světového pořádku.[709]

Sborník dokumentů ***Transylvánská otázka. Maďarsko-rumunský územní spor a SSSR. 1940–1946*** začíná létem 1940, kdy bylo Rumunsko přinuceno předat Maďarsku severní Transylvánii, a i po druhé Vídeňské arbitráži zůstala Maďarsku větší část území, o něž opět přišlo po válce na Pařížské mírové konferenci, kdy Rumunsko podpořil Sovětský svaz. Celkem 127 dokumentů z AP RF, RGASPI a GARF dává nahlédnout do jednání o osudu tohoto historického území a současně odkrývá pohled na zájmy sovětské zahraniční politiky v celé oblasti jihovýchodní i střední Evropy. Jsou zde např. i zmínky o stanovení hranic poválečné ČSR, otázce Těšína, odsunu Němců aj.[710]

Fašismus a nacismus

Kniha **W. Wippermanna** ***Srovnání evropského fašismu (1922–1982)*** česky dosud nevyšla,[711] i když by jistě mohla oslovit i české čtenáře. Podává výstižný přehled šedesáti let vývoje fašismu v celé Evropě včetně nových forem neofašismu, má obsáhlý poznámkový aparát a výběrovou bibliografii.[712]

Monografie **V. K. Zacharova** a **V. D. Kulišova** ***Začátek začátků. Německo v letech 1933–1939*** vyšla v edici *Anatomie holocaustu* v ruštině a angličtině. Přináší archivní dokumenty z prvních let hitlerovské moci v Německu o využití rasové teorie a vyhroceného antisemitismu k praktické genocidě – zničení Židů v celé Evropě.[713]

Práce **P. Grosse** ***Ahnenerbe. Okultní válka Třetí říše*** pojednává o výzkumném ústavu zbraní SS „Dědictví předků“, který měl vědecky doložit rasistické teorie nacistů o

---

[709]Gončarov, O. B.: *Severo-zapadnyj forpost Rossii (IX–XXI vv.)*. Moskva: Granica 2005.
[710]*Transilvanskij vopros. Vengero-rumunskij territorialnyj spor i SSSR.* Dokumenty rossijskich archivov. Moskva: ROSSPEN 2000.

[711]Wippermann, W.: *Europäisches Faschismus im Vergleich (1922–1982)*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp 1983. Vyšla jen jeho společná práce s anglickým historikem M. Burleighem *Rasistický stát Německo 1933–1945*. Praha: Columbus 2010.

[712]Vipperman, V.: *Jevropejskij fašizm v sravněnii 1922–1982.* Novosibirsk: Sibirskij chronograf 2000.

[713]Zacharov, V. V. – Kulišov, V. D.: *Načalo načal. Germanija 1933–1939 gody*. Moskva: Soveršenno sekretno 2000.

nadřazenosti árijské rasy. Autorovi se podařilo získat deníky H. Ulkeho, bývalého pracovníka Ahnenerbe, který byl po válce dopraven do SSSR a pracoval ve výzkumném ústavu v Petrohradu, kde v roce 2002 zemřel. V knize je podán stručný přehled mystických a magických praktik, jimiž se Ahnenerbe zabývala.[714]

Novému pohledu na občanskou válku ve Španělsku je věnována práce **V. L. Tělicyna *„Pyreneje" v ohni***, která přináší dlouho zamlčované svědectví o úloze sovětských „dobrovolníků" v této válce. Za skutečné dobrovolníky šlo pokládat spíše příslušníky ruské emigrace, bílé důstojníky, kteří se sami rozhodli pomáhat frankistům nebo republikánům, zatímco sovětští „dobrovolníci" byli spíše omezeným kontingentem vojáků i občanských specialistů, kteří sloužili jako poradci nebo byli příslušníky sovětské rozvědky. Španělsko se stalo cvičištěm vojenské techniky a výzbroje Německa, Itálie a SSSR, v zákulisí se odehrávaly i významné politické střety. Autor vychází z širokého využití dokumentů z ruských ústředních archivů a věnuje se např. problémům s dodávkami zbraní do Španělska, soubojům rozvědek i represím sovětských účastníků války, z nichž téměř 90 % po návratu do SSSR bylo popraveno. Zkoumá i příčiny neúspěchu sovětské účasti ve válce, které spatřuje v samotné ideologii válečného komunismu, jež nenašla v tamních podmínkách odezvu, i ve změně politiky SSSR, jež obětovala republikánskou vládu ve prospěch sblížení s Německem a Itálií.[715]

Kniha **L. de Jonga *Pátá kolona v západní Evropě*** byla poprvé vydána v USA pod přesnějším názvem „Německá pátá kolona ve Druhé světové válce". Autor sleduje, jak se utvářely nacistické organizace v řad německých kolonistů v zemích, jež si Hitler určil za cíl své agrese. Zároveň zjišťuje, že vlivem strachu, vyvolaného nacistickým násilím a úspěchy německých vojsk se význam německé páté kolony obvykle přeceňoval a připisoval se jí větší podíl na německém vítězství, než tomu bylo ve skutečnosti. Všímá si činnosti německých menšin v Polsku, Dánsku a Norsku, v Holandsku, Belgii a Francii, v Řecku, Jugoslávii a SSSR, ale též německých komunit v Británii, USA a Latinské Americe.[716]

Knížka **T. S. Stupnikovové *Nic než pravda. Norimberský proces. Vzpomínky překladatelky*** přináší pohled přímé účastnice na soud s nacistickými válečnými zločinci a obsahuje řadu drobných postřehů, jež mohou doplnit a oživit úřední protokoly a

---

[714]Gross, P.: *Anenerbe. Okkultnaja vojna Tretěgo rejcha*. Izd. 2-je. Rostov n/D: Feniks 2010.
[715]Tělicyn, V. L.: *„Pyrenei" v ogni. Graždanskaja vojna v Ispanii i sovetskije „dobrovolcy"*. Moskva: Eksmo 2003.

[716]Iong, L. de: *Pjataja kolonna v Zapadnoj Jevrope*. Moskva: Veče 2004.

dokumenty, např. vzpomínka na projednávání tajných protokolů ke smlouvě Molotov-Ribbentrop nebo katyňského případu. [717]

Výběr z prací historika a demografa **P. Poljana** o holocaustu evropských Židů ***Mezi Auschwitz a Babím Jarem. Úvahy a výzkumy o Katastrofě*** má široký okruh témat: provedl analýzu německých návrhů na masovou deportaci německých a polských Židů do SSSR, popsal postavení sovětských vojáků-Židů v německém zajetí, prozkoumal osudy Židů na Severním Kavkaze za okupace (včetně přeživších tzv. horských Židů), podrobil analýze rukopisy členů sonderkomanda z Auschwitz, jež byly nalezeny v Rusku aj. Další stati se týkají např. role tábora Auschwitz v holocaustu a s tím spojených demografických aspektů, verifikace údajů o počtu ztrát evropského židovstva, polemiky s popírači holocaustu, zhodnocení ruského přínosu ke globální historiografii holocaustu.[718]

Z materiálů publikovaných knižně i časopisecky byl sestaven sborník ***Sobibor***, pojednávající o nacistickém likvidačním táboře, o jeho místě v rámci holocaustu a životních podmínkách vězňů určených k rychlé smrti, především však o přípravách, průběhu a následcích povstání v říjnu 1943, které vedl sovětský poručík A. Pečerskij. Jsou připomenuty profily některých vězňů i jejich katů, stejně jako uchovávání paměti na tuto událost.[719]

Vztah k Polsku

Knížka **I. S. Jažborovské** a **V. S. Parsadonovové** ***Rusko a Polsko. Syndrom války roku 1920*** sleduje rusko-polské vztahy za I. světové války, především představy různých politických sil v Rusku ohledně budoucího Polska, zrod samostatného polského státu a obtížné utváření jeho nezávislosti i stanovení hranic. Líčí ostrou konfrontaci politických a vojensko-strategických plánů Ruska, Polska, Ukrajiny a Běloruska v roce 1919, ozbrojené střety v roce 1920, „zázrak nad Vislou“ a krach plánů na rozšíření světové revoluce do Evropy a také dlouhodobé následky oněch událostí, jež po sobě zanechaly chronický syndrom války, který živil antagonismy a nepřátelské mýty.

---

[717]Stupnikova, T. S.: *Ničego krome pravdy. Ňurnbergskij process. Vospominanija perevodčika*. 2-je izd. Moskva: Vozvraščenije 2003.
[718]Poljan, P. M.: *Meždu Aušvicem i Babim Jarom. Razmyšlenija i issledovanija o Katastrofe*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[719]*Sobibor*. Sost. S. S. Vilenskij, G. B. Gorbovickij, L. A. Teruškin. Moskva: Vozvraščenije 2008.

Závěrečné kapitoly ukazují složité vytváření nových pohledů na tuto problematiku, odstraňování „bílých míst“ vzájemných vztahů a překonávání zastaralých stereotypů. K práci je připojen obšírný přehled historiografie války z roku 1920.[720]

Sovětsko-polské válce je věnován i překlad knihy polského historika **L. Wyszczelského *Varšava 1920*,** který líčí bitvu pod Varšavou jako jednu z nejvýznamnějších vojenských operací v historii polské armády. Zachránila zemi před ztrátou suverenity a sovětizací a zhatila plány bolševiků na export revoluce na Západ. Trvala od 13. do 25. srpna 1920, pod Varšavu byla stažena prakticky všechna polská vojska z východní Haliče a Lublinska. Polský Generální štáb rozhodl zadržet armádu Tuchačevského na opevněních varšavských předměstí a mezitím provést úder po levém křídle a současně obklíčit a zničit nepřítele pomocí 5. armády postupující k řece Narew. Práce představuje bitevní plány obou stran, bojové manévry i výsledky bitvy, je doplněna fotografiemi a mapovými schématy.[721]

Monografie polského historika **A. Misiuka** má poněkud zavádějící název ***Zvláštní služby Polska, sovětského Ruska a Německa***, avšak její podtitul již konkrétní obsah vymezuje zcela jasně: „Organizační struktura polských zvláštních služeb a jejich výzvědná a kontrarozvědná činnost v letech 1918–1939.“ Popisuje v ní nejen vznik, strukturu a činnost polské vojenské rozvědky a kontrarozvědky, ale též Sboru ochrany pohraničí (KOP, Korpus Ochrony Pogranicza), Pohraniční stráže (SG, Straž Graniczna) a politické kontrarozvědky Státní policie (PP, Policja Państwowa). Dává představu o dislokaci těchto služeb na území Polska a jejich početním stavu, o výsledcích činnosti rozvědky proti Německu a sovětskému Rusku a její úloze při rozdmýchávání nacionalistických a separatistických hnutí u malých národů SSSR. Je zde zmíněna též polská rozvědka proti ČSR a její kontakty s československými službami. Přes obsáhlé využití mnoha státních i bezpečnostních archivních fondů v knize chybí odkazy na zdroje, nicméně podává základní informace o polských zvláštních službách.[722]

Sovětsko-polské války podrobně popsal **M. Melťuchov.** V té první blíže zmínil pochod Rudé armády na Kyjev, Lvov a Varšavu a vysvětlil i příčiny „zázraku nad Vislou“. Po vylíčení vzájemných vztahů ve 20. a 30. letech poměrně podrobně popsal zářijovou kampaň roku 1939, její německou i sovětskou část. Práci uzavřel stručným nástinem

---

[720]Jažborovskaja, I. S. – Parsadonova, V. S.: *Rossija i Polša. Sindrom vojny 1920 g.* Moskva: Academia 2005.
[721]Vyščelskij, L.: *Varšava 1920*. Moskva: OOO Izd. AST, Izd. Astrel 2004.

[722]Misjuk, A.: *Specslužby Polši, Sovetskoj Rossii i Germanii: Organizacionnaja struktura polskich specslužb i ich razvedyvatělnaja i kontrrazvedyvatělnaja dějatělnosť v 1918–1939 gg*. Moskva: Kraft+ 2012.

života na území zabraném SSSR, přičemž konstatoval, že nelze mluvit o represivní státní politice zaměřené proti místním Polákům, protože ani deportace obyvatel neměly represivní záměr. Za jedinou represi tak lze pokládat postřílení polských zajatců.[723]

Sborník dokumentů ***Tajemství polské politiky v letech 1935–1945*** přináší 78 materiálů týkajících se Polska, jež byly odtajněny v Archivu Služby vnější rozvědky RF. Je mezi nimi i korespondence polského Ministerstva zahraničí a Generálního štábu. Dokumenty osvětlují zahraniční a vojenskou politiku Polska od druhé poloviny 30. let do roku 1945. Československých souvislostí se týká hlášení polského velvyslance v Praze z července 1937 do Varšavy.[724]

Sborník ***Z Varšavy. Moskva, soudruhu Berijovi...*** zahrnuje stovku dokumentů NKVD o polském podzemí v letech 1944–1945, jež se týkají situace na osvobozených územích Polska, Západní Ukrajiny, Západního Běloruska a Litvy. V době německé okupace tu působilo polské odbojové hnutí, jež zůstalo v podzemí a snažilo se zabránit stanovení sovětsko-polské státní hranice podle sovětského záboru z roku 1939. Dokumenty pocházejí z osobních složek vytvářených v sekretariátu Lidového komisariátu vnitra SSSR pro Stalina a uložených dnes v GARFu. Je přiloženo též 16 materiálů jiné provenience – nařízení o odzbrojení polských oddílů, o vojenských tribunálech, o ochraně týlu i o propouštění internovaných polských občanů v letech 1950–1951.[725]

Poválečnému vlivu Moskvy na vývoj v Polsku je věnován sborník dokumentů ***SSSR – Polsko. Mechanismus podrobení. 1944–1949***. Zahrnuje celkem 58 dokumentů tehdy uchovávaných v archivu RCChIDNI, dnes patrně převedených do RGASPI. Pocházejí především z Oddělení mezinárodní informace (později Oddělení zahraniční politiky, Oddělení zahraničních vztahů) v aparátu ústředního výboru VKS(b), které se po rozpadu Kominterny zabývalo zahraničními komunistickými stranami. Dokumenty dokládají charakter zájmu ústředního vedení VKS(b) o poválečný vývoj v Polsku a také mechanismy, jimiž usiloval o ovládnutí a řízení tohoto vývoje, stejně jako rozsah těchto vlivů.[726]

---

[723]Meltjuchov, M. I.: *Sovetsko-polskije vojny.* Moskva: Veče 2001; 2-je izd. Moskva: Jauza-EKSMO 2004.
[724]*Sekrety polskoj politiki 1935–1945 gg. Rassekrečonnyje dokumenty Služby vněšněj razvědki Rossijskoj federacii*. Sost. L. F. Sockov. Moskva: RIPOL klassik 2010.

[725]*Iz Varšavy. Moskva, tovarišču Berija... Dokumenty NKVD SSSR o polskom podpole. 1944–1945 gg.* Red. A. F. Noskova. Moskva- Nobosibirsk: Sibirskij chronograf 2001.

[726]*SSSR – Polša. Mechanizm podčiněnija. 1944–1949*. Moskva: AIRO-XX 1995.

Období let 1953–1957 v sovětsko-polských vztazích je věnována monografie **A. M. Orechova *Sovětský svaz a Polsko v letech „tání“***. Soustřeďuje se na vznik, průběh a překonání sociálně-politické krize v Polsku, známé kvůli událostem z října 1956. Krize ovlivnila i vzájemné mezistátní a mezistranické vztahy. Dosud nevyužité archivní materiály z Moskvy i Varšavy umožňují nově zhodnotit stav mezinárodních, vojensko-politických, stranických i ekonomických vztahů obou zemí, spojených Varšavskou smlouvou. Využity byly i vzpomínky významných polských politiků té doby, i např. Chruščovovy paměti.[727]

Celkem 25 polských a ruských historiků, politologů a právníků se podílelo na sborníku ***Polsko – SSSR. 1945–1989. Vybrané politické problémy, dědictví minulosti***. Příspěvky z vědecké konference charakterizují shodné a rozdílné rysy poválečného vývoje obou zemí a týkají se i sporných témat, k nimž se většinou vyjadřují obě strany, např. hodnocení paktu Molotov-Ribbentrop v polské a ruské historiografii, moskevské politiky vůči Polsku v letech 1943–1945, působení sovětských poradců v poválečné východní Evropě, role Stalina v přípravě polské ústavy z roku 1952, úlohy Moskvy v době politické krize v Polsku v roce 1956, reliktů stalinismu a osudů socialistického realismu v Polsku, vztahu polské opozice k SSSR, vztahu polského státu ke katolické a pravoslavné církvi, obrazu Stalina v polské a postsovětské ruské historiografii, obrazu Polska v ruské společnosti a naopak aj.[728]

Sborník ***Jak Poláci a Rusové vidí jeden druhého*** přinesl 22 příspěvků polských a ruských autorů, jež zkoumají vytváření stálých negativních stereotypů ve vzájemných vztazích obou národů, posilovaných jak různými ideologiemi, tak i historickou pamětí o konfliktech. Tyto stereotypy ovlivňují národní kulturu, literaturu a umění i historické výzkumy; objevují se však i snahy o vzájemné objektivní poznání historie a kultury obou národů a překonávání negativního vnímání Poláků Rusy a opačně. Je zde např. studie o obrazu Ruska a Rusů v polské „lágrové“ próze bývalých vězňů Gulagu a obětí deportací.[729]

Sborník ***Poláci a Rusové*** má podtitul ***Vzájemné pochopení a nepochopení***. Příspěvky 21 polských a ruských vědců hledají příčiny slovanských sporů, zkoumají

[727] Orechov, A. M.: *Sovetskij Sojuz i Polša v gody „ottěpeli“. Iz istorii sovetsko-polskich otnošenij.* Moskva: Indrik 2005.

[728] *Polša–SSSR. 1945–1989. Izbrannyje političeskije problemy, nasledije prošlogo.* Kollektivnaja monografija. Moskva: Institut rossijskoj istorii RAN 2005.

[729] *Poljaki i russkije v glazach drug druga*. Otv. red. V. A. Chorev. Moskva: Izd. Indrik 2000.

úlohu mentalit, náboženství a zátěží z minulosti, často doprovázených vzájemným násilím. Nacházejí však také příklady porozumění, zvláště v literatuře. Tématu politických represí se týká příspěvek A. E. Gurjanova „Přehled sovětských represivních kampaní proti Polákům a polským občanům“.[730]

Společná publikace psychologa **N. M. Rakiťanského** a fyzika-matematika **S. N. Bucharina** ***Rusko a Polsko*** má podtitul „Pokus o politicko-psychologickou studii fenomenu limitrofizace“. Pojmem „limitrofy“ byly označovány pohraniční oblasti Římské říše; v pojetí autorů jsou to dnes formálně suverénní státy na hranicích Ruska, jež jsou fakticky politickými satelity Západu a mají vytvářet „sanitární kordon“ kolem Ruska. Jde především o Polsko a další státy bývalé Varšavské smlouvy, a o Gruzii. Autoři zkoumají polské dějiny, aby zjistili historické, politické a psychologické příčiny přerodu Polska v limitrofní stát, a zdůrazňují tragickou roli polských národních elit v tomto procesu. Nejen že připustily trojí rozdělení Polska, ale zavinily i jeho dnešní krizi. Měly by se proto poučit z této knihy, jež nese i další podnázev „Příručka pro vedoucí elity limitrofních států“.[731]

A. B. Širokorad vydal obsáhlou monografii ***Dávný spor Slovanů: Rusko, Polsko, Litva.*** Začal vzájemnými střety oněch národů už v raném středověku a došel až k polské odbojové akci *Bouře* na konci II. světové války. Z hlediska námi sledované problematiky stojí za zmínku kapitoly o zářijové kampani roku 1939 a výsledcích sovětského tažení do Polska, a kapitola o zločinu v Katyni, který je zde připisován spíše Němcům, přičemž archivní dokumenty údajně zfalšovali novodobí ruští „demokraté“.[732] V podobném duchu je napsána i jeho kniha ***Rusko a Polsko: Tisíciletá vendeta***. Mnohem podrobněji líčí rusko-polské vztahy ve středověku a idealizuje dobré sousedství polských a ruských knížat i panovnických rodů Piastovců a Rurikovců. Zároveň si klade otázku, proč se toto přátelství změnilo v nenávist, která je příznačná i pro dnešní vzájemné vztahy. Přičítá to tradiční nechuti Poláků vůči Rusům, způsobené sporem o Kresy, západní Ukrajinu, západní Bělorusko a Litvu, a také událostmi, jež následovaly po připojení těchto oblastí k Sovětskému svazu. Rusko nenese odpovědnost za Katyň, to spíše Polsko by se mělo zodpovídat za masové vraždy desítek tisíc ruských zajatců, za řádění stovek tisíc

[730]*Poljaki i russkije. Vzaimoponimanije i vzaimoněponimanije*. Sost. A. V. Lipatov, I. O. Šajtanov. Moskva: Izd. Indrik 2000; zde: Gurjanov, A. E.: Obzor sovetskich repressivnych kampanij protiv poljakov i polskich graždan, s. 199-207.

[731]Bucharin, S. N. – Rakiťanskij, N. M.: *Rossija i Polša. Opyt politiko-psychologičeskogo issledovanija fenomena limitrofizacii*. Moskva: Istitut russkoj civilizacii 2011.

[732]Širokorad, A. B.: *Davnyj spor slavjan. Rossija, Polša, Litva*. Moskva: Izd. ACT, Chranitěl 2007.

etnických Poláků v sestavě německých vojsk a jednotek SS na území SSSR, za dvacetiletou okupaci západní Ukrajiny a Běloruska.[733] Potřetí zopakoval autor svůj výklad dějin Polska v knize ***Polsko. Nesmiřitelné sousedství***, složené z podstatné části z textů již dříve publikovaných. Více místa věnuje starším dějinám. Např. krvavé potlačení lednového povstání roku 1863 mohou prý za kruté považovat jen novodobí inteligenti; car ostatně nemohl jednat jinak, protože s Poláky nebyl možný kompromis a obnova Polska „by byla pro Rusko katastrofou". Poláci prý na chyby svých politiků vždycky zapomínali, „a nikdy se nechtěli poučit u stařenky Historie".[734]

Také kniha **S. J. Kunjajeva *Ruská polonéza*** se při charakteristice polsko-ruských vztahů vrací až daleko do minulosti, nicméně novodobé dějiny převažují. Vychází ze zjištění, že polské elity vždy pokládaly Rusy za lidi nižšího druhu a chovaly se k nim přezíravě, což činí i dnešní polská inteligence. Průběh polských dějin však údajně ukazuje, že zrovna Poláci nemají ty nejlepší lidské kvality. Vyčítá jim např., že podléhají „katyňské psychóze", i když je pravděpodobné, že zločin spáchali Němci, a sami se vyhýbají odpovědnosti za smrt tisíců zajatých rudoarmějců.[735] V příloze jsou obsáhlé úryvky z knih J. V. Ivanova *Studie k dějinám rusko(sovětsko)-polských vztahů v dokumentech* a Metropolity Benjamina (Fedčenkova) *Duchovní tvář Polska*.[736]

D. A. Žukov nazval svou knihu ***Polsko – „pes na řetězu" Západu.*** Uvádí v ní, že vzájemný spor Slovanů trvá už přes půl tisíciletí, za cara stejně jako za sovětů nebo dnes je Polsko nesmiřitelným a zuřivým, nejzapřísáhlejším nepřítelem Ruska, psem uvázaným na řetězu Západu, který na první pokyn svého pána je připraven trhat „prokleté Moskaly". Polsku se prý říkalo „šakal Evropy". Kniha bez odkazů na zdroje hledá příčiny této nenávisti, zmiňuje roli polských revolucionářů v rudém teroru, záhubu více než 60 tisíc rudoarmejců zajatých ve válce let 1919–1920, službu Poláků v jednotkách SS. Zjišťuje, že Poláci si v minulosti vždy sami zavinili ztrátu nezávislosti. Nepopírá, že polské důstojníky v Katyni zavraždili příslušníci NKVD, ale tvrdí, že k tomu měli důvod, protože šlo o zavilé nepřátele sovětské moci; kdo ze zajatců byl neutrální

[733]Širokorad, A. B.: *Rusko a Polsko: Tisíciletá vendeta*. Moskva-Vladimir: AST, Astrel – VKT 2011.

[734]Širokorad, A. B.: *Polša. Něprimirimoje sosedstvo*. Moskva: Veče 2008, 2011.

[735]Kunjajev, S. J.: *Russkij polonez*. Moskva: Alogoritm 2006.

[736]Ivanov, J. V.: *Očerki istorii Rossijsko (sovetsko) polskich otnošenij v dokumentach, 1914–1945*. Moskva: Naš sovremennik 2005; Veniamin (Fedčenkov), Mitropolit: *Katoliki i katoličestvo. Duchovnyj lik Polši*. Moskva: Skimeň, Prensa 2003.

nebo přátelský k SSSR, byl propuštěn. Dnešní Polsko je poslušnou loutkou Západu, vlastní historie polské pány ničemu nenaučila.[737]

Také **J. Muchin** v práci ***Polsko v NATO? Tam patří!*** stručně probírá novodobé dějiny Polska a dochází k závěru, že Poláci vždy zrazovali své spojence a odmítnutím nabídky SSSR na záchranu země v roce 1939 ji málem zahubili. Když Polsko nyní spolu s Československem a dalšími východoevropskými státy, bývalými „spojenci a bratry", vstoupilo do NATO, není čeho litovat, protože tyto „státy" už vhledem ke své mentalitě nemohou být dobrými spojenci a zradí kohokoliv, kdo se na ně v těžké chvíli spolehne. „Jakou vojenskou koalici v nedávné minulosti posílilo Polsko nebo Československo? Žádná škoda, když „posílí" NATO..."[738]

Vztah k Německu

Sborník 15 statí ruských a německých historiků ***Stalin a Němci: nové výzkumy*** nahlíží z různých aspektů na sovětskou politiku vůči Německu od konce 20. let do Stalinovy smrti, od vztahu Stalina k předválečné Komunistické straně Německa až po vztah k poválečné SED a k následkům Stalinovy smrti pro vývoj v NDR. Všímá si rovněž tragických osudů německých emigrantů v SSSR, přeživších sovětských obětí nacismu a německých válečných zajatců v SSSR. Celkem 4 studie se týkají komparace Hitlerovy nacistické a Stalinovy komunistické diktatury, včetně srovnání masových zločinů obou režimů a jejich rozsahu.[739]

Mimořádným počinem je třídílný sborník dokumentů ***SSSR a německá otázka. 1941–1949***, jež jsou uloženy v Archivu zahraniční politiky Ruské federace. ***I. díl*** zachycuje období Velké vlastenecké války (22. 6. 1941–8. 5. 1945) a přináší kromě úvodní historiografické studie 162 většinou dosud nepublikovaných dokumentů o vývoji sovětské zahraniční politiky vůči Německu, včetně vztahů SSSR k jeho válečným spojencům, a o vytváření budoucích vztahů k Německu po válečném vítězství (rozdělení Německa, potrestání zločinů, podmínky kapitulace, kontrolní mechanismy aj). ***II. díl*** zahrnuje dalších 169 dokumentů, jež se týkají sovětské politiky ve vztahu k německé otázce v prvních 18 měsících po konci války (9. 5. 1945–3. 10. 1946), kdy mezinárodní politika již vstupovala do fáze studené války a v německé společnosti probíhala řada

[737]Žukov, D. A.: *Polša – „cepnoj pjos" Zapada.* Moskva: Jauza-press 2009.

[738]Muchin, J.: *Polša v NATO? Tuda jej i doroga!* Moskva: Jauza 2005.

[739]*Stalin i Němcy: Novyje issledovanija*. Pod red. J. Caruski. Moskva: ROSSPEN 2009.

zásadních transformací. Dokumenty se týkají činnosti orgánů v sovětské okupační zóně Německa i vztahu SSSR a západních mocností k německé otázce, včetně jednání konferencí, vytváření kontrolních orgánů, stanovení hranic, mezinárodního vojenského tribunálu a osudu válečných zajatců. ***III. díl*** má 165 dokumentů z dalších dvaceti měsíců poválečného vývoje (6. 10. 1946–15. 6. 1948), v nichž sice probíhaly další rozhovory čtyř bývalých spojenců o regulaci vývoje v Německu, ale bez naděje na společný postup, což vedlo ke zformování dvou protikladných německých státních útvarů. Dokumenty jsou patřeny vědeckým komentářem a všechny svazky i obsáhlými rejstříky.[740]

Vztah k ČSR

Profesor Moskevské univerzity M. V. Lomonosova **J. F. Firso*v*** shromáždil v ruských i českých archivech korespondenci T. G. Masaryka s představiteli ruské inteligence na přelomu 19. a 20. století; první svazek edičního díla ***T. G. Masaryk a ruské intelektuální prostředí*** pojednává o korespondenci s ruským myslitelem Ernestem Radlovem a týká se i Masarykovy práce *Rusko a Evropa*.[741] Vědecká monografie téhož autora ***Zkušenost demokracie v ČSR za Tomáše Masaryka: koaliční pluralismus (1928–1934)*** se zabývá vývojem parlamentního systému v předválečné ČSR. Autor vychází ze slušné znalosti českých archivních pramenů i základní literatury, aby po stručném historiografickém úvodu představil obtíže fungování koaličního systému let 1928–1929, hlavní politické strany té doby a cestu k modifikaci parlamentního systému po volbách roku 1929. Nakonec představil pozdního Masaryka jako analytika parlamentního systému a reformátora.[742]

Monografie **J. P. Serapionovové *Karel Kramář a Rusko. 1890–1937*** je věnována životu a činnosti českého politika, prvního československého premiéra, který byl i známým rusofilem. Oženil se s Ruskou ze šlechtických kruhů a měl styky s ministry carské vlády, ale i s mnoha vědci, umělci a spisovateli. Byl autorem projektu slovanské federace z roku 1914, ruské ústavy z roku 1919, napsal práci o příčinách ruské revoluce

[740] *SSSR i germanskij vopros. 1941–1949. Dokumenty iz Archiva vněšněj politiki RF.* T. I: *22 ijunja 1941 g.–8 maja 1945 g.* T. II: *9 maja 1945 g.–3 oktjabrja 1946 g.* T. III: *6 oktjabrja 1946 g.–15 ijunja 1948 g.* Moskva: Meždunarodnyje otnošenija 1996.

[741] Firsov, J. F.: *T. G. Masarik i rossijskaja intelektualnaja sreda (po archivam Čechii i Rossii).* Časť I. *Tomaš Masarik i Ernest Radlov v naučnoj i družeskoj perepiske.* Moskva: Poligrafizdat 2005.

[742] Firsov, J. F.: *Opyt demokracii v ČSR pri Tomaše Masaryke: koalicionnyj pljuralizm (1928–1934)*. Moskva: Istoričeskij fakultet MGU, Istitut slavjanoveděnija RAN 1997.

a významně pomáhal „první vlně“ ruských emigrantů. Práce je založena na pramenech z Kramářova osobního archivu a dalších dobových materiálech, jež charakterizují Kramářovy geopolitické koncepce i jeho praktickou politiku.[743]

Kniha **B. A. Tatarova** ***Česká (Kyjevská) družina (srpen 1914–1915)*** podrobně líčí vznik a formování vojenské družiny Čechů a Slováků v Kyjevě na začátku I. světové války, její bojovou činnost na frontě v řadách Ruské císařské armády a přípravy na její rozšíření do sestavy pluku. Autor využil četnou ruskou a českou literaturu a také mnoho dokumentů z ruských, ukrajinských a českých archivů. Práce je doplněna mnoha tabulkami a dobovými fotografiemi.[744]

S. V. Morozov ve své práci ***Polsko-československé vztahy. 1933–1939*** zachytil podstatné události 30. let, jež ovlivňovaly vztahy obou zemí. Šlo především o rozdílné zaměření zahraničních politik, kdy polsko-německé sblížení v roce 1934 a smlouva mezi ČSR a SSSR v roce 1935 výrazně omezily možnosti vzájemného porozumění. Po změně v rozložení sil v Evropě a odchodu Německa z locarnských dohod se vztahy dále vyhrotily až v polský podíl na likvidaci československého státu. Kniha již vyšla rovněž v českém překladu.[745]

Monografie **K. V. Ševčenka** ***Lužická otázka a Československo. 1945–1948*** představuje málo známou historii neúspěšných pokusů lužickosrbské menšiny v Německu o připojení území, jež tradičně obývají, k poválečnému Československu. Po osvobození oné oblasti v okolí Budyšína, Chotěbuze, Zhořelce a Žitavy oživili lužickosrbští předáci někdejší představy o slovanské vzájemnosti, jež našly ohlas u některých československých politiků, ale jejich úsilí o realizaci politických plánů nebylo efektivní. Autor připomíná i současnou hrozbu asimilace této menšiny v důsledky politiky saské vlády, omezující menšinové národní školství.[746]

Objemný sborník ***Československá krize let 1967–1969 v dokumentech ÚV KSSS*** přináší 291 nedávno odtajněných dokumentů Politbyra ÚV KSSS a aparátu ÚV, nacházejících se v moskevském archivu RGANI. Dávají obraz o událostech tzv. Pražského jara a všem, co mu bezprostředně předcházelo, o vzájemných vztazích mezi představiteli

---

[743]Serapionova, J. P.: *Karel Kramarž i Rossija. 1890–1937: Idejnyje vozzrenija, političeskaja aktivnosť, svjazi s rossijskimi gosudarstvennymi dějatěljami*. Moskva: Nauka 2006.

[744]Tatarov, B. A.: *Češskaja (Kijevskaja) družina (avgust 1914–1915 gg.)*. Moskva: Fond Russkije viťazi 2009,

[745]Morozov, S. V.: *Polsko-čechoslovackije otnošenija. 1933–1939. Čto skryvalos za politikoj „ravnoudalennosti“ ministra J. Beka*. Moskva: Izd. MGU 2004; česky *Polsko a Československo v evropských vztazích*. Praha: Ottovo nakladatelství 2009.

[746]Ševčenko, K. V.: *Lužickij vopros i Čechoslovakija. 1945–1948*. Moskva: Modest Kolerov 2004.

KSČ a KSSS, o průběhu politické krize, o vypracování a přijetí nejdůležitějších politických a vojenských rozhodnutí sovětského vedení ve vztahu k událostem v ČSSR. Některé dokumenty umožňují lépe pochopit ideje a hybné síly „Pražského jara“ i motivy, jež přiměly vedoucí činitele pěti zemí socialistického tábora k přijetí rozhodnutí o vstupu vojsk do ČSR.[747]

Sborník 38 příspěvků z vědecké konference konané v roce 2008 v Ústavu slavistiky Ruské akademie věd vyšel pod názvem ***Rok 1968. „Pražské jaro“ (Historická retrospektiva)***. Týkaly se přelomového mezníku ve vývoji socialismu v Evropě a vycházely většinou z dříve nedostupných archivních materiálů. I proto mezi autory převažují ruští historici, českou stranu zastupovala J. Vondrová z Ústavu pro soudobé dějiny a bývalý politik Č. Císař. Příspěvky v jednotlivých sekcích sledovaly pokusy o reformování totalitního modelu socialismu v ČSSR a reakci Moskvy na tyto snahy, vztah mezinárodního společenství k myšlenkám Pražského jara i k srpnovým událostem v ČSSR, společenské postoje obyvatel SSSR i evropských zemí k Pražskému jaru, uváděly vzpomínky ruských svědků tehdejších událostí a snažily se blíže charakterizovat fenomén Pražského jara a ozřejmit jeho smysl.[748]

Vzpomínky armádního generála **A. M. Majorova *Vpád. Československo, 1968*** přibližují okolnosti vpádu Sovětské armády a vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR, jak je viděl tehdejší velitel 38. armády Přikarpatského vojenského okruhu a od podzimu 1968 velitel Ústřední skupiny vojsk v ČSSR. Autor popisuje přípravy operace od dubna 1968, společné vojenské cvičení „Šumava“, situaci v tehdejší ČSSR, uvádí své postřehy o tehdejších československých politicích i zápisy z dobových velitelských hlášení. Všímá si připravenosti svých vojáků, komentuje návštěvy Polska a v samostatné kapitole líčí průběh okupační noci ze 20. na 21. srpna 1968, včetně oficiálních zpráv. Líčení uzavírá vývojem do konce roku 1968, kdy se v ČSSR usadila sovětská vojska k velmi dlouhému pobytu.[749]

Jiné vzpomínky na události roku 1968 vydal diplomat a pracovník sovětské rozvědky **N. P. Semjonov**, který v té době působil v ČSSR: ***Vzrušená Praha. Vzpomínky sovětského vicekonzula v Československu (1968–1972)***. Byl vyslán do Prahy už

[747] *Čechoslovackij krizis 1967–1969 gg. v dokumentach CK KPSS*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[748] *1968 god. „Pražskaja vesna“. (Istoričeskaja retrospektiva)*. Pod red. T. V. Volokitinoj, G. P. Muraško, A. S. Stykalina. Moskva: ROSSPEN 2010.

[749] Majorov, A, M.: *Vtorženije. Čechoslovakija, 1968. Svidětělstva komandarma*. Moskva: Prava čeloveka 1998.

v květnu 1968 a i když viděl události očima pracovníka KGB, nakonec konstatoval, že nespokojenost obyvatel a nového vedení KSČ s vměšováním Moskvy do vývoje v zemi byla oprávněná, a že „vstup vojsk do země byl vrcholem hlouposti". Spojenectví socialistických zemí se začalo rozpadat, a vina za to padá především na tehdejší vedení KSSS. Češi a Slováci jednali moudře, když nekladli vojskům ozbrojený odpor, ale neměli při svém pokusu o obrodu vystupovat pod heslem antisovětismu, protože to lidi v SSSR rozhořčovalo a jejich úsilí proto nepochopili a nepodpořili.[750]

Práce **S. V. Kretinina *Sudetští Němci: Národ bez vlasti. 1918–1945*** je údajně první ruskou monografií o historii sudetských Němců. Líčí jejich zápas o sebeurčení v rámci předválečné ČSR, postoje vedoucí k Mnichovu a zániku republiky, situaci za války a poválečné vysídlení. Vychází z početné německé literatury, v české však převažují spíše starší práce. Zatímco se odvolává na spolupráci s mnoha německými a západními vědci, institucemi a archivy, české kontakty zcela chybí. V popisu českých reálií jsou drobné chyby; k úsměvným historkám patří např. zjištění, že Lenin pojem „sudetský Němec" neznal, i když v létě roku 1912 pobýval v Opavě na tajné konferenci ruských a polských socialistů. Autor opakovaně uvádí, že sudetoněmecký problém v současnosti opět ožívá a může se stát „faktorem velké evropské politiky".[751]

Podkarpatská Rus (Zakarpatská Ukrajina)

Práce **P.** a **S. Goďmašových *Podkarpatská Rus a Ukrajina*** představuje dějiny této oblasti už od dob starých Ruthenů, Bílých a Černých Chorvatů, a krvavých srážek mezi Haličí a Maďarskem. Líčí osudy Rusínů za I. světové války, jejich vztah k Ukrajincům z Haliče, období československé administrace, úsilí haličských fašistů o ovládnutí území, krátký život suverénní republiky, osudy Rusínů za II. světové války, stalinské osvobození Podkarpatské Rusi, vytvoření Zakarpatské Ukrajiny, boj za Podkarpatskou Rus, likvidaci rusínské národnosti, ukrajinský šovinismus a boj Rusínů za autonomii, jak se projevil v roce 1999 „Deklarací podkarpatorusínských organizací o navrácení Zakarpatí statusu autonomní republiky v rámci Ukrajiny".[752]

---

[750]Semjonov, N. P.: *Trevožnaja Praga. Vospominanija sovetskogo vicekonsula v Čechoslovakii (1968–1972 gg.)*. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija 2004.

[751]Kretinin, S.V.: *Sudetskije němcy: Narod bez rodiny. 1918–1945*. Voroněž: Izd. Voroněžskogo gosudarstvennogo univerziteta 2000.

[752]Goďmaš, P. – Goďmaš, S.: *Podkarpatskaja Rus i Ukraina.* Užhorod: b. v. 2003

***Dějiny Podkarpatské Rusi* D. Popa** vysvětlují původ názvu této země a její historii od středověkých maďarských království až po dnešek. K našim dějinám se pojí zvláště kapitola „Štěstí a neštěstí Rusínů v Masarykově Československu“ i okolnosti připojení země k SSSR. Podle autora Rusínům dnes nezbývá než se modlit za lepší budoucnost. V ukrajinštině.[753]

Stručnou učebnici pro žáky rusínských nedělních škol ***Naše otčina. Dějiny Karpatských Rusínů*** vydal v rusínštině ***P. R. Mahočij.*** Zachytil v ní základní geografické a etnografické údaje a stručnou historii země od středověku po „třetí národní obrození“ po roce 1989. Připojeny jsou kontrolní otázky a hodně obrázků.[754]

Monografie **A. Puškaše *Civilizace nebo barbarství: Zakarpatí 1918–1945*** je věnována „boji evropských mocností o kontrolu nad touto zemí“. V úvodu autor kritizuje dosud vydané práce o novodobých dějinách Zakarpatí (včetně českých prací I. I. Popa) a sám pak sleduje historii této oblasti v bouřlivých letech 1918–1919, vývoj Podkarpatské Rusi v rámci ČSR, krátké období její autonomie, období maďarské okupace v letech 1939–1944 a připojení Zakarpatí k SSSR. Závěrem konstatuje, že Rusíni žili po celé tisíciletí pod cizím jařmem a jejich odvěký sen o životě „v jednom státu se svými pokrevními bratry“ jim pomohl realizovat až vítězný postup Rudé armády a „rozhodná vůle vlády Sovětského svazu“. V knize jsou obsáhlé odkazy na literaturu i archivní prameny z Maďarska, Polska, Německa, Česka, Slovenska a Ruska, přičemž podle autora „mnohé z těch dokumentů jsou dnes nedostupné“.[755]

K. V. Ševčenko v práci ***Rusíni a meziválečné Československo*** popsal okolnosti vstupu Rusínů do rámce ČSR, v níž se ale jejich očekávání nenaplnila. Obviňovali Prahu z politiky ukrajinizace i ze snahy o úřední rozšíření češtiny, správa Podkarpatské Rusi byla zcela v rukou českých úřadů. Uvolnění přišlo již pozdě, československý stát se rozpadl. Rusínští buditelé na Zakarpatí již v dobách maďarského záboru byli přesvědčeni o příslušnosti Karpatorusů k jedinému ruskému národu, na rozdíl od Rusínů Východní Haliče a Bukoviny, kteří přijímali ukrajinskou identifikaci. Soudobá aktivizace rusínského hnutí, zvláště kodifikace rusínských dialektů východního Slovenska, dává Rusínům šanci na přežití.[756]

---

[753]Pop, D.: *Istorija Podkarpatskoji Rusy.* Užhorod: Slavjanskoje rajonnoje obščestvo podkarpatskych rusynov 2005.

[754]Mahočij, P. R.: *Naša Otcjuznina. Istorija karpatskych rusinuv*. Užhorod: Vyd. V. Padjaka 2005.

[755]Puškaš, A.: *Civilizacija ili varvarstvo: Zakarpaťje 1918–1945.* Moskva: Izd. Jevropa 2006.

[756]Ševčenko, K. V.: *Rusiny i mežvojennaja Čechoslovakija. K istorii etnokulturnoj inženerii*. Moskva: Modest Kolerov 2006.

Kolektivní monografie 10 ukrajinských historiků připravila pod názvem ***Bránili Karpatskou Ukrajinu*** komplexní pohled na dějiny národně-osvobozeneckého boje „Zakarpatských Ukrajinců", tedy na mezinárodní postavení Kartpatské Ukrajiny v předvečer II. světové války, její sociální, ekonomický, politický, národně-kulturní a ústavně-právní rozvoj. Pro vědecké zkoumání má mimořádný význam zhodnocení dosavadních pramenů a literatury k historii Karpatské Ukrajiny v letech 1938–1939, stejně jako jejich závěrečný přehled. Stručně jsou nastíněny předválečné snahy o nezávislost území a příliš krátké období její realizace, blíže pak boje s polskými a maďarskými teroristy, obrana proti maďarskému vpádu, represe vůči ukrajinským vlastencům ze strany maďarského i sovětského režimu. Ve druhé části knihy jsou životopisné portréty prezidenta Vološina, 52 významných činitelů Kartpatské Ukrajiny a 27 důležitých dokumentů. Přiložen je soupis vojáků a aktivistů, kteří se stali oběťmi represí. V ukrajinštině.[757]

Krátkou historii Karpatské Ukrajiny v letech 1938–1939 připomněl též **S. D. Fedaka** v knížce ***Kronika Karpatské Ukrajiny***. Den po dni popisuje události, jež rozhodovaly o jejím osudu. Ukrajinsky.[758]

Podrobně tyto události popsal novinář, básník, prozaik, politik a kulturní činitel **V. Grendža-Donskyj**, rodák z Volového na Podkarpatské Rusi, ve svém deníku ***Štěstí a hoře Karpatské Ukrajiny.*** V jeho části *Z velkých dní Karpatské Ukrajiny* zachycuje události od 7. října 1938 do 15. března 1939 (s přídavkem zápisů o pěti zasedáních Sněmu Karpatské Ukrajiny), a v části *Pod botou okupanta* události od 17. března 1939 do konce srpna 1939 (s přídavkem mnoha zápisů o násilí maďarských okupantů na Zakarpatí). Vyšlo ukrajinsky v exilu.[759]

V. Chudanyč věnoval svou práci ***Světové bratrstvo Kartpatská Síč*** historii organizace, jež vznikla v září 1938 v Užhorodě jako polovojenská UNO a v listopadu 1938 v Chustu se ustavila jako Organizace národní obrany Karpatská Síč. Hájila národní zájmy Karpatské Ukrajiny, udržovala pořádek, zajišťovala bezpečnost. Přeměnila se v celonárodní vojenskou organizaci, jež v předvečer útoku maďarské armády čítala 12–15 tisíc členů. Práce popisuje střetnutí s Čechy a Maďary, boje s maďarskými okupanty,

[757] *Vony boronyly Karpatsku Ukrajinu. Narysy istoriji nacionalno-vyzvolnoji boroťby zakarpatskych ukrajinciv* Pod red. M. M. Veheša. Užhorod: Vyd. Karpaty 2002.

[758] Fedaka, S. D.: *Chronika Karpatskoji Ukrajiny.* Užhorod: Hražda 2004.

[759] Grendža-Donskyj, V.: *Ščastja i hore Karpatskoji Ukrajiny. Ščodennyk*. Vašington: Vyd. Karpatskoho Sojuzu 1987.

maďarské represe. Zároveň si všímá obrození Karpatské Síče v exilu a přenesení jejího vedení na Ukrajinu v 90. letech. Podstatnou část práce tvoří životopisné medailonky významných „sičovyků“ a výběr dokumentů k tématu. V ukrajinštině.[760]

Sborník statí 10 ukrajinských autorů ***Zakarpatí pod Maďarskem v letech 1938–1944*** přináší nové pohledy na dobu maďarské okupace a průběhu II. světové války na tomto území. Popisuje pomnichovské rozbití Podkarpatské Rusi a její okupaci Maďarskem, problémy zakarpatské autonomie v rámci Maďarska v letech 1939–1941, proměny ekonomické situace v letech 1938–1944, kulturu, literaturu, řecko-katolickou a pravoslavnou církev v době okupace, zakarpatský exil za války, represe maďarského okupačního režimu a odboj proti němu. Kniha je v ukrajinštině.[761]

Poválečné dovršení historie Zakarpatí nabízí monografie **V. V. Marjinové** ***Zakarpatská Ukrajina (Podkarpatská Rus)v politice Beneše a Stalina***. Těžištěm práce je podrobné prozkoumání všech okolností, jež vedly k uzavření smlouvy o připojení někdejší československé Podkarpatské Rusi k SSSR v červnu 1945. Autorka sleduje vývoj názorů sovětských i československých politiků na tuto otázku v kontextu evropské politiky, komentuje československo-sovětská jednání v době války, význam Rusínů pro zahraniční odboj, všímá si událostí v regionu v zimě 1944–1945 a jejich mezinárodního ohlasu, Benešova tajného „slibu“ na rozhovorech v Moskvě, otázky Podkarpatské Rusi v Košickém vládním programu, i dojednání konečné podoby smlouvy. Připojeno je 69 dobových dokumentů k této problematice.[762]

Sborník ***Sjednocení*** přinesl 20 prací z vědecké konference k 55. výročí připojení Zakarpatské Ukrajiny k Ukrajině. Připomínají mj. jednání československé vlády o obnově ČSR v předmnichovských hranicích a setrvání Podkarpatské Rusi v ČSR, o problémech poválečné opce Rusínů na Prešovsku, o vztahu Slovenska k připojení Zakarpatské Ukrajiny k SSSR, o postojích prezidenta Beneše k této otázce, o názorech maďarského tisku atd. Převážně v ukrajinštině.[763]

M. a S. Boldyžarovi v práci ***Státnost na Zakarpatí*** popsali základní etapy vývoje státnosti na Zakarpatí, analyzovali nejdůležitější zákonodárné právní akty. V příloze jsou

---

[760]Chudanyč, V.: *Svitove Bratstvo Karpatska Sič*. Užhorod: Hražda 2005.

[761]*Zakarpattja pid uhorščynoju. 1928–1944.* Uporj. V. Markusja ta V. Chudanyča. Užhorod: Karpaty-Hražda 1999.

[762]Marjina, V. V.: *Zakarpatskaja Ukraina (Podkarpatskaja Rus) v politike Beneša i Stalina*. Moskva: Novyj chronograf 2003.

[763]*Vozzjednannja*. Ukladač V. I. Chudanyč. Užhorod: Mystecka Linija 2001.

materiály z diskusí, recenze odborné literatury a čestná uznání udělená M. Boldyžarovi. V ukrajinštině.[764]

Historie Zakarpatí se týká sborník ***Rozhovory se stejně smýšlejícími,*** editovaný **M. Mušynkou**. Přináší rozhovory se 13 osobnostmi ze Zakarpatí, kteří na příkladech svých životních zkušeností ukazují spletitou historii této oblasti. Někteří z nich prošli též vězněním NKVD a gulagy, jako např. M. Hulín z Karlových Varů. V ukrajinštině.[765]

Výbor z vlastivědných studií **I. Seňka *Země se jménem*** se týká ekonomiky, kultury a osvěty na Zakarpatí od poloviny XIX. do poloviny XX. století. K našemu tématu se přímo vztahuje studie o pěti místních obyvatelích, kteří byli v letech 1948–1958 odsouzeni podle článku 54-10 trestního zákoníku USSR o protistátní agitaci a propagandě za šíření anekdot s politickým obsahem. V ukrajinštině. [766]

Vzpomínky **O. G. Samojloviče *Bratři nás čekali v Karpatech*** se týkají jeho válečné cesty v řadách 4. ukrajinského frontu přes Užocký průsmyk do Zakarpatí a Užhorodu, a dále přes Slovensko a Polsko do Olomouce, kde se dočkal konce války. V ukrajinštině.[767]

14. Národnostní problematika, migrace, exil, represe

Národnostní problematika

Knihu **A. V. Sergejevové *Rusové: stereotypy chování, tradice, mentalita*** představuje anotace jako zrcadlo ruské mentality v její tradici a evoluci. Autorka, jež přednášela na několika západoevropských univerzitách, charakterizuje tradiční etnokulturní zvláštnosti Rusů a dochází až k jejich současným sociokulturním hodnotám.[768]

Sborník ***Patriotismus: všeruský a národní. Prameny. Podstata. Typologie*** přináší příspěvky 16 autorů, osvětlující různé podoby ruského patriotismu i jeho historických proměn a hledající jeho místo v soudobém kosmopolitním světě. Přiložen je výbor z

[764]M. Boldyžar – S. Boldyžar: *Děržavnisť na Zakarpatti. Podiji, fakty, ocinky*. Užhorod: Vid-vo UžNU 2003.

[765]Mušynka, M.: *Rozmovy z odnodumcjamy*. Prjašiv: Fundacija Karpaty 2004.

[766]Seňko, I. M.: *Zemlja z imenem. Krajeznavči studiji*. Užhorod: Patent 1998.

[767]Samojlovič, O. G.: *Braty nas čekaly u Karpatach*. Dokumentalna povisť. Užhorod: Hosprozrachunkovyj redakcijno-vydavnyčyj viddil upravlinnja u spravach presy ta informaciji 2004.

[768]Sergejeva, A. V.: *Russkieje: stereotipy poveděnija, tradicii, mentalnosť*. Moskva: Flinta-Nauka 2004, 2006.

veršů ruských básníků o lásce k vlasti, výbor z myšlenek o patriotismu ruských myslitelů, z dokumentů patriotistických organizací, z projevů některých zahraničních patriotů, z přísloví a lidových rčení na téma Vlasti.[769]

Ředitel Ruského ústavu strategických výzkumů generál **A. P. Rešetnikov** nazval své úvahy ***Vrátit se do Ruska***. Snaží se v nich oživit ruskou národní ideu a táže se, zda byl Sovětský svaz pokračovatelem ruské státnosti a zda by byl možný návrat ke Staré Rusi, v níž v jednom státě spolu žili v souladu lidé mnoha národností i konfesí. „Všechny války Ruska, jež vedly k rozšíření jeho území, byly vyvolány buď geopolitickými příčinami, nebo snahou o obnovení spravedlnosti." Zjišťuje, že stalinismus, liberalismus i nacionalismus jsou slepými uličkami historie, a že východiskem může být jen návrat na cestu Víry a Lásky ke Svaté Rusi, potvrzený životními skutky.[770]

Americká odbornice na sovětskou sociální, politickou a kulturní historii **S. Fitzpatricková** se v práci ***Strhněte masky! Identita a samozvanectví v Rusku XX. století*** zamyslela nad otázkami individuální identity v sovětské společnosti. Věnovala se procesům jejího „předělání" po revoluci roku 1917, v sovětském období sociálních následků revoluce a také v počáteční etapě nové transformace identity po rozpadu Sovětského svazu. Knihu otevírá úvahou „Jak se stát sovětským člověkem" a podobně ji uzavírá aktualitou „Jak se stát postsovětským člověkem". Mezitím podrobně popisuje podoby sovětské identity na příkladech tříd, životopisů, žádostí, udání a projevů samozvanectví různých podvodníků. Využívá k tomu příkladů ze života i z literatury, odborné i umělecké, stejně jako z archivních zdrojů.[771]

Anotovaný katalog ***Protokoly řídících orgánů Lidového komisariátu pro záležitosti národností RSFSR. 1918–1924*** obsahuje zápisy ze zasedání Kolegia Lidového komisariátu, Rady pro národnosti, Malého kolegia a další související materiály. Dávají nahlédnout do problematiky národnostní politiky v prvních letech sovětské moci. Materiály doprovází obsáhlý komentář, jmenný, zeměpisný a tematický rejstřík.[772]

Monografie **J. Borisjonkové** ***Fenomén sovětské ukrajinizace*** analyzuje sovětskou národnostní politiku vůči Ukrajinské SSSR ve 20. – 30. letech XX. století, jíž se dostalo označení „ukrajinizace". Zkoumá tento jev na pozadí širšího společensko-politického

[769] *Patriotizm: obščerossijskij i nacionalnyj. Istoki. Suščnosť. Tipologija.* Sost. J. Troickij. Moskva: AKIRI 1996.

[770] Rešetnikov, A. P.: *Vernuťsja v Rossiju. Tretij puť, ili tupiki beznaďožnosti*. Moskva: Izd. FIV 2013.

[771] Ficpatrik, Š.: *Sryvajtě maski! Identičnosť i samozvanstvo v Rossii XX veka*. Moskva: ROSSPEN 2011.

[772] *Protokoly rukovoďaščich organov Narodnogo komissariata po dělam nacionalnostěj RSFSR. 1918–1924 gg.* Katalog dokumentov. Moskva: ROSSPEN 2001.

vývoje jako součást taktických záměrů bolševického vedení v Moskvě i v regionu, jež hodlalo podpořit ukrajinskou státnost jen v jednotné sovětské podobě. Politika „zakořenění“ (*korenizacija*) byla prostředkem k vytvoření socialistického národa a umožňovala ekonomický, sociální a kulturní rozvoj národnostních menšin výměnou za jejich aktivní účast na výstavbě socialismu, na industrializaci a kolektivizaci. Autorka sleduje etapy ukrajinizace a její výsledky, její ohlas u obyvatelstva i příčiny a průběh její likvidace.[773]

Sborník statí ***Obraz nepřítele*** přináší názory z „kulatého stolu“, věnovaného obrazu nepřítele v ruské kultuře. K nepřátelům patří zednáři i Židé, Němci i Poláci, Chazaři nebo „osoby kavkazského vzhledu“, stejně jako sousedé v komunálním bytě a všichni, jež kolektivní vědomí označuje za cizí živly a tudíž nepřátele. Příspěvky popisují koncepty ruské ideologie 18.–20. století, jež takové obrazy nepřítele vytvářely, k čemuž využívají různorodého materiálu (karikatur, plakátů, filmových týdeníků, úředních dokumentů i archivních udání, sociologických anket i publicistických vystoupení).[774]

Monografie **V. I. Kotova *Národy svazových republik SSSR. 60.–80. léta*** se snaží zjistit, jaké etnické a demografické procesy ovlivnily některé národy SSSR, jež spolu po 70 let žily v jednom svazku, k rozhodnutí o samostatnosti. Vychází z přehledu národnostní struktury svazových republik na konci 50. let, zjišťuje faktory ovlivňující změnu národnosti a hodnotí dynamiku početního stavu obyvatel v některých regionech SSSR. Práci uzavírá zjištěním, že v 60.–80. letech došlo v SSSR k podstatné změně etnické struktury svazových republik, což bylo spojeno s etnickými a posléze i s politickými příčinami. Ozřejmily se tendence k národnostní uzavřenosti a začalo docházet k masovým přesunům obyvatelstva.[775]

Sborník statí 14 autorů ***Federalismus a etnická různorodost v Rusku*** je věnován problémům etnického federalismu – různým aspektům vzájemného vztahu federativních ústavních principů k různým etnikům v Ruské federaci. Hovoří se zde např. o etnické identifikaci neruských národů Povolží, proměnách národní identifikace národů Severního Kavkazu, rozšíření politického islámu na Severním Kavkaze, o roli

[773]Borisjonok, J.: *Fenomen sovetskoj ukrainizacii. 1920–1930-je gody*. Moskva: Izd. Jevropa 2006.

[774]*Obraz vraga*. Sost. L. Gudkov. Moskva: OGI 2005.

[775]Kotov, V. I.: *Narody sojuznych respublik SSSR. 60.–80. gody. Etnodemografičeskije processy*. Moskva: Institut rossijskoj istorii RAN 2001.

politických stran v etnických regionech a roli gubernátorů v ruském politickém systému.[776]

Učebnice **A. A. Leontěva *Kultury a jazyky národů Ruska, zemí SNS a Pobaltí*** po vymezení pojmů národ a etnikum podává základní přehled materiální a duchovní kultury národů včetně jejich náboženské orientace a údajů o jejich rozmístění ve světě. Podrobněji se zabývá jazykovou mapou národů bývalého SSSR a charakterizuje jednotlivé etnokulturní zóny v tomto prostoru. Velmi užitečnou pomůckou je podrobný slovník národů a jazyků všech zemí SNS (žije v nich např. 16 tisíc Čechů, z toho 4 400 v Rusku a 9 tisíc na Ukrajině, ale jen 35 % z nich pokládá za svůj rodný jazyk češtinu).[777]

Sborník ***Mnohonárodnostní Moskva*** obsahuje 18 příspěvků zachycujících historii nejvýznamnějších národnostních menšin odedávna žijících v Moskvě – Armenů, Angličanů, Bělorusů, Bulharů, Řeků, Lotyšů, Němců, Srbů, Tatarů, Francouzů, Švédů. Někdy jsou zachyceny i památky jejich kultury. Češi se objevují už jen ve statistikách sčítání obyvatel – v roce 1989 žilo v Moskvě 605 Čechů.[778]

Brožura **A. N. Silnikova *Tajná genocida*** dokazuje, že komunistický sovětský režim nese hlavní odpovědnost za úpadek a vymírání slovanských národů (Rusů, Ukrajinců, Bělorusů) a pobaltských národů (Litevců, Lotyšů, Estonců) na území bývalé Ruské říše, a že se tak dělo v důsledku záměrných ekonomických a sociálních opatření, prováděných sovětským režimem od samého počátku jeho příchodu k moci po roce 1917. Sleduje morálně-psychologické, ekonomické i sociálně-kulturní příčiny tohoto procesu a dochází k závěru, že zastavit pokles počtu obyvatel Ruska může jen „Obrození jeho ekonomiky a kultury, vzdělání a morálky, a přechod společnosti k humanismu, dobru a čestnosti“. V příloze je podobně varovný text přednášky G. I. Litvinovové, přednesený na konferenci ve Vologdě už v roce 1985.[779]

Kniha **S. P. Veselovského *Sporná teritoria*** nemá charakter vědecké monografie a vychází povětšinou z internetových zdrojů, může však posloužit jako užitečný přehled územních sporů mezi národy a státy. Uvádí, že zhruba 50 ze 192 zemí světa se hádá se svými sousedy o nějaké území. Rusko má problém s Krymem, ale ruské vedení prý

---

[776]*Federalizm i etničeskoje raznoobrazije v Rossii*. Sbornik statěj. Pod red. I. Busyginoj i A. Chajnemann-Grjudera. Moskva: ROSSPEN 2010.

[777]Leontěv, A. A.: *Kultury i jazyki narodov Rossii, stran SNG i Baltii*. Učobno-spravočnoje posobije. Moskva: MOskovskij psichologo-socialnyj institut, Flinta 1998.

[778]*Moskva mnogonacionalnaja*. Sbornik. Sost. V. F. Kozlov. Moskva: ANO IC Moskvoveděnije, OAO Moskovskije učebniki 2006.

[779]Silnikov, A. N.: *Tajnyj genocid.* Moskva: TOO Variant 1998.

nezpochybňuje zákonnost někdejšího předání Krymu Ukrajině, i když někteří radikální politici pravidelně požadují jeho navrácení (kniha vyšla v roce 2010). Územní požadavky vůči Rusku má Japonsko, Čína, Litva a Estonsko. Země EU mají 19 územních sporů, požadavky vůči sousedům má Maďarsko, Německo, Polsko, Litva, Rumunsko, Itálie, Norsko. Afrika má takových sporů 20, Blízký východ 12, Latinská Amerika 8 sporů. V Asii prý jen Čína žádá 8 území. Autoři charakterizují sporná území ve všech světadílech, zamýšlejí se nad příčinami těchto sporů a hledají perspektivy k jejich možnému řešení.[780]

Sborník ***Povstání menšin*** je označován za „průvodce po geografii doutnajících konfliktů, z nichž každý může kdykoliv přejít do ostré fáze". Patnáct autorů podrobně probírá jednotlivá místa ohrožení: Kosovo (a jeho vztah k Srbsku, Albánii a Černé Hoře), Moldávii (a vztah k Rumunsku a Podněstří), Ukrajinu (s hrozbou války o Krym), Gruzii (vztah k Arménům) a Kurdistán (vazby na Irák a Irán). Odhalují zvláště prosazování zájmů USA v těchto oblastech, jež přispívá ke stupňování napětí.[781]

Monografie britského historika **N. Naimarka *Plameny nenávisti*** byla již přeložena i do češtiny. Podává přehled o etnických čistkách v Evropě ve XX. století od Arménů a Řeků v turecké Anatólii, přes zničení Židů, deportace Čečenců, Ingušů a Krymských Tatarů, vyhnání Němců z Polska a ČSR, až po války o jugoslávské dědictví.[782]

Prezident amerického institutu „Otevřená společnost" **A. Neier** se v knize ***Válečné zločiny: Genocida. Teror. Boj o justici*** zabývá mnoha problémy s dodržováním lidských práv, zvláště válečnými zločiny a zločiny proti lidskosti, ať již se odehrály v Bosně, Rwandě, Jižní Africe, Argentině, Chile, Salvadoru, Nikaragui, Haiti aj. Svou pozornost soustředil především na Bosnu. V první části knihy sleduje, co konfliktu předcházelo (např. události ve Vukovaru), a probírá válečné obyčeje, roli OSN, úsilí o zjištění pravdy, čistky a zločinné režimy, výkon spravedlnosti doma a v zahraničí, problémy amnestií. Ve druhé části analyzuje situaci v Bosně a Rwandě z hlediska justice – utvoření tribunálu, návrat koncentračních táborů, boje v Sarajevu, násilí a podněcování k masovým

[780]Veselovskij, S. P.: *Spornyje territorii*. Moskva: Knižnyj Klub Knigovek 2010.

[781]*Vosstanije meňšinstv: Kosovo. Moldavija. Ukrajina. Gruzija. Kurdistan*. Red. T. Rapoport. Moskva: Izd. Jevropa 2006.

[782]Nejmark. N.: *Plamja něnavisti. Etničeskije čistki v Jevrope XX veka*. Moskva: AIRO-XX, Sankt-Peterburg: Dmitrij Bulanin 2005; česky Naimark, N.: *Plameny nenávisti. Etnické čistky v Evropě XX. století.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006.

vraždám, otázku viny, pohnání zločinců před soud. Závěrem konstatuje potřebu vytvořit stálý Mezinárodní trestní soud.[783]

Monografie **M. A. Žirochova *Semena rozpadu: války a konflikty na území bývalého SSSR*** se zabývá mimořádně závažným a aktuálním tématem. Autor spočítal, že po rozpadu SSSR na „nezávislé objekty mezinárodních vztahů" se oživily staré křivdy a nároky vůči sousedům, což vyústilo v šest velkých válek, 20 válečných střetnutí a stovku konfliktů na mezietnických a mezikonfesijních základech. Autor postupně probírá situaci na Krymu (návrat deportovaných národů) a krvavé srážky v Podněstří, v Uzbekistánu, Kyrgyzstánu, Tádžikistánu, v Náhorním Karabachu, Gruzii, Abcházii, Osetii a Čečně. Zároveň zdůrazňuje nebezpečí „barevných revolucí" v Gruzii, na Ukrajině a v Kyrgyzstánu, provádí závěrečné shrnutí a v prognóze předpovídá, že ke zklidnění žhavých konfliktů současnosti bude zapotřebí ještě nejméně 20 let.[784]

Monografie **O. G. Buchovce *Postsovětské „veliké přesídlení národů": Bělorusko, Rusko, Ukrajina a ostatní*** řadí ke zmíněným zemím především ještě země Pobaltí, ale statisticky využívá všech zemí Společenství nezávislých států. Na příkladu Běloruska analyzuje strukturu migrací příslušníků slovanských národů v postsovětském prostoru, jichž v letech 1992–1998 přišlo do země téměř 380 tisíc a zároveň 200 tisíc jich odešlo. Uchylují se tam Slované z Ruska, Ukrajiny, střední Asie, Kavkazu, Pobaltí, a odcházejí převážně Rusové do Ruska.[785]

Brožura **A. Orlova *Ukrajinská matrice. Restart*** vyzývá k připojení Ukrajiny k Rusku, protože ukrajinský národ nikdy neexistoval, ukrajinština byla uměle vytvořena z jihoruského nářečí a historie státu „Ukrajina" je pouhou mystifikací. Stratégové z USA chtějí odcizením Ukrajiny od Ruska zasadit Rusku smrtelný úder. Ukrajina se proto musí probudit a vrátit se do jednotného Ruska.[786]

Sborník statí ***Ruská Halič a „mazepština"*** vyšel s podtituly *Ruské obrození*, *„Ukrajinské" hnutí*, *Zrada mazepinců* a *Talerhofská tragédie*. Příspěvky ruských historiků uvádějí, že oblast Červené Rusi, Halič, byla vždy součástí Velkého Ruského světa, přes útlak Mongolů, Poláků a Maďarů. Zrada ukrajinského hejtmana Ivana Mazepy, který se kdysi přidal na stranu protiruské koalice, byla potrestána dosud platnou klatbou

[783]Najer, A.: *Vojennyje prestuplenija: Genocid. Terror. Borba za pravosudije*. Moskva: Jurist 2000.

[784]Žirochov, M. A.: *Semena raspada.: vojny i konflikty na territorii byvšego SSSR.* Sankt-Peterburg: BChV Peterburg 2012.

[785]Buchovec, O. G.: *Postsovetskoje „velikoje pereselenije narodov": Rossija, Belarus, Ukraina i drugije*. Moskva: AIRO-XX 2000.

[786]Orlov, A. I.: *Ukrainskaja matrica. Perezagruzka*. Moskva: Izd. Pokolenije 2006.

pravoslavné církve; jeho dnešní následovníci „připravují západoruskému obyvatelstvu osud úrodného hnoje pro rozvoj panských kultur Německa, Polska a dalších evropských států“. Stati se týkají teorie dvou ruských národností, literárního a politického ukrajinofilství, nábožensko-politických ideálů T. Ševčenka, ukrajinského separatismu „mazepinců“. Je zde přetištěn obsáhlý Talerhofský almanach, pamětní kniha o utrpení Rusů a Karpatorusů v rakousko-uherském koncentračním táboře u dnešního Štýrského Hradce, jež podrobně mapuje protiruský teror v Haliči v době I. světové války. Talerhof stejně jako Terezín, kde byl podobný koncentrační tábor, jsou označeny za předchůdce Osvětimi a Treblinky. Přiložen je přehled ruského písemnictví na Haliči.

Národnostní politika a represe

Monografie **V. Dönninghause** ***Ve stínu „Velkého bratra“***, jež byla oproti svému německému vydání značně rozšířena o nově využité archivní zdroje, se týká osudu neruských, západních národnostních menšin v SSSR, jež Stalin označoval za „tekuté národnostní skupiny“. Byli to především Němci a Poláci, ale též Lotyši, Litevci, Estonci, Finové a Řekové, několik zmínek se najde i o Češích. Autor analyzuje základní linie národnostní politiky vedoucích stranických i sovětských orgánů v letech 1917–1938, zkoumá mechanismy přijímání rozhodnutí o menšinách a jejich praktickou realizaci. Popisuje roli a strukturu Lidového komisariátu SSSR pro národnosti a roli jeho nástupců ve 20. letech, i činnost národnostních sekcí VKS(b), zvláště sekce německé. Závěrečná kapitola je věnována přípravám Velkého teroru a masových deportací, jež v rámci likvidace „páté kolony“ těžce postihly i menšiny. V knize nechybí historiografický úvod.[787]

Profesor Harvardské univerzity **T. Martin** ve své monografii ***Impérium „pozitivní činnosti“: Národy a nacionalismus v SSSR v letech 1923–1939*** představil stalinskou národnostní politiku v Sovětském svazu, který nebyl federací ani etnicky homogenním státem. Pro dosažení svého cíle – sjednocení požadavků nacionalistů s požadavky socialistů v zájmu vybudování ekonomicky i politicky jednotného státu, onoho velkého impéria „pozitivní činnosti“, zavedli bolševici originální národnostní politiku: výrazně podporovali vnější formy existence národnostních menšin – kulturu, jazyk, elity či území, a to mnohem více, než potřeby národnostní většiny, Rusů. Autor sleduje vývoj

[787]Djonningchaus, V.: *V těni „Bolšogo Brata“. Zapadnyje nacionalnyje menšinstva v SSSR (1917–1938 gg.)*. Moskva: ROSSPEN 2011.

národnostní otázky od revolučních dob, kdy vznikaly první národnostní rady a rozhořely se též etnické konflikty, socialistický nástup do kulturní revoluce, průběh ukrajinizace v jazykové sféře, metodu „zakořenění“ místních jazyků a kultur i její neúspěch, politiku nacionálního komunismu, veřejné procesy s nacionalisty, vztah národnostní otázky k hladomoru, etnické čistky a nepřátelské národy, jazykové aspekty Velkého teroru, revizi sovětské národnostní politiky a rehabilitaci Rusů, internacionalizaci a rusifikaci RSFSR, pojem bratrství a přátelství národů SSSR. Zázemí v odborné literatuře i archivních zdrojích spolu s jasným metodologickým přístupem činí z monografie nepostradatelného pomocníka při studiu národnostní problematiky v SSSR.[788]

T. Martin byl též jedním z deseti historiků, jejíchž stati vyšly pod názvem ***Stát národů: Impérium a národnostní výstavba v epoše Lenina a Stalina***. Všechny se zabývají složitým a protikladným charakterem sovětské politiky vůči multietnickému obyvatelstvu Sovětského svazu od prvních let jeho existence až do Stalinovy smrti. Hledají odpověď na otázku, jak se dařilo spravovat stát s více než stem národností, lišících se navzájem jazykem, kulturně i politicky. S využitím dříve nepřístupných archivů státních a stranických zkoumají např. národní identitu v carském Rusku, roli rodiny při konstrukci národnosti, národnostní revoluci ve Střední Asii, zavádění povinné ruštiny do neruských škol, válečné prosazování motivů ruského nacionalismu aj.[789]

V edici „Dokumenty sovětské historie“ vyšel dvoudílný sborník ***ÚV RKS(b)–VKS(b) a národnostní otázka.*** Jde o zásadní pramen k poznání sovětské menšinové politiky, vycházející z fondů nedávno zpřístupněných státních a stranických archivů. **Kniha 1.** pojednává o období let ***1918–1933*** a obsahuje 262 dokumentů odhalujících mechanismy formování a vývoje menšinové politiky v době od upevnění vlády bolševiků až do zásadních změn politického kursu na počátku 30. let. Materiály ukazují, jak se přijímala rozhodnutí v národnostních otázkách a jak se prakticky uváděla v život. Tvoří je různá úřední šetření, informační dopisy, zprávy a žádosti. Československé souvislosti jsou v několika zmínkách o ukrajinské emigraci v ČSR. ***Kniha 2***. je věnována období let ***1933–1945*** a přináší 401 dokumentů, které ukazují menšinovou politiku v době uskutečněných změn politického kursu po krizi vyvolané hladomorem let 1932–1933, a sledují tento vývoj až do konce Velké vlastenecké války. Zprávy, hlášení, statistické

[788]Martin, T.: *Imperija „položitělnoj dějatělnosti“. Nacii i nacionalizm v SSSR. 1923–1939*. Moskva: ROSSPEN 2011.

[789]*Gosudarstvo nacij: Imperija i nacionalnoje stroitělstvo v epochu Lenina i Stalina*. Pod red. P. G. Suni, T. Martina. Moskva: ROSSPEN 2011.

rozbory a další dokumenty ukazují národnostní problémy v regionech i existující těžkosti a konflikty v národnostních vztazích. Několik zmínek se týká i českých souvislostí, např. činnosti běloruské emigrace v Praze, situace na Podkarpatské Rusi v roce 1945.[790]

Anglický rusista a sovětolog **G. Hosking** napsal svou práci ***Vládci i oběti. Rusové v Sovětském svazu*** především pro čtenáře na Západě, ale i její ruské vydání mělo značný ohlas. Představil v ní novodobé dějiny země od posledních let carismu až po ne tak dávnou obnovu ruského národního státu s důrazem na postavení Rusů jako národa v sovětském Rusku a SSSR, se všemi kataklysmaty historie. Hledal odpověď na otázku, zda byli Rusové utlačovateli ostatních národů, nebo spolu s nimi oběťmi nelidského komunistického experimentu. Ruská národní identita je mlhavý pojem, jež obsahuje řadu aspektů, podle hlediska etnického, „imperiálního", občanského a kulturního. Proto si všímá spíše osobních prožitků a pocitů Rusů a neoficiálních stránek jejich života. Pro většinu Rusů byl rozpad SSSR katastrofou, ne proto, že by to byli stalinisté, ale proto, že ten stát pokládali za svůj, že na rozdíl od jiných sovětských národností neprožívali nezávislost jako „vysvobození", nýbrž jako ztrátu. Jen nemnozí z nich si přáli národní stát, který nyní musí vybudovat.[791]

Na mimořádně bohatých archivních materiálech převážně z ruských, ale též amerických a německých trofejních archivů je založena průkopnická práce **S. V. Žuravljova *„Malí lidé" a „velká historie": cizinci moskevského Elektrozávodu v sovětské společnosti***. Dokumenty autor doplnil dobovým tiskem, vzpomínkami pamětníků i odbornou literaturou a podal pestrý obraz osudů obyčejných lidí různých národností, popsal reálné životní situace, v nichž se ocitli, lidské charaktery a emoce, jež zde vystupují jako historické faktory. Oživil tak nové metodické přístupy ke ztvárnění sociálních, zdůraznil úlohu každodennosti, historické antropologie a mikrohistorie. Kniha se týká vzniku snad největší zahraniční kolonie v SSSR – moskevského Elektrozávodu, na němž ukázal, jak řadoví lidé tvořili historii. V knize je obsažná kapitola o tom, jak politické represe zasáhly do života zahraničních dělníků a jejich

[790] *CK RKP(b)–VKP(b) i nacionalnyj vopros.* Kniga 1. *1918–1933 gg.* Moskva: ROSSPEN 2005; *CK VKP(b) i nacionalnyj vopros.* Kniga 2. *1933–1945 gg*. Moskva: ROSSPEN 2009.

[791] Chosking, D.: *Pravitěli i žertvy. Russkije v Sovětskom Sojuze*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije 2012.

rodin. Jsou připomenuty i československé souvislosti, např. zmínky o činnosti jedné ze čtyř národnostních sekcí Klubu zahraničních dělníků.[792]

O represích vůči Němcům pojednává monografie **A. Vatlina** ***„To je ale neřád!" Německá operace v Moskvě a Moskevské oblasti v letech 1936–1941***. Replika Stalinova výroku na adresu německého inženýra v závodu na umělé hmoty, který vyrobil knoflík vzdáleně připomínající svastiku, uvádí osudy emigrantů z Německa, jež se stali oběťmi Velkého teroru. Všímá si obou největších sociálních skupin, jež tvořily německou kolonii v Moskvě – politických emigrantů i zahraničních specialistů. Sleduje přípravy a průběh německé operace NKVD v Moskvě a jejím okolí, formování obrazu nepřítele, represivní praktiky „zjednodušeného" vyšetřování i sociálně-psychologické následky represí. Kniha zmiňuje i některé Němce z českých zemí (K. Schmidt z Prahy, R. Schlüchel z Rumburku).[793]

Vztahům sovětského státu k Židům a projevům antisemitismu je věnována monografie **G. V. Kostyrčenka** ***Tajná politika Stalina*** s podtitulem ***Moc a antisemitismus***. Ukazuje změny v chápání „židovské otázky" za cara a za bolševiků, kdy se Židé dávali do služeb nové moci a docházelo k „sovětizaci" židovství. Později nová generace ideologů prosazovala spíše šovinistickou národnostní politiku, za sovětsko-německé spolupráce zesílil nacistický vliv a příznaky antisemitismu byli již zjevné. Za války se jim snažil čelit Židovský antifašistický výbor, který byl na počátku studené války zlikvidován. Začaly útoky proti „kosmopolitům", došlo k vraždě židovského předáka herce Michoelse, rozvíjelo se tažení proti sionismu, jež zasáhlo i střední a východní Evropu. Židé byli odstraňováni z kulturní sféry, vědy a školství, stejně jako z vedoucích míst v průmyslu. Jednou z posledních represivních operací byl „případ lékařů". Stalinova smrt ukončila i jeho úsilí připsat reálné politické problémy v zemi na vrub intrik „židovských nacionalistů".[794]

Podobně ucelený přehled ***Stalin a Židé*** vydal v Německu žijící historik **A. Lustiger.** Opatřil ho podtitulem ***Tragická historie Židovského antifašistického výboru a sovětských Židů***, neboť právě na tento příklad se soustředil především. V první části knihy nazvané „Události" připomněl historii Židů za carského režimu a jejich

[792]Žuravljov, S. V.: *„Malenkije ljudi" i „bolšaja istorija": inostrancy moskovskogo Elektrozavoda v sovetskom obščestve.* Moskva: ROSSPEN 2000.

[793]Vatlin, A. J.: *„Nu i něčist'". Německaja operacija NKVD v Moskve i Moskovskoj oblasti 1936–1941 gg.* Moskva: ROSSPEN 2012.

[794]Kostyrčenko, G. V.: *Tajnaja politika Stalina: vlasť i antisemitizm*. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija 2001.

nejednoznačné osvobození po říjnovém převratu roku 1917, jejich účast v revoluci a občanské válce, život v podmínkách diktatury a stalinského teroru. Popsal okolnosti vzniku Židovského antifašistického výboru, jeho činnost a osobnosti, které ji vytvářely v podmínkách sílícího antisemitismu v SSSR. Připomněl bojové hrdinství sovětských Židů na frontě, poválečnou pomoc při vzniku Izraele, vraždu S. Michoelse a otevřeně nepřátelský postoj vůči Židům v posledních letech stalinské diktatury. Podrobně pojednal o protižidovském procesu v roce 1952 a jeho důsledcích, včetně pozdější rehabilitace, a o státním antisemitismu v SSSR v poststalinském období. Druhá část knihy nazvaná „Osudy" přináší životopisy významných židovských představitelů mezi menševiky, sionisty, esery, anarchisty, bolševiky a dalšími skupinami, i v řadách generálů a válečných hrdinů, vysokých státních činitelů, spisovatelů aj. Zvlášť uvádí osoby, jež se staly oběťmi represí. Připojeny jsou obsáhlé bibliografické přílohy.[795]

Osud – ruský Němec se jmenuje kniha **A. Fitze,** který se narodil v táboře pro ruské Němce v Kazachstánu, vystudoval žurnalistiku, angažoval se v hnutí za práva perzekvovaných národů a v roce 1991 se vrátil do vlasti předků. Kniha formou osobních svědectví, reportáží, vzpomínek, rozhovorů, deníkových záznamů aj. podává pestrý obraz osudů německého etnika v SSSR, jež bylo vystaveno tvrdým represím v době Velkého teroru, i hromadným deportacím z míst svého usídlení na Sibiř a do střední Asie v následujících letech.[796]

Sborník ***Represe vůči Polákům a polským občanům*** zpracoval všechny fáze represivní politiky vůči této početné menšině už od předzvěstí masových represí v polovině třicátých let. Podrobně pojednal o „polské operaci" NKVD v letech 1937–1938, o činnosti orgánů NKVD a zatýkání Poláků v Bělorusku a na Ukrajině v letech 1939–1941, o polských „zvláštních přesídlencích" v letech 1940–1941, o rozsahu deportací do vnitrozemí v květnu a červnu 1941, o ruských archivních zdrojích k historii Andersovy armády v SSSR, o akcích vnitřních vojsk NKVD proti polskému podzemí v letech 1944–1946, o osudu Poláků internovaných sovětskými úřady v letech 1944–1945. Přinesl i řadu dokumentů o konvojích s internovanými Poláky v letech 1944–1949, jež byly získány z ruských archivů. Po stránce metodologické je sborník přínosný i

[795]Lujstiger, A.: *Stalin i jevrei. Tragičeskaja istorija Jevrejskogo antifašistskogo komiteta i sovetskich jevrejev*. Moskva: ROSSPEN 2008.

[796]Fic, A.: *Sud'ba – rossijskij němec*. Moskva: Golos-Press 2004.

pro výzkum československých obětí represí, neboť mnohé z nich byly přiřazeny k „polské operaci“ NKVD.[797]

Monografie **I. Džudy *Řecká operace*** podává komplexní přehled politických represí vůči řeckým občanům v SSSR i vůči Řekům, kteří již získali sovětské občanství. V první části autor pátrá po příčinách perzekuce Řeků, jež začala už ve 20. letech a dosáhla svého vrcholu v době Velkého teroru. Sleduje technologii represí v rámci „Řecké operace NKVD“ od zatčení obviněných přes kruté výslechy až k rozsudku a zastřelení. Počet obětí z řad Řeků autor odhaduje na 17 000 – 21 200 osob, jež byly takřka všechny zastřeleny až v roce 1938. Druhá část práce pojednává o deportacích do táborů GULAGu, o svízelných životních podmínkách, jaké tam panovaly, a o každodenním táborovém životě. Tábory údajně prošlo 3 000 – 3 500 Řeků. Kniha je doplněna množstvím fotografií a kopií dokumentů.[798]

Represe vůči ruským Švédům analyzoval **A. Kotljarčuk** v knize ***„V kovárně Stalina“. Švédští kolonisté Ukrajiny v totalitárních experimentech XX. století.*** Soustředil se na osudy prostých rolníků z obce Starošvedskoje v Chersonské oblasti, jejichž předkové na břeh Dněpru přesídlili z ostrova Dago na Baltu už koncem 18. století. Analyzoval politiku stalinského státu, který chtěl nucenou normalizací švédské kolonisty zbavit tradiční kolektivní identity, včetně kulturně-lingvistické, a zformovat jejich oddanost novému režimu. Po jednáních obou vlád téměř tisíc emigrantů odjelo do Švédska, kde byli rozmístěni po celé zemi a měli projít adaptací na švédské poměry. Asi 300 Švédů se dobrovolně vrátilo do SSSR, kde pod dozorem Kominterny založili první švédský kolchoz. Za Velkého teroru však byli obviněni ze špionáže a někteří zastřeleni a veškeré švédské instituce byly zlikvidovány. Za německé okupace odváželi nacisté Švédy do Říše, po osvobození pak následovala deportace do táborů NKVD v Komi. Autor úspěšně využil metod mikrohistorického výzkumu a zdokumentoval strategii kolektivního odporu švédské komunity vůči sovětizaci.[799]

Ve sborníku k životnímu jubileu pod názvem ***Profesorka MGU I. M. Běljavskaja*** byla publikována stať M. Schneidera *Československá emigrace v SSSR v meziválečném období*, jež je jedním z prvních celkových přehledů této problematiky. Vychází ze solidní znalosti ruských archivů, jež doplňuje i fondy českými (z Předsednictva ministerské

[797] *Repressii protiv poljakov i polskich graždan*. Red. L. S. Jeremin. Moskva: Zveňja 1997.

[798] Džuda, I. G.: *Grečeskaja operacija. Istorija repressij protiv grekov v SSSR*. Sankt-Peterburg: Aletejja 2006.

[799] Kotljarčuk, A.: *„V kuznice Stalina“. Švedskije kolonisty Ukrajiny v totalitarnych experimentach XX veka*. Moskva: ROSSPEN 2012.

rady, Ministerstva sociální péče a Ministerstva vnitra v Národním archivu), a uvádí řadu podrobností o prvních dělnických transportech a celé průmyslové i zemědělské meziválečné emigraci do SSSR. Je zde rovněž práce A. V. Noskové o výměně elit v českém Občanském fóru po roce 1989, patrně jedna z prvních ruských prací na toto téma.[800]

Migrace, emigrace, exil

Aktuálním současným problémům světa je věnována monografie **N. N. Zinčenkové** ***Migrace obyvatelstva: teorie a praxe mezinárodně-právní regulace***. Přináší komplexní pohled na problematiku migrace a možnosti její regulace, zdůrazňuje její spojitost s procesy, jež vyžadují neodkladnou analýzu problému a jeho konstruktivní řešení s pomocí mezinárodně-právních mechanismů. Autorka charakterizuje migrace obyvatelstva v globálním prostoru současného světa, vztah mezinárodního práva k migraci, zvláštnosti a tendence právní regulace migračních procesů v zemích Evropské unie, regionální problémy a právní regulaci migračních procesů v zemích Společenství nezávislých států, a státně právní regulaci migrace obyvatel v Ruské federaci. V příloze uvádí některé právní normy týkající se této problematiky.[801]

Mimořádně aktuální dopad má i kolektivní monografie ***Migrace a emigrace v zemích Střední a Jihovýchodní Evropy v XVIII.–XX. století***, s podtitulem „Zachování národní identity a historicko-kulturního dědictví Ruska". Analyzuje globální (války, politické krize) i lokální příčiny migrací v době hlubokých sociálních a politických přeměn, věnuje se specifikům adaptace migrantů a běženců. Zvláštní pozornost věnuje přemístění ruských občanů do sousedních zemí východoevropského regionu (včetně Československa) po První světové válce, Únorové a Říjnové revoluci a Občanské válce v Rusku.[802]

Kolektivní monografie ***Emigrace a repatriace v Rusku*** představuje historické, sociálně-psychologické, nábožensko-filosofické a historiosofické, ekonomicko-politické a demografické aspekty problematiky v podání ruských specialistů z uvedených oborů.

---

[800]*Professor MGU I. M. Běljavskaja.* Materialy konferencii, posvjaščennoj 90-letiju so dnja rožděnija professora MGU I. M. Běljavskoj. Moskva: Izd. MGU 2005. Zde Šnajder, M.: *Čechoslovackaja emigracija v SSSR v mežvojennyj period*, s. 204-230; Noskova, A. V.: *Evoljucija i smena elit v ramkach Graždanskogo foruma v „revoljucionnyj" period jego istorii*, s. 303-332.

[801]Zinčenko, N. N.: *Migracija naselenija: Teorija i praktika meždunarodno-pravogo regulirovanija*. Moskva: Vněštorgizdat 2003.

[802]*Migracija i emigracija v stranach Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy v XVIII–XX vv. Sochraněnije nacionalnoj identičnosti i istoriko-kulturnogo nasledija Rossii.* Sankt-Peterburg: Aletejja 2011.

Sleduje migrační procesy od počátků ruského státu po dnešek, charakterizuje čtyři vlny emigrace, historii zahraničního pravoslaví, sociálně-psychologické problémy akulturace Rusů v zahraničí a rysy ruského národního charakteru. Zabývá se i současnými problémy emigrace z Ruska a imigrace do Ruska, možnostmi repatriace ruských běženců a sjednocení obrozeného Ruska. V příloze jsou přehledy ruských emigračních organizací a některých osobností.[803]

Monografie finské historičky **J. Suomelové *Zahraniční Rusko*** představuje ideové a politické názory ruské emigrace, jak se objevily na stránkách ruského tisku v Evropě v letech 1918–1940. Autorka sleduje příčiny a periodizaci emigračního procesu, jeho rozsah i rozdělení do jednotlivých zemí. Na materiálech ruského emigračního tisku rozebírá ideologii ruské emigrace, její představy o evropských událostech a ruské historii, o sovětském režimu či o možnostech návratu do vlasti. Samostatná podkapitola je věnována i ruským emigrantům v Československu a jejich zvláštnímu postavení, stejně jako pražským novinám *Volja Rossii* a tisku eserů (socialistů-revolucionářů).[804]

Autorský kolektiv 10 ruských vědců vydal kolektivní monografii ***Mezi Ruskem a Stalinem: ruská emigrace a Druhá světová válka***. Na četných archivních dokumentech i emigračním tisku a literatuře sledují, jak Druhá světová válka zásadně ovlivnila osudy ruské emigrace a ukončila její první vlnu, vyvolanou revolucí a občanskou válkou. Rozkol v emigraci, který začal už v polovině 30. let, si nyní vynutil volbu, zda jít „za Rusko proti Stalinovi“ společně s Německem nebo „za Rusko proti Hitlerovi“ se spojeneckou koalicí, přičemž bylo jasné, že vítězství SSSR nepřinese Rusku osvobození od komunistického režimu. S koncem války se volba zúžila na dobrovolnou či násilnou repatriaci do SSSR, nebo na reemigraci a splynutí s druhou emigrační vlnou, jež se na Západě ocitla po roce 1945. Práce ukazuje složitost předválečného rozkolu, tragické osudy politických uskupení a osobností emigrace, jež se ocitly ve víru událostí. Nesnaží se odsuzovat ani ospravedlňovat jejich aktéry, spíše jen ukázat jejich skutečný průběh.[805]

Stejnému tématu je věnována monografie **V. I. Godlina *Osudová volba. Ruské vojenské zahraničí v letech Druhé světové války.*** Na základě obšírné pramenné základny charakterizuje formování ruské vojenské emigrace po skončení Občanské

[803] *Emigracija i repatriacija v Rossii*. Moskva: Popečitělstvo o nuždach rossijskich repatriantov 2001.

[804] Suomela, J.: *Zarubežnaja Rossija. Idejno-političeskije vzgljady russkoj emigracii na stranicach russkoj jevropejskoj pressy v 1918–1940 gg.* Sankt-Peterburg, Izd. dom Kolo 2004.

[805] *Meždu Rossijej i Stalinym: rossijskaja emigracija i Vtoraja mirovaja vojna*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet 2004.

války v Rusku a její činnost v meziválečném období, a především v předvečer Druhé světové války. Sleduje hlavní faktory a okolnosti určující volbu, již museli ruští vojenští emigranti v podmínkách započaté války učinit. Zkoumá životní podmínky emigrantů a jejich činnost v době války, včetně některých střetů za války i v prvních letech po ní. Analyzuje např. vztah vojenské emigrace k „zimní válce", osudy Ruského sboru v Srbsku, kozácké vojenské formace v řadách wehrmachtu, vlasovské hnutí, účast emigrantů v odboji a protifašistické koalici, účast v bojích na Dálném východě. Obsáhlé přílohy tvoří výběr dokumentů, velmi kvalitní biografický rejstřík a poznámkový aparát.[806]

Unikátní historií bílé emigrace je dokumentární „román" přímého svědka událostí **B. V. Prjanišnikova *Neviditelná pavučina: OGPU-NKVD proti bílé emigraci***. Popsal barvitě odchod bílých důstojníků na Západ a jejich činnost v centrech emigrace, zvláště v Paříži. Soustředil se na osudy význačných představitelů emigrace i na průnik agentů sovětských tajných služeb do emigračních struktur. Některé z osudů popsal podrobněji, např. únos předsedy emigračního svazu ROVS generála Kutěpova v lednu 1930 z Paříže, který zmizel beze stop, podobně jako únos generála Millera, hlavního velitele bílých vojsk na severu Ruska a Kutěpovova nástupce ve funkci předsedy ROVS, uneseného v září 1937 do Moskvy, kde byl v květnu 1938 zastřelen. Vylíčil též rozporuplný příběh národní pěvkyně Plevické, jež byla ve obviněna ze spolupráce s NKVD při Millerově únosu a zemřela ve francouzském vězení.[807]

Kniha **A. V. Okulova *V boji za Bílé Rusko*** má zčásti vzpomínkový charakter a je niterným přehledem historie bílé emigrace, především té poválečné, jejíž vztah k SSSR je charakterizován v podtitulu jako „Studená občanská válka", jež skončila až rozpadem SSSR v roce 1991. V knize jsou též fotografie a několik rozhovorů s emigranty.[808]

Australská Ruska **J. Rajanová** v práci ***Rusko – Charbin – Austrálie*** popsala především ruskou kolonii v Mandžusku: Podrobně prozkoumala vznik diaspory a její souvislost s výstavbou Charbinu a Čínsko-Východní železnice KVŽD, vedoucí přes Mandžusko a spojující evropské Rusko s ruskými enklávami u Tichého oceánu. V roce 1935 prodal SSSR tuto železnici Mandžusku a její ruská obsluha i další ruští občané byli evakuováni do SSSR, část zůstala v Charbinu a přešla na jih Číny. Navrátilci byli sovětským režimem posléze perzekvováni jako tzv. Charbinci. Po sovětské okupaci

[806]Goldin, V. I.: *Rokovoj vybor. Russkoje vojennoje Zarubežje v gody Vtoroj mirovoj vojny.* Archangelsk-Murmansk: Izd. SOLTI 2005.

[807]Prjanišnikov, B. P.: *Nězrimaja pautina. OGPU-NKVD protiv beloj emigracii*. Moskva: Jauza-Eksmo 2004.

[808]Oklulov, A. V.: *O borbe za Beluju Rossiju. Cholodnaja graždanskaja vojna*. Moskva: Veče 2013.

Charbinu v roce 1945 bylo asi 13 tisíc místních Rusů zatčeno NKVD a deportováno do táborů na Sibiři. Autorka popisuje též zvláštnosti kultury a jazyka místních Rusů.[809]

Tomuto tématu se podrobně věnovala rovněž **N. J. Ablovová** v práci ***KVŽD a ruská emigrace v Číně: mezinárodní a politické aspekty historie (první polovina XX. století)***. Sledovala vznik ruské kolonie v Mandžusku jako výsledek výstavby železnice KVŽD a sledovala ji až do konečného odchodu ruské emigrace po předání dráhy Číně v 50.–60. letech. Kolonie byla ruským „státem ve státě", jedním z hlavních útočišť říjnové emigrace. Autorka sledovala činnost politických a vojenských organizací bílé emigrace, výstavbu Charbinu, dramatické události roku 1917 i občanské války, i historii ruské kolonie v Šanghaji.[810]

Ruského poválečného exilu se týká práce **J. V. Kodina *„Harvardský projekt"***. Pojednává o výzkumu, který provedli na počátku 50. let vědci z Harvardu v americké okupační zóně Německa, když získali přes 13 tisíc rozhovorů a písemných dotazníků od bývalých občanů SSSR, kteří jako běženci, emigranti a „nenavrátilci" z různých důvodů opustili vlast. Výsledky výzkumu posloužily jako dobrá pramenná základna k vydání několika knih a řady studií západních sovětologů. I když je nepochybně ovlivnily souvislosti vrcholící „studené války", dávají možnost některých závěrů. Ukázalo se např., že ideologie má v sovětské společnosti významnou roli, že každodenní realitou je nízká životní úroveň, vměšování státu do osobního života lidí a represe. Stát plně kontroloval sdělovací prostředky, měl síť informátorů a tajnou policii. Lidé měli velmi nízké znalosti o vnějším světě a byli přesvědčeni, že je vůči nim nepřátelský. Překvapovala široká akceptace základních principů totalitního státu, zvláště u mládeže, jež bránila sovětský systém. Pro Američany bylo základním objevem zjištění, že sovětští lidé se smířili se svou situací a chtějí pouze klidně pracovat a žít, nikoliv bojovat proti režimu. V knize jsou přiloženy vzory dotazníků.[811]

Federální zákon ***„O právním postavení zahraničních občanů v Ruské federaci"*** ze 21. 2. 2002 informuje o druzích pobytu v Ruské federaci a právním postavení cizinců, o

[809]Rajan, N. V.: *Rossija – Charbin – Avstralija. Sochraněnije i utrata jazyka na primere russkoj diaspory, proživšej XX vek vně Rossii*. Moskva: Russkij puť 2005.

[810]Ablova, N. J.: *KVŽD i rossijskaja emigracija v Kitaje: meždunarodnyje i političeskije aspekty istorii (pervaja polovina XX v.)*. Moskva: Russkaja panorama 2004.

[811]Kodin, J. V.: *„Garvardskij projekt"*. Moskva: ROSSPEN 2003.

vystavení pozvání ke vjezdu do země, o způsobu registrace cizinců, kontrole pobytu a odpovědnosti za porušení předpisů.[812]

15. Archivnictví, historiografie a jiné vědy, různé

Archivy

Monografie **T. I. Chorchordinové** a **T. S. Volkovové** ***Ruské archivy. Historie a současnost*** je vlastně učebnicí pro studenty historických oborů, neboť podává přehled dějin archivnictví v Rusku od Staré Rusi po Ruskou federaci, charakterizuje archivní zákony a strukturu archivů, vysvětluje hlavní směry archivní činnosti v současném Rusku. Nezbytná pomůcka pro každého, kdo má zájem o systematické studium v ruských archivech.[813]

Sborník vědeckých statí ***Elektronické dokumenty – informační základna nauky o pramenech a archivnictví*** se zabývá aktuálními problémy využití elektronických dokumentů v archivech, ať již jde o dokumenty audiovizuálního charakteru, digitální fotografie a filmy, nebo o perspektivní využití internetu.[814]

Sborník statí ruských a amerických historiků ***Navrácení „Smolenského archivu“***, podrobně připomíná osudy torza původního archivu materiálů VKS(b) ze Smolenské oblasti, který sovětské úřady nestihly evakuovat a okupační úřady vyvezly do Německa. Jen nepatrná část tohoto archivu (údajně jen necelé procento) se po válce ocitla v Národním archivu ve Washingtonu, přesto se tyto dokumenty staly základem americké sovětologie. Nalezly se tam i doklady o stranických čistkách a masových represích. Po složitých jednáních byl archiv v roce 2002 vrácen do Ruska. Příspěvky jsou publikovány v ruštině a angličtině.[815]

Průvodce ***Ruský státní archiv nejnovějších dějin*** podává informace o fondech RGANI, nejvýznamnějšího archivu dokumentů k historii KSSS a tím i k historii Sovětského svazu ve druhé polovině XX. století. Ze stranického archivu se v roce 1991 stal Centrem úschovy soudobé dokumentace CChSD, v roce 1999 byl přejmenován na

[812] *Federalnyj zakon „O pravovom položenii inostrannych graždan v Rossijskoj federacii“*. Moskva: TK Velbi, Izd. Prospekt 2004.

[813] Chorchordina, T. I.: – Volkova, T. S.: *Rossijskije archivy. Istorija i sovremennosť*. Moskva: RGGU 2012.

[814] *Technotronnyje dokumenty – informacionnaja baza istočnikoveděnija i archivoveděnija. Sbornik naučnych statěj.* Red. G. N. Djukova. Moskva: RGGU 2011.

[815] *Vozvraščenije „Smolenskogo archiva“*. Sbornik statěj. Moskva: ROSSPEN 2005.

RGANI. Průvodce podává informace o fondech nejvyšších a ústředních orgánů VKS(b) a KSSS za období let 1941–1991 (sjezdy, pléna ÚV, prezídia a politbyra ÚV, sekretariát ÚV, úřad a komise ÚV KSSS, oddělení ÚV, Výbor stranické kontroly při ÚV KSSS, statistika a evidence členů strany, dokumenty odtajněné zvláštní komisí prezidenta RF aj.).[816]

Anotovaný průvodce Ruského státního archivu nejnovějších dějin představil fond ***Oddělení ÚV KSSS pro styk se zahraničními komunistickými stranami 1953–1957***. Obsahuje soupis 508 archivních jednotek (zápisky, záznamy, dopisy, hlášení, informace, přehledy, zprávy, rozbory, návrhy usnesení) se stručnou anotací jejich obsahu. Úvodní stati podávají přehled o činnosti a struktuře oddělení i o dobových souvislostech vztahu Moskvy k zahraničním komunistickým stranám.[817]

Průvodce ***Ruský státní archiv sociálně-politických dějin*** obsahuje informace o všech dokumentačních a muzejních fondech a sbírkách RGASPI, jež sem byly soustředěny z bývalého Ústředního stranického archivu a Ústředního archivu Komsomolu. Jde o fondy k politickým a sociálním dějinám zemí západní Evropy, k revolučnímu hnutí v Rusku a k dějinám KSSS, k historii Komsomolu a mládežnických organizací, k politickým stranám, organizacím, společenským hnutím a státním zařízením, k mezinárodnímu dělnickému, socialistickému a komunistickému hnutí, o fondy a sbírky osobního charakteru a muzejní materiály.[818]

RGASPI vydal rovněž ***Průvodce po fondech a sbírkách dokumentů KPSS***. Zachycuje celé období, kdy se strana nacházela u moci, tedy od 25 října (7. listopadu) 1917 do srpna 1991. Popisuje 142 fondů a kolekcí sjezdů, konferencí, řídících a kontrolních orgánů strany, ústředních stranických zařízení. V příloze jsou programy plenárních zasedání ÚV RKS(b) – VKS(b), přehled regionálních stranických výborů, ÚV komunistických stran svazových republik, protokoly a stenogramy.[819]

Nepostradatelnou pomůckou pro badatele v bývalém „Trofejním“ archivu a v dalších fondech RGVA je ***Seznam fondů zahraničního původu a Hlavní správy pro***

---

[816] *Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii. Putěvoditěl*. Vyp. 1. Pod red. N. G. Tomilinoj. Moskva: ROSSPEN 2004.

[817] *Otděl CK KPSS po svjazam s inostrannymi kompartijami. 1953–1957.* Annotirovannyj spravočnik. Moskva: ROSSPEN 1999.

[818] *Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii*. Kratkij spravočnik. Spravočno-informacionnyje materialy k dokumentalnym i muzejnym fondam RGASPI. Vyp. 3. Moskva: ROSSPEN 2004.

[819] *Putěvoditěl po fondam i kollekcijam dokumentov KPSS (25 oktjabrja (7 nojabrja) 1917 – avgust 1991 gg.).* Spravočno-informacionnyje materialy k dokumentalnym i muzejnym fondam RGASPI. Vyp. 4. Moskva: ROSSPEN 2008.

záležitosti válečných zajatců a internovaných NKVD-MVD SSSR Ruského státního vojenského archivu. Poskytuje přehled o fondech bývalého Ústředního státního zvláštního archivu, později přejmenovaného na CCHIDK, jež jsou dnes v RGVA. Fondy zahraničního původu obsahovaly materiály v rozsahu 1 a půl milionu archivních jednotek, zabavené Rudou armádou na konci války v ČSR a Polsku, jež pocházely z Německa a mnoha zemí nacisty okupované Evropy. Mnohé z nich se týkají i ČSR, např. materiály 2. oddělení Hlavního štábu MNO, Panevropské unie, nacistických bezpečnostních složek v protektorátu a v Sudetské župě, E. Margoliuse a Židovské strany v ČSR aj. V průvodci je rovněž soupis fondů, jež byly již předány do zemí jejich původu.[820] Druhou část průvodce tvoří fondy GUPVI NKVD-MVD SSSR s materiály ústředních, frontových a týlových úřadů, jež se zabývaly záležitostmi válečných zajatců a internovaných zahraničních občanů, včetně jejich evidence. V nich jsou i údaje týkající se více než 70 tisíc zajatců, pocházejících z území předválečné ČSR.[821]

Největší ruský archiv – Státní archiv Ruské federace (GARF) má již většinu přehledů svých fondů v elektronické podobě, nicméně z těch vydaných tiskem je v Knihovně SZM např. katalog ***Fondy Státního archivu Ruské federace k historii bílého hnutí a emigrace***. Týkají se dokumentů bělogvardějských vlád a jejich vojenských orgánů, působících na celém území bývalé Ruské říše v letech 1919–1922, a také dokumentů emigračních bělogvardějských organizací z let 1918–1946, jež působily v Německu, Velké Británii, Francii, Švýcarsku, Itálii, Finsku, Dánsku, Litvě, Lotyšsku, Estonsku, Polsku, Řecku, Bulharsku, Rumunsku, Jugoslávii, Turecku, Persii, Egyptě, Číně, Japonsku, USA a ČSR (politické a vojenské organizace, svazy, společnosti, výbory, kulturně-osvětové organizace, vydavatelství, redakce novin a sborníků, vysoké školy a vědecké ústavy, studentské organizace).[822]

Jiný katalog GARFu se nazývá ***Fondy sovětské vojenské administrace v Německu uložené ve Státním archivu Ruské federace***. Je složen ze dvou částí. ***Část 1***. tvoří ***Katalog spisů fondu Sovětské vojenské administrace (SVAG) v Německu (R-7317) v letech 1945–1953,*** který přinesl informace o 7 171 spisech ústředního aparátu SVAG.

---

[820]Stručný popis českých souvislostí fondu viz též Sedláková, M.: *Studijní pobyt v Moskvě 2002*. Archivní časopis 53 (2003), č. 1, s. 26–29.

[821]*Ukazatěl fondov inostrannogo proischožděnija i Glavnogo upravlenija po dělam vojennoplennych i internirovannych NKVD-MVD SSSR Rossijskogo gosudarstvennogo vojennogo archiva*. Pod red. V. P. Kozlova i V. N. Kuzelenkova. Moskva: Federalnaja archivnaja služba Rossii, RGVA 2001.

[822]*Fondy Gosudarstvennogo archiva Rossijskoj Federacii po istorii belogo dviženija i emigracii*. Putěvoditěl – T. 4. Otv. red. S. V. Mironěnko. Moskva: ROSSPEN 2004.

Část 2. tvoří ***Katalog spisů fondů správ Sovětské vojenské administrace v provinciích a federálních zemích, fondů jiných sovětských organizací v Německu a Kontrolní rady Svazové kontrolní správy. 1945–1950***, který zahrnuje 2 227 spisů.[823]

Napříč archivy jde průvodce ***Dokumenty o historii a kultuře Židů v archivech Moskvy***. Podrobně popisuje archivní fondy k této problematice v celkem 28 ústředních státních i resortních archivech, přičemž nejvíce jich je v GARFu. V publikaci nechybí podrobné rejstříky.[824]

„Meziarchivní průvodce" ***Fondy Ruského zahraničního historického archivu v Praze*** poměrně podrobně popisují strukturu fondů a obsah dokumentů, uložených původně v archivu ruské emigrace v Praze, který byl v roce 1945 rozhodnutím vlády ČSR předán jako dar Akademii věd SSSR, přestože to podmínka „pádu vlády Sovětů" nedovolovala. Stejný osud postihl v roce 1946 i Donský kozácký archiv v Praze. Dnes jsou tyto fondy rozmístěny v 11 archivech Ruské federace, též v Bělorusku, Gruzii, Moldávii, Estonsku a na Ukrajině. Problematiky ruské emigrace v ČSR se týkají archiválie politických a vojenských organizací, sdružení, svazů, společností, výborů, kulturně-osvětových organizací, redakcí novin, časopisů a sborníků, knižních vydavatelství, škol, vědeckých zařízení a studentských organizací.[825]

Ukrajinský přehled ***Archivy okupace 1941–1945*** podrobně popisuje „okupační fondy" všech státních archivů na Ukrajině – tří ústředních v Kyjevě a ve Lvově, 24 oblastních, archivu autonomní republiky Krym a městských archivů v Kyjevě a Sevastopolu. U každého archivu je popsána pramenná základna, uveden rejstřík fondů a fotokopie vybraných dokumentů. Knihu doplňuje historický úvod, obsáhlá příloha dobových fotografií a 15 historických studií o okupačním režimu na Ukrajině, struktuře civilních orgánů okupační správy, okupačním školství, o proběhu holocaustu, o pomocné službě v německé armádě, o odbojovém hnutí na Volyni, o vývoji školství a církve na Haliči, o okupaci Oděsy, o rumunské okupační správě a postavení církve v Podněstří, o

[823] *Fondy sovetskoj vojennoj administracii v Germanii v Gosudarstvennom archive Rossijskoj federacii.* V 2 časťach. Časť 1. *Katalog děl fonda Sovětskoj vojennoj administracii v Germanii (R-7317). 1945–1953 gg.* Časť 2. *Katalog děl fondov upravlenij Sovetskoj vojennoj administracii v provincijach i federalnych zemljach, drugich sovetskich oganizacij v Germanii i Kontrolnogo soveta Sojuznoj kontrolnoj vlasti. 1945–1949 gg.* Moskva: Novyj chronograf 2004.

[824] *Dokumenty po istorii i kulture jevrejev v archivach Moskvy*. Putěvoditěl. Moskva: RGGU 1997.

[825] *Fondy Russkogo Zagraničnogo istoričeskogo archiva v Prage.* Mežarchivnyj putěvoditěl. Moskva: ROSSPEN 1999.

problémech kolaboracionismu, o deportacích na nucené práce do Německa, o dokumentech k činnosti Rosenbergova Operačního štábu.[826]

Historiografie

Vysokoškolskou učebnici ***Pomocné vědy historické*** napsali čtyři ruští autoři (**I. N. Danilevskij, V. V. Kabanov, O. M. Meduševskaja, M. F. Rumjanceva**). V teoretické a historicko-metodologické části zkoumají pomocné vědy historické jako zvláštní metodu poznávání reality a zjišťují jejich vztah k národní historii a kultuře, interdisciplinární aspekty a strukturu bádání o pramenech, včetně problémů jejich interpretace. Druhá část je věnována pramenům ruské historie od XI. do začátku XX. století, třetí pak pramenům sovětského období dějin. Zde jsou popsány charakteristické rysy a zvláštnosti pramenů a metodika jejich analýzy, programové a další dokumenty politických stran a společenských organizací, úřední akty, statistiky a ekonomické materiály, publicistika a denní tisk, vzpomínky a dopisy, materiály ruské emigrace. Připojeny jsou bibliografické soupisy literatury k tématu.[827]

Sborník ***Problémy pomocných věd historických a historiografie*** je věnován památce akademika I. D. Kovalčenka. Více než tři desítky příspěvků ruských i zahraničních vědců se týkaly především problémů sociálně-politických dějin Ruska, využití kvantitativních metod v historiografii a různých aktuálních historiografických otázek, např. novodobých historických pramenů, typologie vzpomínkových pramenů a pamětí, audiovizuálních pramenů, kategorií masovosti a soběstačnosti v pomocných vědách, problémů výuky historie na univerzitách aj.[828]

Kolektivní monografie ***Nauka o pramenech nejnovějších dějin Ruska: teorie, metodologie a praxe*** pojednává o současných tendencích historického poznání a pramenech k nejnovějším dějinám Ruska (zákony a normativní akty, úřední dokumenty, soudně-vyšetřovací a vězeňská dokumentace, audiovizuální dokumenty, periodický tisk), o pramenech osobního charakteru (paměti, deníky, dopisy, literatura), o hromadných pramenech a komputerizaci historických výzkumů (statistické prameny,

---

[826] *Archivy okupaciji. 1941–1944*. Uporjad. N. Makovska. Kyjiv: Kyjevo-Mohyljanska akademija 2006.

[827] *Istočnikoveděnije: Teorija. Istorija. Metod. Istočniki rossijskou istorii*: Učeb. posobije. I. N. Danilevskij, V. V. Kabanov, O. M. Meduševskaja, M. F. Rumjanceva. Moskva: RGGU 1998.

[828] *Problemy istočnikoveděnija i istoriografii.* Materialy II Naučnych čtěnij pamjati akademika I. D. Kovalčenko. Moskva: ROSSPEN 2000.

využití počítačových technologií a internetu), o směrech pramenné syntézy (politická, ekonomická a sociální historie, historie kultury).[829]

Učební pomůcka ***Úvod do laboratoře historika*** má sloužit studentům oboru historie a seznámit je se zásadami tvorby písemných prací seminárních, bakalářských, magisterských, disertačních i doktorských. Osvětluje metodologické postupy tvorby a soudobé informační technologie v profesní činnosti historika, dává konkrétní rady a doporučení pro tvorbu kvalifikačních prací. Zároveň též poskytuje přehled hlavních knihoven pro historika a vysvětluje, jak využívat historických bibliografií ve vědecké práce. Stejně podrobně se zabývá prací v archivech, zvláště v GARFu, ve federálních archivech a některých speciálních archivních zařízeních.[830]

Komentovaný přehled nejnovější ruské historiografie ***Mezi předvečery*** je svým rozsahem jednoznačně nejkomplexnějším zobrazením aktuálního stavu. Zachycuje ruskou historiografii v období poslední čtvrtiny století mezi lety 1988–2012, tedy na sklonku sovětské éry, v době významných ideologických přeměn i v nově konstituovaných podmínkách, charakterizovaných oživováním starých historických témat v prvním desetiletí XXI. století. Téma politických represí prochází všemi částmi sborníku, samostatně je mu věnována analýza A.Těpljakova. Studium politických represí či jiných témat z novodobých dějin Ruska se bez této mimořádné příručky sotva může obejít.[831]

Dobrou představu o rozsahu publikovaných prací dává též ***Současná historiografie nejnovějších dějin Ruska a historie SSSR***, vydaná jako pomůcka pro vysokoškolské studenty historie. První kapitola podává přehled hlavních rysů vývoje ruské historiografie sovětského a postsovětského období, poslední dvě kapitoly pak popisují soudobé Rusko a určují základní tendence formování současné ruské historiografie. Hlavní text tvoří 11 kapitol věnovaných historiografii jednotlivých období vývoje sovětského režimu, od jeho vzniku mezi únorem a říjnem 1917, až k jeho krizi a pádu SSSR v roce 1991. Problematice politických represí je věnována zvláště kapitola „Roky prvních pětiletek (1928–1941)“, ale zmínky o nich se nacházejí i v dalších kapitolách.[832]

---

[829] *Istočnikoveděnije novejšej istorii Rossii: teorija, metodologija i praktika.* Pod red. A. K. Sokolova. Moskva: ROSSPEN 2004.

[830] *Vveděnije v laboratoriju istorika.* Učobno-spravočnoje posobije. Moskva: Izd. RAGS 2009.

[831] *Meždy kanunami. Istoričeskije issledovanija v Rossii za poslednije 25 let.* Pod red. G. A. Borďugova. Moskva: AIRO-XXI, 2013; zde Těpljakov, A.: Epocha repressij: subjekty i objekty, s. 1135-1169.

[832] *Sovremennaja istoriografija novejšej istorii Rossii i istorii SSSR*. Sprav.-bibliogr. posobije dlja studentov ist. specialnostej. Pod red. V. I. Meňkovskogo. Minsk: RIVŠ 2007.

Přehled o výzkumech a historiografii politických represí v SSSR podali **J. Keep** a **A. Litvin** v práci ***Epocha Josefa Stalina. Současná historiografie.*** První z nich charakterizoval výsledky západních výzkumů stalinismu – diskuse o revizionismu, postmodernismu a totalitarismu, práce o zvláštnostech nové státní politiky (kult vůdce, řízená ekonomika, militarizace a nacionalismus), o sociálních dějinách (kolektivizace rolníků, postavení dělníků), o postavení žen, o vztazích mezi vírou, vědou, vzděláním a kulturou, o podobě a rozsahu represí a teroru, a aspektech sovětské zahraniční politiky (zvláště o sovětsko-německých vztazích). Druhý autor se na podstatně menším prostoru soustředil na první výsledky již uskutečněných ruských výzkumů, zvláště na sborníky dokumentů, životopisy Stalina, na první práce o politickém teroru a zahraniční politice (sovětsko-německý pakt, průběh studené války).[833]

Sborník ***Problémy publikování dokumentů k historii Ruska ve XX. století*** přináší 48 příspěvků k teoretickým, metodickým i praktickým problémům soudobé ruské archeografie a zabývá se především vydáváním dokumentů k ruské a světové historii XX. století. Problematiky politických represí se týkají např. příspěvky A. I. Litvina „Vyšetřovací spisy sovětských politických procesů jako historický pramen“ a N. M. Peremyšlennikovové „Archivní vyšetřovací spis jako historický pramen“. O vydávání dokumentů z donedávna zcela nepřístupného Ústředního archivu Federální bezpečnostní služby pojednává příspěvek K. F. Pogonije „Spolupráce Správy registrace a archivních fondů FSB Ruska s domácími a zahraničními vědeckými zařízeními při vydávání dokumentů“.[834]

Učebnice **A. D. Stěpanského** ***Archeografie domácí historie XX. století*** nahlíží na XX. století jako na jednu epochu a nečlení ho již na přelom XIX. a XX. století a na sovětské období, jak tomu bývalo dříve. Pojednává komplexně o teoretických základech archeografie, ale též o historii archeografického osvojování si dokumentů příslušných epoch, o organizačních a metodologických problémech, a také o struktuře archeografického fondu domácí historie.[835]

---

[833]Kip, D. – Litvin, A.: *Epocha Iosifa Stalina v Rossii*. Sovremennaja istoriografija. Izd. 2-je. Moskva: ROSSPEN 2009.

[834]*Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka*. Materialy Vserossijskoj načno-praktičeskoj konferencii naučnych i archivnych rabotnikov. Sost. M. J. Kolesova, N. A. Petrosova. Moskva: ROSSPEN 2001; zde Litvin, A. L.: Sledstvennyje děla sovětskich političeskich processov kak istoričeskij istočnik, s. 332-336; Peremyšlennikova, N. M.: Archivnoje sledstvennoje dělo kak istoričeskij istočnik, s. 337-340; Pogonij, J. F. Sotrudničestvo Upravlenija registracii i archivnych fondov FSB Rossii s otěčestvennymi i zarubežnymi naučnymi učrežděnijami po izdaniju dokumentov, s. 16-23.

[835]Stěpanskij, A. D.: *Archeografija otěčestvennoj istorii XX veka*. Učebnoje posobije. Moskva: RGGU 2004.

Práce vedoucího Federální archivní služby Ruska **V. P. Kozlova** ***Podvedená, ale triumfující Clio. Falzifikáty písemných pramenů k ruské historii ve XX. století*** analyzuje 13 prokazatelných falzifikátů dokumentů k nejnovějším ruským dějinám, např. údajný Leninův dopis do Berlína z června 1921, Zinovjevův dopis ze září 1924 s direktivou KI o přípravě světové revoluce, dokumenty Politbyra ÚV VKS(b) z let 1934–1936, dopis z roku 1913, dokazující spolupráci Stalina s carskou ochrankou. Autor naopak kritizoval snahu některých historiků označit za falzifikát např. tajné protokoly k paktu Molotov-Ribbentrop nebo usnesení Politbyra ÚV VKS(b) z března 1940 o likvidaci polských válečných zajatců. Nastínil rovněž typologii falzifikátů a formuloval pravidla pro jejich odhalení.[836]

Sborník ***Evropská zkušenost a výuka historie v postsovětském Rusku*** přináší 18 statí zahraničních odborníků (S. Pons, A. Aymard, G. Sapelli, D. Lieven aj.), jež byly probírány na seminářích o západních interpretacích historie Ruska ve XX. století, o vztahu mezi centrem a periferií v západní Evropě v programech výuky historie, o nových metodologických perspektivách v sociálních vědách a o výuce ruské historie ve XX. století. K našemu tématu se vztahuje např. příspěvek M. von Hagena „Stalinismus a politika v postsovětské historii“.[837]

Sborník ***Současná historiografie a problémy obsahu muzejních historických expozicí*** přináší přes třicet příspěvků z „kulatého stolu“, jež se zabývají národní myšlenkou, mravním ideálem a odpovědností v práci historiků a muzejníků, stejně jako hledáním koncepcí a konkrétními problémy při budování muzejních expozicí historického charakteru.[838]

V. V. Kabanov se v monografii ***Mezi pravdou a lží*** zabývá teoretickými otázkami posuzování domácích memoárů XX. století jako historického pramene. Připomíná zvláštnosti pohledu pamětí, jejich subjektivnost a tendenčnost, schopnost kritické analýzy, závislost na zdrojích informací, problémy hodnověrnosti, možnosti přerůstání memoárů do žánru umělecké literatury nebo do vědecké studie. Pokusil se stanovit základní etapy vývoje ruské memoárové literatury XX. století (doba revoluční euforie 20. let, období stalinismu 30. let až 1. poloviny 50. let, Velká vlastenecká válka,

---

[836]Kozlov, V. P.: *Obmanutaja, no toržestvujuščaja Klio. Podlogi pismennych istočnikov po rossijskoj istorii v XX veke.* Moskva: ROSSPEN 2001.

[837]*Jevropejskij opyt i prepodavanije istorii v postsovetskoj Rossii*. Moskva: IVI RAN 1999.

[838]*Sovremennaja istoriografija i problemy soděržanija istoričeskich expozicij muzejev. Po materialam „kruglogo stola“, sostojavšegosja 18 maja 2001 g. v Orle*. Moskva: Gosudarstvennyj istoričeskij muzej 2002.

chruščovovské „tání“ 60. let, doba nemocných generálních tajemníků 70. let a 1. poloviny 80. let, 90. léta). Charakterizoval některé zvláštní skupiny memoárů (deníky, paměti emigrantů, zápisky cizinců o Rusku). Ve druhé části práce analyzoval některé konkrétní problémy (např. počátek únorové revoluce roku 1917, cenzuru v pamětech generála Rokossovského, skutečné autory Brežněvových pamětí).[839]

„Čtyři fragmenty“ (jak stojí v podtitulu) z historiografického přístupu k dějinám Ruska ve XX. století zachytil **G. A. Borďugo**v v práci ***Mimořádný věk ruské historie***. Týkaly se charakteristik režimů moci a politiky mimořádných opatření (od jejího uplatňování u „rudých“ i „bílých“, přes občasné krocení „mimořádnosti“ mezi „revolucí shora“ a „Velkým terorem“, až po hrdinství a zklamané naděje za Velké vlastenecké války a zločiny proti civilnímu obyvatelstvu páchané wehrmachtem i Rudou armádou). Dále šlo o zahraniční politiku v krizových situacích (např. při poválečné správě Německa), o vztah kultury a společnosti „v silovém poli ideologie“ (včetně např. vztahu k sociálně „deklasovaným“ skupinám obyvatel). Čtvrtý fragment se týkal modelů, obrazu a prezentace historické reality: generačního náhledu na historii, nových přístupů k hodnocení „bílého hnutí“, vzniku národních historií v postsovětském prostoru, privilegií historického svědectví a nových problémů s prezentací historické reality.[840]

Alternativní historiografie od **V. A. Čudinova** vychází z předpokladu, že sovětská historiografie se ukázala jako lživá, protože byla vytvářena jako mytologie, bez špetky svědomí očerňovala bílá a bílila černá fakta historie. Po rozpadu SSSR však byla při přechodu k „demokratickému“ Rusku spolu s komunistickou ideologií zavržena též ideologie ruská. Objevily se nové koncepce historie, část ruských historiků přešla na historiografii vytvořenou v západní Evropě. Ta ale vždy kladla na první místo buď národní nebo všeevropské zájmy, které jí dovolovaly lámat reálnou historii přes koleno. Proto autor nabízí přehled a porovnání různých alternativních historiografických koncepcí, včetně jedné vlastní.[841]

Monografie **S. I. Sadovnikova *Pátrání, jež se stalo osudem*** je prvním komplexním zpracováním problematiky hledání a zjišťování jmen a osudů vojáků, kteří zůstali nepohřbeni na místech válečných bojů Velké vlastenecké války v letech 1941–1945. Pátrací hnutí vzniklo už koncem 80. let, autor nabyl zkušenosti jako člen Historicko-

[839]Kabanov, V. V.: *Meždu pravdou i ložju. Otěčestvennyje memuary XX veka*. Moskva: IRI RAN 2004.

[840]Borďugov, G. A.: *Črezvyčajnyj vek rossijskoj istorii: četyre fragmenta.* Sankt-Peterburg: Dmitrij Bulanič 2004.

[841]Čudinov, V. A.: *Alternativnaja istoriografija*. Moskva: IP Burina, A. V., Tradicija 2013.

archivního pátracího centra „Osud“. Zkušenosti mu umožnily systémově popsat obsah a metodiku všech etap pátrací práce, od objevení ostatků vojáka až po nalezení jeho příbuzných a zvěčnění jeho jména. V práci je popsána i historie pátracího hnutí, jeho právní zakotvení, metody pátrání včetně využití tradičních i netradičních pramenů, např. korespondence s válečnými veterány, svědky válečných událostí, rodinnými příslušníky padlých.[842]

Sborník ***Právo na jméno*** nese podtitul „Biografika XX. století“. Protože čeština prozatím slovo „biografika“ nezná, můžeme hovořit o „životopisné literatuře“ a s ní souvisejících problémech, s nimiž se dnešní biografové musejí potýkat. Celkem 17 příspěvků takové problémy formuluje na konkrétních příkladech. V úvodní stati A. Alexejeva je zdůrazněno právo životopisců na přiměřenou subjektivitu pohledu. Za zmínku stojí rovněž příspěvek B. Belenkina o tom, jak se sovětští životopisci stavěli v 50.–80. letech minulého století k faktu, že mnozí státní a straničtí činitelé byli oběťmi politických represí.[843]

Demografie

Práce **A. I. Golotika** a **V. V. Minajeva** ***Obyvatelstvo a moc. Studie demografické historie SSSR ve 30. letech*** na široké dokumentační bázi ukazuje tragické následky, jaké měl pro demografický vývoj země stalinský teror. Vychází nejen z dosud známých prací, ale též z nových pramenů, podrobně zkoumá demografické procesy a jejich zvláštnosti, analyzuje demografické statistiky. Zvláště podrobně si všímá rozporuplného sčítání lidu v roce 1939, provádí analýzu obyvatel v „archipelagu GULAG“ a hodnotí z demografického hlediska ztráty a zisky SSSR v letech 1939–1940. Přiložen je obsáhlý výbor z dobových odborných i agitačních článků k této problematice. Autoři v závěru zdůrazňují nutnost zkoumat demografické procesy v těsné spojitosti s politickým, sociálně-ekonomickým a duchovním vývojem v různých etapách sovětské historie.[844]

---

[842]Sadovnikov, S. I.: *Poisk, stavšij suďboj.*Moskva: izd. na sredstva avtora 2003.

[843]*Pravo na imja. Biografika 20 veka*. Sankt-Peterburg: Memorial, Jevropejskij institut 2013. Zde Alexejev, A.: „Objektivnoj istiny o čeloveke ně byvajet, potomu čto on subjekt...“, s. 3-7; Belenkin, B.: V otsutstvii smerti. O někotorych osobennosťach žizněopisanija (vtoroj poloviny 1950-ch – serediny 1980-ch) sovetskich gosudartsvennych i partijnych dějatělej – žertv političeskich repressij, s. 8-21.

[844]Golotik, S. I. – Minajev, V. V.: *Naselenije i vlasť. Očerki demografičeskoj istorii SSSR 1930-ch godov.* Moskva: Izd. Ippolitova 2004.

Období mezi sčítáními lidu v roce 1939 a v roce 1959 zachycuje 2. díl akademické edice ***Obyvatelstvo Ruska ve XX. století***. Vychází ze situace před válkou a posléze věnuje pozornost problematice válečných ztrát v řadách sovětských ozbrojených sil. Podrobně jsou zachyceny migrační procesy a demografická situace v celém sledovaném období, i všechny kategorie obyvatel: frontoví vojáci a pracovníci v týlu, repatrianti, deportovaní, evakuovaní, obyvatelé okupovaných oblastí, vězni aj. Zvýrazněny jsou např. tragické následky blokády Leningradu, záhuba obyvatel na okupovaném území, specifika úmrtnosti městských a venkovských obyvatel v týlu, migrace zemědělského obyvatelstva, osudy „kulackých vysídlenců", poválečné „demografické ozvěny" lidských ztrát.[845]

„Historicko-demografická studie" **B. A. Isupova *Demografické katastrofy a krize v Rusku v první polovině XX. století*** analyzuje závislost vývoje demografické sféry SSSR na fungování komunistického totalitního státu a na působení jeho mocenských struktur. S využitím statistických údajů a archivních materiálů došel ke zjištění, že během demografických krizí a katastrof nejvíce utrpěly zdravé a aktivní skupiny dospělých obyvatel, zahynuli především zdraví muži schopní vojenské služby, výkvět inteligence byl donucen k emigraci nebo byl zlikvidován, zcela byla zničena vrstva podnikatelů, pracovitých rolníků, kvalifikovaných dělníků, zhoršil se zdravotní stav obyvatel. Minulost bude ještě dlouho negativně působit nejen na demografický, ale i na ekonomický, sociální a mravní vývoj země.[846]

Poněkud odlišný názor představil francouzský demograf **A. Blum**, který v práci ***Narodit se, žít a zemřít v SSSR*** analyzoval dynamiku základních demografických ukazatelů ruských dějin XX. století. Došel k závěru, že politické události neměly na sociální život obyvatelstva SSSR zjevný dlouhodobý vliv, že demografické katastrofy v první polovině století nezměnily trajektorii jeho demografického rozvoje, která je společná s vývojem na Západě. Ani krutá unifikační politika nedokázala překonat regionální různorodost, kterou SSSR dostal jako dědictví po carském impériu.[847]

Tento autor společně s **M. Mespouletovou** vydal i práci ***Byrokratická anarchie, Statistika a moc za Stalina.*** Pokusili se v ní na příkladu historie statistické správy ukázat vzájemný vztah vědy a moci v této etapě sovětského režimu. Soustředili se nejen

[845]*Naselenije Rossii v XX veke*. Istoričeskije očerki. V 3-ch tomach. *T. 2: 1940–1959*. Moskva: ROSSPEN 2001.

[846]Isupov, V. A.: *Demografičeskije katastrofy i krizisy v Rossii v pervoj polovině XX veka.* Istoriko-demografičeskije očerki. Novosibirsk: Sibirskij chronograf 2000.

[847]Bljum, A.: *Rodiťsja, žiť i umereť v SSSR*. Moskva: Novoje izdatělstvo 2005.

na události oné doby, ale především na studium biografií osob, jež se tehdy účastnily řízení státu. Z jejich životních příběhů se snažili pochopit, proč selhal Stalinův pokus vybudovat monolitní stát, který by panoval nad atomizovanou a poslušnou společností. Nechtějí směšovat historii SSSR s historií stalinismu, která je podle nich výsledkem nejen působení komunistické ideologie, ale i vnitřních protikladů mezi politickými vedoucími a administrátory, jejichž část se snažila vybudovat pokrokový stát. Na příkladu Ústřední statistické správy uvádějí konkrétní střety politiků s vědci a administrátory, popisují stavy byrokratické anarchie a čistky jako prostředek řízení. K našemu tématu se vztahuje zvláště kapitola o „předepsané" identičnosti a konstruování národnostních kategorií, nebo úvahy o metodě náhodného vzorku.[848]

Sborník ***Všesvazové sčítání obyvatelstva v roce 1937: Celkové výsledky*** přináší kromě dvou úvodních historických studií celkem 93 dobových dokumentů o sčítání obyvatel z roku 1937, jež bylo označeno za „defektní" a jeho výsledky byly utajeny. Ukazovaly totiž lidské ztráty ze 30. let, demografické „díry" v přírůstku obyvatel. Některé dokumenty doplňují ztracená hlášení z regionů, dokládají přípravu sčítání, korespondenci orgánů statistiky s ÚV VKS(b), soupisy osob ve věznicích a táborech NKVD. Podle národnosti žilo tehdy v SSSR 11 733 Čechů, z toho 11 516 na Ukrajině.[849]

Zásadní historiografickou monografii k problematice obětí politických represí vydali **S. A. Kropačev** a **J. F. Krinko** pod názvem ***Ztráty obyvatelstva SSSR v letech 1937–1945: rozsah a formy***. Autoři sledují tuto tematiku v pracích sovětské i soudobé ruské historiografie, s důrazem na její metodologické aspekty, představují vlastní periodizaci jejího vývoje. Zároveň analyzují výsledky výzkumů demografických ztrát způsobených sovětským režimem v důsledku politických represí, a etnických deportací, i ztrát způsobených v letech Velké vlastenecké války, a verifikují zjištěné počty obětí. Monografie je nezbytnou příručkou pro každého zájemce o studium politických represí, navíc je k ní připojen i obsáhlý soupis literatury a pramenů k této problematice.[850]

S. A. Kropačev vydal též samostatně monografii ***Od lži k pokání. Domácí historiografie o rozsahu represí a ztrátách SSSR v letech 1937–1945***. Věnuje se v ní nejprve přehledu dosavadních názorů na příčiny, rozsah a následky masových represí

[848]Bljum, A. – Mespule, M.: *Bjurokratičeskaja anarchija. Statistika i vlasť pri Stalině*. Moskva: ROSSPEN 2006, 2008.

[849]*Vsesojuznaja perepis naselenija 1937 goda: Obščije itogi.* Sbornik dokumentov i materialov. Moskva: ROSSPEN 2007.

[850]Kropačev, S. A. – Krinko, J. F.: *Potěri naselenija SSSR v 1937–1945 gg: masštaby i formy. Otěčestvennaja istoriografija*. Moskva: ROSSPEN 2012.

Velkého teroru a obětem války v oficiální i lidové paměti. Podává pak přehled o jednotlivých etapách vývoje domácí historiografie při zkoumání této problematiky – v době stalinské společnosti, kdy i práce o teroru a obětech války sloužily sovětské propagandě, v době od poloviny 50. do poloviny 80. let, kdy byly provedeny první analýzy, jež umožnilo chruščovovské „oteplení", ale heroizace sovětské minulosti zůstávala, až po soudobou postsovětskou historiografii, jež po diskusích reformního období konečně může zkoumat problematiku obětí represí i války z archivních pramenů a s využitím vědeckých metod. Autor komentuje dosažené výsledky, v knize je přiložen bibliografický soupis literatury, podrobný záznam z jednání vědecké konference o Velkém teroru v Paříži v prosinci 2007, přehled normativních aktů vztahujících se k Velkému teroru, zpráva o činnosti sdružení Memorial a fotografie některých dobových aktérů i historiků.[851]

Kolektivní dílo pracovníků Generálního štábu a Správy Ministerstva obrany pro zvěčnění památky zahynuvších při obraně Vlasti – ***Rusko a SSSR ve válkách XX. století. Kniha ztrát*** – podává krátký popis vojensko-politických podmínek, jež vedly k ozbrojeným srážkám a válečným konfliktům v Rusko-japonské válce let 1904–1905, První světové válce a Občanské válce. Zachycuje rovněž ztráty Rudé armády v polském zajetí (1919–1922) a ve srážkách a konfliktech v meziválečném období, včetně konfliktů s Čínou a Japonskem, vojenské pomoci Španělské republice, obsazení západních oblastí Ukrajiny a Běloruska a sovětsko-finské války. Nejvíce pozornosti je věnováno ztrátám za Velké vlastenecké války, ale jsou zde popsány i ztráty sovětských vojáků při likvidaci pohraničních konfliktů a poskytování pomoci jiným zemím v letech 1945–1991 (např. v afghánské válce) a ztráty v etnických konfliktech v Rusku v letech 1991–2000.[852]

Nejnovější a nejpodrobnější zhodnocení válečných ztrát SSSR v letech 1941–1945 poskytla monografie téhož autorského kolektivu ***Velká vlastenecká odtajněna. Kniha ztrát.*** S využitím odtajněných archivních fondů Generálního štábu a hlavních štábů ozbrojených sil, Ministerstva vnitra, FSB, pohraničních vojsk a dalších archivních fondů bývalého SSSR byly upřesněny celkové ztráty na lidech i vojenské technice v jednotlivých obdobích války, ve strategických či samostatných frontových operacích, ztráty jednotlivých frontů a samostatných armád, ztráty loďstva a jednotlivých flotil, ztráty jednotlivých odvětví ozbrojených sil a druhů vojsk, bojové techniky a výzbroje.

[851]Kropačev, S. A.: *Ot lži k pokajaniju. Otěčestvennaja istoriografija o masštabach repressij i potěrjach SSSR v 1937–1945 godach.* Sankt-Peterburg: Aletejja 2011.

[852]*Rossija i SSSR v vojnach XX veka. Kniga potěr*. Moskva: Veče 2009, 2010.

Poprvé jsou uvedeny i upřesněné údaje o složení nepřátelských vojsk a jejich ztrátách, nebo údaje o pohřebištích vojáků na území Ruska i za jeho hranicemi.[853]

Monografie **B. C. Urlanise *Historie válečných ztrát*** je historicko-statistickou analýzou vlivu válek na obyvatelstvo Evropy. Jde o reprint práce vydané již v polovině 50. let, důkladnost analýzy podle vydavatelů opodstatňuje nové vydání i přes dobovou omezenost pramenů. Práce sleduje lidské ztráty ozbrojených sil evropských zemí ve válkách v XVII. až XX. století, ať již jde o ztráty bojové či nebojové (nemoci, zajetí, nešťastné události a jiné příčiny).[854]

Práce **O. H. Lavera *Války a obyvatelstvo zemí světa ve XX. století*** je „statistickou studií" lidských ztrát v lokálních konfliktech náboženských, etnických či způsobených politickým terorem a diktátorskými režimy, i ztrát ve dvou světových válkách. Zvláštní pozornost věnuje demografickému vývoji ukrajinského národa a obyvatelstva Ukrajiny ve XX. století. Došel k závěru, že ve válkách a konfliktech a také hladem, který vyprovokoval sovětský režim, zahynulo ve XX. století přes 12 milionů Ukrajinců. Práci doplňují srovnávací statistické tabulky a bohatý soupis odborné literatury k tématu. V ukrajinštině.[855]

Statistická příručka **V. V. Erlichmana *Ztráty obyvatelstva ve XX. století*** zahrnula do svého výčtu ztrát všechny země světa. Po vysvětlení metodiky hodnotí autor ztráty v Rusku a SSSR a pak v jednotlivých zemích podle kontinentů; Československu je zachyceno dle stavu v roce 1992.[856] Druhou část práce tvoří přehledy největších přírodních pohrom, největších katastrof, všech válek a konfliktů XX. století. Jsou zde též statistiky obětí obou světových válek a obětí teroru totalitních režimů, nacistického i komunistického. K dalším doplňkům patří přehled hlav států a vlád, jež zahynuly násilnou smrtí, počty obyvatel všech zemní světa, ztráty obyvatelstva podle jednotlivých zemí i podle příčiny smrti, a přehled konfliktů v letech 2000–2003.[857]

---

[853] *Velikaja Otěčestvennaja bez grifa sekretnosti. Kniha potěr.* Novejšeje spravočnoje izdanije. Moskva: Veče 2010.

[854] URLANIS, B. C.: *Istorija vojennych potěr.Vojny i narodonaselenije Jevropy. Ljudskije potěri vooružonnych sil Jevropejskich stran v vojnach XVII–XX vv. (istoriko-statističeskoje issledovanije*). Sankt-Peterburg, Moskva: Poligon, ACT 1999.

[855] Laver, O. H.: *Vijny ta narodonaselennja krajin svitu v XX stolitti. Statystyčne doslidžennja*. Naukova monografija. Užhorod: Hosprozrachunkovyj redakcijno-vydavnyčyj viddil upravlinnja u spravach presy ta informaciji 2002.

[856] Údaje o struktuře československých obětí autor čerpal především z práce Pacner, K.: *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Themis 1997.

[857] Erlichman, V. V.: *Potěri narodonaselenija v XX. veke.* Spravočnik. Moskva: Izd. dom „Russkaja panorama" 2004.

Jednu z prvních monografií studií vědního oboru historické demografie v Kyrgyzstánu napsala **Š. Batyrbajevová** – ***Epocha stalinismu v Kyrgyzstánu v lidském rozměru***. Retrospektivně zkoumala reprodukční, migrační a sociální procesy v rozvoji obyvatelstva Kyrgyzstánu v letech 1920–1950. Zjistila rovněž demografické ztráty kyrgyzského obyvatelstva v první polovině XX. století, z nichž ty největší způsobilo povstání v roce 1916, hladomor na začátku 30. let (např. ve Frunzenské oblasti zemřel hladem každý šestý obyvatel) a za Velké vlastenecké války, kdy byly ztráty ještě výraznější.[858]

Do oblasti kulturologie či sociologie kultury by mohl patřit sborník statí ***Člověk a válka (válka jako kulturní fenomén)***. Celkem 27 německých a ruských historiků zkoumá, jak vnímají válku její bezprostřední účastníci a svědkové, jaké jsou mechanismy transformace zkušeností války a jejich využití v jiných historických podmínkách. Příspěvky se člení do čtyř celků – člověk v boji, válka a civilní obyvatelstvo, válka a intelektuálové, válka a kolektivní paměť. Zabírají války od středověkých střetů přes napoleonská tažení a boje první světové a občanské války v Rusku až po duhou světovou válku či boj o Falklandy v roce 1982. Všímají si např. postavení ruských Židů v první světové válce, zkušeností války ve Lvově či Kyjevě, bílého i rudého partyzánského hnutí za občanské války, pracovní etiky na závodech Uralu za první světové, odrazu polského tažení v roce 1939 v sovětské společnosti, prezentace války a zbraní v expozicích německých muzeí, krize vojenských memoárů aj.[859]

Podobně je zaměřen sborník statí ***Zkušenost světových válek v historii Ruska.*** Celkem 37 příspěvků z vědecké konference konané v roce 2005 v Čeljabinsku dává představu o teoretickém studiu i konkrétních historických projektech výzkumu zkušenosti válek, např. o vědomí a zkušenosti totální války v SSSR, o nových otázkách výzkumu vojenské historie v zemích střední a východní Evropy, o sociálních otázkách státní politiky v podmínkách poválečné obnovy ekonomiky, o obrazu války v historické mytologii raných sovětských svátků, o vojenských svátcích a rituálech jako nástroji vlastenecké výchovy, o prezentaci sovětských ztrát v polské kampani roku 1939, o válečných ztrátách SSSR ve společenském vědomí a historiografii, o teorii a metodologii obrazu války v historické paměti, o Rusku v epoše násilí (1905–1921), o ruských

[858]Batyrbajeva, Š. D.: *Epocha stalinizma v Kyrgyzstane v čelovečeskom izmereniji*. Moskva: ROSSPEN 2010.

[859]*Čelovek i vojna (Vojna kak javlenije kultury).* Sbornik statěj. Pod red. I. V. Narskogo i O. J. Nikonovoj. Moskva: AIRO-XX 2001.

zajatcích za První světové a Občanské války, o vztahu wehrmachtu a Rudé armády ke zločinům proti civilnímu obyvatelstvu.[860]

Kniha ***Lidský rozměr historie válek Ruska ve XX. století*** od **J. S. Seňavské** vyšla s podtitulem „Problémy vojensko-historické antropologie a psychologie. Jde o učební texty Ruské státní humanitní univerzity v Moskvě, doplněné kontrolními otázkami. Osm lekcí pojednává o metodologii a historiografii vojenské antropologie, o základních pramenech této problematiky, o člověku v extrémních podmínkách války, problémech válečných veteránů, o válečných ideologických faktorech, symbolech a mýtech, o roli víry a ateismu, o vztazích mezi vojáky a důstojníky, o sociálně-demografických a genderových problémech, o válkách v historické paměti.[861]

Kolektivní monografie ***Město a vesnice v evropském Rusku: sto let proměn*** přináší nejnovější výsledky výzkumů ruské geografie a demografie, jež navazují na sto let staré dílo zakladatele tohoto oboru V. P. Semjonova Ťan-Šanského. Ve čtyřech částech kniha sleduje obecné osudy vesnice a města, jejich vývoj a proměny rolí a vztahů. Nejde o prostou verifikaci někdejších údajů a prognóz, ale o koncepční a metodickou analýzu základních demografických a geografických výsledků minulých výzkumů, zjištění stádia osídlení, urbanizace a industrializace, stabilních rysů osídlování, předpokladů a výsledků rozvoje měst, kontinuity i změn v zemědělské krajině, pronikání městských prvků na venkov a uchování vesnických rysů ve městech, politických a náboženských specifik města a vesnice aj. K tématice našeho výzkumu patří studie o demografických katastrofách ve XX. století. Knihu doplňují četné mapy, tabulky a statistické přílohy.[862]

Politologie, veřejná správa

Přehled o stavu ruské politologie v roce 2001 dává sborník statí ***Principy a směry politických výzkumů***, shrnující příspěvky od 23 politologů, kteří se zabývají různými druhy politické analýzy (komunikativně-síťové, diskursní a konceptuální) a různými způsoby modelování. Patří k nim např. příspěvek o sociálních sítích v postsovětské politice, o lobbování s pomocí počítačových sítí jako instrumentu politického vlivu, o

[860] *Opyt mirovych vojn v istorii Rossii*. Sbornik statěj. Čeljabinsk: Kamennyj pojas 2007.

[861] Seňavskaja, E. S.: *Istorija vojn Rossii XX veka v čelovečeskom izmereniji. Problemy vojenno-istoričeskoj antropologii i psichologii.* Kurs lekcij. Moskva: RGGU 2012.

[862] *Gorod i děrevňa v Jevropejskoj Rossiii: sto let peremen*. Monografičeskij sbornik. Moskva: OGI 2001. Zde: Poljan, P.: Dvadcatoje stoletije: puťom demografičeskich katastrof, s. 33-64.

politické lingvistice jako vědecké disciplíně, o pojmu politický region, o modelu rozdělení moci v Rusku, o parametrech popisu politicko-teritoriálního systému RSFSR a postsovětského procesu federalizace Ruska, o modelu politického trhu aj.[863]

Sborník ***Evropské srovnávací historické výzkumy. Evropské rozměry politické historie*** přináší 11 statí, zasvěcených především místu a roli Ruska v evropském politickém prostoru, např. modelům vojenských elit Ruska a Západu v předvečer I. světové války, politické propagandě vůči neutrálním zemím za I. světové války, možnostem a limitům transformace autoritativní monarchie v Rakousko-Uhersku, Německu a Rusku, haličské migraci v Rakousku v meziválečném období, metodologii srovnávacích historických výzkumů aj. Českých souvislostí se týká příspěvek E. P. Serapionovové srovnávající vztah T. G. Masaryka a K. Kramáře k Rusku, a příspěvek A. S. Smykalina o inteligenci ČSR a Polska jako objektu sovětské propagandy ve druhé polovině 40. let a v 50. letech.[864]

Sborník statí 30 ruských a německých autorů ***Místní samospráva v Rusku a Německu. Historie a současnost*** přináší teoretické i praktické přípěvky k problematice aktuální v obou zemích. Na příkladech historických zkušeností zkoumají soudobou praxi místních samospráv v Rusku a některých zemích Evropy, v regionech Ruska a Německa a v praktické činnosti městských samospráv v Rusku a Německu.[865]

Právo a soudnictví

Zajímavé srovnání dvou významných soudních reforem v Rusku přinesla monografie **A. D. Popovové *Themis v epoše přeměn: soudní reformy roku 1864 a přelomu XX. a XXI. století v kontextu modernizace***. Práce analyzuje společenský význam obou soudních reforem a jejich vliv na proces formování občanské společnosti. Na základě široké pramenné základny popisuje cíle, úkoly a obsah soudních reforem v kontextu procesu přeměn v politické, ekonomické, sociální a kulturní sféře, vztah soudů k moci zákonodárné a výkonné, financování resortu soudnictví, řešení kádrových

[863] *Principy i napravlenija političeskich issledovanij. Sbornik materialov konferencij i meroprijatij, provedennych v RAPN v 2001 godu.* Moskva: ROSSPEN 2002.

[864] *Jevropejskije sravnitělno-istoričeskije issledovanija. Jevropejskoje izmerenije političeskoj istorii*. Moskva: Institut vseobščej istorii RAN 2002. Zde Serapionova, A. P.: T. G. Masarik i K. Kramarž: otnošenije k Rossii, s. 124-146; Smykalin, A. S.: Intelligencija Čechoslovakii i Polši kak objekt sovetskoj vněšněpolitičeskoj propagandy (vtoraja polovina 40-ch – 50-je gg.), s. 251-266.

[865] *Mestnoje samoupravlenije v Rossii i Germanii. Istorija i sovremennost'*. Moskva: ROSSPEN 2012.

otázek, přetížení soudů, dostupnosti soudů pro občany aj. V této souvislosti zmapovala i Koncepci soudní reformy z roku 1991.[866]

Profesor Moskevské státní sociální univerzity **A. A. Tille** nazval svou monografii ***Sovětský státní feudalismus 1917–1990***. Autor v úvodu charakterizuje socialistickou právní vědu jako „bezprincipiální, zákonitě vyplývající z deklarovaného a každodenně zaostávajícího principu »stranické vědy«, t. j. nedotknutelného následování »linie strany«". Popsal „mechanismy feudálního panství", k nimž počítá sociální strukturu země, v níž zvítězil socialismus, státní zřízení, vládnoucí komunistickou stranu, systém „hnacích řemenů" (odbory, sověty, Komsomol a další společenské organizace) a systém útlaku (tajnou státní policii, armádu, milici a vnitřní vojska, soudy, prokuraturu, trestní medicínu). Velmi podrobně pak rozvedl své představy o „nevolnickém právu" pracovním i trestním a o soudní praxi.[867]

Kanadský historik **P. Solomon** v monografii ***Sovětská justice za Stalina*** zobecnil své výzkumy historie vývoje justice, právní vědy, systémů soudních zařízení a orgánů prokuratury v letech 1920–1950. Prozkoumal pojetí práva u bolševiků v dobách revoluce a ukotvení revolučního experimentu v trestní praxi v době NEPu , kampaňovitost soudnictví za kolektivizace, úpadek zákonnosti na počátku 30. let, návrat k tradičnímu právnímu řádu v letech 1934–1936, reorganizaci resortu justice, stalinskou ústavu, přechod stalinské trestní politiky od tradicí k excesům, roli justice za Velkého teroru, rekonstrukci trestního soudnictví, kampaně roku 1940, politické a úřední tlaky na pracovníky prokuratury a soudu, deformace a hranice trestní politiky.[868]

Přehlednou příručkou, určenou zvláště studentům práva a právníkům, je monografie **V. N. Kudrjavceva** a **A. I. Trusova** ***Politická justice v SSSR***. Popisují v ní okolnosti, za nichž byl po ustavení sovětské moci vytvořen represivní aparát politické justice, který rozpoutal masový teror proti obyvatelstvu země. Sledovali specifické historické předpoklady tohoto jevu, jeho politicko-právní základy, strukturu politických protivníků režimu (bývalé lidi, stranickou opozici, stav válečného ohrožení, disidentské hnutí), metody práce orgánů politické justice, trestní zákonodárství, základy demokratického soudnictví, sovětské procesní právo, jeho reformy a protireformy,

[866]Popova, A. D.: *Femida v epochu preobrazovanij: suděbnyje reformy 1894 g. i ruběža XX– XXI vv. v kontekste modernizacii*. Moskva: Novyj chronograf 2009.

[867]Tille, A.: *Sovetskij socialističeskij feodalizm 1917–1990*. 2-je izd. Moskva: „Probel-2000" 2005.

[868]Solomon, P.: *Sovetskaja justicija pri Staline*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN 2008.

dokazovací praxi, procesní stádia a formy, druhy trestu, proces rozpadu represivního systému (zákonné změny, rehabilitace, odpovědnost).[869]

Práce **A. S. Beznasjuka** a **V. J. Zvjaginceva** ***Tribunál. Arbat 37 (Případy a lidé)*** pojednává o Moskevském okružním vojenském soudu a představuje 22 případů z jeho soudní praxe, vycházejících z vyšetřovacích a soudních spisů. Do činnosti soudu se promítla jeho blízkost k nejvyšším orgánům moci, takže v řadě jeho případů figurují známá jména a odráží se v nich historie země. I když soudobí historici hodnotí roli sovětského vojenského soudního systému negativně, podle mínění autorů není takové hodnocení objektivní. Autoři uvádějí první případy ještě z konce éry carského režimu, kdy soud pečlivě zvažoval vinu souzených revolucionářů. Období revolučních tribunálů, stejně jako Velkému teroru a válce jsou věnovány spíše jen obecné přehledy, jež charakterizují dobovou specifiku soudní praxe. Jasně však o ní svědčí zmínka o tom, že tento soud projednal při rehabilitaci obětí neodůvodněných represí přes 38 tisíc případů. Konkrétní soudní případy rozvíjejí v pestré paletě až kapitoly o poválečném období. Zabývají se piloty generála Vlasova, špionážním esem abwehru, ženou legendárního rozvědčíka Sorgeho, vynálezem automatu Kalašnikova, náhradníkem kosmonauta Gagarina, atentátem na Jelcina aj.[870]

Časopisy

Součástí fondu je rovněž několik čísel ruských historických časopisů, jejichž články a studie se vztahují k problematice politických represí.

Časopis ***Vojenské archivy Ruska*** má v 1. sešitu roku 1993 několik takových studií: o „spiknutí“ maršála Tuchačevského (záznam ze zasedání pléna ÚV VKS/b/ ze 23. 2. – 5. 3. 1937 a záznam o prověrce obvinění), tajné doplňkové protokoly k paktu Molotov-Ribbentrop ze 23. 8. 1939, dokumenty o katyňském zločinu z ruských archivů.[871]

Časopis ***Vojensko-historický archiv*** má ve fondu Knihovny SZM celkem sedm sešitů z let 2000–2003. Vybereme z obsahu alespoň články vztahující se k politickým represím. ***Sešit č. 10*** obsahuje část rozsáhlé studie o represích vůči velení Rudé armády v roce

[869]Kudrjavcev, V. N. – Trusov, A. I.: *Političeskaja justicija v SSSR.* Moskva: Nauka 2000.

[870]Beznasjuk, A. S. – Zvjagincev, V. J.: *Tribunal. Arbat, 37 (Děla i ljudi)*. Moskva: TERRA–Knižnij klub 2006.

[871]*Vojennyje archivy Rossii*. 1 vypusk, 1993. Zde: M. N. Tuchačevskij i „vojenno-fašistskij zagovor“, s. 4-113; Sekretnyje doplnitělnyje protokoly i dogovory o něnapaděnii meždu Germanijej i SSSR ot 23 avgusta 1939 goda, s. 114-122; Katynskoje dělo, s. 123-174.

1937, včetně soupisu 54 odsouzených velitelů. Další část této studie je v ***Sešitu č. 13***, v němž je též studie o obrazu Německa a německých vojáků očima sovětských vojáků a důstojníků za II. světové války. ***Sešit č. 17*** přináší dva příspěvky z diskuse o upřesnění výpočtu nevratných válečných ztrát Rudé armády. Diskuse na toto téma pokračuje i v ***Sešitu č. 18***, v němž je rozebrán též vývoj vojenské doktríny sovětského státu v letech 1918–1941, jež vedl ke katastrofě. ***Sešit č. 19*** uvedl pokračování „martyrologu" velitelů Rudé armády, jež se stali oběťmi represí, a část studie o struktuře, kádrech a činnosti sovětské vojenské rozvědky v letech 1936–1941. Jsou zde též články o nových faktech ohledně vyvěšení sovětské vlajky nad Reichstagem v Berlíně, a o rozporuplných názorech na osvobození Prahy v květnu 1945. V ***Sešitu č. 22*** pokračuje spor o počtu válečných obětí, a je zde rovněž studie o struktuře kádrů prvních struktur sovětské bezpečnosti VČK-OGPU. V ***Sešitu č. 42*** je přehledná statistika politických represí v SSSR v letech 1918–1953 od experta na tuto problematiku O. B. Mozochina, a další část „martyrologu" obětí represí z řad velitelů Rudé armády.[872]

Časopis ***Historie a historici. Historiografický věstník*** přinesl v ročníku 2005 obsáhlou studii N. F. Bugaje *Problémy represe národnostních menšin v ruské historiografii.*[873]

Průvodce a pomocné materiály, různé

Průvodce ***Moskva*** dává představu o podobě města na přelomu tisíciletí, přináší výklad o historii všech jeho částí, popisuje některá nejznámější místa i veřejné instituce a usnadňuje jejich lokalizaci.[874]

---

[872]*Vojenno-istoričeskij archiv. Vyp. 10.* Moskva 2000. Zde: Čerušev, N. S.: Tridcať seďmoj god: NKVD i Krasnaja Armija, s. 165-268; *Vyp. 13*. Moskva 2000. Zde: Seňavskaja, J. S.: Obraz Germanii i němcev v gody Vtoroj mirovoj vojny glazami sovetskich soldat i oficerov, s. 11-58; Čerušev, N. S.: Tridcať seďmoj god: NKVD i Krasnaja Armija, s. 90-130; *Vyp. 2(17)*. Moskva 2001. Zde Jelisejev, V. T. – Michaljov, S. N.: Potěri v vojně sledujet utočňať, s. 50-55; Safir, V. M.: Sočitajem-li my kogda-nibuď bezvozvratnyje potěri armii v Velikoj otěčestvennoj vojne?, s. 56-107; *Vyp. 3(18)*. Moskva 2001. Zde: Petrov, V. N.: Ot „revoljucionnoj česotki" k vojennoj katastrofe, s. 18-63; Safir, V. M.: Sočitajem-li my kogda-nibuď bezvozvratnyje potěri armii v Velikoj otěčestvennoj vojne?, s. 64-106; *Vyp. 4(19)*. Moskva 2001. Zde: Čerušev, N. S. Martirolog RKKA, s. 55-63; Kočik, V. J.: Někotoryje aspekty dějatělnosti sovetskoj vojennoj razvedki v predvojennyj period (1936–1941), s. 64-81; Ivanov, V. P.: Novoje o znameni Pobedy, s. 163-168; Petrov, B. N.: Kto osvobodil Pragu?, s. 169-178; *Vyp. 7(22)*. Moskva 2001. Zde: Safir, V. M.: O tom, kak v naučnom spore nědostatok professionalizma vozmeščajetsja klevetoj i oskorblenijami, s. 31-69; Kapčinskij, O. I.: Kto služil v VČK-OGPU?, s. 155-177; *Vyp. 6(42)*. Moskva 2003. Zde: Mozochin, O. B.: Repressivnaja politika v SSSR v cifrach (1918–1953 gg.), s. 49-61; Čerušev, N. S.: Martirolog RKKA, s. 62-83.

[873]*Istorija i istoriki: istoriografičeskij vestnik. 2005.* Moskva: Nauka 2006. Zde: Bugaj, N. F.: Problemy repressirovannych nacionalnych meňšinstv v rossijskoj istoriografii, s. 3-52.

[874]*Moskva*. Putěvoditěl „Afiši". 2–je izd. Moskva: Afiša Indastriz 2001.

Práce J. V. **Rjabinina** ***Život moskevských hřbitovů. Historie a současnost*** je zasvěceným průvodcem po moskevských hřbitovech. Lze v ní najít též informace o hřbitovech, na které byly ukládány oběti politických represí a poprav – Vagaňkovský, Kalitnikovský, Rogožský a nový Donský hřbitov s krematoriem. Pohřebiště obětí zřízená orgány NKVD (Jauza, Kommunarka a Butovo) mezi hřbitovy nepatří.[875]

Slovník zkratek v armádě a zvláštních službách shromáždil asi 9 tisíc ruských zkratkových označení užívaných pro pojmy i názvy užívané v armádě a zvláštních službách nejen v Rusku, ale též v USA, Německu, Izraeli a dalších zemích, včetně názvů teroristických organizací ve světě.[876]

Národní atlas Ruska je oficiálním státním vydáním komplexně pojaté mapové publikace, jež má ve čtyřech dílech zachytit ruský stát ve všech aspektech a sférách jeho existence – vývoj a stav přírody a ekologie, obyvatelstva a hospodářství, historie a kultury. V knihovně SZM je pouze ***1. díl – Celková charakteristika území***, popisující formování, vývoj a mapování území Ruska od počátků až ke struktuře RF. Kromě pevniny jsou zde popsány i pobřežní regiony včetně moří, která je omývají (např. oblast Arktidy). Obsah tvoří základní mapy, odborné texty, tabulky, tematické mapy s údaji o geologické struktuře území, klimatu, flóře a fauně, chráněných územích, obyvatelstvu (o jeho počtu, hustotě osídlení, národnostní a konfesní struktuře).[877]

Autoatlas Ruska, zemí SNS, Pobaltí a Evropy je užitečnou pomůckou pro pochopení prostorových relací východní Evropy a Ruské federace a k lokalizaci některých míst podle stavu na počátku nového tisíciletí. Je uspořádán podle 7 federálních okruhů RF, v každém okruhu jsou mapy oblastí, krajů a plánky větších měst. Přídavkem jsou stručné mapy zemí SNS, Pobaltí a zbytku Evropy, nechybí užitečný místní rejstřík.[878]

Součástí „ruského fondu“ Knihovny SZM jsou i dva dokumentární filmy na DVD z edice *Historie Ruska XX. století*. Oba mají společné označení ***Represe. Čistky. Trest***. ***Část 1.*** obsahuje film ***Solovky. GULAG*** a film ***Stalinské procesy. Část 2.*** obsahuje film ***37. rok. Mýty a realita*** a film ***Kádrová očista v Rudé armádě***.[879]

---

[875]Rjabinin, J. V.: *Žizň moskovskich kladbišč. Istorija i sovremennosť*. Moskva: RIPOL klassik 2006.

[876]*Slovar sokraščenij i abbreviatur armii i speclužb.* Sost. A. A. Ščelokov. Moskva: Izd. AST, GELEOS 2003.

[877]*Nacionalnyj atlas Rossii.* T. 1. *Obščaja charakteriostrika territorii*. Moskva: AST Astrel 2008.

[878]*Atlas avtodorog Rossii, stran SNG, Pribaltiki i Jevropy 1: 200 000. Samaja polnaja informacija.* Moskva: AST Astrel 2004.

[879]*Repressii. Čistki. Vozmezdija. Časť 1. Solovki. GULAG. Stalinskije processy. Časť 2. 37-god. Mify i realnosť. Kadrovaja čistka v Krasnoj Armii.* Rež. N. Smirnov. Moskva: Novoje vremja 2010. [Istorija Rossii XX veka.

III. Bibliografický soupis ruské literatury k problematice politických represí ve fondu Knihovny Slezského zemského muzea v Opavě

Přepis ruských jmen a názvů v bibliografickém soupise literatury dodržuje zásady katalogizačního záznamu a v některých případech se mírně liší od přepisu v hlavním textu, který vychází z transkripce jmen a názvů z cyrilice doporučené v Pravidlech českého pravopisu. Každý bibliografický záznam je ukončen signaturou díla, pod níž je vedeno v katalogu Knihovny Slezského zemského muzea v Opavě.

"Čerez trupy vraga na blago naroda": "kulackaja operacija" v Ukrajinskoj SSR 1937-1941 gg. Tom 1, 1937. Podgotovka prikaza No 00447, pervyj etap "kulackoj operacii". Sost. M. JUNGE et al. Moskva: ROSSPEN, 2010. 742 s. Istorija stalinizma. Dokumenty. ISBN 978-5-8243-1407-6. SZM 71050

"Čerez trupy vraga na blago naroda": "kulackaja operacija" v Ukrajinskoj SSR 1937-1941 gg. Tom 2, 1938-1941 gg. Vtoroj etap repressij. Zaveršenije Bol'šogo terrora i vosstanovlenije "socialističeskoj zakonnosti". Sost. M. JUNGE et al. Moskva: ROSSPEN, 2010. 710 s. Istorija stalinizma. Dokumenty. ISBN 978-5-8243-1446-5. SZM 71051

"Očistim Rossiju nadolgo…": repressii protiv inakomysljaščich: konec 1921 - načalo 1923 g. Sost. A. N. ARIZOV et al. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2008. 844 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-85646-182-3. SZM 69254

"Sveršilos'. Prišli nemcy!": idejnyj kollaboracionizm v SSSR v period Velikoj Otečestvennoj vojny. Sost. O. V. BUDNICKIJ. Moskva: ROSSPEN, 2012. 324 s. Istorija kollaboracionizma. ISBN 978-5-8243-1704-6. SZM 72961

"Vključen v operaciju": massovy terror v Prikam'je v 1937-1938 gg. 2-je izd., pererab. Moskva: ROSSPEN, 2009. 316 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1180-8. SZM 69856

"Vozvratit' domoj druz'jami SSSR…": obučenije inostrancev v Sovetskom Sojuze 1956-1965. Sost. T. Ju. KRASOVISKAJA, Z. K. VODOP'JANOVA, T. V. DOMRAČEVA. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2013. 699 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-89511-032-4. SZM 72935

"Zavtra možet byt' uže pozdno…" M. Litvinov. [Moskva]: MGIMO, 2009. 598 s. Vestnik MGIMO-Universiteta, special'nyj vypusk k 70-letiju načala Vtoroj mirovoj vojny. ISSN 2071-8160. SZM C 11329

Serija dokumentalnych filmov na DVD. Filmy 70–73].

„Mobilizovat' nemcev v rabočije kolonny... I. Stalin“: sbornik dokumentov (1940-je gody). Sost., … N. F. BUGAJA. Moskva: Gotika, 1998. 351 s. ISBN 5-7834-0022-X. SZM 64675 2P

1936-1937 gg. Konvejer NKVD: iz chroniki "bol'šogo terrora" na tomskoj zemle: sbornik dokumentov i materialov. Sost. B. P. TRENIN. Tomsk: Vodolej Publishers, 2004. 430 s. Archivy Sibiri. Pod grifom "Sekretno". ISBN 5-902312-27-2. SZM 66997

1937-1938 gg. Operacii NKVD: iz chroniki "bol'šogo terrora" na tomskoj zemle: sbornik dokumentov a materialov. Sost. B. P. TRENIN. Tomsk: Vodolej Publishers, 2006. 462 s. Archivy Sibiri. Pod grifom "Sekretno". ISBN 5-902312-69-8. SZM 67528

1968 god: "Pražskaja vesna": istoričeskaja retrospektiva: sbornik statej. Moskva: ROSSPEN, 2010. 806 s. Istorija stalinizma. Debaty. ISBN 978-5-8243-1393-2. Konference Pražskaja vesna 1968 goda i evolucija obščestvennych nastrojenij v SSSR i stranach Central'noj i Jugo-Vostočnoj Jevropy, Moskva, 2008. SZM 70642

58[10]. Nadzornyje proizvodstva Prokuratury SSSR po delam ob antisovetskoj agitacii i propagande: annotirovannyj katalog: mart 1953-1958. Sost. O. V. EDEL'MAN. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 1999. 940 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-041-3. SZM 66451

ABLOVA, N. Je. *KVŽD i rossijskaja emigracija v Kitaje: meždunarodnyje i političeskije aspekty istorii (pervaja polovina XX v.)*. Moskva: Russkaja panorama, 2005. 430 s. Stranicy rossijskoj istorii. ISBN 5-93165-119-5. SZM 68497

ABRAMJAN, Eduard. *Kavkazcy v Abvere*. Moskva: Jauza, 2006. 350 s. Na storone III Rejcha. ISBN 5-9764-0007-8. SZM 67512

ABRAMOV, Aleksej. *Pravda i vymysly o kremlevskom nekropole i Mavzoleje*. Moskva: Eksmo, 2005. 317 s. Novejšaja istorija Rossii. ISBN 5-699-10822-X. SZM 67497

ABRAMOV, Vadim. *SMERŠ: sovetskaja vojennaja kontrrazvedka protiv razvedki Tret'jego Rejcha*. Moskva: Jauza, 2005. 570 s. Lubjanka. Otkrytyje archivy. ISBN 5-699-09472-5. SZM 67010

ADIBEKOV, G. M., E. N. ŠACHNARAZOVA a K. K. ŠIRINJA. *Organizacionnaja struktura Kominterna 1919-1943*. Moskva: ROSSPEN, 1997. 286 s. ISBN 5-86004-112-8. SZM 64680

AGUNOVIČ, Konstantin et al. *Moskva: putevoditel' "Afiši"*. Izd. 2., ispr. i dop., s novymi kartami. Moskva: Afiša, 2001. 359 s. SZM 64658

AKSENOV, Vitalij. *Delo o Jantarnoj komnate: načalos' 1743 g. 3 Genvarja mesjaca i po sej den' ne okončilos*. Sankt-Peterburg: Neva, Moskva: OLMA-PRESS, 2000. 398 s. Dos'je. ISBN 5-7654-0498-7 (Neva). ISBN 5-224-00694-5 (OLMA-PRESS). SZM 64656

AKSENOV, Vitalij. *Ljubimyj muzej fjurera: ukradennyje sokrovišča*. Sankt-Peterburg: Neva, Moskva: OLMA-Press, 2003. 316 s. Dos'je. ISBN 5-7654-1421-4 (Neva). ISBN 5-94849-227-3 (OLMA-Press). SZM 67544

AKSJUTIN, Jurij. *Chruščevskaja "ottepel'" i obščestvennyje nastrojenija v SSSR v 1953-1964 gg*. 2-je izd., ispr. i dop. Moskva: ROSSPEN, 2010. 621 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1397-0. SZM 71054

Aleksandr Jakovlev: Perestrojka: 1985-1991: neizdannoje, maloizvestnoje, zabytoje. Sost. A. A. JAKOVLEV. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2008. 867 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-89511-015-7. SZM 72141

ALEKSEJEV, M. A., A. I. KOLPAKIDI a V. Ja. KOČIK. *Enciklopedija vojennoj razvedki 1918-1945 gg.* Moskva: Kučkovo pole: Associacija "Vojennaja kniga", 2012. 974 s. ISBN 978-5-9950-0219-2. SZM 72940

ANDREJEVSKIJ, G. V. *Povsednevnaja žizn' Moskvy v stalinskuju epochu 1930-1940-je gody*. Moskva: Molodaja gvardija, 2003. 463 s. Živaja istorija: Povsednevnaja žizn' čelovečestva. ISBN 5-235-02528-8. SZM 66449

ANDRIJANOV, Viktor. *Archipelag Ost: sud'ba rabov "Tret'jego rejcha" v ich svidetel'stvach, pismach i dokumentach.* Moskva: Molodaja gvardija, 2005. 219 s. ISBN 5-235-02809-0. SZM 66971

ANGER, Per. *S Raulem Vallenbergom v Budapešte: vospominanija o vojennych godach v Vengrii*. Sankt-Peterburg: Akademičeskij projekt, 2005. 154 s. ISBN 5-7331-0316-7. SZM 67507

ANISIMOV, Jevgenij. *Russkaja pytka: političeskij sysk v Rossii XVIII veka*. Sankt-Peterburg: Norint, 2004. 461 s. ISBN 5-7711-0210-5. SZM 69247

Antipartizanskaja vojna v 1941-1945 gg. Moskva: AST, Minsk: Charvest, 2005. Kommandos. ISBN 5-17-030163-4 (AST). ISBN 985-13-6362-6 (Charvest). 399 s. SZM 67536

ANTONOV, Vladimir a Vladimir KARPOV. *Rasstreljannaja razvedka*. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 2008. 287 s. Sekretnyje missii. ISBN 978-5-7133-1328-9. SZM 69248

Apparat NKVD-MGB v Germanii 1945-1953. Sost. N. PETROV, Ja. FOJTCIK. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2009. 540 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-89511-012-6. SZM 72138

Archiv VČK: sbornik dokumentov. Sost. V. VINOGRADOV, N. PEREMYŠLENNIKOVA. Moskva: Kučkovo pole, 2007. 719 s. ISBN 978-5-9950-0004-4. SZM 69901

Archivy okupaciji, 1941-1944. Upor. Natalija MAKOVS'KA. Kyjiv : Kyjevo-Mohyljans'ka akademija, 2006. Bil'še ne tajemno, t. 1. 870 s. ISBN 966-518-350-8. ISBN 966-518-351-6 (t. 1). SZM 67546

ARTAMONOV, Andrej. *Specob"jekty Stalina: ekskursija pod grifom "sekretno"*. Moskva: Algoritm, 2013. 253 s. Tajnyj archiv XX veka. ISBN 978-5-4438-0188-9. SZM 72984

ARZAMASKIN, Ju. *Založniki vtoroj mirovoj vojny: repatriacija sovetskich graždan v 1944-1953 gg.* Moskva: Fokus, 2001. 144 s. Rossijskaja istoričeskaja vojenno-političeskaja biblioteka. SZM 64668

Atlas avtodorog Rossii, stran SNG, Pribaltiki i Jevropy: masštab 1:200 000 : samaja polnaja informacija. Moskva: AST, Astrel', Dizajn. Informacija. Kartografija, 2004. XI, 711 s. ISBN 5-170-024982-9 (AST). ISBN 5-271-09028-0 (Astrel'). ISBN 5-287-00194-0 (Dizajn. Informacija. Kartografija). SZM C 10588

Avtoritarnyje režimy v Central'noj i Vostočnoj Jevrope (1917-1990-je gody). Moskva: Rossijskaja akademija nauk, Institut slavjanovedenija, 1999. 238 s. Central'nojevropejskije isledovanija, vyp. 1. ISBN 5-7576-0067-5. SZM 64745

BABEROVSKI, Jorg [BABEROWSKI, Jörg]. *Krasnyj terror: istorija stalinizma*. Moskva: ROSSPEN, 2007. 277 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-0877-8. SZM 69258, 69258 a

BABEROVSKI, Jorg [BABEROWSKI, Jörg]. *Vrag jest' vezde: stalinizm na Kavkaze*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 854 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1435-9. SZM 71049, 72943

BADAK, A. N. et al. *Vsemirnaja istorija.* Tom 23, Vtoraja mirovaja vojna. Minsk: Charvest, Moskva: AST, 2001. 590 s. ISBN 985-433-989-0. ISBN 985-433-714-6 (t. 23, Charvest). ISBN 5-17-001897-5 (AST). SZM 64725 /23

BADAK, A. N. et al. *Vsemirnaja istorija.* Tom 24, Itogi vtoroj mirovoj vojny. Minsk: Charvest, Moskva: AST, 2000. 590 s. ISBN 985-433-989-0. ISBN 985-433-960-2 (t. 24). SZM 64725 /24

BAGDASARJAN, V. E. et al. *Sovetskoje zazerkal'je: inostrannyj turizm v SSSR v 1930-1980-je gody*. Moskva: FORUM, 2007. 255 s. Vysšeje obrazovanije. ISBN 978-5-91134-149-7. SZM 69898

BACHTURINA, A. Ju. *Okrainy rossijskoj imperii: gosudarstvennoje upravlenije i nacional'naja politika v gody Pervoj mirovoj vojny (1914-1917 gg.).* Moskva: ROSSPEN, 2004. 388 s. ISBN 5-8243-0455-6. SZM 66481

BAJERLJAJN, Bernchard [BAYERLEIN, Bernhard H.]. *"Predatel' - ty, Stalin!": Komintern i kommunističeskije partii v načale Vtoroj mirovoj vojny (1939-1941): utračennaja solidarnost' levych sil*. Pri učasti Natalji LEBEDEVOJ, Michaila NARINSKOGO i Gleba AL'BERTA. Moskva: ROSSPEN, 2011. 678 s. Istorija stalinizma. Dokumenty. ISBN 978-5-8243-1445-8. SZM 71046

BALMASOV, S. S. *Krasnyj terror na vostoke Rossii v 1918-1922 gg*. Moskva: Posev, 2006. 383 s. Dokumenty sovetskoj vremeni. ISBN 5-85824-167-0. SZM 67515

Banderovščina. Sost. A. ANDREJEV, S. ŠUMOV. Moskva: Eksmo, 2005. 302 s. Russkij bunt. ISBN 5-699-10832-7. SZM 67007

BARANOV, M. A. a V. F. STARODUBCEV. *Konversija na vojnu: ekonomičeskoje protivoborstvo v gody ispytanij 1939-1945 gg*. Moskva: Ekonomika, 2005. 141 s. ISBN 5-282-02477-2. SZM 67498

BARON, Nik [BARON, Nick]. *Vlast' i prostranstvo: avtonomnaja Karelija v Sovetskom gosudarstve, 1920-1939*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 398 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1521-9. SZM 72119

BASISTOV, Ju. V. *Stalin - Gitler: od pakta do vojny*. Sankt-Peterburg: BLIC, 2001. 198 s. ISBN 5-86789-138-0. SZM 64748

Basmačestvo. Avt.-sost. ŠUMOV Sergej Aleksandrovič, ANDREJEV Aleksandr Rad'jevič. Moskva: Eksmo, 2005. 475 s. Russkij bunt. ISBN 5-699-08722-2. SZM 67013

BATJUŠIN, N. S. *U istokov russkoj kontrrazvedki: sbornik dokumentov i materialov*. Moskva: Iks-Chistori, 2007. 493 s. Specslužby včera i segodnja. ISBN 978-5-901679-93-7. SZM 72981

BATYRBAJEVA, Šajyrkul. *Epocha stalinizma v Kyrgyzstane v čelovečeskom izmerenii*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 213 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1438-0. SZM 71077

BAŽANOV, Boris, Val'ter KRIVICKIJ a Aleksandr ORLOV. *Jagoda: smert' glavnogo čekista*. Moskva: Algoritm, 2013. 237 s. Voždi Sovetskogo Sojuza. ISBN 978-5-4438-0217-6. SZM 72999

BEDDEKER, Gjunter [BÖDDEKER, Günter]. *Gore pobeždennym!: bežency III Rejcha 1944-1945*. Moskva: Eksmo, 2006. 477 s. ISBN 5-699-17369-2. SZM 67545

BELENKIN, Boris. *Avantjuristy velikoj Smuty: Rossija, XX vek: revoljucija, graždanskaja vojna, 20-je gody*. Moskva: OLMA-PRESS, 2001. 447 s. Velikije tajny mira. ISBN 5-224-01492-1. SZM 64753

BELKOVEC, Larisa. *Administrativno-pravovoje položenije rossijskich nemcev na specposelenii 1941-1955 gg. : istoriko-pravovoje issledovanije*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2008. 358 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-0919-5. SZM 69853

Belomorsko-Baltijskij kanal imeni Stalina: istorija stroitel'stva 1931-1934 gg. [Rusko: s. n.], 1998 [reprint vydání z r. 1934]. 613 s.. SZM 64713

BELYCH, Nikita. *Ekonomika GULAGA kak sistema podnevol'nogo truda: (na materialach Vjatlaga 1938-1953)*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 293 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1513-4. SZM 72115

BERBERYUŠ, Eva [BERBERYUSZ, Ewa]. *Golos iz GULAGa: besedy s Ol'gerdom Volynskim*. Moskva: Valent, 2000. 118 s. ISBN 5-85677-157-7. SZM 64693

BERDINSKICH, Viktor. *Istorija odnogo lagerja (Vjatlag)*. Moskva: Agraf, 2001. 463 s. Novaja istorija. ISBN 5-7784-0042-X. SZM 64660

BERDINSKICH, Viktor. *Specposelency: političeskaja ssylka narodov Sovetskoj Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije, 2005. 765 s. Historia Rossica. ISBN 5-86793-357-1. SZM 66941

BEREŽKOV, Vasilij. *Piterskije: rukovoditeli organov gosbezopasnosti Sankt-Peterburga*. Moskva: Jauza, 2005. 507 s. Lubjanka. Otkrytyje archivy. ISBN 5-699-13233-3. SZM 67556

BERIJA, L. P. *Stalin. Missija NKVD*. Moskva: Algoritm, 2012. 253 s. Rjadom so Stalinym. ISBN 978-5-4438-0079-0. SZM 72973

BERIJA, Lavrentij. *"S Atomnoj bomboj my živem!": sekretnyj dnevnik 1945-1953*. Moskva: Jauza-press, 2011. 282 s. Specchran. Sensacionnyje memuary. ISBN 978-5-9955-0252-4. SZM 71041

BERIJA, Lavrentij. *"Stalin slezam ne verit": ličnyj dnevnik 1937-1941*. Moskva: Jauza-press, 2011. 316 s. Specchran. Sensacionnyje memuary. ISBN 978-5-9955-0240-1. SZM 71039

BERIJA, Lavrentij. *"Vtoroj vojny ja ne vyderžu...": tajnyj dnevnik 1941-1945*. Moskva: Jauza-press, 2011. 221 s. Specchran. Sensacionnyje memuary. ISBN 978-5-9955-0245-6. ISBN 978-5-995-50245-6 (chyb.). SZM 71040

BERIJA, Lavrentij. *Tajnyj dnevnik 1937-1953 gg*. 1. polnoje izd. Moskva: Jauza-press, 2012. 669 s. ISBN 978-5-995-50377-4. SZM 72168

BEŠANOV, Vladimir. *Gor'kaja pravda o poBEDE: krovavyj 1945 god*. Moskva: Jauza, 2013. 540 s. ISBN 978-5-9955-0571-6. SZM 72989

BEZNASJUK, Aleksandr a Vjačeslav ZVJAGINCEV. *Tribunal. Arbat, 37: (dela i ljudi)*. Moskva: Terra - Knižnyj klub, 2006. 461 s. Dvulikaja Klio: Versii i fakty. ISBN 5-275-01372-8. SZM 67511

BEZYMENSKIJ, Lev. *Budapeštskij Messija: Raul' Vallenberg*. Moskva: Kollekcija "Soveršeno sekretno", 2001. 191 s. ISBN 5-89048-093-6. SZM 64773, 64773 a

BEZYMENSKIJ, Lev. Gitler i Stalin pered schvatkoj. Moskva: Veče, 2000. 506 s. Vojennyje tajny XX veka. ISBN 5-7838-0628-5. SZM 64715

Blickrig v Jevrope 1939-1941. Pol'ša. Sost. M. LOZOVSKIJ. Moskva: AST, Sankt-Peterburg: Terra Fantastica 2004. 477 s. Vojenno-istoričeskaja biblioteka. ISBN 5-17-018623-1 (AST). ISBN 5-7921-0416-6 (Terra Fantastica). SZM 66441

BLJUM, Alen [BLUM, Alain] a Martina MESPULE [Martine MESPOULET]. *Bjurokratičeskaja anarchija: statistika i vlast' pri Staline*. Moskva: ROSSPEN, 2006. 323 s. Sovetskaja istorija v zarubežnoj istoriografii. ISBN 5-8243-0705-9. SZM 68469

BLJUM, Alen [BLUM, Alain] a Martina MESPULE [Martine MESPOULET]. *Bjurokratičeskaja anarchija: statistika i vlast' pri Staline*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2008. 323 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1011-5. SZM 69833

BLJUM, Alen [BLUM, Alain]. *Rodit'sja, žit' i umeret' v SSSR*. Moskva: Novoje izdatel'stvo, 2005. 169 s. Novaja istorija. ISBN 5-98379-029-3. SZM 66994

BOBKOV, Filipp. *Kak gotovili predatelej: načal'nik političeskoj kontrrazvedki svidetel'stvujet...* Moskva: Eksmo, 2011. 237 s. Sud istorii. ISBN 978-5-699-45985-8. SZM 71042

BOLDYŽAR, M. a S. BOLDYŽAR. Deržavnist' za Zakarpatti: podiji, fakty, ocinky. Užhorod: Vydavnyctvo UžNU, 2003. 207 s. ISBN 966-7400-31-8. SZM 66947

BOLOTINA, N. Ju. et al. *Vvedenije v laboratoriju istorika: učebno-spravočnoje posobije*. Moskva: RAGS, 2009. 418 s. ISBN 978-5-7729-0410-7. SZM 69905

BOLTUNOV, M. Je. *Koroli diversij: istorija diversionnych služb Rossii*. Moskva: Veče, 2001. 348 s. Vojennyje tajny XX veka. ISBN 5-7838-0917-9. SZM 64755

BONDARENKO, Aleksandr. *Vojennaja kontrrazvedka 1918-2010: istorija sovetskoj i rossijskoj vojennoj kontrrazvedki*. Moskva: Molodaja gvardija, 2011. 494 s. Delo No... ISBN 978-5-235-03466-2. SZM 72193

Bor'ba antifašistickich organizacij protiv nacizma v period vtoroj mirovoj vojny: istoria i sovremennost': sbornik materialov meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii, posvjaščennoj 60-letiju obrazovanija antifašistskich organizacij vojennoplennych v SSSR, Krasnogorsk - Moskva, 8-9 oktjabrja 2003 g. Moskva: Rejttar", 2003. 216 s. ISBN 5-8067-0017-8. Název na obálce: Poisk istoričeskoj pravdy. SZM 66459

BORDJUGOV, G. A. *Črezvyčajnyj vek rossijskoj istorii: četyre fragmenta*. Sankt-Peterburg: Dmitrij Bulanin, 2004. 422 s. ISBN 5-86007-446-8. SZM 66464

BORISENOK, Jelena. *Fenomen sovetskoj ukrainizacii 1920-1930-je gody*. Moskva: Jevropa, 2006. 241 s. Jevrovostok. ISBN 5-9739-0079-7. SZM 68489

BRAKMAN, Roman. *Sekretnaja papka Iosifa Stalina: skrytaja žizn'*. Moskva: Ves' Mir, Juventa, 2004. 547 s. ISBN 5-7777-0170-1 (Juventa). ISBN 5-83429-189-4 (Ves' Mir). SZM 69867

BRATJUŠČENKO, Ju. V. *Angarsk kak ditja lagernoj zony*. Sankt-Peterburg: Agentstvo RDK-print, 2004. 317 s. ISBN 5-93583-009-4. SZM 66466

BRILEV, Sergej. *Zabytyje sojuzniki vo Vtoroj mirovoj vojne*. Moskva: OLMA Media Grupp, 2012. 707 s. ISBN 978-5-373-04750-0. SZM 72970

BRODSKIJ, Jurij. *Solovki: dvadcat' let Osobogo Naznačenija*. Moskva: ROSSPEN, 2002. 527 s. ISBN 5-8243-0374-6. SZM C 10548

BUBBAJER, Filip [BOOBBYER, Philip]. *Sovest', dissidenstvo i reformy v Sovetskoj Rossii*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 364 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1334-5. SZM 70655

BUBER-NEJMAN, Margarete [BUBER-NEUMANN, Margarete]. *Mirovaja revolucija i stalinskij režim: zapiski očevidca o dejatel'nosti Kominterna v 1920-1930-ch godach*. Moskva: AIRO-XX, 1995. 261 s. Pervaja publikacija. ISBN 5-88763-003-2. SZM 67506

BUGAJ, N. F. *L. Berija – I. Stalinu: „Soglasno Vašemu ukazaniju…“*. Moskva: AIRO-XX, 1995. 319 s. ISBN 5-88735-019-9. SZM 74955

BUGAJ, N. F. *Narody Ukrainy v "Osoboj papke Stalina"*. Moskva: Nauka, 2006. 266 s. ISBN 5-02-033988-1. SZM 69209

BUGAJ, N. F. *Reabilitacija repressirovannych graždan Rossii: (XX - načalo XXI veka)*. Moskva: MSNK-press, 2006. 462 s. ISBN 5-98355-037-3. SZM 68481

BUCHARIN, S. N. a N. M. RAKITJANSKIJ. *Rossija i Pol'ša: opyt politiko-psichologičeskogo issledovanija fenomena limitrofizacii: posobije dlja pravjaščich elit limitrofnych gosudarstv*. Moskva: Institut russkoj civilizacii, 2011. 938 s. Issledovanija russkoj civilizacii. ISBN 978-5-902725-97-8. SZM 71028

BUCHOVEC, O. G. *Postsovetskoje "velikoje pereselenije narodov": Belarus', Rossija, Ukraina i drugije*. Moskva: AIRO-XX, 2000. 68 s. AIRO - naučnyje doklady i diskussii. Temy dlja XXI veka, vyp. 11. ISBN 5-88735-072-5. SZM 64736

BULDAKOV, Vladimir. *Krasnaja smuta: priroda i posledstvija revoljucionnogo nasilija*. Izd. 2., dop. Moskva: ROSSPEN, 2010. 965 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1263-8. SZM C 11324

BULDAKOV, Vladimir. *Utopija, agressija, vlast': psichosocial'naja dinamika postrevoljucionnogo vremeni: Rossija, 1920-1930 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2012. 756 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1720-6. SZM 72944

BURDIN, Jevgenij. *Volžskij kaskad GES: triumf i tragedija Rossii*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 398 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1564-6. SZM 72121

BUROVSKIJ, Andrej. *Mify i pravda o 1937 gode: kontrrevoljucija Stalina*. Moskva: Jauza-press, 2010. 284 s. Vsja pravda o Rossii. ISBN 978-5-9955-0184-8. SZM 72227

BUROVSKIJ, Andrej. *Rossija, umytaja krov'ju: samaja strašnaja russkaja tragedija*. Moskva: Jauza, 2011. 638 s. 100 let v adu. Tragičeskaja istorija XX veka. ISBN 978-5-699-47432-5. SZM 71034

BUROVSKIJ, Andrej. *Velikaja graždanskaja vojna 1939-1945*. Moskva: Jauza, 2011. 508 s. 100 let v adu. Tragičeskaja istorija XX veka. ISBN 978-5-699-48487-4. SZM 72164

BUŠKOV, Aleksandr. *Stalin: ledjanoj tron: chroniki velikogo i užasnogo vremeni*. Sankt-Peterburg: Neva, 2005. 622 s. ISBN 5-7654-4199-8. SZM 68509

BYSTROVA, N. Je. *SSSR i formirovanije vojenno-blokovogo protivostojanija v Jevrope (1945-1955 gg.).* I. Moskva: Rosijskaja akademija nauk, Institut rossijskoj istorii, 2005. 235 s. ISBN 5-8055-0153-8. SZM 67343 /1

BYSTROVA, N. Je. *SSSR i formirovanije vojenno-blokovogo protivostojanija v Jevrope (1945-1955 gg.)*. II. Moskva: Rosijskaja akademija nauk, Institut rossijskoj istorii, 2005. S. 239-537. ISBN 5-8055-0153-8. SZM 67343 /2

CAREV, Oleg a Džon KOSTELLO [John COSTELLO]. *Rokovyje illjuzii: iz archivov KGB: delo Orlova, stalinskogo mastera špionaža*. Moskva: Akva-Term, 2011. 573 s. Sekretnyje missii. ISBN 978-5-902561-14-9. SZM 72987

Central'no-Vostočnaja Jevropa vo vtoroj polovine XX veka: v trech tomach. Tom pervyj, Stanovlenije "real'nogo socializma" 1945-1965. Moskva: Nauka, 2000. 483 s. ISBN 5-02-008422-0. ISBN 5-02-013050-8 (t. 1). SZM 64706 /1

Central'nyj komitet KPSS, VKP(b), RKP(b), RSDRP(b) 1917-1991: istoriko-biografičeskij spravočnik. Avt.-sost. Ju. V. GORJAČEV. Moskva: Parad, 2005. 495 s. ISBN 5-8061-0062-6. SZM C 10803

CK RKP(b)-VKČ(b) i nacional'nyj vopros. Kniga 1., 1918-1933 gg. Sost. L. S. GATAGOVA, L. P. KOŠELEVA, L. A. ROGOVAJA. Moskva: ROSSPEN, 2005. 782 s. Dokumenty sovetskoj istorii. ISBN 5-8243-0637-0. SZM 67508

CK VKP(b) i nacional'nyj vopros. Kniga 2, 1933-1945. Sost. L. S. GATAGOVA et al. Moskva: ROSSPEN, 2009. 1094 s. Dokumenty sovetskoj istorii. ISBN 978-5-8243-1111-2. SZM 72145

CYRKUN, Sergej. *Krovavyje noči 1937 goda: Kreml' protiv Lubjanki*. Moskva: Eksmo, 2010. 285 s. Istoričeskije rassledovanija. ISBN 978-5-699-41793-3. SZM 72170

CYRKUN, Sergej. *Sverchsekretnaja istorija Bol'šogo terrora: na puti k 1937 godu: Stalin protiv "krasnych oligarchov"*. Moskva: Jauza, 2010. 349 s. Zapreščennaja istorija. Ot vas eto skryvajut! ISBN 978-5-699-45752-6. SZM 71036

ČAJKOVSKIJ, Anatolij. *Za čužije i svojich grechi: (Vojennoplennyje i internirovannyje v Ukraine 1939-1953 gg.)* Kyjiv: Parlamentskoje izdatel'stvo, 2005. 970 s. ISBN 966-611-382-1. SZM 67548

Čechoslovackij krizis 1967-1969 gg. v dokumentach CK KPSS. Sost. L. A. VELIČANSKAJA et al. Moskva: ROSSPEN, 2010. 1150 s. Istorija stalinizma. Dokumenty. ISBN 978-5-8243-1269-0. SZM 70640

Čelovek i vojna: vojna kak javlenije kul'tury. Moskva: AIRO-XX, 2001. 478 s. ISBN 5-88735-075-X. SZM 64744

ČERENIN, O. V. *Špionskij Kenigsberg: operacii specslužb Germanii, Pol'ši i SSSR v Vostočnoj Prussii 1924-1942*. Moskva: Veče, 2012. 316 s. Grif sekretnosti snjat. ISBN 978-5-9533-6500-0. SZM 72196

Černaja kniga imen, kotorym ne mesto na karte Rossii. Sost. S. V. Volkov. Moskva: Posev, 2005. 287 s. Na puti k buduščej Rossii. ISBN 5-85824-160-3. SZM 67494

ČERNOV, V. Je. a A. G. ŠLJACHTUNOV. *Pribaltijskije Waffen-SS: geroi ili palači… ?* Moskva: Lin-Inter, 2004. 181 s. ISBN 5-224-01640-1. SZM 66478

ČERUŠEV, N. S. *1937 god: byl li zagovor vojennych?* Moskva: Veče, 2007. 570 s. Vojennyje tajny XX veka. ISBN 978-5-9533-2213-3. SZM 68478

ČERUŠEV, N. S. a Ju. N. ČERUŠEV. *Rastreljannaja elita RKKA (komandarmy 1-go i 2-go rangov, komkory, komdivy i im ravnyje) 1937-1941: biografičeskij slovar'*. Moskva: Kučkovo pole, 2012. 494 s. ISBN 978-5-9950-0217-8. SZM 72939

ČERUŠEV, N. S. *Iz GULAGa - v boj*. Moskva: Veče, 2006. 508 s. Vojennyje tajny XX veka. ISBN 5-9533-1588-0. SZM 68498

ČERUŠEV, N. S. Syn za otca ne otvečajet…: tragedija semej elity Krasnoj Armii 1937-1956. Moskva: Moskovskije učebniki, 2010. 303 s. ISBN 978-5-7853-1330-9. SZM 71005

ČIČKIN, A. A. *Neizvestnyje sojuzniki Stalina: 1940-1945 gg*. Moskva: Veče, 2012. 285 s. Vojennyj archiv. ISBN 978-5-905820-16-8. SZM 72997

ČKALOVA, V. V. *Čkalov bez grifa "Sekretno"*. Moskva: Poligrafresursy, 1999. 63 s. ISBN 5-87548-056-4. SZM 64708

Čtoby vyžit': tvorčestvo vojennoplennych 1942-1950 = Um zu Überleben. Sost. I. P. KUZMIČEVA. Moskva: Rejttar, 2000. 29 s. ISBN 5-8067-0027-5. SZM C 10550

ČUDINOV, V. A. *Al'ternativnaja istoriografija*. Moskva: Tradicija, 2013. 511 s. Runy i liki Rusi. ISBN 978-5-905074-72-1. SZM 73001

ČUCHIN, Ivan. *Internirovannaja junost': istorija 517-go lagerja internirovannych nemok NKVD SSSR*. Moskva: Memorial, 1995. 62 s. ISBN 5-88255-008-4. SZM 64758

ČUJEV, F. *Sto sorok besed s Molotovym: iz dnevnika F. Čujeva*. Moskva: TERRA, 1991. 604 s. ISBN 5-85255-042-6. SZM 64738

ČUJEV, Sergej. *Ukrajinskij legion*. Moskva: Jauza, 2006. 542 s. Na storone III Rejcha. ISBN 5-87849-210-5. SZM 67516

DALLES, Allen [DULLES, Allen]. *Tajnaja kapituljacija*. Moskva: Centrpoligraf, 2002. 348 s. ISBN 5-227-01746-8. SZM 69198

DANIELS, Robert V. *Vzlet i padenije kommunizma v Rossii*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 509 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1498-4. SZM 71064

DANILEVSKIJ, I. N. et al. *Istočnikovedenije: teorija, istorija, metod: istočniki rossijskoj istorii: učebnoje posobije dlja gumanitarnych special'nostej*. Moskva: RGGU, 2000. 701 s. ISBN 5-7281-0090-2. SZM 6468

DANILOV, A. A. a A. V. PYŽIKOV. *Roždenije sverchderžavy: SSSR v pervyje poslevojennyje gody*. Moskva: ROSSPEN, 2001. 302 s. ISBN 5-8243-0199-9. SZM 64720

DEGTJAREV, Klim a Aleksandr KOLPAKIDI. *SMERŠ*. Moskva: Jauza, 2009. 734 s. Enciklopedija specslužb. ISBN 978-5-699-36775-7. SZM 70665

Dejatel'nost' sovetskich vojennych komendatur po likvidacii posledstvij vojny i organizacii mirnoj žizni v Sovetskoj zone okupacii Germanii 1945-1949: sbornik dokumentov. Sost. V. V. ZACHAROV et al. Moskva: ROSSPEN, 2005. 661 s. Sovetskaja vojennaja administracija v Germanii 1945-1949: dokumenty, materialy, issledovanija. ISBN 5-8243-0621-4. ISBN 5-8243-0636-2. SZM 66944, 66944 a

Dejatel'nost' Sovetskoj vojennoj administracii v Germanii (SVAG) po demilitarizacii Sovetskoj zony okupacii Germanii 1945-1949: sbornik dokumentov. Sost. V. V. ZACHAROV et al. Moskva: ROSSPEN, 2004. 839 s. Sovetskaja vojennaja administracija v Germanii 1945-1949:

dokumenty, materialy, issledovanija. ISBN 5-8243-0622-2. ISBN 5-8243-0636-2. SZM 66976

Delo Berija: prigovor obžalovaniju ne podležit. Sost. V. N. CHAUSTOV. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2012. 747 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-89511-028-7. SZM 72934

Delo operativnoj podborki No 1.: sistema bezopasnosti SSSR (1945-1991): struktura, funkcii, rukovodstvo. Sost. A. P. ŠEVJAKIN. Moskva: [s. n.], 2010. 79 s. Nacional'naja bezopasnost' i razvedka. ISBN 978-5-9896-3006-6. SZM 70678

Demokratičeskij sojuz: sledstvennoje delo 1928-1929 gg. Sost. I. A. MAZUS. Moskva: ROSSPEN, 2010. 495 s. Istorija stalinizma. Dokumenty. ISBN 978-5-8243-1374-1. SZM 71045

DENNINGCHAUS, Viktor [DÖNNINGHAUS, Victor]. *V teni "Bol'šogo Brata": zapadnyje nacional'nyje men'šinstva v SSSR 1917-1938 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 726 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1535-6. SZM 72127

Deportacija narodov Kryma: dokumenty, fakty, kommentarii. Predisl., sost., zaključ. i komment. N. F. BUGAJA. Moskva: INSAN, 2002. 237 s. ISBN 5-85840-304-2. SZM 66457

Deti GULAGa 1918-1956. Sost. S. S. VILENSKIJ et al. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2002. 628 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-079-0. SZM 65929

DEVIS, Robert [DAVIES, R. W.] a Stiven UITKROFT [S. G. WHEATCROFT]. *Gody goloda: sel'skoje chozjajstvo SSSR 1931-1933*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 542 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1597-4. SZM 72117, 72946

DEVIS, Sara [DAVIES, Sarah Rosemary]. *Mnenije naroda v stalinskoj Rossii: terror, propaganda i inakomyslije 1934-1941*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 229 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1605-6. SZM 72955

DEVJATOV, S., A. ŠEFOV a Ju. JUR'JEV. *Bližnjaja dača Stalina: opyt istoričeskogo putevoditelja*. Moskva: Kremlin Multimedia, 2011. 535 s. ISBN 978-5-9697-0775-7. C 12142

DJULLEN, Sabin [DULLIN, Sabine]. *Stalin i jego diplomaty: Sovetskij Sojuz i Jevropa 1930-1939 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 318 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1168-6. SZM 69832

DJURAN, Dominik [DURAND, Dominique]. *Kommunizm svoimi rukami: obraz agrarnych kommun v Sovetskoj Rossii*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Jevropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2010. 245 s. Territorii istorii, vyp. 4. ISBN 978-5-94380-095-5. SZM 71021

Dodnes' tjagotejet. Tom 1, Zapiski vašej sovremennicy. Sost. Semen VILENSKIJ. Moskva: Vozvraščenije, 2004. 618 s. ISBN 5-7157-0145-7. SZM 66463 /1

Dodnes' tjagotejet. Tom 2, Kolyma. Sost. Semen VILENSKIJ. Moskva: Vozvraščenije, 2004. 575 s. ISBN 5-7157-0146-5. SZM 66463 /2

Dokumenty po istorii i kul'ture jevrejev v archivach Moskvy. Nauč. red.-sost. M. S. KUPOVECKIJ, Je. V. STAROSTIN, Marek VEB [Marek WEB]. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 1997. 502 s. ISBN 5-7281-0211-5. SZM 65935

Dokumenty vnešnej politiki: 1940 - 22 ijunja 1941. Tom XXIII, Kniga 1. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 1995. 750 s. ISBN 5-7133-0752-2. ISBN 5-7133-0753-0 (t. 1). SZM 64714

DROBJAZKO, S. I. *Pod znamenami vraga: antisovetskije formirovanija v sostave germanskich vooružennych sil 1941-1945*. Moskva: Eksmo, 2004. 604 s. Enciklopedija vojennoj istorii. ISBN 5-699-07992-0. SZM 66472

DROBJAZKO, S. I. *Pod znamenami vraga: antisovetskije formirovanija v sostave germanskich vooružennych sil 1941-1945*. Moskva: Eksmo, 2005. 604 s. Enciklopedija vojennoj istorii. ISBN 5-699-07992-0. SZM 66973

DUGAS, I. A. a F. Ja. ČERON. *Sovetskije vojennoplenyje v nemeckych konclagerjach (1941-1945)*. Moskva: Avuar konsalting, 2003. 357 s. ISBN 5-902235-02-2. SZM 74962

DUGIN, A. N. *Neizvestnyj GULAG: dokumenty i fakty*. Moskva: Nauka, 1999. 101 s. ISBN 5-02-008352-6. SZM 64681

DUNDOVIČ, Jelena [DUNDOVICH, Elena] a Frančeska GORI [Francesca GORI]. *Ital'jancy v stalinskich lagerjach*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 187 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1318-5. SZM 70660

DŽEKOBSON, Majkl [JACOBSON, Michael] a Lidija DŽEKOBSON [Lidia JACOBSON]. *Pesennyj fol'klor GULAGa kak istoričeskij istočnik (1917-1939)*. Moskva: Sovremennyj gumanitarnyj universitet, 1998. 421 s. ISBN 5-901085-01-9. SZM 64750

DŽUCHA, Ivan. *Grečeskaja operacija: istorija repressij protiv grekov v SSSR*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2006. 408 s. Novogrečeskije issledovanija. ISBN 5-89329-854-3. SZM 67538

DŽUCHA, Ivan. *Specešelony idut na Vostok: istorija repressij protiv grekov v SSSR: deportacii 1940-ch gg*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2008. 557 s. Novogrečeskije issledovanija. 978-5-91419-078-8. SZM 69895

DŽUCHA, Ivan. *Stojal pozadi Parfenon, ležal vperedi Magadan: istorija repressij protiv grekov v SSSR: greki na Kolyme*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2010. 261 s. ISBN 978-5-91419-377-2. SZM 71006

EGGE, Osmund [EGGE, Åsmund]. *Zagadka Kirova: ubijstvo, razvjazavšeje stalinskij terror*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 285 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1573-8. SZM 72952

ENNKER, Benno. *Formirovanije kul'ta Lenina v Sovetskom Sojuze*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 437 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1479-3. SZM 71060

ERKEN', Ištvan [ÖRKÉNY, István]. *Narod lagerej*. Moskva: Chroniker, 2006. 223 s. ISBN 5-901-238-33-8. SZM 67345, 67525

ERLICHMAN, Vadim. *Poteri narodonaselenija v XX veke: spravočnik*. Moskva: Russkaja panorama, 2004. 174 s. ISBN 5-93165-107-1. SZM 66474

F. E. Dzeržinskij – predsedatel' VČK-OGPU 1917-1926. Sost. A. A. PLECHANOV, A. M. PLECHANOV. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2007. 868 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-85646-130-4. SZM 69893

FEDAKA, Sergij. *Chronika Karpats'koji Ukrajiny*. Užhorod: Gražda, 2004. 77 s. ISBN 966-7112-71-3. SZM 66955

Federalizm i etničeskoje raznoobrazije v Rossii: sbornik statej. Moskva: ROSSPEN, 2010. 212 s. ISBN 978-5-8243-1320-8. SZM 72191

Federal'nyj zakon "O veteranach". Moskva: Omega - L, 2004. 34 s. Zakon Rossijskoj Federacii. ISBN 5-98119-258-5. SZM 66445

FERR, Grover [FURR, Grover]. *Antistalinskaja podlost'*. Moskva: Algoritm, 2008. 461 s. Zagadka 37 goda. ISBN 978-5-9265-0478-8. SZM 69883

FICPATRIK, Šejla [FITZPATRICK, Sheila]. *Povsednevnyj stalinizm: social'naja istorija Sovetskoj Rossii v 30-je gody: gorod*. Moskva: ROSSPEN, 2001. 332 s. Sovetskaja istorija v zaruběžnoj istoriografii. ISBN 5-8243-0239-1. SZM 66978

FICPATRIK, Šejla [FITZPATRICK, Sheila]. *Povsednevnyj stalinizm: social'naja istorija Sovetskoj Rossii v 30-je gody: gorod*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2008. 332 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1009-2. SZM 69839

FICPATRIK, Šejla [FITZPATRICK, Sheila]. *Sryvajte maski!* Moskva ROSSPEN, 2011. 373 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1413-7. SZM 71071

FICPATRIK, Šejla. [FITZPATRICK, Sheila]. *Stalinskije krest'jane: social'naja istorija Sovetskoj Rossii v 30-je gody: derevnja.* Moskva: ROSSPEN, 2001. 421 s. Sovetskaja istorija v zarubežnoj istoriografii. ISBN 5-8243-0238-3. SZM 64685

FICPATRIK, Šejla [FITZPATRICK, Sheila]. *Stalinskije krest'jane: social'naja istorija Sovetskoj Rossii v 30-je gody: derevnja*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2008. 421 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1012-2. SZM 69843

FIL'CER, Donal'd [FILTZER, Donald]. *Sovetskije rabočije i pozdnij stalinizm: rabočij klass i vosstanovlenije stalinskoj sistemy posle okončanija Vtoroj mirovoj vojny*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 354 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1593-6. SZM 72131

FIL'ŠTINSKIJ, Isaak. *My šagajem pod konvojem: rasskazy iz lagernoj žizni*. Nižnyj Novgorod: DEKOM, 2005. 251 s. Imena. ISBN 5-89533-133-5. SZM 6753

FIRSOV, Je. F. *Opyt demokratii v ČSR pri Tomaše Masarike: koalicionnyj pljuralizm (1928-1934)*. Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M. V. Lomonosova, Istoričeskij fakul'tet, 1997. 200 s. ISBN 5-7576-0056-X. SZM 64711

FIRSOV, Je. F. T. G. *Masarik i rossijskaja intellektual'naja sreda (po archivam Čechii i Rossii).* Čast' I. Tomaš Masarik i Ernest Radlov v naučnoj i družeskoj perepiske. Moskva: Poligrafizdat, 2005. 151 s. ISBN 5-902999-02-2. SZM 74954

FITC, Aleksandr. *Sud'ba - rossijskij nemec*. Moskva: Golos-Press, 2004. 381 s. ISBN 5-7117-0498-2. SZM 66987

Fondy Russkogo zagraničnogo istoričeskogo archiva v Prage: mežarchivnyj putevoditel'. Sost. A. I. BARKOVEC et al. Moskva: ROSSPEN, 1999. 670 s. ISBN 5-8243-0066-6. SZM 64666

Fondy Sovetskoj vojennoj administracii v Germanii v Gosudarstvennom archive Rossijskoj Federacii. Čast' 1, Katalog del fonda Sovetskoj vojennoj administracii v Germanii (P-7317) 1945-1953 gg. Moskva: Novyj chronograf, 2004. 774 s. Sovetskaja vojennaja administracija v Germanii 1945-1949: dokumenty, materialy, issledovanija. ISBN 5-94881-036-4. ISBN 5-94881-033-X (č. 1). SZM 66974 /1

Fondy Sovetskoj vojennoj administracii v Germanii v Gosudarstvennom archive Rossijskoj Federacii. Čast' 2, Katalog del fondov upravlenij Sovetskoj vojennoj administracii v provincijach i federalnych zemljach, drugich sovetskich organizacij v Germanii i Kontrolnogo soveta Sojuznoj kontrolnoj vlasti 1945-1950 gg. Moskva: Novyj chronograf, 2004. 329 s. Sovetskaja vojennaja administracija v Germanii 1945-1949: dokumenty, materialy, issledovanija. ISBN 5-94881-036-4 . ISBN 5-94881-034-8 (č. 2). SZM 66974 /2

Fronty, floty, armii, flotilii perioda Velikoj Otečestvennoj vojny 1941-1945 gg.: spravočnik. Sost. NIKIFOROV N. I. et al. Moskva: Kučkovo pole, 2003. 327 s. ISBN 5-86-090-108-9. SZM 66477

GALANŠINA, Tat'jana, Igor' ZAKURDAJEV a Sergej LOGINOV. *Vladimirskij central*. Moskva: Eksmo, 2007. 410 s. Istorija tjurem Rossii. ISBN 978-5-699-20587-5. SZM 68505

GALICKIJ, V. P. *Finskije vojennoplennyje v lagerjach NKVD (1939-1953 gg.)*. Moskva: Graal', 1997. 246 s. Otečestvennaja vojennaja istorija v dokumentach. ISBN 5-7873-0005-X. SZM 64756

GALIN, Vasilij. *Politekonomija vojny: zagovor Jevropy*. Moskva: Algoritm, 2007. 429 s. ISBN 978-5-9265-0324-8. SZM 69197

GERLACH, Chorst [GERLACH, Horst]. *V sibirskich lagerjach: vospominanija nemeckogo plennogo 1945-1946*. Moskva: Centrpoligraf, 2006. 237 s. Za linijej fronta. Memuary. ISBN 5-9524-2345-0. SZM 67505

GERLACH, Chorst [GERLACH, Horst]. *V sibirskich lagerjach: vospominanija nemeckogo plennogo 1945-1946*. Moskva: Centrpoligraf, 2007. 237 s. Za linijej fronta. Memuary. ISBN 5-9524-2345-0. SZM 68467

GERMANN, Leo. *Pravda o velikoj lži.* Tom 1, Voždi. Sankt-Peterburg: Lira, 2001. 477 s. ISBN 5-89329-441-6. SZM 64767 /1

GERMANN, Leo. *Pravda o velikoj lži.* Tom 2, Bolšaja vojna. Sankt-Peterburg: Lira, 2001. 430 s. ISBN 5-89329-444-0. SZM 64767 /2

Glavnoje upravlenije po delam vojennoplennych i internirovannych NKVD-MVD SSSR 1941-1952: otčetno-informacionnyje dokumenty i materialy. Sost. M. M. ZAGORUL'KO et al. Volgograd: Volgogradskoje naučnoje izdatel'stvo, 2004. 1118 s. Vojennoplennyje v SSSR 1939-1956, t. 4. ISBN 5-98461-020-5. SZM C 10370 /4, C 10587

GOD'MAŠ, Petr [GOD'MAŠ Petro Vasyl'jevyč] a Sergej GOD'MAŠ [Sergij Petrovyč GOD'MAŠ]. *Podkarpatskaja Rus' i Ukraina*. Užgorod: [s. n.], 2003. 387 s. ISBN 966-7725-79-0. SZM 66956

GOFMAN, Ioachim [HOFFMANN, Joachim]. *Stalinskaja vojna na uničtoženije: planirovanije, osuščestvlenije, dokumenty.* Moskva: AST, Astrel', 2006. 396 s. ISBN 5-17-032541-X (AST). ISBN 5-271-12377-4 (Astrel'). ISBN 3-7766-2079-X (nem.). SZM 67349

GOGUN, A. et al. *Pod okkupacijej v 1941-1944 gg.: stat'ji i vospominanija*. Moskva: Posev, 2004. 111 s. Bibliotečka rossijevedenija, vyp. 10. ISBN 5-85824-154-9. SZM 66970

GOGUN, A. *Meždu Gitlerom i Stalinym. Ukrajinskije povstancy*. Sankt-Peterburg: Neva, 2004. 411 s. Sekretnyje materialy. ISBN 5-7654-3809-1. SZM 66438

GOLDIN, V. I. *Rokovoj vybor: russkoje vojennoje Zarubež'je v gody Vtoroj mirovoj vojny*. Archangel'sk: Solti, 2005. 614 s. ISBN 5-7536-0147-2. SZM 66981

GOLDMAN, Vendi Z. [GOLDMAN, Wendy Z.]. *Terror i demokratija v epochu Stalina: social'naja dinamika repressij*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 334 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1408-3. SZM 71062

GOLDMAN, Vendi Z. [GOLDMAN, Wendy Z.]. *Ženščiny u prochodnoj: gendernyje otnošenija v sovetskoj industrii (1917-1937 gg.)*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 357 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1447-2. SZM 71072

GOLINKOV, David. *Pravda o vragach naroda*. Moskva: Algoritm, 2006. 446 s. Oklevetannaja Rus'. ISBN 5-9265-0275-6. SZM 67537

Golod v SSSR 1929-1934. Tom pervyj, 1929 - ijul' 1932. Kniga 1. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2011. 654 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-89511-017-1. ISBN 978-5-89511-021-8 (t. 1). ISBN 978-5-89511-022-5 (kn. 1). SZM 72142

Golod v SSSR 1929-1934. Tom pervyj, 1929 - ijul' 1932. Kniga 2. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2011. 555 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-89511-017-1. ISBN 978-5-89511-021-8 (t. 1). ISBN 978-5-89511-023-2 (kn. 2). SZM 72143

Golod v SSSR 1929-1934. Tom vtoroj, Ijul' 1932 - ijul' 1933. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2012. 907 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-89511-017-1. ISBN 978-5-89511-026-3. SZM 72144

Golodomor. Sost. D. VANJUKOV. Moskva: Knigovek, 2011. 414 s. Mify i real'nost'. ISBN 978-5-4224-0192-5. SZM 72178

GOLOTIK, S. I. a V. V. MINAJEV. *Naselenije i vlast': očerki demografičeskoj istorii SSSR 1930-ch godov*. Moskva: Ippolitova, 2004. 314 s. Biblioteka Novogo istoričeskogo vestnika. ISBN 5-93856-046-2. SZM 66483

GOLOVKOVA, Lidija. *Suchanovskaja tjur'ma: specob"jekt 110*. Moskva: Vozvraščenije, 2009. 160 s. 58, vyp. 3. ISBN 978-5-7157-0232-6. ISBN 9-785715-702326 (chyb.). SZM 71011

GOLUBEV, A. V. a O. C. PORŠNEVA. *Obraz sojuznika v soznanii rossijskogo obščestva v kontekste mirovych vojn*. Moskva: Novyj chronograf, 2012. 391 s. Rossijskoje obščestvo. Sovremennyje issledovanija. ISBN 978-5-94881-175-8. SZM 72182

GONČARENKO, O. G. *Beloje dviženije: pochod ot Tichogo Dona do Tichogo Okeana*. Moskva: Veče, 2007. 378 s. Za veru i vernost'. ISBN 978-5-9533-1988-1. SZM 68466

GONČAROV, Oleg. *Severo-zapadnyj forpost Rossii: (IX-XXI vv.)*. Moskva: Granica, 2005. 383 s. ISBN 5-98759-004-3. ISBN 5-98350-007-5. SZM 69201

GORBAČEVSKIJ, Boris. *Pobeda vopreki Stalinu: frontovik protiv stalinistov: oproverženije mifa o "vojennom genii Voždja".* Moskva: Jauza, 2011. 411 s. Velikaja Otečestvennaja: Neizvestnaja vojna. ISBN 978-5-699-45499-0. SZM 71035

GORJAJEVA, Tat'jana. *Političeskaja cenzura v SSSR 1917-1991 gg*. 2-je, izd., ispr. Moskva: ROSSPEN, 2009. 405 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1179-2. SZM 71070

GORJAJEVA, Tat'jana. *Radio Rossii: političeskij kontrol' sovetskogo radioveščanija v 1920-1930-ch godach : dokumentirovannaja istorija*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2009. 156 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1085-6. SZM 69850

GOR'KOV, Jurij. *Gosudarstvennyj Komitet Oborony postanovljajet (1941-1945): cifry, dokumenty*. Moskva: OLMA-Press, 2002. 572 s. Archiv. ISBN 5-224-03313-6. SZM 66453

Gorod i derevnja v Jevropejskoj Rossii: sto let peremen: pamjati Veniamina Petroviča Semenova-Tjan-Šanskogo. Red.-sost. T. NEFEDOVA, P. POLJAN, A. TREIVIŠ. Moskva: OGI, 2001. 557 s. ISBN 5-94282-030-9. SZM 64701

GORODECKIJ, Gabriel' [GORODETSKY, Gabriel]. *Rokovoj samoobman: Stalin i napadenije Germanii na Sovetskij Sojuz*. Moskva: ROSSPEN, 2001. 383 s. Sovetskaja istorija v zarubežnoj istoriografii. ISBN 5-8243-0013-5. SZM 64743

GORODECKIJ, Gabriel' [GORODETSKY, Gabriel]. *Rokovoj samoobman: Stalin i napadenije Germanii na Sovetskij Sojuz*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2008. 383 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1010-8. SZM 70658

GOROCHOV, V. N. *Istorija meždunarodnych otnošenij 1918-1939: kurs lekcij*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 2004. 285 s. ISBN 5-211-04863-6. SZM 67005

GORYN, Aleksandr. *Stalinskije kommandos: ukrainskije partizanskije formirovanija 1941-1944*. 2-je izd., ispr. i dop. Moskva: ROSSPEN, 2012. 525 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1634-6. SZM 72113

Gosudarstvennyj antisemitizm v SSSR: od načala do kul'minacii 1938-1953. Sost. G. V. KOSTYRČENKO. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2005. 590 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-114-2. SZM 67016

Gosudarstvo nacij: imperija i nacional'noje stroitel'stvo v epochu Lenina i Stalina. Moskva: ROSSPEN, 2011. 374 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1475-5. SZM 71066

GRACIOZI, Andrea [GRAZIOSI, Andrea]. *Sovetskij Sojuz v 209 citatach: 1914-1991*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 205 s. Istorija stalinizma. Debaty. ISBN 978-5-8243-1414-4. SZM 72958

GRACIOZI, Andrea [GRAZIOSI, Andrea]. *Velikaja krest'janskaja vojna v SSSR: bol'ševiki i krest'jane 1917-1933*. Moskva: ROSSPEN, 2001. 95 s. Sovetskaja istorija v zarubežnoj istoriografii. ISBN 5-8243-0209-X. SZM 64684

GRACIOZI, Andrea [GRAZIOSI, Andrea]. *Velikaja krest'janskaja vojna v SSSR: bol'ševiki i krest'jane, 1917-1933*. Moskva: ROSSPEN, 2008. 135 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1064-1. SZM 69842

Graždanskaja vojna na vostoke Rossii: novyje podchody, otkrytija, nachodki: materialy naučnoj konferencii v Čeljabinske 19-20 aprelja 2002 g. Moskva: Posev, 2003. 168 s. Bibliotečka rossijevedenija, vyp. 8. ISBN 5-85824-148-4. SZM 66437

Graždanskaja vojna v Rossii: enciklopedija katastrofy. Sost. Dmitrij VOLODICHIN. Moskva: Sibirskij cirjul'nik, 2010. 383 s. ISBN 978-5-903888-14-6. SZM C 11881

GREBENJUK, Andrej. *Krasnaja armija i diplomatija meždu mirovymi vojnami XX veka*. Moskva: Aspekt Press, 2013. 700 s. ISBN 978-5-7567-0698-7. SZM 72932

GREGORI, Pol [GREGORY, Paul R.]. *Političeskaja ekonomija stalinizma*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2008. 398 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1013-9. SZM 69852

GREJG", Oleg. *Ot NKVD do Anenerbe ili magija pečatej Zvezdy i Svastiky*. Moskva: Eksmo, 2010. 302 s. Istoričeskije sensacii. ISBN 978-5-699-42178-7. SZM 70671

GRENDŽA-DONS'KYJ, Vasyl'. [Hrendža-Dons'kyj, Vasyl']. *Ščastja i gore Karpatskoji Ukrajiny: ščodennyk*. Vašington: Vydannja Karpats'kogo Sojuzu, 1987. 487 s. Tvory Vasylja Grendži-Dons'kogo, 8. SZM 66961

GRICKEVIČ, Anatolij. *Bor'ba za Ukrainu: 1917-1921.* Minsk: Sovremennaja škola, 2011. 526 s. Neizvestnaja istorija. ISBN 978-985-539-151-8. SZM 71025

GRICKEVIČ, Anatolij. Z*apadnyj front RSFSR 1918-1920: bor'ba meždu Rossijej i Pol'šej za Belorussiju*. Minsk: Charvest, 2010. 494 s. Neizvestnyje vojny. ISBN 978-985-16-6650-4. SZM 70666

GRIŠIN, Ja. Ja. *Gibraltarskaja tragedija*. Kazan': Unipress, 1998. 162 s. ISBN 5-900044-16-5. Xerokopie. SZM 74720

GRIŠIN, Ja. Ja. *Put' k katastrofe: pol'sko-čechoslovackije otnošenija 1932-1939 gg*. Kazan': Škola, 1999. 183 s. ISBN 5-88846-026-5. Xerokopie. SZM 74719

GROSS, Pavel. *Anenerbe: okkul'tnaja vojna Tret'jego rejcha*. Izd. 2. Rostov na Donu: Feniks, 2010. 222 s. X-fajly. ISBN 978-5-222-17352-7. SZM 72990

GULAG (Glavnoje upravlenije lagerej) 1918-1960. Sost. A. I. KOKURIN i N. V. PETROV. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2002. 885 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-046-4. SZM 65930

Gulag: ekonomika prinuditel'nogo truda. Moskva: ROSSPEN, 2005. 315 s. ISBN 5-8243-0618-4. SZM 66965

Gulag: ekonomika prinuditel'nogo truda. Moskva: ROSSPEN, 2008. 315 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1014-6. SZM 69846

GULAG: jego stroiteli, obitateli i geroj: (Raskulačivanije i gonenije na Pravoslavnuju Cerkov' popolnjali lagerja GULAGa). [2. izd]. Moskva: Meždunarodnoje obščestvo prav čeloveka, 2001. 53 s. ISBN 5-86709-069-8. SZM 66485

GVOZDKOVA, L. I. *Istorija repressij i stalinskych lagerej v Kuzbasse*. Kemerovo: Kuzdassvuzizdat, 1997. 515 s. ISBN 5-202-00211-4. Xerokopie. SZM 74718

HAPAK, M. V. *Na nebezpečnij službi v HULAHu*. Užhorod: Patent, 1999. 146 s. ISBN 966-7242-75-7. SZM 66949

CHAUSTOV, Vladimir a Lennart SAMUEL'SON [Lennart SAMUELSON]. *Stalin, NKVD i repressii 1936-1938 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 430 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1069-6. SZM 69845

CHAUSTOV, Vladimir a Lennart SAMUEL'SON [Lennart SAMUELSON]. *Stalin, NKVD i repressii 1936-1938 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 430 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1069-6. SZM 70650

CHEDELER, Vladislav [HEDELER, Wladislaw] a Šteffen DICŠ [Steffen DIETZSCH]. *1940 - sčastlivyj god Stalina*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 205 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1557-8. SZM 72957

CHEVEŠI, M. A. *Tolkovyj slovar' ideologičeskich i političeskich terminov sovetskogo perioda*. Izd. 2-je, dop. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 2004. 188 s. ISBN 5-7133-1147-3. SZM 67352

CHINŠTEJN, A. *Tajny Lubjanky*. Moskva: OLMA Media Grupp, 2011. 572 s. ISBN 978-5-373-04358-8. SZM 72152

CHINŠTEJN, Aleksandr. *Podzemel'ja Lubjanki*. Moskva: Olma-Press, Krasnyj proletarij, 2005. 408 s. ISBN 5-224-04901-6 (Olma-Press). ISBN 5-85197-268-8 (Krasnyj proletarij). SZM 67530, 68476

CHLEVNJUK, O. V. *Politbjuro: mechanizmy političeskoj vlasti v 1930-je gody*. Moskva: ROSSPEN, 1996. 294 s. ISBN 5-86004-050-4. SZM 64672

CHLEVNJUK, Oleg a Joram GORLICKIJ [Yoram GORLIZKI]. *Cholodnyj mir: Stalin i zaveršenije stalinskoj diktatury*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 229 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1536-3. SZM 71075

CHLEVNJUK, Oleg. *Chozjain: Stalin i utverždenije stalinskoj diktatury*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 478 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1314-7. SZM 70651

CHLOBUSTOV, Oleg. *KGB SSSR 1954-1991: tajny gibeli Velikoj deržavy*. Moskva: Akva-Term, [2012]. 654 s. Sekretnyje missii. ISBN 978-5-905024-06-1. SZM 72153

CHORCHORDINA, T. I. a T. S. VOLKOVA. *Rossijskije archivy: istorija i sovremennost': učebnik*. Moskva: Izdatel'skij centr Rossijskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta, 2012. 413 s. ISBN 978-5-7281-1191-7. SZM 72195

CHOSKING, Džeffri [HOSKING, Geoffrey]. *Praviteli i žertvy: russkije v Sovetskom Sojuze*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije, 2012. 543 s. ISBN 978-5-86793-978-6. SZM 72172

CHUDANYČ, Vasyl'. *Svitove Bratstvo Karpats'ka Sič*. Užhorod: Gražda, 2005. 289 s. ISBN 966-7112-73-X. SZM 66946

IL'JAŠUK, Michail. [ILLJAŠUK, Mychajlo]. *Stalinskim kursom: povest'-byl'*. Kijev: Memorial, 2005. 499 s. ISBN 966-7060-83-7. SZM 74965

IL'JINYCH, Vladimir. *Chroniki chlebnogo fronta: zagotovitel'nyje kampanii konca 1920-ch gg. v Sibiri*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 342 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1406-9. SZM 71059

IL'JUCHOV, Aleksandr. *Kak platili bol'ševiki: politika sovetskoj vlasti v sfere oplaty truda v 1917-1941 gg.* Moskva: ROSSPEN, 2010. 414 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1335-2. SZM 71067

IL'MJARV, Magnus [ILMJÄRV, Magnus]. *Bezmolvnaja kapituljacija: vnešnjaja politika Estonii, Latvii i Litvy meždu dvumja vojnami i utrata nezavisimosti (s serediny 1920-ch godov do anneksii v 1940)*. Moskva: ROSSPEN, 2012. 805 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1632-2. SZM 72128

IOFFE, E. G. *Abver: policija bezopasnosti i SD, tajnaja polevaja policija, otdel "Inostrannyje armii – Vostok" v zapadnych oblastjach SSSR: strategija i taktika: 1939-1945*. Minsk: Charvest, 2007. 383 s. ISBN 978-985-16-3241-7. SZM 69199

IONCEV, V. A. et al. *Emigracija i repatriacija v Rossii*. Moskva: Popečitel'stvo o nuždach rossijskich repatriantov, 2001. 485 s. ISBN 5-901716-01-9. SZM 72173

IONG, Lui de [JONG, Louis de]. *Pjataja kolonna v Zapadnoj Jevrope*. Moskva: Veče, 2004. 375 s. Zagadki tret'jego rejcha. ISBN 5-9533-0413-7. SZM 66486

IROŠNIKOV, M. P. a A. Z. VAKSER. *Rossija v XX veke: narod, vlast', vojny, revoljucii, obščestvo: učebnaja kniga po otečestvennoj istorii*. 2-je izd. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta, 2005. 606 s. ISBN 5-288-03805-8. SZM C 10921

Istočnikovedenije novejšej istorii Rossii: teorija, metodologija i praktika. Moskva: ROSSPEN, 2004. 741 s. ISBN 5-8243-0577-3. SZM 66430

Istorija i istoriki 2005: istorigrafičeskij vestnik. Moskva: Nauka, 2003. 362 s. ISBN 5-02-035069-9. SZM 67503 /2005

Istorija Kommunističeskogo Internacionala 1919-1943: dokumental'nyje očerki. Moskva: Nauka, 2002. 412 s. ISBN 5-02-008754-8. SZM 69892

Istorija povsednevnosti: sbornik naučnych rabot. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Jevropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge, Aletejja, 2003. 208 s. Istočnik. Istorik. Istorija, vyp. 3. ISBN 5-94380-029-8 (Izd. JeU). ISBN 5-89329-650-8 (Aletejja). SZM 69897

Istorija Rossii. XX vek: 1894-1939. Moskva: AST, Astrel', 2009. 1023 s. ISBN 978-5-17-059362-0 (AST). ISBN 978-5-271-23890-1 (Astrel'). SZM 71014

Istorija Rossii. XX vek: 1939-2007. Moskva: AST, Astrel', 2009. 847 s. ISBN 978-5-17-059363-7 (AST). ISBN 978-5-271-23891-8 (Astrel'). SZM 71015

Istorija stalinizma: repressirovannaja rossijskaja provincija: materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii, Smolensk, 9-11 oktjabra 2009 g. Moskva: ROSSPEN, 2011. 598 s. Istorija stalinizma. Debaty. ISBN 978-5-8243-1481-6. SZM 71055

Istorija stalinskogo Gulaga: konec 1920-ch - pervaja polovina 1950-ch godov. Tom 1, Massovyje repressii v SSSR. Otv. sost. I. A. ZJUZINA. Moskva: ROSSPEN, 2004. 726 s. ISBN 5-8243-0604-4. ISBN 5-8243-0605-2 (t. 1). SZM 66945 /1

Istorija stalinskogo Gulaga: konec 1920-ch - pervaja polovina 1950-ch godov. Tom 2, Karatel'naja sistema: struktura i kadry. Otv. red. i sost. N. V. PETROV, otv. sost. N. I. VLADIMIRCEV. Moskva: ROSSPEN, 2004. 694 s. ISBN 5-8243-0604-4. ISBN 5-8243-0606-0 (t. 2). SZM 66945 /2

Istorija stalinskogo Gulaga: konec 1920-ch - pervaja polovina 1950-ch godov. Tom 3, Ekonomika Gulaga. Otv. red. i sost. O. V. CHLEVNJUK. Moskva: ROSSPEN, 2004. 623 s. ISBN 5-8243-0604-4. ISBN 5-8243-0607-9 (t. 3). SZM 66945 /3

Istorija stalinskogo Gulaga: konec 1920-ch- pervaja polovina 1950-ch godov. Tom 4, Naselenije Gulaga: čislennost' i uslovija soderžanija. Sost. I. V. BEZBORODOVA (otv. sost.), V. M. CHRUSTALEV. Moskva: ROSSPEN, 2004. 621 s. ISBN 5-8243-0604-4. ISBN 5-8243-0608-7 (t. 4). SZM 66945 /4

Istorija stalinskogo Gulaga: konec 1920-ch - pervaja polovina 1950-ch godov. Tom 5, Specpereselency v SSSR. Otv. red i sost. T. V. CAREVSKAJA-DJAKINA. Moskva: ROSSPEN, 2004. 822 s. ISBN 5-8243-0604-4. ISBN 5-8243-0608-5 (t. 5). SZM 66945 /5

Istorija stalinskogo Gulaga: konec 1920-ch - pervaja polovina 1950-ch godov. Tom 6, Vostanija, bunty i zabastovki zaključennych. Otv. red. i sost. A. V. KOZLOV, sost. O. V. LAVINSKAJA. Moskva: ROSSPEN, 2004. 734 s. ISBN 5-8243-0604-4. ISBN 5-8243-0610-9 (t. 6). SZM 66945 /6

Istorija stalinskogo Gulaga: konec 1920-ch - pervaja polovina 1950-ch godov. Tom 7, Sovetskaja repressivno-karatel'naja politika i penitenciarnaja sistema v materialach Gosudarstvennego archiva Rossijskoj Federacii: annotovanyj ukazatel' del. Otv. sost. A. V. DOBROVSKAJA, sost. B. F. DODONOV et al. Moskva: ROSSPEN, 2004. 709 s. ISBN 5-8243-0604-4. ISBN 5-8243-0611-4 (t. 7). SZM 66945 /7

ISUPOV, V. A. *Demografičeskije katastrofy i krizisy v Rossii v pervoj polovine XX veka: istoriko-demografičeskije očerki*. Novosibirsk: Sibirskij chronograf, 2000. 242 s. ISBN 5-87550-101-4. SZM 64690

Itogi Vtoroj mirovoj: pokušenije na Velikuju Pobedu. Moskva: Algoritm, 2005. 347 s. ISBN 5-9265-0188-1. SZM 66990

IVANOV, Robert. *Stalin i sojuzniki: 1941-1945 gg*. Smolensk: Rusič, 2000. 589 s. Tajny XX veka. ISBN 5-8138-0147-2. SZM 64766

IVANOVA, G. M. *Istorija GULAGa 1918-1958: social'no-ekonomičeskij i politiko-pravovoj aspekty*. Moskva: Nauka, 2006. 437 s. ISBN 5-02-035045-1. SZM 68483

IVKIN, V. I. *Gosudarstvennaja vlast' SSSR: vysšije organy vlasti i upravlenija i ich rukovoditeli 1923-1991: istoriko-biografičeskij spravočnik*. Moskva: ROSSPEN, 1999. 637 s. ISBN 5-8243-0014-3. SZM 64709

Iz Varšavy. Moskva, tovarišču Berija...: dokumenty NKVD SSSR o pol'skom podpol'je 1944-1945 gg. Sost. T. V. VOLOKITINA et al. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN, Novosibirsk: Sibirskij chronograf, 2001. 444 s. ISBN 5-87550-112-X. SZM 64761

JAKOVENKO, I. G. *Rossija i repressija: repressivnaja komponenta otečestvennoj kul'tury*. Moskva: Novyj chronograf, 2011. 331 s. ISBN 978-5-94881-157-4. SZM 71043

JAŽBOROVSKAJA, I. S. a V. S. PARSADANOVA. *Rossija i Pol'ša: sindrom vojny 1920 g*. Moskva: Academia, 2005. 403 s. ISBN 5-02-009864-7. SZM 67523

JAŽBOROVSKAJA, I. S., A. Ju. JABLOKOV a V. S. PARSADANOVA. *Katynskij sindrom v sovetsko-pol'skich i rossijsko-pol'skich otošenijach*. Moskva: ROSSPEN, 2001. 493 s. ISBN 5-8243-0197-2. SZM 64670

JAŽBOROVSKAJA, Inessa, Anatolij JABLOKOV a Valentina PARSADANOVA. *Katynskij sindrom v sovetsko-pol'skich i rossijsko-pol'skich otnošenijach.* 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2009. 517 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1087-0. SZM 69834

Jedinstvo fronta i tyla v Velikoj Otečestvennoj vojne (1941-1925): materialy Vserossijskoj naučno-praktičeskoj konferencii 21-22 aprelja 2005 g. Sost. T. M. BULAVKINA i M. V. STEGANCEV. Moskva: Academia, 2007. ISBN 978-5-87444-336-8. SZM 68504

JELISEJEV, Aleksandr. 1937. *Vsja pravda o "stalinskich represijach"*. Moskva: Jauza, 2009. 348 s. Perelom istorii. ISBN 978-5-699-32017-2. SZM 69874

JELISEJEV, Aleksandr. *1937: Stalin protiv zagovora "globalistov"*. Moskva: Jauza, 2009. 317 s. 1937. Bol'šoj terror. ISBN 978-5-699-38186-9. SZM 71037

JELISEJEV, Aleksandr. *Pravda o 1937 gode: kto razvjazal "bol'šoj terror"?* Moskva: Jauza, 2008. 348 s. Kogda vrut učebniki istorii. ISBN 978-5-699-25318-0. SZM 69255

JELISEJEV, Aleksandr. *Razgadka 1937 goda: "Prestuplenije veka" ili spasenije strany?* Moskva: Jauza, 2009. 380 s. 1937. Bol'šoj terror. ISBN 978-5-699-38518-8. SZM 70672

JELISEJEV, Aleksandr. *Stalin protiv "oranževoj čumy": global'nyj zagovor 1937*. Moskva: Jauza-press, 2012. 317 s. Stalina na vas net! ISBN 978-5-9955-0442-9. SZM 72189

JEMEL'JANOV, Ju. V. *Razgadka 1937 goda*. Moskva: Veče, 2013. 382 s. Istoričeskoje rassledovanije. ISBN 978-5-905820-28-1. SZM 72966

JEMEL'JANOV, Jurij. *Jevropa sudit Rossiju*. Moskva: Veče, 2007. 510 s. Imperija. RU. ISBN 978-5-9533-1703-0. SZM 68492

JEPIFANOV, A. Je. *Stalingradskij plen 1942-1956 gody: (nemeckije vojennoplennyje v SSSR)*. Moskva: Memorial'nyj muzej nemeckich antifašistov, 1999. 324 s. Tragedija vojny - tragedija plena, kniga vtoraja. ISBN 5-900747-05-7 . SZM 64700

JEPICHIN, A. Ju. a O. B. MOZOCHIN. *VČK-OGPU v bor'be s korrupcijej v gody novoj ekonomičeskoj politiki (1921-1928)*. Moskva: Kučkovo pole, 2007. 525 s. Istorija XX veka. ISBN 978-5-901679-44-9. SZM 69903

JESAKOV, V. D. a Je. S. LEVINA. *Stalinskije "sudy česti": Delo "KR"*. Moskva: Nauka, 2005. 422 s. ISBN 5-02-010339-X. SZM 67521, 68510

JESIKOV, Sergej. *Rossijskaja derevnja v gody nepa: k voprosu ob al'ternativach stalinskoj kollektivizacii (po materialam Central'nogo Černozem'ja).* Moskva: ROSSPEN, 2010. 244 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1383-3. SZM 70659

Jevropejskij opyt i prepodavanije istorii v postsovetskoj Rossii: materialy iz cikla seminarov Podderžka regional'nych innovacij v programmach i metodach prepodavanija istorii. Moskva: IVI RAN, 1999. 312 s. ISBN 5-201-00522-5. SZM 66986

Jevropejskoje izmerenije političeskoj istorii. Moskva: Rossijskaja akademija nauk, Institut vseobščej istorii, 2001. 300 s. Jevropejskije sravnitel'no-istoričeskije issledovanija, vyp. 1. ISBN 5-94067-062-8. SZM 66968

JEŽOV, N. I. *Stalin i zagovor v NKVD*. Moskva: Algoritm, 2013. 237 s. Rjadom so Stalinym. ISBN 978-5-4438-0332-6. SZM 72972

JUNGE, Mark [JUNGE Marc] a Rol'f BINNER [Rolf BINNER]. *Kak terror stal "Bol'šim": sekretnyj prikaz No 00447 i technologija jego ispolnenija*. So special'nym razdelom Alekseja Stepanova "Provedenije "kulackoj" operacii v Tatarii". Moskva: AIRO-XX, 2003. 352 s. Pervaja publikacija v Rossii. ISBN 5-88735-108-X. SZM 66484

JUNGE, Mark [JUNGE Marc], Gennadij BORDJUGOV a Rol'f BINNER [Rolf BINNER]. *Vertikal' bolšogo terrora: istorija operacii po prikazu NKVD No 00447*. Moskva: Novyj chronograf, AIRO-XXI, 2008. 778 s. ISBN 978-5-94881-083-6 (Novyj chronograf). ISBN 978-5-91022-104-2 (AIRO-XXI). SZM 69868

JURGANOV, A. L. *Russkoje nacional'noje gosudarstvo: žiznennyj mir istorikov epochy stalinizma*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2011. 763 s. ISBN 978-5-7281-1123-8. SZM 71012

KABANOV, V. V. *Meždu pravdoj i lož'ju: otečestvennyje memuary XX veka*. Moskva: Rossijskaja akademija nauk, Institut rossijskoj istorii, 2004. 281 s. ISBN 5-8055-0132-5. SZM 66982

KACVA, L. A. *Istorija Rossii: sovetskij period 1917-1941 gg.: učebnik dlja 10-11 klassov srednej školy*. Moskva: MIROS, 2002. 447 s. ISBN 5-7084-0209-1. SZM 69900

Kak našich dedov zabirali...: rossijskije škol'niki o terrore 30-ch godov: sbornik rabot pobeditelej Vserossijskogo konkursa istoričeskich issledovatel'skich rabot staršeklassnikov. Red.-sost. Irina ŠČERBAKOVA. Moskva: ROSSPEN, 2007. 605 s. Čelovek v istorii. Rossija - XX vek. ISBN 978-5-8243-0934-8. SZM 69265

KAMPOV, Pavlo. *Ridna zemle, mij prytulku i placho: spohady politv'jaznja brežnjevs'ko-andropovs'kych HULAHiv*. Užhorod: Vydavnyctvo Valerija Padjaka, 2001. 126 s. ISBN 966-7838-20-X. SZM 66951

KANTOR, Julija Z. *Zakljataja družba: sekretnoje sotrudničestvo SSSR i Germanii v 1920-1930-je gody*. Moskva: Piter, 2009. 334 s. Tretij Rejch i SSSR: nakanune protivostojanija. ISBN 978-5-388-00624-0. SZM 69872

KARA-MURZA, S. G. Sovetskaja civilizacija: ot načala do Velikoj Pobedy. Char'kov: Knižnyj Klub Semejnogo Dosuga, 2007. 637 s. ISBN 978-966-343-558-9. SZM 68493

KAREL', Paul' [CARELL, Paul] a Gjunter BEDDEKER [Günter BÖDDEKER]. *Nemeckije vojennoplennyje Vtoroj mirovoj vojny 1939-1945*. Moskva: Izografus, 2004. 447 s. ISBN 5-699-06165-7. SZM 66425

KAREL', Paul' [KARREL, Paul] a Gjunter BEDDEKER [Günter BÖDDEKER]. *Vostočnyj front. Kniga III., Stalingrad. Krach operacii "Blau".Vojennoplennyje. Vermacht za ključej provolokoj*. Moskva: Eksmo, 2008. 591 s. Vojna glazami nemcev. ISBN 978-5-699-25472-9. SZM 69251 /3

KARLEJ, Majkl Dž. [CARLEY, Michael Jabara]. *1939. Al'janc, kotoryj ne sostojalsja i približenije Vtoroj mirovoj vojny*. Moskva: Grant', 2005. 376 s. ISBN 5-89135-309-1. SZM 66972

KARNER, Stefan. *Archipelag GUPVI: plen i internirovanije v Sovetskom Sojuze 1941-1956*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2002. 302 s. Vojennoplennyje vtoroj mirovoj vojny. ISBN 5-7281-0424-X. SZM 65932

KARRER d'ANKOSS, Elen [CARRÈRE D'ENCAUSSE, Hélène]. *Lenin*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2008. 382 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1015-3. SZM 69848

KARRER d'ANKOSS, Elen [CARRÈRE D'ENCAUSSE, Hélène]. *Nikolaj Vtoroj: rasstreljannaja prejemstvennost'*. Moskva: OLMA-PRESS Obrazovanije, 2006. 445 s. ISBN 5-94849-861-1. SZM 69245

KATASONOVA, Je. L. *Japonskije vojennoplennyje v SSSR: bolšaja igra velikich deržav*. Moskva: Institut vostokovedenija RAN, Kraft+, 2003. 427 s. ISBN 5-89282-218-4 (IV RAN). ISBN 5-93675-063-3 (Kraft+). SZM 66473

Katyn': mart 1940 g. - centjabr' 2000 g. Rasstrel'. Sud'by živych. Echo Katyni. Dokumenty. Sost. N. S. LEBEDEVA et al. Moskva: Ves' mir, 2001. 687 s. ISBN 5-7777-0160-4. SZM 66450

Katyn': plenniki neob"javlennoj vojny. Sost. N. S. LEBEDEVA et al. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 1999. 603 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-89511-002-9. SZM 64682 Sost. z CIPu

Katyn': svidetel'stva, vospominanija, publicistika. Moskva: Tekst, 2001. 238 s. ISBN 5-7516-0262-5. SZM 64694

KAZANCEV, A. *Tret'ja sila: Rossija meždu nacizmom i kommunizmom*. 3-je izd. Moskva: Posev, ©1994. 343 s. ISBN 5-85824-006-2. SZM 64759

KEN, O. N. a A. I. RUPASOV. *Politbjuro CK VKP(b) i otnošenija SSSR s zapadnymi sosednimi gosudarstvami (konec 1920-1930-ch gg.): problemy, dokumenty, opyt kommentarija.* Čast' I, 1928-1934. Sankt-Peterburg: Jevropejskij dom, 2000. 701 s. ISBN 5-8015-0062-6. SZM 64676 /1

KIP, Džon [KEEP, John L. H.] a Alter LITVIN. *Epocha Iosifa Stalina v Rossii: sovremennaja istoriografija*. Izd. 2-je, pererab. i dop. Moskva: ROSSPEN, 2009. 327 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1115-0. SZM 69836, 69836 a

KIRMEL', N. S. *Belogvardejskije specslužby v Graždanskoj vojne: 1918-1922 gg*. Moskva: Kučkovo pole, 2008. 508 s. Specslužby včera i segodnja. ISBN 978-5-9950-0020-4. SZM 72980

KIRŠIN, Ju. Ja. *Velikaja pobeda: blagodarja ili vopreki stalinizmu?: (uroki dlja demokratičeskoj Rossii)*. [Klincy: s. n.], 2006. 703 s. ISBN 5-88898-297-0. SZM 68477

KIŠKURNO, Jan. *Finljandija i Jugo-Vostočnaja Jevropa v agressivnoj politike sovetskogo gosudarstva 1940-1941*. Sankt-Peterburg: Ljubavič, 2007. 71 s. ISBN 5-86983-015-X. SZM 69205

KIŠKURNO, Jan. *Karel'skij perešejek: neizvestnaja vojna 1941*. Sankt-Peterburg: Ljubavič, 2007. 111 s. ISBN 5-86983-125-3. SZM 69202

KLIMKOVSKIJ, Ježi [KLIMKOWSKI, Jerzy]. *"Gnusnejšije iz gnusnych": zapiski ad"jutanta generala Andersa*. Moskva: Veče, 2011. 382 s. Vojennyje tajny XX veka. ISBN 978-5-9533-5396-0. SZM 72160

KLIMOVIČ, Rygor. *Konec Gorlaga*. Mensk: Naša Niva, 1999. 351 s. Archiu najnoušaje historyi. ISBN 985-6374-09-X. SZM 64678

KLJUČNIK, Roman. *Kto repressiroval v 30-ch: Brat'ja Bermany? Stalin? Ili... : jevropejskij fašizm, javlenije-Gitler, bor'ba v Ispanii, ubijstvo ubijc*. Sankt-Peterburg: SPB SRP "Pavel" VOG, 2011. 496 s. Lekcii v narodnom universitete. 9. Intellektual'naja zaščita Rossii. Znanija iz istoričeskogo opyta. ISBN 978-5-4240-0008-9. SZM 71022

Kniga Pamjati žertv političeskich repressij Kalininskoj oblasti: martirolog 1937-1938. 1 tom. [Tver']: Al'ba, [2000]. 701 s. ISBN 5-9226-0005-2. SZM 74952

Kniga pamjati: martirolog Katoličeskoj cerkvi v SSSR. Avt.-sost. Bronislav ČAPLICKIJ, Irina OSIPOVA. Moskva: Serebrjanyje Niti, 2000. LXIII, 766 s. ISBN 5-89163-048-6. SZM 74966

Kniga pogromov: pogromy na Ukraine, v Belorussii i jevropejskoj časti Rossii v period Graždanskoj vojny 1918-1922 gg: sbornik dokumentov. Otv. sost. I. A. ZJUZINA et al. Moskva: ROSSPEN, 2007. XXXV, 994 s. ISBN 5-8243-0816-0. SZM 68500

KODIN, Je. V. "Garvardskij projekt ". Moskva: ROSSPEN, 2003. 207 s. ISBN 5-8243-0385-1. SZM 66455

KODIN, Jevgenij. *Repressirovannaja rossijskaja provincija. Smolenščina: 1917-1953 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 269 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1544-8. SZM 71076

KOEN, Stiven [COHEN, Stephen F.]. *Dolgoje vozvraščenije: žertvy GULAGa posle Stalina*. Moskva: Novyj chronograf, AIRO-XXI, 2009. 141 s. Pervaja publikacija v Rossii. ISBN 978-5-91022-100-4 (Novyj chronograf). ISBN 978-5-94881-076-8 (AIRO-XXI). SZM A 14363

KOEN, Stiven [COHEN, Stephen F.]. *Žizn' posle GULAGa: vozvraščenije stalinskich žertv*. Moskva: AIRO-XXI, 2011. 207 s. AIRO - pervaja publikacija v Rossii. ISBN 978-5-91022-150-9. SZM 71007

KOEN, Stiven [COHEN, Steven F.]. *Izučenije Rossii bez Rossii: krach amerikanskoj postsovetologii*. Moskva: AIRO-XX, 1999. 47 s. AIRO - naučnyje doklady i diskussii. Temy dlja XXI veka, vyp. 4. ISBN 5-88735-053-9. SZM 64735

KOLPAKIDI, A. a D. PROCHOROV. *KGB: prikazano likvidirovat': specoperacii sovetskich specslužb 1918-1941*. Moskva: Jauza, 2004. 510 s. Tajnaja vojna. ISBN 5-87849-151-6. SZM 66491

KOLPAKIDI, Aleksandr a Dmitrij PROCHOROV. *Imperija GRU: očerki istorii rossijskoj vojennoj razvedki.* Kniga pervaja. Moskva: OLMA-Press, 2001. 460 s. Dos'je. ISBN 5-224-00600-7. ISBN 5-224-00766-6 (kn. 1). SZM 64722 /1

KOLPAKIDI, Aleksandr a Dmitrij PROCHOROV. *Imperija GRU: očerki istorii rossijskoj vojennoj razvedki.* Kniga vtoraja. Moskva: OLMA-Press, 2001. 446 s. Dos'je. ISBN 5-224-00600-7. ISBN 5-224-00767-4 (kn. 2). SZM 64722 /2

Komintern i graždanskaja vojna v Ispanii: dokumenty. Sost., ... S. P. POŽARSKAJA, A. I. SAPLIN. Moskva: Nauka, 2001. 527 s. ISBN 5-02-010193-1. SZM 64763

Komintern i vtoraja mirovaja vojna. Čast' I, Do 22 ijunja 1941 g. Sost. N. S. LEBEDEVA, M. M. NARINSKIJ. Moskva: Pamjatniki istoričeskoj mysli, 1994. 554 s. ISBN 5-88451-009-8. ISBN 5-88451-010-1 (č. 1). SZM 64741 /1

Kommunističeskij režim i narodnoje soprotivlenije v Rossii 1917-1991. Sost. B. S. PUŠKAREV. Izd. 3-je dopol. Moskva: Posev, 2002. 77 s. Bibliotečka rossijevedenija, vyp. 1. ISBN 5-85824-143-3. SZM 68461

Kommunizm, terror, čelovek: diskussionnyje stat'ji na temu "Černoj knigi kommunizma". Sost. Stefan KROJCBERGER [Stefan CREUZBERGER] et al. Kijev: Optima, 2001. 194 s. ISBN 966-7869-02-4. SZM 64687

KONDRAŠIN, Viktor. *Golod 1932-1933 godov: tragedija rossijskoj derevni*. Moskva: ROSSPEN, 2008. 518 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-0987-4. SZM 69844

KONDRAŠIN, Viktor. *Krest'janstvo Rossii v Graždanskoj vojne: k voprosu ob istokach stalinizma*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 574 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1181-5. SZM 70644

KONDRAT'JEVA, Tamara. *Kormit' i pravit': o vlasti v Rossii XVI-XX vv*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 205 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1076-4. SZM 69851

KOSTYRČENKO, G. V. *Tajnaja politika Stalina: vlast' i antisemitizm*. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 2001. 778 s. ISBN 5-7133-1071-X. SZM 64696

KOSTYRČENKO, Gennadij. *Stalin protiv "kosmopolitov": vlast' i jevrejskaja intelligencija v SSSR*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 415 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1103-7. SZM 69841

KOSTYRČENKO, Gennadij. *Stalin protiv "kosmopolitov": vlast' i jevrejskaja intelligencija v SSSR*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 415 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1103-7. SZM 70652

KOTELENEC, Jelena. *Charizmatičeskij vlasnyj sojuz: novejšije issledovanija o Lenine i jego političeskom okruženii*. Moskva: AIRO-XX, 2000. 70 s. AIRO - naučnyje doklady i diskussii. Temy dlja XXI veka, vyp. 8. ISBN 5-88735-057-1. SZM 64737

KOTLJARČUK, Andrej. *"V kuznice Stalina": švedskije kolonisti Ukrainy v totalitarnych eksperimentach XX veka.* Moskva: ROSSPEN, 2012. 221 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1684-1. SZM 72953

KOTOV, V. I. *Narody sojuznych respublik. SSSR 60-80-je gody: etnodemografičeskije processy*. Moskva: Rossijskaja akademija nauk, Institut rossijskoj istorii, 2001. 276 s. ISBN 5-8055-0064-7. SZM 64772

KOVALEV, B. N. *Nacistskaja okkupacija i kollaboracionizm v Rossii 1941-1944*. Moskva: AST, Tranzitkniga, 2004. 486 s. Vojenno-istoričeskaja biblioteka. ISBN 5-17-020865-0 (AST). ISBN 5-9578-0487-8 (Tranzitkniga). SZM 66470

KOVALEV, Boris. *Povsednevnaja žizn' naselenija Rossii v period nacistskoj okkupacii*. Moskva: Molodaja gvardija, 2011. 618 s. Živaja istorija. Povsednevnaja žizn' čelovečestva. ISBN 978-5-235-03451-8. SZM 72165

KOZINKIN, Oleg. *Počemu ne rasstreljali Žukova?: v zaščitu Maršala Pobedy*. Moskva: Jauza, 2013. 317 s. Vojna i my. ISBN 978-5-699-63430-9. SZM 72979

KOZINKIN, Oleg. *Stalin: kto predal voždja nakanune vojny?* Moskva: AST, 2013. 507 s. Černyje stranicy istorii. ISBN 978-5-17-077787-7. SZM 72992

KOZLOV, V. A. *Massovyje besporjadki v SSSR pri Chruščeve i Brežneve (1953 - načalo 1980-ch gg.)*. Novosibirsk: Sibirskij chronograf, 1999. 413 s. Archiv novejšej istorii Rossii. Issledovanija, vyp. 1. ISBN 5-87550-083-2. SZM 64689

KOZLOV, V. A. *Massovyje besporjadki v SSSR pri Chruščeve i Brežneve: 1953 - načalo 1980-ch gg*. 3-je izd., ispr. i dop. Moskva: ROSSPEN, 2010. 462 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1205-8. SZM 70649

KOZLOV, V. A. *Neizvestnyj SSSR: protivostojanije naroda i vlasti 1953-1985 gg*. Moskva: OLMA-Press, 2006. 446 s. Archiv. ISBN 5-224-05357-9. SZM 68464

KOZLOV, V. P. *Obmanutaja, no toržestvujuščaja Klio: podlogi pis'mennych istočnikov po rossijskoj istorii v XX veke*. Moskva: ROSSPEN, 2001. 221 s. ISBN 5-8243-0108-5. SZM 64732

KOŽINOV, Vadim. *Pravda stalinskich repressij*. Moskva: Algoritm, 2006. 442 s. Oklevetannaja Rus'. ISBN 5-699-13825-0. SZM 67350

KOŽINOV, Vadim. *Pravda stalinskich repressij*. Moskva: Eksmo, 2009. 442 s. Populjarnaja istorija. ISBN 978-5-699-35190-9. SZM A 14392

KRASIL'NIKOV, Sergej, Marina SALAMATOVA a Svetlana UŠAKOVA. *Korni ili ščepki: krest'janskaja sem'ja na specposelenii v Zapadnoj Sibiri v 1930-ch - načale 1950-ch gg*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2010. 326 s. ISBN 978-5-8243-1294-2. SZM 70656

KRASIL'NIKOV, Sergej. *Serp i Moloch: krest'janskaja ssylka v Zapadnoj Sibiri v 1930-je gody*. Moskva: ROSSPEN, 2003. 285 s. Social'naja istorija Rossii XX veka. ISBN 5-8243-0386-X. SZM 66469

KRASIL'NIKOV, Sergej. *Serp i Moloch: krest'janskaja ssylka v Zapadnoj Sibiri v 1930-je gody*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2009. 343 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1102-0. SZM 69855

Krasnoarmejcy v pol'skom plenu v 1919-1922 gg.: sbornik dokumentov i materialov. Sost. N. Je. JELISEJEVA et al. Moskva: Letnij sad, 2004. 911 s. ISBN 5-94381-135-4. SZM 66988

KRASNOV, V. N. a I. V. KRASNOV. *Lend-liz dlja SSSR: 1941-1945*. Moskva: Nauka, 2008. 244 s. ISBN 978-5-02-035944-4. SZM 69206

Krasnyj terror glazami očevidcev. Sost. S. V. VOLKOVA. Moskva: Ajris-press, 2010. 446 s. Belaja Rossija. ISBN 978-5-8112-3941-2. SZM 70675

Krasnyj terror v gody Graždanskoj vojny: po materialam Osoboj sledstvennoj komissii po rassledovaniju zlodejanij bol'ševikov. Moskva: Terra - Knižnyj klub, 2004. 508 s. Dvulikaja Klio: Versii i fakty. ISBN 5-275-00971-2. SZM 66991

Krasnyj terror v gody Graždanskoj vojny: po materialam Osoboj sledstvennoj komissii po rassledovaniju zlodejanij bol'ševikov. 3. izd., dop. Moskva: Terra, 2013. 429 s. Tajny i istorii. XX vek. ISBN 978-5-4224-0653-1. SZM 72964

Krasnyj terror v Moskve: svidetel'stva očevidstev. Sost. S. V. VOLKOVA. Moskva: Ajris-press, 2010. 495 s. Belaja Rossija. ISBN 978-5-8112-3802-6. SZM 70674

Krasnyj terror v Petrograde. Sost. S. V. VOLKOVA. Moskva: Ajris-press, 2011. 510 s. Belaja Rossija. ISBN 978-5-8112-4336-5. SZM 72166

KREMLEV, Sergej. *Berija: lučšij menedžer XX veka*. 2-je izd., dop. i ispr. Moskva: Jauza , 2008. 797 s. Stalinskij renessans. ISBN 978-5-699-28973-8. SZM 69879

KRETININ, S. V. *Sudetskije Nemcy: Narod bez rodiny 1918-1945 = Sudetendeutsche: Das volk ohne Heimat 1918-1945*. Voronež: Izdatel'stvo Voronežskogo gosudarstvennogo universiteta, 2000. 319 s. ISBN 5-7455-1135-4. SZM 66452

KRIVORUČKO, Anatolij a Vladimir ROŠČUPKIN. *Slomannyje strely berlinskogo volka: Vtoraja mirovaja: neizvestnoje ob izvestnom.* Moskva: Prospekt, 2013. 656 s. ISBN 978-5-392-09812-5. SZM 72976

KRIVOŠEJEV, G. F. et al. *Rossija i SSSR v vojnach XX veka: kniga poter'*. Moskva: Veče, 2010. 618 s. ISBN 978-5-9533-4672-6. SZM 70662

KRIVOŠEJEV, G. F. et al. *Velikaja Otečestvennaja bez grifa sekretnosti: kniga poter'*. Spravočnoje izdanije. Moskva: Veče, 2009. 380 s. ISBN 978-5-9533-3877-6. SZM 69881.

KRIVOŠEJEV, G. F. et al. *Velikaja Otečestvennaja bez grifa sekretnosti: kniga poter'*. Spravočnoje izdanije. Moskva: Veče, 2010. 380 s. ISBN 978-5-9533-4695-5. SZM 70664.

KROPAČEV, S. A. *Ot lži k pokajaniju: otečestvennaja istoriografija o masštabach repressij i poterjach SSSR v 1937-1945 godach.* Sankt-Peterburg: Aletejja, 2011. 192 s. ISBN 978-5-91419-482-3. SZM 71019

KROPAČEV, Sergej a Jevgenij KRINKO. *Poteri naselenija SSSR v 1937-1945 gg: masštaby i formy: otečestvennaja istoriografija*. Moskva: ROSSPEN, 2012. 349 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1678-0. SZM 72951

KRUMM, Rajnchard [KRUMM, Reinhard]. *Isaak Babel': biografija*. Moskva: ROSSPEN, 2008. 205 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1062-7. SZM 72125

KRUPENNIKOV, A. A. *Tjažkaja noša plena: stat'ji 1993-2000*. Moskva: Rejttar", 2001. 202 s. ISBN 5-8067-0057-7. SZM 66458

KUDRJAVCEV, V. a A. TRUSOV. *Političeskaja justicija v SSSR*. Moskva: Nauka, 2000. 364 s. ISBN 5-02-013052-4. SZM 64692

KUCHER, Katarina [KUCHER, Katharina]. *Park Gorkogo: kul'tura dosuga v stalinskuju epochu 1928-1941*. Moskva: ROSSPEN, 2012. 349 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1576-9. SZM 72116

KUMANEV, G. A. *Problemy vojennoj istorii Otečestva (1938-1945 gg.)*. Moskva: Sobranije, 2007. 654 s. ISBN 978-5-9606-0029-3. SZM 68506

KUMANEV, G. A. *Rassekrečennyje stranicy istorii Vtoroj mirovoj vojny: tragedija i podvig*. Moskva: Veče, 2012. 366 s. ISBN 978-5-9533-6600-7. SZM 72185

KUNGUROV, Aleksej. *Sekretnych protokolov ne bylo: fal'šivka, razrušivšaja SSSR*. Moskva: Eksmo, 2011. 622 s. Političeskij bestseller. ISBN 978-5-699-46803-4. SZM 71027

KUNGUROV, Aleksej. *Sekretnyje protokoly ili Kto poddelal pakt Molotova-Ribbentropa*. Moskva: Eksmo, 2009. 622 s. Istoričeskije sensacii. ISBN 978-5-699-37103-7. SZM 70670

KUNJAJEV, Stanislav. *Russkij polonez*. Moskva: Algoritm, 2006. 350 s. Staraja gvardija. ISBN 5-9265-0254-3. SZM 67502, 68472

KUPCOV, A. G. *Byl li krasnyj terror?: polemika na zadannuju temu*. Moskva: Kraft+, 2006. 102 s. Audit social'noj pamjati. ISBN 5-93675-112-0. SZM 68494

KUPCOV, A. G. *Mif o krasnom terrore*. Moskva: Kraft+, 2008. 655 s. ISBN 978-5-93675-148-6. SZM 69859

KUPCOV, I. V., A. M. BUJAKOV a V. L. JUŠKO. *Belyj generalitet na Vostoke Rossii v gody Graždanskoj vojny: biografičeskij spravočnik*. Moskva: Kučkovo pole, 2011. 670 s. ISBN 978-5-9950-0199-7. SZM 72151

KUSTOV, Maksim. *Najemniki fjurera*. Moskva: Tribuna, 2008. 123 s. ISBN 978-5-901253-13-7. SZM 69242

KUZNECOV, I. N. *Zasekrečennyje tragedii sovetskoj istorii*. Rostov-na-Donu: Feniks, 2007. 251 s. X-fajly. ISBN 978-5-222-11494-0. SZM 68468

LAJNER, Lev. *Pogonja za "Enigmoj" : kak byl vzloman nemeckij šifr*. Moskva: Molodaja gvardija, 2004. 313 s. Delo No... ISBN 5-235-02664-0. SZM 69200

LAN'KOV, Andrej. *Avgust, 1956 god: krizis v Severnoj Koreje*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 348 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-0907-2. SZM 72123

LAVER, O. G. *Vijny ta narodonaselennja krajin svitu v XX stolitti: statystyčne doslidžennja : naukova monografija*. Užhorod: Gosprozrachunkovyj redakcijno-vydavnyčyj viddil upravlinnja u spravach presi ta informaciji, 2002. 301 s. ISBN 966-7186-60-1. SZM 66953

Lavrentij Berija. 1953: stenogramma ijul'skogo plenuma CK KPSS i drugije dokumenty. Sost. V. NAUMOV, Ju. SIGAČEV. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 1999. 509 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-89511-006-1. SZM 64764

LEBEDINCEV, A. Z. a Ju. I. MUCHIN. *Otcy-komandiry*. Moskva: Jauza, 2006. 603 s. Vojna i my. ISBN 5-87849-159-1. SZM 67360

LEJBOVIČ, Oleg. *V gorode M: očerki social'noj povsednevnosti sovetskoj provincii*. 2-je. izd., ispr. Moskva: ROSSPEN, 2008. 294 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1068-9. SZM 69864, 72948

LEONT'JEV, A. A. *Kul'tury i jazyki narodov Rossii, stran SNG i Baltii: učebno-spravočnoje posobije*. Moskva: Moskovskij psichologo-social'nyj institut, Flinta, 1998. 309 s. Biblioteka pedagoga-praktika. ISBN 5-89502-033-X (MPSI). ISBN 5-89349-086-X (Flinta). SZM 66444

LEVE, Chajnc-Ditrich [LÖWE, Heinz-Dietrich]. *Stalin*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 350 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1137-2. SZM 69854

LINDER, Iosif a Sergej ČURKIN. *Krasnaja pautina: tajny razvedki Kominterna 1919-1943*. Moskva: RIPOL klassik, 2005. 686 s. ISBN 5-7905-3866-5. SZM 67353, 69249

LITVIN, Aleksej. *Krasnyj i belyj terror v Rossii 1918-1922 gg*. Moskva: Jauza, 2004. 442 s. SOV. sekretno. ISBN 5-87849-164-8. SZM 66465

LITVINENKO, Vladimir. *Pravda stalinskoj epochy*. Moskva: Algoritm, 2008. 253 s. Zagadka 37 goda. ISBN 978-5-9265-0605-8. SZM 69885

LIVŠIN, Aleksandr. *Nastrojenija i političeskije emocii v Sovetskoj Rossii 1917-1932 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 341 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1358-1. SZM 70653

LJUKS, Leonid [LUKS, Leonid]. *Istorija Rossii i Sovetskogo Sojuza: ot Lenina do Jel'cina*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 527 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1100-6. SZM 69837

LJUSTIGER, Arno [LUSTIGER, Arno]. *Stalin i jevrei: tragičeskaja istorija Jevrejskogo antifašistskogo komiteta i sovetskich jevrejev*. Moskva: ROSSPEN, 2008. 477 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-0855-6. SZM 69865

LOPATNIKOV, L. I. *O Staline i stalinizme: 14 dialogov*. Moskva: Vozvraščenije, 2010. 222 s. ISBN 978-5-7157-0237-1. SZM 72171

LOTA, Vladimir. *"Al'ta" protiv "Barbarossy": kak byli dobyty svedenija o podgotovke Germanii k napadeniju na SSSR*. Moskva: Molodaja gvardija, 2004. 471 s. Delo No... ISBN 5-235-02726-4. SZM 67000

LOTA, Vladimir. *Sekretnyj front General'nogo štaba.* Moskva: Molodaja gvardija, 2005. 538 s. Delo No... ISBN 5-235-02779-5. SZM 67535, 67535 a

Lubjanka, 2: iz istorii otečestvennoj kontrrazvedki. Moskva: Moskovskije učebniki i Kartolitografija, 1999. 353 s. ISBN 7228-0066-X. SZM C 10371

Lubjanka. Stalin i MGB SSSR: mart 1946 - mart 1953. Sost. V. N. CHAUSTOV, V. P. NAUMOV, N. S. PLOTNIKOVA. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2007. 652 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-85646-176-2. SZM 72134

Lubjanka: obespečenije ekonomičeskoj bezopasnosti gosudarstva: sbornik. Gl. red i sost. V. A. STAVICKIJ. Izd. 2-je. Moskva: Moja Rossija, Kučkovo pole, 2005. 446 s. Moja Rossija. ISBN 5-902145-03-1 (Moja Rossija). 5-86090-123-4 (Kučkovo pole). SZM 67510

Lubjanka: organy VČK-OGPU-NKVD-NKGB-MGB-MVD-KGB 1917-1991: spravočnik. Sost. A. I. KOKURIN, N. V. PETROV. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2003. 766 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-109-6. SZM 66476

Lubjanka: sovetskaja elita na stalinskoj golgofe 1937-1938. Sost. V. N. CHAUSTOV. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2011. 523 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-89511-027-0. SZM 72135

Lubjanka: Stalin i Glavnoje upravlenije gosbezopasnosti NKVD 1937-1938. Sost. V. N. CHAUSTOV, V. P. NAUMOV, N. S. PLOTNIKOVA. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2004. 734 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-118-5. SZM 66479

Lubjanka: Stalin i NKVD-NKGB-GUKR "Smerš": 1939 - mart 1946. Sost. V. N. CHAUSTOV, V. P. NAUMOV, N. S. PLOTNIKOVA. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2006. 636 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-162-2. SZM 67518

Lubjanka: Stalin i VČK-GPU-OGPU-NKVD: janvar' 1922 - dekabr' 1936. Sost. V. N. CHAUSTOV, V. P. NAUMOV, N. S. PLOTNIKOVA. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2003. 910 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-087-1. SZM 66424

LUK'JANENKO, Levko. *Zločynna sut' KPRS-KPU: Njurnberh-2*. Kyjiv: Mižrehional'na Akademija upravlinnja personalom, 2005. 122 s. Biblioteka žurnalu "Personal". ISBN 966-608-403-1. SZM 67547

LYKOVA, L. A. *Sledstvije po delu ob ubijstve rossijskoj imperatorskoj sem'ji*. Moskva: ROSSPEN, 2007. 319 s. ISBN 978-5-8243-0826-6. SZM 69244

LYSKOV, Dmitrij. *"Stalinskije repressii": velikaja lož' XX veka*. Moskva: Jauza, 2009. 286 s. Stalinskij renessans. ISBN 978-5-699-33737-8. SZM 69876

LYSKOV, Dmitrij. *1937: glavnyj mif XX veka*. Moskva: Jauza , 2010. 286 s. 1937. Bol'šoj terror. ISBN 978-5-699-40066-9. SZM 70677

LYSKOV, Dmitrij. *Zapretnaja pravda o "stalinskich repressijach": "Deti Arbata" lgut!* Moskva: Jauza-press, 2012. 286 s. Zapreščennaja istorija. Ot vas eto skryvajut! ISBN 978-5-9955-0361-3. SZM 72157

MAGOČIJ, Pavel Robert [MAGOCSI, Paul R.]. *Naša otcjuznina: istorija karpats'kych rusinuv: (kurtyj napys dila rusyns'kych nedilnych škul): četvertyj cvit, 14-15 rokuv*. Užhorod: Vydavatelstvo V. Padjaka, 2005. 50 s. ISBN 966-7838-81-1. SZM

MAJNER, Stiven Merrit [MINER, Steven Merrit]. *Stalinskaja svjaščennaja vojna: religija, nacionalizm i sojuzničeskaja politika 1941-1945*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 453 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1428-1. SZM 71057

MAJOROV, Aleksandr. *Vtorženije: Čechoslovakija 1968: svidetel'stva komandarma*. Moskva: Prava čeloveka, 1998. 348 s. ISBN 5-7712-0082-4. SZM 64698

MAKDERMOTT, Kevin [McDERMOTT, Kevin] a Džeremi AGNJU [Jeremy AGNEW]. *Komintern: istorija meždunarodnogo kommunizma ot Lenina po Stalina*. Moskva: AIRO-XX, 2000. 223 s. Pervaja publikacija v Rossii. ISBN 5-88735-068-7. SZM 64664

MAL'KO, A. V. a S. V. ŽIL'COV. *Smertnaja kazn' v Rossii: istorija, politika, pravo*. Moskva: NORMA, 2003. 222 s. ISBN 5-89123-696-6. SZM 67004

MAL'TE, Rol'f [ROLF, Malte]. *Sovetskije massovyje prazdniki*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 438 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1086-3. SZM 69849

MALYŠEVA, Svetlana. *Sovetskaja prazdničnaja kul'tura v provincii: prostranstvo, simboly, istoričeskije mify (1917-1927).* Kazan': Ruten, 2005. 398 s. ISBN 5-98924-001-5. SZM 68501

MARGOLIS, A. D. *Tjur'ma i ssylka v imperatorskoj Rossii: issledovanija i archivnyje nachodki*. Moskva: Lanterna, Vita, 1995. 207 s. ISBN 5-86191-011-1 (Lanterna). ISBN 5-86189-009-9 (Vita). SZM 69207

MAR'JINA, V. V. *Zakarpatskaja Ukraina (Podkarpatskaja Rus') v politike Beneša i Stalina: dokumental'nyj očerk.* Moskva: Novyj chronograf, 2003. 303 s. ISBN 5-94881-019-4. SZM 66432

MARKOVA, Je. V. et al. *Gulagovskije tajny osvojenija Severa*. Moskva: Strojizdat., 2001. 326 s. ISBN 5-274-01994-3. SZM C 10547

MARTIN, Terri [MARTIN, Terry (Terry Dean)]. *Imperija "položitel'noj dejatel'nosti": nacii i nacionalizm v SSSR, 1923-1939*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 662 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1523-3. SZM 71053

MARTIROSJAN, A. B. *Stalin i repressii 1920-ch - 1930-ch gg*. Moskva: Veče, 2008. 412 s. 200 mifov o Staline. ISBN 978-5-9533-2232-4. SZM 69891

MARTIROSJAN, A. B. *Za kulisami Mjunchenskogo sgovora: kto privel vojny v SSSR?* Moskva: Veče, 2008. 603 s. Zapad protiv Rossii. ISBN 978-5-9533-3538-6. SZM 69882

Massovyje repressii v Altajskom kraje 1937-1938 gg.: prikaz No 00447. Sost. G. D. ŽDANOVA et al. Moskva: ROSSPEN, 2010. 750 s. Istorija stalinizma. Dokumenty. ISBN 978-5-8243-1384-0. SZM 70643

MEDINSKIJ, Vladimir. *Vojna: mify SSSR: 1939-1945*. 2. izd. Moskva: OLMA Media Grupp, 2012. 702 s. Mify o Rossii. ISBN 978-5-373-04361-8. SZM 72187

MEDVEDEV, Žores a Roj MEDVEDEV. *Neizvestnyj Stalin*. Moskva: Prava čeloveka, 2001. 353 s. ISBN 5-7712-0163-4. SZM 64751

MEDVEDEV, Žores a Roj MEDVEDEV. *Vzlet i padenije T. D. Lysenko: kto sumasšedšij?* Moskva: Vremja, 2012. 359 s. Sobranije sočinenij Žoresa i Roja Medvedevych. ISBN 978-5-9691-0707-6. SZM 72933

MEJEROVIČ, Mark, Jevgenija KONYŠEVA a Dmitrij CHMEL'NICKIJ. *Kladbišče socgorodov: gradostroitel'naja politika v SSSR 1928-1932 gg.* Moskva: ROSSPEN, 2011. 268 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1518-9. SZM 71073

MEJEROVIČ, Mark. *Nakazanije žiliščem: žiliščnaja politika v SSSR kak sredstvo upravlenija ljud'mi 1917-1937*. Moskva: ROSSPEN, 2008. 300 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-0988-1. SZM 69835

MEL'GUNOV, S. P. *Krasnyj terror v Rossii 1918-1923: čekistskij olimp*. 2-je, izd., dop. Moskva: Ajris-press, 2008. 398 s. Belaja Rossija. ISBN 978-5-8112-3269-7. SZM 69858

MEL'TJUCHOV, M. I. *Sovetsko-pol'skije vojny: vojenno-političeskoje protivostojanije 1918-1939 gg*. Moskva: Veče, 2001. 460 s. Vojennyje tajny XX veka. ISBN 5-7838-0951-9. SZM 64695

MEL'TJUCHOV, Michail. *Sovetsko-pol'skije vojny*. 2-je, izd. ispr. i dop. Moskva: Jauza, 2004. 666 s. ISBN 5-699-07637-9. SZM 66963

MEL'TJUCHOV, Michail. *Upuščennyj šans Stalina: schvatka za Jevropu 1939-1941 gg.: (dokumenty, fakty, suždenija)*. Moskva: Veče, 2008. 537 s. ISBN 978-5-9533-2697-1. SZM C 10922

Mestnoje samoupravlenije v Rossii i Germanii: istorija i sovremennost': sbornik naučnych statej rossijsko-germanskich konferencij. Moskva: ROSSPEN, 2012. 381 s. ISBN 978-5-8243-1728-2. SZM 72959

Meždu kanunami: istoričeskije issledovanija v Rossii za poslednije 25 let. Moskva: AIRO-XXI, 2013. 1519 s. ISBN 978-5-91022-208-7. SZM C 12129

Meždu molotom i nakoval'nej: Sojuz sovetskich pisatelej SSSR: dokumenty i kommentarii. Tom 1., 1925 - ijun' 1941 g. Sost. Z. K. VODOP'JANOVA, T. V. DOMRAČEVA, L. M. BABAJEVA. Moskva: ROSSPEN, 2011. 1021 s. Istorija stalinizma. Dokumenty. ISBN 978-5-8243-1509-7. SZM 72111

Meždu Rossijej i Stalinym: rossijskaja emigracija i Vtoraja mirovaja vojna. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2004. 344 s. Istorija i pamjat'. Russkije bez Otečestva. ISBN 5-7281-0420-7. SZM 66984, 72962

Meždunarodnyj krizis 1939-1941 gg: ot sovetsko-germanskich dogovorov 1939 g. do napadenija Germanii na SSSR: materialy meždunarodnoj konferencii, organizovannoj Institutom vseobščej istorii Rossijskoj akademii nauk, Universitetom Latvii, Institutom sovremennoj istorii (Mjunchen), Moskovskim otdelenijem Fonda im. Konrada Adenauera, Moskva, 3-4 fevralja 2005 g. Moskva: Prava čeloveka, 2006. 558 s. ISBN 5-7712-0349-1. SZM 69264

Migracija i emigracija v stranach Central'noj i Jugo-Vostočnoj Jevropy v XVIII-XX vv.: sochranenije nacional'noj identičnosti i istoriko-kul'turnogo nasledija Rossii. Sankt-Peterburg: Aletejja, 2011. 484 s. ISBN 978-5-91419-473-1. SZM 72175

MICHUTINA, Irina. *Ukrainskij Brestskij mir: put' vychoda Rossii iz Pervoj mirovoj vojny i anatomija konflikta meždu Sovnarkomom RSFSR i pravitel'stvom Ukrainskoj central'noj rady*. Moskva: Jevropa, 2007. 278 s. Jevrovostok. ISBN 978-5-9739-0090-8. SZM 68491

MILLER, Frenk [MILLER, Frank Joseph]. *Stalinskij fol'klor*. Sankt-Peterburg: Akademičeskij projekt, 2006. 188 s. Sovremennaja zapadnaja rusistika, t. 62. ISBN 5-7331-0337-X. SZM 67501

MINAKOV, Sergej. 1937: *Zagovor byl!* Moskva: Jauza-press, 2012. 316 s. Stalina na vas net! ISBN 978-5-9955-0459-7. SZM 72974

MIREK, Al'fred. *Krasnyj miraž: palači velikoj Rossii*. Možajsk: Možajsk-Terra, 2006. 527 s. ISBN 5-7542-0133-8. SZM C 10802

MIRONIN, Sigizmund. *Stalinskij porjadok*. Moskva: Algoritm, 2007. 269 s. Zagadka 37 goda. ISBN 978-5-9265-0361-3. SZM 68474, 68474 a

MISJUK, Andžej [MISIUK, Andrzej]. *Specslužby Pol'ši, Sovetskoj Rossii i Germanii: organizacionnaja struktura polskich specslužb i ich razvedyvatel'naja i kontrrazvedyvatel'naja dejatelnost' v 1918-1939 godach.* Moskva: Kraft+, 2012. 269 s. ISBN 978-5-93675-201-8. SZM 72978

MJULLER, Rol'f-Diter [MÜLLER, Rolf-Dieter]. *Na storone vermachta: innostrannyje posobniki Gitlera vo vremja "krestovogo pochoda protiv bol'ševizma" 1941-1945 gg.* Moskva: ROSSPEN, 2012. 301 s. Vtoraja mirovaja. Ostfront. ISBN 978-5-8243-1517-2. SZM 72198

MLEČIN, Leonid. *MID, Ministry inostrannych del: romantiki i ciniki*. Moskva: Centrpoligraf, 2001. 668 s. ISBN 5-227-01365-9. SZM 64716

MODSLI, Evan [MAWDSLEY, Evan] a Stiven UAJT [Stephen WHITE]. *Sovetskaja elita ot Lenina do Gorbačeva: Central'nyj Komitet i jego členy 1917-1991 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 429 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1604-9. SZM 72126

MOLODJAKOV, V. E. *Berlin - Moskva - Tokio: k istorii nesostojavšejsja "osi", 1939-1941*. Moskva: AIRO-XX, 2000. 70 s. AIRO - naučnyje doklady i diskussii. Temy dlja XXI veka, vyp. 10. ISBN 5-88735-059-8. SZM 64702

MOLODJAKOV, V. E. *Nesostojavšajasja os': Berlin - Moskva - Tokio*. Moskva: Veče, 2004. 478 s. Epocha Stalina. ISBN 5-94538-445-3. SZM 66492

MOROZOV, K. N. *Sudebnyj process socialistov-revoljucionerov i tjuremnoje protivostojanije (1922-1926): etika i taktika protivoborstva*. Moskva: ROSSSPEN, 2005. 735 s. ISBN 5-8243-0735-0. SZM 74964

MOROZOV, S. V. *Pol'sko-čechoslovackije otnošenija 1933-1939*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 2004. 527 s. ISBN 5-211-05071-1. SZM 66966

MORUKOV, Michail. *Pravda GULAGa iz kruga pervogo*. Moskva: Algoritm, 2006. 189 s. Slova i dela Solženicyna. ISBN 5-9265-0230-6. SZM 67348

MOSJAKIN, Aleksandr. *Za pelenoj jantarnogo mifa: sokrovišča v zakulis'je vojn, revoljucij, politiki i specslužb.* Moskva: ROSSPEN, 2008. 614 s. ISBN 978-5-8243-0951-5. SZM 69262

Moskva mnogonacional'naja. Moskva: Moskvovedenije, 2006. 255 s. ISBN 5-7853-0536-4. SZM 68507

MOZOCHIN, O. B. *Bor'ba sovetskich organov gosudarstvennoj bezopasnosti s terrorizmom*. Moskva: Kučkovo pole, 2011. 622 s. Specslužby včera i segodnja. ISBN 978-5-9950-0146-1. SZM 72158

MOZOCHIN, Oleg Borisovič. *Pravo na repressii: vnesudebnyje polnomočija organov gosudarstvennoj bezopasnosti (1918-1953)*. Moskva-Žukovskij: Kučkovo pole, 2006. 479 s. Istorija XX veka: sud'by, sobytija, dokumenty, versii. ISBN 5-901679-07-5. SZM 67355

MOZOCHIN, O. B. *Pravo na repressii: vnesudebnyje polnomočija organov gosudarstvennoj bezopasnosti: statističeskije svedenija o dejatel'nosti VČK-OGPU-NKVD-MGB SSSR (1918-1953): monografija.* 2-je izd., rasš. i dop. [Moskva]: Kučkovo pole, 2011. 749 s. Specslužby včera i segodnja. ISBN 978-5-9950-0028-0. SZM 71024

MOZOCHIN, Oleg. *VČK-OGPU: na zaščite ekonomičeskoj bezopasnosti gosudarstva i v bor'be s terrorizmom*. Moskva: Jauza, 2004. 443 s. Lubjanka. Otkrytyje archivy. ISBN 5-699-07536-4. SZM 67011

MUCHIN, Ju. I. *Krestovyj pochod na Vostok: "žertvy" Vtoroj mirovoj*. Moskva: Jauza, 2006. 349 s. Vojna i my. ISBN 5-87849-148-6. SZM 68471

MUCHIN, Jurij a Aleksandr ŠABALOV. *Počemu vrut učebniki istorii*. Moskva: Algoritm, 2010. 253 s. Političeskij bestseller. ISBN 978-5-9265-0775-8. SZM 71026

MUCHIN, Jurij, Grover FERR, [Grover FURR] a Aleksej GOLENKOV. *Obolgannyj Stalin*. Moskva: Eksmo, 2010. 253 s. Zagadka 37 goda. ISBN 978-5-699-39509-5. SZM 71033

MUCHIN, Jurij. *Počemu narod za Stalina*. Moskva: Piter, 2011. 186 s. ISBN 978-5-49807-966-0. SZM 72176

MUCHIN, Jurij. *Podonki istorii: samaja zloveščaja tajna XX veka*. Moskva: Jauza-press, 2011. 733 s. Bestsellery Ju. Muchina i V. Kožinova. ISBN 978-5-9955-0230-2. SZM 71031

MUCHIN, Jurij. *Pol'ša v NATO?: tuda jej i doroga!* Moskva: Jauza, 2005. 158 s. Žarenyje fakty. ISBN 5-87849-201-6. SZM 67492

MUCHIN, Jurij. *Stalin protiv krizisa*. Moskva: Eksmo, 2009. 269 s. Zagadka 37 goda. ISBN 978-5-699-34069-9. SZM 69886

MUŠYNKA, Mykola [MUŠINKA, Mikuláš]. *Rozmovy z odnodumcjamy: prysvjačeno svitlij pam'jati prof. Oleksy Myšanyča, d-ra filol. nauk: (1933-2004)*. Prjašiv: Fundacija "Karpaty", 2004. 158 s. Biblioteka OKO, nr 13. ISBN 80-968905-4-9. SZM 66960

Nacional'naja politika v stranach formirujuščegosja sovetskogo bloka, 1944-1948. Moskva: Nauka, 2004. 550 s. XX vek v dokumentach i issledovanijach. ISBN 5-02-009864-7. SZM 66992

Nacional'nyj atlas Rossii. [Tom 1], Obščaja charakteristika territorii. Sost. L. A. ADAMČENKO et al. Moskva: AST, Astrel', 2008. 495 s. ISBN 978-5-17-048495-9 (AST). ISBN 978-5-271-18757-5 (Astrel'). SZM D 257

NAD'KIN, Timofej. *Stalinskaja agrarnaja politika i krest'janstvo Mordovii*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 311 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1434-2. SZM 71074, 72132

NACHAPETOV, Boris. *Očerki istorii sanitarnoj služby GULAGa*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 191 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1313-0. SZM 70661

NAJER, Ar'je [NEIER, Aryeh]. *Vojennyje prestuplenija: genocid, terror, bor'ba za pravosudije*. Moskva: Jurist', 2000. 365 s. ISBN 5-7975-0346-8. SZM 66448

Nakazannyj narod: repressii protiv rossijskich nemcev: po materialam konferencii "Repressii protiv rossijskich nemcev v Sovetskom Sojuze v kontekste sovetskoj nacional'noj politiki", provedennoj Nemeckim kul'turnym centrom im. Gete v Moskve sovmestno s Obščestvom "Memorial", 18-20 nojabrja 1998 godu. Red.-sost. I. L. ŠČERBAKOVA. Moskva: Zven'ja, 1999. 286 s. ISBN 5-7870-0035-8. SZM 64679, 67527

NAROČNICKAJA, Natalija. *Za čto i s kem my vojevali*. Moskva: Minuvšeje, 2005. 79 s. ISBN 5-902073-37-5. SZM 67008

NARSKIJ, Igor'. *Žizn' v katastrofe: budni naselenija Urala v 1917-1922 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2001. 613 s. Social'naja istorija Rossii XX veka. ISBN 5-8243-0280-4. SZM 66480

Naselenije v Rossii v XX veke: istoričeskije očerki. Tom 2, 1940-1959. Moskva: ROSSPEN, 2001. 414 s. ISBN 5-8243-0016-X. ISBN 5-8243-0272-3 (t. 2). SZM 64774 /2

NAUMOV, A. O. *Krizis Versal'skoj sistemy 1936-1938*. Moskva: MAKS Press, 2005. 331 s. ISBN 5-317-01389-5. SZM 67504

NAUMOV, Aleksandr. *Diplomatičeskaja bor'ba v Jevrope nakanune Vtoroj mirovoj vojny: istorija krizisa Versal'skoj sistemy*. Moskva: ROSSPEN, 2007. 414 s. ISBN 978-5-8243-0875-4. SZM 72197

NAUMOV, Leonid. *"Krovavyj karlik" protiv Voždja narodov: zagovor Ježova*. Moskva: Jauza, 2009. 445 s. Stalinskij renessans. ISBN 978-5-699-29976-8. SZM 69875

NAUMOV, Leonid. *Bor'ba v rukovodstve NKVD v 1936-38 gg.: ("opričnyj dvor Iosifa Groznogo")*. Moskva: Modern-A, 2006. 127 s. ISBN 5-94193-009-7. SZM 67514, 67514 a

NAUMOV, Leonid. *Stalin i NKVD*. Moskva: Novyj chronograf, 2010. 601 s. ISBN 978-5-94881-090-4. SZM 70668

NAZAROV, German. *Mify sovetskoj epochi*. Moskva: Algoritm, 2007. 365 s. Oklevetannaja Rus'. ISBN 978-5-9265-0305-7. SZM 68463

NEJMARK, Norman M. [NAIMARK, Norman, M.]. *Plamja nenavisti: etničeskije čistki v Jevrope XX veka*. Moskva: AIRO-XX, S.-Peterburg: Dmitrij Bulanin, 2005. 319 s. AIRO - pervaja publikacija v Rossii. ISBN 5-88735-142-X (AIRO-XX). ISBN 5-86007-475-1 (Dmitrij Bulanin). SZM 66998

NEKRASOV, V. F. *Apparat CK KPSS v pogonach i bez: nekotoryje voprosy oborony, gosbezopasnosti, pravoochranitel'noj dejatel'nosti v CK KPSS: (40-je - načalo 90-ch godov XX veka).* Moskva: Kučkovo pole, 2010. 383 s. ISBN 978-5-9950-0099-0. SZM 72998

Nemcy v Katyni: dokumenty o rasstrele pol'skich vojennoplennych osen'ju 1941 goda. Sost. R. I. KOSOLAPOV et al. Moskva: ITRK, 2010. 278 s. ISBN 978-5-88010-266-2. SZM 72161

Nepravednyj sud: poslednyj stalinskij rasstrel: stenogramma sudebnogo processa nad členami Jevrejskogo antifašistskogo komiteta. Sost. V. P. NAUMOV, A. A. KRAJUŠKIN, N. V. TENCOV. Moskva: Nauka, 1994. 398 s. ISBN 5-02-012095-2. SZM 64703

NERAR, Francua-Ksav'je [NÉRARD, François-Xavier]. *Pjat' procentov pravdy: razoblačenije i donositel'stvo v stalinskom SSSR (1928-1941)*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 397 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1547-9. SZM 71068

NIKOLAJEV, Vladimir. *Stalin, Gitler i my*. Moskva: Terra - Knižnyj klub, 2005. 461 s. Dvulikaja Klio: Versii i fakty. ISBN 5-275-01177-6. SZM 67499

NIKOLAS, Linn [NICHOLAS, Lynn H.]. *Pochiščenije Jevropy: sud'ba jevropejskich kul'turnych cennostej v gody nacizma.* Moskva: Logos, 2001. 639 s. ISBN 5-94010-068-6. SZM 69241

NKVD-MVD SSSR v bor'be s banditizmom i vooružennym nacionalističeskim podpol'jem na Zapadnoj Ukraine, v Zapadnoj Belorussii i Pribaltike (1939-1956): sbornik dokumentov. Sost. N. I. VLADIMIRCEV, A. I. KOKURIN. Moskva: Ob"jedinennaja redakcija MVD Rossii, 2008. 638 s. ISBN 978-5-8129-0088-5. SZM 69869

O pravovom položenii inostrannych graždan v Rossijskoj Federacii: federal'nyj zakon No 115-F3. Moskva: Prospekt, 2004. 29 s. ISBN 5-98032-560-3. SZM 66446

Obraz Drugogo: strany Baltii i Sovetskij Sojuz pered Vtoroj mirovoj vojnoj. Sost. R. KRUMM, N. A. LOMAGIN, D. CHANOV. Moskva: ROSSPEN, 2012. 204 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1663-6. SZM 72129

Obraz vraga. Sost. L. GUDKOV. Moskva: OGI, 2005. 334 s. Nacija i kul'tura: Novyje issledovanija: Rossija/Russia. ISBN 5-94282-159-3. SZM 67495

Obrečennyje pogibnut': sud'ba sovetskich vojennoplennych-jevrejev vo Vtoroj mirovoj vojne: vospominanija i dokumenty. Sost. P. POLJAN, A. ŠNEJER. Moskva: Novoje izdatel'stvo, 2006. 574 s. ISBN 5-98379-069-2. SZM 67541

Oglašeniju podležit. SSSR - Germanija: 1939-1941. Sost.-perevodčik Ju. FEL'ŠTINSKIJ. Moskva: Terra - Knižnyj klub, 2004. 396 s. Dvulikaja Klio: Versii i fakty. ISBN 5-275-01060-5. SZM 67003

OKULOV, Andrej. *V bor'be za Beluju Rossiju: cholodnaja graždanskaja vojna*. Moskva: Veče, 2013. 397 s. Grif sekretnosti snjat. ISBN 978-5-9533-6031-9. SZM 72996

Oni sražalis' za rodinu: predstaviteli repressirovannych narodov SSSR na frontach Velikoj Otečestvennoj vojny: kniha-chronika. Sost. S. I. AKKIJEVA et al. Moskva: Novyj chronograf, 2005. 341 s. ISBN 5-94881-014-3. SZM 67015

Opyt mirovych vojn v istorii Rossii: sbornik statej. Čeljabinsk: Kamennyj pojas, 2007. 612 s. ISBN 978-5-88771-068-6. SZM 69899

ORECHOV, A. M. *Sovetskij Sojuz i Pol'ša v gody "ottepeli": iz istorii sovetsko-pol'skich otnošenij*. Moskva: Indrik, 2005. 327 s. ISBN 5-85759-336-0. SZM 67522

Organy gosudarstvennoj bezopasnosti SSSR v Velikoj Otečestvennoj vojne: sbornik dokumentov. Tom I, Nakanune. Kniga pervaja, (nojabr' 1938 g. - dekabr' 1940 g.). Sost. V. P. JAMPOL'SKIJ et al. Moskva: Kniga i biznes, 1995. 451 s. ISBN 5-212-00804-2. SZM 64683 /1-1

Organy gosudarstvennoj bezopasnosti SSSR v Velikoj Otečestvennoj vojne: sbornik dokumentov. Tom I, Nakanune. Kniga vtoraja, (1 janvarja - 21 ijunja 1941 g.). Sost. V. P. JAMPOL'SKIJ et al. Moskva: Kniga i biznes, 1995. 397 s. ISBN 5-212-00805-0. SZM 64683 /1-2

ORLOV, Aleksej. *Ukrainskaja matrica. Perezagruzka*. Moskva: Pokolenije, 2006. 107 s. ISBN 5-9763-0006-5. SZM 68490

ORLOV, Igor' a Jelena JURČIKOVA. *Massovyj turizm v stalinskoj povsednevnosti*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 222 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1365-9. SZM 72120

OSOKIN, Aleksandr. *Velikaja tajna Velkoj Otečestvennoj: novaja gipoteza načala vojny*. 2-je izd., ispr. Moskva: Vremja, 2008. 669, 80 s. Dialog. ISBN 978-5-9691-0299-6. SZM 69250

OSOKINA, Jelena. *Za fasadom "stalinskogo izobilija": [raspredelenije i rynok v snabženii naselenija v gody industrializacii 1927-1941]*. Moskva: ROSSPEN, 2008. 351 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1083-2. SZM 69840

OSOKINA, Jelena. *Zoloto dlja industrializacii: Torgsin*. Moskva: ROSSPEN, 2009. 589 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1110-5. SZM 69862

OŠLAKOV, Michail. *Stalin ich poberi!: 1937: Vojna za Nezavisimost' SSSR*. Moskva: Jauza-press, 2011. 222 s. Stalina na vas net! ISBN 978-5-9955-0334-7. SZM 72154

Otdel CK KPSS po svjazjam s inostrannymi kompartijami 1953-1957: annotirovannyj spravočnik. Sost. Je. S. AFANAS'JEVA et al. Moskva: ROSSPEN, 1999. 309 s. Spravočno-informacionnyje materialy po dokumentam Rossijskogo gosudarstvennogo archiva novejšej istorii (RGANI). ISBN 5-8243-0092-5. SZM 64665, 64665 a

Pamjat' o vojne: 60 let spustja: Rossija, Germanija, Jevropa. Red.-sost. vtorogo izdanija Michail GABOVIČ. 2., ispr. i rasš. izd. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije, 2005. 780 s. Biblioteka žurnala Neprikosnovennyj zapas (ISSN 1813-6583). ISBN 5-86793-405-5. SZM 67529

PANTELEJEV, Michail. *Agenty Kominterna: soldaty mirovoj revoljucii*. Moskva: Jauza, 2005. 350 s. Tajnaja vojna. ISBN 5-699-09844-5. SZM 67002

PAPKOV, Sergej. *Obyknovennyj terror: politika stalinizma v Sibiri*. Moskva: ROSSPEN, 2012. 439 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1674-2. SZM 72947

Partitura Vtoroj mirovoj: kto i kogda načal vojny? Moskva: Veče, 2009. 414 s. Vtoraja mirovaja. ISBN 978-5-9533-4298-8. SZM 71038

Partizanskoje dviženije: po opytu Velkoj Otečestvennoj vojny 1941-1945 gg. Žukovskij-Moskva: Kučkovo pole, 2001. 461 s. ISBN 5-901679-03-2. SZM 69246

Patriotizm: obščerossijskij i nacional'nyj: istoki, suščnost', typologija. Sost. Jevgenij TROICKIJ. Moskva: AKIRN, 1996. 200 s. ISBN 5-87900-035-4. SZM 64747

PAVLJUKOV, Aleksej. *Ježov: biografija*. Moskva: Zacharov, 2007. 574 s. Biografii i memuary. ISBN 978-5-8159-0686-0. SZM 72982

PEČATNOV, Vladimir. *Stalin, Ruzvel't, Trumen: SSSR i SŠA v 1940-ch gg.: dokumentarnyje očerki*. Moskva: Terra - Knižnyj klub, 2006. 749 s. Dvulikaja Klio: Versii i fakty. ISBN 5-275-01337-X. SZM 67542

PEČENKIN, A. A. *Gibel' vojennoj elity 1937-1938 gg*. Moskva: VZFEI, 2011. 171 s. 5-93877-080-7 (chyb.). SZM 72194

PEČENKIN, A. A. *Vojennaja elita SSSR v 1935-1939 gg.: repressii i obnovlenije*. Moskva: VZFEI, 2003. 171 s. ISBN 5-93877-036-X. SZM 67344

Perepiska Predsedatelja Soveta Ministrov SSSR s prezidentami SŠA i prem'jer-ministrami Velikobritanii vo vremja Velikoj otečestvennoj vojny 1941-1945 gg. Tom pervyj, Perepiska s U. Čerčillem i K. Ettli (ijul' 1941 g. - nojabr' 1945 g.) Izd. 2-je. Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1976. 470 s. SZM 64710 /1

Perepiska Predsedatelja Soveta Ministrov SSSR s prezidentami SŠA i prem'jer-ministrami Velikobritanii vo vremja Velikoj otečestvennoj vojny 1941-1945 gg. Tom vtoroj, Perepiska s F. Ruzvel'tom i G. Trumenom (avgust 1941 g. - dekabr' 1945 g.). Izd. 2-je. Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury, 1976. 325 s. SZM 64710 /2

PETROV, N. V. a K. V. SKORKIN. *Kto rukovodil NKVD, 1934-1941: spravočnik*. Moskva: Zven'ja, 1999. 502 s. ISBN 5-7870-0032-3. SZM 64721

PETROV, Nikita a Mark JANSEN. *"Stalinskij pitomec" - Nikolaj Ježov*. Moskva: ROSSPEN, 2008. 446 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-0919-5. SZM 69866

PETROV, Nikita. *Po scenariju Stalina: rol'organov NKVD-MGB SSSR v sovetizacii stran Central'noj i Vostočnoj Jevropy 1945-1953 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 350 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1541-7. SZM 71065

PETROVA, N. R. *Vinovaty, potomu što – nemcy*. [Moskva]: Buduščje Zemli, 2010. 264 s. ISBN 978-5-94432-100-8. SZM 73000

PICHOJA, R. G. *Sovetskij Sojuz: istorija vlasti 1945-1991*. Novosibirsk: Sibirskij chronograf, 2000. 678 s. ISBN 5-87550-105-7. SZM 64691

PJATNICKIJ, V. I. *Osip Pjatnickij i Komintern na vesach istorii.* Minsk: Charvest, 2004. 719 s. ISBN 985-13-2140-0. SZM 66442

Pod nemcami: vospominanija, svidetel'stva, dokumenty: istoriko-dokumental'nyj sbornik. Sost. K. M. ALEKSANDROV. Sankt-Peterburg: Skriptorium, 2011. 602 s. Aurora borealis. ISBN 978-5-905011-06-1. SZM 72969

Poezija uznikov GULAGa: antologija. Sost. S. S. VILENSKIJ. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2005. 990 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-111-8. SZM 67017

Politbjuro CK RKP (b) - VKP (b): povestki dnja zasedanij: katalog. Tom 1., 1919-1929. Moskva: ROSSPEN, 2000. 829 s. ISBN 5-8243-0125-5. ISBN 5-8243-0126-3. SZM 64728 /1

Politbjuro CK RKP (b) - VKP (b): povestki dnja zasedanij: katalog. Tom II., 1930-1939. Moskva: ROSSPEN, 2001. 1197 s. ISBN 5-8243-0125-5. ISBN 5-8243-0224-3. SZM 64728 /2

Politbjuro CK RKP (b) - VKP (b): povestki dlja zasedanij. Tom III., 1940-1952. Moskva: ROSSPEN, 2001. 1013 s. ISBN 5-8243-0125-5. ISBN 5-8243-0257-X. SZM 64728 /3

Politbjuro CK RKP(b) - VKP(b) i Jevropa: rešenija "osoboj papki" 1923-1939. Moskva: ROSSPEN, 2001. 398 s. ISBN 5-8243-0255-3. SZM 67354

Politbjuro CK RKP(b) - VKP(b) i Komintern: 1919-1943: dokumenty. Moskva: ROSSPEN, 2004. 958 s. ISBN 5-8243-0467-X. SZM 66436

Politbjuro i delo Berija: sbornik dokumentov. Sost. O. B. MOZOCHIN, A. Ju. POPOV. Moskva: Kučkovo pole, 2012. 1085 s. ISBN 978-5-9950-0193-5. SZM 72181

Politbjuro i krest'janstvo: vysylka, specposelenije 1930-1940. Kniga 1. Moskva: ROSSPEN, 2005. 909 s. Archivy Kremlja. ISBN 5-8243-0684-2. ISBN 5-8243-0685-0 (kn. 1). SZM 67520 /1

Politbjuro i krest'janstvo: vysylka, specposelenije 1930-1940. Kniga 2. Moskva: ROSSPEN, 2006. 1118 s. Archivy Kremlja. ISBN 5-8243-0684-2. ISBN 5-8243-0724-5 (kn. 2). SZM 67520 /2

Političeskij krizis 1939 g. i strany Central'noj i Jugo-Vostočnoj Jevropy. Moskva: Institut slavjanovedenija i balkanistiki AN SSSR, 1989. 153 s. SZM 63094

Političeskoje rukovodstvvo Ukrainy 1938-1989. Sost. V. Ju. VASIL'JEV et al. Moskva: ROSSPEN, 2006. 542 s. Dokumenty sovetskoj istorii. ISBN 5-8243-0788-1. SZM 72147

Poljaki i russkije v glazach drug druga. Moskva: Indrik, 2000. 271 s. ISBN 5-85759-119-8. SZM 64733

Poljaki i russkije: vzaimoponimanije i vzaimoneponimanije. Sost. A. V. LIPATOV, I. O. ŠAJTANOV. Moskva: Indrik, 2000. 238 s. ISBN 5-85759-023-1. SZM 64724

POLJAN, Pavel. *Meždu Aušvicem i Bab'jim Jarom: razmyšlenija i issledovanija o Katastrofe*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 582 s. ISBN 978-5-8243-1504-2. SZM 71010

POLJAN, Pavel. *Ne po svojej vole... : istorija i geografija prinuditel'nych migracij v SSSR*. Moskva: OGI, 2001. 326 s. ISBN 5-94282-007-4. SZM 64673

POLJAN, Pavel. *Žertvy dvuch diktatur: žizn', trud, uniženije i smert' sovetskich vojennoplennych i ostarbajterov na čužbine i na rodine*. 2-je izd., pererab. i dop. Moskva: ROSSPEN, 2002. 894 s. ISBN 5-8243-0130-1. SZM 65933

Pol'ša - SSSR 1945-1989: izbrannyje političeskije problemy, nasledije prošlogo = Polska - ZSRR 1945-1989 : wybrane problemy polityczne, dziedzictwo przeszłości. Moskva: Postojannoje predstavitel'stvo Pol'skoj akademii nauk v Moskve, 2005. 446 s. ISBN 5-8055-0155-4. SZM 68482

POP, Dmitro. *Istorija Podkarpats'koji Rusy*. Užhorod: [s. n.], 2005. 261 s. SZM 66948

POPOV, Aleksej. *Diversanty Stalina: dejatel'nost' organov Gosbezopasnosti na okkupirovannoj sovetskoj territorii v gody Velikoj Otečestvennoj vojny*. Moskva: Jauza, 2004. 509 s. Lubjanka. Otkrytyje archivy. ISBN 5-699-07110-5. SZM 66475

POPOV, Aleksej. *NKVD i partizanskoje dviženije*. Moskva: OLMA-Press, 2003. 380 s. Archiv. ISBN 5-224-04328-X. SZM 66439

POPOV, Aleksej. *Specnaz NKVD v tylu vraga: diversanty Stalina*. Moskva: Jauza, 2013. 477 s. ISBN 978-5-699-65004-0. SZM 72986

POPOV, Vasilij. *Bol'šaja nič'ja: SSSR ot Pobedy do raspada*. Moskva: ENAS, 2005. 212 s. Zerkalo istorii. ISBN 5-93196-544-0. SZM 66995

POPOVA, A. D. *Femida v epochu preobrazovanij: sudebnyje reformy 1864 g. i rubeža XX-XXI vv. v kontekste modernizacii*. Moskva: Novyj chronograf, 2009. 352 s. Rossijskoje obščestvo. Sovremennyje issledovanija. ISBN 978-5-94881-073-7. SZM 72183

POZDEJEVA, L. V. *London - Moskva: britanskoje obščestvennoje mnenije i SSSR 1939-1945*. Moskva: Rossijskaja akademija nauk, Institut vseobščej istorii, 1999. 305 s. ISBN 5-201-00531-4. SZM 64704

Poživši v GULAGE: sbornik vospominanij. Sost. A. I. SOL'ŽENICYN. Moskva: Russkij put', 2001. 406 s. Naše nedavneje, 7. Vserossijskaja memuarnaja biblioteka. ISBN 5-85887-024-4. SZM 64671

Pravda Viktora Suvorova: perepisyvaja istoriju Vtoroj Mirovoj. [Sost. Dmitrij CHMEL'NICKIJ]. Moskva: Jauza, 2006. 349 s. Velikaja otečestvennaja: Neizvestnaja vojna. ISBN 5-87849-214-8. SZM 67509

Pravo na imja: biografika 20 veka: desjatyje čtenija pamjati Veniamina Iofe, 21-23 aprelja 2012. Sankt-Peterburg: Memorial, 2013. SZM 74963

Pravoeserovskij političeskij process v Moskve 8 ijunja - 4 avgusta 1922 g.: stenogrammy sudebnych zasedanij. Tom 1-2. Sost. V. K. VINOGRADOV et al. Moskva: ROSSPEN, 2011. 686 s. Istorija stalinizma. Dokumenty. ISBN 978-5-8243-1524-0. SZM 72112

Principy i napravlenija političeskich issledovanij: sbornik materialov konferencij i meroprijatij, provedenych RAPN v 2001 godu. Sost. M. V. IL'JIN. Moskva: ROSSPEN, 2002. 317 s. ISBN 5-8243-0359-2. SZM 66428

PRJANIŠNIKOV, Boris. *Nezrimaja pautina: OGPU-NKVD protiv beloj emigracii*. Moskva: Eksmo, 2004. 574 s. Tajny Rossii. ISBN 5-699-05720-X. SZM 66489

Problemy istočnikovedenija i istoriografii: materialy II naučnych čtenij pamjati akademika I. D. Koval'čenko: Moskva, MGU im. M. V. Lomonosova, 30 nojabrja - 1 dekabrja 1998 g. Moskva: ROSSPEN, 2000. 428 s. ISBN 5-8243-0193-X. SZM 67358

Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX veka: materialy Vserossijskoj naučno-praktičeskoj konferencii naučnych i archivnych rabotnikov, Moskva, 1-2 ijunja 1999 g. Sost. M. Je. KOLESOVA, N. A. PETROSOVA. Moskva: ROSSPEN, 2001. 367 s. ISBN 5-8243-0234-0. SZM 64727

Professor MGU I. M. Beljavskaja: materialy konferencii, posvjaščennoj 90-letiju so dnja roždenija professora MGU im. M. V. Lomonosova I. M. Beljavskoj. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta. 401 s. ISBN 5-211-05142-4. SZM 74960

Projektnoje myšlenije stalinskoj epochi. Sost. M. P. ODESSKIJ. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2004. 95 s. ISBN 5-7281-0745-1. SZM 66975

PRON'KO, V. A. *Sraženija istorikov na frontach Vtoroj mirovoj i Velikoj Otečestvennoj vojny (1939-1945 gg.)*. Moskva: Daškov i K°, 2010. 526 s. ISBN 978-5-394-01017-0. ISBN 978-5-904115-07-4. SZM 72163

Protokoly rukovodjaščich organov Narodnogo komissariata po delam nacional'nostej RSFSR 1918-1924: katalog dokumentov. Otv. sost. I. A. Zjuzina. Moskva: ROSSPEN, 2001. 293 s. Archiv novejšej istorii Rossii. Katalogi, t. 7. ISBN 5-8243-0159-X. SZM 64730

PRUDNIKOVA, Je. a A. KOLPAKIDI. *Dvojnoj zagovor: tajny stalinskich repressij*. Moskva: OLMA Media Grupp, 2006. 636 s. ISBN 5-373-00352-2. ISBN 5-7654-4932-8. SZM 67513

PRUDNIKOVA, Je. a A. KOLPAKIDI. *Dvojnoj zagovor: tajny stalinskich repressij*. Moskva: OLMA Media Grupp, 2007. 636 s. ISBN 978-5-373-00352-0. SZM 68479

PRUDNIKOVA, Je. a A. KOLPAKIDI. *Dvojnoj zagovor: tajny stalinskich repressij*. Moskva: OLMA Media Grupp, 2009. 636 s. ISBN 978-5-373-00352-0. SZM 69871

PRUDNIKOVA, Je. a I. ČIGIRIN. *Katyn': lož', stavšaja istorijej*. Moskva: OLMA Media Grupp, 2011. 573 s. ISBN 978-5-373-04272-7. SZM 71017

PRUDNIKOVA, Je. a I. ČIGIRIN. *Mifologija "golodomora"*. Moskva: OLMA Media Grupp, 2013. 524 s. ISBN 978-5-373-05043-2. SZM 72968

PRUDNIKOVA, Je. *Lenin - Stalin: technologija nevozmožnogo*. Moskva: OLMA Media Grupp, 2011. 548 s. ISBN 978-5-373-04360-1. SZM 72174

PRŽEZDOMSKIJ, A. S. *Sekretnyje bunkery Kenigsberga*. Moskva: Veče, 2011. 442 s. Grif sekretnosti snjat. ISBN 978-5-9533-5353-3. SZM 71023

PUŠKAŠ, Andrej. *Civilizacija ili varvarstvo: Zakarpat'je 1918-1945*. Moskva: Jevropa, 2006. 557 s. Jevrovostok. ISBN 5-9739-0083-5. SZM 68486

Putevoditel' po fondam i kollekcijam dokumentov KPSS: (25 oktjabrja (7 nojabrja) 1917 - avgust 1991 gg.). Sost. Ž. G. ADIBEKOVA et al. Moskva: ROSSPEN, 2008. 463 s. Spravočno-informacionnyje materialy k dokumental'nym i muzejnym fondam RGASPI, vyp. 4. ISBN 978-5-8243-0955-3. SZM 69906 /4

Putevoditel'. Tom 4, Fondy Gosudarstvennogo archiva Rossijskoj Federacii po istorii belogo dviženija i emigracii. Moskva: ROSSPEN, 2004. 793 s. ISBN 5-8243-0506-4. SZM C 10546 /4

Putevoditel'. Vypusk 1. Sost. M. Ju. KISELEV et al. Moskva: ROSSPEN, 2004. 238 s. Spravočno-informacionnyje materialy po dokumentam Rossijskogo gosudarstvennogo archiva novejšej istorii (RGANI). ISBN 5-8243-0469-6. SZM 66427 /1

PYCHALOV, Igor'. *1937. Kak vrut o "stalinskich repressijach": vse bylo ne tak!* Moskva: Jauza-press, 2013. 251 s. Vse bylo ne tak! Kak perevirajut istoruju. ISBN 978-5-9955-0495-5. SZM 72975

PYCHALOV, Igor'. *Stalin bez lži: protivojadije od "liberal'noj" zarazy*. Moskva: Jauza-press, 2013. 575 s. Voždi bez lži. Prokljatije vlasti. ISBN 978-5-9955-0531-0. SZM 72994

PYCHALOV, Igor'. *Za čto sažali pri Staline: nevinnny ji "žertvy repressij"?* Moskva: Jauza-press, 2011. 252 s. Stalina na vas net! ISBN 978-5-9955-0310-1. SZM 72155

PYCHALOV, Igor'. *Za čto Stalin vyseljal narody?: stalinskije deportacii - prestupnyj proizvol ili spravedlivoje vozmezdije?* Moskva: Jauza-press, 2008. 477 s. Stalinskij renessans. 978-5-9955-0017-9. SZM 69873

PY'LCYN, Aleksandr. *Pravda o štrafbatach: kak oficerskij štrafbat došel do Berlina*. Moskva: Jauza, 2007. 509 s. Velikaja Otečestvennaja: Neizvestnaja vojna. ISBN 978-5-699-21470-9. SZM 68499

RABINOVIČ, Aleksandr [RABINOWITCH, Alexander]. *Bol'ševiki u vlasti: pervyj god sovetskoj epochi v Petrograde.* Moskva: AIRO-XXI, Novyj chronograf, 2007. 622 s. AIRO - pervaja publikacija v Rossii. ISBN 978-5-91022-072-4 (AIRO-XXI). ISBN 978-5-94881-051-5 (Novyj chronograf). SZM 69902

RAJAN, Nonna. *Rossija - Charbin - Avstralija: sochranenije i utrata jazyka na primere russkoj diaspory, proživšej XX vek vne Rossii*. Moskva: Russkij put', 2005. 199 s. ISBN 5-85887-215-8. SZM 68495

Rassekrečennoje leto 1941 g.: sbornik dokumentov i materialov. Sost. A. P. ARISTOV. Moskva: Sojuz veteranov gosbezopasnosti, 2011. 350 s. ISBN 978-5-9950-0106-5. SZM 72184

Rasstrel'nyje spiski. Vypusk 1, Donskoje kladbišče 1934-1940. Moskva: Tekst, 1993. 200 s. SZM 64760 /1

Rasstrel'nyje spiski. Vypusk 2, Vagan'kovskoje kladbišče 1926-1936. Sost. A. KRAJUŠKINYM et al. Moskva: Memorial, 1995. 295 s. ISBN 5-88255-006-8. SZM 64760 /2

RAT'KOVSKIJ, I. S. *Krasnyj terror i dejatel'nost' VČK v 1918 godu*. [Sankt-Peterburg]: Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta, 2006. 279 s. ISBN 5-288-03903-8. SZM 67526, 67526 a

*Reabilitacija: kak eto bylo: dokumenty Politbjuro CK KPSS, stenogrammy zasedanija Komissii Politbjuro CK KPSS po dopolnitel'nomu izučeniju materialov, svjazannych s repressijami, imevšimi mesto v period 30-40-ch i načala 50-ch godov, i drugije materialy : seredina 80-ch godov - 1991: s*eredina 80-ch godov - 1991. T. III. Sost. A. ARTIZOV et al. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2004. 717 s. ISBN 5-85646-125-8. SZM 64686 /3

Reabilitacija: kak eto bylo: dokumenty prezidiuma CK KPSS i drugije materialy: mart 1953 - fevral' 1956. T. I. Sost. A. ARTISOV et al. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2000. 502 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-070-7. SZM 64686

Reabilitacija: kak eto bylo: fevral' 1956 - načalo 80-ch godov. T. II. Sost. A. ARTIZOV et al. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2003. 958 s. Rossija. XX vek: Dokumenty. ISBN 5-85646-099-5. SZM 64686 /2

Reabilitirovan posmertno. Vypusk 1. Sost. F. A. KARMANOV, S. A. PANOV. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1988. 511 s. Vozvraščenije k pravde. ISBN 5-7260-0168-0. SZM A 14541

Reabilitirovan posmertno. Vypusk 2. Sost. F. A. KARMANOV, S. A. PANOV. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1988. 367 s. Vozvraščenije k pravde. ISBN 5-7260-0173-7. SZM A 14540

Reabilitovani istorijeju: zbirnyk naukovych statej i materialiv mižnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferenciji "Reabilitovani istorijeju", Luc'k, 5-6 grudnja 2002 r. Upor. Mykola Mychajlovyč KUČEREPA. Luc'k: Nadstyr'ja, 2003. 165 s. ISBN 966-517-385-5. SZM 66962

Regionalnyje struktury GUPVI NKVD-MVD SSSR 1941-1951: dokumenty i materialy. Sost. M. M. ZAGORUL'KO et al. Volgograd: Izdatel', 2005. 1086 s. Vojennoplennyje v SSSR 1939-1956, t. 5, kn. 1. ISBN 5-9233-0421-X. SZM C 10370 /5-1

REJFILD, Donal'd [RAYFIELD, Donald]. *Stalin i jego područnije*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije, 2008. 574 s. ISBN 978-5-86793-651-8. SZM 71008

Repressii protiv pol'jakov i pol'skich graždan. Moskva: Zven'ja, 1997. 247 s. Istoričeskije sborniki "Memoriala", vyp. 1. ISBN 5-7870-0012-9. Xerokopie. SZM 74721

Repressirovannaja intelligencija: 1917-1934 gg. Moskva: ROSSPEN, 2010. 495 s. ISBN 978-5-8243-1382-6. SZM 71009

REŠETNIKOV, Leonid. *Vernut'sja v Rossiju: tretij put', ili tupiki beznadežnosti*. Moskva: FIV, 2013. 230 s., Knižnaja serija RISI. ISBN 978-5-91862-014-4. SZM 72937

Režimnyje ljudi v SSSR. Moskva: ROSSPEN, 2009. 368 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1097-9. SZM 69863

RIS, Lourens [REES, Laurence]. *Stalin, Gitler i Zapad: tajnaja diplomatija Velikich deržav*. Moskva: Astrel', 2012. 574 s. ISBN 978-5-271-42260-7 (Astrel'). ISBN 978-985-18-1563-6 (Charvest). ISBN 978-1-84607794-4 (angl.). SZM 72995

RJABININ, Jurij. *Žizn' moskovskich kladbišč: istorija i sovremennost'*. Moskva: RIPOL klassik, 2006. 461 s. ISBN 5-7905-4845-8. SZM 68480

ROMANENKO, Konstantin. "*Jesli by ne stalinskije repressii!": kak Vožd' spas SSSR*. Moskva: Jauza-press, 2011. 574 s. Stalinist. ISBN 978-5-9955-0256-2. SZM 71029

ROMANENKO, Konstantin. *Spasitel'nyj 1937-j: kak zakaljalsja SSSR*. Moskva: Jauza-press, 2012. 284 s. Stalina na vas net! ISBN 978-5-9955-0407-8. SZM 72156

ROMANENKO, Konstantin. *Stalinskij 37-j: labirinty zagovorov*. Moskva: Jauza, 2007. 828 s. Stalin. Velikaja epocha. ISBN 978-5-699-24847-6. SZM 69256

ROMAN'KO, Oleg. *Belorusskije kollaboracionisty: sotrudničestvo s okkupantami na territorii Belorussii 1941-1945*. Moskva: Centrpoligraf, 2013. 478 s. Na linii fronta. Pravda o vojne. ISBN 978-5-227-04481-5. SZM 72988

ROMAN'KO, Oleg. *Sovetskij legion Gitlera: graždane SSSR v rjadach vermachta i SS*. Moskva: Izdatel' Bystrov, 2006. 638 s. Na storone III Rejcha. ISBN 5-9764-0013-2. SZM 67517

ROSSI, Žak [ROSSI, Jacques]. *Spravočnik po GULAGu: v dvuch častjach.* Čast' 1. Moskva: Prosvet, 1991. 263 (263 a-d) s. Prestuplenije i nakazanije v mirovoj praktike. ISBN 5-86068-008-2 (Rossija). ISBN 5-86068-006-6 (t. 1). SZM 64663 /1

ROSSI, Žak [ROSSI, Jacques]. *Spravočnik po GULAGu: v dvuch častjach.* Čast' 2. Moskva: Prosvet, 1991. S. 264-546. Prestuplenije i nakazanije v mirovoj praktike. ISBN 5-86068-008-2 (Rossija). ISBN 5-86068-007-4 (t. 2). SZM 64663 /2

Rossija i Central'no-Vostočnaja Jevropa: transformacii v konce XX - načale XXI veka: v dvuch tomach. Tom vtoroj, Vzaimootnošenija. Moskva: Nauka, 2005. 409 s. ISBN 5-02-033961-X. ISBN 5-02-033963-6 (t. 2). SZM 69208 /2

Rossijane i nemcy v epochu katastrof: pamjat' o vojne i preodolenije prošlogo: materialy konferencii rossijskich i nemeckich istorikov, Volgograd, 7-10 sentjabra 2010 g. Sost. J. CHELL'BEK [Jochen HELLBECK], A. VATLIN, L. P. ŠMIDT [Lars Peter SCHMIDT]. Moskva: ROSSPEN, 2012. 420 s. ISBN 978-5-8243-1701-5. SZM 73002

Rossijskij gosudarstvennyj archiv social'no-političeskoj istorii: kratkij spravočnik. Moskva: ROSSPEN, 2004. 349 s. Spravočno-informacionnyje materialy k dokumental'nym i muzejnym fondam RGASPI, vyp. 3. SBN 5-8243-0458-0. SZM 66429 /3

Rozenkrejcery v sovetskoj Rossii: dokumenty 1922-1937 gg. Publikacija, vstupitělnyje staťji, kommentarii, ukazatěl A. L. NIKITINA. Moskva: Minuvšeje, 2004. 462 s. Mističeskije obščestva i ordena v sovetskoj Rossii, vyp. 2. ISBN 5-902073-27-8. ISBN 5-902073-11-1. SZM C 10920

RUDINSKIJ, F. M. *"Delo KPSS" v Konstitucionnom sude: zapiski učastnika processa*. Moskva: Bylina, 1999. 502 s. ISBN 5-88528-9. SZM 64742

Russkaja Galicija i "mazepinstvo". Sost. M. B. SMOLIN. Moskva: Imperskaja tradicija, 2005. 588 s. Russkaja imperskaja mysl'. ISBN 5-89097-067-4. SZM 66964

SADOVNIKOV, S. I. *Poisk, stavšij sud'boj*. Moskva: [S. I. Sadovnikov, vl.n.], 2003. 258 s. ISBN 5-94414-049-6. SZM 66967

SACHAROV, A. D. *Trevoga i nadežda*. 2. izd. Moskva: Inter-Verso, 1991. 335 s. ISBN 5-85217-014-3 (Inter-Verso). ISBN 5-7133-0523-6 (Meždunarodnyje otnošenija). SZM 66493

SAKVA, Ričard [SAKWA, Richard]. *Kommunizm v Rossii: interpretirujuščeje esse*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 156 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1596-7. SZM 72133

SAMOJLOVYČ, O. G. *Braty nas čekaly u Karpatach: dokumental'naja povist'*. Užhorod: Hosprozrachunkovyj redakcijno-vydavnyčyj viddil upravlinnja u spravach presy ta informaciji, 2004. 117 s. ISBN 966-7186-91-1. SZM 66950

SAMUEL'SON, Lennart [SAMUELSON, Lennart]. *Krasnyj koloss: stanovlenije vojenno-promyšlennogo kompleksa SSSR 1921-1941*. Moskva: AIRO-XX, 2001. 294 s. Pervaja publikacija v Rossii. ISBN 5-88735-078-4. SZM 64705

SAMUEL'SON, Lennart [SAMUELSON, Lennart]. *Tankograd: sekrety ruskogo tyla 1917-1953*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 372 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1477-9. SZM 71058

SANNIKOV, Georgij. *Operacija "Rejd", ili Istorija odnoj ljubvi: specslužby v bor'be za Ukrainu (1946-1956)*. Moskva: Detektiv-Press, 2007. 478 s. ISBN 5-89935-079-2. SZM 68475

SAVČENKO, Viktor. *Neoficial'naja Odessa epochi nepa: mart 1921 - sentjabr' 1929*. Moskva: ROSSPEN, 2012. 285 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1685-8. SZM 72956

Sbornik zakonodatel'nych i normativnych aktov o repressijach i reabilitacii žertv političeskich repressij. Sos. Je. A. ZAJCEV. Moskva: Respublika, 1993. 222 s. ISBN 5-250-02393-2. Xerokopie SZM 74723

SEJERC, Majkl [SEYERS, Maikl] a Al'bert KAN [Albert Eugene KAHN]. *Tajnaja vojna protiv Sovetskoj Rossii*. Moskva: Algoritm, 2008. 332 s. Zagadka 37 goda. ISBN 978-5-9265-0537-2. SZM 69252

Sekretnyje materialy nacizma: ot "Anenerbe" do zolota Šlimana. Sost. N. N. NEPOMNJAŠČIJ. Moskva: Veče, 2007. 381 s. Vojennyje tajny XX veka. ISBN 978-5-9533-2239-3. SZM 69243

Sekrety pol'skoj politiki 1935-1945 gg.: rassekrečennyje dokumenty Služby vnešnej razvedki Rossijskoj Federacii. Sost. L. F. SOCKOV. Moskva: RIPOL klassik, 2010. 510 s. ISBN 978-5-386-02027-9. SZM 72965

SEMENOV, N. P. *Trevožnaja Praga: vospominanija sovetskogo vice-konsula v Čechoslovakii (1968-1972)*. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 2004. 285 s. ISBN 5-7133-1218-6. SZM 66993

SEMIRJAGA, M. I. *Kak my upravljali Germaniej: politika i* žizn'. Moskva: ROSSPEN, 1995. 349 s. ISBN 5-86004-032-6. SZM 64746

SEMIRJAGA, M. I. *Kollaboracionizm: priroda, tipologija i projavlenija v gody Vtoroj mirovoj vojny*. Moskva: ROSSPEN, 2000. 862 s. ISBN 5-8243-0070-4. SZM 64677

SENJAVSKAJA, Je. S. *Istorija vojn Rossii XX veka v čelovečeskom izmerenii: problemy vojenno-istoričekoj antropologii i psichologii: kurs lekcij dlja studentov i magistrantov, obučajuščichsja po napravleniju "Istorija".* Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2012. 331 s. ISBN 978-5-7281-1296-9. SZM 72190

SEN'KO, Ivan. *Zemlja z imenem: krajeznavči studiji*. Užhorod: Patent, 1998. 159 s. ISBN 966-7400-01-9. SZM 66959

SERAPIONOVA, Je. P. *Karel Kramarž i Rossija: 1890-1937 gody: idejnyje vozzrenija, političeskaja aktivnost', svjazi s rossijskimi gosudarstvennymi i obščestvennymi dejateljami*. Moskva: Nauka, 2006. 510 s. ISBN 5-02-033997-0. SZM 67543

SERDAGELI, Čaba [SZERDAHELYI, Csaba]. *Etot tainstvennyj KGB*. [Moskva]: Globus, [1991]. 66 s. SZM 74953

SERGEJEVA, Alla. *Russkije: stereotipy povedenija, tradicii, mental'nost'*. 4. izd., ispr. Moskva: Flinta, Nauka, 2006. 313 s. ISBN 5-89349-626-4 (Flinta). 5-02-033003-5 (Nauka). SZM 67491

SERGEJEVA, Alla. *Russkije: stereotipy povedenija, tradicii, mental'nost'*. 2. izd. Moskva: Flinta, Nauka 2004. 313 s. ISBN 5-89349-626-4 (Flinta). ISBN 5-02-033003-5 (Nauka). SZM 66467

SERGIJČUK, Volodymyr. *Deportacija Poljakiv z Ukrajiny: nevidomi dokumenty pro nasyl'nyc'ke pereselennja bil'šovyc'koju vladoju pol's'koho naselennja z URSR v Pol'šču v 1944-1946 rokach*. Kyjiv: [Ukrajins'ka Vydavnyča Spilka], 1999. 192 s. ISBN 966-7060-15-2. SZM 67551

SERGIJČUK, Volodymyr. *Novitnja katorha: vijs'kovopoloneni ta internovani Drugoji svitovoji v URSR*. Kyjiv: Ukrajins'ka Vydavnyča Spilka, 2001. 186 s. ISBN 966-7060-28-4. SZM 67550

SERGIJČUK, Volodymyr. *Tragedija ukrajinciv Pol'ščі*. Ternopil': Ternopil', 1997. 438 s. SZM 67549

SEVER, Aleksandr. *Maršal s Lubjanki: Berija i NKVD v gody vojny*. Moskva: Algoritm, 2008. 236 s. Ščit i meč. ISBN 978-5-9265-0376-7. SZM 69896

SEVER, Aleksandr. *Stalin protiv "vyrodkov Arbata": 10 Stalinskych udarov po "pjatoj kolonne"*. Moskva: Jauza-press, 2011. 476 s. Stalinist. ISBN 978-5-9955-0265-4. SZM 72167

SEVER, Aleksandr. *Tajna stalinskich repressij*. Moskva: Algoritm, 2007. 269 s. Zagadka 37 goda. ISBN 978-5-9265-0359-0. SZM 68462, 68462 a

SEVER, Aleksandr. *Velikaja missija NKVD*. Moskva: Algoritm, 2008. 238 s. Zagadka 37 goda. ISBN 978-5-9265-0587-7. SZM 69884

SIGEL'BAUM, L'juis [SIEGELBAUM, Lewis H.]. *Mašiny dlja tovariščej: biografija sovetskogo avtomobilja*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 428 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1554-7. SZM 71061

SIL'NIKOV, A. N. *Tajnyj genocid*. Moskva: [Variant], 1998. 26 s. Biblioteka Vozroždenija Rossii. ISBN 5-86444-060-5. SZM 66435

SIMBIRCEV, Igor'. *VČK v leninskoj Rossii: 1917-1922*. Moskva: Centrpoligraf, 2008. 380 s. ISBN 978-5-9524-3830-9. SZM 70669

SIROTKIN, Vladlen. *Zarubežnoje zoloto Rossii*. Moskva: OLMA-Press, 1999. 461 s. Dos'je. ISBN 5-224-00358-X. SZM 64723

Sistema ispravitel'no-trudovych lagerej v SSSR 1923-1960: spravočnik. Sost. M. B. SMIRNOV. Moskva: Zven'ja, 1998. 597 s. ISBN 5-7870-0022-6. SZM 64674, 64674 a

SKORKIN, K. V. *NKVD RSFSR 1917-1923*. Moskva: Ob''jedinennaja redakcija MVD Rossii, 2008. 798 s. MVD Rossii. Ljudi, struktura, dejatel'nost', t. 2. ISBN 978-5-8129-0089-2. SZM 72938

SLOMČINSKIJ, V. F. *Za Čto?: sovremennyj vzgljad na pričiny repressij.* [Moskva: s. n.], ©2003. 387 s. ISBN 5-9900-114-1-5. SZM 66434

Slovar' sokraščenij i abbreviatur armii i specslužb: Suchoputnyje, Kosmičeskije, Tankovyje, Radiotechničeskije vojska, artillerija, aviacija, Vojenno-Morskoj Flom, PVO, razvedka, Pograničnyje, Vnutrennyje vojska, milicija, požarnaja služba, drugije silovyje struktury. Systemy bezopasnosti, bojevyje informacionnyje systemy, oboronnaja promyšlennost' i predprijatija, oružije, sredstva vooruženija i vojennoj techniki, inostrannyje armii, terrorističeskije, ekstremistskije i partizanskije organizacii zarubež'ja. Sost. A. A. ŠČELOKOV. Moskva: AST, Geleos 2003. 318 s. ISBN 5-17-019219-3 (AST). ISBN 5-8189-0258-7 (Geleos). SZM 67001

SMERŠ: istoričeskije očerki i archivnyje dokumenty. Moskva: Izdatel'stvo Glavarchiva Moskvy, 2003. 337 s. ISBN 5-7228-0119-4. SZM C 10551

SMIRNOV, Andrej. Krach 1941 - repressii ni pri čem!: "obezglavil" li Stalin Krasnuju Armiju? Moskva: Jauza, 2011. 477 s. Velikaja Otečestvennaja: Neizvestnaja vojna. ISBN 978-5-699-47257-4. SZM 71032

SMIRNOV, German. *Očiščenije armii*. Moskva: Algoritm, 2008. 366 s. Zagadka 37 goda. 978-5-9265-0450-4. SZM 69253

SMYSLOV, O. S. *Bogoborcy iz NKVD*. Moskva: Veče, 2012. 412 s. Grif sekretnosti snjat. ISBN 978-5-9533-5166-9. SZM 72192

SMYSLOV, O. S. *Prokljatyje legiony: izmenniki Rodiny na službe Gitlera*. Moskva: Veče, 2006. 505 s. Vojennyje tajny XX. veka. ISBN 5-9533-1308-X. SZM 67493

SMYSLOV, Oleg. *Iudy v pogonach*. Moskva: Veče, 2013. 316 s. Projekt "Antologija predatel'stva". ISBN 978-5-4444-0009-8. SZM 72977

SNEGOV, Sergej. *Jazyk, kotoryj nenavidit*. Moskva: Prosvet, 1991. 251 s. ISBN 5-86068-005-8. Prestuplenije i nakazanija v mirovoj praktike. SZM 64762

SNOVSKIJ, Aleksandr. *Zabyt' nel'zja: strana "Limonija" - strana lagerej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2009. 99 s. ISBN 978-5-98187-328-7. SZM 71044

Sobibor. Sost. S. S. VILENSKIJ, G. B. GORBOVICKIJ, L. A. TERUŠKIN. Moskva: Vozvraščenije, 2008. 261 s. ISBN 978-5-7157-0165-1. SZM 69266

SOJMA, V. M. *Sovetskaja kontrrazvedka v gody Velikoj Otečestvennoj vojny: opyt informacionnogo obespečenija gorodskich komitetov oborony*. Moskva: Kraft+, 2005. 156 s. ISBN 5-93675-093-0. SZM 67496

SOKOLOV, B. V. *Molotov: ten' voždja*. Moskva: AST-PRESS KNIGA, 2005. 398 s. Istoričeskoje rassledovanije. ISBN 5-462-00345-5. SZM 68508

SOKOLOV, B. V. *Okkupacija: pravda i mify*. Moskva: AST-PRESS KNIGA, 2003. 349 s. Istoričeskoje rassledovanije. ISBN 5-7805-0853-4. SZM 66454

SOKOLOV, Boris. *Krasnyj koloss: počemu pobedila Krasnaja Armija?* Moskva: Jauza, 2007. 349 s. Velikaja Otečestvennaja: Neizvestnaja vojna. ISBN 978-5-699-23404-2. SZM 69259

SOLOMON, Piter [SOLOMON, Peter H.]. *Sovetskaja justicija pri Staline*. 2-je izd. Moskva: ROSSPEN, 2008. 462 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1016-0. SZM 69847

SOLONEVIČ, I. L. *Rossija v konclagere*. Moskva: RIMIS, 2005. 534 s. ISBN 5-9650-0031-6. SZM 67359

SOLONEVIČ, Ivan. *Rossija v konclagere*. 3-je. izd. Minsk: Sovremennaja škola, 2011. 590 s. Neizvestnaja istorija. ISBN 978-985-539-205-8. SZM 72177

SOLONIN, Mark. *22 ijunja, ili Kogda načalas' Velikaja Otečestvennaja vojna*. Moskva: Jauza, 2006. 509 s. Velikaja otečestvennaja: Neizvestnaja vojna. ISBN 5-699-15196-6. SZM 67500

Soveščanija Kominforma 1947, 1948, 1949: dokumenty i materialy. Moskva: ROSSPEN, 1998. XLV, 753 s. ISBN 5-86004-174-8. SZM 64731

Sovetskaja derevnja glazami VČK-OGPU-NKVD 1918-1939. Tom 1, Sovetskaja derevnja glazami VČK-OGPU 1918-1922: dokumenty i materialy. Sost. L. BORISOVA et al. Moskva: ROSSPEN, 2000. 861 s. ISBN 5-86004-184-5. ISBN 5-8243-0153-0. SZM 64718 /1

Sovetskaja derevnja glazami VČK-OGPU-NKVD 1918-1939. Tom 2, Sovetskaja derevnja glazami OGPU 1923-1929: dokumenty i materialy. Sost. L. BORISOVA et al. Moskva: ROSSPEN, 2000. 1166 s. ISBN 5-86004-184-5. ISBN 5-8243-0143-3. SZM 64718 /2

Sovetskaja derevnja glazami VČK-OGPU-NKVD 1918-1939. Tom 3, Sovetskaja derevnja glazami VČK-OGPU-NKVD 1930-1934, Kniga 1, 1930-1931: dokumenty o materialy. Sost. L. BORISOVA et al. Moskva: ROSSPEN, 2003. 860 s. ISBN 5-8243-0305-3. ISBN 5-86004-184-5. ISBN 5-8243-0304-5. ISBN 5-8243-0305-3. SZM 64718 /3-1

Sovetskaja derevnja glazami VČK-OGPU-NKVD 1918-1939. Tom 3, Sovetskaja derevnja glazami OGPU-NKVD 1930-1934. Kniga 2, 1932-1934: dokumenty i materialy. Sost. L. BORISOVA et al. Moskva: ROSSPEN, 2005. 836 s. ISBN 5-86004-184-5 . ISBN 5-8243-0304-5. ISBN 5-8243-0305-1. SZM 64718 /3-2

Sovetskaja derevnja glazami VČK-OGPU-NKVD 1918-1939. Tom 4., 1935-1939: dokumenty i materialy. Sost. T. GOLYŠKINA et al. Moskva: ROSSPEN, 2012. 980 s. ISBN 5-86004-184-5. ISBN 978-5-8243-1722-0. SZM 72941

Sovetskaja povsednevnost' i massovoje soznanije 1939-1945. Sost. A. Ja. LIVŠIN, I. B. ORLOV. Moskva: ROSSPEN, 2003. 470 s. Dokumenty sovetskoj istorii. ISBN 5-8243-0435-1. SZM 66456

Sovetskaja social'naja politika: sceny i dejstvujuščije lica, 1940-1985 naučnaja monografija. Moskva: Variant, 2008. 373 s. Biblioteka Žurnala issledovanij social'noj politiki. ISBN 978-5-903360-11-6. SZM 69263

Sovetskaja vojennaja administracija v Germanii 1945-1949: spravočnik. Moskva: ROSSPEN, 2009. 1031 s. ISBN 978-5-8243-0999-7. ISBN 5-8243-0636-2. SZM 69890

Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope 1944-1953. T. 2, 1949-1953: dokumenty. Sost., … T. V. VOLOKITINA et al. Moskva: ROSSPEN, 2002. 926 s. ISBN 5-8243-0009-7. SZM 65934 /2

Sovetskij Sojuz i vengerskij krizis 1956 goda: dokumenty. Red.-sost. Je. D. ORECHOVA, V. T. SEREDA, A. S. SMYKALIN. Moskva: ROSSPEN, 1998. 863 s. ISBN 5-86004-179-9. SZM 64729

Sovetsko-finskaja vojna 1939-1940 g.g.: chrestomatija. Red.-sost. A. Je. TARAS. Minsk: Charvest, 1999. 458 s. Biblioteka vojennoj istorii. ISBN 985-433-692-1. SZM 64752

Sovetskoje rukovodstvo: perepiska: 1928-1941. Sost. A. V. KVAŠONKIN et al. Moskva: ROSSPEN, 1999. 519 s. Dokumenty sovetskoj istorii. ISBN 5-86004-083-0. SZM 64749

Sovremennaja istoriografija i problemy soderžanija istoričeskij ekspozicij muzejev: po materialam „kruglogo stola", sostojavšegosja 18 maja 2001 g. v Orle. Moskva: Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, 2002. 294 s. ISBN 5-89076-107-2. SZM 65928

Sovremennaja istoriografija novejšej istorii Rossii i istorii SSSR: spravočno-bibliografičeskoje posobije dlja studentov istoričeskich special'nostej. Minsk: RIVŠ, 2007. 229 s. ISBN 985-500-069-2. SZM 69904

Sovremennaja rossijsko-ukrajinskaja istoriografija goloda 1932-1933 gg. v SSSR. Moskva: ROSSPEN, 2011. 468 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1532-5. SZM 71056

Special'nyje lagerja NKVD/MVD SSSR v Germanii 1945-1950 gg.: sbornik dokumentov i statej. Otv. sost. Ju. G. ORLOVA. Moskva: ROSSPEN, 2001. 375 s. Archiv novejšej istorii Rossii. Publikacii, t. 2. ISBN 5-8243-0203-0. ISBN 5-8243-0187-5. SZM 64667

SSSR - Pol'ša: mechanizmy podčinenija 1944-1949 gg.: sbornik dokumentov. Sost., ... G. A. BORDJUGOV et al. Moskva: AIRO-XX, 1995. 381 s. AIRO - Dokument. ISBN 5-88735-018-0. SZM 64661

SSSR i germanskij vopros 1941-1949: dokumenty iz Archiva vnešnej politiki Rossijskoj Federacii. Tom I, 22 ijuna 1941 g. - 8 maja 1945 g. Sost. G. P. KYNIN i J. P. LAUFER. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 1996. 782 s. ISBN 5-7133-0904-5. ISBN 5-7133-0905-3 (t. 1). SZM 64707 /1

SSSR i germanskij vopros 1941-1949: dokumenty iz Archiva vnešnej politiki Rossijskoj Federacii. Tom II, 9 maja 1945 g. - 3 oktjabra 1946 g. Sost. G. P KYNIN i J. P. LAUFER. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 2000. 878 s. ISBN 5-7133-0904-5. ISBN 5-7133-1003-5 (t. 2). SZM 64707 /2

SSSR i germanskij vopros 1941-1949: dokumenty iz Archiva vnešnej politiki Rossijskoj Federacii. Tom III, 6. oktjabrja 1946 g. - 15. ijunja 1948 g. Sost. G. P. KYNIN i J. LAUFER. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 2003. 852 s. ISBN 5-7133-0904-5. ISBN 5-7133-1160-0 (t. 3). SZM 64707 /3

SSSR i Njurnbergskij process: neizvestnyje i maloizvestnyje stranicy istorii. Sost. N. S. LEBEDEVA. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2012. 619 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-89511-024-9. SZM 72136

SSSR, Vostočnaja Jevropa i Vtoraja mirovaja vojna 1939-1941: diskussii, kommentarii, razmyšlenija. Otv. red. i sost. S. Z. SLUČ. Moskva: Nauka, 2007. 485 s. ISBN 978-5-02-035514-9. SZM 69267

Stalin i kosmopolitizm: dokumenty Agitpropa CK KPSS 1945-1953. Sost. D. G. NADŽAFOV, Z. S. BELOUSOVA. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2005. 765 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-140-1. SZM 72139

Stalin i nemcy: novyje issledovanija. Moskva: ROSSPEN, 2009. 366 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1187-7. SZM 70657

STALIN, Iosif Vissarionovič a Lazar' Moisejevič KAGANOVIČ. *Stalin i Kaganovič perepiska 1931-1936 gg*. Sost. O. V. CHLEVNJUK et al. Moskva: ROSSPEN, 2001. 797 s. ISBN 5-8243-0241-3. SZM 64775

Stalinizm v sovetskoj provincii: 1937-1938 gg.: massovaja operacija na osnove prikaza No 00447. Sost. M. JUNGE [Marc JUNGE], B. BONVEČ [Bernd BONWETSCH], R. BINNER [Rolf BINNER]. Moskva: ROSSPEN, 2009. 926 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1242-3. SZM 70641

Stalinskije deportacii 1928-1953. Sost. N. L. POBOL', P. M. POLJAN. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2005. 902 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-143-6. SZM 67346, 72140

Stalinskije strojki GULAGa 1930-1953. Sost. A. I. KOKURIN, Ju. N. MORUKOV. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2005. 565 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 5-85646-139-8. SZM 66888

STARIKOV, Nikolaj. *Kto zastavil Gitlera napast' na Stalina?: rokovaja ošibka Gitlera*. Moskva: Piter, 2011. ISBN 978-5-49807-329-3. SZM 72162

STECOVSKIJ, Jurij. *Istorija sovetskich repressij.* Tom 1. Moskva: Znak-SP, 1997. 600 s. ISBN 5-88445-011-7. SZM 64697 /1

STECOVSKIJ, Jurij. *Istorija sovetskich repressij.* Tom 2. Moskva: Znak-SP, 1997. 433 s. ISBN 5-88445-011-7. SZM 64697 /2

STEFANOVSKIJ, P. P. *Razvoroty sud'by.* Kniga pervaja, Abver - SMERŠ. Moskva: RUDN, 2002. 336 s. ISBN 5-209-04052-6. SZM 66426 /1

STEFANOVSKIJ, P. P. *Razvoroty sud'by.* Kniga vtoraja, KGB - GULAG. Moskva: RUDN, 2003. 256 s. ISBN 5-209-04053-4. SZM 66426 /2

STEPAKOV, V. N. *Narkom SMERŠa*. Sankt-Peterburg: Neva, 2003. 185 s. Ljudi osobogo naznačenija. ISBN 5-7654-3167-4. SZM 66490

STEPANSKIJ, A. D. *Archeografija otečestvennoj istorii XX veka: učebnoje posobije*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2004. 210 s. ISBN 5-7281-0781-8. SZM 66985

STOLJAROV, Kirill. *Palači i žertvy*. Moskva: OLMA-Press, 1998. 362 s. Dos'je. ISBN 5-87322-638-5. SZM 64740

STRIGIN, Jevgenij. *KGB byl, jest' i budet: ot MB RF do FSK RF (1994-1995)*. Moskva: Eksmo, 2004. 606 s. Istorija Rossii. Sovremennyj vzgljad. ISBN 5-699-05892-3. SZM 69204

STUPNIKOVA, Tat'jana. *Ničego krome pravdy: Njurnbergskij process: vospominanija perevodčika*. 2-je izd. Moskva: Vozvraščenije, 2003. 197 s. ISBN 5-7157-0136-8. SZM 66440

SUDOPLATOV, Pavel *Specoperacii: Lubjanka i Kreml' 1930-1950 gody*. Moskva: OLMA-Press, 2001. 686 s. Dos'je. ISBN 5-87322-726-8. SZM 64726

SUOMELA, Julitta. *Zarubežnaja Rossija: idejno-političeskije vzgljady russkoj emigracii na stranicach russkoj jevropejskoj pressy v 1918-1940 gg*. Sankt-Peterburg: Kolo, 2004. 351 s. Zarubežnyje učenyje ob istorii Rossii. ISBN 5-901841-20-4. SZM 66423, 66423 a

SUSLOV, Andrej. *Speckontingent v Permskoj oblasti 1929-1953 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 421 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1343-7. SZM 70648

SUŠKO, Jurij. *Ja ubil Stepana Banderu!..* Moskva: Centrpoligraf, 2013. 316 s. ISBN 978-5-227-04259-0. SZM 72985

SVAG: upravlenije propagandy (informacii) i S. I. Tjul'panov: 1945-1949: sbornik dokumentov. Sost., publ. … B. BONVEČ [Bernd BONWETSCH] et al. Moskva: Rossija molodaja, 1994. 255 s. Pervaja publikacija. ISBN 5-86646-060-2. SZM 64770

Šachtinskij process 1928 g.: podgotovka, provedenije, itogi. Kniga 1. Moskva: ROSSPEN, 2011. 974 s. Istorija stalinizma. Dokumenty. ISBN 978-5-8243-1503-5. SZM 71047

Šachtinskij process 1928 g.: podgotovka, provedenije, itogi. Kniga 2. Moskva: ROSSPEN, 2012. 1086 s. Istorija stalinizma. Dokumenty. ISBN 978-5-8243-1603-2. SZM 72124

ŠAMBAROV, Valerij. *Belogvardejščina*. Moskva: Algoritm, 2007. 639 s. Istorija Rossii. Sovremennyj vzgljad. ISBN 978-5-926-50354-5. SZM 68502

ŠATTENBERG, Sjuzanna [SCHATTENBERG, Susanne]. *Inženery Stalina: žizn' meždu technikoj i terrorom v 1930-je gody*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 477 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1572-1. SZM 72945

ŠČERBAKOV, A. *Graždanskaja vojna: general'naja repeticija demokratii*. Moskva: OLMA Media Grupp, 2011. 632 s. ISBN 978-5-373-03997-0. SZM 71018

ŠEFOV, Nikolaj. *Vtoraja mirovaja 1939-1945: istorija velikoj vojny*. Moskva: Veče, 2010. 405 s. ISBN 978-5-9533-4632-0. SZM 70663

ŠEVCOV, Jurij. *Novaja ideologija: golodomor*. Moskva: Jevropa, 2009. 180 s. Cholokost. ISBN 978-5-9739-0169-1. SZM 69857

ŠEVČENKO, Kirill. *Lužickij vopros i Čechoslovakija: (1945-1948)*. Moskva: Modest Kolerov, 2004. 283 s. Selecta, 4. ISBN 5-7333-0205-4. SZM 66433

ŠEVČENKO, Kirill. *Rusiny i mežvojennaja Čechoslovakija: k istorii etnokul'turnoj inženerii*. Moskva: Modest Kolerov, 2006. 267 s. Selecta, 5. ISBN 5-91150-001-9. SZM 67351

ŠEVJAKIN, A. P. *17 tajn Lubjanki*. Moskva: A. P. Ševjakin, 2007. 543 s. SZM 68511

ŠIROKORAD, A. B. *Pol'ša: neprimirimoje sosedstvo*. Moskva: Veče, 2008. 437 s. Druz'ja i vragi Rossii. ISBN 978-5-9533-2531-8. SZM 69261

ŠIROKORAD, A. B. *Pol'ša: neprimirimoje sosedstvo*. Moskva: Veče, 2011. 437 s. Druz'ja i vragi Rossii. ISBN 978-5-9533-5824-8. SZM 71013

ŠIROKORAD, A. B. *Rus' i Pol'ša: tysjačeletnjaja vendeta*. Moskva: Astrel', AST, Vladimir: VKT, 2011. 474 s. Neizvestnyje vojny. ISBN 978-5-17-070503-0 (AST). ISBN 978-5-271-34364-3 (Astrel'). ISBN 978-5-226-03725-2 (VKT). SZM 71016

ŠIROKORAD, Aleksandr. *Davnij spor slavjan: Rossija, Pol'ša, Litva*. Moskva: AST, Chranitel', 2007. 842 s. Velikije protivostojanija. ISBN 978-5-17-038211-8 (AST). ISBN 978-5-9713-3619-8 (AST Moskva). ISBN 978-5-9762-3098-9 (Chranitel'). SZM 68503

Škol'nyje uroki po teme "Istorija političeskich repressij i soprotivlenija nesvobode v SSSR": itogi Devjatogo mežregional'nogo konkursa učitelej istorii, obščestvoznanija i literatury, provedennogo v 2010/2011 učebnom godu. Red.-sost. I. A. MIŠINA. Moskva: Prava čeloveka, 2012. 679 s. Publikacii Meždunarodnoj Obščestvennoj organizacii "Fond Andreja Sacharova - komissija po sochraneniju nasledija akademika Sacharova". ISBN 978-5-7712-0437-6. SZM 74961

ŠLEGEL', Karl [SCHLÖGEL, Karl]. *Terror i mečta: Moskva 1937*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 741 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1530-1. SZM 71048

ŠMONOV, A. A. *Kak i počemu ja streljal v glavarja totalitarnogo gosudarstva M. Gorbačeva*. Izd. vtoroje ne izmenenoje. Sankt-Peterburg, ERVI, 2001. 31 s. ISBN 5-7353-0023-7. SZM 74956

ŠNEJER, Aron. *Iz NKVD v SS i obratno: iz rasskazov šturmbannfjurera*. Moskva: Paralleli, 2005. 183 s. ISBN 5-98831-003-6. SZM

ŠNEJER, Aron. *Plen: sovetskije vojennoplennyje v Germanii, 1941-1945*. Moskva: Mosty kul'tury, Ijerusalim: Gerašim, 2005. 619 s. ISBN 5-93273-195-8. SZM 66977

ŠPENGLER, Osval'd [SPENGLER, Oswald]. *Gody rešenij*. Moskva: Skimen', 2006. 239 s. V poiskach utračennogo. ISBN 5-903066-01-1. SZM 67532

ŠPENGLER, Osval'd [SPENGLER, Oswald]. *Prussačestvo i socializm*. Moskva: Praksis, 2002. 227 s. Ideologii. ISBN 5-901574-22-2. SZM 67557

ŠPENGLER, Osval'd [SPENGLER, Oswald]. *Zakat Jevropy: očerki morfologii mirovoj istorii.* Tom pervyj, Obraz i dejstvitel'nost'. Moskva: Ajris-press, 2006. 522 s. Biblioteka istorii i kul'tury. ISBN 5-8112-1878- 8. ISBN 5-8112-1877-X (t. 1). SZM 67531 /1

ŠPENGLER, Osval'd [SPENGLER, Oswald]. *Zakat Jevropy: očerki morfologii mirovoj istorii.* Tom vtoroj. Vsemirno-istoričeskije perspektivy. Moskva: Ajris-press, 2006. 611 s. Biblioteka istorii i kul'tury. ISBN 5-8112-1878- 8. ISBN 5-8112-0913-4 (t. 2). SZM 67531 /2

ŠTUDER, Brigitta [STUDER, Brigitte] a Bertol'd UNFRID [Berthold UNFRIED]. *Stalinskije partijnyje kadry: praktika identifikacii i diskursy v Sovetskom Sojuze 1930-ch gg*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 246 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1539-4. SZM 72954

ŠUBIN, Aleksandr. *1937. AntiTerror Stalina*. Moskva: Jauza, 2010. 349 s. 1937. Bol'šoj terror. ISBN 978-5-699-39741-9. SZM 70676

ŠUMOV, Sergej a Aleksandr ANDREJEV. *Machnovščina*. Moskva: Eksmo, 2005. 412 s. Russkij bunt. ISBN 5-699-10211-6. SZM 67012

ŠUMOV, Sergej. *Petljurovščina*. Moskva: Eksmo, 2005. 249 s. Russkij bunt. ISBN 5-699-09169-6. SZM 67014

ŠVED, Vladislav. *Katyn': sovremennaja istorija voprosa*. Moskva: Algoritm, 2012. 638 s. Russkaja pravda. ISBN 978-5-4438-0037-0. SZM 72169

ŠVED, Vladislav. *Tajna Katyni*. Moskva: Algoritm, 2007. 542 s. Političeskij bestseller. ISBN 978-5-9265-0457-3. SZM 69260

Tajny diplomatii Tret'jego rejcha: germanskije diplomaty, rukovoditeli zarubežnych vojennych missij, vojennyje i policejskije attaše v sovetskom plenu: dokumenty iz sledstvennych del 1945-1955. Moskva: Meždunarodnyj fond "Demokratija", 2011. 875 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-89511-025-6. SZM 72137

Tajny vojennoj agentury. Moskva: Priboj, 1999. 413 s. Nevedomoje, neob"jasnimoje, neverojatnoje. ISBN 5-7735-0088-4. SZM 64739

TAKER, Robert [TUCKER, Robert C.]. *Stalin. Put' k vlasti 1879-1929: istorija i ličnost'*. Moskva: Progress, 1990. 478 s. ISBN 5-01-002575-2. SZM 74959

TANNBERG, Tynu [TANNBERG, Tõnu]. *Politika Moskvy v respublikach Baltii v poslevojennyje gody (1944-1956): issledovanija i dokumenty*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 430 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1411-3. SZM 71069

TARAS, D. A. *Operacija "Weiss": razgrom Pol'ši v centjabre 1939*. Minsk: Charvest, 2003. 253 s. Vojenno-istoričeskaja biblioteka. ISBN 985-13-1217-7. SZM 66443

TARCHOVA, Nonna. *Krasnaja armija i stalinskaja kollektivizacija 1928-1933 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 374 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1238-6. SZM 71063

TATAROV, B. A. *Češskaja (Kijevskaja) družina: (avgust 1914 - dekabr' 1915 gg)*. Moskva: Russkije vitjazi, 2009. 92 s. ISBN 978-5-903389-16-2. SZM C 11075

Technotronnyje dokumenty - informacionnaja baza istočnikovedenija i archivovedenija: sbornik naučnych statej. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2011. 312 s. ISBN 978-5-7281-1105-4. SZM 72226

TELICYN, Vadim. *"Pirenei" v ogne: Graždanskaja vojna v Ispanii i sovetskije "dobrovol'cy"*. Moskva: Eksmo, 2003. 377 s. SSSR: sekretnyje vojny. ISBN 5-699-04498-1. SZM 66488

TELICYN, Vadim. *"SMERŠ": operacii i ispolniteli*. Smolensk: Rusič, 2000. 380 s. Mir v vojnach. ISBN 5-8138-0211-8. SZM 64754

TEPLJAKOV, A. G. *"Nepronicajemyje nedra": VČK-OGPU v Sibiri 1918-1929 gg*. Moskva: AIRO-XXI, 2007. 287 s. AIRO - Pervaja monografija. ISBN 978-5-91022-042-7. SZM 68496

TEPLJAKOV, A. G. *Mašina terrora: OGPU-NKVD Sibiri v 1929-1941 gg*. Moskva: Novyj chronograf, AIRO-XXI, 2008. 627 s. AIRO – Monografija. ISBN 978-5-94881-070-6 (Novyj chronograf). ISBN 978-5-91022-102-8 (AIRO-XXI). SZM 69888

TEPLJAKOV, A. G. *Procedura: ispolnenije smertnych prigovorov v 1920-1930-ch godach*. Moskva: Vozvraščenije, 2007. 107 s. ISBN 5-7157-0158-9. SZM A 14362

TEPLJAKOV, Aleksej. *Opričniki Stalina*. Moskva: Jauza, 2009. 428 s. Gosudarstvennaja bezopasnost'. ISBN 978-5-699-33879-5. SZM 69880

TILLE, Anatolij. *Sovetskij socialističeskij feodalizm 1917-1990*. 2-je izd. Moskva: Probel-2000, 2005. 259 s. ISBN 5-98604-034-1. SZM 66999

TOLSTOJ, N. D. [TOLSTOY, Nikolai Dmitrijevič]. *Žertvy Jalty*. Moskva: Russkij put', 1996. 542 s. Issledovanija novejšej russkoj istorii, 2. ISBN 5-85887-016-3. SZM 64765

TOPTYGIN, Aleksej. *Zapreščennyj Berija: genij gosbezopasnosti ili isčadije ada?* Moskva: Jauza-press, 2012. 508 s. Berija. Tajnyj dnevnik. ISBN 978-5-9955-0411-5. SZM 72186

Tragedija i geroizm: (Sovetskije vojennoplennyje .1941-1945 gody). Moskva: Memorial'nyj muzej nemeckich antifašistov, 1999. 343 s. Tragedija vojny - tragedija plena, kniga pervaja. ISBN 5-900747-08-5. SZM 64699, 64699 a

Tragedija sovetskoj derevni: kollektivizacija i raskulačivanije: dokumenty i materialy. Tom 1, Maj 1927 - nojabr' 1929. Sost. V. DANILOV et al. Moskva: ROSSPEN, 1999. 877 s. ISBN 5-8243-0006-2. ISBN 5-8243-0040-2. SZM 64717 /1

Tragedija sovetskoj derevni: kollektivizacija i raskulačivanije: dokumenty i materialy. Tom 2, Nojabr' 1929 - dekabr' 1930. Sost. N. IVNICKIJ et al. Moskva: ROSSPEN, 2000. 925 s. ISBN 5-8243-0006-20. ISBN 5-8243-0131-X. SZM 64717 /2

Tragedija sovetskoj derevni: kollektivizacija i raskulačivanije: dokumenty i materialy. Tom 3, Konec 1930-1933. Sost. V. DANILOV et al. Moskva: ROSSPEN, 2001. 1006 s. ISBN 5-8243-0006-2. ISBN 5-8243-0225-1. SZM 64717 /3

Tragedija sovetskoj derevni: kollektivizacija i raskulačivanije: dokumenty i materialy. Tom 4, Konec 1934-1936. Sost. V. DANILOV et al. Moskva: ROSSPEN, 2002. 1053 s. ISBN 5-8243-0006-2. ISBN 5-8243-0316-9. SZM 64717 /4

Tragedija sovetskoj derevni: kollektivizacija i raskulačivanije: dokumenty i materialy. Tom 5, 1937-1939. Kniga 1, 1937. Sost. V. DANILOV et al. Moskva: ROSSPEN, 2004. 645 s. ISBN 5-8243-0006-2. ISBN 5-8243-0540-4. SZM 64717 /5-1

Tragedija sovetskoj derevni: kollektivizacija i raskulačivanije: dokumenty i materialy. Tom 5, 1937-1939. Kniga 2, 1938-1939. Sost. V. DANILOV et al. Moskva: ROSSPEN, 2006. 701 s. ISBN 5-8243-0006-2. ISBN 5-8243-0540-4. ISBN 5-8243-0748-2. SZM 64717 /5-2, 64717 / 5-2 a

Tragedija vojny - tragedija plena: sbornik materialov Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii, posvjaščenoj 55-letiju obrazovanija antifašistickich organizacij vojennoplennych v SSSR i problemam i perspektivam razvitija muzeja "Tragedija plena", Moskva-Krasnogorsk, 1-2 oktjabra 1998 goda. Sost. V. A. VSEVOLODOV. Moskva: Memorial'nyj muzej nemeckich antifašistov, 1999. 350 s. ISBN 5-900747-07-3. SZM 66460

Transil'vanskij vopros: vengero-rumynskij territorial'nyj spor i SSSR 1940-1946: dokumenty. Moskva: ROSSPEN, 2000. 455 s. ISBN 5-8243-0011-9. SZM 64712

TREGUBOV, Ju. A. *Vosem' let vo vlasti Lubjanki: perežitoje: zapiski člena NTS*. Frankfurt am Main: Possev, ©2001. IX, 266 s. ISBN 5-85824-134-4. SZM 68460

TRUKAN, G. A. *Antibol'ševistskije pravitel'stva Rossii*. Moskva: Rosijskaja akademija nauk, Institut rossijskoj istorii, 2000. 255 s. ISBN 5-8055-0058-2. SZM 64771

TUMŠIS, Michail a Aleksandr PAPČINSKIJ. *1937. Bolšaja čistka: NKVD protiv ČK*. Moskva: Jauza, 2009. 508 s. Gosudarstvennaja bezopasnost'. ISBN 978-5-699-34360-7. SZM 69877

TUMŠIS, Michail. *VČK. Vojna klanov: Lubjanka bez retuši*. Moskva: Jauza, 2004. 539 s. Lubjanka. Otkrytyje archivy. ISBN 5-699-08163-1. SZM 67009

Tvorčestvo i byt GULAGa: katalog muzejnogo sobranija Obščestva "Memorial" = Art and life in the Gulag: "Memorial" society museum catalogue. Sost. V. A. TICHANOVA. Moskva: Zven'ja, 1998. 207 s. ISBN 5-7870-0020-X. SZM C 10372

Ukazatel fondov inostrannogo proischoždenija i Glavnogo upravlenija po delam vojennoplennych i internirovannych NKVD-MDV SSSR Rossijskogo gusudarstvennogo vojennogo archiva. Sost. T. A. VASIL'JEVA et al. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj archiv, 2001. 335 s. SZM 65926

UL'JANOV, N. I. *Proischoždenije ukrainskogo separatizma*. Moskva: Grifon, 2007. 292 s. ISBN 5-98862-028-0. SZM 68465

URLANIS, B. C. *Istorija vojennych* poter': *vojny i narodonaselenije Jevropy: ljudskije poteri vooružennych sil jevropejskich stran v vojnach XVII-XX vv. (istoriko-statističeskoje issledovanije)*. Sankt-Peterburg: Poligon, Moskva: AST, 1999. 558 s. Vojenno-istoričeskaja biblioteka. ISBN 5-89173-028-6. SZM 64659

USOVSKIJ, Aleksandr. Kto razvjazal Vtoruju Mirovoju?: nastojaščije "podžigateli vojny". Moskva: Jauza-press, 2013. 380 s. Vse bylo ne tak! Kak perevirajut istoruju. ISBN 978-5-9955-0553-2. SZM 72991

USOVSKIJ, Aleksandr. *Prodannaja Pol'ša: istoki centjabr'skoj katastrofy*. Minsk: Sovremennaja škola, 2010. 316 s. ISBN 978-985-513-729-1. SZM 70673

USTINOV, Viktor. Političeskije tajny Vtoroj mirovoj. Moskva: Algoritm, 2012. 574 s. Političeskij bestseller. ISBN 978-5-4438-0029-5. SZM 72993

VATLIN, A. Ju. *Terror rajonnogo masštaba: „massovyje operacii“ NKVD v Kuncevskom rajone Moskovskoj oblasti 1937-1938 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2004. 254 s. ISBN 5-8243-0511-0. SZM 66447

VATLIN, Aleksandr. “*Nu i nečist“: nemeckaja operacija NKVD v Moskve i Moskovskoj oblasti 1936-1941 gg.* Moskva: ROSSPEN, 2012. 341 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1710-7. SZM 72922

VATLIN, Aleksandr. *Komintern: idei, rešenija, sud'by*. Moskva: ROSSPEN, 2009. Istorija stalinizma. 374 s. ISBN 978-5-8243-1095-5. SZM 69838

VČK upolnomočena soobščit'..., 1918 g. Žukovskij: Kučkovo pole, 2004. 305 s. Sekrety special'nych služb. ISBN 5-86090-109-7. SZM 67539

VČK: 1917-1922: enciklopedija. Avt.-sost. A. M. PLECHANOV, A. A. PLECHANOV. Moskva: Veče, 2013. 509 s. ISBN 978-5-4444-0226-9. SZM 72936

VČK-GPU: dokumenty i materialy. Red.-sost. Ju. G. FEL'ŠTINSKIJ. Moskva: Izdatel'stvo gumanitarnoj literatury, 1995. 271 s. ISBN 5-87121-005-8. SZM 67519

Vengerskije vojennoplennyje v SSSR: dokumenty 1941-1953 godov. Sost. D. I. BORISOV et al. Moskva: ROSSPEN, 2005. 543 s. ISBN 5-8243-0659-1. SZM 66943, 66943 a

VERBINSKIJ, G. G. *Ostarbajtery: istorija rossijan, nasil'stvenno vyvezennych na raboty v Germaniju vo vremja Vtoroj mirovoj vojny*. Izd. 3-je, ispr. [Sankt-Peterburg]: Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta, 2004. 240 s. Biblioteka žurnala "Novyj časovoj". ISBN 5-288-03571-7. SZM 66969

VERCHOTUROV, Dmitrij. *Stalin protiv Velkoj depressii: antikrizisnaja politika SSSR*. Moskva: Jauza, 2009. 572 s. Stalinskij renessans. ISBN 978-5-699-34280-8. SZM 69878

Vermacht na sovetsko-germanskom fronte: sledstvennyje i sudedebnyje materialy iz archivnych ugolovnych del nemeckich vojennoplennych 1944-1952. Sost. V. S. CHRISTOFOROV, V. G. MAKAROV. Moskva: Knižnica, Russkij put', 2011. 876 s. ISBN 978-5-903081-16-5 (Knižnica). ISBN 978-5-85887-413-3 (Russkij put'). SZM 72942

VERT, Nikolja [WERTH, Nicolas]. *Terror i besporjadok: stalinizm kak sistema*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 444 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1299-7. SZM 70645

VESELAJA, Zajara. *7-35: vospominanija o tjur'me i ssylke*. 2-je izd., dop. Moskva: Vozvraščenije, 2006. 126 s. ISBN 5-7157-0202-X. SZM A 14304

VESELOVSKIJ, S. P. *Spornyje territorii*. Moskva: Knigovek, 2010. 415 s. Peredel mira. ISBN 978-5-4224-0306-6. SZM 72983

VICHAVAJNEN, Timo [VIHAVAINEN, Timo]. *Vnutrennyj vrag: bor'ba s meščanstvom kak moral'naja missija russkoj inteligencii*. Sankt-Peterburg: Kolo, 2004. 413 s. ISBN 5-901841-11-5. SZM 66979

VIKTOROV, V. V. *Kul't ličnosti v Rossii: popytka osmyslenija: monografija*. Moskva: Vuzovskij učebnik, INFRA-M, 2012. 205 s. Naučnaja kniga. ISBN 978-5-9558-0248-0 (Vuzovskij učebnik). ISBN 978-5-16-005420-9 (INFRA-M). SZM 72967

VIOLA, Linn [VIOLA, Lynne]. *Krest'janskij bunt v epochu Stalina: kollektivizacija i kul'tura krest'janskogo soprotivlenija*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 366 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1311-6. SZM 70654

VIOLA, Linn [VIOLA, Lynne]. *Krest'janskij GULAG: mir stalinskich specposelenij*. Moskva: ROSSPEN, 2010. 333 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1460-1. SZM 72122

VIPPERMAN, Vol'fgang [WIPPERMANN, Wolfgang]. *Jevropejskij fašizm v sravnenii 1922-1982*. Novosibirsk: Sibirskij chronograf, 2000. 229 s. ISBN 5-87550-100-6. Xerokopie. SZM 74722

Vojennaja kontrrazvedka: ot "Smerša" do kontrterrorističeskich operacij. Avt.-sost. BONDARENKO A. Ju., JEFIMOV N. N. Moskva: Kučkovo pole, 2010. 399 s. Tajny specslužb. ISBN 978-5-9950-0072-3. SZM 72159

Vojennaja razvedka informirujet: dokumenty razvedupravlenija Krasnoj Armii: janvar 1939 - ijun' 1941 g. Sost. V. A. GAVRILOV. Moskva: MFD, 2008. 828 s. Rossija. XX vek. Dokumenty. ISBN 978-5-89511-014-0. SZM C 10923

Vojenno-istoričeskij archiv. No 10. Moskva: [Cerera], 2000. 303 s. ISBN 5-89710-005-5. ISBN v čár. kódu 5-89710-011-X. SZM 64734 /10.

Vojenno-istoričeskij archiv. No 13. Moskva: [Cerera], 2000. 191 s. ISBN 5-89710-005-5. ISBN v čár. kódu 5-89710-012-8. SZM 64734 /13.

Vojenno-istoričeskij archiv. No 2 (17). Moskva: [Cerera], 2001. 191 s. ISBN 5-89710-005-5. ISBN v čár. kódu 5-89710-017-9. ISSN 1606-0219. SZM 64734 /2 (17).

Vojenno-istoričeskij archiv. No 3 (18). Moskva: [Cerera], 2001. 191 s. ISBN 5-89710-005-5. ISBN v čár. kódu 5-89710-018-7. ISSN 1606-0219. SZM 64734 /3 (18).

Vojenno-istoričeskij archiv. No 4 (19). Moskva: [Cerera], 2001. 191 s. ISBN 5-89710-005-5. ISBN v čár. kódu 5-89710-019-5. ISSN 1616-0219. SZM 64734 /4 (19).

Vojenno-istoričeskij archiv. No 6 (42). Moskva: [Cerera], 2003. 191 s. ISSN 1606-0219. SZM 64734 /6 (42)

Vojenno-istoričeskij archiv. No 7 (22). Moskva: [Cerera], 2001. 191 s. ISBN 5-89710-005-5. ISSN 1606-0219. SZM 64734 /7 (22).

Vojennoplennyje v SSSR 1939-1956: dokumenty i materialy. Sost. M. M. ZAGORUL'KO, S. G. SIDOROV, T. V. CAREVSKAJA. Moskva: Logos, 2000. 1118 s. ISBN 5-88439-093-9. SZM C 10370 /1

Vojennoplennyje v Stalingrade 1943-1954: dokumenty i materialy. Sost. M. M. ZAGORUL'KO et al. Volgograd: Izdatel', 2003. 1159 s. *Vojennoplennyje v SSSR 1939-1956.* t. 2. Caricyn - Stalingrad - Volgograd v dokumentach. ISBN 5-9233-0322-1. SZM C 10370 /2

Vojennyj sovet pri narodnom komissare oborony SSSR: 1-4 ijunja 1937 g.: dokumenty i materialy. Sost. N. S. TARCHOVA et al. Moskva: ROSSPEN, 2008. 622 s. ISBN 978-5-8243-0917-1. SZM 72180

Vojennyje archivy Rossii. 1 vyp. [Moskva: Vojennyje archivy Rossii], 1993. 415 s. SZM 64757

Vojna Germanii protiv Sovetskogo Sojuza 1941-1945: dokumental'naja ekspozicija goroda Berlina k 50-letiju so dnja napadenija Germanii na Sovetskij Sojuz. 2-je izd. Berlin: Argon, ©1994. 287 s. ISBN 3-87024-238-8. SZM 66462

Vokrug Stalina: istoriko-biografičeskij spravočnik. Avt.-sost. V. A. TORČINOV i A. M. LEONTJUK. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburskogo universiteta, 2000. 605 s. ISBN 5-8465-0005-6. SZM 64719

VOLKOGONOV, Dmitrij. *Lenin: žrec terrora*. Moskva: Eksmo, 2013. 700 s. ISBN 978-5-699-62620-5. SZM 72963

VOLKOV, Je. V., N. D. JEGOROV a I. V. KUNCOV. *Belyje generaly Vostočnogo fronta Graždanskoj vojny: biografičeskij spravočnik*. Moskva: Russkij put', 2003. 236 s. ISBN 5-85887-169-0. SZM 66980

VOLOKITINA, T. V. et al. *Moskva i Vostočnaja Jevropa 1949-1953: stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa (1949-1953): očerki istorii*. Moskva: ROSSPEN, 2002. 686 s. ISBN 5-8243-0222-7. SZM 65927

VOLOKITINA, Tat'jana , Galina MURAŠKO a Al'bina NOSKOVA. *Moskva i Vostočnaja Jevropa: vlast' i cerkov' v period obščestvennych transformacij 40-50-ch godov XX veka.* Moskva: ROSSPEN, 2008. 806 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-0898-3. SZM 69257, 69257 a

Vony boronyly Karpats'ku Ukrajinu: narysy istoriji nacional'no-vyzvol'noji borot'by zakarpatskych ukrajinciv. Užhorod: Karpaty, 2002. 709 s. ISBN 966-671-002-1. SZM 66957

VORONOV, Valentin a Andrej ŠIŠKIN. *NKVD SSSR: struktura, rukovodjaščij sostav, forma odeždy, znaki različija 1934-1937*. Moskva: Russkaja Razvedka, 2005. 287 s. Ščit i meč Otečestva. ISBN 5-93426-008-1. SZM C 10638

VOSLENSKIJ, Michail. *Nomenklatura*. Moskva: Zacharov, 2005. 640 s. ISBN 5-8159-0499-6. SZM 67006

Vosstanije men'šinstv: Kosovo, Moldavija, Ukraina, Gruzija: sbornik informacionnogo agentstva Regnum, Kurdistan. Moskva: Jevropa, 2006. 176 s. Jevrovostok. ISBN 5-9739-0059-2. SZM 67357

Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivoch 1944-1953 gg. Tom I. 1944-1948 gg. Moskva: Sibirskij chronograf, 1997. 985 s. ISBN 5-87550-060-3. ISBN 5-87550-061-1 (t. 1). SZM 74958

Vostočnaja Prussija glazami sovetskich pereselencev: pervyje gody Kaliningradskoj oblasti v vospominanijach i dokumentach. Avt.-sost. S. P. GAL'COVA et al. Sankt-Peterburg: Bel'veder, 2002. 270 s. ISBN 5-9259-0011-1. SZM 66487

Vozvraščenije "Smolenskogo archiva". Sost. K. A. DMIRIJEVA et al. Moskva: ROSSPEN, 2005. 350 s. ISBN 5-8243-0686-9. SZM 67347, 72179

Vozz'jednannja: materialy Mižnarodnoji naukovoji konferenciji, prisvjačenoji 55-riččju vozz'jednnja Zakarpatskoji Ukrajiny z Ukrajinoju, 26 červnja 2000 roku, Užhorod, Ukrajina. Ukladač V. I. CHUDANYČ. Užhorod: Mystec'kaja linija, 2001. 177 s. ISBN 966-7511-44-8. SZM 66958

Vsesojuznaja perepis' naselenija 1937 goda: obščije itogi: sbornik dokumentov i materialov. Sost. V. B. ŽIROMSKAJA, Ju. A. POLJAKOV. Moskva: ROSSPEN, 2007. 318 s. ISBN 5-8243-0337-1. SZM 68488

Vsesojuznoje obščestvo politkatoržan i ssyl'noposelencev: obrazovanije, razvitije, likvidacija 1921-1935: byvšije členy obščestva vo vremja Bol'šogo terrora: materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii (26-28 oktjabra 2001 g.). Sost. Ja. LEONT'JEV i M. JUNGE. Moskva: Memorial, 2004. 398 s. ISBN 5-7870-0078-1. SZM 66431

VSEVOLODOV, V. A. *Srok chranenija - postojanno: kratkaja istorija lagerja vojennoplennych i internirovannych UPVI NKVD-MVD SSSR No 27 (1942-1950 gg.) = Zur ständigen Aufbewahrung : Kurze Geschichte des NKWD-Lager "Nr. 27" in Krasnogorsk bei Moskau (1942-1950).* Moskva: Memorial'nyj muzej nemeckich antifašistov, 2003. 271 s. ISBN 5-900747-12-3. SZM C 10549

Vysylka vmesto rasstrela: deportacija inteligencii v dokumentach VČK-GPU 1921-1923. Sost. V. G. MAKAROV, V. S. CHRISTOFOROV. Moskva: Russkij put', 2005. 542 s. ISBN 5-85887-175-5. SZM 66989

VYŠČEL'SKIJ, Lech [WYSZCZELSKI, Lech]. *Varšava 1920*. Moskva: AST, Astrel', 2004. 283 s. Velikije bitvy i sraženija. ISBN 5-17-022863-5 (AST). ISBN 5-271-08376-4 (Astrel'). ISBN 83-11-08399-1 (pol.). SZM 66471

VYŠINSKIJ, A. Ja. *Stalin i vragi naroda*. Moskva: Algoritm, 2012. 333 s. Rjadom so Stalinym. ISBN 978-5-4438-0019-6. SZM 72188

Za Germaniju - protiv Gitlera!: dokumenty i materialy o sozdanii i dejatel'nosti Nacional'nogo komiteta „Svobodnaja Germanija" i Sojuza nemeckich oficerov. Moskva: [Memorial'nyj muzej nemeckich antifašistov], 1993. 512 s. SZM 66461

Za ramkami totalitarizma: sravnitel'nyje issledovanija stalinizma i nacizma. Moskva: ROSSPEN, 2011. 677 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1569-1. SZM 72114

Za spinoj Kol'čaka: dokumenty i materialy. Moskva: Agraf, 2005. 511 s. ISBN 5-7784-0306-2. SZM 67533

Zabytyj genocid: "Volynskaja reznja" 1943-1944 godov: dokumenty i issledovanija. Sost. A. DJUKOV. Moskva: Aleksej Jakovlev, 2008. 141 s. ISBN 978-5-903588-09-1. SZM 69870

ZACHAROV, V. a V. KULIŠOV. *Načalo načal: Germanija 1933-1939 gody*. Moskva: Kollekcija „Soveršenno sekretno", 2000. 553 s. Anatomija Cholokosta. ISBN 5-89048-072-3. SZM 74957

ZACHAROV, V. V., D. N. FILIPPOVYCH a M. CHAJNEMANN [M. HEINEMANN]. *Materialy po istorii Sovetskoj vojennoj administracii v Germanii 1945-1949 gg*. Vypusk 2. (Silovyje struktury SVAG). Moskva: [s. n.], 1999. 376 s. SZM 64769

ZAIKA, Leonid a Vladimir BOBRENEV. *Žertvy i palači: po materialam processov 1919-1953 godov*. Moskva: Knižnyj mir, 2011. 623 s. ISBN 978-5-8041-0568-7. SZM 71020

ZAJCOV, A. A. *1918: očerki po istorii russkoj Graždanskoj vojny*. Moskva-Žukovskij: Kučkovo pole, 2006. 367 s. Istorija XX veka. ISBN 5-901679-16-4. SZM 67356

Zakarpattja pid Uhorščynoju 1938-1944 rr. N'ju-Jork: Gražda-Karpaty, 1999. 222 s. Biblioteka ukrajinoznavstva, č. 11. ISBN 966-7112-23-3. SZM 66954

ZALESSKIJ, Konstantin. *Imperija Stalina: biografičeskij enciklopedičeskij slovar'*. Moskva: Veče, 2000. 605 s. ISBN 5-7838-0716-8. SZM 64657

ZALESSKIJ, Konstantin. *Komandiry nacional'nych formirovanij SS: [Bronislav Kaminskij, Gel'mut fon Panvic, Kristian fon Šal'burg, Leon Degrel', Fric Frejtag, Rudol'fs Bangerskis, Dizederius Champel']*. Moskva: AST, Astrel', 2007. 285 s. Neizvestnyje znamenitosti. ISBN 978-5-17-043258-5 (AST). ISBN 978-5-271-16535-1 (Astrel'). SZM 68512

ZALESSKIJ, Konstantin. *Velikaja Otečestvennaja vojna: bol'šaja biografičeskaja enciklopedija*. Moskva: AST, 2013. 829 s. ISBN 978-5-17-078426-4. SZM C 12143

Zapadno-sibirskij komissariat Vremennogo Sibirskogo pravitel'stva (26 maja - 30 ijunja 1918 g.): sbornik dokumentov i materialov. Sost. V. I. ŠIŠKIN. Novosibirsk: Novosibirskij gosudarstvennyj universitet, 2005. 246 s. ISBN 5-94356-327-X. SZM 68470

ZDANOVIČ, A. A. *Organy gosudarstvennoj bezopasnosti i Krasnaja armija: dejatel'nost' organov VČK-OGPU po obespečeniju bezopasnosti RKKA (1921-1934)*. Moskva: Iks-Chistori, 2008. 797 s. Specslužby včera i segodnja. ISBN 978-5-9950-0036-5. SZM 69889

ZELENIN, I. Je. *Stalinskaja "revoljucija sverchu" posle "velikogo pereloma" 1930-1939: politika, osuščestvlenije, rezul'taty*. Moskva: Nauka, 2006. 313 s. ISBN 5-02-035087-7. SZM 68473

ZEMSKOV, V. N. *Specposelency v SSSR 1930-1960*. Moskva: Nauka, 2003. 304 s. ISBN 5-02-008855-2. SZM 65931

ZIMA, V. F. *Mentalitet narodov Rossii v vojne 1941-1945 godov*. Moskva: Rossijskaja akademija nauk, Institut rossijskoj istorii, 2000. 277 s. ISBN 5-8055-0036-1. SZM 64662

ZIMINA, V. D. *Beloje delo vzbuntovavšejsja Rossii: političeskije režimy Graždanskoj vojny 1917-1920 gg.* Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2006. 465 s. Istorija i pamjat'. ISBN 5-7281-0806-7. SZM 69894

ZINČENKO, N. N. *Migracija naselenija: teorija i praktika meždunarodno-pravovogo regulirovanija*. Moskva: Vneštorgizdat, 2003. 264 s. ISBN 5-93847-002-1. SZM 66482

Znat' i pomnit': prestuplenija fašizma v gody Velikoj Otečestvennoj vojny. Sost. N. K. PETROVA. Moskva: Veče, 2012. 571 s. ISBN 978-5-4444-0152-1. SZM 72960

ZUBKOVA, Jelena. *Pribaltika i Kreml': 1940-1953*. Moskva: ROSSPEN, 2008. 349 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-0909-6. SZM 69831

ZUBOK, Vladislav. *Neudavšajasja imperija: Sovetskij Sojuz v cholodnoj vojne ot Stalina do Gorbačeva*. Moskva: ROSSPEN, 2011. 669 s. Istorija stalinizma. ISBN 978-5-8243-1543-1. SZM 71052

ZVJAGINCEV, A. G a J. G. ORLOV. *Prigovorennyje vremenem: rossijskije i sovetskije prokurory: XX vek 1937-1953*. Moskva: ROSSPEN, 2001. 533 s. ISBN 5-8243-0211-1. SZM 66942

ZVJAGINCEV, Vjačeslav. *Vojna na vesach Femidy: vojna 1941-1945 gg. v materialach spedstvenno-sudebnych del*. Moskva: Terra - Knižnyj klub, 2006. 766 s. Dvulikaja Klio: Versii i fakty. ISBN 5-275-01309-4. SZM 67540

ŽIROCHOV, Michail. *Semena raspada: vojny i konflikty na territorii byvšego SSSR*. Sankt-Peterburg: BCHV-Peterburg, 2012. 677 s. Okno v istoriju. ISBN 978-5-9775-0817-9. SZM 72971

ŽITORČUK, Jurij. *Tak kto že vinovat v tragedii 1941 goda*. Moskva: AST, Sankt-Peterburg: Poligon, 2008. 476, 32 s. Istoričeskaja biblioteka. ISBN 978-5-17-049996-0 (AST). ISBN 978-5-89173-360-2 (Poligon). SZM 69203

Žizn' v okkupacii: Vinnickaja oblast' 1941-1944 gg. Sost. V. Ju. VASIL'JEV et al. Moskva: ROSSPEN, 2010. 854 s. Dokumenty sovetskoj istorii. ISBN 978-5-8243-1252-2. SZM 72146

ŽUKOV, Dmitrij. *Pol'ša - "cepnoj pes" Zapada*. Moskva: Jauza-press, 2009. 381 s. Vragi Rossii. ISBN 978-5-9955-0037-7. SZM 69887

ŽUKOV, Jurij, Vadim KOŽINOV a Jurij MUCHIN. *Zagadka 37 goda*. Moskva: Algoritm, 2010. 574 s. Klassika russkoj mysli. ISBN 978-5-699-40624-1. SZM 70667

ŽUKOV, Jurij. *Gordit'sja, a ne kajat'sja: pravda o stalinskoj epoche*. Moskva: Jauza, 2011. 251 s. Stalinist. ISBN 978-5-699-46904-8. SZM 71030

ŽUKOV, Jurij. Stalin: *operacija „Ermitaž"*. Moskva: Vagrius, 2005. 335 s. ISBN 5-9697-0026-6. SZM 67524

ŽUKOVSKIJ, V. S. *Lubjanskaja imperija NKVD: 1937-1939*. Moskva: Veče, 2001. 351 s. ISBN 5-7838-1034-7. SZM 64768

ŽURAVLEV, Sergej a Michail MUCHIN. "*Krepost' socializma": povsednevnost' i motivacija truda na sovetskom predprijatii 1928-1938 gg*. Moskva: ROSSPEN, 2004. 238 s. Social'naja istorija Rossii XX veka: motivacija truda. ISBN 5-8243-0524-2. SZM 66468

ŽURAVLEV, Sergej. *"Malen'kije ljudi" i "bol'šaja istorija": inostrancy moskovskogo Elektrozavoda v sovetskom obščestve 1920-ch - 1930-ch gg*. Moskva: ROSSPEN, 2000. 351 s. Social'naja istorija Rossii XX veka. ISBN 5-8243-0150-6. SZM 64669

Soupis sestavili pracovníci Knihovny Slezského zemského muzea v Opavě.

Závěr

Proč je program „Paměť o bezpráví“ v Sacharovském centru jedním ze základních?

Asi je těžké to povědět lépe, než Karl Jaspers ve své knize Smysl a poslání dějin: „Nelze dopustit, aby hrůzy minulosti byly zapomenuty. Minulost je třeba neustále připomínat. Ona byla, ukázala se možnou, a tato možnost zůstává. Jen vědění je schopno ji odvrátit. Nebezpečí spočívá v nechuti znát, ve snaze zapomenout a v nevíře, že se to všechno skutečně odehrávalo (vždyť dodnes jsou lidé, kteří odmítají reálnost koncentračních táborů).“[880]

Totalitní minulost SSSR – nedávná tragická perioda v historii naší země, kdy sen o všeobecné rovnosti a spravedlnosti se proměnil v období nezákonnosti, nespravedlnosti a státního teroru vůči vlastnímu lidu. Rusko jako stát, vzniklý po srpnu 1991, dosud neuznalo stranu VKS(b)–KSSS a vlády leninsko-stalinské epochy odpovědnými za zločiny proti lidskosti. Značná část obyvatel naší země uctívá Stalina jako za starých časů. O tom, že vybudování »supervelmoci« se uskutečňovalo často zločinnými prostředky, se na státní úrovni nikdy nejednalo, i když se mluví o desítkách milionů občanů „rozkulačených“, deportovaných, zastřelených a zemřelých ve věznicích a táborech GULAGu.

Shovívavost a snášenlivost současné ruské společnosti k totalitním metodám spravování Ruska a omezení demokratických práv a svobod v minulosti – to je významný předpoklad nepevnosti politické a ekonomické svobody v naší zemi dnes i v budoucnosti.

Stanovisko pracovníků muzea a společenského centra pro rozvíjení odkazu Andreje Sacharova jasně označilo nebezpečná úskalí současného politického vývoje v Rusku, kde znovu ožívají někdejší imperiální tendence, zatímco o tíživém dědictví totality, s nímž se ruská společnost dosud nevyrovnala, se už skoro přestává mluvit. Občanské demokratické organizace, jako je dnešní Sacharovské centrum nebo sdružení Memorial, jež vlastními silami, bez výraznější podpory státu po léta organizují výzkum politických

[880] Jaspers, Karl: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte.* Zurich: Artemis 1949 (München: R. Piper & Co. Verlag 1950). U nás je titul překládán též jako *O počátku a cíli dějin* (např. Wikipedia). Překlad Karla Loužila *O smyslu dějin* (1968) nebyl dohledán, proto byl využit ruský překlad pořízený Sacharovským centrem na jeho webových stránkách v oddílu *Program „Paměť o bezpráví“*, http://www.sakharov-center.ru/projects/bases.html [cit 12. 9. 2015], z něhož je citováno v celé této pasáži.

represí a uctění památky jejich obětí, jsou dnes státem vytlačovány na okraj společnosti jako „zahraniční agenti“, zcela podobně, jako kdysi za Stalina jiní „nepřátelé lidu“.

V přehledu ruské literatury za poslední léta lze dobře vidět, jaké úsilí musí demokratické složky společnosti vynaložit, aby se výzkum politických represí vůbec mohl uskutečnit. Stát tomuto úsilí moc nepomáhal, a jen liknavě odkrýval k výzkumu potřebné archivní fondy, o systematické pomoci s šířením výsledků výzkumů mluví jen občasné úřední proklamace. Pomoc ze zahraničí byla proto logickým krokem, ať již se to týkalo výzkumů či publikace jejich výsledků, jak to dokládají i mnohé tituly v našem přehledu. Podařilo se nakonec rozvinout i domácí výzkumný potenciál, jak o tom svědčí desítky vynikajících pramenných edicí a syntetických monografií o všech formách politických represí, zvláště na univerzitách, na pracovištích Akademie věd, v archivech a muzeích. Alespoň v tomto smyslu lze podíl státních institucí na výzkumu politických represí ocenit, byť např. evidence obětí represí a uctívání jejich památky stále leží především na občanských organizacích.

V posledních letech však v Rusku velmi rostou řady odpůrců tohoto pojetí výzkumů, kteří politické represe pokládají za zlovolný výmysl západní propagandy, namířený na zničení někdejšího sovětského státu i dnešního Ruska. Zatímco vědecké studie podložené archivními prameny vycházejí v mizivých nákladech a v běžné knižní síti se někdy ani neobjeví, valí se na pulty ruských knihkupectví stále výrazněji záplava literatury stojící na principech obrany ruského národa proti Západu, od obživlých stalinistů až po moderní zpochybňovače represí z vědeckých kruhů. I když jsme do našeho výběru zařadili jen některé výsledky jejich snažení, neboť obvykle postrádají argumenty a jen opakují ideologická schémata, často i proti vůli současného vedení země, můžeme i na těch několika desítkách namátkou vybraných titulů dobře vidět, že ani takové knihy nemusí zůstat bez vlivu, zvláště na mladou generaci.

Náš přehled ruské literatury o politických represích však zároveň dobře ukazuje, jaký kus cesty ruská historiografie již urazila a co i v nelehkých podmínkách dokázala vytvořit. Musíme se sklonit s obdivem ke všem, kdo se o to zasloužili, zvláště pak k oněm dobrovolným pracovníkům občanských organizací, bez jejichž osobního nasazení bychom jména obětí dodnes neznali. Nezbývá než doufat, že i stát jednou dodrží proklamované sliby a konečně se zasadí o to, aby se i dosud chybějící jména obětí politických represí (a těch je stále ještě naprostá většina) objevila na veřejnosti a jejich památka byla předmětem společenské úcty.

Získáno z www.mecislavborak.cz.

Všem pokračovatelům ve výzkumu českých a československých obětí politické perzekuce v bývalém SSSR přejeme, aby se jim náš výběr literatury stal užitečnou orientační pomůckou.

Soupis použitých zkratek

Abwehr – německá vojenská zpravodajská organizace
AIRO – Associacija issledovatělej rossijskogo obščestva, Sdružení badatelů ruské společnosti
AP RF – Archiv Prezidenta Rossijskoj Federacii, Archiv Prezidenta Ruské federace
ASSR – autonomní sovětská socialistická republika
AV – Akademie věd
AVP RF – Archiv vněšněj politiki Rossijskoj Federacii, Archiv zahraniční politiky Ruské federace
CA FSB – Centralnyj archiv Federalnoj služby bezopasnosti, Ústřední archiv Federální bezpečnostní služby
CAMO – Centralnyj archiv Ministerstva oborony, Ústřední archiv Ministerstva obrany
CAMVD – Centralnyj archiv Ministerstva vnutrennych děl, Ústřední archiv Ministerstva vnitra
CGAIPD – Centralnyj gosudartsvennyj archiv istoriko-političeskich dokumentov, Ústřední státní archiv historicko-politických dokumentů
CChDMO – Centr chraněnija dokumentov moloďožnych organizacij, Centrum úschovy dokumentů mládežnických organizací
CChIDK – Centrum chraněnija istoriko-dokumentalnych kollekcij, Centrum úschovy historicko-dokumentačních sbírek
CChSD – Centr chraněnija sovremennoj dokumentacii, Centrum úschovy soudobé dokumentace
CIK – Centralny ispolnitělnyj komitet, Ústřední výkonný výbor
CK – centralnyj komitet, ústřední výbor
CSPI – Centr socialno-političeskoj istorii, Centrum sociálně-politických dějin
ČK – „Čeka“, Črezvyčajnaja komissija, Mimořádná komise
ČR – Česká republika
ČSAV – Československá akademie věd
ČSR – Československá republika
ČSSR – Československá socialistická republika
Dalstroj – Glavnoje upravlenije stroitělstva Dalněgo Severa, Hlavní správa výstavby Dálného severu
EU – Evropská unie
FSB – Federalnaja služba bezopasnosti, Federální bezpečnostní služba
FSK – Federalnaja služba Kontrrazvedki, Federální služba kontrarozvědky
GA – Grantová agentura
GARF – Gosudartsvennyj archiv Rossijskoj Federacii, Státní archiv Ruské federace
Gorlag – Gornyj lager, Důlní tábor, Zvláštní tábor č. 2 v Norilsku
GPU – Gosudartsvennoje političeskoje upravlenije, Státní politická správa
GRU – Glavnoje razvedyvatělnoje upravlenije, Hlavní správa rozvědky
GULAG – Glavnoje upravlenije lagerej, Hlavní správa táborů
GUPVI – Glavnoje upravlenije po dělam vojennoplennych i internirovannych, Hlavní správa pro záležitosti válečných zajatců a internovaných
Informbyro – Informacionnoje bjuro kommunističeskich i rabočich partij, Informační byro komunistických a dělnických stran
INION – Institut naučnoj informacii po obščestvennym naukam, Ústav vědeckých informací ve společenských vědách
ITL – ispravitělno-trudovoj lager, nápravně-pracovní tábor
KGB – Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti, Výbor státní bezpečnosti

Získáno z www.mecislavborak.cz.

KI – Komunistická internacionála
Kominforma – Informacionnoje bjuro kommunističeskich i rabočich partij, Informační byro komunistických a dělnických stran
Kominterna – Komunistická internacionála
Komsomol – Komunističeskij sojuz moloďoži, Komunistický svaz mládeže
KPSS – Komunističeskaja partija Sovetskogo sojuza, Komunistická strana Sovětského svazu
KS – komunistická strana
KS(b)U – Komunistická strana (bolševiků) Ukrajiny
KSČ – Komunistická strana Československa
KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu
KSU – Komunistická strana Ukrajiny
KVŽD – Kitajsko-Vostočnaja železnaja doroga, Čínsko-Východní železnice
MB – Ministerstvo bezopasnosti, Ministerstvo bezpečnosti
MFD – Meždunarodny fond „Demokratija", Mezinárodní fond „Demokracie"
MGB – Ministerstvo gosudartvennoj bezopasnosti, Ministerstvo státní bezpečnosti
MGIMO – Moskovskij gosudarstvennyj institut meždunarodnych otnošenij, Moskevský státní institut mezinárodních vztahů
MGU – Moskovskij gosudarstvennyj universitet, Moskevská státní univerzita
MID – Ministerstvo inostrannych děl, Ministerstvo zahraničí
MNO – Ministerstvo národní obrany
MOPR – Meždunarodnaja organizacija pomošči borcam revoljucii – Mezinárodní organizace pomoci bojovníkům revoluce
MV – Ministerstvo vnitra
MVD – Ministerstvo vnutrennych děl, Ministerstvo vnitra
MZV – Ministerstvo zahraničních věcí
NDR – Německá demokratická republika
NEP – nová ekonomická politika
NKGB – Narodnyj komissariat gosudarstvennoj bezopasnosti, Lidový komisariát státní bezpečnosti
NKID – Narodnyj komissariat inostrannych děl, Lidový komisariát zahraničních věcí
NKO – Narodnyj komissar oborony SSSR, lidový komisař obrany SSSR
NKVD – Narodnyj komissariat vnutrennych děl, Lidový komisariát vnitra
Norillag – Norilskij ispravitělno-trudovoj lager, Norilský nápravně-pracovní tábor
NTS – Narodno-trudovoj sojuz, Národní svaz práce
NVO – Nelegalnaja Vojennaja Organizacija, Nelegální vojenská organizace
OGI – Objediňonnoje gumanitarnoje izdatělstvo, Sjednocené humanitární vydavatelství OGPU – Objediňonnoje glavnoje političeskoje upravlenije, Jednotná hlavní politická správa
OMSBON – Otdělnaja motostrelkovaja brigada osobogo naznačenija, Samostatná motostřelecká brigáda zvláštního určení
OSO – osoboje soveščanije, zvláštní porada
OUN – Organizace ukrajinských nacionalistů
RAN – Rossijskaja akademija nauk, Ruská akademie věd
RAPN – Rossijskaja associacija političeskoj nauki, Ruské sdružení politické vědy
RCChIDNI – Rossijskij centr chraněnija i izučenija dokumentov novejšej istorii, Ruské centrum úschovy a studia dokumentů nejnovějších dějin
Rečlag – Rečnoj lager, Říční tábor, Zvláštní tábor č. 6 na Vorkutě
RF – Ruská federace

RGAE – Rossijskij gosudarstvennyj archiv ekonomiki, Ruský státní archiv ekonomiky
RGANI – Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii, Ruský státní archiv nejnovějších dějin
RGASPI – Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii, Ruský státní archiv sociálně-politických dějin
RGGU – Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, Ruská státní humanitní univerzita
RGIA – Rossijskij gosudarstvennyj istoričeskij archiv, Ruský státní historický archiv
RGVA – Rossijskij gosudarstvennyj vojennyj archiv, Ruský státní vojenský archiv
RGVIA – Rossijskij gosudartsvennyj vojenno-istoričeskij archiv, Ruský státní vojensko-historický archiv
RKKA – Raboče-kresťanskaja Krasnaja Armija, Dělnicko-rolnická rudá armáda
RKS(b) – Ruská komunistická strana (bolševiků)
RONA – Russkaja osvoboditělnaja narodnaja armija, Ruská osvobozenecká národní armáda
ROSSPEN – Rossijskaja političeskaja enciklopedija, Ruská politická encyklopedie
ROVS – Ruskij obšče-voinskij sojuz, Ruský vševojenský svaz
RSDRP(b) – Rossijskaja Social-Demokratičeskaja Rabočaja Partija (bolševikov), Ruská sociálně-demokratická dělnická strana (bolševiků)
RSDDS(b) – Ruská sociálně-demokratická dělnická strana (bolševiků)
RSFSR – Ruská sovětská federativní socialistická republika
SA – Sturmabteilung, útočné oddíly
SBGB – Sojuz veteranov gosbezopasnosti, Svaz veteránů státní bezpečnosti
SBU – Služba Bezopasnosti Ukrajiny, Bezpečnostní služba Ukrajiny
SD – Sicherheitsdient, Bezpečnostní služba
SED – Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, Sjednocená socialistická strana Německa
seksot – sekretnyj sotrudnik, tajný spolupracovník (bezpečnosti)
Smerš – Smerť špionam, Smrt špionům, zvláštní jednotky sovětské vojenské kontrarozvědky
SLON – Soloveckij lager Osobogo Naznačenija, Solovecký tábor zvláštního určení
SNG – Sodružestvo Nězavisimych Gosudarstv, Společenství nezávislých států
SNK – Sovet narodnych komissarov, Rada lidových komisařů
SNS – Společenství nezávislých států
SOE – socialno-opasnyj element, sociálně nebezpečný živel
SR – Slovenská republika
SS – Schutzstaffel, ochranný oddíl
SSSR – Svaz sovětských socialistických republik
Steplag – Stěpnoj lager, Stepní tábor, Zvláštní tábor č. 4 u Karagandy v Kazachstánu
SVAG – Sovetskaja vojennaja administracija v Germanii, Sovětská vojenská správa v Německu
SZM – Slezské zemské muzeum v Opavě
Torgsin – Vsesojuznoje objediněnije po torgovle s innostrancami na territorii SSSR, Všesvazové sdružení pro obchod s cizinci na území SSSR
UNKVD – Upravlenije Narodnogo komissariata vnutrennych děl, Správa Lidového komisariátu vnitra
UNO – Ukrajinska Nacionalna oborona, Ukrajinská národní obrana
UPA – Ukrajinska povstaňska armija, Ukrajinská povstalecká armáda
UPV – Upravlenije po dělam vojennoplennych, Správa pro záležitosti válečných zajatců
UPVI – Upravlenije po dělam vojennoplennych i internirovannych, Správa pro záležitosti válečných zajatců a internovaných

USA – United States of America – Spojené státy americké
ÚSD – Ústav pro soudobé dějiny
USSR – Ukrajinská sovětská socialistická republika
ÚV – ústřední výbor
VCIK – Vsesojuznyj Centralnyj Ispolnitělnyj Komitet, Všesvazový ústřední výkonný výbor
VČK – Vserossijskaja črezvyčajnaja komissija, Všeruská mimořádná komise
Vjatlag – Vjatskij ispravitělno-trudovoj lager, Vjatský nápravně-pracovní tábor
VKP(b) – Vsesojuznaja Kommunističeskaja Partija (bolševikov), Všesvazová komunistická strana (bolševiků)
VKS(b) – Všesvazová komunistická strana (bolševiků)
VÚA – Vojenský ústřední archiv Praha
zek (ZeKa, ZK) – zaključonnyj kanaloarmejec, původně vězeň z kanálové armády (ze stavby Bělomořsko-Baltského kanálu), v obecném významu vězeň

Získáno z www.mecislavborak.cz.